

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels
Dela
Trideset osmi tom

Redaktor

Ljubica Bauer-Protić

Prevodioci

Mara Fran, Zorica Jankulov

Ljubica Bauer-Protić i Miljan Mojašević

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačka radna organizacija

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 38

BEOGRAD 1979

PREDGOVOR

Ovaj, trideset osmi tom sadrži Marxova i Engelsova pisma pisana od oktobra 1864. do decembra 1867. godine. Podeljen je na dva dela: prvi deo sadrži prepisku između Marxa i Engelsa, a drugi njihova pisma trećim licima. Na kraju, u prilogu tomu, objavljuju se: devet pisama Marxove supruge Jenny Marx, pisanih po Marxovom nalogu, Marxove *Ispovesti* (iz albuma Marxove starije kćerke Jenny, udate za Jeana Longuet-a), i dva *Raspisa Schillerovog zavoda iz Mančestera* iz 1866. i 1867. godine u čijem pisanju je Engels, tadašnji predsednik Schillerovog društva, neposredno učestvovao.

Marxova i Engelsova prepiska pruža najbolji uvid u to sa koliko su pažnje oni pratili aktualne političke, ekonomske i kulturne događaje. U vremenu koje je obuhvaćeno ovim tomom, na svetsko-istorijskoj pozornici odvija se niz vrlo značajnih zbivanja: to su, pre svega, pobeda Severa u američkom građanskom ratu, afera sa vojvodstvima Šlezvig i Holštajn 1864 - 1865, austrijsko-pruski rat od 1866. i sukob Pijemonta i Austrije oko Venecije iste, 1866. godine. Međutim, u središtu Marxove i Engelsove prepiske iz ovog perioda stoje dva, za istoriju marksizma i međunarodnog radničkog pokreta najznačajnija datuma: 28. septembra 1864. godine na mitingu u St. Martin's Hallu u Londonu osnovano je Međunarodno udruženje radnika (Prva internacionala) i 14. septembra 1867. godine završeno je štampanje prvog toma *Kapitala* kod hamburškog izdavača Otta Meißnera.

★

Marx je prvo nameravao da u potpunosti završi rad na *Kapitalu*, pa da ga tek onda, kao celovito delo, preda štampi. Jula 1865. preostalo mu je da napiše još tri glave do završetka teorijskog dela *Kapitala*, a da potom, na osnovu grade kojom je raspolagao, uradi i istorijski deo. Rukovoden »artističkim obzirima«, Marx nije mogao dati nekom delu rukopisa konačan oblik i predati ga štampi dok ne završi čitavu knjigu; u tom smislu on 31. jula 1865. piše Engelsu zašto ne može da se odluči da bilo šta izdvoji za štampu: »No, ne mogu se odlučiti da ma šta pošaljem dok ne vidim sve gotovo pred sobom. Ma kakve nedostatke imali, prednost mojih spisa je u tome što

su artistička celina, a to se može postići jedino na moj način, da ih nikad ne dam u štampu dok ih nemam *gotove* pred sobom.« Krajem 1865. godine Marx je završio preostale tri glave o kojima je gore bilo reći, tako da su prve tri knjige *Kapitala*, njegov teorijski deo, bile gotove; preostalo mu je da napiše i četvrtu knjigu — istorijsko-kritičko istraživanje građanske političke ekonomije od 17. veka. U to vreme on veruje da će rad na ovoj četvrtoj knjizi biti »najlakši« jer je već rešio sve teorijske teškoće a, uz to, raspolagao rukopisom pisanim tokom 1862 - 1863 godine kao dobrom osnovom za ovaj rad. Već prvog januara 1866. Marx započinje konačnu pripremu prvog toma *Kapitala* za štampu, i još veruje da će u vrlo kratkom roku moći da objavi čitav teorijski deo. Međutim, narušeno zdravlje i teške materijalne prilike, s jedne, i opterećenost poslovima Međunarodnog udruženja radnika, s druge strane, omeli su ga u tome, tako da će Marx jula 1866. promeniti odluku i odlučiti da prvi tom objavi kao zasebnu knjigu. Već novembra meseca on šalje izdavaču prvi deo rukopisa, ali će celokupan rukopis završiti tek 27. marta 1867. i u aprilu ga lično odneti u Hamburg. Od maja do avgusta Marx radi na reviziji stamparskih tabaka i, kad mu god to vreme dozvoljava, radi na drugom tomu. Još u toku maja Marx izveštava Engelsa o svojoj nadi da izdavanje *Kapitala* neće biti prekinuto, jer će do jeseni završiti drugi, a tokom zime i treći tom, dok je u pismu Sigfridu Meyeru od 30. aprila 1867. još veći optimist: on veruje da će »kroz godinu dana« da izade iz štampe čitavo delo — istorija političke ekonomije, takođe. S velikim prekidima, kad god mu je to zdravstveno stanje dozvoljavalo, Marx radi na drugom i trećem tomu do kraja života a da, kao što je poznato, usled mnogih razloga intelektualne i psihološke prirode, kao i zbog narušenog zdravlja, ipak nije uspeo da svoje glavno delo u celini pripremi za štampu.

Prepiska objavljena u ovom tomu detaljno nas upoznaje sa teškoćama pod kojima je Marx pisao i završio prvi tom *Kapitala*. On se bukvalno satirao na radu i nije ga prekidao čak ni onda kada, zbog mnogobrojnih čireva, nije mogao ni sedeti za pisaćim stolom, već je pisao ležeći. (Vidi Marxovo pismo Engelsu od 10. februara 1866). Jer svaki prekid u radu Marxu je teško pado: »Istinski je strašno za njega što je ponovo prekinut u završavanju svoje knjige i noću neprekidno fantazira o pojedinim odeljcima koji mu se stalno vrte po glavi« — piše Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu 26. februara 1866. Osvrćući se na svoj dugogodišnji rad, sam Marx, u pismu Sigfridu Meyeru od 30. aprila 1867, onda, kada je završio u potpunosti prvi tom, kaže ovako: ». . . stalno sam bio na ivici groba. Dakle, morao sam svaki trenutak sposobnosti za rad da koristim da bih završio svoje delo, kome sam žrtvovao zdravlje, sreću u životu i porodicu . . . Smejem se tzv. 'praktičnim' ljudima i njihovoj mudrosti. Ako čovek želi da bude vo, onda, naravno, može da okrene leđa patnjama čovečanstva i da brine za svoju sopstvenu kožu. Ali, smatrao bih

sebe zaista „nepraktičnim“ ako bih crkao a da svoju knjigu nisam završio, barem u rukopisu«. Jer, Marx je bio duboko svestan značaja svoga dela i dalekosežnih posledica koje ono može imati u razvitku radničkog pokreta. *Kapital* je i pisao zato »da bi što više digao partiju« (Marxovo pismo Kugelmannu od 11. oktobra 1867). »To je sigurno najstrašnije oruđe koje je ikad bačeno na glavu buržoazije« — tako Marx ocenjuje svoj *Kapital* u pismu Johannu Philippu Beckeru od 17. aprila 1867. godine a, u pismu Engelsu od 22. juna iste godine, kaže sledeće: »U svakom slučaju ja se nadam da će buržoazija celog svog veka misliti na moje karbunkule«. I doista je tako: Ad dies vitae! A die insinuationis!¹

U toku rada na reviziji štamparskih tabaka prvog toma Marx se stalno savetovao sa Engelsom. S obzirom na dugogodišnji zajednički rad i prijateljstvo, sasvim je razumljivo da je Marxu bilo mnogo stalo do Engelsovog suda: »Da si Ti dosad bio zadovoljan, važnije mi je nego ma šta što bi ostali svet mogao o tome reći« — piše Marx Engelsu 22. juna 1867, nakon što mu je Engels rekao svoje mišljenje o prvih pet tabaka. Najznačajnija Engelsova primedba na prvi tom, koju saopštava Marxu u pismu od 16. juna 1867, tiče se načina izlaganja oblika vrednosti za koji kaže da nosi »težak karbunkulovski žig«. Engels savetuje Marxu da svoje izlaganje istorijski potkrepi i, da bi ga učinio jasnijim i preglednijim, sugeriše mu da unese više kratkih paragrafa i podnaslova, po ugledu na Hegelovu *Enciklopediju*. Kao što je poznato, Marx je prihvatio Engelsove sugestije (o težini ovog odeljka već mu je pisao i Kugelmann) i krajem juna, u vreme kad je prvi tom već bio u štampi, napisao *Dodatak glavi prvoj* kao naknadnu dopunu knjizi. U pismu Engelsu od 27. juna 1867. Marx ga izveštava o tome kako je ovaj *Dodatak* podelio na naslove i podnaslove. Od značaja je i Marxovo pismo Engelsu od 24. avgusta 1867. u kome ga obaveštava da je isticanje dvojakog karaktera rada sadržanog u robu i posmatranje viška vrednosti nezavisno od njegovih posebnih oblika (profit, kamata, zemljišna renta) »najbolje« u njegovoj knjizi. Kako sam Marx kaže, klasična politička ekonomija je upravo pravila »papazjaniju« neprestano brkajući opšti oblik viška vrednosti sa njegovim posebnim oblicima. Ukazujemo i na Engelsovo pismo Marxu od 29. januara 1867, u kome ga obaveštava o tekućoj krizi u engleskoj pamučnoj industriji. Podatke koje mu je u ovom pismu saopštio Engels, Marx je uvrstio u jednu primedbu za prvi tom *Kapitala*.²

Ne treba gubiti iz vida ni činjenicu da su Marxova i Engelsova ekonomska istraživanja pala u vreme kada je u evropskoj nauci carevao pozitivistički duh sa svojim idealom pozitivne prirodne nauke zasnovane na činjenicama iskustva. Otuda nije nikakvo čudo što je, tokom razvitka marksističke teorije, bilo više pokušaja da se njihova ekonomska istraživanja proglašavaju za strogu »nauku«, za razliku od

¹ Doživотно! Od dana uručenja! — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 385 - 386.

filozofsko-istorijskih pogleda i humanističko-ideoloških poruka. Engelsovo pismo Friedrichu Albertu Langeu na eksplicitan način ukazuje na to da je marksistički shvaćena politička ekonomija *istorijska* nauka i da, kao takva, prevazilazi okvire prirode — za razliku od građanske ekonomije: »I meni je odmah« — kaže Engels — »pri prvom čitanju Darwina pala u oči frapantna sličnost njegovog izlaganja života biljaka i životinja sa Malthusovom teorijom. Samo što sam ja zaključio nešto drugo nego Vi, naime: da je najveća sramota za moderni buržoaski razvoj što još nije prešao granicu ekonomskih formi životinjskog carstva. Za nas takozvani 'ekonomski zakoni' nisu nikakvi večni prirodni zakoni, već zakoni koji istorijski nastaju i nestaju, a kodeks moderne političke ekonomije, ukoliko ga ekonomija postavlja zaista objektivno, za nas je samo sveukupnost zakona i uslova pod kojima moderno buržoasko društvo jedino i može da postoji, jednom rečju: on apstraktno izražava i rezimira uslove proizvodnje i razmene. Stoga za nas, takode, nijedan od ovih zakona, ukoliko izražava *čisto buržoaske odnose*, nije stariji od modernog buržoaskog društva; zakoni koji su više ili manje važili za svu dosadašnju istoriju izražavaju upravo samo takve odnose koji su zajednički svim društvenim uređenjima koja počivaju na klasnom gospodstvu i klasnom izrabljivanju.«

Poznato je da je Engels, nakon Marxove smrti, pripremu druge i treće knjige *Kapitala* za štampu pretpostavio radu na svojim knjigama. Prepiska između Marxa i Engelsa iz ovoga toma pokazuje da je Engels, i za Marxovu života, podredio vlastite planove Marxovom radu na *Kapitalu* i Marxove materijalne brige preuzeo na sebe. Evo šta Marx piše o tome Engelsu 7. maja 1867. godine: »Bez Tebe nikada ne bih mogao završiti ovo delo, i uveravam Te da mi je uvek kao mora pritiskivalo dušu što si svoju famoznu snagu straćio u trgovini i pustio da tu zarda uglavnom zbog mene i, povrh toga, morao proživljavati i sve moje sitne nevolje.« Engelsu je trgovanje pamukom doista teško padalo, i u svojim pismima često se žali na »šugavu trgovinu«, zbog koje gubi mnogo vremena. Da nezgoda bude veća, neki partijski drugovi su ga optuživali da je kapitalist i eksploator a, uz to, nije ni kod svoje porodice nailazio na razumevanje. Njegova pisma bratu Hermannu Engelsu koja se ovde objavljuju, sadrže samo podatke o trgovini pamukom. U pismu od 28. novembra 1867. Engels piše istom bratu sledeće: »Za moj današnji rođendan čestitam sebi u ime svih vas i sve vas srdačno pozdravljam.«

Nakon 14. septembra, kada se prvi tom konačno pojavio, Marx, Engels, Kugelmann i njima bliski saradnici nastojali su energičnim sredstvima da publici skrenu pažnju na ovo delo. Zahvaljujući Kugelmannu, u velikom broju nemačkih novina objavljeni su oglasi o izlasku *Kapitala* iz štampe. Ipak je na propagiranju knjige najviše učinio Engels, napisavši tuce recenzija za ondašnje nemačke novine. Cilj ovih napisa nije uvek bio da Marxovu knjigu predstavi u pravom svetlu, već da izazove publiku, a naročito vulgarnu ekonomiju, na

kritičku reakciju. Marx se najviše plašio »zavere ćutanja« od strane građanskih ekonomista, pa zato traži od svojih prijatelja »dizanje galame« i »udaranje u doboš«. U tom cilju Engels ponegde i »napada« Marxovu knjigu¹ i o njoj piše sa različitih političkih pozicija, trudeći se da neko ne prepozna da te recenzije potiču iz istog pera. Marxu su se ovi napisi mnogo dopadali: »On ume da piše o mojoj knjizi bolje nego ja sam« — piše Marx Kugelmannu 11. oktobra 1867. godine.

*

Veliki deo prepiske iz ovog toma pruža uvid u Marxov rad u Međunarodnom udruženju radnika. Udruženje je osnovano na inicijativu lidera londonskih tredjuniona: londonski radnici su uputili Adresu pariskim radnicima i pozvali ih na zajedničku akciju u povodu godišnjice poljskog ustanka od 1863. godine. Pariski radnici su prihvatili poziv i na zakazani javni skup u St. Martin's Hallu poslali svoju deputaciju. Pored engleskih i francuskih radnika, pomenutom skupu su prisustvovali i predstavnici nemačkih i italijanskih radnika. Francuski radnički predstavnik Le Lubez je poslat k Marxu da ga pozove da na skupu predstavlja nemačke radnike. Marx je prisustvo-vao javnom skupu u St. Martin's Hallu i sa Georgom Eccariusom, nemačkim krojačem i članom Saveza komunista, bio izabran u Privremeno centralno veće. Za potrebe ovoga Veća Marx je napisao *Inauguralnu adresu Međunarodnog udruženja radnika* i, zajedno sa Englezom Cremerom, Italijanom Fontanom i Le Lubez-om, *Privremeni statut* Udruženja. Iz prepiske se vidi da je Marx bio prinuđen da od početka vodi borbu protiv građanskih i malograđanskih pogleda koji su se uvukli u radnički pokret. U pismu od 4. novembra 1864. on izveštava Engelsa da je u *Privremeni statut*, da bi ga Veće izglasalo, ubacio nekoliko fraza o »pravima«, »dužnostima«, »istini, moralu i pravdi«, ali »na takvom mestu da neće naneti nikakve štete.«² Boreći se za prodor svojih ideja u radnički pokret i njegovo Udruženje, Marx i Engels su se najčešće sukobljavali sa francuskim prudonistima i liberalno-reformističkom politikom vođa tredjuniona. U ovo vreme prudonizam je bio vladajuća doktrina kako kod francuskih tako i kod belgijskih, a delimično i švajcarskih radnika i, koliko se vidi po Ženevskom kongresu i nekim sednicama Generalnog veća, značajno je uticao i na vrhovne organe Udruženja. U pismu Kugelmannu od 9. oktobra 1866. i Engelsu od 20. juna iste godine, Marx navodi osnovne stavove prudonističkog programa s kojima se ne slaže: otvoreni prezir prema zakonski dozvoljenim sredstvima borbe radničke klase (kao što je, na primer, borba za skraćenje radnog dana) i bespogovorno odbacivanje autoriteta, državnosti, nacionalnosti i nacija kao »zastarelih predrasuda«. Što se tiče lidera engleskih radnika,

¹ Videti, na primer, Engelsovu recenziju za list »Beobachter« u 27. tomu ovog izdanja, str. 186. — ² Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 10.

Marx i Engels im zameraju česte kompromise sa buržoazijom, reformističku politiku i šovinizam u — i danas aktuelnom — irskom pitanju. Marx je inicirao i rukovodio kampanjom Generalnog veća kojom je data podrška borbi irskog naroda za nezavisnost. I Marx i Engels će izričito insistirati na tome da je slobodna Irska *conditio sine qua non* oslobođenja engleske radničke klase; oni podržavaju socijalističke tendencije fenijanskog pokreta, iako ne previđaju njegov malogradanski i avanturistički karakter.

Marx se potpuno predao radu u Udruženju — koliko god su mu to zdravstveno stanje i materijalne prilike dozvoljavali. Čak je prekidao rad na *Kapitalu* da bi učestvovao u zasedanjima Generalnog veća, prisustvovao masovnim mitinzima, vodio obimnu korespondenciju sa članovima Udruženja širom Evrope i Amerike i sl. Između različitih poslova koje je Marx obavio, izdvojićemo neke: u ime Udruženja čestitao je Lincolnu (a kasnije i Johnsonu) izbor za predsednika SAD, jer je, po Marxovom uverenju, američki rat protiv ropstva bio značajan korak napred u jačanju društvene uloge radničke klase; zatim, učestvovao je u radu Londonske konferencije 1865, u pripremi kongresa u Ženevi 1866. i Lozani 1867. i, što je možda najznačajnije, neumorno radio na omasovljavanju Udruženja.

U bliskoj vezi s Marxovim i Engelsovim radom u Udruženju je njihov rad u nemačkom radničkom pokretu. Nakon Lassalle-ove smrti 1864, na čelo Opšteg nemačkog radničkog saveza došao je Bernhard Backer, a posle njega Johann Baptist Schweitzer — obojica lasalovci po ubedenju. To je period snažnog uticaja lasalovstva u Nemačkoj, koje je nemačkom radničkom pokretu dalo »torijevsko-čartistički karakter« i donekle se kompromitovalo koketovanjem sa Bismarckom i reakcijom. Kada je novembra 1864. godine pokrenut »Der Social-Demokrat« i Schweitzer pozvao Marxa i Engelsa na saradnju, oni su ovaj poziv prihvatili u nadi da će preko ovog lista moći da se uspešnije bore sa lasalovstvom. I prisustvo Wilhelma Liebknechta, njihovog bliskog saradnika, u redakciji »Social-Demokrata«, bio je razlog više da ovu saradnju prihvate. Ali kada je list nastavio sa veličanjem Lassalle-a i priložima svog pariskog dopisnika Mosesa Heša »denuncirao« Udruženje, optužujući neke francuske članove Centralnog komiteta za bonapartizam, Marx i Engels su redakciji »Social-Demokrata« uputili zajedničku *Izjavu* i prekinuli saradnju. Koliko je ovih godina bilo teško stanje u nemačkom radničkom pokretu, možda najbolje pokazuje jedno mesto iz Marxovog pisma Johannu Phillippu Beckeru od 13. januara 1866: »Iz Berlina sam dobio jedno pismo s potpisom Vogta, Metznera i drugih radnika, u kome oni s razumevanjem i kritički ocenjuju sadašnje stanje nemačkog radničkog pokreta. Nekritičan je samo njihov zahtev da dodem u Berlin i uzmem stvar u svoje ruke. Trebalo je da znaju da mi je pruska vlada zabranila boravak u Pruskoj».

Februara 1864. izbio je rat između Danske, s jedne, i Pruske i Austrije, s druge strane, oko vojvodstva Šlezvig i Holštajn. Kao »legitimni« zaštitnici nemačke nacionalnosti u pomenutim vojvodstvima, po tzv. Gaštajnskoj konvenciji iz 1865, Pruska je dobila upravu nad Šlezvigom a Austrija nad Holštajnom. Ali kada je, uprkos konvenciji, Pruska juna 1866. okupirala Holštajn, došlo je do rata s Austrijom, koji je, mimo očekivanja, trajao samo nekoliko nedelja, pošto je Austrija brzo podlegla u znamenitoj bici kod Sadove, mesta u blizini Hradec-Králove u Češkoj. Na osnovu mirovnog sporazuma zaključenog u Pragu, Austrija je ustupila Pruskoj vojvodstvo Holštajn, a Italiji, koja se u ratu pridružila Pruskoj, venecijansku oblast.

Ove događaje naročito pažljivo prati Engels. Tokom septembra-oktobra 1864. on boravi u Šlezvig-Holštajnu i utiske s ovog puta saopštava Marxu u pismu od 2. novembra.

U nizu napisa za »The Manchester Guardian« pod opštim nazivom *Beleške o ratu u Nemačkoj*, Engels engleskim čitaocima predstavlja ratnu kampanju iz 1866. isključivo s vojnog gledišta. Pruska je svojim vojnim uspesima iznenadila javno mnjenje čitave Evrope; čak je i Engels davao Austriji veće izgleda na pobeđu u ratu.

Od Marxovog pisma Engelsu od 2. aprila 1866. do Engelsovog pisma Marxu od 6. avgusta 1866. Marx i Engels neprestano u pismima izlažu svoja gledišta o ratu i razmenjuju informacije. I dok Engels više pažnje posvećuje vojnom aspektu rata, Marx se prvenstveno interesuje za poteze evropske diplomatije u vezi s ratom i oko njega.

Od Engelsovih spisa iz ovog perioda pomenućemo i brošuru *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* koja je napisana u toku januara i početkom februara 1865. godine. U ovoj brošuri Engels razrađuje taktiku koju bi radnička klasa koristila u eventualnoj revolucionarnoj situaciji u Nemačkoj. Rad je odigrao značajnu ulogu u partijskoj borbi sa lasalovstvom jer je odvratio radnički pokret Nemačke od saradnje sa Bismarckovom junkerskom Pruskom u njenoj borbi sa buržoazijom. Marxu se rad svideo i on u pismu od 11. februara šalje svoje sugestije koje će Engels prihvatiti. (Vidi Engelsovo pismo Marxu od 13. februara 1865.) Poznato je da se Engels odlično razumevao u ratnu veštinu i bio, za Marxa i drugove, neprikosnoveni autoritet za vojna pitanja. Marx je čak predlagao Engelsu da za prvi tom *Kapitala* napiše kao dodatak rad u kome bi pokazao kako i u ratnoj industriji sredstva za proizvodnju određuju organizaciju rada: »Naša teorija da sredstva za proizvodnju određuju organizaciju rada nigde se tako sjajno ne potvrđuje kao u industriji namenjenoj uništenju ljudi« — piše Marx Engelsu 7. jula 1866. godine.

Na Marxovu molbu (vidi Marxovo pismo Engelsu od 5. januara 1866) Engels je u toku februara-aprila 1866. napisao članak *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* u kome izlaže, ne samo svoje i Marxovo gledište na poljsko nacionalno pitanje, već i gledište Međunarodnog udruženja radnika. O poljskom pitanju prudonisti su zau-

zeli stav direktno suprotan Udruženju, pa ovaj Engelsov rad predstavlja istovremeno odgovor na prudonističku kritiku. Naime, dok se Udruženje zalagalo za princip nacionalnosti i nezavisnosti Poljske, prudonisti su princip nacionalnosti proglasili za bonapartistički izum i u pitanju Poljske stali na stranu Rusije, pa će Marx njihovo stajnište oceniti kao »prudon-hercenovski moskovitizam«. Sudeći po Marxovom pismu Engelsu od 17. maja 1866, ovaj Engelsov rad, objavljen u listu »The Commonwealth«, privukao je pažnju i u Centralnom veću doveo do polemike između Marxa i engleskog novinara Petera André Fox-a, člana Veća. Iako je napisan za akutne potrebe političke borbe, ovaj rad predstavlja važan dokument o tome kako su Marx i Engels gledali na rešavanje nacionalnog pitanja.

★

Prepiska koja se objavljuje u ovom tomu je neophodna dopuna pri izučavanju Marxovog i Engelsovog života i rada, za period 1864 - 1867. godine. Ona je posebno dragocena zbog toga što upoznaje čitaoca sa uslovima pod kojima je stvarano najznačajnije delo marksističke literature — *Kapital*. A svako delo nosi sa sobom nešto od vremena u kome je nastalo i nešto od svoga autora. Prepuna slika iz svakidašnjeg života, i ova prepiska će Marxa i Engelsa približiti čitaocu i tako mu približiti i njihovo delo.

MILAN KOVAČEVIĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

PISMA

OKTOBAR 1864 – DECEMBAR 1867

Prvi deo

Prepiska između Marxa i Engelsa

novembar 1864 – decembar 1867

1864

1

Marx Engelsu
u Mančester

[London], 2. novembra 1864.

Dragi Engels,

Tvoje dugo ćutanje me uznemiruje. Pretpostavljam da si se vratio.⁽¹⁾ Zašto se ne javljaš?

Imam raznih važnih stvari da Ti saopštim, što ću smesta učiniti čim daš znake života.

Salut.

Tvoj
K. M.

2

Engels Marxu

u London

Mančester, 2. novembra 1864.

Dragi Mohr,

Kriza i bezbrojne nepravilike u vezi s njom neka mi budu izvinjenje što Ti nisam ranije pisao. Još nikad u životu nisam odjednom imao toliko petljivina i smicalica kao ovoga puta, i koliku prepisku to iziskuje, možeš i sam da zamisliš.

Još ove nedelje idem Borchardtu i završiću stvar sa Lupusovom zaostavštinom, jer je sada sazrela.^[2]

Na svom putovanju^[1] stigao sam do Zonderburga, u Kopenhagen nisam išao, delom zato što nisam imao ni vremena ni pasaša, a delom što je urednik lista »Dagb[ladet]«, Bille, upravo stigao u Libek kad sam ja bio u Kilu, te ja dakle u celom Kopenhagenu nisam imao nikakvo uporište, pošto druge listove nigde nisam video.

Šlezvig je čudna zemlja – istočna obala je veoma lepa i bogata, zapadna takođe bogata, a u sredini ledina i pustinja. Zalivi su svi vrlo lepi. Narod svakako spada među najveće i najteže ljudske rase na svetu, naročito Frižani na zapadnoj obali. Treba samo proći zemlju pa da se čovek uveri da osnovno jezgro Engleza potiče iz Šlezviga. Ti poznaješ holandske Frižane, a napose goleme Frižanke sa finim, belim, sveže-crvenim tenom (koji prevladuje i u Šlezvigu). To su pratipovi severnih Engleza, a naročito su ogromne žene, kakve se viđaju i ovde u Engleskoj, očigledno frižijskog tipa. Za mene je izvesno da su »Jiti« (anglo-saksonski – Eotena cyn), koji su se zajedno sa Anglima i Saksoncima naselili u Engleskoj, bili Frižani i da naseljavanje Jitlanda i Šlezviga od strane Danaca pada tek u 7. ili 8. vek. Već i sam sadašnji jitski dijalekt to dokazuje.

Ti ljudi su veliki fanatici i stoga su mi se veoma svideli. Zacelo si nešto čitao od osobenjaka »Dr. K. J. Clementa iz Severne Frizije«. Ta momčina je tipičan za celu rasu. Borbu s Dancima oni shvataju krajnje ozbiljno i kao svoj životni zadatak, a šlezvig-holštajnska teorija im nije cilj, već sredstvo. Oni se smatraju rasom koja je nad Dancima i fizički i moralno nadmoćna a to i jesu. Da s takvim ljudima izade na kraj na svoj način, to je bila zaista lepa Bismarkova iluzija.^[3] Mi smo izdržali 15 godina protiv Danaca i sačuvali našu teritoriju, a sad da podlegnemo tim pruskim birokratima? Tako su ti ljudi govorili.

Jezički i nacionalni odnosi su veoma osobeni. U Flensburgu, čiji je severni deo prema podacima Danaca danski, naročito u luci, sva deca koja su se tamo u velikom broju igrala u luci, govorila su donjonemački dijalekt. Dok severno od Flensburga narodni jezik je danski, tj. donjodanski dijalekt, od kojeg skoro nijednu reč nisam razumeo. U Zundevitu su seljaci u krčmi govorili naizmenice danski, donjonemački i književno-nemački, no i ovde i u Zonderburgu, gde sam se ljudima stalno obraćao na danskom, dobijao sam samo nemačke odgovore. Severni Šlezvig je u svakom slučaju znatno načet germanizacijom i bilo bi vrlo teško učiniti ga ponovo potpuno danskim područjem, zaceo teže no učiniti ga nemačkim. Bilo bi mi draže kad bi bio više danski, jer ovde će docnije morati reda radi ipak nešto da se ustupi Skandinavcima.

U poslednje vreme bavio sam se ponešto frizijsko-anglo-jitsko-skandinavskom filologijom i arheologijom, pa sam i ovde došao do zaključka da su Danci čisto advokatski narod, koji iz pristrasnosti i u naučnim pitanjima *direktno i svesno laže*. Npr. Herr Worsaae on the Danes etc. in England.¹ A ja ću Ti pokazati, kad idući put dođeš ovamo, jednu u suštini vrlo dobru knjigu od ludog Clementa iz Severne Frizije o Šlezvigu i imigraciji u Englesku u periodu od 6. do 8. stoleća. I pored sve svoje nastranosti taj čovek ima mnogo fonds². No čini mi se da mnogo pije.

Prusi su u Šlezvigu na moje iznenađenje izgledali vrlo dobro, naročito Vestfalci, koji su pored Austrijanaca izgledali kao divovi, ali naravno i mnogo nezgrapniji. Vojnici idu neobrijani, pa i nezakopčani, uopšte, sasvim nevojnički, tako da su nalickani Auštrijanci ovde skoro preuzeli ulogu Prusa. Među pruskim artiljerijskim i inženjerijskim oficirima našao sam nekoliko veoma zgodnih momaka, koji su mi ispričali svakojakih lepih stvari. No pešadija i konjica držale su se na odstojanju, a i u narodu su bili na vrlo lošem glasu. Niko nije bio oduševljen kako je princ Fr[iedrich] Karl vodio rat, a na podelu odlikovanja žalili su se svi odreda, pa čak i odlikovani. Podoficiri su se pristojno ponašali prema starijim vojnicima, a i inače u društvu, no video sam jednog od brandenburških pionira koji je u Zonderburgu vežbao regrute, taj je bio sasvim stari bestidni Prus. Uostalom, čudnovato je kolika je razlika u tom pogledu između 3. i 7. armijskog korpusa. Vojnici, da upotrebim izraz Georga Junga, dopuštaju da se s njima grubo postupa, dok kod Vestfalaca (koji su znatno izmešani sa Rajnlandanima s desne obale reke) podoficiri opšte sa ljudima d'égal à égal³.

¹ Nairne, gospodin Worsaae o Dancima itd. u Engleskoj — ² znanja — ³ kao sa sebi ravnima

Šta misliš o krizi u trgovini? Ja mislim da je prošlo, tj. ono najgore. Šteta što tako šta sada više nikad ne sazri kako treba.

Šta znači: Rüm Hart, klar Kimmang?

Najlepši pozdravi Tvojoj ženi i devojka.

Tvoj
F. E.

3

Marx Engesu
u Mančester

[London] 4. novembra 1864.

Dragi Frederick,

Bilo mi je veoma drago kad sam opet primio vesti od Tebe.

Ovde je sve u redu. Tako je bilo i sa mnom otkako si otputovao¹⁾ pa sve do prekjuče, kad mi se pojavio opet jedan karbunkul¹ na desnoj strani prsiju. Ako stvar ne prode brzo i ako ne ostane izolovana, primeniću ovog puta Gumpertov metot lečenja arsenikom.

Tvoje *rime* rüm hart itd.² preveo bih sa holandsko-frizijskog gledišta, široko srce, jasan horizont. No bojim se da se iza toga krije nešto sasvim drugo, te stoga dižem ruke od te zagonetke.

Priložene papire treba sve da mi vratiš, čim ih pročitaš. *Još su mi potrebni*. Da ne bih ništa zaboravio šta sam sve htéo da Ti saopštím, numerisaću.

1. *Lassalle i grofica Hatzfeldt*.

Ovaj opširni dokument je kopija okružnice koju je Herweghova žena (*honny soit qui mal y pense*⁴⁾) Emma poslala u Berlin odmah posle katastrofe⁵⁾, da bi se *extracts*³ objavili u novinama. Videćeš iz toga kako vešto zna Emma da sebe i svog otrombo-ljenog Georga plasira na početku, u sredini i na kraju izveštaja; kako priča zaobilazi dve važne tačke, prvo jedan sastanak Rüstowa sa Dönnigesom i kćerkom, kada ova mora da je *odbila Lassalle-a*, pre no što je došlo do scene koju Emma navodi. *Drugo*: kako je došlo do dvoboja. Lassalle je napisao uvredljivo pismo. Ali je potom usledilo nešto o čemu se *ne govori*, a što je neposredno dovelo do dvoboja.

Zatajivanje dve tako važne tačke pobuđuje kritičku sumnju u pogledu verodostojnosti prikaza.

Pismo Hatzfeldtove. Prilikom njenog dolaska u Berlin poslao sam joj preko Liebknechta kratko pismo sa izjavom saučešća⁴. Liebknecht mi je pisao⁵ da se žalila »da sam Lassalle-a ostavio na cedilu«, kao da sam mu ja mogao učiniti veću uslugu nego čutati i pustiti ga da dela. (U svom poslednjem govoru pred diseldorfskim porotnim sudom⁶⁾ izigravao je markiza Posu s lepim Wil-

¹ prišt, čir – ² Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ³ izvodi – ⁴ Vidi u 37. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 108. – ⁵ Liebknechtovo pismo Marxu, 30. septembra 1864.

helmom⁶ kao Philippom II, koga je hteo navesti na to da ukine sadašnji ustav, da objavi opšte i neposredno biračko pravo i savez sa proletarijatom.) Ti vidiš šta se iza njenog pisma krije i šta ona hoće od mene. Odgovorio sam joj vrlo prijateljski, ali sam diplomatski odbio⁷. [Moderni spasitelj! Ta osoba i ti sikofanti koji je okružuju sasvim su ljudi.

A-propos! Slučajno mi je opet došlo pod ruku nekoliko numbers⁸ »Notes to the People« od E. Jonesa (1851, 1852) koji su što se tiče ekonomskih članaka u glavnim tačkama napisani pod mojim nadzorom, a delimično i uz moju neposrednu saradnju. Well!⁹ Šta sam u njima našao? Da smo mi tada protiv zadružnog pokreta, ukoliko je on u svojoj sadašnjoj borniranoj formi pretendovao na to da bude *poslednja reč*, vodili istu polemiku – samo bolje – koju je Lassalle vodio u Nemačkoj protiv Schulze-De-litzscha 10-12 godina kasnije.

Za svog naslednika na položaj predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza¹⁷ Lassalle je testamentarno »naimenovao« Bernharda Beckera – tog nesretnika, koji je neko vreme bio Juchov urednik lista »Hermann«, – »testamentarno«, kao neki vladar. Kongres Saveza sastaje se ovoga meseca u Diseldorfu i kažu da postoji jaka opozicija protiv te testamentarne »odredbe«. ¹⁸

Takode Ti šaljem u prilogu pismo jednog radnika iz Solingena, Klingsa¹⁹, koji je u stvari tajni vod rajnskih radnika (ranije član Saveza)¹⁰. *Ovo pismo nemoj da vraćaš, ali ga stavi među dokumenta.*

2. Workingmen's International Association¹¹.

Pre izvesnog vremena londonski radnici su uputili pariskim radnicima adresu u vezi s Poljskom i pozvali ih na zajedničku akciju u ovoj stvari.¹¹⁰

Parizani su poslali ovamo deputaciju kojoj je na čelu stajao radnik po imenu Tolain, radnički kandidat na poslednjim izborima u Parizu, vrlo zgodan čovek.¹¹¹ (I njegovi drugovi su bili sasvim zgodni momci.) Odger (obučar, predsednik ovdašnjeg Council of all London Trade's Unions¹¹², a specijalno i Trade's Unions Suffrage Agitation Society¹¹³, koje je u vezi sa Brightom) i Cremer, mason¹² i sekretar Masons' Union sazvali su Public Meeting¹³ za 28. septembar 1864. u St. Martin's Hallu. (Ova dvojica organizovala su u St. James Hallu veliki miting tredjuniona pod Brightom u prilog Severne Amerike, a isto tako i manifestacije za Garibaldija.¹¹⁴) Neki *Le Lubez* je poslan k meni, ne bih li ja uzeo učešće pour les ouvriers allemands¹⁴, i naročito da li bih

⁶ Wilhelm I, pruski car – ⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 2. – ⁸ brojeva – ⁹ Pa lepo! – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 1. – ¹¹ Međunarodno udruženje radnika (Prva internacionala) – ¹² Slobodni zidar – ¹³ javni miting – ¹⁴ za nemačke radnike

hteo poslati jednog nemačkog radnika koji bi na mitingu govorio itd. Poslao sam Eccariusu, koji se sjajno držao, a ja sam ditto asistirao kao nema figura na tribini. Znao sam da su ovog puta kako sa londonske tako i sa pariske strane učestvovala istinske »snage«, i zato sam rešio da odstupim od svog inače uobičajenog pravila to decline any such invitations¹⁵.

(*Le Lubez* je mlad Francuz, tj. tridesetih godina, ali koji je odrastao u Jersey-u i Londonu, odlično govori engleski i vrlo dobar je posrednik između francuskih i engleskih radnika.) (Učitelj muzike i daje *Leçons of French*¹⁶.)

Na mitingu, u *prepunoj* dvorani (jer, there is now evidently a revival of the working classes taking place¹⁷) major Wolff (Thurn-Taxis, Garibaldijev adutant) predstavljao je the London *Italian Workingmen's Society*¹⁵¹. [Donet je zaključak o osnivanju »Workingmen's International Association«, čiji će General Council¹⁸ imati sedište u Londonu i koje će »posredovati« između radničkih societies¹⁹ Nemačke, Italije, Francuske i Engleske. Takođe je zaključeno da se 1865. u Belgiji održi opšti Workingmen's Congress²⁰. Na mitingu je izabran Provisional Committee²¹, Odger, Cremer i mnogi drugi, delom stari čartisti, stari ovenisti itd., za Englesku, major Wolff, Fontana i drugi Italijani za Italiju, *Le Lubez* itd. za Francusku, Eccarius, i ja za Nemačku.] Komitet je dobio ovlašćenje da po nahodenju kooptira nove ljude.

So far so good²². Prvom sastanku komiteta sam prisustvovao. Izabran je *Subkomitee*¹⁵¹ (između ostalih i ja) da izradi Déclaration des Principes²³ i privremeni statut. Pošto sam se loše osećao nisam prisustvovao ni sednici Potkomiteta ni sednici Generalnog komiteta koja je potom održana.

Na tim dvema sednicama – Potkomiteta, te odmah potom Generalnog komiteta – kojima nisam prisustvovao, desilo se sledeće:

Major *Wolf* je predložio pravila (statute) *italijanskih radničkih udruženja* (koja imaju centralnu organizaciju, no koja, kako se to docnije pokazalo, u suštini objedinjuju benefit societies²⁴) da bi se nova asocijacija njima koristila. Video sam kasnije tu stvar. Bila je to evidently²⁵ *Mazzinijeva* majstorija, te po tome možeš unapred znati u kome duhu i kojom frazeologijom je bilo tretirano osnovno pitanje, radničko pitanje. A i to kako su nationalities²⁶ umetnute.¹¹⁷¹

Osim toga je Weston, bivši ovenista – sada i sam manufacturer²⁷, veoma ljubazan i čestit čovek – sastavio jedan program pun izuzetne konfuzije i neizmerno opširan.

¹⁵ da odbijem svaki takav poziv – ¹⁶ časove francuskog jezika – ¹⁷ ovde je sada očigledno oživljavanje radničkog pokreta u toku – ¹⁸ Generalno veće – ¹⁹ društava – ²⁰ Opšti radnički kongres – ²¹ Privremeni odbor – ²² Dotle sve dobro – ²³ Deklaraciju principa – ²⁴ društva za uzajamnu pomoć – ²⁵ očigledno – ²⁶ nacionalnosti – ²⁷ fabrikant

Naredna sednica Generalnog komiteta stavila je Potkomitetu u dužnost da preradi Westonov program, a isto tako i Wolffove statute. Sam Wolff je oputovao da bi prisustvovao kongresu Italian Workingmen's Associations²⁸ u Napulju i da ih pridobije za pristupanje Londonskom centralnom udruženju.

Ponovna sednica Potkomiteta, kojoj opet nisam prisustvovao, jer sam bio prekasno obavješten. Na toj sednici Le Lubez je podneo »une déclaration des principes«²³ i preradene Wolffove statute, koje je Potkomitet usvojio u cilju podnošenja Generalnom komitetu. Generalni komitet je zasedao 18. oktobra. Pošto mi je Eïcarius pisao da je periculum in mora²⁹, došao sam i istinski sam se uplašio slušajući dobrog Le Lubez-a kako čita jezivo frazersku, rdavo napisanu i sasvim nezrelu preambulu pretending to be a declaration of principles³⁰, a iz koje je svuda provirivao Mazzini prikriven tankim slojem najmaglovitijih fragmenata francuskog socijalizma. Osim toga su uglavnom bila prihvaćena italijanska pravila, koja su, ne uzimajući u obzir sve ostale greške, predviđala nešto doista nemogućno, neku vrstu centralne vlade (razume se sa Mazzinijem u pozadini) *evropskih* radničkih klasa. Ja sam blago oponirao i posle dugog raspravljanja Eïcarius je predložio da Potkomitet stvar još jednom »rediguje«. Dok su »Sentiments«³¹, sadržana u Lubez' declaration izglasana.

Dva dana posle toga, 20. oktobra, okupili su se u mom stanu Cremer za Engleze, Fontana (Italija) i Le Lubez. (Weston je bio sprečen.) Do toga časa ja nisam imao u rukama materijale (od Wolffa i Le Lubez-a) i nisam mogao ništa da priprelim; no bio sam čvrsto rešen da po mogućnosti ne preostane not one single line³² od tog teksta. Da bih dobio u vremenu, predložio sam: pre no što bismo »redigovali« preambulu da »prodiskutujemo« rules³³. Tako je i učinjeno. Bilo je 1 čas posle ponoći kad je prva od 40 tačaka statuta prihvaćena. Cremer reče (*a to sam ja i želeo*): mi nemamo šta da podnesemo Komitetu koji će zasedati 25. oktobra. Mi to moramo odložiti za 1. novembar. A Potkomitet može da se sastane 27. oktobra i da nastoji da dode do definitivnog rezultata. Ovo je usvojeno a meni su »ostavljeni materijali« na uvid.

Video sam da je nemogućno da se iz toga nešto napravi. Da bih opravdao veoma čudan način na koji sam nameravao redigovati već »izglasana načela«, napisao sam *An Address to the Working Classes*³⁴ (što prvobitno nije bilo u planu; a sort of review of the adventures of the Working Classes since 1845.³⁵); pod

²⁸ Italijanskih radničkih udruženja — ²⁹ opasnost na pomolu — ³⁰ koja je pretendovala da bude Deklaracija principa — ³¹ »Načela« — ³² ni jedan jedini redak — ³³ članove statuta — ³⁴ Adresu radničkoj klasi — ³⁵ neku vrstu osvrta na sudbinu radničke klase od 1845.

izgovorom da je u ovoj Adresi sadržano sve što je bitno i da ne smemo iste stvari tri puta ponavljati, izmenio sam celu preambulu, izbacio *déclaration des principes*³³ i najzad namesto 40 tačaka *rules*³³ stavio 10. Ukoliko se u Adresi pominje international politics³⁶, a govorim o countries³⁷, a ne o nationalities³⁸ i optužujem Rusiju, ja ne minores gentium³⁹. Potkomitet je prihvatio sve moje predloge. Jedino su me obavezali da u preambulu Statuta⁴⁰ ubacim dve fraze o »duty« i »right«⁴¹, ditto o »truth, morality and justice«⁴², što je međutim na takvom mestu da neće naneti nikakve štete.

Na zasedanju Generalnog komiteta prihvaćena je moja *Adresa* itd. s velikim oduševljenjem (unanimously⁴³). Diskusija o načinu štampanja itd. održaće se idućeg utorka. Le Lubez je uzeo jednu kopiju *Adrese* da je prevede na francuski a Fontana na italijanski. (Za početak izlaziće nedeljnik called⁴⁴ »The Bee-Hive«¹¹⁸¹ (uređivač ga Potter iz Trade-Uniona), neka vrsta monitora⁴⁵.) Ja treba da to prevedem na nemački.

Bilo je veoma teško izložiti stvar tako da se naše shvatanje pojavi u obliku u kome bi bilo acceptable⁴⁶ za sadašnje stanovište radničkog pokreta. Za nekoliko nedelja ti isti ljudi održavaće mitinge sa Brightom i Cobdenom za pravo glasa. Treba vremena dok ponovo probudeni pokret ne dozvoli raniju smelost jezika. Potrebno je fortiter in re, suaviter in modo⁴⁷. Čim stvar bude štampana, dobićeš je.

3. *Bakunjin*. Te pozdravlja. Danas je otputovao za Italiju gde živi (Firenca). Juče sam ga prvi put video posle 16 godina. Moram priznati da mi se veoma svidelo, više nego ranije. U odnosu na poljski pokret rekao je: ruskoj vladi bio je taj pokret potreban da bi samu Rusiju održala u miru, ali ona nipošto nije računala na osamnaestomesečnu borbu. Prema tome, ona je bila ta koja je provocirala stvar u Poljskoj.¹¹⁹¹ Poljska je pretrpela neuspeh zbog dve stvari, zbog uticaja Bonapartinog i, drugo, zbog oklevanja poljske aristokratije da od samog početka otvoreno i nedvosmisleno proklamuje *seljački socijalizam*. On (Bakunjin) će sada, posle propasti poljskog ustanka, učestvovati samo još u socijalističkom pokretu.

Sve u svemu on je jedan od retkih ljudi za koje sam posle 16 godina mogao utvrditi da nisu nazadovali već se razvili. Govorio sam s njime o Urquh[artovim] denunciations.¹²⁰¹ (A-propo! Medunarodno udruženje dovešće svakako do prekida između mene i ovih prijatelja!) Mnogo se raspitivao o Tebi i o Lupusu. Kad sam mu saopštio da je potonji umro, odmah je rekao da je pokret u njemu izgubio nenadoknadivog čoveka.

³⁶ međunarodna politika – ³⁷ o zemljama – ³⁸ o nacionalnostima – ³⁹ manje narode – ⁴⁰ »Privremeni Statut Medunarodnog udruženja radnika« – ⁴¹ o pravu i dužnosti – ⁴² »istini, moralu i pravčnosti« – ⁴³ jednoglasno – ⁴⁴ nazvan – ⁴⁵ zvaničnog organa – ⁴⁶ prihvatljivo – ⁴⁷ snažno u suštini, umereno po formi

4. *Kriza*. Na Kontinentu još ni izdaleka nije prošla (naročito u Francuskoj). Uostalom, krize sad svojom učestalošću nadoknađuju ono što im nedostaje u pogledu intenzivnosti.

Salut.

Tvoj
K. M.

4

Engels Marxu

u London

Mančester, 7. novembra 1864.

Dragi Mohr,

Tvoje frizijsko rešenje je sasvim tačno izuzev jedne reči. Kimmang na *severno-frizijskom* znači: pogled, oko; ti severni Frizani su spekulativne prirode pa su *unutrašnji* horizont stavili na mesto spoljnog, kao što Wagener sad zahteva »unutrašnji Dipel«^[21]. To je jedna stara mornarska izreka.

U prilogu Ti vraćam pisanije Herweghove i Hatzfeldtove. O kakvoj se to daljoj provokaciji radi, o kojoj govoriš, a koju je Lassalle naneo onom Vlahu¹ i koju je Emma² prečutala? L[assalle] je očigledno propao zbog toga što to čeljade³ nije odmah u pansionu povalio na krevet i udesio kako treba. Njoj nije trebao njegov lepi duh, već njegov jevrejski kaiš. To je opet nešto što se moglo desiti samo L[assalle]-u. Da je on Vlaha naterao na dvoboj, dvostruko je ludo.

Ideja stare Hatzfeldtove da bi trebalo Ti da napišeš *apoteozu* modernom spasitelju⁴, zbilja je divna.

Pismo solingenskog radnika nije bilo priloženo⁵.

Nestrpljivo očekujem »Adresu radnicima«⁶, prema onome što mi pišeš o tim ljudima to mora da je pravo remek-delo. No dobro je što opet dolazimo u vezu s ljudima koji bar predstavljaju svoju klasu; na kraju krajeva to je glavna stvar. Napose je važan uticaj na Italijane, tu postoji šansa da se onom »Dio e popolo«⁷ među radnicima najzad učini kraj – čestitom Giuseppeu će to doći iznenada^[22]. Uostalom, ja predosećam da će se to novo udruženje vrlo brzo pocepati na teoretske buržoaske i teoretske proleterske elemente, čim pitanja budu nešto više precizirana.

Zbog Lupusove zaostavštine imali smo jutros sastanak kod advokata,^[2] Suma koja još preostaje za Tebe iznosiće otprilike nešto preko 200 f st., i čim dobijem novac, poslaću Ti najveći deo. Neki detalji nam još nisu sasvim poznati, pa stoga još ne možemo definitivno zaključiti. Poreska uprava traži spisak svih knjiga, takode i vrednost sata koji je L[upus] ostavio. Budi dobar

¹ Janku von Racowitza – ² Emma Herwegh – ³ Helene von Dönniges – ⁴ Ferdinandu Lassallu – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. – ⁶ Inauguralnu adresu Međunarodnog udruženja radnika – ⁷ »bog i narod« (Mazzinijevo geslo)

i pošalji mi to, veće stvari nabroji, zatim: so many pamphlets itd. in one clump⁸.

Moram završiti pošto moram na sednicu direktorijuma Schille-rovog zavoda⁽²³⁾, gde sam, kao što znaš, predsednik, na nezadovoljstvo gospodina Borchardta. Prvo su srećom uveli.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi i devojkama.

Tvoj
F. E.

⁸ toliko i toliko itd., sve zajedno (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 8).

5

Engels Marxu

u London

Mančester, 9. novembra 1846.

Dragi Mohr,

Na račun zaostavštine¹ šaljem Ti daljih 200 funti u $\frac{2}{2}$ novčanica po 100 funti. Ako sve pode dobro, biće još oko 400 f. st. Čim primim od Tebe telegrafsku potvrdu o primitku, poslaću Ti druge dve polovine.

Brojeve lista »Dagbladet« sa čuvenim člankom verovatno si primio. Drugi deo članka na žalost nisam mogao naći, ali u njemu nema ničeg značajnog.

Stvar kod Ričmonda izgleda da se bliži kraju.² Medutim, sve dok Lee ne bude prinuden da se ograniči na čistu defanzivu, a posebno da povuče sve trupe iz doline Šenandoa k sebi i sve dok Ričmond ne bude *potpuno opkoljen*, sve to napredovanje Granta prema utvrđenjima R[ičmond]a ili Petersburga ne znači mnogo. To je kao kod Sevastopolja, gde takode nije došlo do opkoljavanja. Radoznao sam šta će uraditi monsieur de Beauregard, verovatno ne više od svog prethodnika Hooda, ako i toliko. Nenam nimalo poverenja u tog naduvanog heroja.

Šaljem Ti jučerašnji »The Guardian«, u kome moraš pročitati izveštaj Relief Comité³, da vidiš kakva je razlika između »ateliers nationaux«² gospodina Marie-a i onih kod gospode Engleza.¹ Kod prvih su preduzeti poslovi sumnjive koristi, ali najveći deo utrošenog novca došao je ipak u ruke radnika koji su ostali bez posla. Ovde se takode obavljaju radovi čija je potreba sumnjiva (no koji na kraju donose sigurnu korist buržujima), ali od 230 000 f. st. odlazi svega 12 000 f. st. u ruke factory operatives³, kojima je cela suma bila namenjena (naime samo onaj deo koji je predviđen za »unskilled labor«⁴). The Act for the relief of the distressed

¹ Komiteta za pomoć – ² »nacionalnih radionica« – ³ fabričkih radnika – ⁴ »nekvalifikovani rad«

factory operatives⁵ pretvara se dakle u zakon for the relief of the undistressed middle classes⁶, koje pritom uštedeju komunalni porez. Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

[Marxova beleška]

Vrati mi ovo pismo pošto hoću da ga sačuvam zbog primedbe na kraju.

⁵ Zakon o pomoći ugroženim fabričkim radnicima — ⁶ o pomoći neugroženim srednjim klasama

6

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 14. novembra 1864.

Dragi Engels,

Skoro čitavu nedelju dana morao sam većinom provesti u *postelji* zbog karbunkula. Stvar je sad počela da *zarašćuje*. Međutim, još se ne mogu nagnuti pri pisanju pošto se karbunkul nalazi baš ispod prsiju. Stoga sasvim ukratko:

1. *Priložena* pisma upućena meni vrati mi (kako Schweitzerovo tako i Liebknechtovo) i *odmah* mi odgovori, pošto ljudi treba po mogućstvu što pre da imaju naš odgovor.^[26]

Moje je mišljenje da treba da im *obećamo* našu saradnju od slučaja do slučaja i s vremena na vreme. Za nas je važno da u Berlinu imamo organ, naročito zbog društva¹ koje smo u Londonu osnovali, kao i zbog knjige koju će objaviti². Nadalje je važno da ono što uradimo, uradimo *zajednički*.

Ako se sa mnom slažeš, možeš mi *poslati* nekoliko redaka za ove ptičice ili mi u nekoliko reči reci šta da im *ja* kažem u Tvoje ime.

2. Za nekoliko dana dobićeš Adresu sa provisional rules³ itd. Stvar nije bila baš tako teška kao što Ti zamišljaš, jer se uvek ima posla s »radnicima«. Jedini literary man⁴ u Udruženju je Englez Peter Fox, književnik i agitator, ujedno jedan od ljudi iz nedeljnika »The National Reformer« (ateizam, ali anti-Holyoake). Šaljem ti ovo vrlo prijateljsko pisamce koje mi je poslao o Adresi. Mazzini je rather disgusted⁵ što njegovi ljudi supotpisuju, no il faut faire bonne mine à mauvais jeu⁶.

3. Tvoja stvar iz lista »The Guardian« veoma mi je važna⁷. Ja sam već bio sastavio sebi tu svinjariju na osnovu factory reports⁸, ali s mnogo muke i samo fragmentarno.

4. Od mančesterskog solicitora⁹ sam primio dva primerka itd. na potpis. Potpisane copies¹⁰ poslaću Ti za dan-dva zajedno s popisom (inventarom) itd., koji ćeš onda morati registrovati. Ja,

¹ Medunarodno udruženje radnika – ² *Kapital* – ³ Inauguralnu adresu Medunarodnog udruženja radnika i Privremeni statut Medunarodnog udruženja radnika – ⁴ obrazovan čovek – ⁵ prilično ljut – ⁶ mora da se pravi kao da mu je to drago – ⁷ Vidi u ovom tomu prethodno pismo – ⁸ fabričkih izveštaja – ⁹ advokata – ¹⁰ primerke

naravno, više ne mogu sve stvari itd. koje smo ostavili u stanu iz glave nabrojati i proceniti.^[2]

Stari humbug¹¹ Mc Culloch je mrtav. Nadam se da će Britanski muzej otkupiti njegovu economical library¹². No verovatno će ga Edinburg preteći.

Salut.

Tvoj
K. M.

Upravo mi je došlo pod ruku pismo P. Foga, koje Ti šaljem u prilogu i koje mi, molim Te, vrati čim budeš imao vremena da ga pregledaš.

¹¹ podvaljivač – ¹² ekonomska biblioteka

7

Engels Marxu
u London^[27]

Mančester, 16. novembra 1864.

Dragi Mohr,

Drago mi je što je karbunkul na putu isceljenja. Nadajmo se da je poslednji. No ipak jedi arsenik.

Potvrdu o primitku od Tvog ljubaznog privatnog sekretara¹ primio sa zahvalnošću.

U prilogu nekoliko redaka za Schweitzera^[28]. Vrlo je dobro što ćemo opet imati jedan organ i vrlo je dobro što će Liebknecht (samo da ne stvara sebi iluzije) biti jedan od urednika; to već pruža izvesne garantije. No bolje je da ne pokažemo svoju zagrejanost jer 1. L[iebknecht] nije diplomata i na njegovu clairvoyance² ne možemo mnogo računati; 2. grafica³ će hteti da u listu pre svega na početku, u sredini i na kraju dominira poznata »apoteoza«⁴ i 3. mi ipak *moramo* prvo znati kome su se ti ljudi još obratili. Možda su Tebi stvari bolje poznate nego meni, no u L[iebknecht]ovim pismima koje si mi poslao ne govori se ni o listu ni o tom Schweitzeru, pa su mi stoga stvari prilično nejasne. Zato sam zamolio da mi se kaže u čijem ćemo društvu figurirati. Moglo bi nam se desiti da se nademo u društvu sa gospodinom Karlom Grünom ili sličnom bagrom.

A kakav mu je to glupi naslov: »Der Sozialdemokrat«! Zašto ga ti momci ne nazovu prosto »Proletarier«?

U prilogu Ti vraćam papire i hvala. Što mi ne pošalješ pismo iz Solingena⁵ koje si mi obećao?

Iz one budalaštine od Emme Herwegh⁶ pao mi je u oči još i ovaj pokušaj da se od Lassalle-a napravi polubog: može se pripisati samo njegovoj izvanrednoj prirodi što je tako dugo živeo, svako drugi bi za dva časa posle ranjavanja bio gotov – upitaj jednom prilikom Allena o toku upale trbušne maramice (peritonitis) usled ranjavanja i čuješ da posle dva časa upala tako reći još nije ni počela i da smrt skoro nikad ne nastupi u roku *kračem* od 24 časa, najčešće tek kasnije. Takvi ljudi su kao stvoreni za to da nekoga diviniziraju.

¹ Laure Marx – ² pronicljivost – ³ Sophie von Hatzfeldt – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 4. – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. – ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3.

U Bonu je Schaaffhausen održao lepo predavanje o ljudima i majmunima i ukazao na to da azijski antropoidi kao i tamošnji ljudi imaju okruglu lobanju, dok u Africi i jedni i drugi imaju dugačke lobanje, te dodaje da je ovo pri sadašnjem stanju nauke najsnažniji argument protiv jedinstva ljudskog roda. Da li bi to smeo da kaže neko u Engleskoj na skupu prirodnjaka!

Vrlo je lepo kako su Müller i pop Cappell još i na vešalima osramotili Kinkela, Jucha i kompaniju. Tako nešto apsurdno kao što je držanje te gospode već odavno nisam video. No Gottfried⁷ ima sreću s ljudima za koje se zauzima. Najpre MacDonald, zatim Müller.^[29] To što se ta gospoda prave tako važna dalo je odmah povoda za patku da je onaj drugi momak zaklan u ševaru Temze.^[30] Pazi, oni će tom prilikom opet naići na čitavo mare's nests⁸.

Najlepsi pozdravi Tvojima.

Tvoj
F. E.

⁷ Gottfried Kinkel – ⁸ gnezdo pataka (novinarskih)

8

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 18. novembra [1864]

Dear Fred,

1. Šaljem Ti spiskove za solitora¹. Priloženi inventar moraš prepisati i inače ga doterati onako kako to budeš smatrao za potrebno².

2. *Ad vocem*³ *Solingena*. Pismo sam bio pripremio prilikom odašiljanja *pretposlednje* pošiljke pisama za Tebe i odonda ga više nisam video. Pretpostavljam da se zaturilo u neku svesku, odakle će se jednog lepog dana opet turn up⁴.

3. *Ad vocem Schweitzera*.

On je doktor prava, ranije živeo u Frankfurtu n. M. Godine 1859. objavio konfuzan pamflet *protiv* Vogta. Docnije neki socijalni roman, meni nepoznat. Veoma živo se izjašnjavao za Lassalle-a. Docnije, još za L[assalle]-ova života, za vreme boravka u Berlinu, upoznao se kod Liebknechta s raznim našim radovima, i još mi je tada preko Lieb[knecht]a poručio kako je iznenaden da je sve što mu se kod Lass[alle]-a svidelo — plagijat.

I ja sam, kao i Ti, pisao da nam *jave ko su saradnici*⁵. Ujedno sam poslao Liebknechtu, radi eventualnog uvrstavanja u list, nemački prevod Adrese International Committee⁶. (Stvar će biti objavljena danas ili sutra i poslaću Ti je.^[31])

Što se tiče apoteoze Lassalle-u⁷, hamburški list »*Nordstern*«, koji uređuje onaj magarac Bruhn (koji ujedno još uvek štampa *Heinzenove* elucubrations⁸) i ranije je bio i sad je isključivo posvećen tom poslu i teško da mu »*Der Social-Demokrat*« u ovome može konkurisati.

Stara Hatzfeldtovica izgleda da je veoma razočarana mojim odgovorom na njen »pokušaj⁹«, mada je taj odgovor bio napisan veoma blago i taktično. Od toga vremena ona — ćuti.

Social-Demokrat je rđav naslov. Pa ipak, ne treba odmah dati najbolje naslove za moguće promašaje.

¹ advokata — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 4 i br. 7. — ³ Što se tiče — ⁴ pojaviti — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 6 i br. 12. —

⁶ Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika — ⁷ Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. — ⁸ nategnutosti — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 3 i br. 215.

Wilhelm Liebk[necht] je bez sumnje veliki čovek među berlinskim radnicima, što možeš videti iz berlinskog dopisa u nedeljniku »*The Morn[ing] Star*«. Plašim se samo da će ga uskoro poslati do davola.

4. *Ad vocem peritonitis* čitam u delu »*Clinique Médicale*« od *Andrala* sledeće: »*La Péritonite aigue . . . en certains cas un petit nombre d'heures s'écoulent entre l'époque de l'invasion de la maladie et celle de la mort, tandis que d'autres fois la péritonite, toujours aiguë per ses symptômes, ne devient mortelle qu'au bout de 30 à 40 jours*«.

A pod naslovom:

»*Péritonite par violence extérieure*«¹¹ raspravlja se o slučaju jednog pariskog radnika koga je konj udario kopitom u trbuh u predelu pupka. Doveden je u bolnicu tek le surlendemain¹² i »offre tous les symptômes d'une phlegmasie aiguë du péritoine«¹³ (ovo je docnije potvrđeno obdukcijom leša). Umro je du 5-ème au 6-ème jour¹⁴. U opštim primedbama o tom slučaju između ostalog stoji: »jusqu'au dernier moment, on n'observe aucun trouble des facultés intellectuelles et sensoriales«¹⁵.^[32]

5. *Brižljivo čuvaj* priloženu zabelešku o studiozusu Blindu, koja je izašla u nekom tričavom listiću, a u kojoj ovaj, od 1859. naovamo, sam sebi peva slavopojke.^[33] Taj »*Der Beobachter*« je le »*grand*« organe de la démocratie Suabaise¹⁶!

6. Profesor Huber je održao svoj »kongres rada« sa about¹⁷ 100 radničkih udruženja. On je konzervativan u politici, ali kooperativ in political economy¹⁸. Na *Lajpciškom kongresu* umalo što Huber i njegovi drugovi nisu dobili batine, pošto se velika većina izjasnila za »radikalnu« politiku.^[34]

7. Mesni komitet u Mančesteru objavio je, vele, još dosta toga o cotton famine^[35] – mislim in regard to the workingmen¹⁹. Možeš li mi to pribaviti?

8. Još uvek imam bolove pri pisanju i kad se naginjem. Zato ovakvo »numerisano« pismo.

Pozdravi Gumperta.

Takode i Madame L[izzy].

Tvoj
K. M.

¹⁰ »Akutna upala trbušne maramice . . . u nekim slučajevima prođe samo nekoliko časova od pojavljivanja bolesti do nastupa smrti, dok u drugim slučajevima, peritonitis koji je po svojim simptomima uvek akutan, dovodi do smrti tek posle 30 do 40 dana.«

– ¹¹ »Peritonitis usled povrede spolja« – ¹² trećeg dana – ¹³ pokazivao je sve simptome akutne upale trbušne maramice – ¹⁴ između petog i šestog dana – ¹⁵ »do poslednjeg trenutka ne primećuje se nikakav poremećaj duševnih i čulnih sposobnosti« – ¹⁶ »veliki« organ švapske demokratije – ¹⁷ oko – ¹⁸ pristalica zadrugarstva u političkoj ekonomiji – ¹⁹ u odnosu na radnika

(Prilog: spisak zaostavštine W. Wolffa)

<i>Silver watch</i> ²⁰	2 f. st.
<i>Books</i> : ²¹	
Schlosser, »Weltgeschichte«	1 f. st. 10 š.
Schleiden, »Studien«	3 „
Schiller's Werke	10 „
Duller, »Geschichte des Deutschen Volkes«	5 „
Duncker, »Geschichte«	1 f. st.
Mommsen, »Geschichte«	10 „
Schömann, »Griechische Altertümer«	5 „
Lange, »Römische Altertümer«	3 „
Preller, »Griechische Mythologie«	5 „
Nösselt, »Weltgeschichte«	4 „
Völter, »Geographie«	5 „
Mortimer – Ternaux, Histoire de la Terreur«, 2 vol. . .	5 „
Arago, »Astronomie Populaire«	10 „
Müller, »Physik«	3 „
Baer, »Magnetismus«	1 „
Figuiet, »Année scintifique«, 3 vol.	5 „
Mignet, »Révolution française«	5 „
Egli, »Handelsgeographie«	2 „
Ritter, »Europa«	3 „
Cotta, »Geologische Briefe«	2 š.
Garrido, »Spanien«	1 „
Freytag, »Bilder aus dem Leben des Volkes«	2 „
Moleschott, »Lehre der Nahrungsmittel«	3 „
Harting, »Die Macht des Kleinen«	1 „
Grube, »Biographien aus der Naturkunde«	1 „
»Reisen des Marco Polo«	1 „
Kiesselbach, »Gang des Welthandels«	1 „
Jacobs, »Hellas«	1 „
Smith, »English Latin Lexicon«	5 „
Rost, »Griechisch – Deutsches Lexicon«	5 „
Giebel, »Säugethiere«	5 „
Tschudi, »Tierleben der Alpenwelt«	5 „
Freytag, »Soll und Haben«	2 „
Pauli, »Bilder aus England«	1 „
Overbeck, »Pompeji«	10 „
Guhl, »Leben der Griechen und Römer«	10 „
Lau, »Sulla«	1 „
Macaulay, »History of England«	10 „
Frankenheim, »Völkerkunde«	1 „
»Stieler's Handatlas«	1 f. st. 10 „

<i>Berghaus, »Physikalischer Schulatlas«</i>	5 „
<i>Spruner, »Historischer Schulatlas«</i>	5 „
<i>Mozin, »Dictionnaire«</i>	1 f. st.
55 Pamphlets ²²	10 „
102 Elementary schoolbooks ²³	31 f. st.

Stvari su procenjene mnogo više nego što bi se za njih pri prodaji moglo postići s obzirom na prodajne cene secondhandbooks²⁴ u Engleskoj. Nasuprot tome, u spisku mnogo toga nedostaje čega se ne sećam, tako da se jedno s drugim potire. Ako od ostale imovine hoćeš još nešto da dodaš, onda dodaj.

9

Engels Marxu

u London

Mančester, 22. novembra 1864.

Dragi Mohr,

Danas sam primio od Schweitzera priloženo pismo.^[36] Herwegh i Heß – lepo društvo. Kako stvari stoje i s obzirom na moje ograničeno poznavanje bližih okolnosti, moram prepustiti Tebi da mu odgovoriš u *ime nas obojice*, pošto želi da bude odmah uslužen. Taj Moses!

Posle toga mi vrati pismo i javi mi šta si mu pisao, a ja mu onda mogu naknadno potvrditi ono što si Ti pisao.

Stvari za advokata primio.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

10

Marx Engelsu

u Mančester

[London, 24. novembra 1864]

Dragi Frederick,

U prilogu pismo stare Hatzfeldtovice, koje mi *odmah* vrati.

Takode je priloženo pismo solingenca¹, koje se opet pojavilo, te pismo od Schweitzera².

Danas sam Ti poslao tri primerka »Adrese«³, 1 za Tebe, 1 za Gumperta i 1 za Ernesta Jonesa. Ako bi mogao negde više rasturiti (gratis), stoje Ti na raspolaganju.

Što se tiče Schweitzera, ja nisam pisao njemu već Liebkechtu da se nama dvojici društvo ne sviđa, ali da smo voljni da napravimo for the nonce *bonne mine à mauvais jeu*⁴, no da ćemo ih *smesta dezavuisati* čim urade neku glupost. Upitao sam i to, zašto nema Buchera i naročito *Rodbertusa!*^[37]

Moses⁵ i Herwegh (uostalom, in a literary sense⁶, još veličine u poređenju sa B[ernhard]om i Ph[ilipp]om Beckerom) nisu se ipak toliko srozali u očima Nemaca koliko u našim. Na svaki način za njih se ne može otvoreno reći da su nitkovi kao na primer za tipove poput Grüna itd.

Žurim.

Salut.

Tvoj

K. M.

Upravo sam napisao opširno pismo Staroj⁷, da se izvučem iz afere Blind, koja se pripisuje meni. Studiozus Blind nije, naravno, propustio priliku da se isprsi, da u ime republike objavi »protest« i izabere nekoliko mesta iz L[assalle]-ovih govora koja zaista imaju gadan rojalistički prizvuk.^[38] Isto tako da je odvratio od pravljenja portreta svojih neprijatelja, koji liče na poternice.^[39]

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 9. — ³ Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika — ⁴ ovog puta zadovoljno lice — ⁵ Moses Heß — ⁶ u pogledu obrazovanja — ⁷ Sophie von Hatzfeldt

11

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 25. novembra [1864]

Dear Frederick,

U prilogu Ti vraćam W[eydemeyer]-ovo pismo (čudno, kako se njegovo mišljenje podudara s grofičinim¹!^[40] i pismo od Schweitzera, koje sam juče zaboravio da priložim.

«Isečak» još moram zadržati.^[41]

Stvar sad stoji ovako:

1. Blind je – što sam video tek pošto sam pismo Tebi napisao – preko dr Bronnera (naravno, anonimno, ali sa datumom iz Bradforda; pismo je naravno *napisao sam Blind*) poslao odgovor u švapski «Der Beobachter». U tom odgovoru on, prvo, dokazuje da je Blind svojim uticajem na »sedam« miliona Nemaca zapravo tvorac američke politike; drugo, toliko je drzak da kaže da je afera Vogt zahvaljujući svestranim razjašnjenjima likvidirana.^[42] Tu dakle imam povoda da odgovorim i da ukažem na »affidavits«^[43], a u isto vreme bi izvod iz W[eydemeyer]-ovog pisma jednim udarcem ubio dve muve, prvo bi otkrio tobožnji B[blind]-ov uticaj na Ameriku, a drugo bi staroj grofici pribavio neku vrstu satisfakcije zbog Lassalle-a.

2. Tekstovi tog »*Republikanskog protesta*«, koje Blind pod *istim datumom* šalje u St. Luis, u Frankfurt na Majni i londonskom nedeljniku »Hermann«, *identični* su samo po svojoj opštoj tendenciji.^[38] U onoj burgiji u listovima »Hermann« i »Fr[ankfurter] Journal«² – gledaču da Ti ih još danas pošaljem – ovaj *badenski krčmar* prosto je skupio ona mesta koja smo i mi sami smatrali za *veoma kobna*, dok je s one strane okeana mnogo drskiji i iznosi direktne laži.

No *prava »poenta«* je u ovome – a to je karakteristično za sve letke koje on fabrikuje: u *evropskom* izdanju kaže da »*protest*« potiče od *američkih i evropskih republikanaca*, a u američkom izdanju on poziva *američku vladu* da uloži protest. Ovde imamo psa in flagranti³.

3. Pošto je Lassalle mrtav i više ne može da naškodi, treba ga naravno – koliko je moguće, tj. da sami sebe ne kompromitujemo – braniti od tih malogradanskih gadova.

¹ Sophie von Hatzfeldt – ² »Neue Frankfurter Zeitung« – ³ na delu

Moj plan se, dakle, sastoji u ovome: preko švapskog lista »*Der Beobachter*« (kratko) odgovoriti: 1. dati objašnjenje u pogledu »*svestranih razjašnjenja*« u aferi Vogt; 2. dati izvod iz W[eydemeyer]-ovog pisma o Blindovom uticaju u Americi; 3. poređenjem njegovog evropskog i njegovog američkog »republikanskog protesta« ponovo ga kompromitovati; najzad, 4. zaključiti s tim da nije worth while⁴ braniti Lassalle-a od jedne takve komične figure.^[44]

Ako se s ovim slažeš, depeširaj, da onda sutra svršim tu stvar, a s druge strane hoću najzad da imam mira i od »stare«. Pisao sam joj, uostalom, da je krivica od samog Lassalle-a što ga je taj magarac napao, jer uprkos mome upornom i ponovljenom traženju da mojim optužbama protiv Blinda, koje sam izneo u *Gospodinu Vogtu* dâ široki publicitet u Nemačkoj, on to nije učinio.⁵

Salut.

Tvoj
K. M.

⁴ vredno truda — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 10.

12

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 2. decembra 1864.

Dear Fred,

Thanks for the¹ »Guardian«.

E. Jonesu sam još naknadno poslao nekoliko copies² »Adrese« i pritom mu napisao da je verovatno prvi primerak dobio od Tebe. Danas mi piše da od Tebe nije imao nikakvih vesti. Njegova je adresa Cross Street 55, a ne 52. Piše mi da će po završetku sesije osnovati ogranak Udruženja u Mančesteru među svojim poznanicima.

Da li Ti je ikako moguće da pronadeš adresu muzičara *Petzlera* (možda preko mančesterskog adresara ili u Schillerovom zavodu⁽²³⁾)? On ima *mnogobrojne* veze među mančesterskim radnicima i ja bih ga, bez any intervention on your part³, mogao direktno *odavde* povezati sa E. Jonesom. Ti treba samo da mi pošalješ Petzlerovu adresu.

U takvoj agitaciji je zlo što se ima mnogo gnjavaže, čim se čovek u to upusti. Tako je, na primer, sad opet trebalo da se napiše Adresa Lincolnu⁴ i opet sam ja morao da je sastavim (što je mnogo teže nego napisati neki sadržajan rad) – da bi se bar frazeologija, na što se takvo piskaranje i svodi, razlikovala od demokratske vulgarne frazeologije. Na sreću gospodin Fox radi na poljskoj stvari, za šta kao povod služi 29. novembar, godišnjica poljske revolucije od 1830⁽⁴⁵⁾.

Pošto je Adresu za Lincolna trebalo predati Adamsu, *deo* Engleza u Komitetu je hteo – pošto je to customary⁵ – da na čelu deputacije bude a member of Parliament⁶. Većinom Engleza i jednodušnošću kontinentalaca taj je prohtev odbijen, šta više, stalo se na stanovište da takvi old English customs ought to be abolished⁷. S druge strane: g. Le Lubez, kao pravi »crapaud⁸«, hteo je da se Adresa uputi ne Lincolnu već to the American People⁹. Ja sam ga dobro ismejao i razložio Englezima da French

¹ Hvala za – ² primeraka – ³ bez ikakve intervencije s Tvoje strane –

⁴ Karl Marx, *Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Američkih Država* – ⁵ uobičajeno – ⁶ neki član Parlamenta – ⁷ stari engleski običaji treba da budu ukinuti – ⁸ filistar – ⁹ američkom narodu

Democratic Etiquette nije ni za paru vrednija od Monarchical Etiquette¹⁰.

A-propos! Da jedan pokret ovde bude bez svog organa u štampi, to je, naravno, nemoguće. Stoga je »The Bee-Hive« (nedeljnik, organ tredjuniona) proglašen za organ Udruženja. Usled nekog zlog udesa, koji baš radnike često pogada, u listu se ugnezdila jedna hulja, *Georg Potter* (koji je u listu »The Times« za vreme Building Strikes¹⁴⁶) igrao ulogu mouthpiece¹¹, ali sa člancima koje nije napisao on već *drugi*) sa klikom akcionara. – Potter je manager¹² – i oni su dosada činili većinu. Otuda je Komitet zaključio – većina njegovih engleskih članova su akcionari lista »The Bee-Hive« (akcija glasi na 5 š. i niko ne može imati više od 5 glasova, pa ma imao i 5000 akcija; dakle svaka akcija daje pravo na jedan glas, najviše do 5 glasova) – da se ovde osnuje akcijski fond, koji će nam omogućiti da stvorimo nove akcionare and to swamp the old majority¹³. Bilo bi mi drago kad bi i Ti poslao prilog za tu svrhu. Cela ta operacija mora se naravno ograničiti samo na prisnije prijatelje članova Komiteta, jer bi inače druga strana blagovremeno (tj. pre General Meeting of Shareholders¹⁴, koja više nije daleko) preuzela protivmere.

Osim nedeljnika »Hermann« ovde je postojao još jedan listić, »Londoner Anzeiger« poštovanog knjižara i Jevrejina Bendera. On teži da se iščauri u konkurentski organ listu »Hermann«, pošto je neki L. Otto von Breidtschwerdt, koji se međutim kao pisac naziva L. Otto, preuzeo redakciju. Teško da ću u tome uzeti direktnog učešća, jer mi je bilo dosta lista »Das Volk«, ali dobro je da postoji mogućnost da se izjave, kao što je na primer ova protiv Blinda¹⁵, odštampaju u Londonu, čim ih donesu nemački listovi.

Taj Otto se najpre upoznao sa Eccariusom, na čiji predlog je postao nemački član International Committee¹⁶. On je Švaba, rođen u Štutgartu. Sasvim mlad čovek, ima oko 27 ili 28 godina. Mnogo liči na starijeg brata moje žene¹⁷. Najpre je bio kadet u austrijskoj vojsci, gde je naučio svakojake jezike i služio u raznim krajevima. Docnije je studirao u Tbingenu. Lično je veoma zgodan i duhovit i ima dobre manire. Glava mu je još puna svakojakih sitno-švapskih i nemačkih gluposti. Pri svem tom ima vrlo mnogo znanja i sposobnosti. Ali mi se čini da za pisanje ima više naklonosti nego talenta, bezbojan je i doktrinaran. Kao posrednik za južnu Nemačku, a specijalno za Švapsku je dobar. S vremena na

¹⁰ Francuska demokratska etiketa . . . od monarhijske etikete – ¹¹ glasnogovornika – ¹² direktor – ¹³ i nadglasamo staru većinu – ¹⁴ Glavne skupštine akcionara – ¹⁵ Karl Marx, *Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Štutgartu* – ¹⁶ Komiteta Internacionale – ¹⁷ Ferdinanda von Westphalena

vreme piše za »Augsburger«, što se, uostalom, sa Vogtovog stanovišta samo po sebi razume.

Velepoštovanom Klingsu sam pisao da je teško, a i sasvim nepotrebno, birati između Mosesa i Bernharda.¹⁸ Obojica su poštenu i obojica nesposobni. Zasad je sasvim svejedno ko će biti gospodin predsednik. U odlučnom trenutku naći će se i potrebni ljudi.¹⁹

Zaista se plašim, jer osećam da mi se u predelu desne slabine opet pravi novi karbunkul. Allen o tome ništa ne zna pošto sam se od nekog vremena sam lečio. Ako bi sad pošao k njemu radi kure s arsenikom, koja se bez lekara ne može početi i na koju on možda ne bi pristao, on bi me strahovito izgrdio što sam se tako dugo iza njegovih leđa petljao s karbunkulima!

Yours
K. M.

U svome odgovoru Schwobemayeru²⁰ (posredstvom marionete Bronnera) Blind izjavljuje da su se Lincoln i Frémont otimali o njegov glas kao odlučujući za election²¹. U jednom američkom listu, »Der Radikal Democrat«²² kaže da je *poljska* revolucija njegovo delo.

¹⁸ Mosesa Heša i Bernharda Beckera – ¹⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 1. – ²⁰ Karlu Meyeru – ²¹ izbore – ²² »Missouri Democrat«

13

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 8. decembra 1864.

Dragi Engels,

U prilogu Ti šaljem:

1. »*The Free Press*«.
2. Švapski »*Der Beobachter*«.

(Kod ovog posljednjeg sam toliko postigao da o Blindu opet govori bar u ironičnom tonu, dok su ga posle pisma upućenog preko Bronnera – poslao sam tu burgiju *Weydemeyeru* – Blindova hvalisanja toliko zaprepastila da je formalno uvukao rogove i »tom *izvanrednom čoveku*« počeo da pravi komplimente. Urednik je uostalom – *hinc illae lacrimae*¹ – onaj isti »brbljivi Švaba Karl Mayer«, koga pominjem u svome *Gospodinu Vogtu*, a koji je osim toga sin onog švapskog Mayera koga je Heine tako neumorno ismevao.^[47])

U prilogu pismo od crvenog Beckera². Poslao sam naime prepis izjave u list »*Rheinische Zeitung*«. B[ecker]-ovo pismo moraš mi vratiti.^[48]

A-propos Liebknecht. On se krajem godine nalazi naravno u velikom škripcu. Ja sam mu u toku ovog polugoda nekoliko puta slao novac i sada kad znam da mu je voda do grla, hteo bih poslati nešto njegovoj ženi u vidu božićneg poklona deci. Bilo bi mi drago kad bi i Ti dao svoj prilog. Ali treba da mi brzo odgovoriš jer *periculum in mora*³. Ja bih onda sve zajedno poslao gospodi Liebknecht.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ otuda te suze – ² Hermanna Heinricha Beckera – ³ opasno je odlagati

14

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. decembra 1864.

Dear Fred,

My compliment to Mrs. Lizzy.¹

Ti si mi još ranije bio dao svoju privatnu adresu, ali ne i »firmu« na koju da Ti pišem. Bilo bi mi drago da je sad dobijem, jer je pokatkad potrebno da Ti on Saturdays² napišem nekoliko redaka.

Onih 5 f. st. za Wilhelma³ putuju već danas za Berlin.

Beckera⁴ mi nisi vratio. Ma koliko »crveni«^[48] smatrao da se lukavo izvukao iz afere, njegovo pismo je dokument which one fine morning he may find to turn up⁵ i poslužiti u svrhe koje on nije predvideo. Uostalom, stara Hatzfeldtovica će se pobrinuti da izjava⁶ dode u ruke pravom čoveku.^[44]

What about Sherman's expedition?^{7[49]}

A-propos! Vaš *Purdy* iz Poor-House⁸ objavio je, kažu, za vreme cotton famine⁹ neki infamni dokument, u kome je, oslanjajući se na navodno improvement of health of cotton operatives¹⁰, predlagao da se pomoć svede na minimum, usled čega su u East of Lancashire¹¹ izbile famine diseases¹². (To je bilo u prvom periodu cotton famine⁹.) Da li Ti je šta poznato o tome? I možeš li mi uopšte pribaviti official papers¹³ (od Komiteta¹⁴ itd.) iz Mančestera u vezi sa cotton famine?

Lothario Bucher, koga je Lassalle naimenovao za izvršioca svoga testamenta i kome je ostavio godišnju rentu od 150 f. st. prešao je, kao što si verovatno već čuo, u Bismarckov tabor. Baron Itzig bi možda učinio to isto kao »ministar rada«, tj. markiz Posa ukermarkskog Philippa II¹⁵, ali ne in the small way of¹⁶ Lotharija, s kojim je Hatzfeldtova raskinula i koji sad može da stisne ruku Edgaru Baueru i pruskom konzulu u Milanu,

¹ Isporuči moje pozdrave gospodi Lizzy Burns – ² subotom – ³ Wilhelma Liebknechta – ⁴ Hermanna Heinricha Beckera – ⁵ dokument koji se jednog lepog dana može pojaviti – ⁶ Karl Marx, *Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Stuttgartu* – ⁷ Kako ide Shermanov pohod? – ⁸ Sirotišta – ⁹ gladi za pamukom – ¹⁰ poboljšanje zdravlja radnika u pamučnoj industriji – ¹¹ istočnom Lankaširu – ¹² epidemije usled gladi – ¹³ zvanične dokumente – ¹⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 8. – ¹⁵ Wilhelma I – ¹⁶ na tako nizak način

gospodinu R. Schrammu. Prusi su za velepoštovanog S[chramm]a tražili neko mesto, »wo ken Examen nich netig«¹⁷. I gospodin Rodbertus, čini mi se, ima zle namere, jer on hoće da se »socijalno pitanje sasvim odvoji od politike«, a to je siguran simptom za postojanje ministarskih aspiracija. Hulje su to, sva ta družina iz Berlina, Marke i Pomeranije!

Meni se čini da između Pruske, Rusije i Francuske postoji secret understanding for the war against Austria in next spring¹⁸. Kao war-cry¹⁹ poslužiće, naravno, Venecija.^[50] Austrijanci se drže beskrajno kukavički i glupo. To dolazi otud što se Franja Josip lično meša u austrijsku politiku. Buol-Schauenstein itd., svi razumni hommes d'état²⁰, moraju držati jezik za zube, a ruski agenti, takvi notorni nitkovi kao što je sadanji austrijski Foreign minister²¹ vode glavnu reč. No pri svem tom austrijsko držanje bilo bi neobjašnjivo, ako ta gospoda ili ne bi verovala perfidnim pruskim obećanjima ili ne bi bila rešena da prihvate odavno obećavano obeštećenje na račun Turske.

Šta kažeš na Colletova dubokoumna otkrića – po Urquhartu – o Nabukodonosoru i o tome, da su Rusi potomci Asiraca, kao i dalje otkriće, koje se navodi kao »Urquhartovo«, da in Italy the Pope is the only real thing²²?^[51]

Današnji broj »The Miner and Workman's Advocate«, organ rudarskih radnika u Engleskoj i Velsu donosi moju Adresu²³ u celini. Londonski »bricklayers«²⁴ (preko 3000 ljudi) objavili su svoje priključenje Međunarodnom udruženju, a to su ljudi koji još nikad nisu pristupili nijednom movementu²⁵.

Prošlog utorka je održan sastanak Potkomiteta, na kome nam je gospodin Peter Fox (njegovo pravo ime je P. Fox André) podneo svoju poljsku adresu. (O takvim stvarima uvek se prethodno raspravlja u Potkomitetu, pre no što se iznesu pred Generalni komitet.) Stvar nije rdavo napisana i F[ox] se trudio da bar površno primeni njemu inače tude svodenje na »klase«. Njegova struka je zapravo foreign policy²⁶ a sa working classes as such²⁷ on je imao posla samo kao ateistički propagandista.

Ali koliko god je lako kod engleskih radnika sprovesti racionalne stvari, toliko treba biti na oprezi kad u pokretu sudeluju literati, buržuj i poluliterati. U suprotnosti sa onim što ne bez razloga nazivaju engleskom aristokratskom tradicijom, i nastavkom onoga za šta kažu da je engleska demokratska tradicija iz 1791/92,

¹⁷ u dijalektu »gde ispit nije potreban« – ¹⁸ tajni sporazum o ratu protiv Austrije idućeg proleća – ¹⁹ ratni poklič – ²⁰ državnici – ²¹ ministar spoljnih poslova (grof von Mensdorf-Ponilly) – ²² da je u Italiji papa jedina realna stvar – ²³ Inauguralnu adresu Međunarodnog udruženja radnika – ²⁴ zidari – ²⁵ pokretu – ²⁶ spoljna politika – ²⁷ sa radničkom klasom kao takvom

Fox kao i njegov prijatelj Beesley (profesor političke ekonomije na londonskom univerzitetu, predsedavao je na osnivačkoj skupštini u St. Martin's Hallu²⁸) i drugi »demokrati« gaje fanatičnu »ljubav« za Francusku, i tu ljubav, što se *foreign policy*²⁶ tiče, protežu ne samo na Napoleona I, nego čak i na samog Boustrapu¹⁵². Well!²⁹ Gospodin Fox se u svojoj Adresi (koja uostalom treba da izađe ne kao Adresa celokupnog Udruženja, već kao Adresa njenog *engleskog* dela o Polish question³⁰, sa odobrenjem Generalnog komiteta) ne zadovoljava time da Poljacima kaže ono što je istina, da francuski narod u odnosu prema njima ima bolje tradicije od Engleza, već winds up his Adress³¹ tako što Poljake uglavnom teši time kako je u English working classes³² zavladao osećanje dubokog prijateljstva prema French Democrats³³. Ja sam se tome suprotstavio i izneo istorijski nepobitan tableau³⁴ stalnih izdaja koje su Francuzi počev od Louis-a XV do Bonaparte III izvršili u odnosu na Poljake. Ujedno sam ukazao i na to da je sasvim *neumesno* da se kao »jezgro« *Medunarodnog udruženja* prikaže Anglo-French-Alliance³⁵, samo u demokratskom izdanju. Ukratko, Potkomitet je prihvatio Foxovu Adresu pod uslovom da *tail*³⁶ izmeni u smislu mojih predloga. Jung, Swiss Secretary³⁷ (iz francuskog dela Švajcarske), izjavio je da će on kao *minority*³⁸ u General Council³⁹ predložiti da se Adresa kao altogether⁴⁰ »buržoaska« odbaci.

Našeg majora Wolffa Piemontežani su zatvorili u tvrđavu Aleksandriju, zasad.

Louis Blanc je napisao pismo generalnom sekretaru *Cremeru* da se slaže sa Adresom i da mu je žao što nije mogao prisustvovati Meetingu u St. Martin's Hallu itd. Altogether⁴¹, njegovo pismo ima samo tu svrhu da ga primimo za honorary member⁴². Naslušajući da će doći do pokušaja te vrste, ja sam na sreću još ranije uspeo da proguram by-law⁴³ da niko (osim radničkih *društava*) ne može da bude *pozivan* i da niko ne može biti *počasni član*.¹⁵³

Salut.

Tvoj
K. M.

²⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. — ²⁹ Pa, dobro! — ³⁰ poljskom pitanju — ³¹ zaključuje svoju adresu — ³² engleskoj radničkoj klasi — ³³ francuskim demokratima — ³⁴ pregled — ³⁵ Anglo-francuski savez — ³⁶ zaključak — ³⁷ sekretar za Švajcarsku — ³⁸ manjina — ³⁹ Generalnom veću — ⁴⁰ potpuno — ⁴¹ Sve u svemu — ⁴² počasnog člana — ⁴³ odluku

15

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 22. decembra 1864.

Dragi Frederick,
Na brzu ruku. Vrati mi Beckerovo pismo¹. Nadam se da ga
nisi izgubio.
Srećna Nova godina!

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 13.

1865

16

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 25. januara 1865.

Dear Frederick,

Prilažem pisma:

1. od Weydemeyera,

2. od Schilyja,

3. od Liebknechta. Vрати mi sva tri.

4. od Schweitzera i 5. Burgiju o Vogtu, koju mi takode vrati.

Da bi razumeo pisma pod 2, 3 i 4 sledeće: Ne znam dobijaš li »Der Soc[ial]-Dem[okrat]« (ili si možda na njega pretplaćen). (Ukoliko nije ni jedno ni drugo, može Ti Bender, koji je poručio 6 brojeva radi prodaje, jedan primerak uvek odavde slati.)

U listu »Der Social-Dem[okrat]« izišao je dopis magarca Mosesa Heßa,¹⁵⁴ u kome ovaj priča kako smo se *mi* obratili časopisu »L'Association« (list pariskih udruženja) da donese prevod naše Adrese¹ (obrnuto, ovo je Massol *ponudio* Schilyju) i da se pridruži našem Udruženju; oni su to odbili zato što smo se *mi* prvobitno obratili Tolainu itd., koji su plonplonisti.¹⁵⁵ Tolain je navodno sam to priznao itd.

Na ovu burgiju sam naišao dan po svome povratku iz Mančestera.¹⁵⁶ Napisao sam dakle ljutito pismo u Pariz i u Berlin². Iz Schilyjevog kao i Schweitzerovog pisma proizilazi da za sve ovo možemo zahvaliti Heßovoj gluposti (popraćenoj možda s nešto malice³) i gluposti toute pure⁴ Liebknechtovoj.

Ta stvar je juče izazvala veliki skandal u ovdašnjem komitetu. Le Lubez, koji je sasvim za Tolaina, izjavio je da je sve to kleveta, jer u komitetu časopisa »l'Association« sede ljudi kao Horn (Einhorn, rabin) i tručalo Jules Simon (iz lista »La Liberté«⁵). Pa ipak donet je na moj predlog zaključak, da se onih 500 cards

¹ Inauguralne adrese Medunarodnog udruženja radnika – ² Vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 15. – ³ zlobe – ⁴ čistoj gluposti – ⁵ »La Liberté de penser«

of membership^[57] ne pošalju u Pariz dok ne dobijemo od Schilyja dalji izveštaj iz Pariza.^[58]

Udruženje ovde odlično napreduje. Na večernjoj priredbi,^[59] kojoj *nisam prisustvovao*, bilo je oko 1200 ljudi (a poseta bi bila 3 puta veća da je dvorana bila dovoljno velika), što nam je donelo oko 15 f. st. u našu veoma ispražnjenu kasu.

Iz Ženeve je stiglo pismo o pristupanju^[60] i iz different parts of England⁶.

U toku februara održaće se miting u korist Poljaka (pre svega da se dode do novaca za *novu* emigraciju, zbog čega i jeste chairman⁷ Lord Townshend), koji organizuje Polish league⁸ (engleska) ovdašnjeg *poljskog* društva i naše Udruženje.^[61]

Šta kažeš na Lassalle-ovo »zaveštanje« kako ga je prikazao Liebknecht? Nije li to njegov sopstveni Sickingen, koji Karla V hoće da natera da se »stavi na čelo pokreta«?^[62]

Schweitzeru sam juče na njegovo navaljivanje (a zato da ispravim što sam umesto Liebknechta napao njega za onu blunder⁹ u listu »Der Soc[ial]-Dem[okrat]«) poslao *članak o Proudhonu*¹⁰. Videćeš iz njega da nekoliko teških udaraca zadanih tobože Proudhonu u stvari pogadaju našeg »Ahila«¹¹ i da su njemu bili name-njeni.

A-propos! Svaki sekretar našeg Udruženja primiće iduće nedelje po jedan paket *cards of membership*¹² (razume se »Udruženja«, a ne »komiteta«), koje će biti dužan da rasturi. (Godišnja članarina iznosi 1 š, a članska karta 1 p.) Ti moraš rasturiti nekoliko u Mančesteru. Mnogo neće biti. Napiši mi, how many¹³ da Ti pošaljem u tu svrhu. To je in fact one of the ways and means of the Association¹⁴.

My compliments to Mrs Burns. Will she, perhaps, become a member? Ladies are admitted.

Yours truly¹⁵

K. M.

P. S. Ostavio sam kod Tebe u Doverstreetu par zimskih boots¹⁶, ditto par novih čarapa, a verovatno i dve svilene džepne maramice. Ovo pominjem samo zato da svojim stanodavcima »zgodnom prilikom« kažeš jednu reč o tome da vide da se na njih motri.

⁶ iz raznih delova Engleske – ⁷ predsednik – ⁸ poljsku ligu – ⁹ budalaštinu – ¹⁰ O P. J. Proudhonu (Pismo J. B. Schweitzeru) – ¹¹ Ferdinanda Lassalle-a – ¹² članskih karata – ¹³ koliko – ¹⁴ u stvari jedan izvor prihoda Udruženja – ¹⁵ Moj pozdrav gđi Burns. Hoće li ona možda da postane član? Ženama je pristup dozvoljen. Iskreno Tvoj – ¹⁶ cipela

Profesoru Tyndallu je pošlo za rukom da veoma ingenioznim opitom razluči sunčane zrake na *toplotni zrak*, koji topi čak i platinu, i *hladni, bez ikakve toplote, svetlosni zrak*. To je one of the finest experiments of our days¹⁷.

P. S. II.

Liebknecht mi je poslao još jedno pismo u kome Te redakcija hitno moli za članak. Ona ima u vidu na prvom mestu ili *Yankee War*¹⁸ ili *Preussische Armeereform*¹⁹, pošto ljudi od položaja više čitaju njen list than any other Berlin paper²⁰.

Now²¹, što se tiče *Yankee War*¹⁸, objasnio si mi već da to nije za »Der Soc[ial]-Dem[okrat]«.

Što se tiče *reforme pruske vojske*, za takav članak bi list bio veoma podesan. Za mene je question²² samo u tome: Ne bi li Te izlaganje toga problema dovelo u jednostrani, u ovom trenutku i po ovoj stvari nepoželjan sukob sa progresistima¹⁶³¹, pošto je kralj²³ izjavio da neće popustiti ni u jednoj tački, dakle ovo pitanje je učinio centralnim ustavnim pitanjem?¹⁶⁴¹ Ili Ti možeš, u skladu sa svojim vojnim shvatanjima, to pitanje tretirati tako, da udariš i po *jednom i po drugom*, što bi bilo *poželjno*?

U svakom slučaju, pošto sam ja sada tom listu direktno poslao jedan članak (sa svojim potpisom), možeš se i Ti tamo pojaviti. A i treba to učiniti, dok još postoji taj organ.

¹⁷ jedan od najboljih eksperimenata naših dana – ¹⁸ Rat Jenkija – ¹⁹ Reformu pruske vojske – ²⁰ nego ijedne druge berlinske novine – ²¹ Sad – ²² pitanje – ²³ Wilhelm I

17

Engels Marxu

u London

Mančester, 27. januara 1865.

Dragi Mohr,

Pisma Ti vraćam sutra ili u nedelju, pošto te strašne rukopise i bleđa mastila moram da čitam po belom danu. Sinoć sam stigao samo da ih preletim.

Mosesova¹ netaktičnost (pri čemu sigurno ima i malo zluradosti *glave partije*²), a naročito netaktičnost Liebknechtova zbilja su velike. Čudim se uostalom da ovaj poslednji nije dosad počinio više takvih grešaka – to je uvek bila njegova forte³.

Poslaću ja njima dansku narodnu pesmicu o Tidmannu koga starac na Tingu ubija zato što seljacima nameće nove poreze.⁴ To je revolucionarno a ipak nije kažnjivo, a pre svega pesma je protiv feudalnog plemstva, protiv koga list⁵ *apsolutno mora istupiti*. Propратиću tu s nekoliko odgovarajućih primedaba. Članak o reorganizaciji vojske verovatno ću moći napisati čim dobijem novi nacrt vojnog zakona itd. Pisaću im da mi to pošalju, pri tom ću im pisati i da ću istupiti kako protiv vlade – past and present⁶ – tako i protiv progresista, i da se članak ne sme *štampati* ako ovo prvo ne mogu da prihvate. Što se tiče američkog rata, možda će se docnije moći nešto o tome napisati. Sada se ništa ne događa; mir je »neorganski«, kao što bi rekao J. Grimm.

Čestiti Lassalle se postepeno otkriva kao sasvim obična hulja. Mi nikad nismo polazili od toga da ljude ocenjujemo po onome kakvim su oni sebe zamišljali, već po onome šta su bili i ne vidim zašto bi trebalo da kod blagopočivšeg Itziga činimo izuzetak. Subjektivno mu je njegova sujeta mogla tu stvar predstaviti prihvatljivom, objektivno to je bio nitkovluk, to je bila izdaja prema čitavom radničkom pokretu u korist Prusa. Pri tome izgleda da taj glupi kicoš nije izdejstvovao od Bismarcka nikakvu protivuslugu. ništa određeno, da se o garantijama i ne govori,^[62] i da se oslonio samo na to da on *mora* nadmudriti B[ismarck]a, isto tako kao što mu je pošlo za rukom da smrtno pogodi Rakowitza. Pravi baron Itzig.

¹ Moses Heß (vidi u ovom tomu, prethodno pismo) – ² Bernharda Beckera – ³ snaga – ⁴ Friedrich Engels, *Gospodin Tidmann. Starodanska narodna pesma* – ⁵ »Der Social-Demokrat« – ⁶ prošle i sadašnje

Uostalom, neće proći dugo vremena kad će biti ne samo poželjno već i nužno da se cela ta stvar objavi. Nama to samo može da koristi, a ako se stvar sa Savezom^[7] i sa listom u Nemačkoj održi, onda se to čak mora uskoro uraditi, da bismo njegove naslednike izbacili iz sedla. A nemački će proletarijat uskoro uvideti koga ima u Bismarcku.

Mnogo pozdrava damama.

Tvoj
F. E.

Od članskih karata bih mogao podeliti samo oko pola tuceta. Zbog toga ću potražiti Jonesa. Sad sam mnogo zauzet poslom.

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 30. januara 1865.

Dragi Engels,

Tout d'accord.¹ Što se tiče Tvojih bojazni u pogledu konfiskacije, moraš u vidu predgovora prvom članku² sasvim kratko reći da ćeš, prvo, stvar osvetliti s vojničke tačke gledišta, drugo, da ćeš kritikovati buržuje i treće, reakciju itd., a zatim stav radničke partije po ovom pitanju itd., pri čemu se u nekoliko poteza već može ocrtati ili nagovestiti *tendencija*. To će vladi de prime abord³ otežati konfiskaciju. Ako ipak konfiskuje, onda će »Der Soc[ial]-Dem[okrat]« biti time gurnut u novu fazu (jer sad ne mogu da konfiskuju a da ne vrate konfiskovani materijal ili pak moraju celu stvar izneti pred sud), a u isto vreme Ti moraš zadržati za sebe prepis rukopisa broj III. A onda ništa lakše nego ga objaviti u jednom od *ovdašnja* dva nemačka lista⁴, pa zatim te copies⁵ poslati u Hamburg itd., gde će ovaj ili onaj buržoaski list stvar sigurno preštampati.

Po mome mišljenju, M. Heßu je pošlo za rukom da obmane Schilyja. To se vidi iz svih Mosesovih epistula listu »Der Social-Demokrat«. (Pogledaj npr. br. 15 lista »Der Social-Demokrat«, koji je upravo prispeo i koji je uopšte krcat najodvratnijim »lasalovstvom«. Gospoda Izerlonci govore o »Lassalle-Lincolnu«⁶⁵¹.) Moses je naš *protivnik*, on nam nije zaboravio ni »isterivanje iz Brisela« ni »najurivanje iz Kelna« i uvek cení u Lassalle-u to što je imao za jednog »narodnog vođu« toliko potrebnog »takta« da M. Heßa uzima ozbiljno.

Uostalom, samim tim što je »organ Opšteg nemačkog radničkog saveza«, listu »Der Social-Demokrat« je veoma teško da se oslobodi te atmosfere apoteoze.

Pošto sad znamo da je Itzig imao nameru da radničku partiju proda Bismarcku (što nam u *ovoj* formi nije bilo poznato) da bi se proslavio kao »Richelieu proletarijata«, to se sad ni ja neću ustručavati da u predgovoru svojoj knjizi *dovoljno jasno* nagovestim da je to bio običan papagaj i plagijator.⁶

¹ Potpuno se slažem – ² Friedrich Engels, *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*, glava I – ³ od samog početka – ⁴ »Hermann« i »Londoner Anzeiger« – ⁵ primerke – ⁶ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 13.

Ne potiču li »pesme«: »Hoćemo da budemo lasalovci^[66] i slične besmislice, koje *radnici* direktno šalju listu »Der Social-Demokrat« posredno ili neposredno od Stare⁷? U svakom slučaju, ja sam već nekoliko puta pisao redakciji da by and by⁸ mora da prestane s tim glupostima.⁹

Kakav svet su ti progresisti^[63], ponovo pokazuje njihovo držanje u pitanju udruživanja.^[67] (*En passant*¹⁰, pruski zakon protiv udruživanja, kao i svi kontinentalni zakoni te vrste, potiče od dekreta *Assemblée Constituante*¹¹ od 14. juna 1791, kada su francuski buržujji anything of the sort¹², kažnjavali veoma strogo radnička udruženja svake vrste – npr. gubitkom građanskih prava na godinu dana – pod izgovorom da je to *obnavljanje čehova* i da se protivi *liberté constitutionnelle*¹³ i »droits de l'homme«¹⁴. Veoma je karakteristično za Robespierre-a da su u vreme kada se »ustavnost« u smislu asambleje od 1789. smatrala zločinom dostojnim giljotine, svi njeni zakoni upereni *protiv* radnika ostali na snazi.)

Svojim govorom protiv primene zakona o desetočasovnom radnom danu na birmingemske trades¹⁵, gospodin Bright je ovde u Londonu ponovo pokvario svoje pozicije kod radnika.^[68] Takav buržuj je ipak incorrigible¹⁶. I on to čini u trenutku kad hoće da tuče oligarhe pomoću radnika!

A-propos! Pošto sam već dva puta pisao redakciji organa »Der Social-Demokrat« da što je moguće pre očiste svoj list od te detinjaste »apoteoze«, neće biti na odmet ako i Ti staviš redakciji slične primedbe, kad joj budeš slao svoj članak¹⁷. Kad već dajemo svoja imena, onda možemo i zahtevati da *sada*, kad *znaju* za *izdaju* koju je *L[assalle]* nameravao da *počini*, ne doprinose obmanjivanju radnika ili da sami sebe ne čine organima kojekakvih gluposti.

Salut.

Tvoj
K. M.

⁷ grofice von Hatzfeldt – ⁸ uskoro – ⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 15. – ¹⁰ Uzgred – ¹¹ Ustavotvorne skupštine (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 654 - 655) – ¹² svih vrsta – ¹³ ustavnoj slobodi – ¹⁴ pravima čoveka – ¹⁵ industrijske grane – ¹⁶ nepopravljiv – ¹⁷ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija

19

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 1. februara 1865.

Dragi Frederick,

Priloženo pismo od Strohna moraš vratiti i ujedno mi pisati šta misliš o toj knjižarskoj aferi¹⁶⁹¹.

«Siebold» je penušavo vino Siebold, no doubt about that¹. Stvarno se bojim da je ne samo smatrao da sam njegovo zapenušano oduševljenje primio vrlo suvo, već that he caught some queer words at Gumpert's door, as I told you at the time². Svakako je lepo od njega, i karakteristično za politiku trgovačkog putnika koji trguje vinom, da od nas odlazi direktno Karlu Blindu i kao njegov messenger³ juri u Hamburg. Da mu Blind nije možda dao porudžbinu za «penušava vina» i povrh toga mu obećao svoju blagonaklonu protekciju za skidanje pene? Nadam se u slavu vinske pene da Siebold nije od one venalne⁴ «nečiste pene»⁵, iako je bilo očigledno da je, dok mu je u jednom oku penušalo oduševljenje, drugo oko had an eye to business⁶. Što se tiče Freiligratha, so I feel sure⁷ da je too cautious⁸, da bi na neki način javno obećao Blindu svoju saradnju (in partibus⁹, razume se). However, I shall try to ascertain the fact¹⁰. U svakom slučaju je vrlo dobro što je Strohn tako fino pomrsio račune Rugeu i Blindu. Danas sam mu poslao još nekoliko sarkastičnih, posebno Meißneru namenjenih marginalija o tome nobile par¹¹ neprijateljske nam bratije.

Engleštinu u mojoj poslanici moraš izviniti time što je juče bila sitting of the council¹², do one o'clock¹³. («Tečnosti» i «dim» su isključeni na ovima «sittings»¹⁴.) Prvo, došao je odgovor predsednika Lincolna,¹⁷⁰¹ koji ćeš sutra verovatno naći u listu «The Times», a svakako u listovima «The Daily News» i «The Star». Dok Stari u svom odgovoru londonskom Emancipation Society¹⁷¹ (čiji su članovi takve uzvišenosti kao Sir Charles Lyell i «svetsko-istorijski», alias «K. B[blind]»), koji je juče objavljen u listu «The

¹ o tome nema sumnje – ² da je prisluškujući pred Gumpertovim vratima uhvatio nekoliko nezgodnih reči, kao što sam ti svojevremeno pisao – ³ kurir – ⁴ potkupljive – ⁵ Igra reči: Weinschaum = vinska pena; Abschaum = nečista pena. Figuratívno = šljam ili ološ – ⁶ gledalo na posao – ⁷ siguran sam – ⁸ isuviše obazriv – ⁹ prividno – ¹⁰ Međutim, pokušaću da razjasnim stvar – ¹¹ plemenitom paru – ¹² sednica veća – ¹³ do 1 sat – ¹⁴ sednicama

Evening Star«, te subjekte otprema sasvim suvo s dve formalne fraze, kao što je ditto učinio u svome ranijem odgovoru *mančesterskoj* sekciji Emancipation Society – njegovo pismo nama sadrži zaista sve što se moglo iziskivati; a naročito i ono naivno uveravanje da se *Sjedinjene Države* ne mogu direktno upuštati u »propagandu«. U svakom slučaju ovo je do sada jedini više no strogo formalni odgovor on the part of the old man¹⁵.

Drugo, ovde je bio izaslanik Poljaka (*aristokrata*) povezanih sa »Literary Society«¹⁷²¹; preko koga su ta gospoda, s obzirom na predstojeći miting u korist Poljaka, svečano uveravala da su *demokrati* i da je *sada* svaki Poljak demokrat, jer se aristokratija toliko prorodila da bi morala biti *luda* ako ne uvida da je restauracija Poljske bez seljačkog ustanka *nemogućna*. Whether¹⁶ ta gospoda i misle ono što kažu ili ne, u svakom slučaju izgleda da poslednja lekcija nije prošla mimo njih bez ikakva dejstva.¹⁷³¹

Treće, došle su izjave raznih trades unions¹⁷ o pristupanju. Ditto od jednog društva u *Briselu*, koje obećava da će osnovati sekcije po celoj Belgiji.¹⁷⁴¹

Zatim je trebalo da predam jedan broj lista »The Daily St. Louis Press«, koji je upravo juče stigao, i u kome je izišao uvodnik o našoj »*Address to the Workingmen*«¹⁸, te izvod iz Adrese, koji je očigledno sastavio Weydemeyer.

No sad dolazi najčudnija stvar.

Cremer, our Honorary General Secretary¹⁹, primio je pismeni poziv za »Council«²⁰ a povodom toga su ga i lično posetili u ime jednog provisional committee²¹, koji će idućeg ponedeljka *privatno* zasedati u London Tavernu. Svrha: Monster Meeting²² za manhood suffrage.¹⁷⁵¹ *Predsednik: Richard Cobden!*

Stvar je u ovome: kao što nam je E. Jones javio, ta gospoda su u Mančesteru potpuno propala. Stoga su sad usvojili a broader platform²³, gde je umesto manhood suffrage²⁴ figuriralo *registration* »for paying poorrate«²⁵. Tako bar stoji u poslatoj nam štampanoj okružnici. No, pošto im je na osnovu mnogih znakova postalo jasno da sa parolom manhood suffrage²⁴ ne mogu računati ni na kakvu saradnju on the part of the working classes²⁶, izjavili su da prihvataju ovo poslednje. Jedna *velika* demonstracija u Londonu povukla bi za sobom slične demonstracije u unutrašnjosti – pišu opet provincijalci, koji su »većem« uvideli da nisu kadri to set the ball a-going²⁷.

¹⁵ od strane staroga – ¹⁶ Da li – ¹⁷ tredjuniona – ¹⁸ Inauguralnoj adresi Medunarodnog udruženja radnika – ¹⁹ naš počasni generalni sekretar – ²⁰ »Veće« – ²¹ privremenog komiteta – ²² Veliki miting – ²³ širu platformu – ²⁴ muškog prava glasa – ²⁵ unošenje u biračke spiskove na osnovu »plaćanja sirotinjskog poreza« – ²⁶ radničke klase – ²⁷ da pokrenu stvari

Ono što je juče trebalo najpre rešiti bilo je: da li naše Udruženje, tj. council²⁰, treba da udovolji želji te gospode (među kojima se nalaze svi stari sham City agitators²⁸, kao Sam. Morley itd.) i da pošalje nekoliko izaslanika, koji bi prisustvovali transactions²⁹ svog privremenog komiteta kao »stražari«? Drugo, ako se ta gospoda *direktno* izjasne za manhood suffrage²⁴ i na osnovu te parole sazovu Public Meeting²², da li da im obećamo podršku? Ta *podrška* je, naime, za njih isto tako presudna kao što je bila i u američkoj stvari. Bez tredjuniona masovni miting nije moguć, a bez nas oni ne mogu dobiti tredjunione. A to i jeste razlog zašto se obraćaju nama.

Mišljenja su bila *veoma* podeljena, čemu je u mnogome dopri-nela *Brightova* poslednja glupost u Birmingemu.³⁰

Na moj predlog je donet zaključak 1. poslati deputaciju (iz koje sam u svom predlogu isključio foreigners³¹; ali Eccarius i Lubez su izabrani kao »Englezi« i *nemi* svedoci) samo u svojstvu »posmatrača«;^[76] 2. so far as the meeting is concerned³², saradivati s njima, ako, *prvo*, u programu otvoreno i javno bude proklamovan manhood suffrage²⁴, *drugo, ako u definitivni* komitet udu i ljudi *koje ćemo mi izabrati*, koji bi mogli da tu gospodu posmatraju i kompromituju ih prilikom *nove izdaje*, koju oni kako sam to svima objasnio, *svakako nameravaju* da počine. Pisaću danas E. Jonesu o toj stvari.

Tvoj
K. M.

²⁸ vajni agitatori iz Sitija — ²⁹ pregovaranju — ²⁰ Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. — ³¹ strance — ³² Što se tiče mitinga

20

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 3. februara 1865.

Dear Frederick,

U prilogu

1. Pismo od Siebela^[77], u kome podnosi izveštaj o svome sastanku s Klingsom, na koji sam mu ja »naredio« da ide¹. Dodajem samo da se *više neću mešati* u tu stvar. Ako Klingsu pode za rukom da – bez *našeg* sudelovanja – zajedno sa starom murdarom² ukloni B. Beckera i njegovu stečenu važnost, meni je pravo. S Radničkim savezom^[7], onakvim kakvog ga je ostavio baron Itzig, ne može se ništa započeti. Što pre bude raspušten, to bolje.

2. »*Rheinische Zeitung*« sa uvodnikom verovatno crvenog Beckera³. To je Appeal ad misericordiam⁴ »progresista«^[63].

Moje je mišljenje da *nas dvojica* moramo dati izjavu i da nam baš ova kriza pruža priliku da opet zauzmemo svoje »legitimne« pozicije. Pre about⁵ desetak dana pisao sam Schweitzeru da on mora obrazovati front protiv Bismarcka i da mora otpasti i privid koketovanja radničke partije s B[ismarck]om itd. U znak zahvalnosti on je smesta počeo flertovati s »Pissmarckom« više no ikada.

»Opeta« je u broju 16 lista »Der Soc[ial]-Demok[rat]«, gde je izašlo moje pismo od Proudhonu⁶ krcato štamparskim greškama, Moses Heß »većem« po drugi put *denuncirao* »Medunarodno udruženje«.^[78] O tome sam juče napisao Liebknechtu ljutito pismo i rekao mu da je to moja **poslednja** opomena; da ja ni farthinga⁷ ne dam za »dobru volju« koja izvršava dela zle volje; da ja ovdašnjim članovima »International Committee«⁸ ne mogu objasniti da se takve stvari događaju *sa bonne foi*⁹ iz čiste gluposti; da njihov tričavi list¹⁰, dok i dalje kadi Lassalle-u, iako sad znaju kakvu je izdaju u potaji spremao,^[62] i dok kukavički koketuje s Bismarckom, bestidno dopušta da nas ovde plonplonist^[55] Heß nabeđuje za plonplonizam itd.

Moje je mišljenje ovo: Pozvati se na Mosesovu denuncijaciju ili sumnjičenje da bi d'abord¹¹ s nekoliko reči objavili rat Bon[a-

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 11. – ² Sophie von Hatzfeldt – ³ Hermanna Heinricha Beckera – ⁴ Poziv na milosrde – ⁵ oko – ⁶ O P. – J. Proudhonu (Pismo J. B. von Schweitzeru) – ⁷ pare – ⁸ Medunarodnog komiteta – ⁹ bez zle namere – ¹⁰ »Der Social-Demokrat« – ¹¹ najpre

partiji Plonplonu, ne zaboravljajući tom prilikom ni Mosesovog prijatelja velepoštovanog rabinera Ein-Horna. Zatim iskoristiti slučaj i izjasniti se i protiv Bismarcka, odnosno protiv lupeža ili ludaka koji maštare ili trabunjaju o nekakvom savezu između njega i radničke klase. Na kraju bi svakako tim lopovima progresistima trebalo reći da su, s jedne strane, svojim političkim kukavičlukom i svojom bespomoćnošću doveli stvar u ćorsokak, a, s druge strane, ako traže savez s radničkom klasom protiv vlade – a to bi u datom trenutku bilo svakako jedino ispravno – da bi onda morali učiniti radnicima bar one koncesije koje odgovaraju njihovom vlastitom principu »freetrade«-a¹² i »demokratizma«, dakle ukidanje svih vanrednih zakona protiv radnika, u koje osim zakona o udruživanju u prvom redu spada i sadašnji pruski zakon o štampi. Oni bi ditto, bar kao tendenciju, morali istaći uspostavljanje opšteg prava glasa, koje je u Pruskoj ukinuto putem coup d'état.^[79] To je najmanje što se od njih očekuje. O vojnom pitanju trebalo bi možda takođe nešto spomenuti. U svakom slučaju ta se stvar mora brzo svršiti. I Ti stavi na hartiju svoje »ideje« o celoj toj izjavi. Ja ću onda nadodati svoje, smesiti sve u jedno, sve Ti to još jedared poslati and so forth¹³. Meni se čini da je trenutak za ovaj »coup d'état«¹⁴ povoljan. Ni Liebknechtu ni anybody else¹⁵ za ljubav mi ne možemo propustiti ovaj moment za naš »restitutio in integrum«¹⁶.

At the same time¹⁷ ne smeš da propustiš da so soon as possible¹⁸ pošalješ listu »Der Social-Demokrat« svoj članak o vojnom pitanju¹⁹.

Ja bih im – quoad²⁰ izjave²¹ – naravno pisao, da će ona, ako je *smesta* ne objave, »većem« izići u drugim listovima.

Ako je objave – u redu. Nikakve štete ako čak odlete u vazduh zbog toga. (Mada će se Bismarck čuvati nasilnih mera u ovom trenutku.) Ako je ne objave, onda imamo pristojan izgovor da ih se otarasimo. Na svaki način, atmosfera se mora pročistiti i partija se mora osloboditi smrada koji je Lassalle za sobom ostavio.

Tvoj
K. M.

¹² »slobodne trgovine« – ¹³ i tako dalje – ¹⁴ »državni udar« – ¹⁵ niti ikom drugom – ¹⁶ »povraćaj svih prava« – ¹⁷ u isto vreme – ¹⁸ što pre – ¹⁹ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija – ²⁰ povodom – ²¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 23.

21

Engels Marxu

u London

[Mančester] 5. februara 1865,
Mornington Str[reet]

Dragi Mohr,

Potpuno sam saglasan u pogledu izjave. Ali Ti je moraš sâm napisati, inače neću moći da završim vojni članak¹. Bojim se da će ova stvar ispasti tako dugačka, da će moći da se izda jedino kao brošura. I i II su gotovi (do revizije), III još nije. Mnogo su mi smetali, Blank je bio ovde itd. itd. Dakle napiši izjavu. U vanredni zakon spada i ograničenje prava udruživanja i održavanja skupova, celokupno zakonodavstvo o *Wanderbücher*⁽⁶⁰⁾ i najzad član 100. kaznenog zakonika: podstrekavanje gradana na mržnju i prezir (takode jedno napoleonovsko nasleđe). Zatim, ako može negde da se ubaci aluzija na to da je niskost u jednoj pretežno agrarnoj zemlji kao što je Pruska, u ime industrijskog proletarijata, napadati isključivo buržoaziju, a nijednom reči ne pomenuti patrijarhalnu batinašku eksploataciju, koju visoko feudalno plemstvo vrši nad seoskim proletarijatom. O vojnom pitanju ne bi bilo toliko potrebno da se govori, ali bi zato trebalo istaći *budgetsko pitanje*: šta vredi radništvu parlament izabran opštim pravom glasa, ako on bude tako nemoćan kakvim Bism[arck] hoće da napravi sadašnji građanski parlament – čiji bi on bio naslednik? I ako ne može da uskrati čak ni nove poreze?

To su moje ad hoc ideje. Dakle na posao i pošalji mi tu stvar odmah.

Meißner. So for so good². Morao bi, naravno, sâm otići tamo. Conto à metà³ ima svojih prednosti ako ugovorom obezbediš sebi pravo na uvid u knjige i dokumenta, i ako je M[eißner] spreman da ti $\frac{2}{3}$ honorara koji Ti pripada isplati u vidu beska-matnog predujma. Iz Strohnovog pisma kao da proizilazi da M[eißner] would rather not part with any money if he could help it⁴.⁽⁶¹⁾ U svakom slučaju moraćeš sâm odneti rukopis⁵ i okončati stvar.

Uostalom, radi sada brzo. Vremena su za knjigu veoma povoljna, i naša imena opet uživaju poštovanje u javnosti. Ti znaš da je u

¹ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija – ² Dovde u redu – ³ Zajednički rizik – ⁴ najradije uopšte ne bi izdavao novac – ⁵ prvog toma *Kapitala*

Nemačkoj moda odugovlačiti štampanje. Ne propuštaj, dakle, trenutak, to može prouzrokovati ogromnu razliku u dejstvu.

Siebold. Ja sam Ti unapred rekao da se na tu vrstu ljudi čovek ne može osloniti, i bio sam od prvog časa uveren da će on u Londonu otići do Blinda. Pretpostavka da je ad portam Gumperti⁶ ulovio neke nezgodne opaske ne igra pritom nikakvu ulogu. On je bio uvek takav i biće uvek takav. Ali dobro je što ga »većem« imamo pod kontrolom.

Kako razabirem iz Siebelovog pisma, koje ću zadržati, Lassalle-ov savez⁷ će uskoro zaglaviti usled lopovluka i pronevera činovnika – i dobro je što će »tako da bude«. Ostalo će udesiti stara murdara⁷ sa svojim mudrovanjem. Što se budemo manje oko toga petljali, to bolje. Let it rot and be dam'd to it.⁸

»Social-Demokraciće« mi svakim danom postaje sve odvratniji. Taj bedni Heß, koji prema nama zauzima pokroviteljski stav kao pravi tajni Lassalle-ov nameštenik; ti dubokoumni smrdljivi članci gospodina Schweitzera o encikliki i o Bismarcku, koji koketiraju sa svakakvim šundom i jedino psuju buržuje, totalna mlitavost i odsustvo svakog talenta, pa čak i običnog zdravog razuma, izuzev nekoliko stvari – sve je to i suviše za mene.⁸¹ Tri puta nedeljno kadenje Lassalle-u – to neka davo izdrži, i dobro je što dolazi kriza. Ja ću to takođe reći toj gospodi u svom sledećem pismu, a dosad to nisam učinio jer mi se nije pružila prilika. A-propos, na koju adresu pišeš *Liebknechtu*? Hteo bih mu i ja s vremena na vreme natrljati nos ili ga ohrabriti, s'il y a lieu⁹.

Sad moram da završim. Srdačan pozdrav i pošalji mi izjavu¹⁰ odmah. Članak će biti gotov do srede ili četvrtka.

Tvoj
F. E.

Pokušao sam da od zeta¹¹ ispipam nešto o Siebelu, no nisam mogao ništa doznati osim da je »večito pijan«, da jurca s glumicama i da njegova žena hoće da se rastavi od njega.

My best compliments to the ladies¹².

⁶ pred Gumpertovim vratima (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 19) – ⁷ Sophie von Hatzfeldt – ⁸ Neka propadne i neka ga davo nosi – ⁹ ako bude za to povoda – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 23. – ¹¹ Karla Emilia Blanka – ¹² Srdačni pozdravi damama

22

Marx Engelsu
u Mančester⁽⁸²⁾

[London, 6. februara 1865]

Liebknichtova privatna adresa je sledeća: »13. Neuenburger StraÙe, Berlin«. Možeš, čim budeš hteo da pišeš privatno, poslati pismo sa ovom adresom na ime *g-de* Liebknicht. Jadni W. Lieb-
[knicht] očigledno se nalazi u najmučnijem položaju. Mora mu se reći da ima ili da trpi ili da prekine. U drugom slučaju, smatram da bi sigurno mogao časno zaradivati svoj hleb kao nastavnik u Mančesteru.

23

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 6. februara [1865]

Dragi Engels,

U danas prispelom broju lista »Der Soc[ial]-Dem[okrat]«, u podlistku, iza moga članka¹, u kome osuđujem čak i svaki »prividni kompromis«, nalazi se srećom Tvoj poziv na odlučnu borbu s plemstvom².

Mislim da je zasad bolje da umesto prvobitno zamišljene izjave pošaljem niže navedenih nekoliko redaka.^[83] Oni će bezuslovno dati *povoda za dalju izjavu*. No, prema mom »estetskom« osećanju, — pošto sam dobro razmislio — čini mi se da ona ne bi još bila na mestu, jer bi došla *prebrzo* po Beckerovom Appeal³. Naprotiv, ovo nekoliko redaka izazvaće *sasvim sigurno* polemiku između Schweitzera i crvenog Beckera⁴ itd., i tada ćemo se moći umešati i objasniti *našu* politiku, kratko, jezgrovito i *bez ikakve igre žmurke*.

Prilažem Ti pismo nesrećnog Liebknechta^[82] i pismo njemu od stare Hatzfeldtove, kojoj još nije dosta »Lassalle«-a u listu⁵.

As to Klings⁶, neću uopšte odgovoriti. Neka se bakću kako znaju.⁷

Pismo od Schilyja upravo primio (mogu Ti ga poslati tek kroz nekoliko dana), odakle proizlazi:

1. Da su Mosesove insinuacije isisane iz prsta.

2. Da će naš plan imati »enorman« uspeh u Parizu i da se tamošnji radnici ni najmanje ne obaziru na »L'Association«, gde se gospodin A. Horn, Löb Sonnemann i drugi lumeni prave važni.

Ako se sa niže citiranom izjavom slažeš, Ti je prepisi i potpiši. Pošalji je zatim ovamo. A onda ću i ja staviti svoje ime i poslati stvar u Berlin.

A-propos! Lincolnov odgovor nama danas je objavljen u listu »The Times«.^[70]

¹ O P. J. Proudhonu (Pismo J. B. v. Schweitzeru) — ² Gospodin Tidmann. Starodanska narodna pesna — ³ Apel (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 20) — ⁴ Hermanna Heinricha Beckera — ⁵ »Der Social-Demokrat« — ⁶ Što se tiče Klingsa — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 24.

Redakciji lista »Der Social-Demokrat«
Izjava

U br. 16 Vašeg lista gospodin M. Heß iz Pariza sumnjiči njemu sasvim nepoznate *francuske članove Londonskog Centralnog komiteta* Međunarodnog udruženja radnika rečima: »Stvarno se ne može shvatiti: šta bi to marilo *ako bi se i neki prijatelji Palais Royale nalazili u Londonskom udruženju*, pošto je ono javno itd.« U prethodnom broju, preklapajući o listu »L'Association«, taj isti gospodin M. H[eß] izneo je slične insinuacije protiv *pariskih prijatelja* Londonskog komiteta. Oglašavamo njegove insinuacije za neukusne klevete.

Inače se radujemo što je taj incident potvrdio naše uverenje da se pariski proletarijat sada kao i pre nepomirljivo suprotstavlja bonapartizmu u oba vida, tiljerijskom kao i paleroajalskom, i nijednog trenutka nije se nosio mišlju da svoju istorijsku (ili da umesto »svoju istorijsku čast« kažemo »svoje istorijsko pravo prvo-rodenoga kao nosioca revolucije«?) čast proda za zdelu leće. Neka to nemačkim radnicima posluži za primer.⁸

London i Mančester.

⁸ Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str.

24

Engels Marxu
u London

Mančester, 7. februara 1865.

Dragi Mohr,

Prilažem izjavu¹. Prigovoriće nam što *imenujemo* Mosesa², što bi u slučaju objavljivanja moglo da se smatra povredom redakcijske tajne. Ne zaboravi da u vezi s tim daš Liebknechtu potrebne instrukcije, kako se stvar zbog takvog manje-više opravdanog formalnog pitanja ne bi opet odugovlačila.

Liebknecht je sve gluplji. To on naziva kompromisom, da mi treba ne samo da ćutke sankcionišemo sve gluposti koje u listu³ prolaze, već da još trpimo i to da list protivno svakom pravilu *sumnjiči* naše vlastite stvari i našu agitaciju. Ali mi uvek imamo lep lot⁴ opunomoćenih i sigurno da nećemo biti takve budale kao Lassalle da im ostavimo nešto u »nasleđe«, s'il y avait de quoi⁵. Ako stvari u Berlinu podu naopako, onda bi za L[ieb]knecht]a bilo najbolje da ostavi svoju porodicu i dode ovamo, i mi ćemo onda videti šta može da se uradi. On bi ovde mogao brzo sklopiti poznanstva u Schillerovom zavodu,^[23] i što se inače može učiniti, učiniće se. Mislim da bi mu na taj način moglo poći za rukom da se ovde nastani, a ako ne, ništa se nije izgubilo, i ukoliko dobro pođe, njegova porodica može doći za njim. Ako odmah dovede porodicu, onda će ga ovde *sigurno* odneti davo, jer u tom slučaju troškovi toliko rastu, da taj pokušaj može da traje samo kratko vreme. Časovi, kao što je davao Lupus, teško da će se moći dobiti, no on može da pokuša šta se da učiniti.

Bender mi je za moju tromesečnu pretplatu na »S[ocial]-Demokraciće« računao 5 š, što mi se čini mnogo.

Davo ga znao odakle tolike smetnje pri radu. Juče je opet bila sednica komiteta u Schillerovom zavodu, tako da od petka tek danas prvi put stižem da radim na vojnom pitanju⁶.

Pokušaj Hatzfeldtove i Klingsa da izbace Bernh. Beckera propao je dakle potpuno i izleteo je Klings. Nemoj ni za što na svetu da se mešamo u tu prljavštinu, to je kao što je 1848. radnik u Gircenihu^[84] rekao: oni mogu padati kako im drago, uvek je neka hulja odozgo.

¹ Karl Marx – Friedrich Engels, *Redakciji lista »Der Social-Demokrat«*. Izjava –

² Mosesa Heša – ³ »Der Social-Demokrat« – ⁴ lepu gomilu – ⁵ ako ima šta –

⁶ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija

Kakvim li šašavim nemačkim jezikom piše taj Schweitzer »kao takav«! Taj drugi leader⁷ o Bismarckovoj vladi opet je toliko visokoparno zapetljan da ne može gore biti, mada u njemu više nema direktnog koketiranja s Bis[marck]om, i dobro je što politiku Pruske bez uvijanja označava kao *antinemačku*.¹⁸⁵¹ No, kako je naivno od Liebknechta što traži da *mi* njima objasnimo kakvo držanje da zauzmu prema vladi, dok bi pre svega trebalo da on zamoli gospodina Schweitzera neka kategorički izjavi *kakav stav misli zauzeti prema vladi*.

U Pruskoj meni sad mnogo miriše na kompromis, pri čemu će pruska skupština spasti svoje budžetsko pravo, *ali će u svemu drugom popustiti*. Bismarcku sigurno neće pasti na um da budžetsko pravo ozbiljno stalno osporava, jer time ne bi dobio ni novaca ni kredita, a njemu je i jedno i drugo veoma potrebno. Međutim, stvar još uvek može da propadne zbog kojekakvih sitnica.

U Americi će početak kampanje pred Ričmondom u martu-aprilu verovatno odlučiti o celoj godini.¹²⁴¹ Pođe li Grantu za rukom da odatle istera Lee-a, onda je Confederacy played out⁸, njene armije će se raspasti i rat odmetnika koji se sad vodi u zapadnom Tencisiju i uopšte skoro svuda, još je jedini neprijatelj. Lee-ova armija je sad već u stvari jedina koju Southerners⁹ imaju; od njenog razvijanja sve zavisi. Sad se već može reći da je područje sa kog se Lee snabdeva ograničeno na Južnu Virdžiniju, dve Karoline i u najboljem slučaju na jedan deo Džordžije.

Salut.

Tvoj
F. E.

⁷ uvodni članak – ⁸ Konfederacija propala – ⁹ Južnjaci

25

Engels Marxu
u London

Mančester, 9. februara 1865.

Dragi Mohr,

Prilašem rukopis, koji je narastao do dimenzija čitave brošure¹ i za listić² sad uopšte više ne odgovara. Pregledao sam ga sasvim površno i mora se još jednom pročitati. Kod vojnog pitanja treba umetnuti još statistiku stanovništva sposobnog za oružje, a na kraju još nešto o malogradanima, na koje sam »u uzbuđenju« sasvim zaboravio. Videćeš uostalom po samom rukopisu da sam ga slupao prosto iz glave, bz ikakvih literarnih pomagala, pošto je trebalo da bude brzo gotov. Očekujem Tvoje primedbe.

Ali šta sad da započnemo s njim? Da ga pošaljemo Liebknechtu ili Siebelu da pronadu izdavača? Šta Ti misliš? Najbolje negde van Pruske, ili misliš li da nema u njemu ničeg zbog čega bi mogao da bude konfiskovan? Ja sam izgubio svako merilo za prilike u pruskoj štampi. I o ovom pitanju – o mogućnostima štampanja u Pruskoj – reci mi svoje mišljenje.

Ovog časa stigao je jedan broj S. D.³ Kakvo li je to nemoćno cviljenje o položaju partije. Ni kuvano ni pečeno. Stražnja vrata koja vode Bismarcku stalno otvorena. Živeti zajedno u miru! [Povrh toga Moses⁴, koji je došao do saznanja da se u Francuskoj] buržoazija i vlada nadmeću da *budu po volji* radnicima. Pravi raj za Mosesa, ta Francuska. To je čak i samom Schweitzeru pre-više i on iza toga stavlja znak pitanja.^[86]

Da li da u III ostavim ono mesto o sadašnjem radničkom pokretu?

Roonov govor sasvim miriše na kompromis. S tim čovekom se može cenkati.^[87] Zato ova stvar treba da bude objavljena *što pre*. Piši mi dakle odmah šta misliš u pogledu izdavača.

Tvoj
F. E.¹ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija – ² »Der Social-Demokrat« –³ lista »Der Social-Demokrat« – ⁴ Moses Heß

26

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. febr. 1865.

Dragi Frederick,

Stvar je dobra¹. Gladiti i doterivati bilo bi sad besmisleno, iako je stil ovde-onde nemaran, jer sad se pre svega radi o tome da se s tim izide in the nick of time², pošto je rešenje tog sukoba⁶⁴¹ upravo na pragu.

Stoga savetujem:

Rukopis smesta poslati *Meißneru* u Hamburg i pisati mu da je najvažnije da bude *što pre štampan*; da Tebi odmah saopšti da li stvar prima (honorar neka odredi on sam), jer bi Ti u tom slučaju u berlinskim i rajnskim listovima već unapred skrenuo pažnju na stvar.

Za »Soc[ial]-Dem[okrat]« je stvar – u postojećim prilikama – odveć duga i »odveć drska«. Ali bih se pobrinuo da izidu beleške, kratke, u »Soc.-Dem.« (preko Eccarius), u »*Düsseldorfer Zeit[ung]*«, preko Siebela, pa bih možda čak i listu »*Rhein[ische] Zeit[ung]*« poslao belešku, da tu i tu izlazi Tvoja brošura, u kojoj na tom specijalnom pitanju, pored tretiranja purely military questions³ jasno izlažeš naš stav prema reakciji, progresistima i lasalovcima.

Ako treba na nekim mestima još nešto dodati, Ti stvar ipak immediately⁴ pošalji *Meißneru* (Hamburg) i reci mu da ćeš mu za stranu tu i tu (možeš ta mesta posebno označiti u rukopisu) još naknadno poslati nekoliko dodataka. Trebalo je nešto više govoriti o *seoskom stanovništvu*, koje nemački drugar vrlo rado smatra kao non existent⁵. Prema poslednjem Strohnovom pismu, on verovatno opet nije u Hamburgu, tako da stvar ne možeš poslati njemu, već je moraš poslati direktno M[eißner]u.

U Berlinu duva neki gadan pomirljiv vetar, ovoga puta potpirivan s ruske strane, a pojačavan još i slabim razvojem poslova sa Austrijom. List »*Petersburger Zeitung*« savetuje da se skupštini bezuslovno prepusti utvrđivanje budžeta i pitanje dvogodišnjeg vojnog roka. List između ostalog kaže: »Sadašnje stanje, iako ne izaziva nespokoјstvo, ipak nam se čini ozbiljno, te ako ne nastupe izuzetno povoljne okolnosti, treba se plašiti da će budućnost biti mutna. Međutim, u vremenima nevolje i opasnosti – istorija je to u

¹ Članak *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ² još uvek na vreme – ³ čisto vojnih pitanja – ⁴ neodložno – ⁵ nepostojeće

potpunosti dokazala – *retko je kad dovoljna samo oštra disciplina u vojsci i među činovništvom*. A tada, kao uglavnom i uvek, stvarna snaga države leži u jedinstvu vlade i naroda. Mada ne potcenjujemo *pomirljivu formu* u kojoj je vlada na ovogodišnjem zasedanju izišla u susret narodnom predstavništvu, ipak s obzirom na napred rečeno ne možemo suzbiti želju da ta pomirljivost i *na delu* dođe do izražaja». Izgleda da su Moskovljanima potrebni njihovi Prusi zbog predstojećeg zaokreta prema austrijskoj *Galiciji*, kako je to list «Московские ведомости» nagovestio. Taj isti list piše da je *ovim* poslednjim podjarmljivanjem Poljske, gde Muravjovljevu politiku treba bezobzirno nastaviti, «*probijena brešu u srcu Nemačke*». Naši dobri «*progresisti*» i ne manje dobri «*lasalovci*» sve su ovo prespavali.

U prilogu pismo od Schilyja.

Na veliku muku Mosesovu⁶, među pariskim radnicima vlada veliko interesovanje za «*International Association*»⁷. Zahvaljujući Mosesovim glupostima, Tolain je podneo ostavku (njegovu ostavku mi formalno *nismo* prihvatili). *H. Lefort* (urednik lista «*Avenir*»⁸ itd.), koji je ujedno i u redakcijskom komitetu lista «*L'Association*», postavljen je na svoj zahtev za literary defender (Attorney General)⁹ našeg Udruženja u Parizu. Ovo poslednje je *Horn* već napao (neki paragraf Statuta).¹⁸⁸ Taj Jevrejin *Horn* će se uveriti uskoro da osim Mosesa Heša ima i drugih Nemaca. U *Friburgu* je otvoren naš bureau de renseignement¹⁰. Prekjuče su mu poslate cards of memberships¹¹.¹⁵⁷

Na sednici za pripremu poljskog mitinga sreo sam i old¹² Oborskog, koji Te *nije* pozdravio.

Salut.

Tvoj
K. M.

A-propos! Činjenica da je *Lincoln* nama odgovorio tako učtivo, a udruženju «*Bourgeois Emancipation Society*»¹⁷¹ tako grubo i sasvim formalno¹³, toliko je naljutila «*The Daily News*» da njegov odgovor upućen nama uopšte *nije doneo*. No kako je na svoju žalost video da je «*The Times*» to učinio, bio je prinuden da to *naknadno donese u listu «The Express»*.¹⁷⁰ *I Levy* je morao da zagrije tu kiselu jabuku. Razlika između *L[inc]oln*ovog odgovora nama i onog buržujima uzvitala je ovde toliku prašinu da su se «*klu-bovi*» *Westenda* nad ovim zamislili. Možeš pojmiti koliko to godi našim ljudima.

⁶ Mosesa Heša – ⁷ Međunarodno udruženje – ⁸ «*L'Avenir national*» – ⁹ literarnog zastupnika (glavnog pravozastupnika) – ¹⁰ informacioni biro – ¹¹ članske karte – ¹² starog – ¹³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 19.

27

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 11. febr. [1865]

Dear Fred,

Pošto je danas subota, pretpostavljam da svoj rukopis¹ nećeš još istog dana otpremiti, pa bi ovi moji »naknadni« predlozi o izmenama mogli još stići na vreme:

1. Na mestu gde *pitaš šta radnici hoće?* ne bih odgovorio onako kako tamo stoji, da radnici u Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj traže to i to. Odgovor naime zvuči tako (biće bar tako *protumačen*) kao da mi prihvatamo **Itzigove** parole. Ja bih rekao ovako:²

Izgleda da se zahtevi koje su u ovom momentu postavili najnapredniji radnici u *Nemačkoj* svode na to itd. Tako se Ti ničim ne vezuješ, što je utoliko bolje pošto kasnije i sam kritikuješ opšte pravo glasa, ako se ne sprovodi pod odgovarajućim uslovima. (Reč »direktno« ne bi, osim toga, u Engleskoj, na primer, itd. imala nikakva smisla, jer je samo suprotnost onom »indirektnom« pravu glasa, što su ga izmislili Prusi). Forma u kojoj neuke zanatlje u Nemačkoj zamišljaju državnu intervenciju à la Lassalle takve je vrste da se čovek mora čuvati da se anyhow³ ne bi identifikovao sa »istima«. Mnogo je bolje (i sigurnije) ako ih uhvatiš za reč i njima *prepustiš da kažu šta oni žele*. (Kažem neuke zanatlje, jer su oni taj *lasalovštinom* zaraženi deo koji stvarno mudruje.)⁴⁹¹

2. Ja ne bih rekao da je pokret 1848 - 49. propao zato što se buržoazija opirala *neposrednom opštem pravu glasa*. Naprotiv, frankfurćani su to deklarirali kao nemačko pravo a državni namesnik⁴ ga je po propisu proklamovao.⁶⁰¹ (I moje je mišljenje da će se u Nemačkoj, čim se to pitanje bude ozbiljno postavilo, ovo izborno pravo morati tretirati kao *postojeće* na osnovu zakona.) Pošto tamo nije mesto za duže izlaganje, ja bih se ispomogao frazom da su buržuji tada radije pretpostavili mir i potčinjenost i samom *izgledu* na borbu i slobodu, ili tako nešto.

¹ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* - ² Na ovom mestu je Marx precrtao sledeću rečenicu: »Nije umereno da ovde razmatraš svoje sopstvene poglede - ili Ti možeš čak i ovaj uvod da ispustiš i da prosto kažeš ovako:« - ³ ni na koji način - ⁴ nadvojvoda Johann austrijski

Uopšte uzev, stvar je veoma dobra i naročito mi se dopalo ono mesto gde kažeš da sadašnji radnički pokret *in fact*⁵ postoji samo *par la grâce de la police*⁶.

Žurim.

Salut.

Tvoj
K. M.

Izbacio sam ono gde, *I don't know why*⁷, reakcionara tešiš time da vojnik ipak ne postaje reakcionarom u trećoj godini službe – ili ne za dugo – mada docnije kažeš suprotno.

⁵ u stvari – ⁶ po milosti policije – ⁷ ne znam zašto

28

Engels Marxu

u London

[Mančester] 13. febr. [1865]

Dragi Mohr,

Tvoje suggestions¹ stigle su juče još na vreme i obe sam uzeo u obzir. Koliko je bila potrebna naročito ona u pogledu radničkih zahteva², opet mi pokazuju oba danas prispela broja, 20 i 21 S{vinjarija}³.

Uostalom, naše držanje izgleda da je ipak urodilo plodom. U broju 21 se oseća izvestan revolucionarni ton, koji je ranije sasvim nedostajao. Napisao sam uostalom Liebknechtu da nije potrebno galamiti, neka samo prestanu koketirati s reakcijom i neka plemstvu i reakciji takode kažu ono što im pripada, a inače da ne *grde* ni njih ni buržuje jer je to u mirnim vremenima izlišno.

No jasno je da je Itzig dao pokretu torijevsko-čartistički karakter,⁽⁹¹⁾ koji će se teško moći iskoreniti. On je pokretu u Nemačkoj dao pravac koji je radnicima dosad bio nepoznat. Na svakom koraku izbija na površinu to odvratno puzanje pred reakcijom. We shall have some trouble with that.⁴ Pazi samo, radnici će reći, šta hoće taj Engels, šta je taj radio celo ovo vreme, kako on može da govori u naše ime i da nama kaže šta treba da radimo, taj gospodin sedi u Mančesteru i eksploatiše radnike itd. Doduše, meni je to sasvim svejedno, ali do ovog će sigurno doći, i to možemo da zahvalimo baronu Itzigu.

Tvoj
F. E.

¹ sugestije – ² Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. – ³ Igra reči: «Svinjarija» – Sau-Dreck; reč je o listu «Der Social-Demokrat» – ⁴ Imaćemo s tim dosta muke

Marx Engelsu
u Mančester

London, 13. febr. 1865.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Dragi Engels,

Iz priloženog^[92] vidiš kako stvar stoji s našom izjavom¹ odnosno Mosesa². A verovatno si pročitao i Mosesovu burgiju u posljednjem broju lista »Der Soc[ial]-Demok[rat]«.

Ovoga puta mislim da je Liebknecht u pravu: Gospodin von Schweitzer se pravi kao da u našoj izjavi vidi samo nešto što je upereno lično protiv Mosesa; napad protiv bonapartizma itd. on »previda«; verovatno potpuno svestan onoga what he is about³. Schw[eitzer]u bi možda išlo u račun kad bi došlo do otvorenog *prekida* (ko zna nije li se upustio u stvari koje uskoro moraju dovesti do toga?) povodom ove afere s Mosesom *umesto ad vocem*⁴ Bismarcka. Stoga sam mu napisao pismo (kopiju zadržao⁵) u kome d'abord⁶ rezimiram naše dosadašnje odnose s njim i pitam ga, gde smo mi to i u čemu prevršili »meru«. Isto tako još jednom objašnjavam case⁷ s Mosesom. A zatim velim da je posljednjim Mosesovim trućanjem naša izjava to a certain degree⁸ zastarela, te da bi stvar mogla na tome ostati. Što se tiče *druge tačke* izjave, miga radništvu, *na drugom mestu* ćemo se opširno izjasniti o odnosu radnika prema pruskoj vladi. Nadovezujući na depešu o deklaraciji pruske vlade,^[93] koju donosi današnji »The Times«, ujedno sam iskoristio priliku da gospodinu von Schweitzeru još jednom otvoreno kažem naše mišljenje o Bismarcku i Lassalle-u.

(Zaista se ne bih iznenadio kad bi Bismarck *prосто-naprосто odbio* da ukine zakone o udruživanju u obimu u kome to deo progresista^[63] od njega sada silom prilika traži. Pravo udruživanja i sve što je s njim u vezi i suviše zadire u policijsku svemoć, u Uredbu o posluži^[94], u prava batinaškog zemljišnog plemstva i birokratskog tutorisanja uopšte. I zato, čim građani (ili deo građana) shvate stvar naizgled ozbiljno, vlada će se bezuslovno

¹ Redakciji lista »Der Social-Demokrat«. Izjava — ² Mosesa Heßa — ³ na šta cilja — ⁴ povodom — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 31. — ⁶ najpre — ⁷ slučaj — ⁸ do izvesnog stepena

– našaliti i učiniti volte-face⁹. Pruska država *ne može* trpeti coalitions i trades unions¹⁰. To je sigurno. Ali zato bi joj tim pre konveniralo *subvencionisanje* nekoliko tričavih zadružnih društava. Proširenje sfere činovničkog mešanja, kontrola nad »novim« novčanim sredstvima, podmićivanje najagilnijih među radnicima, slabljenje celog pokreta. Međutim, s obzirom na veliku oskudicu u novcu u kojoj se pruska vlada trenutno nalazi, od tog plana preti jedva veća opasnost nego od negdašnjeg »reda labudova«!¹⁹⁵¹

Notabene, Lassalle je bio *protiv pokreta za pravo udruživanja*. Liebknecht ga je improvizirao među berlinskim grafičarima protiv L[assalle]-ove volje. Tako je nastala ta stvar, koje se sada dočepao onaj fićfirić Becker¹¹.¹⁹⁶¹

Po mome mišljenju treba zasad da zauzmemo uzdržljiv stav quant au¹² lista »Der Social-Demokrat«. Što znači *ništa* ne pisati (izuzev Eccariusu). Uskoro će doći do toga da ćemo biti prinudeni ili da *otvoreno* prekinemo, ili da valjano saradujemo s njim. A Moses će dobiti svoje nekom drugom prilikom.

Meanwhile¹³, *veoma* mi je *drago* što si opet ušao u kolosek. Tvoja sposobnost da brzo radiš dolazi, naravno, uvek sama po sebi. Moje pismo¹⁴ je svakako stiglo još na vreme?

Dokle god je to lasalovsko smeće na površini u Nemačkoj, »International Association« upravo tamo neće imati polje za rad. Međutim, treba imati strpljenja. Pruska vlada će vrlo brzo učiniti kraj toj truloj icigovštini.

A-propos! Prilažem isečak iz poslednjeg broja nedeljnika »*Hermann*«. O tome oglasu gospode Blind-Wolffsohn napravi nekoliko loših viceva, koje ću dati Eccariusu da ih uvrsti u *svoje Londonske dopise*¹⁹⁷¹. Ta tričava prepiska s Berlinom (ne računajući onaj ogromni neizbežni gubitak vremena zbog International Association) toliko me je poremetila da sad to svakako moram nadoknaditi.

Tyndall je uspeo da prostim mehaničkim postupkom rastavi sunčano svetlo na toplotne i svetlosne zrake. Ovi poslednji su hladni. Na prvim možeš *neposredno upaliti cigaru*, a primenom sočiva oni tope platinu itd.

My best compliments to Mrs. Burns. I am indeed very glad to hear that the *o* was an inorganic intrusion upon her name, and that she is a namesake of the great poet¹⁵. If Mrs. Gumpert declines becoming a member of a *Workingmen's Association*, I hope Mrs. Burns will not follow that example, but

⁹ nagli obrt – ¹⁰ udruženja i sindikate – ¹¹ Bernhard Becker – ¹² što se tiče – ¹³ Međutim – ¹⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 27. – ¹⁵ Srdačni pozdravi gospodi Burns. Zaista mi je veoma drago čuti da je »o« u njeno ime neorganski ušlo i da je ona imenjak velikog pesnika. (Roberta Burnsa)

will believe with her namesake that »a man is a man for all that«¹⁶.^[98]

Salut.

Tvoj
K. M.

Have an eye upon Jones! He is a fellow »too clever by half«!¹⁷

A-propos! Mislím da ću Ti do utorka moći poslati članske karte. I send about 2 dozen¹⁸, koje ne moraš odmah rasturiti. *Part*¹⁹ od toga daj E. Jonesu.

On mi je pisao povodom izborne agitacije (na šta sam ja njemu pisao neka mi napiše drugo pismo koje mogu da pročitam na sednici *Komiteta*, što je i učinio).^[99] Ali, o *International Association* ne piše ništa. Pošto je to *lija*, a ja hoću da ga čvrsto držim u rukama, insistiraj da odmah osnuje a branch committee²⁰ (broj članova *zasad* je sporedan) i da zajedno sa svojim prijateljima uzme cards of membership²¹. Oni moraju shvatiti, da je baš »Internacionala« put i sredstvo pomoću kojeg će se uspostaviti saradnja (politička) *između Londona i unutrašnjosti!*

Naša rules²² u pogledu karata su sledeća: *Postojeća društva* (unions²³ itd.) koja žele da se priključe treba kao takva samo da izvade *društvene karte*. Za to ne plaćaju ništa ili koliko hoće.^[100] Međutim, *svaki član* toga društva koji hoće da postane *individual member*²⁴ Udruženja, mora da izvadi svoju godišnju člansku kartu za koju plaća 1 šil. 1 p. U Francuskoj i Belgiji je usled tamošnjih zakona »postalo« tako da svi oni *moraju* biti »individual« members²⁴ *engleskog društva*, pošto se ne mogu kao društva priključiti. Svaka sekcija Udruženja ili društvo koje se priključilo, a čije se sedište nalazi *van Londona i environs*²⁵, bira sekretara koji se s nama dopisuje. Nepoželjna lica možemo »odbiti«.

¹⁶ Ako gospoda Gumpert odbije da postane član Radničkog udruženja, nadam se da gospoda Burns neće slediti tom primeru, već da će zajedno sa svojim imenjakom zastupati mišljenje da je »čovjek čovek, uprkos svemu«. — ¹⁷ Pripazi na Jonesa, on je grdno prepreden! — ¹⁸ Šaljem oko 2 tuceta — ¹⁹ Deo — ²⁰ sekciju Komiteta — ²¹ članske karte — ²² pravila — ²³ savezi — ²⁴ individualni član — ²⁵ okoline

30

Marx Engelsu
u Mančester

[London, 16. februara 1865]

Dear Frederick,

Jones mi je pisao da mu pošaljem about 1 dozen cards¹. Šaljcm ti 1 dozen za njega i 1 za Tebe. Što od toga ne biste mogli plasirati ni posle izvesnog vremena, možete vratiti. Cena je 1 š. 1 p. per card.

Još jednom Te podsećam da se *Petzler* po mome mišljenju može vrlo dobro upotrebiti u *toj stvari*. On već godinama ima mnoge personal relations² s mančesterskim radnicima (kao singmaster³ i socijalist).

Priloženo pismo (*Leßneru*) vrati pošto ga pročitaš. Šta misliš kako da se ta stvar uredi? *Ja* ću, naravno, čutati, ali *Leßner* to ne može.^[101]

Drago mi je što sam u današnjem broju lista »*The Times*« pročitao da je pruska skupština usvojila predlog *protiv* zakona o udruživanju. Sad će vlada udesiti da taj predlog u *Lords House*⁴ propadne. Podstaknut verovatno Tvojim podlistkom⁵, crveni Becker⁶ je podneo amandman o seoskom stanovništvu.^[102]

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ oko jedno tuce karata — ² lične veze — ³ učitelj pevanja — ⁴ Gornjem domu —
⁵ *Gospodin Tidmann. Starodanska narodna pesma* — ⁶ Hermann Heinrich Becker

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 18. febr. [18]65.

Dragi Fred,

Prilažem dva pisma od Liebknechta, 1 za Tebe, 1 za mene. Isto jedno *ranije* pismo od Schweitzera.

Moje je mišljenje ovo:

Pošto je Liebknecht otkazao,^[103] il faut en finir¹. Da je on odgodio stvar, mogli smo i mi odgoditi pošto je Tvoja brošura² još u radu.

Schwitzera smatram nepopravljivim (verovatno je u tajnom sporazumu s Bismarckom).

To mi potvrđuje:

1. mesto podvučeno (ja podvukao) u njegovom pismu od 15;^[104]
2. *vreme* za koje je izašao njegov »Bismarck III«.^[105]

Da bi obe te okolnosti mogao da oceniš, saopštavam Ti u *doslovnom prepisu* mesto iz moga pisma od 13. februara upućenog Schweitzeru:^[106]

«. . . Kako je napisom M. H[eß]a u danas primljenom broju 21 naša izjava³ delimično zastarela, neka sada ostane na tome.^[83] Doduše, u našoj izjavi je bila sadržana još jedna tačka, pohvala antibonapartističkom držanju pariskog proletarijata i savet nemačkim radnicima da se povedu za tim primerom. Ovo nam je bilo važnije od napada na H[eß]a. Međutim, mi ćemo na nekom drugom mestu opširno izneti svoje mišljenje o odnosu radnika prema pruskoj vladi⁴.

U Vašem pismu od 4. februara kažete da sam ja sâm opominjao Liebknechta neka ne tera mak na konac, da ga ne bi poslali dodavola. Sasvim je tako. No ja sam mu u isto vreme pisao da se *sve* može reći, ako se pogodi pravi način⁵. A način na koji je i na samom berlinskom meridijanu 'mogućno' polemisati *protiv* vlade zacemento se veoma razlikuje od koketiranja ili čak prividnog kompromisa s vladom! I lično Vama sam pisao da 'Der Social-Demokrat' mora izbegavati čak i privid takvog kompromisa⁵.

¹ treba tome učiniti kraj – ² Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija –

³ Redukciji lista »Der Social-Demokrat«. Izjava – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 29. – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 20.

Iz vašeg lista vidim da o ukidanju zakona protiv udruživanja vlada govori dvosmisleno i s namerom da dobije u vremenu. Međutim, u jednom telegramu 'The Times' kaže da se vlada blagonaklono izjasnila o potpomaganju zadružnih društava od strane države, koje stavlja u izgled.^[93] Nipošto se ne bih čudio ako je 'The Times' izuzetno jednom dao tačnu vest!

Udruženja zajedno sa trades unions⁶, koji iz njih izrastaju, imaju ogroman značaj ne samo kao sredstvo za organizovanje radničke klase za borbu s buržoazijom — taj značaj se između ostalog pokazuje i u tome što čak i radnici Sjedinjenih Država i pored izbornog prava i republike ne mogu biti bez njih — nego u Pruskoj i uopšte u Nemačkoj pravo udruživanja osim toga predstavlja lomljenje policijske vlasti i birokratizma, ono znači kraj Uredbe o posluži^[94] i gazdovanju plemstva na selu, ukratko to je mera koja 'podanike' pretvara u punopravne građane, koju bi Progresistička partija,^[93] tj. svaka buržoaska opoziciona stranka u Pruskoj, ako nije izgubila razum, mogla sto puta pre dobiti nego pruska vlada ili čak vlada jednog Bismarcka! Naprotiv, s druge strane, potpora pruske kraljevske vlade zadružnim društvima — a svako ko poznaje pruske prilike zna već unapred u kakvim neizbežno patuljastim dimenzijama se ta potpora može kretati — jeste kao ekonomska mera nula, dok se u isti mah time proširuje sistem tutorstva, deo radničke klase se podmićuje, a pokret lišava udarne snage. Kao što se građanska stranka u Pruskoj obrukala i dospela u svoj sadašnji mizerni položaj, naročito zbog toga što je ozbiljno verovala da joj je s 'novom erom'^[107] vlada pala u krilo po milosti kneza-namesnika, tako će se i radnička partija još većma obrukati ako bude uobražavala da će joj u Bismarckovoj eri, ili u ma kojoj drugoj pruskoj eri, po milosti kraljevoj zlatne jabuke padati u usta. Da će doći do razočaranja u Lassalle-ove nesrećne iluzije o nekoj socijalističkoj intervenciji neke pruske vlade, to je van svake sumnje. Logika stvari reći će svoje. Ali čast radničke partije iziskuje da ona odbaci takve iluzije još pre no se njihova šupljost otkrije iskustvom. Radnička klasa ili je revolucionarna ili je — ništa.*

Well? Na to moje pismo od 13. on odgovara svojim pismom od 15. u kome traži da se ja u svim »praktičkim« pitanjima potčinim *njegovoj* taktici, odgovara *Bismarckom III*^[105] kao novim primerom te taktike! I sad mi stvarno izgleda da *naduveni* način na koji je on prilikom izjave protiv Heßa postavio pitanje poverenja, nije poticao iz nežnosti za Heßa, nego iz *čvrste rešenosti* da naš savet nemačkim radnicima ne dobije *ni u kom slučaju* mesta u listu »Der Social-Demokrat«.

⁶ sindikatima — 7 I šta!

Pošto se, dakle, s tim čovekom ipak mora kidati, onda radije sad odmah. Što se tiče neukih nemačkih zanatlija, oni se mogu derati koliko hoće. Upotrebljivi deo među njima moraće se pre ili kasnije ipak okupiti oko nas. Ako si saglasan s niže navedenom izjavom, prepisi je, potpiši i pošalji mi je. Pošto je u brzini skicirana, izmeni šta Ti se čini nezgodno ili je sastavi iznova, kako god želiš.

Tvoj
K. M.

Izjava
Redakciji lista »Der Social-Demokrat«

»Potpisani su obećali svoju saradnju lista ‚Der Social-Demokrat‘ i dozvolili da se objave njihova imena kao saradnika, pod izričitim uslovom da se list uređuje u duhu programa koji im je bio ukratko saopšten. Oni ni jednog trenutka nisu gubili iz vida težak položaj lista ‚Der Social-Demokrat‘ i stoga nisu postavljali nikakve zahteve koji ne bi odgovarali berlinskom meridijanu. No oni su u više navrata tražili da se protiv vlade i feudalno-apsolutističke stranke govori u najmanju ruku isto onako smelim jezikom kao i protiv progresista. Taktika koje se drži ‚Der Social-Demokrat‘ isključuje njihovu dalju saradnju u njemu. Mišljenje potpisanih o kraljevsko-pruskom vladinom socijalizmu i o pravilnom stavu radničke partije prema takvoj obmani, već je podrobno izloženo u broju 73 lista ‚Deutsche Brüsseler Zeitung‘ od 12. septembra 1847^a, kao odgovor na br. 206 lista ‚Rheinischer Beobachter‘, koji je tada izlazio u Kelnu i u kome se predlagao savez ‚proletarijata‘ s ‚vladom‘ protiv ‚liberalne buržoazije‘. Svaku reč **naše** tadašnje izjave potpisujemo još i danas.«

Weydemeyera Ti vraćam sutra. Šta kažeš na »Freiligrath-Blindov« savez?^[108]

Od pre nekoliko dana imam karbunkul na vrlo nezgodnom mestu a furunkul na levom beđru. Prijatno, nema šta.

32

Engels Marxu
u London

[Mančester] 20. febr. 1865.

Dragi Mohr,

U prilogu pismo od Matzeratta¹.

Quant à Petzler², fotograf je sasvim drugi Petzler, a ne onaj. Fotograf sam, naime, video preksinoć na jednoj naučnoj večeri u Schillerovom zavodu⁽²³⁾ i taj je čovek bar 20 godina mladi i sasvim drukčije izgleda. Šta se dogodilo s muzikusom, davo ga znao.

Tvoj
F. E.

[Beleška olovkom na poledini pisma]

Juče sasvim zaboravio da predam pismo. No answer yet from Hamburg³.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 30. — ² Što se tiče — ³ Iz Hamburga još nema odgovora (od Otta Meißnera; vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 26)

33

Engels Marxu
u London

Mančester, 22. febr. 1865.

Dragi Mohr,

Na brzinu vraćam izjavu¹. Schweitzerovo pismo više je nego podlo. Taj tip ima zadatak da nas blamira, i što se čovek duže nateže s njim to dublje propada u blato. Dakle, što pre to bolje! Pisma od Liebkn[echt]ja i Sch[weitzer]ja takođe vraćam. Liebkn[echt]ja mora da si strašno izgrdio kad mu se moje pismo učinilo »ljubaznim«!

Prilažem pismo od Meißnera. Ovoga puta štampanje² brzo napreduje, a to je najvažnije. Na njegov predlog da sâm utvrdi u koliko primeraka će štampati izdanje odgovorio sam mu: slažem se, ali neka mi on onda kaže koliki će biti tiraž; za dva ljudora on ima pravo samo na *prvo* izdanje.³ (Primedba: U međuvremenu on je već morao da se odluči i da završi štampanje.)

Žurim.

Tvoj
F. E.

¹ Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* –
² brošure *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 18.

34

Marx Engelsu

u Mančester

[London, pre 22. februara 1865]

Dragi Frederick,

U prilogu – da se rasonodiš u nedelju i pour la bonne bouche¹ – tajni prilozi o crème bonapartiste.¹⁰⁹¹

Moraš da sačuvaš ove listiće. My compliments to Mrs. Lizzie.²

Tvoj
K. M.

¹ kao poslastica – ² Pozdrav g-di Lizzie

35

Engels Marxu
u London

Mančester, 24. febr. 1865.

Dragi Mohr,

Tvoje čutanje me donekle uznemiruje pošto si govorio o furkulima i karbunkulima na najinteresantnijim (ili bolje reći najzainteresovanijim) mestima. Nadam se da ne moraš da ležiš.

Tim više sam bio razočaran što sam se nadao da ćeš mi – osim o Weydemeyeru – dati objašnjenje o kolosalnoj svinjariji koju su gospoda iz »S[ocial]-D[emokrata]« učinila s Tvojim govorom na proslavi Londonskog radničkog udruženja. To što su oni doneli kao Tvoj govor – pravi je »S.D.«¹. Eccarius im to nikada nije pisao.^[110] Ta infamija i u sledećem broju preštampavanje članka iz lista »Nordd[eu]tsche A[llgemeine] Z[eitung]« pod *izgovorom opšteg prava glasa, o čemu u članku nema ni reči*,^[111] za mene je dokaz da se momak² direktno prodao i da ima zadatak da nas kompromituje. Nadam se da je izjava³ na putu. Ne smemo više ni časa časiti.

No, quelle bête notre ami⁴ Liebknecht, koji bi trebalo da vrši nadzor nad listom, a *iz principa ga nikada ne čita!*

Tvoj
F. E.

¹ »Sau-Dreck« – svinjarija – ² J. B. von Schweitzer – ³ Karl Marx, Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ⁴ kakav je glupak naš prijatelj

36

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 25. febr. 1865.

Dragi Fred,

Sasvim sam bio zaboravio – you must excuse me – to send back Weydemeyer's letter. I enclose it. Ditto a letter of dr Kugelmann with enclosure of wiseacre Miquel's letter.¹ Ditto a prescription¹ od Kugelmanna, koji začudo stiže baš u trenutku kad je bolest ponovo izbila. (Notabene, ono mesto u Kugelmannovom pismu² da sam ja pisao da hoću da branim Lassalle-a, odnosilo se na *Blindov* napad.³) Sad sam mu (Kugelmannu) rekao pravu istinu³. Kugelmannovo i Miquelovo pismo mi vrati.) Dao sam da se izradi lek po receptu i već sam uzeo powder⁴, no ipak bih hteo da čujem Gumpertovo mišljenje o tome. Stvar je veoma dosadna. Međutim, razlika u poređenju sa prošlom godinom je u tome što me sada *ne* boli glava i što sam (*ukoliko mi duže sedenje ne postane fizički neugodno*) potpuno sposoban za rad. Uostalom, celim telom osećam da se ta napast sprema da izbije na sve strane.

Strohn je ovuda proputovao. Bio je još u Hamburgu kad je stigao Tvoj rukopis⁵ i imao još toliko vremena da Meißneru preporuču da ga primi. Rukopis Rüstowa o istoj temi, kako je rečeno Strohnju, odbijen je. A-propos! Jesi li sam preduzeo korake u novinama u pogledu Tvog pamfleta ili am I to do it⁶? Ovoga puta je sam Eccarius napravio tu nepojmljivu grešku.¹¹⁰¹ Čim je stigao njegov članak, pisao sam mu smesta (22. febr.) i pitao ga da li je Schweitzer *doterivao* članak? Quod non.⁷

Prilikom otpravljanja naše izjave⁸ (23. febr.) napisao sam margarcu Wilhelmu⁹ ovo:

»U ono nekoliko kratkih izvoda koje Eccarius daje iz mog govora u Radničkom udruženju ima mesta *koja sadrže upravo suprotno od onoga što sam ja rekao*. Pisao sam mu o tome prepus-

¹ ti me moraš izviniti – da vratim Weydemeyerovo pismo. Prilažem ga. Isto tako jedno pismo od Kugelmanna s priloženim pismom pametnjakovića Miquela. Isto tako recept – ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8. – ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 20. – ⁴ prašak ⁵ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁶ treba ja to da učinim – ⁷ To nije bio slučaj – ⁸ *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ⁹ Wilhelmu Liebknechtu

tivši njemu da odluči hoće li u idućem dopisu doneti ispravku ili ne, pošto u *sadašnjim* prilikama to nije mnogo važno¹⁰.«

Ova pisma Schweitzeru i Eccariusu napisao sam da bih u *slučaju potrebe* mogao Schweitzeru (koji je naravno na osnovu moga privatnog pisma¹¹, koje je neposredno pre toga primio, very well knew what he was about¹²) preseći odstupnicu, ukoliko bi pokušao da Eccariusovu grešku iskoristi u svoju odbranu. Meanwhile I have told Eccarius privately¹³ da ne čačka po tome dok to Sch[weitzer]ovo držanje ne bi iziskivalo. Eccariusu je bilo veoma rđavo i zbog toga je verovatno došlo do onih besmislica. S druge strane, mislim da je Schw[eitzer], koji je već imao u rukama Wilhelmov otkaz i bio pripremljen na našu izjavu, sa uživanjem objavio dopis 1. da bi onim mestom o *Pruskoj* dokazao da mi od *nje*ga zahtevamo *ekstravagantne* stvari i 2. da bi završetkom dopisa dokazao da in fact¹⁴ ipak delimo *njegovo* shvatanje. Taj galantuomo¹⁵ međutim zaboravlja da sam sačuvao kopije svojih *privatnih pisama* upućenih njemu¹⁶.

Lieb[knecht]a sam obavestio da stvar odnese u »Berliner Reform«, ukoliko bi Sch[weitzer] odbio da je objavi; da to ujedno saopšti S[chweitzer]u, a osim toga da mu kaže da sam *Izjavu* jednovremeno poslao i u dva rajnlandska lista, da S[chweitzer] dakle ovoga puta neće moći *odugovlačiti* sa objavljivanjem. Ja sam zaista poslao 2 copies¹⁷ Siebelu s nalogom da *dva dana po primitku moga pisma* uvrsti stvar u »*Rheinische Zeitung*« i u »*Düsseldorfer Zeitung*« (ovaj poslednji list je radnički organ) i da nas izvesti o eventualnim komentarima u tamošnjoj štampi.^[113] Dakle ovoga puta S[chweitzer] ne može ništa više izmeniti na stvari. Ne bih se čudio kad bi lasalovci, naročito u hamburškom listu »*Nordstern*«, izjavili da smo se *prodali buržoaziji*. But never mind!¹⁸

Međunarodnom udruženju je pošlo za rukom da u komitetu za osnivanje nove Reform-League¹⁹ tako sastavi većinu da je *celokupno rukovodstvo* u našim rukama.^[114] O tome sam pisao opširnije E. Jonesu.

U Parizu su među našim sopstvenim opunomoćenicima izbile tako oštre nesuglasice da smo Lubez-a poslali u Pariz da raščisti i izglati stvar. U njegovim credentials²⁰ Schily mu je pridodao kao pomoćnik i ja sam S[chilyju] dao privatne instrukcije.^[115] U Parizu smo mogli prodati 20 000 članskih karata, no pošto je jedna strana optuživala drugu da iza nje stoji Plon Plon itd.,

¹⁰ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 19. – ¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 31. – ¹² vrlo dobro znao na čemu je – ¹³ U međuvremenu sam Eccariusu privatno saopštio – ¹⁴ u stvari – ¹⁵ poštenjak – ¹⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 15 i 16. – ¹⁷ dva primerka – ¹⁸ Ali ne mari! – ¹⁹ Lige za reformu – ²⁰ akreditivnim pismima

to se izdavanje karata moralo privremeno obustaviti. Pod tim vojnim despotizmom vlada, naravno, uzajamno sumnjičenje (mislim da ovoga puta obe strane čine jedna drugoj nepravdu), i ljudi nisu u stanju da putem zborova ili štampe rasprave stvar i da se sporazumeju. K tome dolazi još jedna okolnost: izgleda da radnici idu na to da svakog literary man²¹ itd. *isključe*, što je besmislica, pošto su im ti ljudi potrebni u štampi, ali se može razumeti, kada se imaju u vidu neprestane izdaje koje čine literary men. S druge strane, ovi poslednji sumnjiče *svaki radnički pokret* koji im se protivi.¹¹⁶¹

(U vezi s ovim »literary men« pada mi na pamet da ovdašnji radnici (*engleski*) prilikom reorganizacije lista »*The Bee-Hive*«, do koje će doći za tri meseca, hoće *da postave mene za editora*²², i već su mi to i saopštili. No ja ću sa sve 24 strane o tome razmisliti pre no što donesem odluku.)

I tako i u Parizu stoje na jednoj strani *Lefort* (literary man, a osim toga imućan, dakle »buržuj«, ali veoma čestit i ukoliko la belle France²³ dolazi u obzir, stvarni osnivač našeg udruženja), a na drugoj *Tolain, Fribourg, Limousin* itd., koji su radnici. Well²⁴, izvešću Te o ishodu. U svakom slučaju, jedan moj poznanik, Wolff, koji se upravo vratio iz Pariza, izveštava me da je interesovanje za »International Association« snažno. List »*Débats*«²⁵ takode se umešao u stvar.

Što se londonskih juniona itd. tiče, svakoga dana stižu nove izjave o pristupanju, tako da ćemo by and by²⁶ postati sila.

No s tim počinju i teškoće. Mr. *Beales* (*the registering barrister*²⁷ *Middlesexa*, jedan od najpopularnijih ljudi sada u Londonu, predsednik Poljske lige,¹⁶¹ saosnivač New Reform League, in fact the go-between²⁸ između Workingmen²⁹ i Middle Class³⁰, a osim toga još i čestit i dobronameran) pristao je da ga predlože za člana našeg Councila³¹. Za ovo mu se pružila prilika kad smo kao Potkomitet zajedno s njim pripremali poljski miting (pod predsedništvom markiza Townshenda) za iduću sredu.¹¹⁷¹ Bilo mi je veoma neprijatno. Mogao sam, naravno, *na silu* sprečiti stvar pošto bi svi kontinentalci glasali sa mnom. But I did not like any such division.³² Stoga sam putem privatnih pisama³³ najstaknutijim engleskim članovima postigao da proposer³⁴ Bealesa svoj motion³⁵ nije više ponovio. Kao »*zvanični*« razlog navedeno je, 1. da će se Beales na idućim parlamentarnim izborima kandidovati u Marylebone-u, i da naše Udruženje bezuslovno mora izbegavati privid to serve

²¹ literata – ²² urednika – ²³ lepa Francuska – ²⁴ Pa – ²⁵ »Journal des Débats politiques et littéraires« – ²⁶ malo po malo – ²⁷ beležnik – ²⁸ nove Lige za reformu, u stvari posrednik – ²⁹ radnika – ³⁰ srednje klase – ³¹ Veća – ³² Ali ja nisam hteo da dođe do takvog cepanja – ³³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 17. – ³⁴ predlagač (William Dell) – ³⁵ predlog

the interests of any parliamentary ambition³⁶; 2. da se Beales i mi možemo međusobno bolje ispomagati, ne jedreći u istom čunu. Tako je ta opasnost zasad otklonjena. Inače su se već i neki drugi parlamentarci, kao Taylor itd. (ljudi povezani sa Mazzinijem), bili osmelili da nam saopšte da ovo *nije oportun* trenutak za poljski miting. Odgovorio sam preko našeg Councila, da Working Class ima its own Foreign Policy³⁷, koja se nipošto ne ravna po tome što Middle Class smatra oportunistim. Oni su vazda smatrali oportunistim to goad on the Poles at the beginning of a new outbreak, to betray them during its progres by their diplomacy, and to desert them when Russia had thrown them down³⁸. U stvari, miting ima za cilj da prikupi novčana sredstva. Treba li možda da jadni emigranti (*ovoga puta* su to *većinom radnici i seljaci*, pa prema tome nipošto ne uživaju zaštitu princa Zamojskog i kompanije) umru od gladi zato što English Middle Class just now inopportune izgleda to mention even the name of Poland³⁹?

Prilažem isečak *gospodina Blinda iz lista »The Morning Star«*.^[118] Mazzini koji je rekao Fontani da je B[lind] *lažov*, bio je ipak besan što je *njegovo* ovdašnje *italijansko radničko udruženje*^[15] objavilo moju Adresu⁴⁰ na italijanskom jeziku, a da nije izostavilo mesta za koja je gospodin Mazzini *izričito* zahtevao da se izostave, na pr. mesto koje govori protiv Middle Class.

Tvoj
K. M.

A-apropos! Under present circumstances⁴¹ vrlo dobro bi mi došlo nešto porta i clareta.

³⁶ da služi ma čijim parlamentarnim ambicijama – ³⁷ svoju sopstvenu spoljnu politiku – ³⁸ da na početku svakog novog ustanka podbadaju Poljake, da u toku ustanka njihova diplomatija izvrši nad njima izdaju i da ih ostave na cedilu kad ih Rusi potuku – ³⁹ engleskoj srednjoj klasi baš sada izgleda neoportuno da se čak pomene ime Poljske – ⁴⁰ Inauguralnu adresu Međunarodnog udruženja radnika – ⁴¹ U sadašnjim prilikama

37

Engels Marxu
u London

Mančester, 27. febr. 65.

Dragi Mohr,

Pošto si mi bio *pozitivno* obećao da ćeš *odmah*, čim Ti M[cišner] odgovori da pristaje, preduzeti korake u vezi s novinama¹, računao sam da je to i učinjeno. Međutim, pošto se nije smelo gubiti vreme, poslao sam danas sve što je bilo potrebno Siebelu², Liebknechtu i Kleinu u Keln (za »Rh[einische] Z[eitun]g«).^{119]} Ako znaš još za neke ljude koji bi mogli nešto da učine, piši im – perhaps³ Kugelmann? Njegovo pismo vraćam u prilogu, a takođe i Miquelovo. Njegova dubokoumna prerada teorije za pijedestal gradonačelničkog dostojanstva i ljubaznost prema buržujima, veoma me je zabavljala.^{112]} Ovako bi otprilike Heinrich Bürgers zamišljao svet kad bi jednom postao gradonačelnik Nipesa ili Kalšojrena.

Jones ima opet sessions⁴ i još ga nisam mogao videti. Sutra više, upravo otkucava 7 časova i treba da predam pismo.

Tvoj
F. E.

Porto vina nemam na skladištu i treba najpre da ga nabavim, no učiniću to bez odlaganja.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 26. – ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 21. – ³ možda – ⁴ ročišta

38

Engels Marxu
u London

Mančester, 3. marta 1865.

Dragi Mohr,

Moraš me izviniti za moju nemarnost u pisanju ove nedelje. Borkheim je bio ovde i oduzeo mi mnogo vremena. Večeras je otputovao. A onda cotton panic¹ izazvana napredovanjem Shermana^[49] i beskrajno dopisivanje i uzaludni pokušaji da se otarasimo naših zaliha. Mislim da će kroz 14 dana Ričmond biti evakuisan, a za 4 nedelje doći će do odlučujuće bitke, ukoliko Lee-u nekim čudom ne pode za rukom da opet produži svoj vek za 2–3 meseca.

Sad moram kući da pišem Meißneru i Siebelu, koji se jako zalagao – kaže da Ti je poslao *Izjavu*². Drago mi je da je stvar najzad objavljena; prokleti »S[ocial]-D[emokrat]« od 1. marta nema još ništa – sigurno je pokušao da osujeti?^[120] Meni kao da je kamen pao sa srca što je najzad ipak došlo do prekida s tom bagrom. Sad će dakle doći veliki završni članak o Bismarcku,^[121] koji sve treba da ispravi. O jerum, jerum, jerum³.

Tvoj
F. E.

Na brzinu nisam dosad mogao naći dobrog porta, ali claret sam juče poslao. Porto ću još potražiti.

¹ Pamučna panika – ² Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ³ Početak studentske pesme »O, jerum, jerum, jerum! O, quae mutatio rerum!« – O, bože, bože, bože! Kakva promena stvari! (Refren studentske pesme od Höflinga)

39

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 4. marta 65.

Dear Fred,

Danas je u »S[ocial]-D[emokrat]«-u izašla naša izjava¹. Pod izgovorom da izjavi »gospode« nema šta da se doda, gospodin Schweitzer nam je ipak »anonimno« posvetio jedan od svojih »dubokoumnih« uvodnika.^[120] Lassalle i B. Becker, »taj predsednik čovečanstva«, for ever!² Za svaki slučaj imam u rukama veoma ponizno pismo kojim nas je gospodin S[chweitzer] pozivao na saradnju itd. Siebel je poslao 5 listova (»Barmer«, »Elberfelder«, »Düsseldorfer«, »Rheinische«, »Neue Frankfurter«) sa *Izjavom*.^[113] Priloženi isečak je iz lista »Elberfelder«. Drago mi je, prvog, što smo »izašli« a drugo što smo bili »unutra«. Bez ovog poslednjeg nikad ne bismo prodrli u »Mystères Lassalle«.³

Radi Tvog pamfleta⁴ (koji odštampan *veoma dobro* izgleda; u slučaju eventualnog drugog izdanja trebalo bi samo tu i tamo izmeniti po koju rečenicu) pisao sam Kugelmannu. (Vrati mi njegov recept.) Možeš li mi poslati još 2 copies⁵? Hteo bih naime preko Eccariusu uvrstiti u Benderov listić⁶ (London) i u »Hermann« dve kratke beleške, a to će teško ići ako mu ne predam dva primerka.

»Poljski miting« (Wednesday⁷) je vrlo dobro prošao, dvorana je bila *puna*, mada su buržuji, proglašivši ga »neoportunim«, činili sve da ga osujete.^[122]

Stvari u Francuskoj *veoma zapetljane*.^[58] Izveštaj o tome kao i Schilyjev report (odakle danas još treba da prevedem izvode, odnosno da ih saopštim Potkomitetu) dobićeš u sledećem pismu. Zasad samo toliko, da se vodi fight⁸ između naših prvobitnih radničkih poverenika i političko-socijalne gospode (uključujući šefa »Associations«⁹, kome se Moses¹⁰ toliko divio) o tome ko treba da je u vezi s nama. Francuski, a posebno *pariski* radnici (ipak već postoje veze i u 25 drugih francuskih gradova) Londonsko veće formalno smatraju »spoljnom« radničkom vladom.

Major Wolff se vratio pošto je odsedeo svoje u Alesandriji.

¹ Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* –

² za svagda – ³ »Tajne o Lassalle-u« – ⁴ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁵ primerka – ⁶ »Londoner Anzeiger« – ⁷ sredi – ⁸ borba – ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41 – ¹⁰ Moses Heß

A-propos! Jesam li Ti već rekao da je *Mazzini* ipak Fontani potom u poverenju saopštio svoje »nedopadanje« (i svoje simpatije za K. Blinda, za koga je sam rekao da je »lažov«¹¹)?

Tvoje vino juče stiglo; primljeno sa thanks¹².

Od pre nedelju dana moj zet¹³ sa Rta¹⁴ je opet ovde. Odlazi idućeg utorka. S njime mi je došla i nećaka¹⁵ iz Mastrihta (kćerka moje sestre, udove Schmalhausen), koju posle desetak dana treba da vratim kući.

Na raznim osetljivim i »neugodnim« mestima pojavila mi se opet stara bolest, tako da mi je teško sedeti.

A-propos! Zar ona Lupusova stvar još nije privedena kraju?¹² Od gospodina Borchardta takode nikad nisam dobio ni slova o nenaplaćenom novcu koji je hteo da utera. Iz priloženog videčeš na jednom primeru kako mi se postavljaju svi mogući zahtevi koji su potpuno iščileli iz sećanja. Ovo je poslednje traženje isplivalo iz doba »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«. Pri tome moram veoma obazrivo postupati, jer bi ti tipovi inače napravili javni skandal.¹⁶

Sa Confederacy¹⁷ izgleda da je gotovo.

Salut.

Tvoj
K. M.

Ne bi li mi mogao poslati materijale iz mančesterskih listova u vezi sa cotton-crisis¹⁸?

¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 36. — ¹² hvala — ¹³ Johan Carel Juta — ¹⁴ Rta Dobre nade — ¹⁵ Caroline Schmalhausen — ¹⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41. — ¹⁷ Konfederacijom — ¹⁸ pamučnom krizom (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 8 i 14.)

40

Engels Marxu

u London

Mančester, 6. marta 1865.

Dragi Mohr,

Primio sam Tvoje prekjučerašnje pismo, a danas sam dobio i »S[ocial]-D[emokrat]« s komičnim člankom kojim smo ekskomunicirani.^[120] To je zbilja veselo.

Danas sam zbog gripa veći deo dana proveo kod kuće, no čim stignem otići ću da advokata radi Lupusove stvari.^[21] Biće sve u redu, čim on izvede završni račun; onih 100 f. st. za Borchardta isplaćeni su mu (tj. po odbitku iznosa koji je naplatio), takode i 100 f. st. za Schillerov zavod^[23], zatim sam dao nekih 150 f. st. advokatu za pokriće poreza i sad samo čekam na njegov račun pa da Ti ostatak odmah pošaljem. Kroz nekoliko dana poslaću Ti prethodni obračun da bi video kako stvar otprilike izgleda.

Prilažem stvari od Siebela i od nekog Langea.¹ Qu'en penses-tu?² Vрати mi ih, a i *Meißnerovo* pismo, koje mi je potrebno za prepisku s njim. Poslaću mu isečke da vidi da i mi imamo ljude koji mogu da poguraju stvari.

»Köln[ische] Z[eit][un]g« je takode donela našu Izjavu³, ali samo do mesta gde kažemo da taktika lista »Der S[ocial]-D[emokrat]« isključuje naše dalje učešće.

U prilogu vraćam Bruhna. How the hell came you to owe that fellow any brass⁴? Koliko to iznosi? Odmah ću Ti poslati novac.

Dva primerka brošure⁵ šaljem istom poštom. Ovo su poslednji. No poručio sam još. Brošura je oglašena u listu »Kölner Zeitung«⁶.

Koji su to dokumenti iz mančesterskih *listova* u vezi sa cotton-crisis⁷ o kojima govoriš? Verovatno je to Relief Committee^[25]? Maclure-a već duže vremena nisam video, čim ga sretnem, zatražiću to od njega.

¹ Vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 24. – ² Šta ti misliš o tome? –

³ Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ⁴ Kako si do vruga došao do toga da tom tipu duguješ i jednu paru? (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 39 i 41) – ⁵ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁶ »Kölnische Zeitung« – ⁷ paničnom krizom

Gumpert ne drži mnogo do Kugelmannovog fosfatnog krečnjaka. U svakom slučaju to nije nikakav specificum. Kaže da bi trebalo da uzimaš arsenik. U prilogu ga vraćam.

Sad moram u Schillerov zavod, predsedavam komitetu. A-propos, jedan od tamošnjih ljudi, neki hemičar⁸, nedavno mi je objasnio Tyndallov eksperiment sa sunčevim zracima⁹. To je izvanredno.

Tvoj
F. E.

⁸ verovatno Carl Schorlemmer — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 29.

41

Marx Engelsu
u Mančester[London] 7. marta¹ 1865.

Dear Fred,

Moj zet² se danas vraća na Rt. Moram ga otpratiti na brod. Stoga nemam vremena i na brzinu samo ovo:

1. *Ad vocem*³ *Bruhn*. Jedan radnik iz Pariza primio je pismo od jednog radnika iz Hamburga da nas Bruhn na sva usta kleveta. Prvo da mu dugujem 60 talira koje mu nisam vratio. Drugo da smo Ti i ja prodali pruskoj vladi, odnosno »policijskom savetniku Stieberu« jedan rukopis o izbeglicama.¹²³ Parizanin je pismo poslao Leßneru, a Leßner meni. Smesta sam odgovorio Leßneru s tim da o tome obavesti Parizanina: da *nikada* (tada sam mislio da je tako) nisam imao bilo kakvih novčanih transakcija sa B[ruhn-om], da uopšte smatram minhauzenijadom da je B[ruhn] ikada imao u džepu 60 talira. Zatim: objašnjenje afere Bangya u vezi s rukopisom, o čemu neka vidi našu izjavu od aprila 1853.⁴ u listu »New Yorker Criminal-Zeitung« i u vezi sa tim u *Gospodinu V'ogtu*, str. ta i ta. Well!⁵ Posle toga stigne pismo od Bruhna. Na to sam temeljito pročeprkao po svom pamćenju i pomalo se prisećam sledećeg: U proleće 1849. došao sam u Hamburg da tamo prikupim novac za »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«. Imao sam u džepu taman toliko da sam mogao otputovati u Hamburg. No, tamo sam sedeo 14 dana u jednom firstrate⁶ hotelu. Baronu Frischu, koji nam je docnije hteo da šalje novčanu pomoć, rekao sam da mi treba novac da bih mogao da platim račun za hotel i da se vratim. Sada se kao kroz maglu prisećam da nisam hteo da primim novac kao »presente⁷«, a on opet nije hteo da mu se novac vrati, pa smo se složili da ga dobije *Bruhn*, koji je bio lump i onda kao što je i sada. Ja sam celu tu stvar bio sasvim zaboravio; a Bruhnu sam sad napisao: ne sećam se da sam sa *njim* imao bilo kakve novčane transakcije. Pošto su »N. Rh. Z.« po mome povratku iz Hamburga u Keln bile zabranjene, a ja proteran iz Pruske, moguće je da sam *ja* u vrtlogu događaja ponešto zaboravio. No u tom slučaju svakako je čudno da je on čekao od 1849. do 1865. da me na to *podseti*. Stvar je međutim prosta. Neka mi piše *koliko*

¹ u rukopisu: maja - ² Johan Carel Juta - ³ U vezi sa - ⁴ u rukopisu: januara 1852. - ⁵ Pa lepo! - ⁶ prvorazrednom - ⁷ poklon

misli da potražuje od mene i pošalje Grübelovu adresu. Tada bih ja sam pisao G[rübelu]. *Potvrdi li* ovaj njegovu izjavu, njegovom zahtevu biće udovoljeno. Taj put je svakako nužan, jer *do ovoga časa* još uvek nisam siguran u tu stvar, a i način na koji me takvim potraživanjima pljačkaju doista je nečuven.

2. Iz *priloga od Schilyja* videćeš šta se odigralo u Parizu, kuda smo bili uputili Le Lubez-a da bi izgadio spor koji je tamo izbio. (Pošto smo znali za pristrasnost L[e Lubez-a] u odnosu na Lefort-a,^[58] dobio je ditto i *Schily* full power⁸ za pregovore⁹. Uzgled pominjem da je *Béluze*, predsednik Narodne banke,^[124] koji vodi ono nekoliko pariskih udruženja, čiji je organ »L'Association«, sa Lefort-om.) O *daljem* što će se, ukoliko naša akcija dolazi u obzir, tek večeras rešiti, u *idućem pismu*.

3. Vraćam Ti stvari od *Siebela*. Smatram *veoma nezgodnim* što je belešku¹⁰ upućenu listu »Düsseldorfer Zeitung« datirao iz *Londona*; tako me otkriva kao mogućnog autora.

4. Prilažem pismo od Liebknechta.

5. Prilažem prepis okružnice Ženevske sekcije Udruženja.^[125]

6. Prilažem pismo od Meißnera.

7. *Lange*: Ne treba ga direktno odbiti¹¹. Piši mu da je najbolje da stvar pošalje poštom na Tvoju adresu, u 2 copies¹², od kojih bi Ti svaki put po jedan poslao meni. On će i sâm uvideti da se mi *zasad*, posle poslednjeg iskustva, moramo uzdržavati od saradnje u bilo kome nemačkom listu. On, naravno, ima, kao i svaki drugi editor¹³ jednog časopisa, isto pravo da po svome nahodenju donese izvode iz Tvoje brošure¹⁴.

Salut.

Tvoj
K. M.

Prvi broj (dva tabaka) Blindovog mesečnika »*Der deutsche Eidgenosse*« izišao je s priložima samo od Blinda, Struvea, Rascha. Trivijalnosti. Na vinjeti je ruka s bodežom, koja treba da ubije »tiranina«.^[126]

⁸ ovlašćenje — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 36. — ¹⁰ Friedrich Engels, *Beleška o »Pruskom vojnom pitanju i nemačkoj radničkoj partiji«* — ¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 40. — ¹² 2 primerka — ¹³ urednik — ¹⁴ »*Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*«

42

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. marta [1865]

Dear Fred, danas mogu da Ti napišem samo ovo nekoliko redaka pošto sam inače zauzet.

Izjava Herwegha i Rüstowa dobra. Drskost gospodina Schweitzera, koji zna da treba samo da objavim njegova sopstvena pisma, neverovatna je. Ali šta mu posle svega preostaje.

Burgija koju citira iz lista »N[eue] Frank[furter] Z[ei]tung« potiče, kao što si verovatno već i pogodio, od studiozusa »Blinda«. ^[127] Šaljem Ti prvi broj toga »Lakeja«¹ svrgnutih demokratskih kraljeva i »selfadvertisers« i »puffers« à la Holloway². Pošalji Siebelu nekoliko viceva na račun tog subjekta da ih kolportira u razne listove.

Uostalom, ako Tvoja brošura³ doživi drugo izdanje, mogli bismo u kratkom predgovoru u nekoliko reči zvanično konstatovati naš stav prema lasalovštini i listu »Der Social-Demokrat«. Bilo bi nam, naravno, *ispod* časti da se sa tom bandom natežemo u malim listovima.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Misli se na list »Der Deutsche Eidgenosse« – ² samohvalisavaca i razmetljivaca poput Hollowaya (fabrika lekova s velikom reklamom) – ³ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija

43

Engels Marxu

u London

Mančester, 11. marta¹ 1865.

Dragi Mohr,

Schweitzerov bezobrazluk je zaista vrlo smešan. No time on ujedno potvrđuje da ga je naše istupanje² jako pogodilo i da on vrlo dobro zna *koliko* njegov listić od toga zavisi. Da su se Herw[egh] i R[üstow] pridružili **našoj** izjavi³, to je odlično.^[127] A Schweitzer će, pre svega u Rajnskoj oblasti, uskoro osetiti šta mu je donelo njegovo hvalisanje. Siebel je odlično plasirao brošuru⁴. »Bonner Z[eit][un]g« je već u dva navrata doneo velike izvode i namerava da donese još više. I »Rheinische« je doneo poduži izvod. S obzirom na naše pozicije među radnicima Rajnske oblasti, klikaška agitacija protiv nas malo će mu pomoći.

Isečak iz lista »N[eue] Fr[ankfurter] Z[eitung]« već sam bio dobio od Siebela. Studiozus Blind kao i uvek. Od ono nekoliko Lassalle-ovih fraza živeće čitavu godinu dana. »Lakeja«⁵ još nisam primio.

Stvar s nasledstvom je završena i advokat će iduće nedelje poslati obračun; on potražuje ili treba da plati nekih 10 šilinga, nije tačno znao. Tako da Ti novac mogu poslati u ponedeljak.^[2] Zasad Ti prilažem *moj* obračun prema kojem Ti pripada još oko . . . funti.

Kakve predstave ima Liebknecht o Mančesteru! Nema šta da jede, a pita me šta ovde staje kuća »s *baštom*«!^[128] On je uopšte sasvim oglupeo. Schweitzer se zato nije *mogao* prodati Bismarcku što bi to *morao* učiniti posredstvom Stare⁶.

Uostalom, novi pokret me tera da se čestito preznojavam. Davo da ga nosi, ceo dan obavljati korespondenciju u preduzeću, a onda još uveče pisati pisma za partiju, izdavače itd. do 1 ili 2 časa noću.

Langeovu brošuru mi je poslao Siebel.^[129] Konfuzan, mal-tuzijanstvo pomešano s darvinizmom, očijuka na sve strane, no ipak ima nekoliko zgodnih stvari protiv Lassalle-a i buržuja iz potrošačkih zadruga. Poslaću Ti ga ovih dana.

¹ u rukopisu: februara – ² iz lista »Der Social-Demokrat« – ³ Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat« – ⁴ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija – ⁵ »Der Deutsche Eidgenosse« – ⁶ Sophie von Hatzfeldt

U prilogu Ti vraćam i Schilyjevo pismo, koje me je veoma zabavljalo. Stari drugar se veoma dobro snalazi u svojim diplomatskim funkcijama.^[115] Kako ste raspravili stvar?

Sa Jonesom se ne može ništa uraditi. Tek što su završene sessions⁷ počinju porote. The trade in crime seems highly flourishing⁸.

Adios. Pozdravi ladies⁹ najlepše.

Tvoj
F. E.

			duguje
Izvršenje testamenta W. Wolffa			
primljenih od Steinthal et Co uklj. kamate	£	1083. 9. 3	
„ „ Heywood Brothers uklj. kamate	£	234.14. 9	
dugove naplatio preko dr B[orchardta]	£	66.13. —	
			ukupno £1384.17. —
			potražuje
za isplatu Marxu	£	234.14. 9	
„ „ „	£	350. — —	
„ „ „	£	200. — —	
„ „ „	£	40. — —	
			£ 824.14. 9
„ „ Borchardtu	£	100. — —	
„ „ Schillerovom zavodu	£	100. — —	
„ „ Engelsu	£	100. — —	
„ „ advokatu Woodu	£	150. — —	
isplatio Borchardt:			
isplaćeno kućevlasniku	£	13. 4. 9	
„ za pogrebne troškove	£	57.11. —	
„ dva računa	£	1. 2. 4	
„ Probate Duty ¹⁰	£	30. — —	1376.12.10
			Saldo £ 8. 4. 2

Ovamo još dolaze kamate koje treba da Ti odobrim za vreme od 9. novembra (kad sam od Steinthala primio ostatak od ca £ 633, a Tebi poslao samo £ 200, a odugovlačio sam i sa drugim isplatama). To danas ne mogu da utvrdim pošto je blagajnik već otišao i zaključao odnosnu knjigu, sa obračunom Wooda

⁷ sudske rasprave — ⁸ Poslovi kriminalaca izgleda da cvetaju — ⁹ dame —
¹⁰ nasledna taksa

dobićeš i to; no to ne može da bude mnogo. Glavna dobit u kamatama sastojala se u tome što su te 633 funte ostale kod Steinhala od maja do novembra, što je iznosilo oko 16 funti, koje si već primio.

44

Marx Engesu
u Mančester

[London], 13. marta 1865.

Dragi Engels,

U pogledu obračuna novca u zabludi si utoliko što si mi 8. juna poslao 235 f. st., početkom jula 350 f. st. (na pismu kojim je novac stigao nema datuma, ali to vidim iz pisma od 5. jula kojim najavljuješ pošiljku) i 9. novembra 1864. 200 f. st., dok 40 f. st. koje na kraju navodiš u obračunu, Ti si mi samo bio stavio u izgled da ćeš mi poslati (u pismu od 9. novembra, koje prilažem) ali mi ih nikad nisi poslao. Nadam se da ćeš se moći lako uveriti u to ako ponovo pregledaš svoje knjige i da ćeš mi u tom slučaju odmah poslati novac, još pre nego što otputujem na Kontinent (sa mojom niece¹), a to će biti verovatno krajem ove nedelje.¹³⁰

Što se tiče Schweitzerove drskosti, rešio sam da postupim drukčije. Ima izvesnih stvari koje čovek rado rasvetljava pred javnošću, ali se to može učiniti jedino kao odgovor na direktnu provokaciju kada se, dakle, ne sme propustiti oportunity time of a reply². A to je slučaj sa Schweitzerovom napomenom povodom one Blindove burgije.¹²⁷ Hoću da odgovorim u listu »Düsseldorfer Zeitung« i to u ime obojice nas, ali ću potpisati samo svoje ime, jer bi bilo smešno činiti Tebe saodgovornim za »Ahila«,¹³¹ a i zato što ću (prema mome planu) uglavnom citirati S[chweitzerova] pisma upućena meni.

Moj plan je dakle ovaj:

Schweitzer preštampana laži iz lista »N[eue] F[rankfurter] Z[eitung]«, za koje zna da su laži. (Da li je taj list doneo taj članak kao redakcijski ili kako?) Naime: 1. »Program štampan kao rukopis«, koji nam je poslat, nije sadržavao ni Lassalle-ovo ime niti ijednu njegovu reč. (Liebknecht je to sprečio.) 2. Zbog drskosti što je ispred i na kraju svoje slavopojke citirao stavove iz privatnog pisma kojim se izjavljuje saučešće, S[chweitzer] me najponiznije moli za oprostaj u pismu od 30. decembra; 3. Pomoću kratkih izvoda iz Schweitzerovih pisama za vreme od 30. decembra 1864. do 15. februara 1865. (njegovo poslednje pismo) pokazaću da je sukob u vezi sa »taktikom« stalno postojao od

¹ nećakom (Caroline Schmalhausen) – ² povoljno vreme za odgovor

prvog probnog broja³ do naše izjave o istupanju⁴, i da nije bilo s neba pa u rebra, kao što to poštovani Schweitzer, potvrđujući Blindovu burgiju, hoće da predstavi. Taj mali mozaik izvoda iz Schweitzerovih pisama pokazaće ujedno koliko je ta stoka u odnosu prema nama bila *servilna* i kako je odjednom, pošto je dobila nogom u tur, postala *bezobzirna*. Biće to blagotvorna lektira za buržuje i radnike (i za Rüstowa). I uopšte dobar *uvod* za prekid sa »lasalovstvom«, do koga će neminovno doći. (Naravno da ću prema studiozusu Blindu, ako bi se taj gad opet pojavio, Lassalle-a uvek tretirati kao mrtvog lava nasuprot jednom živom magarcu. Uopšte je neskromno što se taj »tako neuki« badenski krčmar stavlja na ravnu nogu s čovekom koji je izučavao Heraklita i rimsko nasledno pravo.)

Piši mi odmah da li se slažeš s mojim planom pošto ne smem da gubim vreme. (Isto tako nemoj zaboraviti da mi napišeš u kojoj je formi izašlo to Blindovo trućanje u listu »N[eue] F[rankfurter] Z[eitung]«.) Smatram to za potrebno.

Mada nemam zadovoljstvo kao Ti da vodim prepisku s Pametnjakovićem⁵, ali ni to da Pametnjakovića mogu da nagrdim, ipak se u poslednje vreme davolski mučim, da i ne govorim o čirevima, koji ne prestaju. Tako sam, na pr., noćas tek u 4 izjutra pošao na spavanje. Pored rada na knjizi⁶ strahovito mnogo vremena mi oduzima i *International Association*, pošto sam u stvari head⁷ cele stvari. A kakav je to gubitak vremena! (Baš sada, kada je u toku francuska afera, izborna kampanja ovde itd.) Na primer ta neprilika s Francuzima:

Dvadeset osmi februar. Tolain i Fribourg stigli iz Pariza. Sednica *Centralnog veća*, pred kojim se objašnjavaju i svadaju sa Le Lubez-om do ponoći. Posle toga sednica u Bolleterovoj gostionici, gde sam još morao da potpišem nekih 200 karata. (Sad sam tu budalaštinu izmenio tako da su od naših potpisa izrađeni faksimili, a svojeručno potpisuje samo general secretary⁸. No postojećih 1000 karata, ostatak of the old edition⁹, trebalo je potpisati in the old style¹⁰.)

Prvi mart. Poljski miting.^[122]

Četvrti mart. Sednica potkomiteta^[16] o francuskom pitanju do 1 sat po ponoći.

Šesti mart. Sednica potkomiteta o istom pitanju do 1 sat po ponoći.

Sedmi mart. Sitting of the *Central Council*^[11] do ponoći. *Donošenje zaključaka.* (Prilažem zaključke kao i privatnu instrukciju koju

³ lista »Der Social-Democrat« od 15. decembra 1864 – ⁴ *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ⁵ Gottfriedom Ermenom – ⁶ *Kapitalu* – ⁷ glava – ⁸ generalni sekretar – ⁹ starog izdanja – ¹⁰ na stari način – ¹¹ Sednica Centralnog veća

Centralno veće šalje Schilyju, koji je, kao što vidiš iz rezolucije V, postavljen za *delegata (ambasadora) Centralnog veća u Parizu*.⁽¹³²⁾

(Ta sednica od 7. marta na kojoj je Le Lubez potpuno culbute¹², bila je veoma mučna, burna i ostavila je, naročito na Engleze, utisak that the Frenchmen stand really in need of a Bonaparte!¹³) A za sve to vreme ljudi su stalno dolazili k meni zbog konferencije koja je prošle subote (11. marta) održana s Brightom itd.⁽¹³³⁾ O toj konferenciji poslao sam Jonesu kratak izveštaj (on se još u petak o tome unapred kod mene interesovao) i stavio mu u zadatak da Tebe upozna s pismom.

Well, mon cher, que faire?¹⁴ Kad se reklo A treba reći i B.

Iz priloženog broja lista »Nordstern« (see the 2 first leaders¹⁵) vidičeš da je Bruhn, uprkos svojoj mržnji prema nama, iz zavisti smesta zagrizao i okrenuo se *protiv* Schweitzera.⁽¹³⁴⁾ Ovo je vrlo važno, jer je B[ruhnov] list stariji i tako je u svakom slučaju izazvan *rascep u samom njihovom taboru*.

Ove nedelje izlazi kratka beleška o Tvojoj brošuri¹⁶ i Bendorovom nedeljniku »Anzeiger«¹⁷. U »Hermann«-u (Juchu) sam je ja poslao: neka dâ ocenu po *svome* nahodenju itd. Učiniće.¹⁸ Izabrao sam tu formu jer sam se kod Jucha uvek podsmevao napisima koje je Blind slao u »Hermann« za Blinda i o Blindu, a nas dvojica važimo ovde kao jedno lice.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹² propao – ¹³ da Francuzima zaista treba jedan Bonaparta – ¹⁴ Ali, šta da se radi, dragi moj? – ¹⁵ vidi prva dva uvodnika – ¹⁶ Karl Marx, *Recenzija brošure »Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija«* – ¹⁷ »Londoner Anzeiger« – ¹⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 46.

45

Engels Marxu

u London

Mančester, 14. marta 1865.

Dragi Mohr,

Stvar sa onih 40 f. st. zasniva se isključivo na obračunu koji sam u toj stvari napravio u novembru i gde tih 40 funti figuriraju kao cash¹ Tebi, ali bez datuma. Meni samom se učinilo da Ti tih 40 f. st. još nisam bio poslao, no pošto nisam imao prilike da proverim, mogao sam se jedino držati toga memoranduma. Danas sam pregledao svoj konto u glavnoj knjizi, ali ni tamo ne mogu ništa pronaći što bi se odnosilo na to. Uostalom, ako nisi primio tih 40 funti, a i meni se čini da je tako, onda je to dovoljno i ja sam već izdao nalog blagajniku da Ti za sutra pripremi novac.

U pogledu izjave u listu »D[üssel]dorfer Z[ei]t[un]g« potpuno se slažem². Ma koliko da je opšte uzev irelevantno da li je gospodin Schweitzer imao jednom smelosti da bude drzak, ipak me je ljutilo što taj ordinarni skorojević sme nekažnjeno tako da se s nama ophodi. Osim toga, ako se njegova ponizna pisma ne objave sada, kasnije se uopšte više neće moći upotrebiti. Uvek je dobro kad s vremena na vreme takav tip dobije svoje. Dakle, učini to odmah i zamoli Dresemanna da pošalje 2 copies³, da bih jedan primerak i ja dobio.

Žurim.

Tvoj
F: E.

¹ isplata u gotovu – ² Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. – ³ 2 primerka

46

Marx Engesu
u Mančester

[London] 18. marta 1865.

Dear Fred,

Imao bih da Ti pišem o mnogo čemu, a delom i o važnim stvarima. No pošto zbog sutrašnjeg odlaska¹ imam a very great deal of business¹, to samo o činjenicama:

Druge halves² novčanica primio.

Post Office Ordre³ možeš poslati na moju ženu.

Benderovu cedulju kojom traži 50 kom. itd. Tvoje brošure⁴ itd. poslao sam *O. Meißneru*, pošto sam mu danas i inače morao pisati. Mogućno je da M[eißnerov] odgovor stigne *prekasno* za sledeći broj lista *«Londoner Anzeiger»*. Pošto je, međutim, Bender najposobniji da takve stvari rastura u Engleskoj, javi mi **odmah**, ako možeš, (tj. ako i sam znaš) *cenu brošure*. On će je potom odmah oglasiti u sledećem broju. Njegova adresa: 8, Little Newportstreet, Leicester Square.

Za Bendera sam bio napisao kratak, sasvim sumaran člančić⁵, kakav odgovara njegovom listu⁶, neku vrstu sadržaja, dok sam Juchu opet poslao samo Tvoju brošuru i zamolio ga da je na svoj način i sa svog stanovišta kritikuje. Na to sam primio priloženu cedulju od Jucha (*sačuvaj je!*). Za kritiku više nije bilo vremena. Stoga sam belešku namenjenu Benderu (danas u listu *«Hermann»*) poslao Juchu (a Benderu poslao nekoliko redaka koje prilažem). Ujedno sam Juchu napisao – diplomatija je sve potrebija – da zbog svoga odlaska ne mogu udovoljiti njegovom traženju; veće izvode neka donese u jednom od sledećih brojeva; po povratku u London porazgovaraću s njim o njegovoj potrebi za saradnicima. (Mislim da Eccariusu smestim tu a ne u *«Soc[ial]-Demok[rat]»*.) Poslao sam i njemu kopiju izjave o Schweitzeru⁷, no to će biti objavljeno tek u sledećem broju lista *«Hermann»*, koji izlazi naredne subote (istovremeno i listovima *«Reform»* u Berlin i *«Düsseldorfer Zeitung»*); u primerku za nedeljnik *«Hermann»* ništa nisam izmenio, osim što sam u uvodu dodao jednu žaoku protiv Blinda.

¹ vrlo mnogo posla – ² polovina – ³ Poštansku uputnicu – ⁴ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁵ Recenzija iste brošure – ⁶ *«Londoner Anzeiger»* – ⁷ *Izjava o uzrocima raskida sa listom «Der Social-Demokrat»*

Bender mi piše ditto: »Najlepša hvala za poslatu belešku; no sad nam je potrebna još i recenzija.« Rekao sam Eccariusu da je napiše.

Prilažem takođe i broj lista »*Rhein[ische] Zeit[ung]*« koji mi je poslao Liebknecht, s njegovim speech⁸.^[135] Njegova žena pisala je mojoj; vrlo slabo žive. Listu »*Der Soc[ial]-Demok[rat]*« je dugovao još 5 f. st. itd. U ovome trenutku ne mogu mu ništa poslati.

Prilažem »*Nordstern*«. Treba da sačuvaš taj dokument. Kao što vidiš, gospoda bi sad htela da prikažu kao da je taj nesrećni Schweitzer iz osnova izopačio Lassalle-a.^[136] Zbog toga je moja izjava protiv Schweitzera, u kojoj se, mada u sasvim indirektnoj formi, pobija i sam Lassalle, došla u pravi čas. Stvar će se malo pomalo razbistriti.

Iz priloženog pisma od Bruhna proizilazi da sam u pogledu Frischa bio u pravu⁹. Poslao sam mu 6 (umesto 60!) talira, mada ne verujem u to, i ujedno mu rekao da ću u pogledu 50 stvar još »ispitati« itd.

Salut.

Tvoj
K. M.

A-propos! *Klings* je bio ovde na putu za Ameriku. Izvestio me o mnogim interesantnim stvarima. Pravi »rajnski« radnik.

Petog marta odlučila je *Kelnska* sekcija *Opšteg radničkog saveza* da protestuje (u smislu naše Izjave) protiv »Soc-Demok.«, ali i protiv *B. Beckera*, koji je neka vrsta *Biscamp secundus-a*¹⁰. Oni su *stopped the money supplies*¹¹. A to uskraćivanje priloga je zarazno.

⁸ govorom – ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41. – ¹⁰ Izjava. *Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ¹¹ obustavili novčane priloge

47

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 11. aprila [1865]

Dragi Fred,

Vratio se pre neka 24 časa.¹³⁰¹ Stoga samo ovo nekoliko redaka.

Prilažem pismo od Wilhelmića¹. Poslao sam mu tražene stamps².

Quoad B. Becker³, njegove svinjarije¹³⁷¹ sam video tek po svom povratku. Smatrao sam za potrebno da mu odgovorim. (Rüstow i Herwegh odgovorili su za »Hatzfeldtovu« u listu »Nordstern«. R[üstow] naziva B. B[eckera] »špijunom«.)¹³⁸¹ Odgovor sam poslao listovima »Rhein[ische]« i »Düsseld[orfer]«. Čim stignu brojevi, poslaću Ti po jedan.

Večeras po prvi put posle tri nedelje ponovo prisustvujem sastanku *Internacionale*. U međuvremenu se odigrala revolucija. Le Lubez i Denoual istupili, Dupont appointed French secretary⁴. Usled Lubez-ovih intriga, a napose onih majora Wolffa, koji je a tool⁵ u rukama Mazzinijevim, istupili su italijanski delegati Lama i Fontana. Izgovor: Lefort (koji je u međuvremenu objavio svoje istupanje u listu »L'Association«¹³⁹¹) treba da zadrži svoju dužnost kao defender general in the Paris Press⁶. Klub italijanskih radnika nije istupio iz Udruženja, ali više nema svoga predstavnika u Veću. Međutim, preko Bakunjina postaviću u Firenci protivmine protiv gospodina Mazzinija. Engleski shoemaker's union⁷ – broji 5000 ljudi – pristupio je za vreme mog odsustvovanja Udruženju.¹⁴⁰¹

Kako stoji stvar sa cotton crisis?⁸ I want information on that point⁹.

Žurim.

Tvoj
K. M.

¹ Pismo Wilhelma Liebknechta od 8. aprila 1865 – ² marke – ³ Što se tiče B. Beckera – ⁴ imenovan za sekretara za Francusku – ⁵ orude – ⁶ zvanični branilac u pariskoj štampi – ⁷ sindikat obučara – ⁸ pamučnom krizom – ⁹ Treba mi obaveštenje o tome.

48

Engels Marxu

u London

Mančester, 12. aprila 1865.

Dragi Mohr,

Dobro je što si opet tu; nadam se da će tim razmiricama uskoro doći kraj. Prilažem pisma od Dronkea i od Borkheima. Ovom poslednjem sam bio rekao: kako da saradujemo u jednom Kolatschekovom velikonemačkom organu u kome se zastupalo gospodarstvo Austrije u Mađarskoj, Poljskoj i Italiji; pa mi bismo smesta sve te prijatelje u drugim zemljama natovarili sebi na vrat; otuda taj neodređeni odgovor.^[141]

Ja sam i očekivao da to naivno fraternité¹ u International Association neće biti duga veća. Kad bi među ovdašnjim radnicima postojao aktivan *politički* pokret, i ovde bi dolazilo do isto takvih splits². Ta stvar će proći još kroz razne takve faze i stajaće Te mnogo vremena. Pa ipak to je nešto sasvim drugo nego što je Lassalle-ov Savez!^[7]

Morao sam se smejeti kad sam iz Wilhelmićevog³ pisma razabrao da se *zvanična* berlinska opština ovog Saveza sastoji od 5 ljudi, pošto je »Der Social-Demokrat« tu skoro doneo sasvim ozbiljan izveštaj o većanjima tih ljudi, u toku kojih su jedan drugome čestitali što su se okupili u *tako velikom broju*.^[142]

Ad vocem cotton crisis⁴, stvari ovde izgledaju zaista veselo. Jula meseca cena pamuku (middling Orleans⁵) je ovde bila 31³/₄ penija, prošlog četvrtka 14³/₄ penija, a danas vredi, ako se hoće prodati, jedva 14 penija. Dakle, pad iznosi više od polovine. Na dan 30. decembra vredeo je još 27 penija, dakle za tri meseca je pao za 12¹/₂ do 13 penija! Uz to još pad cene lanu, vuni, šećeru i uopšte svoj uvoznoj robi, što iznosi najmanje 40 - 50 miliona funti sterlinga gubitka. Da je pri takvom stanju stvari filistru sišlo srce u pete, to ćeš razumeti. U Liverpulu se *uopšte više ne bankrotira*. Ko postane insolventan, odlazi svojim poveriocima (tih tamo ima svega nekoliko), stavlja im to do znanja i nudi im toliko i toliko, što se uvek odmah i akceptira, jer su srećni da dobiju *bar nešto*, i jer treba izbeći svaki skandal, da se cela trošna zgrada ne bi srušila. Takvih tihih poravnanja bilo

¹ bratstvo - ² rascepa - ³ Wilhelma Liebknechta - ⁴ Što se tiče pamučne krize - ⁵ srednja vrsta

je navodno na stotine, a danas već i ovde kruže glasine da je jedan od najvećih stokportskih fabrikanaata, koji ima 3 velike fabrike i koji je samo na špekulacijama pamukom poslednjih godina zaradio 200 000 f. st., upravo sklopio takav jedan tihi aranžman. Ali sve to još nije ništa. Menice koje je Indija trasirala na beli pamuk dospevaju narednih 6 nedelja i tada će pored Joyce-a još i mnogi drugi odleteti. U Škotskoj su takode mnogi propali, a jednog lepog dana doći će red i na banke, a onda je sve gotovo. Povrh toga propada u Austriji na desetine predionica i fabrikanaata, – u Češkoj se drži jedino još »veliki Liebig« dok su svi ostali svršili svoje – a u Poljskoj je takode otpočelo.

Sama industrija nije jako pogodena. Mali su već odavno propali ili su tiho nestali, a veliki mogu, ako uopšte dobiju porudžbine, sad opet raditi s nešto dobitka. Između njih propadaju samo oni koji imaju slabe mašine, ili koji nisu mogli odoleti, a da ne umešaju prste u cotton⁶. Ko god ima na stovarištu pamučne prede i pamučnih tkanina, gubi. O tome bismo imali i mi da kažemo koju, a naročito je meni dvostruko teže nego da se desilo prošle godine. Eto šta čovek ima od toga kad postane Associé⁷.

A slavna je sad i moralnost trgovine. Danas kupiš robu i do isporuke je već za 3, 4, 5 penija po funti pala u vrednosti. To dovodi do svakojakih šikana i repudijacija⁸, pomoću kojih ljudi nastoje da se reše ugovora koji im donose gubitke, a to opet dovodi do prepirki i dopisivanja bez kraja i konca. Izišlo mi je na vrh glave. Ne možeš ni zamisliti to piskaranje i tu seki-raciju.

Tvoja žena je, nadam se, primila one 3 f. st.? U prilogu Ti šaljem konačni obračun, preostalih 12 f. st. šaljem Ti ovih dana, danas je već dockan za Post Office Ordre⁹.

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

⁶ pamuk – ⁷ ortak – ⁸ protesta – ⁹ poštansku uputnicu

49

Engels Marxu
u London

[Mančester] 16. aprila 1865.

Dragi Mohr,

U prilogu Ti vraćam brojeve lista »Nordstern«. Kakvog li su to komičnog psa Dida¹ Rüstow i Herwegh našli u tom Reuscheu. Taj subjekt je veoma smešan sa svojim svečanim izjavama. Zakletva nad Lassalle-ovim mrtvim telom, što takode nikad ne sme da nedostaje, krasan je pandan Willichovoj jabuci.^[143] Prava je sreća što taj soj živi tako daleko od nas, i što u svojim pokušajima da nam se približi još uvek pokazuje izvesnu suzdržljivost.

Broj 43 »S[ocial]-D[emokrat]« nisam primio; ako ima u njemu nešto naročito, pošalji mi ga zgodnom prilikom.

Tvoj
F. E.

Šta kažeš za Richmond?^[24] Očekivao sam da će Lee postupiti kao *vojnik* i da će kapitulirati, a ne pobeći, da bi bar za vojsku obezbedio bolje uslove. No ovako je bolje. Sad završava kao propalica – tragedija ima komičan finale.

¹ aluzija na Engelsovog psa

50

Marx Engelsu
u Mančester

[London] Saturday¹,
22. aprila 65.

Dear Fred,

U prilogu Ti šaljem isečak iz lista »Rh[einische] Z[ei]tung«.

Sutra ću Ti pisati opširno. Danas sam umoran kao pas, delom od kasnog noćnog rada (ne praktičnog), delom od lekova koje uzimam.

Dronke bi bio all right² kad bih ja, kao on, iz bakra pravio zlato. As it is³, treba iskoristiti moment kad se buržoaski listovi staraju da donesu protivizjave na slander⁴, da bi se možda sutra, kad borba bude ozbiljna, mogli na to pozvati.

Salut. My compliments to Mrs. Lizzy⁵.

Tvoj
Mohr

¹ subota – ² sasvim dobro – ³ kako stvari stoje – ⁴ klevete – ⁵ Pozdravi gdi Lizzy

51

Marx Englesu

u Mančester

[London] 1. maja 1865.

Dear Fred,

Oprosti što Ti tek danas pišem kršeći tako svoj last promise¹. Nije bilo zato što je odveć prijatno, prekršiti reč, već zato što sam doista overworked², pošto mi s jedne strane završavanje knjige³, s druge strane »International Association« oduzimaju vanredno mnogo vremena.

Danas je rodendan Jenny i večeras će biti kod nas Ernst Jones zajedno sa Odgerom, Cremerom, Foxom i Jungom, tako da ćemo rodendan politički proslaviti. Lauru je zaprosio neki Charles Manning, rođen u Južnoj Americi, otac Englez, majka Španjolka. Bogat je i inače zgodan momak, no Laura »does not care a pin for him«⁴. Južnjačku plahovitost »she has already known how to damp«⁵. No kako se moja devojka sprijateljila s njegovim sestrama, a on je strahovito in love⁶, to je a disagreeable case⁷.

U prilogu jedan »kuriozum«. Ispravka lista »Nordstern« čini ga dostojnim organom nemačkih malograđana.

Takođe prilažem the latter end⁸ jednog Schilyjevog pisma¹⁴⁴¹, čiji će Te izveštaj o Mosesovici⁹ zabavljati.

Veliki uspeh »International Association« je u ovome:

»Reform League« is our work¹⁰. U užem odboru od 12 članova (6 middleclassmen i 6 workingmen¹¹) svi radnici su members of our Council¹² (među njima Eccarius).¹¹⁴¹ Sve pokušaje buržoazije to mislead the working class we have baffled¹³. Pokret u unutrašnjosti ovoga puta sasvim je zavisao od Londonaca. Tako je npr. Ernest Jones despaired till we set the ball a-going¹⁴.

¹ poslednje obećanje - ² premoren - ³ Kapitala - ⁴ Laura »uopšte ne mari za njega« - ⁵ umela je već da utiša - ⁶ zaljubljen - ⁷ neprijatna stvar - ⁸ završni deo - ⁹ Sibylli Heß - ¹⁰ Liga za reformu je naše delo - ¹¹ 6 građana i 6 radnika - ¹² članovi našeg Veća - ¹³ da zavedu radničku klasu mi smo osujetili - ¹⁴ očajavao sve dok mi nismo stvar pogurali

Uspemo li da ponovo naelektrišemo political movement of the English working class¹⁵, onda je naše Udruženje, without making any fuss¹⁶, više uradilo za evropsku radničku klasu, no što je to bilo moguće postići in any other way¹⁷. A svi su izgledi da ćemo uspjeti.

Ti znaš da nije *italijansko* udruženje istupilo iz Međunarodnog udruženja, već su njegovi delegati istupili iz Veća¹⁸. Na njihovo mesto došli su sad *Španci*. One Roman nation for the other.¹⁹ Ako uskoro ne naimenuju nove delegate, kao što smo ih pozvali da učine, moraće Bakunjin da nam pribavi some life Italians²⁰.

*Weber mladi*²¹ izbačen je iz ovdašnjeg radničkog udruženja zbog netačnih izveštaja u listu »Soc[ial]-Demok[rat]«,^[145] kao i zbog smutnji u sekciji udruženja »Teutonia«^[146], kojom rukovode dva fanatična Prusa po imenu Klinker.

Tvoja i moja izjava²² bila je zaista iznad svakog očekivanja uspešna. Ne samo da smo razbili »Opšti nemački radnički savez«^[7], ukoliko je organ pruske vlade, i uopšte sa six words²³ razvejali rojalistički zanos nemačkih radnika, već je i *sadašnji rascep progresističkoj stranci*^[63] neposredan rezultat našeg istupanja.

*Chivalry of the South*²⁴ završava dostojno. Pri tom je Lincolnovo ubistvo bilo najveća glupost koju su mogli učiniti. *Johnson* je stern, inflexible, revengeful²⁵ i kao bivši poor white²⁶ smrtni je neprijatelj oligarhije. On se neće mnogo cifrati s tom gospodom, a raspoloženje koje na Severu vlada usled tog mučkog umorstva odgovara njegovim namerama.

Jesi li video kako Blind stoji na čelu izjave saučešća »utičajnih« Nemaca?^[147] Blind je genije u svojoj vrsti. In the very nick of time²⁷ on ne samo juri Freiligrathu itd. već ima i dovoljno prisustva duha da razmisli da bi od potpisnika po alfabetском redu »Berndes« trebalo da bude na čelu liste. Stoga najpre juri Freiligrathu itd. i daje najpre njemu da potpiše a ispod ovog počasnog građanina (koji je sada i sa Rugeom jedna duša i jedno telo) daje da se grupišu izvesni drugi influentials²⁸, skoro da sam rekao infinitesimals²⁹, kao što su Heintzmann, Kinkel i onda »po alfabetском redu« stavlja svoj potpis na čelo. Zatim juri Berndesu i onda ovaj počinje novu kolonu potpisa pored njega, gde se potpisuju drugi, Trübner itd. Tako se stvar pojavljuje u listu »The Times«. Istoga dana u listu »The Morning Star« druga kolona potpisa prebacuje se u nastavak prve, a Blind at the

¹⁵ politički pokret engleske radničke klase — ¹⁶ bez ikakvog preuveličavanja

¹⁷ na drugi način — ¹⁸ Vidi u ovom tomu, str. 97. — ¹⁹ Jedna romanska nacija umesto druge — ²⁰ nekoliko živih Italijana — ²¹ Louis Weber — ²² Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat« — ²³ sa šest reči — ²⁴ Viteštvo Juga — ²⁵ neumoljiv, nepopustljiv i osvetoљubiv — ²⁶ siromašan belac — ²⁷ u odlučnom trenutku — ²⁸ uticaj — ²⁹ beskonačno mali — ³⁰ na vrhu celog spiska

top of the wohle³⁰, za njim njegov footman³¹ Freiligrath itd. No kako još ni time nije zadovoljan, »Star« na njegovu inicijativu donosi u istom broju ispred toga primedbu that »Karl Blind heads etc.«³² Zar to nije genije?

Salut.

Tvoj
K. M.

³¹ lakej – ³² da »Karl Blind stoji na čelu itd.« –

52

Engels Marxu

u London

Mančester, 3. maja 1865.

Dragi Mohr,

Čestitam Jenny naknadno njen – dvadeseti? – rodendan. The other affair looks exactly like Laura all over¹. No šta se tu drugo može reći do presude stejlbridžske porote: serves him right².

Kroz nekoliko dana vraćam Ti sve stvari. Bilo mi je veoma drago kad sam video u listu «Nordstern» da je najzad i u Solingenu otpočelo nešto protiv Beckera³ i Schweitzera.^[148] Pošto *posle Tvoj odlaska* nisam o tim stvarima čitao ništa do »S[ocial]-D[e-mokrat]« i dva Liebknichtova pisma, sasvim mi je nejasno šta se u toj stvari dešavalo na Rajni; jedino na osnovu bednog ćutanja lista »Der Social-Demokrat« o zbivanjima u Opštem nemačkom radničkom savezu mogao sam *zaključiti* da stvari mora da stoje loše po tu gospodu. No, meni je pojmljivo da je veoma potrebno da znam kakvo je stanje na Rajni, naročito zato što su ti lupeži u početku tamo trenutno imali uspeha. Ako o tome imaš materijala, pošalji mi ga, a ja ću Ti ga odmah vratiti, i uopšte ću Ti ubuduće vraćati sva dokumenta, pošto je sad potrebno da to imaš pri ruci.

Jesi li pretplaćen na »Nordstern«? Bilo bi dobro kad bi to uradio, jer treba da znamo šta se događa.

Bilo bi veoma potrebno da imamo na Rajni nekoliko veza među radnicima, da bismo ubuduće unapred mogli parirati takve intrige. A-propos, izgleda da su se s Klingsom dešavale čudne stvari. Neki magarac mu je dao moju adresu *58 Dover Street*. Klings me tražio na tome mestu i, naravno, nije me našao, otišao u Liverpool kod Rodea i ovaj priča Eichhoffu da sam se sakrio pred Klingsom, da ga nisam hteo videti, šta to treba da znači itd., i to čoveka kao što je Klings, koji će u Americi »organizovati celu stvar« s Weydemeyerom i ostalima (s kojima?) itd. itd. Pritom se monsieur Rode, koga ja nikad nisam video, čudi što mu »još nisam« poslao primerak svoje brošure⁴. Razumeš li Ti to?

¹ Ona druga stvar liči sasvim na Lauru (vidi u ovom tomu prethodno pismo) –

² tako mu i treba – ³ Bernharda Beckera – ⁴ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija

Izjava protiv predsednika čovečanstva⁵ veoma dobra. Upravo ono što je bilo potrebno i ništa više.

Najgore je to što će sad ljudi u Nemačkoj tražiti da im se neko stavi na čelo, a ko to može da bude? Eccarius bi bio pravi čovek, ali taj neće hteti da ide iz Londona.

Međunarodno udruženje je zaista za kratko vreme i s malo buke osvojilo ogroman teren. Međutim, dobro je što je sada zauzeto u Engleskoj, a ne da se većito mora baktati s francuskim tričarijama. To Ti je ipak izvesna nagrada za izgubljeno vreme.

Kako je s knjigom⁶?

Što se tiče strategijskog rasporeda, Grant je kod Ričmonda tačno ponovio bitku kod Jene i sa istim rezultatom: obuhvatanje celokupne neprijateljske vojske.^[24] Samo što nije morao da izvede tako duge marševe da bi pobrao plodove.

A sad je kapitulirao i Johnston i ja sam time dobio svoju opkladu od pre dva meseca: da 1. maja Jug više neće imati svoje vojske. Ono što sad još pruža otpor, biće pohvatano kao banda, i to s pravom. Johnson će svakako insistirati na konfiskaciji velikoposeda i time ubrzati pacifikaciju i reorganizaciju Juga. Teško da bi Lincoln na tome insistirao.

Ovdašnji Southern sympathisers⁷ tešili su se zbog licemerne kuknjave koju su zbog umorstva⁸ morali prirediti proročanstvom da će se za četiri nedelje govoriti: Grand I, car Amerike. Magarci, grdno su se prevarili!

Uostalom, »die Färschten«⁹ mora da se strahovito ljute videći kakav je kolosalan efekt u čitavom svetu izazvalo umorstvo Lincolna. Tu čast nije još nijedan od njih imao.

Najlepši pozdravi Tvojjoj ženi i devojkama.

Tvoj
F. E.

⁵ Karl Marx, *Predsednik čovečanstva* – ⁶ *Kapitalom* – ⁷ pristalice južnjaka – ⁸ ubistvo Abrahama Lincolna – ⁹ u dijalektu »vladari«

Marx Englesu
u Mančester

[London] 9. maja 1865.

Dear Fred,

Ništa ne treba da mi vraćaš (osim Schilyjevog pisma¹⁴⁴¹). Samo sačuvaj te stvari. Prilažem jedan broj lista »The Free Press« (onaj queer article¹ o »Reconstruction of Italy«² potiče od vrhovnog muftije lično, od Urquharta), zatim 2 broja (jedan stariji) lista »Nordstern«. Na »Nordstern« sam pretplaćen, na »So-c[ial]-Dem[okrat]« više nisam. Kako stvari stoje na Rajni, videćeš delom iz poslednjeg broja lista »Nordstern«. ¹⁴⁴¹ Uostalom, *ukupan broj vernih* kojima B. Becker još raspolaže jedva iznosi 1000 ljudi.

Da ne zaboravim: U toku diskusije u pruskoj skupštini činjene su više puta aluzije na Tvoju brošuru³. *Gneist* je npr. rekao: Ministar vojske⁴ ih ne bi ubedio pa čak ni kad bi njegova statistika govorila »Engels«-ovim jezikom. (Smeh.) (Tako je ta stvar odštampana u listu »Berliner Reform«.)

Kao i svuda, tako, naravno, i među londonskim radnicima postoji a knot of asses, fools and rogues, rallying⁵ oko nekog lupeža. Lupež je u ovom slučaju »George Potter«, a rat of a man⁶, koga podržava neki venal⁷, ali prevejani i kao stumporator⁸ veoma opasni Irac po imenu *Conolly*. Mada buržujji mrze pomenutog Pottera kao glavnog organizatora štrajkova, ipak ga podupiru protiv naših ljudi, jer njuše njegovu venality⁹, dok o našim ljudima znaju da su true men¹⁰. Taj Potter duguje svoj uticaj uglavnom tome što je trenutno izdavač lista »The Bee-Hive«, zvaničnog glasila tredjuniona, iako on taj list iskorišćava protiv *official council*¹¹ tih juniona¹², koje je u našim rukama. Pošto je list akcionarski list, sada se nameće potreba da se po mogućstvu što više chares¹² (po 5 š. per share) podeli među naše radnike. Ja sam se obavezao da prikupim novac za oko 30 akcija. Pri tome računam na 5 f. st. od Tebe (bilo single handed¹³ bilo zajedno s prijateljima), za jednu funtu obratiću se Dronkeu, a ostatak plaćam sam. (Mada me funkcija u Centralnom veću, za moje prilike, staje *mnogo* novaca.)

¹ čudnovati članak — ² »Rekonstrukcija Italije« — ³ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija — ⁴ von Rovn — ⁵ banda magaraca, budala i mangupa koja se okuplja — ⁶ čovek-pacov — ⁷ potkupljivi — ⁸ narodni govornik — ⁹ potkupljivost — ¹⁰ pošteni ljudi — ¹¹ zvaničnog veća — ¹² akcija — ¹³ samog

Novac treba da imam još *ove* nedelje, pošto se iduće nedelje održava glavna skupština akcionara. Budemo li samo dovoljno jaki (a Odger je npr. garantovao za 50 shares¹²) da bismo *direktore*, tada hulju Pottera (on je samo izdavač) imamo under our thumbs¹⁴. Stvar je od odlučujućeg značaja za celokupan pokret.¹⁵⁰

E. Jones je bio ovde, vrlo ljubazan, socially speaking¹⁵. Ali među nama rečeno, *on* nastoji da naše Udruženje iskoristi *jedino* za izbornu agitaciju. Od 12 karata koje sam mu poslao 11 mi je vratio, nijednu nije prodao, dok je npr. siromašni Schily samo za sebe otkupio 24 komada. Rekao sam mu neka ih samo zadrži, da ću naknadno rešiti šta ćemo s njima, da sad ne mogu da izidem pred engleske radnike s takvom veću. By and by *he will find out*¹⁶ da već ni iz špekulantskih razloga nije smeo da se prema toj stvari odnosi tako olako i rather contemptibly¹⁷. Pisaću mu da Ti preda »Adrese«¹⁸. Ti ih možeš razdati. Kod njega leže neiskorišćene. Ne sviđa mi se uostalom ni to što je došao ovamo da bi putem intriga izdejstvovao od Sir G. Greya položaj *gradskog sudije*.

Danas treba da podnesem »Address to President Johnson.«¹⁵¹ Gospodin *Le Lubez* hoće opet da uđe u Veće kao – delegate for Deptford¹⁹ – onaj isti koji je istupio iz Veća kao *delegate for France*, but his admittance (we have to confirm the delegates) will not run quite so smoothly as he seems to fancy²⁰. Bilo bi mi milo kad bi Ti u Mančesteru osnovao sekciju, pa ma i od 6 članova, i dao da Te izaberu za svog Correspondent for²¹ London. Dopisnici su naime eo ipso members of the Central Council²² i mogu prisustvovati sednicama s pravom glasa, when at London²³.

U Lionu, Nešatou (okrug Vož) i u Sen-Deniju osnovane su nove sekcije. S obzirom na postojeći zakon, francuske sekcije (van Pariza) nisu povezane s Parizom, već neposredno s Londonom.

Nadam se da će moja knjiga²⁴ (i pored mnogih prekida) do 1. septembra biti sasvim gotova. Dobro napreduje, mada još uvek nisam potpuno zdrav.

Tvoj
K. M.

¹⁴ u rukama – ¹⁵ u ophođenju – ¹⁶ Vremenom će uvideti – ¹⁷ upravo nipodaštavajući – ¹⁸ Primerke *Inauguralne adrese Medunarodnog udruženja radnika* – ¹⁹ delegat za Detford (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 47) – ²⁰ delegat za Francusku, ali njegovo primanje (mi treba da potvrdimo delegate) neće ići tako glatko, kako on, izgleda, očekuje – ²¹ dopisnika za – ²² ionako članovi Centralnog veća – ²³ kada su u Londonu – ²⁴ *Kapital*

54

Engels Marxu
u London

Mančester, 12. maja 1865.

Dragi Mohr,

U prilogu Ti vraćam Schilyjevo pismo. Zaviriti u porodični život Mosesa i Mosesovice¹ bilo je zaista zabavno.^[144] Najlepša hvala za brojeve lista »Nordstern«. Vesti u njima potvrđuju negativnu karakteristiku »Soc[ial]-D[emokrat]«, koji ću još držati do juna (a u slučaju da ga u Londonu ne drže nigde gde bi Tebi bio pristupačan, držaću ga i nadalje; ne zna se šta se može desiti).

Taj bedni listić, tj. »Der Social-Demokrat«, toliko se, uostalom, srozao, da se čoveku prosto ražali. Herojska duša jadnog Schweitzera nalazi se na izdisaju. Svi odlomci tuđih misli i mrvice s tuđeg stola već su utrošeni, i ničega više nema kao zalihu što bi još mogao da servira svojim čitaocima. Ni Mauses² više ne daje ništa od sebe, Mauses, poslednja nada nove »partije«.^[152] Rubrika »Iz saveza« takođe sasvim prazna – feljton je preštampan iz augsburškog lista »A[llgemeine] Z[ei]tung«.^[153] Posle 4 meseca uređivanja lista u jednom od najburnijih vremena koje smo doživeli posle 1848, taj šonja je isceden do dna; i to su ti ljudi koji su hteli lukavstvom anektirati ceo nemački proletarijat.

Ad vocem³ Potter: Prilažem pet funti, shares⁴ uzmi delom, tj. 5 na moje, 5 na ime Samuela Moore-a, sa kojim se doduše još nisam video, no on će sigurno uzeti nekoliko; poslaćemo Ti proxy⁵ za glavnu skupštinu⁶. Ako bi i Gumpert hteo da uzme 5 shares⁴, možeš mu dati iz gornjih 20; dakle: 5 za mene, 5 za Moore-a, a preostalih 10 podeli drugima, samo paži, ako ti ljudi nisu sasvim sigurni, da zadržiš pravo da ih opet povučeš.

Što se tiče predloga da ja ovde osnujem jednu sekciju Medunarodnog udruženja, to je sasvim nemoguće. Osim Moore-a i Gumperta ja ovde neću naći ni živa čoveka, jer sa Kyllmannima se uopšte ne smem upuštati u takve stvari – došlo bi odmah do svade. Osim toga, položaj dopisnika za London nametnuo bi mi niz svakojakih neizvršivih obaveza čim bi se ovde našle ili uspostavile stvarne dodirne tačke s radnicima. Et à quoi bon?⁷ Ja Ti i onako

¹ Mosesa i Sybille Heß – ² Moses Heß – ³ u vezi sa – ⁴ akcije – ⁵ punomoć – ⁶ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ⁷ A čemu sve to?

ne bih mogao olakšati teret. – A-propos! Moses u listu »Der Social-Demokrat« nastavlja sa svojim buškanjem protiv Međunarodnog udruženja.^[154] Ako tu stvar nisi čitao, poslaću Ti je.

Novčanica glasi: BC 48498 Mančester, 4 Jan. 1864.

Engelsov jezik itd. ne odnosi se na mene, kako sam i sâm isprva mislio, već na statističara i tajnog savetnika *Engela* u Berlinu, koji je za Roona pripremio materijale koje ja *kritikujem*⁸.

Od Jonesa treba dići ruke. Izgleda mi da on više nema mnogo vere u radnički pokret. Ja ga uostalom nikad ne mogu naći, uvek je odsutan.

Tvoj
F. E.

⁸ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

55

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 13. maja 1865.

Dear Fred,

Pet funti primio i hvala. Biće investirani kao što želiš.

U pogledu komiteta u Mančesteru u pravu si¹.

Quoad E. Jones², potrebno je da zasad idemo s njime. Na idućoj konferenciji u Mančesteru (next Tuesday³) on će sa svojim ljudima zajedno figurirati s našim delegatima (Odger i Cremer on the part of the International Association⁴), Howell kao sekretar Lige za reformu (bricklayer, one of the members of our Council)⁵ i Beales i Mason Jones⁶ kao buržoaski predstavnici iste Lige.¹¹⁵⁵¹

Bez nas ta Liga za reformu nikad se ne bi ostvarila, ili bi dospela u ruke middle class⁷. Baines's bill, ¹¹⁵⁶¹ prvobitno supported by the government, which wanted some such small measure for the hustings⁸, je u Donjem domu sjajno propao (što će imati za posledicu change of ministry⁹ i coming in¹⁰ torijevaca) uz direktno pozivanje na «ekstravagantne» zahteve koje je nedavno istakla working class (tj. our men¹¹).

Kako mi piše Dronke, Reinach I, sada managing director¹² Švajcarske banke, sprema se da likvidira svoj biro u Londonu, koji mu samo prouzrokuje troškove. Reinach I, razume se, nije vezan političkim i ličnim obzirima kao što su to bili Fazy¹¹⁵⁷¹ i Klapka.

Na levoj slabini, near inexpressible part of the body¹³, opet mi se pojavio gadan karbunkul.

Pozdrav gospodi Lizzy.

Salut.

Tvoj

K. M.

A-propos! Monsieur Le Lubez, koji se prevario u računu odnosno svoje sopstvene važnosti i opasnosti, wants now to return

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 53 i 54. – ² što će tiče – ³ idućeg utorka – ⁴ u ime Međunarodnog udruženja – ⁵ zidar, jedan od članova našeg Veća – ⁶ kamenorezac Lloyd Jones – ⁷ srednje klase – ⁸ koji je vlada podržavala, jer su joj takve sitne mere trebale zbog predstojećih izbora – ⁹ promena kabineta – ¹⁰ dolazak na vlast – ¹¹ radnička klasa (tj. naši ljudi) – ¹² generalni direktor – ¹³ blizu mesta koje se ne pominje

to the Central Council in the capacity of a representative »for Greenwich«¹⁴ Odgovorili smo da d'abord¹⁵ treba sačekati dok ne stignu izvesna pisma koja je pisao u Francusku u času izbijanja sukoba.^[158]

Sumnjam da će »Der Social-Demokrat« izdržati još jedan kvartal. Moses¹⁶ je mislio da se sigurno smestio, i ni po koju cenu nije hteo da se odrekne važnosti čina zaista tajnog Lassalle-ovog opuno-moćenika.^[152] Le pauvre diable!¹⁷

Lassalle-ov testament je sada priznat. On nije B. Beckeru ostavio **ništa**, osim što ga je »naimenovao« poprativši to s direktivama diktiranim u »strogom i zapovedničkom« tonu.

¹⁴ želi sad da se vrati u Centralno veće u svojstvu predstavnika za »Grinič« –

¹⁵ najpre – ¹⁶ Moses Heß – ¹⁷ Bednik!

56

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 20. maja 1865.

Dear Fred,

Enclosed¹ isečak s mojom »Adresom« Johnsonu².

Edgarovo³ ponovno pojavljivanje nas je, of course⁴, mnogo iznenadilo. Quite the fellow I thought him⁵, a i njegova karijera sasvim kako sam je zamišljao. It is a pity⁶ što nije bio stalno Garibaldijev sekundant. On bi mu bio vanredno odgovarao. Jadnik, još uvek je veoma slab. Zadržaće se ovde duže vreme i tom prilikom Ti bi učinio a good work⁷ ako bi doprineo obnovi mog *vinskog podruma*.

Sad radim kao konj, pošto moram da iskoristim vreme dok sam sposoban za rad; a karbunkuli su još tu, no ovoga mi puta smetaju samo lokalno, ne delujući na mozak.

U časovima predaha, pošto čovek ne može stalno da piše, bavim se diferencijalnim računom $\frac{dx}{dy}$. Nemam strpljenja da išta čitam. Svaka druga lektira goni me uvek nazad pisaćem stolu.

Večeras je vanredna sednica *Internacionale*. Stara dobičina, old Owenist⁸, Weston (carpenter⁹) postavio je dve teze koje uporno brani u listu »The Beehive«:

1. da a general rate in the irse of the rate of wages¹⁰ ne bi radnicima ništa koristio;

2. da zbog toga itd. tredjunioni deluju *štetno*.

Kad bi obe ove teze, u koje u našem Udruženju veruje jedino *on*, bile prihvaćene, mi bismo se našli u smešnom položaju kako s obzirom na ovdašnje tredjunione, tako i s obzirom na Infection of Strikes¹¹ koja sad vlada na Kontinentu.

Pošto je za ovu sednicu pristup dozvoljen i nečlanovima, njega će tom prilikom podržati i jedan rodeni Englez koji je napisao brošuru u istome smislu. Od mene se, naravno, očekuje da ga pobijem. Trebalo je zapravo da za večeras spremim svoj réplique¹², ali sam smatrao važnijim da nastavim rad na svojoj knjizi¹³ i tako se moram osloniti na improvizaciju.

¹ u prilogu - ² Adresa Medunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu
 - ³ Edgar von Westphallen - ⁴ naravno - ⁵ Mladić upravo onakav kako sam ga zamišljao - ⁶ šteta - ⁷ dobro delo - ⁸ stari Owenov pristalica - ⁹ tesar -
¹⁰ opšti porast nivoa nadnica - ¹¹ epidemija štrajkova - ¹² odgovor - ¹³ Kapitala

Znam, naravno, unapred na šta se svode obe glavne tačke:

1. da *nadnica* određuje vrednost robe;

2. da ako kapitalisti plaćaju danas 5 šilinga umesto 4, oni će sutra (zahvaljujući povećanoj tražnji) prodavati svoju robu za 5 šilinga umesto za 4 šilinga.

Mada je sve to plitko i samo dodiruje površinu pojave, ipak ljudima koji te stvari ne znaju nije lako objasniti ceo splet tih ekonomskih pitanja. You can't compress a course of Political Economy into 1 hour. But we shall do our best¹⁴.¹⁵⁹

Edgar smatra dobrim znakom što je u Engleskoj sreo prvo Tebe. Lizzy mu se mnogo svidela.

Salut.

Tvoj
K. M.

Vrlo je čudnovata ironija sudbine da je taj Edgar, koji nije nikad nikog eksploatisao do samoga sebe, i vazda bio workman¹⁵ u najužem smislu reči, učestvovao in a war of and with starvation¹⁶ na strani robovlasnika. Ditto, da mi je američki rat oba šuraka za trenut upropastio.

¹⁴ Ne može se kurs političke ekonomije sabiti u jedan čas. Ali učinimo sve što možemo – ¹⁵ radnik – ¹⁶ u ratu izgladnjavanja i sam gladujući

57

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 24. juna 1865.

Dear Fred,

Izvini za moje dugo ćutanje. Za sve to vreme patio sam od žuči (verovatno usled vrućine), a i inače sam imao svakojakih troubles¹, a pored toga sve vreme dok sam sposoban za pisanje koristio sam za rad na svojoj knjizi². Ti znaš kako čovek u takvom stanju jednako namerava da piše pisma, a nikada da dospe.

Novosti nema mnogo. Valjani »Nordstern« nije izlazio otkako sam Ti poslao poslednje brojeve, verovatno zbog nemanja novca. Danas sam ga opet primio, no o interimu ništa ne pominje. Kao što ćeš i sam videti, taj listić je samo stovarište filistarskih brljotina. U svome protestu protiv B. Beckera¹⁶⁰¹ ti tipovi sad proglašavaju svakoga »izdajnikom« ko se usudi da dirne ma i u jednu zapetu Istine koju je objavio Lassalle. U međuvremenu je gospodin Becker svoje predsedničko mesto privremeno ustupio kalfi Fritzscheu (iz Lajpciga) i svoju rezidenciju preneo u Berlin, da bi s gospodinom Bismarckom mogao direktno da pravi poslove.

U kakvu li se svinjariju pretvorio celokupan pokret barona fon Itziga! No on je bez sumnje imao dobar instinkt kako se mora početi da bi se postao mesija nemačkih kalfi! A »nevernica«³ u isto vreme spokojno živi kao bojarka sa svojim Vlahom⁴ u Bukureštu.

Ima već dosta dugo kako od Liebknechta nema vesti. To verovatno dolazi otud što mu za vreme suspenzije pisanja pisama nisam odgovarao na njegove cedulje, koje su skoro svakodnevno stizale i u kojima nije bilo ničeg i od kojih je novija uvek svodila na nulu onu prethodnu.

U vezi sa International Association mogu da kažem samo ovo: Gospoda Italijani su se *vratili* i prošlog utorka najavili da su za svog delegata opet izabrali majora Wolffa. Izgleda da se gospodin Mazzini uverio da ćemo mu možda biti od potrebe, dok mi za njega ne dajemo ni farthinga⁵.

Neki Jenki po imenu Leon Lewis (trenutno u Parizu) postao je američki sekretar. Po mome mišljenju ne вреди ništa, mada ima

¹ neprimlik - ² Kapitalu - ³ Helene von Dönniges - ⁴ Janko von Racowitza - ⁵ groša

mного novaca i još više ambicija. Taj gospodin je zamišljao da će osnivanjem jednog lista, »The Commoner«, za 24 časa, ili bar za 6 meseci revolucionirati Englesku. Ponudio nam je da njegov list, koji je tek trebalo da izide, bude naš organ, ali je našao da su mu postavljeni veoma poslovni uslovi koji nimalo ne svedoče o oduševljenju pa je stoga »zasada« sa svojom suprugom, koja je takode veliki političar, otputovao u Francusku, po mome mišljenju da pokuša ne bi li tamo mogao s više uspeha upotrebiti svoju »lever«⁶.

O sledećem pitanju hteo bih da čujem Tvoje mišljenje:

U Centralnom veću održao sam predavanje (koje bi imalo otprilike dva štampana tabaka) o pitanju koje je postavio g. Weston: kakve bi posledice imalo a general rise of wages⁷ itd. Prvi deo je odgovor na Westonovu besmislicu; drugi deo je a theoretical⁸ rasprava, koliko je to ovom prilikom bilo moguće.¹⁵⁹¹

Sad bi ti ljudi hteli da ga štampaju. S jedne strane bi za mene možda bilo od koristi pošto su oni povezani s J. St. Millom, profesorom Beeslyjem, Harrisonom itd. S druge strane dvoumim se jer

1. imati za svoga protivnika »Mister Westona« nije baš mnogo laskavo;

2. u drugom delu ta stvar sadrži u vanredno sažetoj, but relatively popular form⁹, mnogo čega novog, uzetog iz moje knjige, dok istovremeno mora preko mnogo čega da pređe. Pitam se: da li je celishodno ovakve stvari anticipirati na takav način? Mislim da Ti to možeš bolje da oceniš nego ja, jer posmatraš stvar iz mirne daljine.

A imao sam i velike muke dok sam, nasuprot Schilyjevom i J. Ph. Beckerovom navaljivanju a delom i navaljivanju Pariskog komiteta, uspeo to put off¹⁰ kongres koji je bio najavljen za ovu godinu. No pošlo mi je za rukom, što je presudno, da ovdašnje Veće pridobijem za to da se ove godine, s obzirom na izbornu agitaciju itd., održi samo prethodna (privatna) konferencija u Londonu, na koju će Central Foreign Committees¹¹ (a ne affiliated societies, but their administrative committees¹²) poslati po jednog delegata. Siguran sam da bi briselski kongres propao. Stvar još nije bila zrela za to.

Naš Eccarius je postao glavni izborni agitator u Londonu, i da nije baš sada u Londonu glavna krojačka sezona, prihvatio bi predlog da agituje u unutrašnjosti (za 2 funte nedeljno). On ima osoben suvo-šaljiv način govora koji se Englezima naročito sviđa.

⁶ »polugu« – ⁷ opšti porast nadnica – ⁸ teoretska – ⁹ ali u suzmereno popularnoj formi – ¹⁰ odgoditi – ¹¹ Inostrani Centralni komitet – ¹² priključena udruženja, nego njihovi upravni odbori

Edgar¹³ se već oporavio. Čudan je to svat, kod njega se u stvari sve kreće oko jela i elegantnog odela. Samoživ kao pas ili mačka, but a kindnatured one¹⁴. Njegov mozak je ponovo počeo da ispoljava izvesnu aktivnost.

Johnsonova politika mi se ne dopada. Smešno je to izigravanje strogosti prema pojedincima; dosad veoma vacillating¹⁵ i slab na delu. Reakcija je u Americi već otpočela i uskoro će znatno da ojača ako dosadašnja labavost ne prestane.

Šta kažeš na debate u pruskoj skupštini? U svakom slučaju otkrića o sudstvu itd., koja su dolazila jedno za drugim, vrlo dobra. Ditto opipljivi udarac koji je dobio nacionalnosavezni¹⁶ velikoprusizam, što se naročito pokazalo u debati o Poljskoj.

Ad vocem¹⁶ Poljske, s velikim interesovanjem sam čitao spis *Eliasa Regnault-a* (onog istog koji je napisao «histoire des principautés danubiennes»¹⁷) «La Question Européenne, faussement nommée La Question Polonoise»¹⁸. Odatle sam video da g. *Duhinski* (iz Kijeva, profesor u Parizu) sasvim ozbiljno lingvističkim, istorijskim i etnografskim argumentima zastupa dogmu Lapinskog da Velikorusi nisu Sloveni; on tvrdi da su pravi Moskovljani, tj. stanovnici bivše Grand Duchy of Moscow¹⁹, većim delom Mongoli ili Finci itd., kao i stanovnici istočnihih i jugoistočnih delova Rusije. Iz ovoga u svakom slučaju vidim da je ta stvar veoma uznemirila petrogradsku vladu (pošto bi to značilo kraj panslavizmu). Svi ruski naučnici pozvani su da odgovore i da pobiju te tvrdnje, i to je ispalo doista neizmerno slabo. Argumenti o čistoti velikoruskog dijalekta i o njegovoj bliskosti crkvenoslovenskom jeziku govore u ovoj debati više u prilog poljskom nego moskovskom shvatanju. Prilikom poslednjeg poljskog ustanka nacionalna vlada je nagradila Duhinskog za njegova «otkrića». Dokazano je ditto i sa geološke i hidrografske tačke gledišta da istočno od Dnjepra nastaje velika «azijska» razlika u poređenju sa predelima zapadno od njega, da *Ural* (što je već Murchison tvrdio) nipošto nije delnica. Zaključak do kojeg dolazi Duh[inski]: *Russia* je ime koje su Moskovljani uzurpirali. Oni nisu Sloveni; uopšte ne pripadaju indogermanskoj rasi, to su uljezi koje treba opet proterati preko Dnjepra itd. Panslavizam u ruskom smislu je kabinetski izum itd.

Želeo bih da je Duhinski u pravu i da at all events²⁰ ovo mišljenje bude vladajuće među Slovenima. S druge strane, on proglašava i neke narode u Turskoj koji su dosad smatrani Slovenima, kao na primer Bugare, neslovenskim narodima.

Salut.

Tvoj

K. M.

¹³ Edgar von Westphalen – ¹⁴ ali dobroćudan – ¹⁵ kolebljiv – ¹⁶ Povodom – ¹⁷ istorija dunavskih kneževina – ¹⁸ «Evropsko pitanje, pogrešno nazivano Poljsko pitanje» – ¹⁹ Velike kneževine moskovske – ²⁰ na svaki način

Filistar Freiligrath sa ženom i kćerkom pojavio se kod nas pre dve nedelje. Sad mu za vratom sedi Reinach kao neposredni pretpostavljeni, koji je ovde »radi pregleda« i propisno ga gnjavi.

58

Engels Marxu
u London

[Mančester] 15. jula 1865.

Dragi Mohr,

Liebknechta su proterali iz Pruske; da li Ti je posle toga pisao i saopštio svoju adresu? Jadnik, verovatno će mu trebati novaca, i nekoliko funti bi mu u ovom času više vredelo nego inače. Ali kuda da mu se pošalje?

Politika g. Johnsona se i meni sve manje dopada. Mržnja protiv crnaca se sve žešće ispoljava, a u odnosu na stare lordove Juga on ispušta svaku vlast iz ruku. Ako se tako nastavi, za 6 meseci će svi secesionistički mangupi opet sedeti u Kongresu u Vašingtonu. Bez coloured suffrage¹ neće se tu ništa postići, a o tome J[ohnson] prepušta odluku pobedenima, bivšim vlasnicima robova. To je više nego ludo. Pak ipak se mora s time računati da će se stvari razviti drukčije no što to gospoda baroni zamišljaju. Oni su u većini slučajeva ipak potpuno ruinirani i biće srećni ako uzmognu prodati svoju zemlju doseljenicima i špekulantima sa Severa. A ovi će dosta rano doći i mnogo šta izmeniti. Mislim da će mean whites² postepeno izumreti. Od te rase neće više ništa ispasti; što posle dve generacije preostane, stopiće se sa doseljenicima u jednu sasvim drugu rasu. Crnci će verovatno postati sitni squatters³ kao na Jamajci. I tako će oligarhija na kraju krajeva ipak propasti, no proces bi se mogao sad odmah odjedanput završiti, dok se ovako odugovlači.

Ne verujem da bi Ti polemika sa g. Westonom donela mnogo lovorika, a kao prva pojava u engleskoj ekonomskoj literaturi to zacelo ne bi bilo dobro⁴. Inače ne vidim šta bi marilo ako anticipiraš pojedine stvari iz svoje knjige⁵, notabene ako češ je sad zbilja završiti – kako stojiš s time? Prvi septembar je bio ultimatissimal-termin⁶ i to staje 12 boca vina kao što znaš.

Na ovdašnjim izborima je Jones body and soul⁷ radio za Heywooda, no ovaj kao teetotaller⁸ and permissive bill's man¹⁶² neće privući radnike. Moore je takode dosta radio. Od Jamesa će mančesterski snobovi svašta dočekati; on hoće da postane judge⁹,

¹ izbornog prava za obojene – ² propali belci – ³ naseljenici – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 56 i 57. – ⁵ *Kapitala* – ⁶ krajnji rok – ⁷ dušom i telom – ⁸ trezvenjak – ⁹ sudija

i ništa više. Izbori ga staju lepe pare, samo šampanjac koji su njegov odbor i kompanija polokali. Talk about bribery, corruption and treating¹⁰; tipovi kao što je debeli Knowles dolazili su na desetine u Queens Hotel, gde je bio glavni stan, žderali i ispijali potoke šampanjca i sve se uredilo ceduljicom jednog od članova komiteta na kojoj je stajalo: važi za dva luncheons¹¹ i 3 bottles Champaign¹². U Lancasteru su tri kandidata zajedno potrošili 20 000 funti, 8 dana se pilo besplatno u svim krčmama. U pet časova po podne bio sam ovde u Queens Hotelu, fini smoking room¹³ izgledao je kao ona stara špilja u Windmill Streetu,¹⁶³ i umesto barmaids¹⁴ u atlasnim haljinama posluživali su cellarboys¹⁵ zasukanih rukava i sa pregačama. Celo društvo je bilo nakresano i u pola sedam je sopstvenik morao da dozove policiju da mu isprazni lokal. Moj zadatak je bio u tome da opijem članove Jamesovog komiteta, da bi postali nesposobni za vršenje svoga posla, što sam kod ponekih uspeo preko svakog očekivanja.

U poslovnici sam u poslednje vreme imao vrlo teške dane. Charles¹⁶ je bio odsutan, Franz Ermen ditto, a posla preko glave. Sad je bolje. Sad čitam Grimmove bajke, nemačke junačke priče, starofrizijsko pravo itd. Čim sa ovim budem gotov, prihvaću se ozbiljno staronordijskog. Poezija na tom jeziku je tvrd orah zbog toga što je namerno tamna i zbog mnogoimene mitologije, te vidim da ne koristi baviti se time onako uzgred, nego ću morati jednom, kad ne bude puno posla, 4 nedelje upotrebiti samo na to.

Mnogo pozdrava damama.

Tvoj
F. E.

Moore me pita za chares¹⁷ lista »The Beehive«, kako je s tim? and how did you get on with Potter?¹⁸

¹⁰ govori se o kampanji, podmićivanju i čašćavanju – ¹¹ ručka – ¹² boce šampanjca – ¹³ salon za pušenje – ¹⁴ kelnerica – ¹⁵ podrumski momci – ¹⁶ Charles Roesgen – ¹⁷ akcije – ¹⁸ i šta je bilo dalje sa Potterom¹

59

Engels Marxu

u London

[Mančester] 25. jula 65.

Dragi Mohr,

Kako Ti se dopadaju naši pruski Mirabeua-i u **zoološkom** vrtu? Harkort i kompanija kao divlje zveri, toga se čak ni sâm Bismarck ne bi setio.¹⁶⁴

Uostalom ja sam uveren da gospodin Bismarck prosto hoće konflikt. Za ovo mi je presudan dokaz istupanje Schweitzerovog dubreta, koga sad svakog dana konfiskuju¹. Radnici sad odjednom treba da se zauzmu za poslanike pošto su ih 6 meseci stišavali; treba da se održavaju masovni mitinzi itd. i da se svim sredstvima agituje protiv vlade. Za to nadalje govori i jednoglasni refren reakcionarne štampe, koja ovaj banket upoređuje sa februarskim banketima u Parizu,¹⁶⁵ i najzad čitav postupak vlade, bespotrebne provokacije itd. Medutim, moglo se očekivati da će se Bismarck ugrovati. Pa i bilo je odveć glupo zamišljeno.

S druge strane izgleda da Schweitzer-Becker hoće da iskoriste tu priliku da se pristojno povuku. »Der Social-Demokrat« i Savez² treba da budu zabranjeni da bi se gospoda mogla oprati. Uostalom od 1. o. m. ja taj listić više i ne čitam. Bismarcku je, izgleda, dojadilo da za njega plaća, a i meni takode. Ako se nešto desi, moraću se za informacije osloniti na Tebe.

U Nemačkoj je 32 Réaumura u hladu! Vele da svet ne izlazi iz podruma. I ovde je tropska žega.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

¹ lista »Der Social-Demokrat« — ² Opšti nemački radnički savez

60

Marx Engelsu
u Mančester¹¹⁶⁶¹

[London] 31. jula 1865.

Dragi Engels,

Verovatno si naslutio da razlozi mog podužeg ćutanja nisu baš najprijatnije naravi.

Već dva meseca živim isključivo od založne banke, pa su dakle i potraživanja od mene svakim danom sve veća, nesnosnija i burnija. Ta činjenica neće Te iznenaditi ako uzmeš u obzir: 1. da za sve to vreme nisam mogao zaraditi ni farthinga¹, 2. da me je samo otplaćivanje *dugova* i kućnog nameštaja stajalo oko 500 f. st. Ja sam zapisivao u knjigu svaki peni (as to this item²) jer se meni samom učinilo neverovatno kako je novac nestajao. K tome je došlo i to da su mi iz Nemačke, gde su se pronele bog-te-pita kakve vesti, dolazile nemoguće tražbine iz prepotopskih vremena.

Hteo sam isprva doći do Tebe da s Tobom lično porazgovaram. Ali u ovom trenutku svaki gubitak vremena je za mene nenadoknadiv, pošto svoj rad ne mogu da prekidam. Prošle subote rekao sam u Potkomitetu *Internacionale*¹¹⁶¹ da ću biti na putu, da bih bar jednom imao 15 dana za sebe i mogao neometano da napredujem u radu.

Uveravam Te da bih radije dao da mi se odseče palac nego da Ti pišem ovo pismo. Zaista je porazno – biti pola svoga veka zavisian. Jedina pomisao koja me pri tom drži jeste da nas dvojica vodimo ortački posao, u kome ja svoje vreme dajem za teorijski i partijski deo businessa³. Istina, stanujem preskupo za svoje prilike, a osim toga ove smo godine živeli bolje nego inače. Ali to je jedini način da deca uspostave veze i poznanstva koja im mogu obezbediti budućnost, da i ne govorim o potrebi da budu bar za kratko vreme obeštećena za sve ono što su propatila. Mislim da si i Ti mišljenja da bi, čak i čisto trgovački gledano, jedno sasvim proletersko uređenje ovde bilo neumesno, koje bi inače, kad bismo ja i moja žena bili sami ili kad bi devojkje bile dečaci, išlo sasvim dobro.

A što se moga rada⁴ tiče, hoću da Ti kažem pravu istinu. Treba još napisati tri glave da bih dovršio teorijski deo (prve tri knjige). Onda još treba da napišem četvrtu knjigu, istorijsko-

¹ groša – ² što se ove stoke tiče – ³ posla – ⁴ na *Kapitalu*

-literarni deo, što mi je relativno najlakše, pošto su sva pitanja rešena u tri prve knjige, ovo poslednje je dakle više ponavljanje u istorijskom obliku⁵. No, ne mogu se odlučiti da ma šta pošaljem dok ne vidim sve gotovo pred sobom. Whatever shortcomings they may have⁶, prednost mojih spisa je u tome što su artistička celina, a to se može postići jedino na moj način, da ih nikad ne dam u štampu dok ih nemam *gotove* pred sobom. Sa Grimmovim metodom je to nemoguće i uopšte je ovaj bolji za spise koji nisu dijalektički raščlanjeni.¹⁶⁷

Naprotiv, s *engleskom* verzijom biće drukčije. Fox ne sumnja u to da će mi moći naći izdavača čim mi prvi odštampani tabak bude vraćen. Ja bih se tada dogovorio s Meißnerom da mi osim tabaka za korekturu šalje još i po jedan čisti otisak, tako da bi korektura nemačkog mogla da ide uporedo s prevodenjem na engleski. Kod ovog poslednjeg moram, dabome, računati na Tvoju saradnju. Od engleskog izdanja ja zapravo i očekujem naplatu toga rada.¹⁶⁸

Što se tiče *Internacionale*, stvari stoje ovako:

Predao sam Cremeru 5 funti za kupovinu akcija u listu »The Beehive«. No pošto su tada Cremer, Odger itd. pošli za Manchester, stvar je pala u vodu i Potter had the better of it.¹⁵⁰ Oni su zaključili da odgode stvar do sledeće skupštine akcionara (zapravo do godišnje). No ja ne verujem da će nešto biti od toga. Prvo, zato što se svada između Odgera i Pottera u međuvremenu pretvorila u javni skandal. Drugo, što nam se ponudio »The Miner and Workingman's Advocate«. ¹⁶⁹ (A-propos! Na jednom skorašnjem sastanku sa listom »The Miner« obavezali smo se da ćemo mu pribaviti besplatnu saradnju. Ako, dakle, imaš vremena da ponekad napišeš po koji člančić o spoljnoj politici (**pruskoj** itd.) pošalji mi ga da ga dostavim listu.)

Prema našim statutima trebalo bi da se ove godine održi javni kongres u Briselu. Parižani, Švajcarci, pa i jedan deo ovdašnjih navaljivali su ognjem i mačem. Ja mislim da bi to pod sadašnjim okolnostima bila samo blamaža – a naročito i zbog toga što ja nemam vremena da za Centralno veće napišem potrebna dokumenta. Uprkos jakom otporu s raznih strana, pošlo mi je za rukom da javni kongres u Briselu pretvorim in a private prealable conference⁸ u Londonu (25. septembra), na koju će doći samo delegates of the administrative committees⁹ i gde budući kongres treba da se *pripremi*. Kao *zvanični* razlozi za odlaganje kongresa navedeni su:

⁵ Reč je o rukopisu docnije objavljenom pod naslovom *Teorije o višku vrednosti*.

– ⁶ Ma kakve nedostatke imali – ⁷ je imao koristi od toga – ⁸ prethodnu privatnu konferenciju – ⁹ delegati upravnih odbora

1. Potreba prealable understandig¹⁰ između executive committees¹¹.

2. Smetnje za propagandu Udruženja usled strikes in France¹², izbora, reformmovement¹³ i workingmen's exhibitions¹⁴ u Engleskoj¹⁷⁰¹.

3. Alienbill¹⁷¹, recently pressed¹⁵ u Belgiji, usled čega nemoćno da se Brisel označi za mesto jednog internacionalnog Workingmen's Congress¹⁶¹⁷².

»Der Social-Demokrat« više ne vidam pošto ga je i Radničko udruženje¹⁷ otkazalo. Ne držim više ni »Nordstern«, ali ga s vremena na vreme vidim u Udruženju. Prema njegovom pisanju rajnske opštine su uglavnom otpale od Bernharda¹⁸.

Edgar¹⁹ je baš u sadašnjim okolnostima veoma skup gost za nas i kao da uopšte nema namere to decamp²⁰.

Usled žege i s tim povezanim poremećajima žuči već tri meseca svakog dana povraćam, kao ranije u Briselu.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹⁰ prethodnog sporazumevanja – ¹¹ izvršnih odbora – ¹² štrajkova u Francuskoj – ¹³ pokreti za reforme – ¹⁴ radničkih izložbi – ¹⁵ nedavno doneti Zakon o strancima – ¹⁶ radničkog kongresa – ¹⁷ Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu – ¹⁸ Bernharda Beckera – ¹⁹ Edgar von Westphalen – ²⁰ da nas napusti

61

Marx Engelsu
u Mančester

London, 5. avgusta 1865.

Dragi Engels,

My best thanks for the £ 50 and¹ za brzinu kojom je pomoć stigla.

Mnogo sam se zabavljao onim delom pisma gde govoriš o budućem »umetničkom delu«². No Ti si me pogrešno razumeo. Jedini point in question³ jeste da li da jedan deo rukopisa prepišem načisto i pošaljem izdavaču⁴ ili da prvo dovršim stvar? Ja sam se iz više razloga rešio za ovo potonje. Time se ne gubi u vremenu ukoliko se *samog rada* tiče, ali se zato nešto vremena gubi za štampanje, koje se opet, s druge strane, kad jednom počne, ne sme nipošto prekinuti. Uostalom, imajući u vidu stanje termometra, stvar je brže napredovala no što bi ma kome drugom, čak i bez ikakvih artističkih obzira, moglo biti moguće. Pošto mi je osim toga postavljena maksimalna granica od 60 štamparskih tabaka, apsolutno je potrebno da imam pred sobom celu knjigu, kako bih mogao oceniti šta treba sažeti a šta brisati, da bi u postavljenim granicama pojedini delovi bili ravnomerni i proporcionalni.⁽¹⁷³⁾ Inače možeš biti siguran da činim sve da *što pre završim*, jer me stvar pritiskuje kao mōra. Ne samo što me sprečava da radim nešto drugo, već je i damnedly⁵ neprijatno kada publiku treba hraniti (doduše ne ja, ali Liebknecht i drugi) manje ili više budućim lovorikama. A uz to znam da vremena neće uvek biti ovako mirna kao što su baš ova sada.

Eichhoff mi je napisao nekoliko redaka,⁽¹⁷⁴⁾ ali zbog navale posla nije bio kod mene. U svome pišmu nagovestio mi je Dronkeovu posetu (koji je juče bio ovde), ali na tako konfuzan način da nisam ništa razumeo. »Referat« je tako srastao s našim poor⁶ Eichhoffom kao i njegova koža i nikakvom operacijom neće se moći odvojiti od njega.

Šta veliš na Siebelovo patriotsko-liberalno-poetsko ostvarenje? Izgleda da je to napisano u teškom mamurluku. To je čista besmislica i tuče everything⁷ što je naš prijatelj ranije dao.

Pokušaj lista »Der Social-Demokrat« da se prebaci na stranu buržoazije, znak je potpunog fijaska, mada delim Tvoje mišljenje

¹ Najlepša hvala za 50 £ i - ² Kapitalu - ³ jedino o čemu je reč - ⁴ Ottu Meißneru - ⁵ davolski - ⁶ sirotim - ⁷ sve

da prvi proglašio u Berlinu nisu došli bez podstreka sa strane vlade⁸. Uostalom, i druga sekta lasalovaca, koja je pod uticajem naše izjave⁹ izvršila volte-face¹⁰ prema listu »Der Social-Demokrat«, takode je sasvim mizeran ološ. Oni se ne samo prepiru s B. Beckerom i kompanijom oko toga ko istinski veruje u Lassalle-a, već su neke njihove podružnice štampale frazu koju je inspirisala old¹¹ Hatzfeldtovica, a koja je namenjena direktno nama, da će biti oglašen *izdajnikom* »naroda« svaki onaj ko pokuša da obori ili menja ma i jedno slove u istinama koje je Lassalle objavio.¹¹⁶⁰

Liebknechtu nisam već odavna pisao uprkos raznim ceduljama koje mi je slao, ali sad ću to ipak učiniti. On je zasad u Hannoveru, a žena mu je još u Berlinu. Moje ćutanje dolazilo je delom otuda što sam bio veoma zauzet, a uz to sam imao dosta posla i sa svojim vlastitim troubles¹². S druge strane, bio sam stvarno ljut na njega zbog one gluposti o meni s kojom se pojavio pred berlinskim lasalovskim savezom, a što je izašlo u jednom pamfletu koji je objavila ona babetina preko nekog Schillinga (me farthing bolje bi odgovaralo¹³) o izbacivanju B. Beckera iz rečenog saveza.¹¹⁷⁵ Sa svojstvenim mu talentom da se iz lenjosti ne upozna sa činjenicama, govorio je najveće gluposti o Bangyinom rukopisu,¹¹⁷⁶ nadalje o mome zauzimanju za Beckera u vezi sa bečkim listom »Der Botschatter«¹⁴ itd. A osim toga taj njegov način kako istupa kao moj »patron« i od svojih berlinskih sledbenika traži za mene »izvinjenje« zbog toga što *oni* ne poznaju moje radove; uopšte govori tako kao da dosad nisam ništa uradio u aktivnom svetu. Pustio sam stoga da prode izvesno vreme, da mu ne bih rekao grubosti, te da se pomirim s tim da Liebknecht kao Liebknecht mora funkcionisati i da su njegove namere »dobre«, 30 000 članova berlinskog Saveza najstarijih zanatskih pomoćnika, ditto tamošnji savez tipografa priredili su mi kad je bio proteran neku vrstu ovalcija.¹¹⁷⁷ Sa svojim uobičajenim optimizmom Wilhelmic vidi »berlinski proletarijat pre mojim (naime mojim) i našim (Ti i ja) nogama«. A pri tom nije bio kadar da u Nemačkoj za Medunarodno udruženje osnuje i jednu jedinu sekciju od 6 ljudi, mada taj sangvinik mora da razume da ja njegove delusions¹⁵ ne mogu izdavati Englezima za zbilju. Takode mi je stalno pisao zbog moje »knjige«¹⁶. Ali kad god bih mu na njegov sangvinični zahtev poslao »knjige« (prvo ceo ostatak *Vogta*¹⁷, zatim ceo ostatak *Komunističkog procesa*¹⁸) i čim bi ih on primio, ja više o tome ne bih ni slova čuo. — Gospodin *Groote*, progresistički poslanik za Diseldorf, pisao mu je da je njegovo istupanje u

⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 59. — ⁹ Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat« — ¹⁰ preokret — ¹¹ stara — ¹² neprimikama — ¹³ igra reči: šiling je vredniji deo funte, farthing je najmanji — ¹⁴ u rukopisu: »Beobachter« — ¹⁵ iluzije — ¹⁶ *Kapitala* — ¹⁷ *Gospodina Vogta*; — ¹⁸ *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*

Berlinu više koristilo nego li istupanje stotine progresističkih poslanika.

Edgar¹⁹ je poslednjih dana dobio nazeb, koji mu je udario u nos, te ovaj usled te nezgode liči sasvim na Bardolphov.

Kad je bilo toplo, ja sam sve vreme, i danju i noću, radio kraj otvorenog prozora. Posledica: reumatizam u desnoj ruci, naročito u lopatici; to me sad boli i otežava pisanje, a naročito pri *dizanju* ruke. Koliko je ta stvar gadna, možeš videti po tome što instinktivno jauknem kad noću u krevetu, ne misleći, dignem ruku. Zna li Gumpert kakav nostrum²⁰ za to?

Verovatno znaš da je cenjeni Gottfried Kinkel prilikom gimnastičkih svečanosti u Parizu sledećim rečima odbio krunu od lovorova lišća, koju mu je hteo predati neki Jevrejkin koji je predsedavao svečanosti: »Ne želim krunu, pa ni od lovorova lišća«, ali je ujedno prilično neuvijeno dodao da se nipošto nije odrekao svojih aspiracija na mesto predsednika nemačke republike, »položaja«, koji mu pripada. »Nordstern« ga je propisno ismejavao kako zbog tog melodramskog gesta tako i zbog celog njegovog govora, koji je bio do krajnosti *vulgaran*.^[178] Svečanost je počela zdravicom Badinguet-u.^[179]

Gde je Strohn?

Nemoj zaboraviti, čim imadneš volje i vremena, da mi pošalješ nešto »kontinentalnog« za »Miner«²¹.

Najlepše pozdrave od cele family²², a od mene pozdravi g-du Lizzy.

Tvoj
K. Marx

¹⁹ Edgar von Westphalen — ²⁰ sredstvo — ²¹ list »The Miner and Workman's Advocate« — ²² porodice

Engels Marxu

u London

Mančester, 7. avgusta 1865.

Dragi Mohr,

Protiv Tvog reumatizma imam jedno sredstvo kojim me je Gumpert jednom prilikom za 24 časa izlečio, i to od jednog mnogo težeg napada. Neka Ti sašiju dve velike vreće od flanela, tolike da Ti sasvim prekriju bolna mesta i još nešto više, vreće neka Ti napune mekinjama i neka ih naizmenice greju u pećnici da budu vrelе koliko god možeš podneti, pa ih naizmenice stavlјaj na bolno mesto, menjajući ih što češće. Pri tome leži mirno u krevetu i utopli se, pa ćeš uskoro osetiti znatno olakšanje, no neka Te ono ne odvрати od toga da s time nastaviš dokle god ne budeš više osećao nikakvih tegoba (recimo 24 do 36 sati).

Eichhoff je upravo bio ovde, pristao je da ga u Londonu postave za direktora nekog limited Company¹; iz cele stvari meni je jasno kao dan da će mu opet gadno podvaliti, ali tome se čoveku s njegovom manijom da sve vidi couleur de rose² uopšte ne može pomoći. Toliko se zaneo da veruje da se trgovina svilom ovde u Engleskoј uopšte više ne može voditi bez njega.

Veoma mi je drago da s knjigom³ dobro napreduješ, jer neke Tvoje reči u Tvome prošlom pismu zaista su me navele na sumnju da si opet dospео do neke neočekivane prekretnice, koja bi sve mogla da odgodi u neizvesnost. Onoga dana kad otpremiš rukopis napiću se bez pardona, osim ako sutradan ne bi Ti došao ovamo i onda da to zajedno učinimo.

Najlepša hvala za brojeve lista »The Free Press«.

Naš valјani Liebknecht nikako da se okani netaktičnosti i piskaranja zbrda-zdola. Čim je sâm i mora da radi na svoju ruku, čovek se obavezno na njega ljuti 10 do 12 meseci. Ali, que veux-tu⁴? Takva je njegova libknehtovska priroda i tu nikakva ljutnja i nikakvo gundanje ne pomaže. I na kraju kraјeva on nam je trenutno ipak jedina pouzdana veza koju u Nemačkoј imamo.

Workingmens-Congress⁵ u Briselu bio bi u sadašnjim okolnostima bez sumnje velika glupost.^[172] Seti se naših sopstvenih iskustava u toј zemlјici.^[180] Tako šta se može organizovati jedino u

¹ Društva s ograničenim јemstvom – ² ružičasto – ³ Kapitalom – ⁴ šta hoćeš – ⁵ Radnički kongres

Engleskoj, i to bi Frenchmen⁶⁾ morali znati. Pokušavati tako nešto u Belgiji, bio bi čist gubitak novca, vremena i truda.

Imaš li Schillingov pamflet o B. Beckeru?⁷⁾ Mogao bi mi ga poslati na nekoliko dana.

Da li je Strohn u Hamburgu ili Bradfordu, ne znam, već duže vremena nemam vesti od njega.

Rajnski filistri su, vele, strahovito besni na Bismarcka. Vrlo je dobro što je tim magarcima »istorijski razvitak na legalnom tlu« tako lepo zabranjen. Jesi li video Bismarckov najnoviji trik kako da dode do novaca. On je kelnsko-mindenskoj železnici, koja je za garantovane državne kamate ustupila državi pravo *kupovine* akcija *na bazi al pari* (akcije od 100 talira stoje sada preko 200 talira), to pravo prodao za 13 miliona talira i »Kölnner-Zeitung« je izračunao da će odatle, uključujući prodaju akcija koje država već ima u posedu, *isterati 30 miliona talira*. Pitanje je, da li će kelnsko-mindenska železnica ovo platiti bez odobrenja ugovora od strane skupštine. Učini li to, onda je B[ismarck] opet na konju za nekoliko godina, a filistri će se strahovito uprsirati. To će se uskoro pokazati.⁸⁾

Lizzy tvrdi da Edgar⁹⁾ sigurno nije imao na sebi svoj tek-saški šešir, jer inače ne bi bilo moguće da mu ozebe nos.

Tvoj
F. E.

⁶⁾ Francuzi — ⁷⁾ Edgar von Westphalen

Marx Engesu
u Mančester

[London, 9. avgusta 1865]

Dragi Fred,

U prilogu jedno pismo od gospodina Siebolda.⁽¹⁸²⁾ Nije potrebno da ga vraćaš. Drugo, šaljem Ti onu svinjariju Hatzfeldtove.⁽¹⁷⁵⁾ *Nemoj* je vratiti, ali je sačuvaj. Ne pokazuj je *nikom* živom. To dubre je srećom prošlo neprimećeno od strane nemačke štampe. Jedino što je u listovima objavljeno, a odnosi se na to, bila je *Metznerova* izjava (bivši opunomoćenik berlinske opštine¹) i *Vogtova*² (still³ blagajnika iste) su potpisana od *W. Liebknechta* – u kojoj izjavljuju:

1. da je Schilling falsifikovao izveštaj, da je neke zaključke prečutao, a druge izvrnuo u njihovu direktnu suprotnost;

2. da je stara Hatzfeldtovicica mogla uštedeti svoje marginalije, pošto joj je Udruženje zabranilo svako mešanje.

To je bilo u listovima *«Reform»* i u *«Volks-Zeitung»*.

Ja se već nekoliko dana kljukam lekovima i nisam nizašto, potpuno nesposoban za rad. Allen, međutim, tvrdi da ću za nekoliko dana opet biti dobro. To je žuč i posledica *«mučnog»* umnog rada po hot weather⁴. *Zvanično* se sad nalazim *na putu* – to je zbog *Internationale*.

Edgar⁵ vegetira. U svojoj usamljenosti navikao se na egoizam najuže vrste, od jutra do mraka ne misli ni na šta drugo do na potrebe želuca. No pošto je po prirodi dobrodušan, njegov je egoizam nalik na egoizam dobroćudne mačke ili nekog blagonaklonog psa. Đavo da nosi usamljenost. Čak se i od žena odvikao, a i polni nagon mu se izgubio u trbuhu. A pri tom stalan strah za svoje cenjeno zdravlje! I to je taj isti momak koji je inače bio navikao da se među zmijama, tigrovima, vucima i leopardima oseća *«sigurnim»*.

Sad ima želju da se vrati u Teksas. No susret sa cher frère⁶ teško da će moći da izbegne.

Njegove primitivno-šumske predstave možeš najbolje videti po tome što je sad njegov ideal da osnuje neku radnicu – prodavnicu duvana ili vina – pri čemu očigledno ima zadnju misao

¹ Opšteg nemačkog radničkog saveza – ² Augusta Vogta – ³ još – ⁴ vrućini – ⁵ Edgar von Westphalen – ⁶ dragim bratom (Ferdinandom von Westphalom)

da mu na taj način cigare odnosno vino najsigurnije budu na dohvatu.

On voli da sam sebi izgleda kao old gentleman⁷, koji je raščistio račune sa životom i nema više šta da radi, već jedino da živi još samo za »svoje zdravlje«.

Pored toga zauzet je još i *udešavanjem* i »old gentlemen«⁸ u Rotten Row-u⁽¹⁸³⁾ mu zadaju mnogo muke, jer ne može kao oni. Čudan svat! Laura, koja just now has⁹ mali karbunkul na levom obrazu, says that »her mother's brother is an *exceedingly bright fellah!*«¹⁰ Tussy, »that she likes him, because he is *so funny!*«¹¹, a Jenny, da Lina Schöler i on mogu sebi uzajamno da čestitaju »to have safely got rid of each other«¹². Well, they are a bad lot¹³. Devojke su i mene severely crossexamined as to the »Mrs. Burns«¹⁴.

Salut.

Tvoj
K. M.

⁷ stari džentlmen – ⁸ stari džentlmeni – ⁹ upravo sad ima – ¹⁰ kaže da je »brat njene majke neobično sjajan momak« – ¹¹ »da ga ona voli, jer je tako smešan« – ¹² »što su se otresli jedno drugog« – ¹³ Dakle vidiš, prekrasna družina – ¹⁴ podvrgle strogo unakrsnom ispitivanju o »gospodi Burns«

Engels Marxu

u London

Mančester, 16. avgusta 1865.

Dragi Mohr,

Ona Hatzfeldtovičina^[175] brljotina je zbilja brljotina sa svim onim što se u njoj navodi: jedinospasavajući Lassalle, Liebknecht itd. Valjani Library¹ je zbilja ovoga puta što se tiče slabosti, nedostatka misli i odsustva pamćenja pružio više no obično, samo ako referat nije iz osnova falsifikovan. Đavo da nosi takvog advokata.

A isto tako i onog penušavo oduševljenog Siebolda. Sa kakvom to samo naivnom sigurnošću taj čovek pokušava da Te »pomiri« s Blindom!^[182] A onda ti zanimljivi »ollen Schweden«², o kojima niko ništa ne zna i kojima bi trebalo pisati da se uspostavi »veza«. Sasvim à la Harro Harring. Sve više dolazim do uverenja da je sve ono što je iznad južne širine severne Frizije i prelazi okvir buržoaske i seljačke politike, čisti Harro Harring³. Taj zvekan Ti sigurno svake godine dosaduje.

Iduće nedelje (tamo oko petka 25) Moore i ja putujemo na 15 dana u Nemačku i Švajcarsku, pa ćemo možda »skoknuti« i u Italiju.^[184] Bude li išlo, na povratku ću se za trenutak javiti i u Modena Villas.

Na dan 28. o. m., dakle u ponedjeljak kroz 8 dana, održaće se generalna skupština kelnsko-mindenskih akcionara, na kojoj će pasti odluka o pruskoj politici za više godina unapred. Ne mogu da zamislim da će ti ljudi biti tolike budale da isplate B[is-marcku] 13 miliona talira u gotovom, a da za to nemaju saglasnost parlamenta.^[181] Ali, rajnski liberalni buržuj sposoban je za mnogo štošta samo ako može da podvali državi, i misli da on može naknadno u svojstvu poslanika sam sebi dati obeštećenje. No, ako bi ugovor bio odbijen ili ako bi bio uslovljen odobrenjem domova parlamenta, onda bi to u priličnoj meri značilo kraj Monsieur Bismarcka. Takav poraz in financialibus⁴ i posle takvog očajničkog pokušaja ne bi izdržao čak ni taj avanturista. To da se on trenutno opet sporazumeva s Austrijom, dokazuje da je kako duhovno tako i moralno au bout de son latin⁵. On vrlo dobro zna da ne može započeti rat a da istoga časa ne bude svrgnut.

¹ Wilhelm Liebknecht – ² »stari Švedani« – ³ Vidi u II. tomu ovog izdanja, str. 241 - 246. – ⁴ na polju finansija – ⁵ stigao do kraja

i zato nastavlja da se razmeće krupnim rečima, da se zadovoljava malim uspesima i da Nemačku čini smešnom u očima sveta. No filistru on imponuje skoro već koliko i Boustrapa.¹⁵²¹ Filistar sad više ne traži od svojih idola čak ni trenutne uspehe, već samo da vitlaju mačem tamo amo. Tako je i Classen-Kappellmann postao idolom Kelna jer je u odlučnom trenutku klisnuo.¹⁵⁶⁴

Lepo od Siebolda što u Kopenhagenu preporučuje C. V. Rimstada, koji je čovek lista »Dagblad[et]«. ¹⁵⁸²¹ Takozvano Radničko udruženje je propagandna ustanova skandinavskih Ajder-Danaca¹⁵⁸⁵ i Hallove vlade.

Šta li će čiča Urquhart reći idućeg meseca o pruskim krunskim pravnicima? Fino društvo.

Najlepši pozdravi damama i Edgaru⁶.

Tvoj
F. E.

⁶ Edgaru von Westphalenu

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 19. avgusta 1865.

Dear Fred,

Pošto odlaziš na put *moram* Ti saopštiti da 28. avgusta treba da isplatim butcheru¹ jedan bill² od 10 funti. A i landlord³ postaje veoma troublesome⁴. By the by⁵, izgleda da je Engleska hardpressed for money⁶, bar sudeći po taxgatherers⁷, koji su ovoga meseca bili nasrtljiviji no ikad, pa su me neočekivano «olakšali».

Ja sam još uvek sick⁸, mada je Allen otklonio tegobe sa jetrom. No sad je došla neka vrsta influence, koja će, prema njegovom obećanju, proći za 5 - 6 dana, a ta je, as far as mental activity is concerned⁹, od svega najdosadnija. Nadam se da sam ovim otplatio my debt to nature¹⁰.

Laurica takođe nije sasvim dobro. Ona se za poslednju godinu dana utanjila više nego što je potrebno. Ali to je čudno dete i tek danas se rešila da s mamom pode lekaru. I hope it is nothing serious¹¹. Jenny i Tussy su vrlo dobro. (Ditto Edgar¹² znatno popravio svoje state of health¹³.) Moja žena je slomila dva prednja zuba u donjoj vilici i juče su joj za to metnuli četiri zuba. To je otprilike sve što se kod nas «dogodilo».

Usled svog lošeg zdravstvenog stanja mogu samo malo da pišem i to by fits and starts¹⁴. U međuvremenu se bavim nečim drugim, mada se u influenci ni čitati ne može čestito. «Korišćeći se prilikom» između ostalog sam se opet nešto malo «bavio» astronomijom. I tu bih hteo da Ti pomenem jednu stvar koja je bar za mene bila nova, Tebi, možda, već odavno poznata. Ti znaš Laplace-ovu teoriju o postanku Celestial Systems¹⁵ i kako on objašnjava rotaciju nebeskih bodies¹⁶ oko sebe itd.^[1861] Neki Jenki po imenu Kirkwood otkrio je, polazeći od toga, neke vrste zakona o *razlici* u rotaciji planeta, koja je dotad izgledala sasvim nenormalna. Zakon se sastoji u ovome: «*The square of the number of times that each planet rotates during one revolution in its orbit*

¹ mesaru - ² račun - ³ kućevlasnik - ⁴ uporan - ⁵ Uzgred budi rečeno - ⁶ u velikoj novčanoj nuždi - ⁷ poreznicima - ⁸ bolestan - ⁹ što se tiče duhovnih aktivnosti - ¹⁰ svoj dug prirodi - ¹¹ Nadam se da nije ništa ozbiljno - ¹² Edgar von Westphalen - ¹³ zdravstveno stanje - ¹⁴ u razmacima - ¹⁵ Sunčevog sistema - ¹⁶ tela

is proportioned to the cube of the breadth of a diameter of its sphere of attraction¹⁷.

Između dve planete morala bi, naime, postojati tačka gde bi njihova privlačna sila delovala podjednako; dakle svako telo na toj tački ostalo bi između njih nepokretno. Naprotiv, kad bi se telo nalazilo s jedne ili s druge strane te tačke, ono bi moralo da padne na jednu ili na drugu planetu. Prema tome, ova tačka čini granicu za *sphere of attraction*¹⁸ planete. A ta *sphere of attraction*¹⁸ opet određuje širinu gaseous ring¹⁹, iz kojeg je, prema Laplace-u, u periodu prvobitnog odvajanja od general gaseous mass²⁰ planeta i postala. Iz ovoga je Kirkwood izveo zaključak da ako je Laplace-ova hipoteza tačna, morao bi postojati određeni odnos između velocity of the planet's rotation²¹ i breadth of the ring²², iz koga je postala, odnosno njegove sphere of attraction¹⁸. I to je izrazio u napred pomenutom zakonu, dokazavši ga analitičkim računima.

Stari Hegel pravi nekoliko vrlo dobrih viceva na račun »iznenadnog pretvaranja« centripetalne u centrifugalnu silu, baš u trenutku kad je jedna »prevagnula«; na primer, u blizini sunca centripetalna sila je najveća; dakle, kaže Hegel, i centrifugalna sila je najjača, jer savladuje taj *maksimum centripetalne sile* i vice versa²³. Zatim su te sile u ravnoteži u srednjoj udaljenosti od apsida.⁽¹⁸⁷¹⁾ Dakle, ne mogu nikad više da izidu iz te ravnoteže itd. Uostalom, cela Hegelova polemika⁽¹⁸⁸¹⁾ svodi se na to da Newton sa svojim »dokazima« nije ničim nadopunio Keplera, koji je stvorio »pojam« kretanja, što je sad već u priličnoj meri opšte priznato.

Ti znaš da je *predsednik* Bank of Switzerland²⁴ sada gospodin *Karl Vogt*, koji je izdao svoga prijatelja Fazyja, čim je ovaj napustio Ženevu,⁽¹⁸⁵⁷⁾ i stao šurovati s Reinachom (stvarnim rukovodećim direktorom). Pitao sam Freil[igrath] kako to da je gospodin Vogt, koji je inače kao finansijer na lošem glasu u Švajcarskoj, mogao dospeti na to počasno mesto. *Odgovor*: Švajcarci nemaju više skoro ni jedne akcije u »bank of Switzerland«²⁴. Jevreji iz Berlina i Frankfurta n/M odlučuju. A ovi su za Vogta. U isto vreme Reinach u tolikoj meri zavitlava našeg poor²⁵ Freil[igrath], da mu je ovaj napisao klasnosvesno pismo, da ga čak ni pruska policija nije nikad tako proganjala. Fazy je, kažu, udesio banku za 1¹/₂ milion franaka.

Profesor Beesly je pre nekoliko nedelja u časopisu »*The Fortnightly Review*« objavio članak o Katilini u kome ga prikazuje

¹⁷ »Kvadrat broja obrtaja svake planete za vreme koje joj je potrebno da jednom prede svoju putanju, proporcionalan je kubu dužine prečnika njene sfere privlačnosti«

– ¹⁸ sferu privlačnosti – ¹⁹ gasnog obruča – ²⁰ opšte gasne mase – ²¹ brzine obrtaja planeta – ²² širine obruča – ²³ obratno – ²⁴ Švajcarske banke – ²⁵ sirotog

kao revolucionara. U članku ima svakojakih nekritičnosti (što se uostalom od jednog Engleza može i očekivati, npr. pogrešne postavke o stavu Cezara prema tadašnjem dobu), ali je dobar intenzivan gnev protiv oligarhije i »dostojanstvenika«. Takođe i udarci po profesionalnim engleskim »dull littératureur«²⁶. U istoj reviji je i članak gospodina *Harrisona*, gde dokazuje da »politička ekonomija« ne može »ništa« da iznese protiv komunizma.¹⁸⁹⁾ Čini mi se da u engleskim glavama ima sada više movement²⁷ nego u nemačkim. Ove potonje su dovoljno zauzete proslavom Classen-Kappelmanna.¹⁶⁴⁾

Pozdrav Mrs. Lizzy. Deca očekuju da na svom povratku nećeš mimoići London.

Tvoj
K. M.

Ti uopšte ne možeš ni da zamisliš tu apsolutnu glupost koju sadrže Parliamentary Reports²⁸ od 1857. do 1858. o bankarstvu itd., a koje sam nedavno ponovo morao da pregledam.¹⁹⁰⁾ Kao i u monetarnom sistemu, kapital je = zlato. A između toga stidljiva sećanja iz A. Smitha i jezivi pokušaji da se galimatijas novčanog tržišta izmiri sa njegovim »prosvćenim« predstavama. Najviše se isticao Mc Culloch, koji je najzad otišao bogu na istinu. Taj čovek mora da je primio priličnu douceur²⁹ od lorda Overstone-a, koji je stoga »facile maximus argentariorum«³⁰ i koga je morao izvlačiti iz svake neprilike. Kritiku tog čitavog sosa moći ću da dâm tek u jednom kasnijem spisu.¹⁹¹⁾

²⁶ dosadnim literatama – ²⁷ pokreta – ²⁸ Izveštaji parlamenta – ²⁹ napojnicu – ³⁰ »bez sumnje najveći bankar«

66

Engels Marxu

u London

Mančester, 21. avg. 1865.

Dragi Mohr,

Prilažem prvu polovinu banknote od 20 funti broj BG 56794, Mančester, 9. januara 1864. Čim mi potvrdiš primitak, sledi joj druga polovina. Više ne mogu poslati dok ne znam kako će ispasti bilans, a to ću doznati tek po povratku ili još kasnije.

Ona stvar sa Kirkwoodovim zakonom¹ bila je nova kako za mene tako i za Moore-a. No da li je to i dokazano a ne samo čista hipoteza? Pa to bi se dalo proveriti.

Nadam se da ste opet svi dobro. S Laurom valjda isto tako nije nešto ozbiljno kao ni onda sa Jenny; ali je nerazumno od Tebe da dopuštaš da se tako nešto razvija. U takvim slučajevima trebalo bi da nastupiš kao kućni tiranin. Verovatno si se rešio svoje influence zahvaljujući toplom vremenu; fatalno je tako nešto, ali se sada dâ lako lečiti.

Upravo dolaze žene da spremaju preduzeće i teraju me sa mog mesta; dakle moram što brže završiti.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, prethodno pismo.

67

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 22. avgusta 65.

Dear Fred,

Best thanks for the¹ 20 f. st., čiju sam first half² primio. Ja Ti zacelo ne bih toliko dosadivao, ali me teško pritiskuje kraj kvartala, čiji su računi bili odgođeni.

Što se tiče Kirkwoodovog zakona³, ne postoji ni najmanja sumnja da on objašnjava razliku u rotatory movements⁴, na primer između Jupitera i Venere¹⁹²¹ itd., što je dosad izgledalo kao sasvim slučajno. No, *kako* on dolazi do samog zakona i kako ga dokazuje, to ne znam, ali nastojaću da prilikom sledeće posete British Museumu dođem do originalnog rada pa ću Ti onda saopštiti podrobnosti. Matematsko određivanje sphere of attraction⁵ svake planete izgleda mi da je jedini »zadatak« u toj stvari. *Hipotetično* je verovatno samo usvajanje Laplace-ove teorije kao polazne tačke.

Moja influenza mi je tako udarila u nos, da on sad liči na »nosić« Texan boya⁶, i prati je neka gadna kijavica i izmaglica u glavi, kakva je morala biti u celom laplasovskom užareno-magličastom univerzumu.

Članovi i prijatelji *Internacionale* najzad su ipak otkrili da *nisam* otputovao i tako sam primio poziv to attend⁷ večerašnjoj sednici Potkomiteta. One četiri nedelje za koje vreme sam se bio pritajio, sasvim su mi spoilt⁸ lekarski recepti.

Među knjigama koje se nalaze u mom posedu iz Lupusove zaostavštine nalazi se i *Neue Handelsgeographie* od Egljia. Taj Švajcarac kaže u predgovoru da između »trgovinsko-geografskih biografija« tu i tamo »upliće i po neku sliku iz života, neku sliku pri čijem posmatranju duša na trenutak utone u prijatno odmaranje . . . upletene žanr sličice . . . jedan isečak iz života treba da se odvija pred našim očima. Samo iz života razvija se život«.

A šta ovaj naivni Švajcarac razume pod »slikama iz života« videćeš iz sledećeg:

»Markgrefler⁹ raste na sunčanim brežuljcima Milhajma i Badenvajlera. Nije uzalud pevao ljubazni Hebel:

¹ Veliko hvala za — ² prvu polovinu — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 65. — ⁴ rotacionim pokretima — ⁵ sfere privlačnosti — ⁶ dečka iz Teksasa (Edgara von Westphalena) — ⁷ da prisustvujem — ⁸ pokvarili — ⁹ sorta grožđa

«Z'Mülle-n-i der Post
Tausig Sappermost!
Trinkt me nit e guete Wi!
Goht er nit wie Baumöli!
Z'Mülle-n-i der Post!»¹⁰

Taj isti naivni Švajcarac, da bi dokazao »kako je ozbiljno shvatio svoj zadatak«, upućuje na registar radova kojima se služio. Taj registar nabraja tačno 20 radova među kojima se pored naivnih »knjiga za decu«, kao što je »knjiga o pronalascima« itd. nalaze i dva spisa toga istog gospodina Eglija.

Najlepši pozdravi od whole family¹¹.

Tvoj
K. M.

¹⁰ Kréma uz poštu, sto mu muka! Ovde vino ne pij! Teško se guta kao ulje!
Kréma uz poštu! – ¹¹ cele porodice

68

Engels Marxu
u London

[Mančester] 4. okt. 1865.

Dragi Mohr,

Sa svojim londonskim planovima uvek imam maler. S majkom sam se sreo tek tri dana pre svog povratka,¹⁸⁴¹ i to u Ostendeu, i od toga onda, naravno, nisam mogao ništa da zakinem. Ranije je i nisam mogao sresti, jer nijedno od nas dvoje nije znalo gde će biti 2 - 3 dana pre toga. A 15. septembra morao sam da budem ovde, jer je toga dana Charles¹ morao da otputuje, što je i učinio. Otada je, kao i uvek kad se vratim s puta, davno ušao u trgovinu pamukom, trebalo je da svršavam i svoj i Charlesov posao, a to nije sitnica ako je pamuk za 14 dana skočio od 18 na 24^{1/2} penija po funti, a predivo 8 - 9 penija po funti, pa telegrami svake vrste samo pljušte. Nadam se da će se to sada smiriti a i Charles se početkom iduće nedelje vraća, tako da ću, najzad, opet doći k sebi. Zbog tolike navale posla apsolutno mi nije bilo moguće da Ti se javim ma i jednim retkom; otkad sam se vratio uopšte nisam bio u stanju da napišem i jedan redak privatno. Čim ikako stignem, pišaću Ti opširnije, a u međuvremenu mi piši kako je kod vas i šta radi »knjiga«². Mislim da će se nekako moći udesiti da jednom prilikom skoknem na 3 × 24 časa tamo kad se ovde malo sredimo. Naše preduzeće izgleda kao svinjac. Gottfried³ mi je tu angažovao tri subjekta koji nisu ni za šta, pa me na osnovu ugovora tera da iz njih nešto napravim. Eto vidiš kako je ovde. Moraću nekoliko najuriti.

Tvoj
F. E.

Najlepši pozdravi svima.

Bio sam naravno i kod Švaba, ali oni se više ne bave osnivanjem pesničkih škola već predu pamuk ili emigriraju.

¹ Charles Roesgen - ² *Kapital* - ³ Gottfried Ermen

69

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 19. okt. 1865.

Dear Fred,
Sutra popodne oko 4,40 stižem u Mančester i otići ću u
Tvoj oficijelni stan.^[193]

Tvoj
K. M.

70

Marx Engesu
u Mančester

[London] 8. nov. 1865.
1, Modena Villas, Maitland Park
Haverstock Hill

Dragi Frederick,

U petak uveče stigao sam ovamo. Strohn je navaljivao da nekoliko dana ostanem kod njega, ali nisam imao mira. Znao sam da u Londonu stvari stoje rdavo, pa sam hteo da budem na licu mesta.

Dissappointments¹ koja mi je gda Lizzy prorekla bilo je na pretek. D'abord², pri dolasku u Kings Cross³ nije bilo moga kufera i do ovog trenutka nije mi vraćen, što je naročito fatalno zbog »papira« koje sam u njemu imao i za koje sam odgovoran. Onda sam dete⁴ našao još vrlo slabu. I najzad je bio i landlord⁵, pretio, i moja žena ga je *umirila* samo tako što mu je ulila nadu u *moj povratak*. Taj tip je rekao da će dovesti »brokera«⁶ u kuću, a osim toga je govorio i o raskidu najamnog ugovora, na što svakako prema ugovoru ima pravo. Za njim je došla i sva ostala bagra, delom lično, delom pretećim pismima. Ženu sam našao tako utučenu da *nisam imao hrabrosti* da joj izložim true state of things⁷. I ja *stvarno ne znam šta da radim!* Pritom valja nabaviti ugajl i tome slično.

Pored tih disappointments one good news⁸. Umrla je jedna od dve tetke u Frankfurtu (73-godišnjaja⁹, druga¹⁰ je dve godine mlada), ali ab intestato¹¹ (jer se bojala da će umreti ako napravi testament). Stoga moram da delim sa ostalim naslednicima, a to ne bi bio slučaj da je postojao testament, pošto ona za ostale nije mnogo marila. Pri tom još i ta prijatna okolnost da se mora čekati punomoćje od gospodina Jute sa Rta Dobre nade.

Sve te prijatne stvari udarile su mi donekle u trbuh tako da sam ovde odmah dao da mi se napravi Gumpertov lek.

Salut (takode i Mrs. Lizzy).

Tvoj
K. M.

¹ razočaranja – ² Najpre – ³ železnička stanica u Londonu – ⁴ Laura Marx – ⁵ kućevlasnik – ⁶ sudskog izvršitelja – ⁷ pravo stanje stvari – ⁸ razočaranja jedna dobra vest – ⁹ Esther Kosel – ¹⁰ Babette Blum – ¹¹ bez testamenta

71

Engels Marxu

u London

[Mančester] 13. nov. 1865.

Dragi Mohr,

Jednovremeno s ovim pismom šaljem Ti preporučeno pismo sa 15 funti, koje sam još u petak pripremio i predao ih našem momku da ih otpremi. U nedelju nisam primio od Tebe nikakvih vesti, što me donekle začudilo, i palo mi u oči da mi mladić u subotu ujutru nije predao potvrdu o preporuci. Kad sam danas ispitao stvar, pokazalo se da je taj lump sav novac spiskao, a pismo još uvek držao kod sebe u džepu. Ovo je prevršilo svaku meru i ja sam ga najurio. Meni je to u najvećoj meri neprijatno, pošto si u međuvremenu mogao pomisliti da sam Tvoje poslednje pismo mirno strpao u džep i pustio da stvari idu svojim tokom a da Ti nijednu reč ne napišem.

Tvoj
F. E.

Je li Edgar¹ otišao?

¹ Edgar von Westphalen

72

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 15. nov. 1865.

Dear Fred,

Izvini što Ti tek danas uz najlepšu hvalu potvrđujem primitak 15 funti i što ću Ti tek *sutra* pisati. U takvoj sam gužvi da danas neću stići da Ti pišem.

Jenny ima difteriju, ali ja sa nadam da će uskoro proći.

Priloženo pismo, koje se uostalom po svome načinu i stilu izdvaja od pisama rajnskih radnika, molim Te vrati čim ga pročitaš. Pristojnost, naime, zahteva da se na njega odgovori.^[193]

Salut.

Tvoj

K. Marx

73

Engels Marxu
u London

Mančester, 17. nov. 1865.

Dragi Mohr,

Tvoje pismo predano mi je tek sinoć i moraću povesti istragu da utvrdim zašto je tako dugo ležalo.

Nadam se da je Jenny opet all right¹, a svakako da je prebrodila akutnu bolest, a samim tim i opasnost. Za jačanje srca šaljem joj večeras sanduk porta, šerija i klareta. Nisam se malo uplašio kad sam pročitao reč difterija. S tim se nije šaliti.

Pismo Berlinaca me je zbilja veoma frapiralo.¹⁹⁴¹ Očigledno ga je pisao neko ko ima mnogo više u glavi nego Wilhelmic² koga pominje, čini se, ne bez izvesne ironije. Ali pismo sigurno nije pisao radnik, što dokazuje već i dosledno primenjeni Grim-mov pravopis, i ja se ne mogu otresti izvesne sumnje u pogledu verodostojnosti cele te stvari. U svakom slučaju trebalo bi pribaviti bliža obaveštenja o trojici potpisnika. Ako je stvar bona fide³, Wilhelmic bi trebalo da ih poznaje. Moje sumnje zasnivaju se više na formi pisma, dok sadržina kao da ih pobija. No pošto Ti ionako nećeš ići u Berlin da tamo stvaraš novu organizaciju, neće škoditi ako pišeš tim ljudima. Pismo Ti u prilogu vraćam.

Šta kažeš na ustanak crnaca na Jamajci i na brutalnost Engleza?¹⁹⁵¹ »Telegraph«⁴ danas piše: »We should be very sorry if the right was taken away from any British officer to shoot or hang all and every British subject found in arms against the British Crown!«⁵

Tvoj
F. E.

¹ u redu – ² Wilhelm Liebknecht – ³ dobronamerna – ⁴ »The Daily Telegraph« – ⁵ »Bilo bi nam veoma žao ako bi se nekom britanskom oficiru uskratilo pravo da puca na svakog ili da obesi svakog britanskog podanika koji bude zatečen pod oružjem protiv britanske krune!«

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 20. novembra¹ 1865.

Dragi Engels,

Jenny je opet rekonvalescent i najlepše zahvaljuje za vino.

Što se tiče pitanja novca, mislim da bi bilo zaludu obraćati se Dronkeu. Da bih imao mira od landlorda², jer to je osnovno, nagovorio sam ga da za tekući kvartal, za koji mu dugujem $\frac{2}{3}$, primi menicu za sredinu februara. Što se tiče ostalih poverilaca, sa onih 15 £ podmirio sam one najpreče i sada razmišljam kako da stvorim sredstva da i ostale barem delimično zadovoljim. Tvoja ponuda je veoma velikodušna, i čim moj rad bude gotov i izađe, ostatak moram stvoriti pomoću drugih engagements³, ili, ako to, *protivno mome očekivanju*, ne bi uspeło, moraćemo se preseliti u neko jevtinije mesto, eventualno u Švajcarsku.

Berlinsko pismo je autentično.^[194] Nekoliko dana posle njegova prispeća primio sam u vezi s tim pismo od Liebknechta,^[196] koji je sa Berlincima u stalnoj vezi. Iz L[iebknecht]ovog pisma proizilazi i to da bi oni džukci iz lista »Der Social-Demokrat« vrlo rado opet stupili s nama u vezu. Kakvim se sve iluzijama Liebknecht neprestano zanosi, videćeš iz sledećeg pasusa: »The people that have applied to you from Berlin, are *our* friends. If you could come, show yourself but once — the gain would be immense. Come if it is possible.«⁴ Pa Liebknecht bi morao znati da sve i kad bih at present⁵ mogao poći u Berlin, da bih to mogao jedino kao visitor⁶, držeći se sasvim mirno i privatim, i da se ne bih smeo pojavljivati u radničkim klubovima!^[197]

Liebknecht dalje piše:

»Profesor *Eckardt* (to je sada »glavni« radikal na jugu, što proizilazi iz jednog Stumpfovog pisma iz Majnca^[198] of Mannheim places the 'Wochenblatt' at our disposal. He would be delighted if you and Engels were to write for it a few articles, but not *too* strong.«⁷

¹ u rukopisu: oktobra — ² kućevlasnika — ³ poslova — ⁴ »Ljudi koji su Ti se javili iz Berlina *naši* su prijatelji. Kad bi mogao doći da se samo jednom ovde pokažeš — bila bi to ogromna korist. Dođi ,ako Ti je moguće'.« — ⁵ sada — ⁶ posetilac — ⁷ iz Manhajma stavlja nam svoj ,[Deutsches] Wochenblatt' na raspolaganje. On bi bio ušišćen kad bi Ti i Engels napisali za taj list nekoliko članaka, ali ne *suviše* ostrih.

»*The Workman's Advocate*« još je jednako slab. Međutim, izgleda da ipak dobro prolazi, pošto je prošle nedelje izišao u povećanom formatu. Potankosti ne znam, jer ću tek sutra prvi put prisustvovati sastanku Udruženja. Parižani su objavili izveštaj o konferenciji zajedno s programom za sledeći kongres, koji smo mi izradili. To je izišlo u svim liberalnim, kvaziliberalnim i republikanskim listovima u Parizu.^[199] S kakvom blagonaklonošću je to primljeno, videćeš iz priloženog izveštaja Foxa o poslednjoj sednici našeg Veća, koji sam za Tebe isekao iz lista »*The Workman's Advocate*«. Naši Parižani su malo zbunjeni što je baš § o Rusiji i Poljskoj, koji oni *nisu* hteli, izazvao najveću senzaciju.^[200] Nadam se da ćeš sada u svom slobodnom vremenu sestri i s vremena na vreme napisati poneki članak o bilo kojoj temi za »*Advocate*«. Pariska publikacija uštedela mi je trud da pišem francuski izveštaj.

Događaji na Jamajci karakteristični su za bestidnost »true Englishman«-a⁸. Mogu se meriti s Rusima. Ali, kaže valjani »*The Times*«,^[201] te damned rogues enjoyed »all the liberties of an Anglo-Saxon Constitution«⁹. To jest, oni su enjoyed the liberty¹⁰ da, između ostalog, budu opterećeni preterano velikim porezima, da bi posednicima plantaža pribavili sredstva da uvezu kulije, te tako svoje sopstveno tržište radne snage obore ispod minimuma. A ti engleski džukci tananih živaca nadali su dreku o »beast Butler«¹¹ što je naredio da se obesi jedan čovek! I što žutim, dijamantima nakindurenim bivšim plantažerkama nije dozvolio da Federal soldiers¹² pljuju u lice! Da bi se engleska hipokrizija potpuno razgolitila, nedostajali su, posle američkog rata, samo irska afera^[202] i Jamaica butcheries¹³.

Ne zaboravi da mi pribaviš (i to što pre) potrebne podatke od Knowlesa. *Average weekly wages*¹⁴ bilo nekog mule Spinner¹⁵ ili radnice na drosel-mašini, koliko prede odnosno pamuka (dakle uključujući dechet¹⁶ koji se pri pređenju gubi) i koje prosečne numere (ili koje bilo numere) jedan radnik on average¹⁷ nedeljno isprede. Uz to naravno navesti i koju bilo cenu pamuka (koja odgovara nadnici) i cenu prede. Ne mogu prepisati drugu glavu dok nemam tih detalja.^[203]

Adresa Ernesta Jonesa sada je 47, Princess Street.

Salut.

Tvoj
K. M.

⁸ »pravog Engleza« – ⁹ proklete hulje uživale su »sve slobode anglo-saksonskog ustava« – ¹⁰ uživali slobodu – ¹¹ »životinji Butleru« – ¹² federalnim vojnicima – ¹³ pokolji na Jamajci – ¹⁴ Prosečnu nedeljnu zaradu – ¹⁵ predioca na mule-mašini – ¹⁶ otpadak – ¹⁷ prosečno

75

Engels Marxu

u London

Mančester, 1. decembra 1865.

Dragi Mohr,

U prilogu à conto ovoga meseca opet dve novčanice od po 5 £, pa mi primitak, molim Te, potvrdi na adresu 86, M[ornington] Str[reet] ili, ako je mogućno, depeširaj sutra ujutro na 7, Southgate, pošto ovoga puta pismo šaljem bez preporuke da ne pobudim pažnju.

Koliko iz nemačkih novina razabirem, profesor *Eckardt*¹ je južnonemački demokrat, jedan od bavarskih Švaba koji su se otopili od Nacionalnog saveza^[161]. Kako da s tim čovekom saradjemo, nije mi jasno – to je nešto kao Kolatschek.

Da bi Gospoda iz »Soc[ial]-Dem[okrat]« htela ponovo da stupe u vezu s nama, karakteristično je za tu bagažu. Oni misle da su i drugi takve šonje kao oni. Čini mi se da je Bismarck uočio njihovu nemoć, pa ih je najurio. To je razlog zašto je najzad došlo do procesa i do toga da je Schweitzer osuđen na godinu dana zatvora.^[204] A sad se još i B. Becker odrekao Schw[eitzera] i dao ostavku na položaj predsednika čovečanstva, tako da se sada sve nalazi u najlepšem rasulu. Tako je, dakle, ne naše mešanje, već naše nemešanje dovelo do toga da je cela stvar otišla do đavola. Time će svakako i »lasalovstvu« uskoro i zvanično doći kraj.

Svakom poštom stižu sve gore vesti o infamnostima na Jamjci.^[195] Pisma engleskih oficira o njihovim herojskim podvizima protiv golorukih crnaca vanredna su. Duh engleske vojske je najzad progovorio bez ikakvog ustezanja. »The soldiers enjoy it.«² Čak i »M[an]ch[ester] Guardian« je ovoga puta bio prinuđen da istupi protiv zvaničnih na Jamjci.

Što se tiče lista »The Workman's Adv[ocate]«, videću šta se može učiniti, a u međuvremenu mogao bi mi slati taj list. Ti i ne znaš koliko neprilika i trčkanja čovek ovde ima da nabavi te penny weekly papers³, za koje se newsagents⁴ neće da potruče. Ako ih i poručiš i pretplatiš se na njih, ipak ih ne dobiješ. Ili upiši Mrs. Burns kao pretplatnika s nalogom da se paper⁵ šalju poštom.

¹ Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. – ² »Vojnicima se to dopada« – ³ petparačke nedeljne novine – ⁴ prodavci novina – ⁵ novine

Mnogo pozdrava gospodi i gospodicama.

Tvoj
F. E.

G/P 62563, London, 4. avgusta 1865 – £ 5.

E/M 35757, Liverpool, 15. maja 1865 – £ 5.

Na koji iznos glasi menica koju si akceptirao i kada dospeva?

76

Marx Engelsu
u Mančester

[London, 2. decembra 1865]

Dragi Fred,

Upravo sam se vratio kući (bio sam u Muzeju¹ gde sam morao pogledati neke stvari) i zatekao Tvoje pismo. Imam samo toliko vremena da Ti uz najlepše hvala potvrdim primitak 10 funti. O ostalom opširnije sutra.

Salut i compliments Mrs. Lizzy².

Tvoj
K. M.

¹ Biblioteci British Museuma – ² pozdrav gospodi Lizzy

77

Marx Engelsu u Mančester

[London] 26. dec. 1865.

Dragi Fred,

Izvini što Ti se u ime family tek danas zahvaljujem na Christmasbon¹, a i uopšte što Ti tako dugo nisam pisao. Za sve to vreme imao sam toliko neprilika i gubim toliko vremena na razna trčkanja, na pregovaranja levo i desno da bih zadovoljio A i da bih time pao u kandže B-a itd., da je moj rad većim delom ograničen na noć, te moje dobre namere, da narednog dana obavim korespondenciju, svakodnevno padaju u vodu.

Medunarodno udruženje, i sve što stoji s njim u vezi, pritiska me kao mōra, i ja bih bio srećan kad bih ga se mogao otrresti. Ali to baš sada nije mogućno. S jedne strane su razni buržuji – na ćelu sa Mr. Hughesom, ćlanom parlamenta, – došli na ideju da «*The Workman's Advocate*» pretvore u pravi dobro *obezbeden* list, a kao jedan od direktora I must watch the transactions², da ne dode do foul play³.^[169] S druge strane je Liga za reformu, jedna od naših tvorevina, postigla ogroman trijumf na mitingu u St. Martin's Hallu, najvećem i najćistijem radnićkom mitingu koji je u Londonu održan oćkako sam ja ovde. Ćlanovi *našeg* komiteta vodili su ćelu stvar i govorili su u našem smislu.^[205] Kad bih se ja sutra povukao, buržoaski elementi, nezadovoljni što iza kulisa vide nas (Foreign infidels⁴), dobili bi prevagu. Nasuprot potpunom fijasku radnićkog pokreta u Nemaćkoj, radnićki elementi u Švajcarskoj utoliko više su se okupili oko tamošnjih sekcija Medunarodnog udruženja. Sredinom ovog meseca izašao je u Źenevi prvi broj lista «*Journal de l'Association Internationale des Travailleurs, Section de la Suisse Romande*», a isto će tako uskoro poćeti da izlazi i jedan nemaćki organ^[206] pod Beckerovim⁵ uredništvom, koji ima šansu s obzirom na to što se «*Nordstern*» ugasio a *Soc[ial]-Dem[okrat]* diskreditovao. (Stari Becker navaljuje zbog ćlanaka i zamolio me da se u vezi s tim *hitno obratim Tebi* pošto *pro munc*⁶ nema saradnika.) I, najzad, u Francuskoj, pošto nijedan drugi pokret nema tamo svoj centar, Udruženje vrlo dobro napreduje. Kad bih se, dakle, u toj situaciji povukao, naneo bih stvari

¹ božićnjem ćeku – ² moram da pratim pregovore – ³ prevare – ⁴ nepouzđane strance – ⁵ Johann Philipp Becker – ⁶ za sada

veliku štetu; pa ipak to za mene, s druge strane, pri sadašnjem nedostatku vremena, nije sitnica da prisustvujem na oko 3 sastanka, bilo u Westendu bilo u Cityju, every week⁷, pa onda sednice International Council⁸, zatim Standing Committee⁹, zatim Directors ili Shareholders¹⁰ lista »*The Workm[an's] Adv[ocate]-a!* A uz to još i svakojaka prepiska.

Od Liebknechta sam primio nekoliko redaka.^[207] Stanuje u Lajpcigu 2, Gerichtsweg. Pisma treba adresovati na J. Miller, Esquire. Čini mi se da je kao i obično u teškoj situaciji, ali ima izgleda da se zaposli kao leksikograf, a i da dobije zavičajnost u Lajpcigu i postane Beustov podanik.

I dr Kugelmann mi je pisao.^[208] Naslednik Justusa Mösera, sadašnji gradonačelnik Osnabrika, gospodin Miquel, sada je postao otvoreni rencgat; zasad još samo u buržoaskom smislu, ali »već« sa skretanjem na aristokratski smisao. Neki Wedeking, ranije somewhere¹¹ konzul, truli bogataš i vatreni pristalica Nacionalnog saveza,^[161] učinio ga je za nagradu za njegove zasluge svojim zetom. Kugelmann je u Kelnu video »blagog Heinricha«¹². On je sada dobro stojeći urednik lista »*Rhein[ischen] Zeit[ung]*. Žalio se na mene što ga nisam posetio u Kelnu, da postupam s njim kao sa »otpadnikom« itd. On će, kaže, vazda »ostati veran stvari« i sada radi samo s buržoazijom protiv aristokratije, »da bi potpomogao razvitak i rasvetljivanje *klasnih suprotnosti* (koje je u jednom svom govoru pre nepunu godinu dana objavio za non-existent¹³) itd.«.

Izgleda mi da se Bonaparta klati više no ikada. Studentski događaji^[209] su simptom nemilih tragova suprotnosti u samoj vojsci, ali pre svega meksička afera^[210] i praotacki greh Lower Empire,^[211] *dugovi!* U protekloj godini nije tom subjektu nijedan jedini potez pošao za rukom. Zaista je doterao dotle da Bismarck figurira kao njegov suparnik!

Palmerstonova smrt je ovde izazvala priličan šok. Da je on još živ, guverner Eyre bi dobio ordre pour le mérite¹⁴!

I Freiligrath završava godinu velikim malerom. Jevrej in Reinach došao je naročito zbog toga u London da s mnogo buke zatvori ovdašnju radnju. Freiligrath, koji je i onako dužan banci, imao je još i tu nesreću da mu je na tri dana pre dolaska svemoćnog Reinacha jedan od njegovih službenika pobeoao sa 150 £. No zato stari ima na drugoj strani jako zalede to fall back upon¹⁵. Njegovi plonplonistički prijatelji u Parizu (npr. eks-pukovnik Kiss, koji se oženio kćerkom bivšeg francuskog ministra

⁷ svake nedelje — ⁸ Generalnog veća Internacionale — ⁹ stalni komitet — ¹⁰ akcionari — ¹¹ negde — ¹² Heinricha Burgesa — ¹³ nepostojeće — ¹⁴ orden za zasluge — ¹⁵ na koje može da se osloni

Thouvenela, milionara, i sad stoji na čelu neke ogromne kompanije) već će mi pomoći da nađe drugo mesto.

Srećna Nova godina! Takode i Mrs. Lizzy.

Tvoj
K. M.

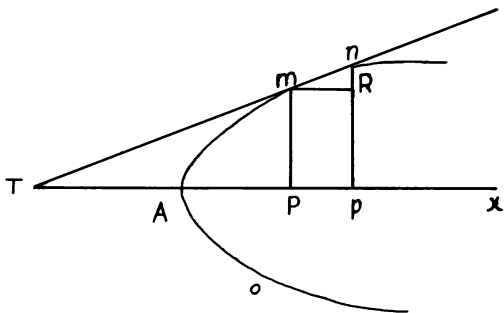
Marx Engelsu

u Mančester

[London, krajem 1865-početkom 1866]

Dodatak^[212]

Za vreme mog poslednjeg boravka u Mančesteru^[193] jednom si me zapitao za objašnjenje diferencijalnog računa. Na sledećem primeru postaće Ti stvar sasvim jasna. Ceo diferencijalni račun je proizašao najpre iz zadatka da se povuku *tangente* kroz bilo koju tačku bilo koje krivulje. Stoga ću Ti na tom primeru objasniti stvar.

Pretpostavi da je linija nAo bilo koja krivulja čiju prirodu (da li je parabola, elipsa itd.) mi ne znamo i gde u tački m treba povući tangentu.

Ax je osa. Spuštamo normalu mP (ordinatu) na apscisu Ax . Sad pretpostavi da je tačka n beskonačno najbliža tačka krivulje pored m . Ako spustim normalu nP na osu, onda p mora biti beskonačno najbliža tačka tom P i np beskonačno najbliža paralelna liniji liniji mP . Spusti sada beskonačno malu normalu mR na np . Ako sad uzmeš apscisu $AP \dots x$ i ordinatu $mP \dots y$, onda

je $np = mP$ (ili Rp) uvećano za beskonačno mali priraštaj $[nR]$, ili $[nR] = dy$ (diferencijal od y) i $mR (=Pp) = dx$. Pošto je deo tangente mn beskonačno mali, on se poklapa sa odgovarajućim delom same krivulje. Dakle, mnR mogu smatrati za Δ (trougao), a ΔmnR i mTP su slični trouglovi. Stoga: $dy (=nR):dx (=mR) = y(mP):PT$ (koje je subtangenta tangente Tm). Dakle, subtangenta

$PT = y \frac{dx}{dy}$. To je sad *opšta diferencijalna jednačina* za sve tangentne

tačke *svih* krivulja. Ako treba dalje da operišem ovom jednačinom i time odredim veličinu subtangente PT (ako je imam, treba samo tačke T i m da povežem pravom linijom da bih dobio tangentu), moram znati kakav je *specifični karakter* krivulje. U skladu sa svojim karakterom (kao parabola, elipsa, cisoida itd.) ona ima *određenu opštu jednačinu* za svoju ordinatu i apscisu svake tačke za koju se zna iz algebarske geometrije. Dakle, ako je npr. krivulja mAo parabola, onda znam da je y^2 ($y =$ ordinata bilo koje tačke) $= ax$, gde je a parametar parabole i x apscisa koja odgovara ordinati y .

Ako ovu vrednost y unesem u jednačinu $PT = \frac{ydx}{dy}$, onda,

znači, moram najpre tražiti dy , tj. naći diferencijal od y (izraz koji y prima u svom beskonačno malom rastu). Ako je $y^2 = ax$, onda iz diferencijalnog računa znam da $d(y^2) = d(ax)$ (naravno, moram diferencirati obe strane jednačine) daje $2y dy = adx$ (d znači uvek diferencijal). Dakle, $dx = \frac{2y dy}{a}$. Ako ovu vrednost dx unesem

u formulu $PT = \frac{ydx}{dy}$, dobiću $PT = \frac{2y^2 dy}{a dy} = \frac{2y^2}{a} =$ (pošto je $y^2 = ax$)

$\frac{2ax}{a} = 2x$. Ili subtangenta svake tačke m u paraboli = dvostruko x apscisi te iste tačke. Diferencijalne veličine gube se u operaciji.

1866

79

Engels Marxu

u London

Mančester, 4. jan. 1866.¹

Dragi Mohr,

U prilogu 10 funti u dve novčanice B[ank of] England. Kako stoji stvar s menicom landlordu²? Javi mi iznos i dospeće da se mogu ravnati.

Maliciozni prikaz afere lista »Soc[ial]-Dem[okrat]« u šulce-deličevskoj brošuri^[213] već mi je neko anonimno poslao iz Berlina. Uvek je dobro da čovek ima takav jedan rezimé sa izvodima. Sch[ulze]-Delitzsch je takode objavio da će ovih dana dati u štampu odgovor Lassalle-u, u kojem će ga smrviti.^[214] Da je Rakowitza umro od tuberkuloze, to, verovatno, već znaš; Mamsell Dönniges³ je, dakle, opet in the market, if ever she was fair y out of it⁴.

Iz Berlina su mi poslali i govor gospodina Helda. Pravi berlinski lump.

Gospodin Bonaparta ide vrlo odlučno račjim korakom. Događaji u vojsci zbog Meksika^[210] veoma su ozbiljni, a isto tako i studentski nemiri u Parizu.^[209] Veoma je važno što su pariski studenti na strani proletarijata, ma kako konfuzno pri tom izgledalo u njihovim glavama. École polytechnique slediće im uskoro. Bilo bi to divno kad bi taj nitkov doživeo svoj downfall⁵, a sada gotovo tako izgleda. I sa Bismarckom stvari stoje svakim danom sve gore, i da mu one kelnske džukele nisu pomogle da se izvuče iz sosa, sad bi verovatno već bio gotov.^[181]

Nestrpljivo očekujem budući parlament. Rasulo starih partija sad se mora ubrzati. John Bright is evidently bidding for office⁶ – njegov sinoćni govor, istina, još nisam čitao.^[215]

Jesi li čitao Tyndallov: »Heat considered as a mode of motion«? Ako nisi, treba da pročitaš. Na tom polju postignuto je

¹ u rukopisu: 1865 – ² kućevlasnika – ³ Gospodica Dönniges, kćerka pruskog poslanika u Švajcarskoj, zbog koje je F. Lassalle u dvoboju ubijen – ⁴ na tržištu, ukoliko je ikad bila van njega – ⁵ pad – ⁶ cilja očevidno na ministarsko mesto

ogromno mnogo i stvar počinje da dobija racionalan oblik; teorija atoma toliko se tera u krajnost da uskoro mora da se skrha.

Ne zaboravi da mi pošalješ listove »The Workman's Adv[ocate]« i »The Free Press«.

Najlepši pozdravi i želje Tvojoj porodici povodom Nove godine.

Tvoj
F. E.

80

Marx Englesu
u Mančester

[London] 5. jan. 1866.

Dear Fred,

Na brzu ruku.

Najlepša hvala za 10 funti.

Menica dospeva 18. februara i iznosi 48 funti. Hteo sam da je landlord¹ ispostavi samo za dva dospelja semestra, a ne i za treći, koji dospeva krajem januara, ali nije hteo da pristane.

Napravila se spletka protiv *Medunarodnog udruženja*, pri čemu mi je potrebna Tvoja pomoć. Opširnije o tome naknadno. Zasad samo ovoliko: Gospodin Le Lubez i Vésinier (ovaj poslednji zna da je u toku inquiry² o njegovoj prošlosti; sad je opet u Briselu) imaju ovde Francusku sekciju (in fact³ sekciju opozicije),^[216] u kojoj je Longuet, urednik nedeljnika »La Rive Gauche«, i s kojom je povezana i cela prudonistička banda u Briselu. Prvo Vésinier objavljuje u listu »*L'Echo de Verviers*« dugačku škrabotinu protiv nas, of course anonymously⁴. A onda Londonska sekcija objavljuje u *istom* listu koji donosi slanders⁵ protiv našeg Udruženja (između ostalog i to da su Tolain i Fribourg bonapartisti) neki program, nacrt budućeg statuta, koji će, vele, oni, pravi, predložiti kongresu.^[217]

Pravi nerv polemike je *poljsko pitanje*. Svi su se oni vezali za prudon-hercenovski moskovitizam. Stoga ću Ti poslati ranije članke koje su ti proroci napisali u listu »*La Tribune du Peuple*« protiv Poljske,^[218] a Ti treba da napišeš kontračlanak^[219] bilo za naše ženevske listove (za »nemački«⁶) ili za list »*The Workman's Advocate*«. Gospoda Rusi su u prudoniziranom delu »*Jeune France*«⁷ našli svoje najnovije saveznike.

Tvoj
K. M.

¹ kućevlasnik – ² istraga – ³ u stvari – ⁴ naravno anonimno – ⁵ klevete –

⁶ »Der Vorbote« – ⁷ »Mlade Francuske«

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 15. jan. 1866.¹

Dragi Fred,

Laura je sasvim zaboravila da Ti pošalje brojeve »Tribune«² koje sam joj bio pripremio pre nedelju dana. Danas će to da popravi. Ditto jedan »*The Workman's Advocate*«.

Ovom pismu prilažem:

1. Pismo iz Beča od izdavača.^[220] (To treba da mi vratiš.)
2. dr Kugelmanna.
3. Meyera³ iz Berlina. (Tim ljudima sam tek danas odgovorio. Slabo stojim s vremenom.)

U međuvremenu smo bednoj intrigi Vésinier-a u Belgiji i Le Lubez-a u Londonu učinili kraj.^[217] Urednik lista »*La Rive Gauche*«, Rogeardov prijatelj – Longuet – nadalje gospodin Crespel, – dva najinteligentnija člana sekcije koju je on⁴ osnovao, postali su članovi našeg Centralnog komiteta. Njegova sekcija izjasnila se protiv njega, a za nas. Centralni komitet je summoned⁵ Vésinier-a »to substantiate his accusations, to be expelled«⁶. On nam u listu »*L'Echo de Verviers*« prigovara između ostalog i ovo:

»Il (le comité) a été chargé d'un des plus grands intérêts de l'humanité et il abandonne de gaieté de coeur le but sublime pour dégénérer en comité des nationalités à la remorque du bonapartisme.«⁷

A to naše izrodavanje se izrazilo u našoj izjavi u prilog Poljske a protiv Rusije.^[221]

»Cédant à des influences fâcheuses«⁸ (taj magarić uobražava da je poljski paragraf programa potekao od pariskih delegata, dok su uistinu ovi činili sve moguće da ga kao neoportunog izostave), »il a inscrit dans le programme du Congrès de Genève des questions en dehors du but de l'association et contraires au

¹ u rukopisu: 1865 – ² »La Tribune du Peuple« – ³ Sigfrida Meyera – ⁴ Le Lubez – ⁵ pozvao – ⁶ »da konkretizuje svoje optužbe, inače će biti isključen« – ⁷ »Njemu (komitetu) je bio poveren jedan od najvažnijih interesa čovečanstva i on laka srca odustaje od uzvišenog cilja da bi se izradio u komitet nacionalnosti na repu bonapartizma.« – ⁸ u originalu za »Rusiju protiv Poljske« – ⁹ »Popuštajući štetnim uticajima«

droit, à la justice, à la liberté, à la fraternité à la solidarité des peuples et des races, telles que celles: ‚D’anéantir l’influence russe en Europe etc.‘, et cela juste au moment où les serfs russes et polonais viennent d’être émancipés par la Russie, tandis que les nobles et les prêtres polonais ont toujours refusé d’accorder la liberté aux leurs. On conviendra au moins que le moment est mal choisi. Avant d’approuver *ces articles*, les membres anglais du comité auraient bien dû se demander s’il ne serait pas aussi urgent de mettre un terme aux progrès effrayants du paupérisme anglais, de la prostitution des ouvrières, et de la misère des ouvriers de la Grande Bretagne, de la famine et du dépeuplement de l’Irlande etc.! Quant au membre allemand du comité, qu’il nous dise aussi si l’influence de la politique de M. de Bismarck n’aurait pas aussi besoin d’être anéantie en Europe; la Prusse et l’Autriche ne sont-elles pas copartageantes de la Pologne et solidaires du crime de la Russie contre cette nation malheureuse? Et quant aux prétendus délégués de Paris, sont-ils bien venus de flétrir l’influence russe, alors que les soldats de Bonaparte occupent Rome qu’ils ont bombardée, massacrant les défenseurs de la république mexicaine après avoir détruit la république française? Que l’on compare les fautes et les crimes commis par les gouvernements, et l’on sera convaincu qu’il ne faut mettre aucun peuple au ban de l’humanité pour les forfaits de ses oppresseurs, que le devoir du comité central était de proclamer la solidarité, la fraternité entre tous les peuples, *et non d’en mettre un seul d’entre eux au ban de l’Europe.*»¹⁰

¹⁰ «Komitet je u program Ženevskog kongresa uvrstio tačke koje su van ciljeva Udruženja i koje su u suprotnosti s pravom, pravdom, slobodom, bratstvom, sa solidarnošću naroda i rasa, kao npr. ‚uništenje ruskog uticaja u Evropi itd.‘ i to baš u vreme kad ruski i poljski kmetovi bivaju oslobođeni od strane Rusije, dok su plemstvo i kler Poljske, stalno odbijali da svojim kmetovima priznaju slobodu. Treba u najmanju ruku priznati da je trenutak rdavo izabran. Pre no što će odobriti te tačke, trebalo je da engleski članovi komiteta postave sebi pitanje: nije li isto tako hitno da se zaustavi zabrinjavajući porast engleskog pauperizma, prostitucije radnica i bede radnika Velike Britanije, da se spreči gladovanje i depopulacija Irske itd.! Što se nemačkog člana komiteta tiče, neka nam on takode kaže ne bi li isto tako trebalo odstraniti i uticaj politike gospodina Bismarcka u Evropi: nisu li Pruska i Austrija učesnice u rasparčavanju Poljske i solidarne sa zločinom Rusije protiv te nesrećne nacije? A ti tobožnji delegati iz Pariza jesu li oni doista pozvani da žigošu ruski uticaj u isto vreme dok vojnici Bonaparte drže u svojim rukama Rim, koji su bombardovali, i dok vrše pokolj nad braniteljima meksičke republike, pošto su francusku republiku uništili? Neka se uporede greške i zločini koje su počinile pojedine vlade, pa će se doći do uverenja da je pogrešno ma koji narod osuđivati pred čovečanstvom za zločine njegovih tlačitelja, da je bila dužnost Centralnog komiteta da proglasi solidarnost i bratstvo među svim narodima, a ne da jedan jedini između njih anatemiše pred licem Evrope.»

A onda je dodao sledeću laž:

«Cette faute énorme a déjà eu des fatales conséquences, les Polonais ont demandé en masse à faire partie du Comité, et sous peu ils seront en immense majorité.»¹¹ (*Jedan jedini* – pošto Holtorpa ne treba ubrajati, taj i sâm šuruje sa Le Lubez-om –, kapetan Bobczynski se nalazi u Komitetu.) Déjà ils ne se font pas faute de dire qu'ils se serviront de *l'Association* pour aider ion de l'émancipation des travailleurs.»¹²

Poljaci – upravo su nam bili uputili jednu deputaciju – glasno su se nasmejali kada su ovi odlomci čitani. Dvadeset trećeg januara slavimo dan njihove revolucije.^[222]

Zabavljaceš se čitajući *završnu molitvu Proudhonu* od pametnjakovića Denisa.^[223] Taj »sensational writer«¹³, sa svojom polučenošću, svojim lasalovskim paradiranjem naukom o kojoj ništa ne zna, sa svojom na izgled kritičnom superiornošću nad socialist sectarians¹⁴ naneo je mnogo štete.

Le Lubez je nula. Fox ga pravilno naziva »Le Père enfantin«^[224], a Vésinier je kao stvoren za Ruse. Kao pisac ne vredi mnogo, kao što to pokazuju njegov »Vie du Nouveau César«¹⁵ i njegovi drugi pamfleti protiv Bonaparte. Ali ima talenta, velika rhetorical power¹⁶, mnogo energije, a pre svega skroz naskroz je neskrupulozan.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹¹ «Ova golema greška već je pokazala svoje kobne posledice: Poljaci su masovno zatražili da budu primljeni u Komitet i uskoro će u njemu imati veliku većinu.» – ¹² Oni se više i ne ustežu da kažu da će se poslužiti *Udruženjem* da bi postigli uspostavljanje svoje nacionalnosti, a da ih pri tome ni briga nije za pitanje emancipacije radnika.» – ¹³ »sensationalni pisac« – ¹⁴ socijalističkim sektašima – ¹⁵ »Život novog Cezara« – ¹⁶ govorničku snagu

82

Engels Marxu
u London

Mančester, 26. jan. 1866.

Dragi Mohr,

Ono što me zadržava: nemam nikakvog materijala, a ni po sećanju skoro ništa ne znam o tome kako je u Rusiji najzad sprovedeno oslobođenje kmetova, koliko je zemlje seljak dobio, ko je za nju platio, kakav je de facto sada njegov odnos prema spahiji itd., itd. Ranije *planove* plemstva i cara¹ sam doduše video, ali definitivno sprovođenje nisam. Imaš li Ti materijala o tome?²

Tvoj
F. E.

NB. Ja se neću *direktno* pozivati na članak lista »Tribune« iz 1864., cela serait lui faire trop d'honneur³.^[218]

¹ Aleksandra II — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 80. — ³ učinio bih joj time suviše veliku čast

83

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. febr. 1866.

Dragi Fritz,

Ovog puta se radilo o glavi. Moja porodica nije ni znala koliko je čas bio sérieux¹. Ako li se ta stvar još tri do četiri puta ponovi u istoj formi, sa mnom je svršeno. Ja sam silno smršao i još sam davolski slab, ne u glavi, već u slabinama i u nogama. Lekari su potpuno u pravu da je *preterani noćni rad* glavni uzrok ove recidive. No ja ovoj gospodi ne mogu da kažem prave razloge – što bi i onako bilo sasvim besciljno – koji me *nagone* na to preterivanje. Zasad imam još po telu svakojakih manjih izraslina, koje su bolne, ali više nisu opasne.

Najteže mi je bilo to što sam morao prekinuti svoj rad², koji je od prvog januara, kad su prestali bolovi jetre, odlično napredovao. O *«sedenju»*, naravno, nije moglo biti ni govora. Još i sad mi to smeta. Ali ležeći sam ipak i dalje radio, mada samo u kratkim intervalima po danu. Na samom teorijskom delu nisam mogao da radim. Za to mi je mozak bio preslab. Stoga sam glavu o *«radnom danu»* istorijski proširio, što prvobitno nije bilo u mom planu. Ovaj moj sadašnji *«umetak»* predstavlja dopunu (*u vidu skice*) Tvojim knjizi³ do 1865 (što sam u napomeni i navo⁴) i potpuno opravdanje razlike između Tvoje procene budućnosti i njene stvarnosti. Čim moja knjiga izade, biće potrebno, a ujedno i lako, drugo izdanje Tvoje knjige. Ono što je teorijski potrebno, dajem ja. Što se tiče daljeg istorijskog dodatka koji treba da daš kao prilog uz svoju knjigu, *sav materijal* je čisti šund i naučno neupotrebljiv, izuzev *«Factory Reports»*, *«Children's Employment Commission Reports»*, *«Board of Health Reports»*^[225]. Taj materijal moći ćeš s Tvojom od čireva neometanom radnom snagom komotno da svladaš za tri meseca.

Što se tiče *Rusa*, ja nemam *nikakvog* materijala. Čim mi moje stanje dozvoli, poći ću radi toga u Muzej⁵ i potražiću kod Poljaka. Bila je velika kriza u listu *«The Workman's Advocate»*, koji sutra izlazi kao *«The Commonwealth»*, promena, koju su sproveli buržoaski elementi u *mojoj* odsutnosti u Veću. Ipak sam iz svog bolesničkog kreveta, pismenim pretnjama, utoliko osujetio

¹ slučaj bio ozbiljan – ² na *Kapitalu* – ³ *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ⁴ Vidi u 21 tomu ovog izdanja, str. 215, fusnota 4. – ⁵ Biblioteka British Museuma

intrigu što je *Eccarius* postao urednik umesto jednog gospodina iz nedeljnika »The Nonconformist« i što je imenovan jedan *editorial supervision committee*⁶, koji se sastaje jednom nedeljno. U njega smo ušli ja, Fox, Howell, Weston i Miall (publisher-editor⁷ nedeljnika »The Nonconformist« i naš publisher now⁸), četiri ateista protiv jednog protestanta.^[226] Sad je *Tvoj* članak⁹ preko potreban jednom Eccariusu (pošto postoji masa intriga, a ja ne mogu da pomognem; moje vreme potpuno pripada mome delu¹⁰).

Tvoje vino čini sad čudesa sa mnom. Dok je bolest bila u punom jeku morao sam kupovati loš porto, pošto je to vino jedino prikladno za akutno stanje karbunkuloze.

A-propos! John Watts, kao što vidim iz jednog od poslednjih »Factory Reports«¹¹, napisao je pamflet »On Machinery«¹². Zamoli ga u moje ime da mi pošalje stvar.^[227]

Wilhelmu¹³ ću napisati nekoliko gromovitih redaka zbog njegove mlakosti. Ono što mi hoćemo upravo i jeste propast »So[cial]-Demok[rata]« i čitave lasalovštine.^[228]

Lyon (tamošnji radnici) poslali su Medunarodnom veću 8 funti.

Salut.

Tvoj
Mohr

⁶ redakcijski nadzorni odbor — ⁷ izdavač — ⁸ sadašnji izdavač — ⁹ *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* — ¹⁰ *Kapitalu* — ¹¹ fabričkih izveštaja — ¹² »O mašineriji« — ¹³ Wilhelma Liebknechta

84

Engels Marxu

u London^[229]

Mančester, 10. febr. 1866.

Dragi Mohr,

Upravo sam razgovarao s Gumpertom i raspravljao s njim o Tvome stanju. On je odlučno mišljenja da treba da pokušaš sa arsenikom. On ga je primenio u jednom slučaju karbunkula i u jednom veoma teškom slučaju furunkuloze i za neka tri meseca postigao potpuno ozdravljenje. Sad time leči tri žene i to s najboljim uspehom, one se pri tom goje. On daje Fowlerov rastvor, i to mislim tri puta dnevno po tri kapljice (to više ne znam sasvim tačno), no u obzir dolazi svega oko *1 gram arsenika dnevno* na pacijenta. S obzirom na specifično dejstvo arsenika na sva kožna oboljenja, i ovde su svi izgledi da će dejstvovati. Po njegovom mišljenju železo može da deluje samo simptomatično i okrepljujuće. Pri tom, kad se uzima arsenik, ne treba nikakva naročita dijeta, *samo se dobro braniti*.

Ti zbilja treba najzad da preduzmeš nešto pametno da se rešiš te karbunkulske bede, pa makar usled toga odložio izdavanje knjige¹ još za 3 meseca. Stvar zaista postaje suviše ozbiljna, pa ako Tvoj mozak, kao što sam kažeš, za teorijske stvari nije up to the mark², daj da Ti se malko odmori od više teorije. Ostavi se noćnog rada za neko vreme i živi nešto urednijim životom. Kad se opet oporaviš, dođi na dve nedelje ili tako nešto k meni, da malo promeniš okolinu, i ponesi sobom toliko sveski da možeš nešto malo i raditi ako Ti se baš prohte. Uostalom, žezdeset tabaka su dva debela toma.^[173] Ne bi li mogao udesiti stvar tako da bar prvi tom daš u štampu, a drugi nekoliko meseci kasnije? Tako bi i publika i izdavač bili zadovoljni, a ipak se na vremenu realiter³ ne bi izgubilo.

Imaj u vidu i to da bi, kako stvari sada stoje, na Kontinentu moglo doći do skorih promena. U Pruskoj se događaji neobično brzo razvijaju. Bismarck naglo tera u krajnost. Prvo odluka Vrhovnog suda^[230], a sada pretnja autentičnim tumačenjem ustava od strane kralja⁴. I poslednja iluzija filistara o mirnom istorijskom razvitku otišla je do đavola. Makar koji povod, pa i ozbiljna komplikacija zbog Šlezvig-Holštajna, može dovesti do gužve

¹ *Kapitala* - ² na visini (vidi u ovom tomu prethodno pismo) - ³ u stvari - ⁴ Wilhelma I

čim vojnici budu koncentrisani na granici; mada ja jedva verujem da bi bez nekog opšteg povoda moglo doći do nečega, ali mogućnost je tu. Šta vredi što će možda nekoliko glava na kraju Tvoje knjige da bude gotovo, a ni prvi tom ne može u štampu ako nas događaji iznenade? U Francuskoj takode svakoga dana može nešto da se desi, a u Austriji pokušaj izmirenja s Madarskom mora dovesti samo⁵ do još većeg rasepa.

Facit: Gledaj da ozdraviš i ad hoc⁵ pokušaj s arsenikom.

Tvoj
F. E.

Srdačni pozdravi Madame i young ladies⁶.

⁵ u tu svrhu – ⁶ mladim damama

85

Marx Engelsu u Mančester

[London] 13. februara 1866.

Dragi Fred,

Reci ili napiši Gumpertu neka mi pošalje recept sa uputstvom za upotrebu. Pošto ja imam u njega poverenje, to je on već radi same «političke ekonomije» dužan da prede preko profesionalne etikete i da me leči iz Mančestera.

Juče sam opet ležao pošto mi je izbio opak karbunkul na levoj slabini. Kad bih imao dovoljno novca, tj. više > -0 , za svoju porodicu, i da mi je knjiga¹ gotova, bilo bi mi sasvim svejedno da li ću danas ili sutra biti bačen na strvinište, alias² crči. Ali pod rečenim uslovima to još ne ide.

Što se te «proklete» knjige tiče, stvar stoji ovako: Ona je bila *gotova* krajem decembra. Samo rasprava o zemljišnoj renti, pretposlednja glava, sačinjava u sadašnjoj verziji gotovo celu jednu knjigu.^[231] Danju sam išao u Muzej a noću sam pisao. Morao sam proučiti novu poljoprivrednu hemiju u Nemačkoj, osobito Liebiga i Schönbeina, koji su za tu stvar važniji od svih ekonomista zajedno, a onda i ogromni materijal koji su o tome dali Francuzi otkako sam se poslednji put bavio tim pitanjem. Svoja teorijska ispitivanja o zemljišnoj renti ja sam zaključio pre dve godine. I baš u tom međuvremenu bilo je mnogo učinjeno, što inače potpuno potvrđuje moju teoriju. I upoznavanje Japana, ako nisam prinuden po profesiji (ja inače nikad ne čitam putopise), bilo je ovde važno. Otuda sam ja sam na samog sebe primenio «shifting system»³, kako su ga engleske fabrikantske hulje primenjivale na *jedne iste* ljude od 1848. do 1850.^[232]

Iako je gotov, rukopis, koji je u svom sadašnjem obliku ogroman, ne bi mogao izdati niko osim mene, čak ni Ti.

Počeo sam prepisivanje i *stilizovanje* tačno prvog januara, i stvar je veoma brzo napredovala, jer mi, naravno, pravi zadovoljstvo da dete izližem posle tolikih porođajnih muka. Ali se onda opet umešao karbunkul, tako da dosad nisam mogao da odem nego sam samo mogao da popunim ono što je po planu već bilo gotovo.

Inače se slažem s Tvojim mišljenjem i čim prvi tom bude

¹ *Kapital* - ² ili - ³ «sistem šihti»

gotov odneću ga Meißneru⁴. Ali za dovršavanje mi treba bar da mogu *sedeti*.

Ne zaboravi da pišeš Wattsu⁵, pošto sam sad stigao do glave o mašinama⁶.

Možeš li pod rubrikom *Berlin* na brzu ruku napisati neki članak o Pruskoj za »The Commonwealth«? Imaj na umu koliko je za nas važno da u Londonu imamo čvrsto uporište. Članci o Poljskoj⁷ mogu čekati. Međutim, na osnovu nemačkih listova koji Ti stoje na raspolaganju pisanje o Pruskoj može samo da Te zabavlja. Moj uticaj ovde delom zavisi i od toga da ljudi najzad vide da nisam sasvim sam.

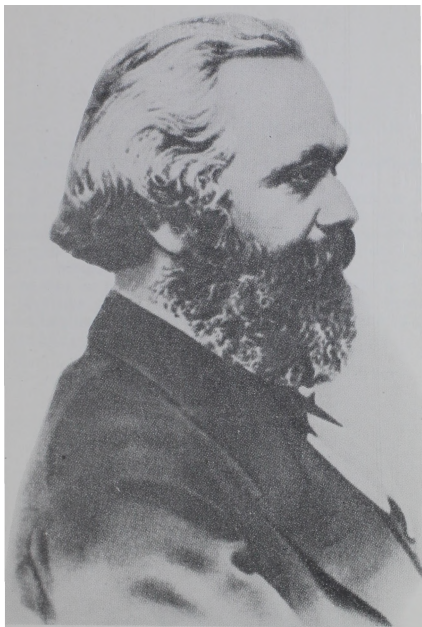
Političke prilike ne uznemiruju me toliko (ne qua⁸ individuu nego zbog knjige) kao *ekonomski* status, koji sve više preteći ukazuje na krizu.

Salut.

Tvoj
K. M.

Pozdrav »irskoj« prijateljici⁹. Irkinje, a posebno Roses O'Donovan i druge zahvalile su se za proglaš našeg lista i za Foxov članak.^[233]

⁴ Vidi u ovom tomu, prethodno pismo. – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 83. – ⁶ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 329–446. – ⁷ *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* – ⁸ kao – ⁹ Lizzy Burns

Karl Marx
(1866)

86

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 14. febr. 1866.

Dragi Fred,

Najsrdčajnije Ti zahvaljujem za prvu polovinu novčanice od 50 funti.

Što se tiče »Bečlije«¹, pisao sam mu long since² da Ti se javi. Pristao sam na sve izuzev što ne znam da li sam kadar, under present circumstances³, da za prvi broj pošaljem prilog.^[220]

Ovaj gad od karbunkula je opet aktivan, no nadam se da ću ga se za nekoliko dana otarasiti.

U Pruskoj je lom. Ali strpljenje naših prijatelja je veliko. Ako ih Bismarck pošalje kući, sve će se zasad svršiti banketima i Kappel-Classenmannom⁴.^[164] Naprotiv, duže zasedanje skupštine može imati loše posledice.^[234]

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Arnold Hilberg — ² odavno — ³ pod sadašnjim okolnostima — ⁴ Johann Classen-Kappelmannom

87

Engels Marxu
u London

Mančester, 19. febr. 1866.

Dragi Mohr,

Priloženu novčanicu od 10 funti imao sam za Tebe u džepu, ali nisam uspeo da juče ostanem s Tobom nasamo.^[235] Nadam se da je današnje dospeće menice srećno prošlo i da nisi imao neprilike zbog nedostajanja neke sitnice do punog iznosa.

Sve sam zaboravio — »Klein Zaches«^[236], koji je ostao u Tvojoj sobi u ormanu za knjige u podnožju Tvoje sofe, gde sam ga položio na jedan red knjiga, Factory Report¹ i »The Commonwealth«. Pošalji primerak poslednjeg da bih pročitao Foxov članak.^[237]

Kako stoji stvar s karbunkulom gore i sa onim na butini? Gumperta još nisam uspeo da vidim.

Tvoj
F. E.

Srdažni pozdravi damama, a posebno Tussy od njenog šimpanza.

¹ fabrički izveštaj

Marx Engelsu u Mančester

[London] 20. febr. 1866.

Dragi Fred,

Možeš da zamisliš kako mi je dobro došlo onih 10£. Pretile su mi dve egzekucije u kući, za onu svinjariju od opštinske takse 6 £ 9 d. i za Queen's Taxes¹ 1 sh. 16 d. A rok je isticao do petka.

Što se tiče karbunkula, stvar stoji ovako:

Na osnovu svoje duge prakse rekao sam Ti za onaj *gore* da ga je u stvari nužno *raseći*. Danas (utorak), po prijemu Tvog pisma, uzeo sam oštar brijač, Relict of dear Lupus², i *sâm sam rasekao tog prokletnika*. (Ne mogu da podnesem lekare kraj polnih organa i u njihovoj blizini. Uostalom, Allen mi potvrđuje that Y am one of the best subjects to be operated upon³. Uvek priznajem *ono što je nužno*.) Ta sang brulé, as Mrs. Lormier says⁴, poteče, štaviše šiknu, i sad smatram da je svršeno s tim karbunkulom, mada it still wants some nursing⁵.

Što se tiče onog prokletnika *dole*, postaje zločudan, sad je *van* moje kontrole i cele noći mi nije dao da trenem. Ako ta svinjarija bude napredovala, moraću, naravno, da pozovem Allena, pošto – usled mesta ovog prokletnika – nisam u stanju da ga sam to watch and cure⁶. Uostalom, jasno je da ja, on the whole⁷, znam više od većine lekara o bolesti karbunkula.

Uostalom, ono što sam prilikom svog poslednjeg stay⁸ u Mančesteru *nagovestio* Gumpertu još i sad mislim: naime, da mi svrab i češanje između mošnica i zadnjice i, usled toga, *ljuštenje kože* već 2¹/₂ godine satiru telo više nego išta drugo. Ta stvar je počela pola godine pre onog prvog čudovišnog karbunkula koji sam imao na ledima, i traje sve *dosad*.

Dragi mladiću, pod svim ovim okolnostima oseća se more than ever⁹ sreća koju donosi takvo prijateljstvo kakvo postoji među nama. Ti i sam znaš da mi *nijedna* veza ne znači toliko.

Sutra Ti šaljem *Zaches*^[236] i «Factory Reports». Ti, my dear fellow¹⁰, shvataš da u delu kakvo je moje moraju postojati neke

¹ državne poreze – ² uspomena na dragog Lupusa – ³ da sam ja jedan od najboljih objekata za operisanje – ⁴ pokvarena krv, kako kaže gospoda Lormier – ⁵ on još traži izvesnu negu – ⁶ kontrolišem i lečim – ⁷ sve u svemu – ⁸ boravka – ⁹ više nego ikad – ¹⁰ stari moj

shortcomings¹¹ u detalju. Ali *kompozicija*, povezanost, jeste trijumf nemačke nauke, koji mora priznati pojedinac Nemaac, pošto to in no way¹² nije *njegova* zasluga, već pripada *naciji*. To veseli utoliko više što je ona inače silliest nation¹³ pod suncem!

Činjenica koju je Liebig »denuncirao« i koja je Schönbeinu dala povod za njegova istraživanja, bila je ova:

Gornji slojevi tla sadrže uvek više amonijaka nego oni *dublji*, umesto da, ukoliko ih je gonjenje biljaka osiromašilo u tom pogledu, sadrže manje toga. Tu *činjenicu* su priznali svi hemičari. Sam uzrok je *nepoznat*.

Dosad je truljenje važno za jedini izvor amonijaka. Svi hemičari su osporavali (Liebig takode) da azot iz vazduha može da služi kao hranljiva materija za biljke.

Schönbein je (eksperimentima) dokazao da svaki plamen koji gori na vazduhu prenosi izvesnu količinu azota iz vazduha u šalitreni amonijak, da je svaki proces raspadanja kako izvor šalitrene kiseline tako i azota, da je prosto isparavanje vode sredstvo za obrazovanje obe hranljive materije za gajenje biljaka.

Najzad, Liebigovo »klicanje« zbog ovog otkrića:

»Sagorevanjem jedne funte kamenog uglja ili drveta vazduh ponovo dobija ne samo elemente za ponovno stvaranje ove funte drveta ili, pod izvesnim okolnostima, kamenog uglja, nego proces sagorevanja pretvara *po sebi*« (obradi pažnju na Hegelovu kategoriju) »izvesnu količinu azota iz vazduha u hranljivu materiju neophodnu za proizvodjenje hleba i mesa.«^[238]

I feel proud of the Germans. It is our duty to emancipate this »deep« people.¹⁴

Tvoj
K. M.

¹¹ nedovoljnosti – ¹² nikako – ¹³ najgluplja nacija – ¹⁴ Ponosim se Nemicima. Naša je dužnost da emancipujemo ovaj »dubokomisleni« narod.

89

Engels Marxu

u London

Mančester, 22. februara 1866.

Dragi Mohr,

Hvala za »Klein Zaches«^[236] itd., koje smatram za dokaz da si primio onih 10 funti.

Upravo dolazim od Gumperta, koga sam zbog svog gripa i posle višekratnih uzaludnih pokušaja tek večeras našao. On smatra da treba odmah da počneš s arsenikom. Škoditi Ti ni u kom slučaju ne može, može samo koristiti. To što Allen kaže da Tebi ne odgovara, glupost je. Zatim drži da je kura sa oblozima takođe glupost; ona samo pogoduje upali kože, što baš treba suzbijati, dok samo gnojenje ne ubrzava. Ledeni oblozi su mnogo bolji, ali sve dok si u Allenovim rukama mogli bi se primeniti samo ako Ti ih on prepíše. No, pre svega morski vazduh, da bi opet ojačao. Neko mesto na južnoj obali bilo bi, doduše, povoljnije, pošto je u ovo godišnje doba tamo vreme lepše nego ovde, no ako hoćeš da budeš u G[umpert]ovoj blizini, ima i ovde dosta mesta na obali koja su within an hour's ride from Manchester¹.

Kao što vidiš, uspeo sam da tako obrlatim G[umpert]a da sad on navaljuje da odmah počneš uzimati arsenik, bez obzira što Te spolja još uvek leči Allen, dok ranije nije hteo ni da čuje o tome, zbog etikete. A sada, učini mi ljubav i uzimaj arsenik, i dodi ovamo čim Tvoje stanje bude ikako dopuštalo, da bi se najzad oporavio. S tim većitim oklevanjem i odugovlačenjem Ti samo samog sebe upropašćavaš, jer takvu hroničnu karbunkulozu niko ne bi bio u stanju da zadugo izdrži, a da i ne govorimo o tome da bi se jednog dana mogao pojaviti i takav karbunkul koji bi Te mogao stajati života. A šta će onda biti s Tvojom knjigom² i s Tvojom porodicom.

Ti znaš da sam ja spreman da učinim sve što je moguće, a u ovom krajnjem slučaju čak i više no što bih pod drugim okolnostima smeo da rizikujem. Ali budi i Ti razuman i učini meni i svojoj porodici jedinu uslugu — dopusti da Te lečimo. Šta bi bilo od celog pokreta ako bi se Tebi nešto desilo, a po tome kako Ti radiš do toga mora doći. Zaista, ja ni danju ni noću neću imati mira dok ne budem znao da si van opasnosti, i

¹ jedan sat vožnje udaljen od Mančestera — ² Kapitalom

svakoga dana kad od Tebe nemam vesti ja sam nemiran i pomišljam da Ti opet nije gore.

Notabene!³ Nemoj da dođe opet do toga da karbunkul koji bi zapravo trebalo seći ne daš da se seče. To je veoma opasno..

Srdačni pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

³ Zapamti!

90

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 2. marta 1866.

Dear Fred,

Stvar se primiče kraju. Mislim da ću sutra, najdalje preko-sutra, moći ne samo da ustanem iz kreveta već da ću moći i izići i da je sa ovim poslednjim zlom serija karbunkula završena, for this season¹. A i generally² se osećam mnogo bolje. Ovaj poslednji napad bio je infaman. On je učinio kraj ne samo svakom radu nego i svakom čitanju, except³ Waltera Scotta.

Arsenik mi u početku (preovladavao je ukus cinamona⁴) uopšte nije bio neprijatan. No sada mi se njegov specifični ukus počinje gaditi. Uostalom, verujem da mi je koristio. Ja sam ga od samog početka uzimao 3 times a day⁵.

Šta je s Tvojim prilozima za »The Commonwealth»?⁶

A sa John Wattsovom »On Machinery»⁷

Sofa za koju sam već deveti dan prikovan nalazi se u mojoj radnoj sobi i postavljena je tik kraj prozora, tako da u određeno doba dana, kao na primer u ovom trenutku, uživam u veoma osvežavajućem strujanju vazduha.

A sad više ne treba da brineš, već možeš smatrati stvar završenom, as far as actual outbreaks are concerned⁸.

Salut.

Tvoj
K. M.

Tussy »sends her best compliments to her Chimp»⁹.

¹ za ovu sezonu – ² uopšte – ³ osim – ⁴ cimeta – ⁵ tri puta dnevno – ⁶ Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske – ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 83 i 85. – ⁸ što se tiče izbijanja novih karbunkula – ⁹ šalje svom šimpanzu najsrdačnije pozdrave

91

Engels Marxu

u London

Mančester, 5. marta 1866.

Dragi Mohr,

Gumpert je décidément mišljenja da čim Tvoje stanje to dozvoli, odeš bar na četiri nedelje na more i da svakako promeniš vazduh. Šta si rešio? Hoćeš li doći ovamo u jednu od obližnjih morskih banja (npr. Litam ili Blekpuł ili Nju Brajton) ili misliš na južnu obalu? Oduči se i u prvom slučaju dođi ovamo. Novac ću Ti za tu svrhu pribaviti, i, kao što sam Ti obećao, i još nešto više. Ti večiti recidivi s karbunkulima moraju već jedared prestati, inače Ti nećeš moći ni raditi ni uopšte do čega doći. Dakle, odluči se!

Moje priloge za »The Commonw[ealth]«² sâm si pokvario time što si pored članka o Poljskoj hteo nešto da imaš i o Pruskoj³. Usled toga je prvo prekinuto, a drugo ipak nije blagovremeno završeno. Canvass⁴ novca za Schillerov zavod^[23], o čemu sam Ti pričao, iznenada je pao na mene, pa sam prošle nedelje bio svake večeri zauzet time, a i sad moram odmah da idem.⁵ Mislim da ću za petnaest dana to preturiti preko glave, i svakako ću Ti ove nedelje poslati članak o Poljskoj.

Lepih li otkrića sa Jamajke.^[239] I blamaža lista »The Times« pri tome i resignation⁶ Russella.^[240] Taj list ide naglo nizbrdo.

Gledaj da po mogućstvu pročitaš izjavu kelnsko-mindenske direkcije o onom bednom poslu. Ukoliko ova u njemu učestvuje, on je *privatno-pravnog karaktera*; čim ga kralj⁷ ratifikuje, ima on da pokuša državno-pravnu stranu. Drugim rečima, buržuji u Kelnu sami neće nikakav ustav.^[241]

Mnogo pozdrava damama.

Tvoj
F. E.

¹ odlučno – ² *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 85. – ⁴ Prikupljanje – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prilozi, pismo br. 11. – ⁶ ostavka – ⁷ Wilhelm I

92

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 6. marta 1866.

Dragi Fred,

Kad već moram da idem odavde mislim da je najbolje da podem u Margejt. Vazduh je tamo naročito dobar. Osim toga to je blizu Londona, ako bi se šta desilo. A i poslednji karbunkul je doduše prošao, no rana još uvek nije zarasla, tako da bi mi duže putovanje železnicom bilo neugodno.

Šta sad treba »at large«¹ da preduzmem prema G[umpertovim] propisima?

Danas po prvi put izlazim na vazduh.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ »opšte uzev«

93

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 10. marta 1866]

*Confidential!*¹

Izvod iz jednog pisma Freiligrathu, koji mi se obratio za obaveštenje o nekom komercijalnom filistru, i u isto vreme izrazio svoje žaljenje zbog Tvoje bolesti i učinio nekoliko blagonaklonih primedaba^[242]:

»Marxu je potreban odmor od noćnog rada i briga, uz to morski vazduh i dobar život. To će ga već podići na noge. Ugojenim građanima kao što je Blind tako šta se ne dešava. No zato taj bednik i ima maler da uprkos tome što je sve i sva stavio u pokret, niko o njemu ne govori do Blind sam. Takvi tipovi imaju karbunkule na unutrašnjoj strani svojih lobanja. No dosta o tom, *deliberate liar*!².

Šta zapravo radiš? Čujem da je banka u Londonu likvidirala. Možda je to i dobro za Tebe; veza sa Fazyjem i kompanijom mogla bi Te kasnije ko zna kako kompromitovati.^[157] A Ti ćeš sigurno ubrzo opet dobiti neko dobro mesto.»

Žurim.

Tvoj
F. E.

¹ *Poverljivo!* – ² »svesnom lažovu«

94

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. marta 1866.

Dear Fred,

Jesi li primio moje pismo od prošlog utorka? Ja to moram znati da bih bio siguran da se niko ne meša u moju poštu. Bilo je adresirano na Mrs. Burns.

Ako uopšte treba da idem na more, onda moram sada, pošto nemam vremena za gubljenje. Rekao sam Ti u svom poslednjem pismu da bih u tom slučaju želeo da idem u *Margejt*, a onda bi se sve potrebno za to moralo već svršiti. Pitao sam Te u pisam-cetu i o tome šta Gumpert podrazumeva pod »kurom«? Da li da nastavim sa uzimanjem arsenika itd. ili šta?¹

U »International Council«-u² i u »novinskoj direkciji«³ vlada prava pravcata zbrka i ispoljava se jaka želja da se digne buna protiv odsutnog »tiranina«, a u isto vreme da se i cela butika otera do davola⁴. Moja je rana (od poslednjeg karbunkula) toliko zarasla (i dosad se nije pojavilo ništa novo), da bih sledećeg ponedeljka i utorka mogao da izidem među ljude, no s druge strane jedva da bih još mogao izdržati one kasne sednice u zabitom delu Fleet Streeta^[243], i što je još gore, još sam toliko nervno razdražen, da bih teško mogao da održim bure u »granicama čistog uma«, već bih verovatno planuo, što ne bi bilo celishodno.

Kad će najzad stići prvi članak o Poljskoj?⁵

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 92. — ² Generalnom veću Internacionale — ³ lista »The Commonwealth« — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 97. — ⁵ serija *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?*

95

Marx Engelsu
u Mančester⁽¹⁶⁶⁾

[London] 15. marta 1866.

My dear Frederic,

The bearer of these lines is citizen Orsini, the brother of the immortal martyr⁽²⁴⁴⁾, and a member of our association. He leaves England for the United States, whence he will return in some months. Your advice on commercial matters may, perhaps, prove useful to him. At all events, you will be delighted to make his personal acquaintance.

Yours truly¹

K. Marx

Mr. *Frederic Engels*, 7, Southgate, St. Mary's, Manchester.

P. S. I know that Bradlaugh is an honest man and occupies a respectable position in the city as solicitor².

¹ Dragi moj Frederik, donosilac ovih redaka je građanin Orsini, brat besmrtnog mučenika i član našeg Udruženja. On putuje iz Engleske za Sjedinjene Države, odakle će se vratiti kroz nekoliko meseci. Tvoji saveti o poslovnim stvarima mogli bi mu možda biti od koristi. U svakom slučaju biće Ti prijatno da ga lično upoznaš. Tvoj odani – ² P. S. Znam da je Bradlaugh pošten čovek i da ima ugledan položaj u gradu kao advokat

96

Marx Engelsu
u Mančester

5, Lansell's Place,
Margejt
[16. marta 1866]

Dragi Fred,

Sinoć sam stigao ovamo.^[245] Danas sam (pošto sam se kupao u toploj morskoj vodi) ceo dan tumarao u upravo se vratio u stan (na samom moru) da Ti pre zatvaranja pošte javim svoju adresu. Sutra ćeš dobiti opširnije vesti. Tvoj prvi članak o Poljskoj¹ neće izaći ove već iduće nedelje. Vazduh je ovde divan.
Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?

Marx Englesu
u Mančester

24. marta 1866.

5, Lansell's Place, Margejt

Dragi Fred,

Po zadocnelosti ovog pisma možeš ceniti kako »profesionalno« provodim svoje vreme ovde. Nit' šta pišem, nit' šta čitam. Već zbog uzimanja arsenika tri puta dnevno moram obede i vreme skitanja po morskoj obali i po okolnim hills¹ tako da podesim da ne preostane »nimalo vremena« za druge stvari. A uveče sam previše umoran da bih mogao nešto drugo da radim osim da legnem. Vreme je uglavnom nešto oštro, a pre svega ovde često duva istočni vetar koji je somewhat chilling², ali se i na to brzo privikneš. Koliko sam se oporavio, možeš videti po tome što sam prošle nedelje per pedes³ prešao do Kenterberija (17 miles⁴ odavde) za manje od 4 časa. Što se tiče društvenog života ovde, toga, razume se, nema. Mogao bih da pevam zajedno sa miller of the Dee: »I care for nobody and nobody cares for me.«⁵

Preksinoć sam morao u London da bih prisustvovao »prijemu« koji su priredile moje kćeri. Moj ujak⁶ im je poslao za Božić 5 funti, koje su im, međutim, za *general purposes*⁷ bile »uzete na zajam« i vraćene tek kad je stigao Tvoj novac. One su s time organizovale svoj godišnji »party«⁸ i toliko su me bombardovale pismima, da sam »skoknuo« u London, kao što je imao običaj da kaže gospodin Nothjung. Ali odmah drugog jutra vratio sam se opet u svoju usamljenost.

Pre no što ću krenuti ovamo (to je bilo u sredu, 14. marta), morao sam, mada tada još u vrlo bednom stanju, da 12. i 13. marta uzastopce prisustvujem dvema večernjim sednicama, prvo sednici akcionara lista »The Commonwealth«, zatim 13. sednici Centralnog veća.

Na prvoj sednici je gospodin Cremer sve udesio da bi izbacio Eccariusa, do čega bi i došlo da se ja nisam pojavio. Tako je rezultat te sednice bio samo taj da je gospodin Cremer »dobrovoljno« istupio iz redakcije. Kako se stvar dalje razvijala, ne znam, jer je sve bilo settled⁹ samo »provizorno«, za nedelju dana, a opšta

¹ brežuljcima - ² prilično hladan - ³ pešice - ⁴ milja - ⁵ vodeničarem iz Dija: »Ja ne marim ni za koga i niko ne mari za mene« (Engleska narodna pesma) - ⁶ Lion Philips - ⁷ za opšte ciljeve - ⁸ prijem - ⁹ uređeno

skupština akcionara odgođena za 19. mart. No i na ovom sastanku biće verovatno po onoj: beati possidentes¹⁰, a zasad je, zahvaljujući onom sastanku, Eccarius bio possidens¹¹.

Intriga u Centralnom veću bila je tesno povezana sa rivalries and jealousies¹² u odnosu na list (Gospodin Howell je želeo da bude editor in chief¹³, a gospodin Cremer ditto). Gospodin Le Lubez je to iskoristio da bi rovario protiv German influence¹⁴, i na sednici od 6. marta došlo je do lepo i tajno pripremljene scene. Naime, iznenada se pojavio major Wolff i održao svečan govor u svoje i Mazzinijevo ime kao i u ime Italian society.¹⁵ Protiv odgovora na Vésinier-ov napad, koji je Jung u ime Centralnog veća poslao listu »L'Écho de Verviers»¹⁶ On je veoma žestoko napao Junga i (impliciter¹⁵) mene. Stari macinizam Odgera, Howella, Cremera itd. dao je sebi oduške. Le Lubez je potpirivao vatru i, at all events¹⁶ izglasana je rezolucija, koja je sadržala manje ili više amende honorable¹⁷ za Mazzinija, Wolffa itd. Kao što vidiš stvar je bila ozbiljna. (Od foreigners bilo ih je samo a few present¹⁸ i nijedan nije glasao.) Bio je to sasvim divan potez od strane Mazzinija da mene pusti da Udruženje dovedem do njegovog sadašnjeg značaja a on da ga potom prisvoji. On je zahtevao od Engleza da ga priznaju za šefa demokratije na Kontinentu, kao da gospoda Englezi imaju pravo da *nama* postavljaju šefove!

U subotu (10. marta) sastali su se foreign secretaries¹⁹ Udruženja kod mene da bi održali ratni savet (Dupont, Jung, Longuet, Lafargue, Bobczynski). Zaključeno je da se ja po svaku cenu pojavim u Veću u utorak (13) i da u ime svih foreign secretaries¹⁹ protestujem protiv ovog postupka. Postupak je naime bio nepravilan, jer je Wolff prestao biti member of the Council²⁰, pa prema tome u njegovom prisustvu nije se smela izglasati rezolucija o stvari u kojoj je on lično zainteresovan. Zatim je trebalo da ja objasnim Mazzinijev odnos delom prema našem Udruženju, delom prema continental workingmen's parties²¹ na Kontinentu. I najzad Francuzi su imali da dovedu Césara Orsinija (koji je by the by²² lični prijatelj Mazzinijev) i da on podnese evidence²³ o Mazziniju. Wolffu i o state of »socialism»²⁴ u Italiji.

Stvar se svršila preko svakog očekivanja.¹²⁴⁶ Jedino engleski element (zbog petljavine sa Ligom za reformu¹¹⁴¹) nije bio jače zastupljen. Lubez-u sam ja natrljao nos. U svakom slučaju je Englezima (u stvari se i ovde misli samo na jednu manjinu) postalo jasno da ceo Kontinentalni element kao jedan čovek stoji iza mene i da

¹⁰ blaženi koji poseduju – ¹¹ posednik – ¹² suparništvom i zavišću – ¹³ glavni urednik – ¹⁴ nemačkog uticaja – ¹⁵ prečutno – ¹⁶ na taj način – ¹⁷ javno izvinjenje – ¹⁸ nekoliko prisutno – ¹⁹ inostrani sekretari – ²⁰ član Veća (vidi u ovom tomu Prvi deo, pismo br. 47) – ²¹ kontinentalnim radničkim partijama – ²² pored ostalog – ²³ izveštaj – ²⁴ stanju socijalizma

se ovde nipošto ne radi o *German influence*²⁵, kao što je to gospodin Lubez insinuirao. Lubez je pokušao da proturi da ja kao vod *engleskog* elementa u Veću držim u šahu ostale kontinentalne elemente; gospoda Englezi sad su se, naprotiv, uverili da ja *njih* pomoću kontinentalnog elementa imam potpuno u rukama čim samo pokušaju da prave magareće skokove. Opširnije o tome idući put.

Pre no što sam pošao ovamo, poplačao sam, razume se, kod kuće najhitnije dugove, jer inače ne bih imao ni jednog mirnog časa. Ako mi krajem meseca možeš poslati još neku sitnicu, bilo bi mi drago. U međuvremenu valjda će najzad stići punomoćje sa Rta²⁶, pa će tako ipak nešto kanuti, iako ne mnogo.

My compliments to Mrs. Lizzy²⁷.

Tvoj
K. M.

²⁵ nemačkom uticaju – ²⁶ od Johana Carela Juta – ²⁷ Pozdravi gospodi Lizzy

98

Engels Marxu

u Margejt

Mančester, 27. marta 1866.

Dragi Mohr,

Upravo sam se spremao da Ti čestitam što se, kako sam zaključio iz Tvog ćutanja, savesno pridržavaš toga da ne radiš ništa, kad mi je stiglo Tvoje pismo. Ono me u priličnoj meri umirilo, jer sam se počeo pribojavati da bi možda ipak opet neki novi karbunkul mogao biti razlog Tvome upornom ćutanju. Kreći se samo što više i nastavi da per pedes¹ posećuješ konterberijskog nadbiskupa, to će najzad iskoreniti bolest. Glavno pri toj stvari kao i inače jeste da se što duže izdrži dosada morske obale. Trebalo bi, ako je moguće, da ostaneš ceo april, da bi tu nevolju čestito izlečio.

Upravo dolazi stari Hill i smeta mi. Moram dakle za večeras završiti. Prilažem Ti 10 funti.

E/T 96 963, Mančester, 20. januara 1865.

Tvoj

F. Engels

¹ peške

99

Marx Engeltu

u Mančester

2. aprila 1866.

5, Lansell's Place, Margejt

Dragi Fred,

D'abord¹ 10 funti primio i najlepša hvala.

Za vreme mog odsustva došlo je u listu »*The Commonwealth*« do izmene dekoracije, ili bolje reći do izmene direkcije, koja iduće nedelje stupa na snagu: *Odger*, editor²; *Fox*, subeditor³; »*son of toil*«⁴ angažovan da dâ nedeljno po članak za 10 šilinga; *Cremier* out of place⁵; dao je ostavku i na položaj generalnog sekretara *Medunarodnog udruženja*. Opšte uzev, nemam ništa protiv te izmene. Teško da je Eccarius mogao da uobrazi (ili bar nije to trebalo da čini) da će mu ostaviti nominalno vodstvo čim list osvoji izvesne pozicije. Uzalud sam ga opominjao. S moje strane bila je to »politička« greška što sam popustio njegovom navaljivanju i u jednom pismu predložio ga za njegov sad već izgubljeni položaj. Da nisam bio bolestan, on bi uzalud navaljivao. Znao sam unapred da će to pasti na moja leđa. Izbegavanje svega što bi se moglo protumačiti kao lični ciljevi ili zloupotreba ličnog uticaja za skrivene ciljeve i održavanje dobrih odnosa s Englezima mora nam, naravno, biti važnije od zadovoljavanja Eccariusovih manje ili više opravdanih ambicija.

Takve suve prirode kao što je Eccarius imaju i izvestan suvi egoizam koji ih lako zavede. Kada je Liga za reformu odlučila da održi veliki miting u St. Martin's Hallu, Veće Lige naimenovalo je Eccariusu za jednog od public speakers⁶. Ljudi iz Potterove klike protestovali su protiv njega kao protiv stranca. Ja sam ga izričito opomenuo da svoj »brief«⁷ ne prihvati. No on je mislio da za njega više nema teškoća i u potaji se radovao važnoj ulozi u metropolitanskom pokretu⁸. I bio je a dead failure⁹. Naravno, on je grešnik proživeo život pun razočaranja, i počasna mesta koja su mu Englezi spontano davali, kao potpredsednika *Internationale* itd., u tolikoj su ga meri zanela, da je poverovao da će se sad moći jednim potezom revanširati za svoju prošlost. Da je mene poslušao, lagano

¹ Najpre – ² urednik – ³ zamenik urednika – ⁴ »sin rada« (pseudonim Johanna Georga Eccariusu) – ⁵ uklonjen – ⁶ javnih govornika – ⁷ »mandat« – ⁸ pokreta metropole – ⁹ potpuni propast

operisao, skromno se držao, sve bi pošlo dobrim putem. Ako sam uprkos njegovoj nedisciplini i svojeglavom postupanju radi njega čak i sâm zapadao u nezgodan položaj, na to sam se odlučivao u prvom redu uzimajući u obzir da je uvek radio s nama a nikad nije požnjeo plodove. No čovek uvek pravi blunders¹⁰ kad se rukovodi ovakvim obzirima.

Što se samog lista¹¹ tiče, postoji opasnost – zbog nemanja sredstava – da nonkonformistička klika sve više prevlada i zadbije prevagu¹².

Taj prokleti tradicionalni karakter svih engleskih pokreta pojavljuje se i u Reform movement¹³. Oni isti »instalments«¹⁴ koje je još pre nekoliko nedelja Narodna stranka odbacila s najvećom indignacijom – odbili su čak i Brightov ultimatum o household suffrage – sada se smatraju dostojnim ciljem borbe. A zašto? Zato što su torijevci nadali dreku. Njima nedostaje mettle¹⁵ starih čartista.¹²⁴⁷¹

Šta misliš o austrijsko-pruskom zapletu?¹²⁴⁸¹ Ni jedan kontinentalni list mi ne dolazi do ruku. No toliko mi je jasno, da iza Pruske stoji Rusija i da se Austrijanci, koji to znaju, nolens volens teše francuskom podrškom. Lepo su zamesili ti oci otadžbine! To je večita dilema na koju nas nemački filistar uvek iznova goni. Za Bonapartu bi civil war in Germany¹⁶ zbilja bio godsend¹⁷.

Doduše, još je uvek moguće da bi se stvar jednog lepog dana mogla svršiti prostim smenjivanjem poštovanog Bismarcka. Ali posle Düppela »Viljem osvajač«¹⁸ veruje u nepobedivost svojih »divnih armija« i drugi Olomouc¹²⁴⁹¹, pri internal conflict¹⁹, mora čak i njemu da izgleda riskantan.

Već ima nekoliko dana kako je vreme ovde vrlo loše, kao da je to učinjeno specijalno po porudžbini za Cockneyes²⁰ koji su za vreme uskršnjih praznika preplavili ovo mesto. *Koliko dugo* treba da uzimam arsenik?

My compliments to Mrs. Burns.

Tvoj
K. M.

Moj prijatelj Kaub piše mi iz Pariza da je neki gospodin Rebour pronašao sredstvo da vodu rastvara na vodonik i kiseonik na način koji bi iziskivao izdatak od dva sua dnevno for a fire to melt iron with²¹. No da zasad stvar još drži u tajnosti, pošto mu je ranije jednom ukraden neki pronalazak koji je u Londonu zatim patentiran. Qui vivra verra²². Ti znaš koliko smo puta nas dvojica sanjarili o nekom jevtinom načinu pretvaranja vode u vatru.

¹⁰ greške – ¹¹ »The Commonwealth« – ¹² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 83. – ¹³ pokret za reforme – ¹⁴ delimične ustupke – ¹⁵ žar – ¹⁶ građanski rat u Nemačkoj – ¹⁷ božji dan – ¹⁸ Wilhelm I – ¹⁹ unutrašnjem sukobu – ²⁰ podrugljiv naziv za Londonce – ²¹ za vatru kojom bi se moglo topiti železo – ²² Ko doživi videće

100

Engels Marxu
u Margejt

Mančester, 2. aprila 1866.

Dragi Mohr,

Nadam se da si primio 10 funti koje sam Ti poslao u Margejt. Bio sam preko praznika u Velsu i tek danas stižem da Ti pišem.

Orsini je dolazio k meni¹, no, na žalost, nisam za njega mogao ništa učiniti. U Njujorku nemam baš nikakvih veza, a ovdje nekoga pronaći ko bi se s njime upustio u Guano Dodge² i da za to predumi fonds³, to je out of the question⁴. On je veoma zgodan čovek.

Treći članak o Poljskoj⁵ napisaću sutra uveče, ukoliko nešto ne iskrсне. Poslaću ga direktno Eccariusu, care of editor of⁶ »Common-[wealth]«. Korektura je na žalost dozlaboga rdava, a bilo bi i vreme da se prestane sa preštampavanjem uvodnika iz nedeljnika »The Nonconformist« svake nedelje. Ipak je suviše drsko od Mialla što tako otvoreno prikazuje list kao običan privesak nedeljnika »The Noncon[formist]«.

Šta kažeš za Bismarcka? Sada gotovo izgleda da on gura u rat i time Luju Bonaparti pruža najbolju priliku da se bez po muke dočepa jednog parčeta leve obale Rajne i da se time à vie⁷ učvrsti. Mada svako ko snosi odgovornost za taj rat – ako do njega dođe – zaslužuje da bude obešen i premda ja ovo sa istom nepristrasnošću želim da protegnem i na Austrijance, ipak mi je najveća želja da Prusi izvuku teške batine. U tom slučaju postoje dve šanse: 1. Austrijanci u roku od dve nedelje diktiraju mir u Berlinu, i time bi bilo sprečeno direktno mešanje inostranstva, a ujedno bi sadašnji režim u Berlinu bio onemogućen i došao bi neki drugi pokret, koji bi se specifičnog pruskog duha apriori odrekao; ili 2. u Berlinu dolazi do preokreta još pre nego što Austrijanci tamo stignu i onda takode pokret uzima maha.

S vojnog gledišta smatram da su obe vojske podjednako jake i da će bitke biti veoma krvave. No Benedek je u svakom slučaju bolji general od princa Friedricha Karla, i ako Franja Josip ne bude pomogao B[enedeku], ili ako F[riedrich] Karl ne bude imao veoma

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 95. – ² sumnjivi posao s guanom – ³ sredstva – ⁴ potpuno isključeno – ⁵ iz serije: *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* – ⁶ na ruke izdavača – ⁷ doživotno

dobre i uticajne generalštabne oficire, mislim da će Prusi dobiti batina. Već i razmetanje posle Dipela govori o drugoj Jeni.

Ako u prvoj bici Prusi dožive odlučan poraz, Austrijancima neće stajati ništa na putu da pođu na Berlin. Pobeđi li Pruska, ona neće imati dovoljno snage da nastavi ofanzivu preko Dunava u pravcu Beča, a da i ne govorim o pravcu preko Budimpešte. Austrija bi single handed⁸ mogla da prisili Prusku na mir, ali Pruska sama Austriju ne bi mogla. Svaki uspeh Pruske bio bi dakle bodrenje za Bonapartu da se umeša. Uostalom oba nemačka lupeža već sad će početi da se utrkuju u nudenju nemačke zemlje trećem francuskom lupežu.

Tvoj
F. E.

⁸ sama

101

Engels Marxu
u Margejt

Mančester, 6. aprila 1866.

Dragi Mohr,

Da se iza Prusa kriju Rusi i meni se odmah učinilo vrlo verovatnim. Već i okolnost što se austrijske papirne forinte bezmalo opet kotiraju pari¹ i što se stoga opet moraju obarati, izazvala je podozrenje, ali još više jednovremena istorija s Cuzom²⁵⁰ i sigurno da ce cher² Bismarck ne bi tako zapeo da Rusi ne stoje iza njega. Možda je stvar već otišla tako daleko da niti B[ismarck] a ni stari magarac Wilhelm nemaju tu više šta da kažu, te da pitanje: rat ili mir, sasvim zavisi od volje Petrograda. Uostalom, kako taj Bismarck nezgrapno igra svoju ulogu. Više je nego smešno jadne Austrijance hteti prikazati kao napadače. A još je lepše što on ozbiljno pomišlja na to da za 1. juni sazove nemački parlament radi reforme saveznog ustava. To treba da bude protivsredstvo protiv malih država; mimo vladâ on – lui³ Bismarck – apeluje na narod. To je izazvalo sveopštu veselost čak i kod nemačkog filistra.¹²⁴⁸

Posle promena koje su se zbile u listu »The Commonwealth«⁴ više nisam mogao da pomenute članke⁵ blagovremeno dostavim redakciji, pošto je u tom slučaju trebalo da idu zaobilaznim putem preko Margejta. Stoga ću Ti ih poslati za idući broj. Potrebne podatke o oslobodenju ruskih kmetova našao sam u jednom članku od Mazade-a, u časopisu »Revue des deux Mondes«.

Kako je Tvoje zdravlje? Valjda nisi imao nove karbunkule ili male furunkule? Kako si inače, da li se gojiš i jačaš? Odlaziš li još uvek per pedes⁶ do starog »Cantuar[ian]-a«⁷? Arsenik moraš uzimati najmanje tri meseca; on Ti uostalom ne može škoditi.

Inače ovde nema ništa novo osim što odvratno duva istočnjak i ima mnogo prašine.

Koliko misliš još ostati u Margejtu? Svakako bar do kraja meseca?

Pokret za reformu – opšte priznanje opšte učmalosti.¹²⁴⁷ Kakav sićušan instalment⁸!

Tvoj
F. E.

¹ nominalno – ² dragi – ³ sam – ⁴ Vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 99.

⁵ *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* – ⁶ peške – ⁷ »čoveka iz Kenterberija« (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 97) – ⁸ delimični ustupak

102

Marx Engelsu
u Mančester

6. aprila 1866.

5, Lansell's Place, Margejt

Dear Fred,

Ja sam se ovde veoma lepo oporavio i nema ni najmanjeg znaka da bi se ti odvratni karbunkuli mogli povratiti. Mesto gde je bio poslednji i najopasniji još je malo osetljivo. Može biti da se prerano zatvorio i da pod zaraslom kožom još ima atom gnoja. No u tom slučaju usled toplih morskih kupanja i hrapavog peškira kojim se brišem, već bi se morao otvoriti, i zaista, ima dva dana kako izgleda da i ovo poslednje osetljivo mesto sasvim nestaje. Jedino što ne valja to je da mi se ovde povratila bolna reuma u desnom ramenu, koja mi veoma remeti san. Sad je skoro 4 nedelje kako sam ovde i živeo samo za zdravlje. Vreme je da to uskoro prestane.

Naša su se pisma ukrstila tako da Ti odgovaraš na moje. Ti ispuštaš iz vida mogućnost italijanske diverzije u korist Pruske.

Da Rusija, iako dozvoljava gospodinu Bonaparti da na proscenijumu igra arbitra, stoji iza Pruske, to je van svake sumnje. Ne sme se (govoreći à la Hegel) izgubiti iz vida da Danubian mine^[250] was sprung¹ istovremeno s Bismarckovim nastupanjem.^[248]

Uzmimo čak da se pruski džukci povuku, što je verovatno, ipak je jasno i mora da postane jasno i nemačkim filistrima da će, ako *ne dode do revolucije* u Nemačkoj, hohencolernski i habsburgovski skotovi građanskim ratom (dinastičkim) vratiti našu zemlju za 50 - 100 godina unazad.

Moram Ti otvoreno reći da stvari s *Internacionalom* stoje veoma rdavo, utoliko više što je usled nestrpljenja Francuza kongres određen za *konac maja*.^[251]

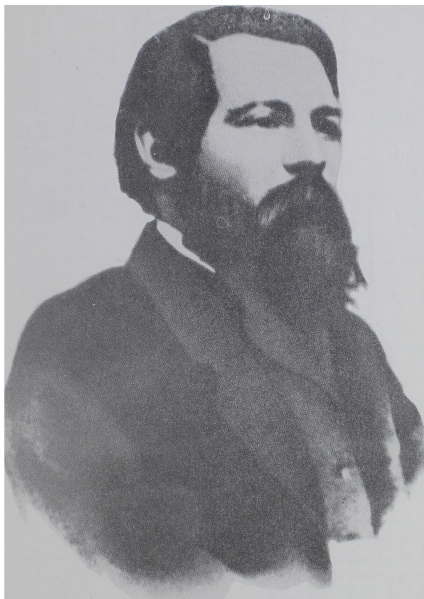
The fact is this² da se londonski engleski lideri, pošto smo im stvorili poziciju (čemu još treba dodati nesposobnost svakog Engleza da u isto vreme radi dve stvari), veoma *hladno* drže u našem užem pokretu. Moja odsutnost od bezmalo tri meseca *izvanredno je naškodila*. **Šta da se radi?** U Francuskoj, Belgiji, Švajcarskoj (pa tu i tamo i u Nemačkoj, a sporadično čak i u Americi) naše Udruženje je veoma lepo i stalno napredovalo. U Engleskoj nas je pokret za

¹ da je dunavska mina eksplodirala - ² činjenica jeste

reforme, koji smo mi sami stvorili, zamalo killed³. Stvar ne bi imala značaja da ženevski kongres nije zakazan za konac maja, i da Parižani, za koje je ovaj pokret *jedino moguć*, [nisu] putem svog lista »Le Congrès«⁽²⁵²⁾ skoro onemogućili da se kongres odloži. Englezi bi se uskoro osvedočili o tričavosti Reform movementa⁴ onakvog kakav je sada. Posle moga povratka bi pretnja koketiranjem s Potterovom klikom itd. ubrzo sve dovela u pravo stanje. Ali there is no time⁵. Englezima je svejedno sve da kongres i propadne. Ali nama? *Evropska blamaža!!* Zaista, je gotovo ne vidim izlaza. Englezi su propustili sve mogućnosti da se kongres održi u nekoj pristojnoj formi. Que faire!⁶ Misliš li *Ti da ja treba da putujem u Pariz* pa da ljudima izložim kako je sasvim *nemogućno* da se kongres održi sada? Odgovori što pre. Jedino u sporazumu s Parižanima vidim mogućan izlaz. S druge strane znam da su njihove pozicije u pitanju ako se kongres ne održi. Que faire? Gospodin *Vésinier* je *izazvao* naše Parižane. Neka dodu u Belgiju i izidu s njima na dvoboj. L'imbécile⁷. As to⁸ Orsini, znao sam da Ti ne možeš ništa uraditi. No nisam mu mogao odbiti da ga preporučim Tebi.

Tvoj
K. M.

³ uništio – ⁴ pokreta za reformu – ⁵ Ali nema vremena! – ⁶ Šta da se radi? – ⁷ Budala – ⁸ Što se tiče Orsinija (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 100).

Friedrich Engels
(sredinom šezdesetih godina)

103

Engels Marxu
u Margejt

Mančester, 10. aprila 1866.

Dragi Mohr,

Kako izgleda, Rusi *hoće* rat, a cilj im je, izgleda, da uspostave Poljsku pod ruskim suverenitetom i da po mogućstvu anektiraju Moldaviju. »Köln[ische] Zeitung«, koji se naravno strahovito boji rata, poslao je J. von Wickedea, svoga vojnog saradnika, u Češku da izvidi tobožnje austrijske pripreme.^[253] Čovek stiže tamo – 3. aprila, dakle 15 dana posle Bismarckove note^[248] – i svuda nailazi na najpotpuniji mir, jedino je nekoliko *čeških* pukova prebačeno u zapadne oblasti da bi se brže moglo preći na ratno stanje. Niko ko je na odsustvu nije pozvan nazad, nijedno utvrđenje se ne pojačava – ništa. Ceo skandal je dakle *namerno provocirao sam Bism[arck]*.

Zatim: Rusi koncentrišu trupe na austrijskoj i na *pruskoj* granici Poljske, a vojnici pričaju sasvim otvoreno da će oni koji stoje na pruskoj granici uskoro zauzeti *Poznanj*, čim pruske snage podu na Austriju. Bez obzira na to što Rusi tu smesta obezbeđuju za sebe ostatak pruskog dela Poljske, oni će zacelo imati i taj zadatak da uguše eventualne revolucionarne pokrete u Berlinu. No to bi vrlo verovatno bila pogrešna računica i svakako bi onemogućilo Hohenzollerne u budućnosti.

I najzad današnji leader¹ u listu »The Times« koji glupavo, lažljivo, nezgrapno, ali odlučno skreće na prusku stranu i Austriju prikazuje kao napadača. On je napisan po zapovesti.

Posle ovoga čini mi se da je rat gotova stvar, a posle nove austrijske note, koja apeluje na Bund, kao i posle Bismarckovog predloga odnosno nemačkog parlamenta – kakva stoka mora da je taj subjekt kad veruje da bi mu to pomoglo ma i za jedan atom – da je i iz razloga u samoj Nemačkoj neizbežan. Austrijska nota izgleda da pretpostavlja svest o tome da će ipak doći do gustog. Inače bi bar obezbedili sebi slobodan izlaz, da po cenu Bismarckove ostavke Prusima olakšaju povlačenje. No čim oni apeluju na Bund, ovo otpada; saveznoj većini neće se podrediti ni neka druga pruska vlada.

Bonaparta će se verovatno držati po strani, bar za prvo vreme, ta Bism[arck] mu je već ponudio Sarbriken itd., a u slučaju nužde

¹ uvodnik

pokloniće mu i bavarsku Falačku. Kad bude video da se Rusi angažuju na strani Prusa, on neće smeti da se upušta ni u kakav rizik.

Ako zbilja dođe do gustog, onda će prvi put u istoriji razvoji događaja zavisiti od držanja Berlina. Udare li Berlinci u pravi čas, stvar može da pode dobro – ali ko se u njih može pouzdati?

Što se tiče kongresa *Internacionale*, nije mi sasvim jasno kako mislite da ga izbegnete. A nije mi jasno ni to da bi se ponovnim odgađanjem stvar u većoj meri popravila. *Après tout*², svaka demonstracija te vrste biće u izvesnom smislu – bar u odnosu na nas – uvek blamaža. Ali pred Evropom? Mislim da bi to još i sad moglo da se izbegne. Zbog svojih poliglotskih sposobnosti, celu stvar bi ipak držali u svojim rukama Nemci, a baš Nemci su naši ljudi. Da li će kongres doneti razumne *odluke*, to je sporedno, samo ako može da se izbegne svaki skandal; a to će sad verovatno biti slučaj. Opšti zaključci teoretske prirode ili zaključci koji se odnose na međunarodnu pomoć štrajkovima itd., moći će da se usvoje bez ikakve opasnosti. Međutim, Ti to treba da znaš bolje nego ja; ja to odavde ne mogu tako dobro da ocenim. No ja za to ni u kom slučaju ne bih išao u Pariz. Tebe niko ne štiti, pa se policijā neće ženirati da Te ščepa – emisar jednog javnog radničkog udruženja sa izrazito revolucionarnim tendencijama, iza čega se lako mogu skrivati i druge tajne stvari – cela *suffit*³. Cela ta stvar nije vredna toga rizika.

Radije ostani još neko vreme u Margejtu dok i poslednja zaraslina ne bude više osetljiva i kreći se što više po svežem vazduhu. Ko zna da li Ti neće uskoro opet biti potreban snažan kadaver. Atmosfera je vrlo naelektrisana i mi ćemo možda uskoro opet biti usred oluje; to će verovatno olakšati da se prebrode teškoće oko kongresa.

Nešto novaca poslaću čim bude moguće. A i gledaću da nadem Gumperta i da ga pitam odnosno okončanja lečenja na moru i da li posle toga treba da uzimaš arsenik.

Tvoj
F. E.

² Na koncu – ³ to je dovoljno

104

Engels Marxu
u Margejt

[Mančester] 13. aprila 1866.

Dragi Mohr,

Pošto ne znam tačno da li se trenutno nalaziš u Margejtu, šaljem danas na adresu Tvoje žene

E/R 13 430, Mančester, 21. Jan. 1865 £ 10

E/R 43 331, Mančester, 20. Jan. 1865 £ 10 = £ 20, i javljam joj da sam Te o tome obavestio.

Dakle Bismarckov udar sa suffrage universel¹ svršena je stvar, iako bez njegovog Lassalle-a. Kako izgleda, nemački će građanin posle izvesnog opiranja na to pristati, jer bonapartizam je prava religija moderne buržoazije. Sve mi je jasnije da buržoazija nije sposobna da sama direktno vlada, te da je stoga tamo gde oligarhija ne može, kao ovde u Engleskoj, preuzeti na sebe da uz dobru platu upravlja državom i društvom u interesu buržoazije, bonapartistička poludiktatura normalna forma; krupne materijalne interese buržoazije ona sprovodi čak i protiv volje buržoazije, ali joj ne daje udela u samoj vlasti. S druge strane je ta diktatura i sama prinudena da te materijalne interese buržoazije i preko volje usvaja. I tako sad vidimo kako Monsieur Bismarck usvaja program Nacionalnog saveza.^[151] Sprovođenje u život je naravno nešto sasvim drugo, ali teško da će B[ismarck] propasti zaslugom nemačkog birgera. Neki Nemač koji se upravo vratio, priča da je već na mnoge naišao koji su zagrizli. Prema Reuteru, u Karlsruheu su navodno (vidi dole) stvar usvojili, a beskrajna zbunjenost lista »Köln[ische] Zeitung« povodom te stvari jasno ukazuje na predstojeći zaokret.

A da B[ismarck] ima s Rusima direktne sporazume, to u prvom redu dokazuje činjenica što ne samo »The Times« već i *Reuter*, sasvim protivno svome običaju, počinje da laže u korist Prusa. U greškama pri prevodenju, kojih sad ima u telegramima više no ikada, ima metoda. Do pre kratkog vremena protiv Pruske. Sada protiv Austrije. R[euter] telegrafira: Austrija pristaje na plan samo onda ako sve austrijske provincije (dakle i *nemačke*) budu zastupljene.^[254] U nemačkom originalu stoji samo: pod pretpostavkom da i austrijske zemlje budu zastupljene. — Dalje: prema listovima »Bromberger

¹ opštim izbornim pravom

Zeitung» i »Ostsee-Zeitung» (ovaj je ruski organ) Rusi gomilaju sve više trup^a u jugozapadnim provincijama kraljevine Poljske sve do Pruta, i to veoma lagano i u tišini. *Svi* vojnici očekuju da zajedno s Prusima pođu protiv Austrije, a oni na Varti ponavljaju da su određeni da zauzmu Poznanj, da bi Prusi mogli da odu odande.

Uostalom, Rusi mogu Prusima provizorno već da prepuste Schleswig-Holstein, pošto će Bečkim mirom i aneksijom sačuvati ono glavno: Londonski ugovor, a time i uspehe u *Danskoj*^[255]. Ako imaju Sund, šta će im onda Kil?

Za Tebe je svakako najbolje da ostaneš u Margejtu sve dok na dotičnom mestu više *ništa* ne budeš osećao i uopšte dok ne konstatuješ kod sebe odlučan preokret na bolje.

Piši uskoro.

Tvoj
F. E.

105

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 23. aprila 1866.

Dragi Fred,

Moje dugo čutanje objasnićeš sebi prosto lošim raspoloženjem, koje je rezultat neprekidne zubobolje i reumatizma više od dve nedelje. Izgleda, međutim, da je danas nastupio preokret.

Pošto je reumatičan bol, naročito jak noću, veoma remetio moj san i ceo kućni red – usled čega sam nekoliko puta povraćao –, to sam smatrao za potrebno da prestanem uzimati arsenik, tj. da ga ne uzimam za neko vreme. No sad ću opet nastaviti (ako je zbilja nastupio preokret). Od furunkuloznih ili karbunkuloznih čudovišta nema ni najmanjeg traga i nimalo ne sumnjam da ću, pošto otklonim sadašnje nezgode, koje su bile više posledica vremena, potpuno povratiti dušu. Ali je zbilja i krajnje vreme, pošto sam već toliko vremena izgubio.

Sa *Internacionalom* stvar stoji ovako: Posle moga povratka^[245] disciplina je uglavnom ponovo uspostavljena. A i uspešna intervencija *Internacionale* u štrajku krojača (putem pisama sekretara za Francusku, Belgiju itd.) izazvala je senzaciju među ovdašnjim trendjunionima.^[256] Što se tiče ženevskog kongresa, rešio sam da odavde učinim sve što mogu da on uspe, ali da lično ne idem onamo. Time otklanjam svaku odgovornost za rukovođenje njime.¹

Što se tiče nedeljnika «The Commonwealth» encroachments² Mialla i kompanije bilo bi snošljivije kad bi se bar zasnovalo na pomena vrednoj novčanoj pomoći. Ali ta su gospoda veoma izdašna u savetima i zanovetanju, a veoma štedljiva u cash³, tako da list živi od nedelje do nedelje. Njegov krug čitalaca je svake nedelje sve širi, ali svaki Pennypaper⁴ mora i pored najvećeg uspeha da bude bar za godinu dana unapred obezbeđen. Učiniti ga selfsupporting⁵ u kraćem roku je out of question⁶. Što list zasad još nije gori, ima se zahvaliti samo Foxu, koji mora neprestano da vodi borbu.

U otadžbini izgleda da zasad ipak neće doći do gužve. Dok se pruska razmetljivost reši da potegne mač! U svakom slučaju

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 62. – ² uplitanje – ³ u novcu – ⁴ petparački list – ⁵ rentabilnim – ⁶ sasvim isključeno

pruža nam se prilika da uživamo u pruskoj blamaži pred zemljom i pred inostranstvom. No i pored svega toga ostaje pitanje nećemo li jednog lepog jutra osvanuti u ratu. Rusi hoće rat (mada su oni u stvari već mnogo dobili i dobijaju samom svadom i ratnim pretnjama Nemačke), a za Bon[apartu] rat bi bio godsend⁷. U svakom slučaju, gospodin Bismarck je ponovo oživeo »pokret« u Nemačkoj.

Posle faze gradanskog rata United States su zapravo tek sada stupile u revolucionarnu fazu i evropske wiseacres⁸, koji veruju u svemoć gospodina Johnsona, uskoro će se razočarati.

U Engleskoj torijevci i palmerstonovski vigovci stvarno zaslužuju hvalu za to što osujećuju tihi raselovski settlement⁹.^[257] Sam gospodin Gladstone izrazio je na jednoj od poslednjih sednica svoje »melanholično« uverenje, da sada, potpuno suprotno njegovim blagonaklonim očekivanjima, predstoji »dugi niz borbi«.

Šta kažeš na »8« svetskog mudraca — *Milla*?

Pozdrav Mrs. Lizzy.

Tout à vous¹⁰

K. M.

⁷ božji dar — ⁸ sveznalice — ⁹ sporazum — ¹⁰ odani vam

106

Engels Marxu

u London

Mančester, 1. maja 1866.

Dragi Mohr,

Nadam se da si se srećno rešio svog reumatizma i zubo-
bolje te da opet marljivo sediš nad *knjigom*¹. Kako stoji s tim
i kad će prvi tom da bude gotov? Inače, uzimaj i dalje arsenik,
treba ga uzimati najmanje tri meseca i to uopšte nema veze s
reumatizmom itd. Mogućno je da su tegobe s jetrom usled pore-
mećaja u varenju resp. stvaranju krvi takode doprinele karbunkulima
i baš zbog toga moraćeš i nadalje da redovno i svakodnevno
pešačiš po nekoliko sati i da se okaniš noćnog rada, da bi opet
sve došlo u red. Tamo gde se tendencija ka hiperemiji jetre
pojaviła u tako klasičnoj i sistematskoj formi kao kod Tebe, ona,
naravno, ne prolazi tako odjednom.

Dobro je što zbog kongresa i Medunarodnog udruženja ne
treba više da trljaš glavu. A-propos, u Edinburg je uvezen brodski
tovar od 57 *nemačkih krojača* to put down a strike², a dalja dva
tovara još se očekuju. Verovatno iz Hamburga. Možete li u
Edinburgu saznati pojedinosti, pa da to sprečite?¹²⁵⁸¹

Bismarck *hoće* rat à tout prix³, i pošto nije uspeo u Češkoj,
izgleda da će uspeli u Italiji.¹⁵⁰¹ Nadam se da će Berlinec udariti
ako mu to pode za rukom. Ako tamo proklamuju republiku, za
14 dana može cela Evropa da se preokrene. No da li će oni to
i učiniti? Kako stoji s našim vezama tamo?

Jesi li video kako mali Louis Blankić kao dobar démocrate
impérial⁴ izjavljuje sada u listu «Le Temps» da ako Prusi apsorbuju
nemačke male države, onda Francuska u *najmanju ruku* mora
da dobije levu obalu Rajne? To su ti pravi revolucionari.

Ovih dana, da bih svoju staru srdžbu opet nešto podstrek-
nuo, čitao sam knjigu drezdenskog robijaša iz 1849. Röckela o
postupanju s njim na robiji. Te gnusobe Saksonaca prevazilaze sve
što sam ikada čuo. Ima veoma mnogo nitkova kojima ćemo morati
da najstrože sudimo. Stara vremena *pre* 48. uopšte nisu znala
za takve svinjarije, i ondašnje pruske tvrdave čine se čoveku u
poređenju s tim kao pravi raj.

¹ *Kapitalom* — ² za suzbijanje štrajka — ³ po svaku cenu — ⁴ carski demokrat

Ti su adulamiti kolosalni magarci, tako da napadnu pauvre Reformbill⁵, najkonzervativniju meru koja je ikada ovde sprovedena.^[259] Medutim, quem deus vult perdere⁶ itd.

Svoj treći članak o Poljskoj⁷ poslao sam listu »The Commonw[ealth]» još pre tri nedelje i zamolio da mi ga vrate ukoliko bi za *ovu* nedelju stigao prekasno. Na to sam posle 8 dana primio odgovor od Foxa da je mogao da izade tek u *prošlom* broju i ujedno mi vratio članak. U sredu sam ga opet poslao, ali prekasno. Ti si tada još bio u Margejtu. Iduće brojeve slaću opet Tebi, ako zbog kratkoće vremena ne bude potrebno da ih šaljem direktno.

Mnogo pozdrava Tvojim ženi i devojkama.

Tvoj
F. E.

⁵ jadni predlog zakona o reformi – ⁶ koga bog hoće da kazni itd. – ⁷ iz serije: *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?*

107

Engels Marxu
u London

Mančester, 9. maja 1866.

Dragi Mohr,

Brine me Tvoje ćutanje, gotovo se bojim da nisi dobro sa zdravljem. Ta valjda nisi opet dobio karbunkule?

Kakva li je to čudnovata pripovest sa tim ćoravim Cohenom, koji ne može da pogodi dugačkog Bismarcka ni sa pet metaka, pa ga još k tome pušta da ga uhapsi. Veća se usluga B[ismarcku] nije mogla učiniti.¹²⁶⁰

It strikes me¹ da Prusi sa svojom mobilizacijom zaostaju 14 dana iza Austrijanaca, i pre kraja ovog meseca neće moći da napadnu. Ako Austrijanci to iskoriste, mogu da dobiju jednu veliku bitku i da stignu u Berlin još pre nego što se Prusi koncentrišu.

Tvoj
F. E.

¹ zapanjuje me

108

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. maja 1866.

Dragi Fred,

No carbuncles whatever!¹ Ali prokleti reumatizam i zubobolja grdno su me namučili, dok prvi najzad nije počeo da popušta posle trljanja čistim alkoholom. Takode Ti moram otvoreno reći da još osećam neku *slabost* u glavi i da mi se radna sposobnost vraća *veoma sporo*. Možda to treba pripisati prekidu lečenja sa arsenikom, koji sam posle Tvog poslednjeg pisma ponovo počeo da uzimam.

Cohen^[260] je bio veoma dobar (mada ne naročito talentovan) mladić, koji mi je kao stari prijatelj moga Muscha² naročito simpatičan. Freiligrath je juče, naravno, odmah odjurio Blindu, a od njega je došao k nama. Ja nisam bio kod kuće. Najviše kuka zbog rdavih glasova koje o njemu i o ostalima (kao nominalnom saradniku časopisa »Eidgenosse«, čiji je simbol ruka s bodežom sa geslom »haec manus tyrannis«³ itd.) širi Blind. Kaže da 9 meseci nije bio kod njega. Ta se stvar čak ne može ni »izviniti«. Ukratko, njega je zapravo zabrinjavao samo mogućni utisak te stvari na londonske filistre. Inače ga je onaj badenski lisac opet jednom propisno obmanuo. Pravio se sasvim uveljen i svome prijatelju F[reiligrathu] nije dao ni naslutiti da je usred prvog bola imao toliko prisustva duha da tragični slučaj iskoristi kao dobru reklamu za sebe i svoju porodicu u raznim londonskim listovima. Always an eye to business⁴. Njegova žena⁵ je naravno neutučna, a smešno u toj stvari je to što Blind svojim idiotskim brbljanjem o ubistvu vladara nije na oltaru slobode žrtvovao svog sopstvenog sina, već Isaka staroga Cohena.

Usled svojih žalosnih iskustava iz 1859^[261] Austrijanci su u tako davolskoj situaciji, da je malo verovatno da će iskoristiti povoljan trenutak, i mada ih sve nagoni na to da uzmu *inicijativu*, oni to neće moći, ili će bar mnogo oklevati da to urade. Of course⁶ »public opinion«⁷ Evrope ne koristi im ni pet para, a zahteva od njih budalaštine. Oni isti liberalni magarci koji sad

¹ Nemam nikakvih karbunkula – ² Marxovog preminulog sina Edgara – ³ »ova ruka je tiraninu . . .« – ⁴ uvek jednim okom gledaj na posao! – ⁵ Friederike Blind – ⁶ Naravno – ⁷ »javno mnjenje«

uglavnom priznaju da je Austrija provocirana strana i da protiv nje postoji sistematska conspiracy⁸, zagalamili bi sutra u jedan glas (zajedno s engleskim lordovima) ako bi Austrija udarila prva i ne bi mirno sačekala dok njeni neprijatelji ne daju znak.

Ma koliko da mi je taj Bonaparta odvratn, njegov udar u Oseru neobično me je zabavljao.^[262] Stari magarac Thiers i chiens savants des corps l'égislatif⁹, koji mu aplaudiraju, zamišljali su da mogu nekažnjeno da se igraju lujfilipizma! Les imbéciles!¹⁰

Rusi igraju svoju ulogu vešto kao i uvek. Pošto su čestite Pruse najpre podbadali, sad istupaju kao mirotvorci i arbitri Evrope, ali su ujedno bili toliko mudri da gospodinu Bonaparti stave do znanja da na eventualnom kongresu, naravno, o Poljskoj, ne bi smelo biti reči, ukratko da Rusija može da se meša u evropske, ali Evropa ne sme da se meša u ruske stvari.

Zbog uvoza nemačkih i danskih krojača u Edinburg preduzeli smo sledeće: 1. uputili smo jednog Nemca i jednog Danca¹¹ (i jedan i drugi su krojači) u Edinburg, koji su već uspeli da razbiju sporazum između importers and imported¹²; 2. u ime Međunarodnog udruženja objavio sam u Nemačkoj upozorenje nemačkim krojačima. Ovo nam je vanredno mnogo koristilo u Londonu.^[258]

Veoma neprijatna stvar je što sam morao odjednom platiti 25 funti školarine. Taj iznos za tri kvartala nije se više mogao odgadati jer Jenny i Laura napuštaju školu; Laura uopšte ne uzima više časove muzike van škole, dok Jenny uzima samo još jedan čas nedeljno. (Baumer je naime dao ostavku na službu u školi.)

«The Commonwealth» se brzo uvećava i sigurno bi bio paying¹³ za godinu dana. Ali svi su izgledi da ćemo zbog oskudice novčanih sredstava uskoro morati da ga obustavimo.

Salut.

Tvoj
K. M.

⁸ zavera – ⁹ dresirani psi zakonodavnog tela – ¹⁰ Budale! – ¹¹ Alberta F. Haufe i N. P. Hansena – ¹² uvoznika i uvezenih – ¹³ rentabilan

109

Engels Marxu
u London

Mančester, 16. maja 1866.

Dragi Mohr,

Stvar s Freiligr[athom] je veoma zabavna i veoma utešna. To mu je kad se kači o uvažene ljude iz emigracije i odriče se »Partije«. Što se tiče Blinda, treba mu, u vezi s njegovim: manus haec inimica tyrannis¹, doviknuti neka se deca ne igraju vatrenim oružjem.^[260] Uostalom, iz svega je sasvim jasno da Bismarck nosi pancirnu košulju. Svi su ga meci morali pogoditi, za tri poslednja se priznaje da su bili puni pogoci, a pošto je revolver bio tako konstruisan da se nije mogao upotrebiti iz neposredne blizine, to svaka druga pretpostavka otpada. Te stvarčice sada prave veoma fino, a ipak solidno. Njegov prijatelj Bonaparta biće da mu je jednu već nabavio i preporučio.

Monsieur Bismarck se očigledno grdno prevario u malim državama, hinc² pretnja sa ustavom Rajha i Bennisenom. A možda je bilo i finansijskih neuspeha. No, može li čovek zamisliti nešto smešnije nego kad isti onaj Wilhelm koji je anno 1849, kao vrhovni komandant, sahranio ustav Rajha, sada hoće ili bolje reći mora da ga vaskrsne. Bismarck kao restaurator »nemačkih osnovnih prava« — to je više nego komično.^[263] Sa landverom i s mobilisanim rezervistima stvari takođe ne stoje najbolje, u Gerlicu je došlo do znatnog meteža, pešadija je izišla, ali se morala povući, jer momci nisu hteli da pristanu na takvu intervenciju. Ako ti ljudi ostanu još tri do četiri nedelje dokoni pod oružjem, biće za sve sposobni. A pošto ni Pruska ni Italija još nisu spremne za napad, moraće još da čekaju najmanje do kraja maja.

Toliko je pouzdano, Monsieur Bismarck je dospeo u takav sos s kojim ni on ni ceo dosadašnji režim neće moći da izađe na kraj. Ako sve prođe u miru, on je potrošio sva raspoloživa sredstva, pa se već zbog toga neće moći izvući, a ako dode do rata, moraće Acheronta movere³, koje će ga sigurno progutati. Čak i direktna pobeda buržuja u skupštini imala bi pod tim okolnostima revolucionarni karakter i morala bi odvesti dalje.

No, uprkos svemu tome još uvek ne mogu da zamislim da će usred 19. veka Severna i Južna Nemačka da udare jedna na

¹ ova ruka je neprijatelj tiraninu (vidi u ovom tomu prethodno pismo) — ² otuda — ³ pokrenuti sile podzemlja

drugu samo zato što Bismarck to želi u interesu Rusa i Bonaparte. Ali ako dode do gustog, Prusi bi se mogli slabo provesti. Austrijanci, izgleda, ovoga puta nameravaju da sve svoje snage napregnu do krajnjih granica, i mada su hvalisanja o 900 000 ljudi besmislica, ipak bi bilo moguće da se u Saksonskoj pojave znatno nadmoćniji. Rajnskim i vestfalskim korpusom Pruska uopšte ne može da raspolaze protiv Austrije, a saksonskim samo delimično. Preostaje još 6 armijskih korpusa, koji teško da će se sa više od 240 000 ljudi suprotstaviti neprijatelju. Budu li se Austrijanci u Italiji, kako se priča, u prvo vreme držali u defanzivi – onda će im tu biti potrebno samo 150 000 ljudi, pa bi tada sasvim lako mogli da pošalju na Prusku 300 - 350 000, osim ako ih Rusi ne prisile da Galiciju zaposednu jakim snagama. Odlučujuća bitka tukla bi se tada između 180 000 Prusa i 240 - 280 000 Austrijanaca i ona bi skoro neminovno značila Jenu i vodila direktno u Berlin. Međutim, teško je praviti pretpostavke o tome, pošto su kod Austrijanaca trupe uvek jače na papiru i što se baš u ovo vreme vrlo mnogo laže.

Gospodin Charles⁴ je, nažalost, u zaostatku s glavnom knjigom u kojoj je moj konto, tako da trenutno ne mogu pravo ni da pogledam kako stojim, a pošto se za šest nedelja završava bilansna godina i ja tada moram imati određeni kapital u poslu, to se moram prema tome upravljati. Čim to bude moguće, sabraču svoj »duguje« i »potražuje« i ako ikako bude moguće, poslaću Ti nešto novaca. No svakako možeš računati na to da ću Ti početkom jula, odmah po završetku bilansne godine, poslati 50 funti.

Zanimljivo je kako se »Kreuz-Zeitung« zalaže za opšte pravo glasa, za bonapartizam, za Vittoria Emmanuela itd. Masovne su gadosti koje *ta* gospoda moraju sad da kusaju.

Najlepše pozdrave Tvojim ženi i devojčkama.

Tvoj
F. E.

⁴ Charles Roengen

110

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 17. maja 1866.

Dear Fred,

Šta je s članicama o Poljskoj?¹ Bilo da se list² održi ili ne, Ti treba da daš koliko god možeš. Ovdasnji Poljaci očekuju nastavak i bother me³ pitanjima. Članci su i inače privukli pažnju. Foxić, pošto ih je najpre hvalio, održao je prekjuče u Centralnom veću diatribe⁴ protiv pasusa gde podelu pripisuješ korupciji u poljskoj aristokratiji. On je, između ostalog, posebno napao Nemce, koji su, kaže, saksonskom dinastijom itd. baš Poljake upropastili. Odgovorio sam mu ukratko.^[264]

Razmetljivi Prusi su dabome skloni da uvuku rogove, a Bismarck nailazi i kod Rülpsa⁵ na veliki otpor. Ali u Italiji je povlačenje gotovo nemoguće, a to bi opet moglo imati dejstva na Prusku. Kakav gubitak za Itziga što je mrtav! Tome bi sad Bismarck dao da igra važnu ulogu. B[ismarck] nas zacelo proklinje (i smatra austrijskim agentima) što smo mu pokvarili laku igru s radnicima.

Od početka ove nedelje najzad opet mogu da radim. Ako mi možeš poslati nešto vina, bilo bi dobro, jer bi nagla apstinencija mogla da škodi.

Gospodin Mazzini nije mirovao dok nije osnovao protiv nas »Medunarodni republikanski komitet«. U njemu su magarac Holtrop, Langiewicz, Ledru[-Rolin], Kinkel, Blind, a mislim i – Bolleter! Naše Udruženje se svakim danom sve više širi. Jedino se u Nemačkoj, zbog onog magarca Liebnechta (good fellow as he is⁶), ne može ništa uraditi.

Sadašnja kriza izgleda mi da je samo prerana zasebna finansijska kriza. Važna bi mogla biti samo onda kad bi u United States pošlo na gore, no za to još nije prošlo dovoljno vremena. Kako se ona odražava na vas, cottonlords⁷? I kako se odrazio pad cena pamuka?

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske? – ² »The Commonwealth« – ³ muče me – ⁴ lekciju – ⁵ Wilhelma I – ⁶ ma kako da je dobar čovek – ⁷ lordove pamuka

111

Engels Marxu

u London

[Manchester] 25. maja 1866.
Mornington St.

Dragi Mohr,

Panika je svakako došla prerano i postoji mogućnost da nam pokvari dobru i solidnu krizu, do koje bi inače došlo 1867. ili 1868. Da nije pukim slučajem u isto vreme došlo i do jakog pada cena pamuka, jedva bismo je i osetili. Slom limited liability i financing¹ mahinacija već se odavno očekivao i našu trade² gotovo uopšte nije tangirao. Ali kolosalni gubici na pamuku, koji su istovremeno nastali, prete da bi stvar ovde mogla postati ozbiljna, jer je veoma mnogo ovdašnjih i liverpulskih preduzeća umešano u to preko svojih filijala u Bombaju itd., a pošto je to nastupilo istovremeno s money panic³ i sa 10°,-tnom diskontnom stopom, moglo bi biti veoma ozbiljno za sve one koji imaju mnogo pamuka. Ovde svakako nije ta komedija još ni izdaleka prošla.

Budu li Austrijanci dovoljno pametni da ne napadnu, onda će u pruskoj vojsci doći do gužve. Još nikada nisu bili tako buntovnički nastrojeni kao prilikom ove mobilizacije. Na žalost, samo se veoma malo može saznati od onoga što se dešava, ali i to je dovoljno da bi se dokazalo da se s tom vojskom ne može povesti napadački rat. Kad ti momci budu koncentrisani u velikom broju, i kad počnu da se prebrojavaju i utvrde da je $\frac{3}{4}$ vojske istog mišljenja, i ako onda za vreme Kongresa budu morali da 3 - 4 nedelje stoje dokoni pod oružjem, onda neizbežno mora doći do krize, i jednog lepog dana otkazaće poslušnost. Za ovo će se lako naći neki povod. I kod takve vojske, kad jedan bataljon počne, onda se to širi munjevitom brzinom. No kad bi se čak i izbegla otvorena pobuna, sigurno je da bi ta vojska, s takvim moralom, i pod komandom starog Wilhelma, s Fr[iedrich]om Karlom i sa prestolonaslednikom⁴ kao bočnim komandantima, smesta dobila teške batine od besnih Austrijanaca, pod komandom Benedeka, koji se otrešao svih »erchercoga« i zabranio svako mešanje u sastav svoga štaba i koji raspolaže sa 300 - 360 000 ljudi. Toga je svestan i onaj stari magarac i ja sam uveren da će se on

¹ [društva] sa ograničenim jemstvom i finansijskih - ² trgovinu - ³ novčanom panikom - ⁴ Friedrich Wilhelm

povući ako ikako bude mogao, baš zbog takvog raspoloženja u vojsci. Ono što sam prošle godine u svojoj brošuri⁵ rekao o *mobilisanoj* pruskoj vojsci, do kraja se obistinilo.

U krasnoj su neprilici nacionalferajnovci^[161] otkad im je Bismarck plagirao njihov program; sad moraju istupati protiv svojih sopstvenih velikonemačkih fraza, kao i »Kreuz-Zeitung« protiv svojih sopstvenih feudalnih fraza.

Londonski dopisnik Msta »The Manch[ester] Guardian« priča da je Louis Bonaparta kao cenu za svoj pristanak na ovu istorijsku paradu ugovorio: da od Italije dobije Sardiniju, od Pruske Luksemburg, Sarluj i Sarbriken (pri tom zaboravlja samo na Landau) – to kao minimum.

Gledaću da do sutra završim svoje članke o Poljskoj⁶. Iskreno govoreći, za mene je žrtva da pišem ispod linije magarca Mialla, a uz to da gledam drečeće upadljivu napomenu da redakcija ne snosi odgovornost za dopise ispod crte; no zato odgovara za budalaštine iznad nje.^[265] Da sam ranije znao kako se postupa s našim stvarima u listu⁷ koji treba da je naš – u najmanju ruku organ radničke partije – i da nas tamo tek samo tolerišu i da za to moramo još da budemo takoreći i zahvalni – ne bih napisao ni slovceta. No Ti si tada bio bolestan i ja nisam hteo učiniti ništa što bi Tvoje lečenje moglo da ometa. Pa ipak me je ljutilo. Međutim, rekao sam A, a sad moram gledati da kažem i B.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

⁵ Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija – ⁶ Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske? – ⁷ »The Commonwealth«

112

Marx Engelsu u Mančester

[London] 7. juna 1866.

Dear Fred,

U velikom sam škripcu, pošto sam založio sve što se dalo založiti, a osim toga poverioci navaljuju. Što se tiče zdravstvenog stanja, zasad, srećom, karbunkuli se nisu više pojavili. No za to sam bio prisiljen da odem do Allena zbog jetre, pošto Gumpert nije ovde, a ta stvar se ne da lečiti iz daljine. Imam još bezmalo punu bottle¹ arsenika, ali ga već više nedelja nisam uzimao jer moj sadašnji način života ne odgovara tome.

Je li vas zakačila Consolidated Bank? Dr Rode je bio prekjuče ovde i s velikom zluradošću pričao da je Dronke pretrpeo znatne gubitke usled Barnettovog kraha.

Do rata će, dakle, ipak doći, ako se ne desi neko čudo. Prusi će platiti za svoje hvalisanje, a u svakom slučaju je idili u Nemačkoj došao kraj. Prudonistička klika među pariskim studentima («Le Courier Français») propoveda mir, izjavljuje da je rat zastareo, da su nacionalnosti besmislica, napada Bismarcka i Garibaldija itd.^[266] Kao polemika protiv šovinizma, njihova delatnost je korisna i razumljiva. Ali kao Proudhonovi vernici (moji ovdašnji odlični prijatelji Lafargue i Longuet pripadaju takode njima), koji misle da cela Evropa treba i da će zaista da sedi skrštenih ruku dok gospoda u Francuskoj ne iskorene «La misère et l'ignorance»², pri čemu od ovog poslednjeg i oni sami pate u obrnutoj srazmeri s galamom o «science sociale»³, — oni su groteskni. U njihovim člancima o present agricultural crisis⁴ u Francuskoj na iznenadujući način se ispoljava njihovo «znanje».

Rusi, koji neprestano igraju svoju staru igru, da evropske magarce huškaju jednog protiv drugog i da su čas partneri A-a čas B-a, neosporno su u poslednje vreme podbadali Austrijance. Prvo, zato što Prusi zbog Oldenburga još nisu učinili potrebne ustupke, 2. da bi Austrijancima u Galiciji vezali ruke i 3. sigurno i zato što je gospodin Aleksandar II, kao i Aleksandar I (u poslednjem periodu svoje vladavine) tako konzervativnog i sumornog raspoloženja zbog atentata^[267], da njegova gospoda diplomati moraju upotrebljavati bar «konzervativne» izgovore, a savez sa Austrijom

¹ bocu — ² «bedu i neznanje» — ³ «društvenoj nauci» — ⁴ sadašnjoj poljoprivrednoj krizi

je konzervativan. A kad dode opportune moment⁵, pokazaće back-side⁶ medalje.

Zvaničan ton «blood and iron»⁷ Prusa svedoči o velikoj uznemirenosti. Sad čak prave komplimente francuskoj revoluciji iz 1789! Žale se na austrijsku razdražljivost!

Najbolje što se ovde u tričavoj debati u parlamentu desilo bio je spisak grehova koji je Disraeli podneo nesrećnom Clarendonu.^[268]

Salut.

Tvoj
K. M.

Italijanski entuzijazam doživeće verovatno hladan tuš.^[50] Čak i melodramatičnost, koja uostalom odgovara nacionalnom karakteru, bila bi snošljiva da se sasvim u pozadini ne krije nada u Badinguet-a.^[179] Ne mogu da zaboravim svoga Itziga. Da je sad još živ, kakav skandal bi taj napravio!

⁵ pogodan trenutak – ⁶ naličje – ⁷ «krv i železo»

113

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 9. juna 1866.

Dear Fred,

Najlepša hvala za 10 funti.

I pored pritiska događaja, moj rad¹ je, otkad sam se vratio iz Margejta, slabo napredovao isključivo usled zdravstvenog stanja. Poslednjih nedelja bio sam toliko slab da čak ni Medunarodno udruženje više nisam mogao da posećujem. Juče sam dao da mi se izradi Gumpertov recept (za jetru), pošto mi Allenovi lekovi ništa nisu pomogli. Osim toga, morao sam da izvadim jedan zub da bih najzad učinio kraj zubobolji, a verovatno ću morati da izvadim još jedan.

Ako Ti to Tvoje zalihe vina dopuštaju (dakle ako zbog toga ne moraš da kupuješ), bilo bi mi drago kad bi mi nešto poslao, pošto pivo sad nipošto ne smem da pijem.

Stihovi očekuju Tvoj »komentar«. U mojim rukama neće iz toga biti ništa.

Večeras moram da odem na sednicu »Directors and friends«² nedeljnika »The Commonwealth«. Ta stvar je na izdisaju. Pored ekstremnih finansijskih teškoća i unutrašnje politike. Pošto onaj bredfordski magarac, fabrikant Mr. Kell (koji je dao 50 funti, njegov brat ditto, a obećao i više), drži Mialla sasvim u svojoj vlasti, to su dr Bridges, profesor Beesly, Harrison (kontisti) zapretili ne samo da će podneti ostavke već da će dati izjavu pred javnošću o svojim ostavkama.

Ja sam umoran od cele te stvari i večeras ću im predložiti da svoj propali institut *prodaju* Kellu i kompaniji, da bi se učinio kraj smešnoj situaciji da a Bradford manufacturer³ diriguje jednim londonskim »radničkim organom«. Ako ne pristanu, ja ću svakako podneti ostavku. Iz sopstvenih sredstava list se još duže vremena ne može izdržavati, zavisao je dakle od predujmova buržuja i tim gubi svoj karakter. Ja sam u ovoj stvari pokazao mnogo strpljenja, jer sam se još jednako nadao da će radnici sami uložiti dovoljno napora da bi list mogli voditi samostalno; a, s druge strane, nisam hteo da budem ja onaj koji kvari raspoloženje za to.

Gospodin Gottfried Kinkel postavljen je za profesora u Cihlu.

¹ na *Kapitalu* – ² »direktora i prijatelja« – ³ fabrikant iz Bradforda

Otkako je počela ratna graja, mnogobrojni »saksonski« radnici priključili su se Međunarodnom udruženju.^[269]

Salut.

Tvoj
K. M.

Compliments to Mrs. Lizzy⁴.

A-propos! Lafargue mi kaže da se cela nova francuska škola mikroskopskih fiziologa sa Robinom na čelu izjašnjava protiv Pasteura, Huxleya itd., a za generatio aequivoca⁵. Poslaće mi o tome nekoliko novih spisa.

⁴ pozdrav gospodi Lizzy – ⁵ prazračće, začće samo od sebe

114

Engels Marxu
u London

Mančester, 11. juna 1866.

Dragi Mohr,

Sanduk bordoa šaljem Ti večeras. To je veoma dobro vino od Borkheima. Poslao bih Ti već ranije, ali su moji momci ovde imali puno posla pa su zaboravili. Adresu sam im odavno napisao i dao. Nadam se da će Ti vino i redovno kretanje dobro činiti. Šta misliš o tome da na nekih 8 dana dođeš ovamo, recimo krajem meseca, i onda se vratiš početkom jula i poneseš novac? Tom prilikom mogao bi se jednom temeljito posavetovati s Gumpertom.

Nas ovde je bankovni krah još nekako mimoišao bez naročite štete. Dr[onke] mi je sâm rekao da je kod Barnetta nešto izgubio, ali samo zato što je bio prinuđen da promeni svog bankara, da je tamo imao 3000 funti kredita – no bio je i akcionar i utoliko gubi. Eichhoff je takode imao čast da mu bankar bankrotira pa je nadrljao sa 16 funti. On se zbog toga ne sekira mnogo; ako neku dospelu menicu ne može da plati, nikom ništa.

Gospodin G. Kinkel je svake godine širio glas da je pozvan u Cirihi. Zar Cirišani na kraju krajeva nisu morali u to stvarno poverovati?

U Nemačkoj svakim danom izgleda sve revolucionarnije. U Berlinu i Barmenu otpušteni radnici u gomilama i preteći prolaze ulicama. G. Ermen, koji se u petak vratio, priča mi da se u Koblencu na rajnskom mostu upustio u razgovor o ratu s nekim pruskim poručnikom; taj je bio veoma skeptičan u pogledu ishoda cele te stvari, priznao je da je kako vodstvo tako i ljudstvo Austrijanaca bolje nego prusko i na pitanje G. E[rmen]a: šta bi bilo ako bi Prusi dobili batina, odgovorio: onda ćemo imati revoluciju. Drugi jedan filistar mi je pričao da je u Kelnu iz pouzdanog izvora čuo da se landver po četama raspoređuje u linijske trupe i da bi pukovi landvera trebalo da budu popunjeni linijskim trupama; zapovest je, veli, već izdana. Na svaki način, vojska mora da je u takvom stanju da bi se uspeh mogao očekivati jedino u slučaju kad bi Austrijanci prvi prekoračili granicu, a to ovoga puta izgleda oni prosto neće da urade. A baš zbog toga ni Prusi neće da udare. Tako ovo stanje može da potraje još nedelju dana, dok se situacija toliko ne zategne te pukne.

Divna je ironija istorije koja se odigrava u odnosu na Bismarcka.

U istom trenutku dok govori liberalne fraze, on mora preduzimati apsolutističke mere. On će u jednom dahu proklamovati ustav nemačkog rajha i suspendovati pruski ustav (naređenja su već pripremljena). Dobra je ideja, pred buržoazijom hteti izigravati Bonapartu oslanjajući se na junkere umesto na seljake!

Landver će u ovome ratu Prusima biti isto tako opasan kao što su im 1806. bili Poljaci, koji su takode sačinjavali preko $\frac{1}{3}$ vojske, pa su još pre bitke celu stvar dezorganizovali. Samo što se landver posle poraza neće razbeći nego će se pobuniti.

Vojska je povučena sa čitave leve obale Rajne; u Luksemburgu stoje svega dva puka landvera i tvrđava je navodno u tajnosti već ispražnjena; u Sarlujju je još samo jedan nepotpun bataljon landvera. Von der Heydt treba da posredstvom Oppenheima privede kraju pregovore o sarbrikenkim ugljenokopima i državnoj železnici, da bi došli do novaca, a i vestfalska državna železnica treba da se proda železnici Berga i Marka. Blagajničke bonove je državi predujmla Pruska banka na njene *kelnsko-min-denske akcije*; nikakvu drugu svrhu stvar nije imala. Pri tom svi berlinski bankari duvaju s vladom u jednu tikvu.⁽¹⁸¹⁾

Ja mislim da će u Pruskoj kroz 15 dana otpočeti. Ako ta prilika prođe a ne bude iskorišćena, onda možemo mirne duše spakovati ono malo svojih revolucionarnih stvari i baciti se na višu teoriju.

Stieber je šef žandarmerije, organizuje »zaveru Blind« i u tu svrhu je našeg prijatelja Greifa opet poslao u London. Zar se ne bi moglo udesiti da dobije batine?

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

115

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 20. juna 1866.

Dear Fred,

Ovo proklete vreme naročito fatalno deluje sur mon physique¹; i to je razlog što Ti dosad nisam potvrdio ni prijem vina, niti inače pisao. U Mančester ne mogu doći, jer at present state² ne mogu da ostavim kuću; osim toga moram da budem ovde zbog *Internacionale*, gde su moji French friends³ već jednom iskoristili moju odsutnost, da bi pod tim trying circumstances⁴ počinili gluposti u ime Udruženja.^[246]

Što se tiče ovdašnjih listova, ako se stvar u Mančesteru ne može urediti, onda je po mome mišljenju najbolje da pošalješ snažan military article⁵ listu »The Times«, gde se možeš predstaviti kao engleski dopisnik darmštatskog lista »Militär-Zeitung«. Politički obziri pri tom otpadaju, pošto su svi londonski listovi jednako loši, a radi se o tome da se postigne što veći publicitet.^[270]

Ti treba sad da me »kritički« držiš au courant des affaires⁶ u Italiji i Nemačkoj.

Juče je bila u International Council⁷ debata o sadašnjoj ratnoj situaciji. Bila je unapred najavljena i naša room⁸ je bila dupke puna. I gospoda Italijani su poslali svoje predstavnike. *Kao što se moglo predvideti*, diskusija se kretala oko »question of nationality«⁹ uopšte i oko stava koji mi prema njemu treba da zauzmemo. Ta tema odložena je za idući utorak.^[271]

Francuzi, zastupljeni u velikom broju, gave vent¹⁰ svojoj kordialnoj nenaklonosti prema Italijanima.

Inače su predstavnici »jeune France«¹¹ (ne-radnici) izišli sa tezom da su nacionalnost i nacije »des préjugés surannés«¹². Prudonizovani štirnerijanizam. Da sve treba razbiti u male »grupe« ili »komune«, koje opet čine »udruženje«, ali ne državu. I to »individualiziranje« čovečanstva i odgovarajući »mutualisme«¹³ treba da se odigraju tako što bi istorija u svim drugim zemljama

¹ na moje telesno stanje – ² u sadašnjem stanju – ³ francuski prijatelji – ⁴ mučnim okolnostima – ⁵ vojni šlanak – ⁶ u toku stvari – ⁷ Veću *Internacionale* – ⁸ prostorija – ⁹ nacionalnog pitanja – ¹⁰ dali su oduška – ¹¹ »mlade Francuske« – ¹² »zastarele predrasude« – ¹³ »uzajamnost«

stala i ceo svet čekao dok Francuzi ne budu toliko zreli da izvedu socijalnu revoluciju. Tada će nam prikazati svoj eksperiment, a ostali svet, pod snažnim utiskom njihovog primera, poći će istim putem. Isto ono što je i Fourier očekivao od svog phalanstère modèle.¹²⁷² D'ailleurs¹⁴, svi koji »socijalno« pitanje opterećuju »praznovericama« starog sveta »reakcionari« su.

Englezi su se slatko smejali kad sam svoj speech¹⁵ započeo time, da nam se naš prijatelj Lafargue itd., koji je ukinuo nacionalnosti, obraća na »francuskom«, tj. na jeziku koji ⁹/₁₀ auditorijuma nije razumela. Dalje sam rekao da izgleda da on sasvim nesvesno pod negacijom nacionalnosti podrazumeva pretapanje tih nacionalnosti u francusku uzor-naciju.

Inače je naš položaj sad prilično delikatan, jer je potrebno podjednako istupiti kako protiv glupavog engleskog italijanizma, tako i protiv pogrešne francuske polemike s njime, a naročito izbegavati svaku demonstraciju koja bi našem društvu dala jednostrani pravac.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹⁴ uostalom — ¹⁵ govor

116

Engels Marxu
u London

[Mančester] 4. jula 1866.

Dragi Mohr,

Prilažem drugu polovinu novčanice. Tvoj telegram primio sam na žalost *posle 12 časova*, tako da prvom poštom više nisam mogao da pošaljem.

Šta kažeš za Pruse? Prve uspehe iskoristili su krajnje energično, i da nije bilo te žestine, Benedek bi se verovatno u potaji povukao do Olomouca, ali je očigledno juče bio primoran da primi bitku, a posle onoga što se desilo o ishodu nije moglo biti sumnje. Takvu odlučujuću bitku okončati za 8 časova, to je nešto nečuveno; pod drugim okolnostima trajala bi dva dana.^[273] Ali ostraguša je strašno oružje, a onda se ti momci tuku zaista tako sjajno kako ja to kod takvih mirnodopskih trupa još nisam video. Zauzimanje položaja na juriš je za branioca jednako nadmoćnosti napadača u oružju, a izgleda da su Prusi i u ovom pogledu mnogo uradili. Sa svojim »planom« u dubini, Benedek je ispaao ne samo magarac već i mlakonja. A s dovoljno snage kako ih je lepo mogao uhvatiti u brdima.

Sad će Bismarck svakako nastojati da ostvari svoje nemačko carstvo, u koje ulazi i Češka, koju će oduzeti Austrijancima, da tako uspostavi vezu između Šleske i Bavarske. Ugovorom sa Italijom on je, naime, sebi obezbedio^[50] »un territoire autrichien équivalent à la Vénétie«¹.

Berlin je opet zauzeo poznato nisko držanje i juče je čak birao sve same ministre.^[274] Šta će sad na to reći naše naprednjačke kamile!

Nije loša komičnost situacije na severozapadu, a sad će ubrzo biti veselo i na jugu.

Jedina garancija protiv izdaje, koju je Bis[marck] udesio s Bonapartom, jeste sasvim neočekivana veličina uspeha. Sad će mu biti teško da mnogo ustupi pa će verovatno Belgijanci morati da plate nešto od računa.^[275]

Najlepši pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

¹ »austrijsku teritoriju ravnu Veneciji«

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 7. jula 1866.

Dear Fred,

D'abord¹ da Ti se srdačno zahvalim za kalifornijsku pošiljku. Međutim, nije mi bilo moguće da platim landlordu², koji opet potražuje dva kvartala. Morao sam pre svega da nešto platim na ime duga onima koji mi svakodnevno i neprekidno dosađuju.

Što se pak mog zdravstvenog stanja tiče, u poslednje dve nedelje sam opet *ljudski zapeo* i nadam se da ću krajem avgusta biti gotov s prvim tomom³, koji ću izdati kao zasebnu knjigu, ako mi se zdravstveno stanje ne pogorša. Prinuden sam, istina, da svakodnevno uzimam Gumpertov lek za jetru, jer bih inače odmah bio onesposobljen. Pitanje: da li se *arsenik* (koji već više nedelja *ne uzimam*) s tim podnosi? Pitam to stoga jer mi se od pre 4 dana opet počeo praviti karbunkul na desnoj strani grudnog koša. Više no svim lekovima imam da zahvalim bordou. Inače, radim samo danju, pošto je sporadični pokušaj da radim noću (jedan ili dva puta) smesta imao vrlo nepovoljne posledice.

Pre no što predem na opšte stvari, prevedi mi na nemački »put stretches upon the mule« i reci mi šta znači na nemačkom »picks« pri tkanju. Šta znači »flyer« kod mule-mašine?

Demonstracije londonskih radnika, neverovatne u poređenju sa onim što smo od 1849. naovamo videli u Engleskoj, isključivo su delo *Internacionale*. Mr. Lucraft f. i.⁴, glavna ličnost sa Trafalgar Square-a, is one of our Council⁵.^[276] Tu se vidi razlika između onih koji *deluju* iza kulisa a javno se ne pojavljuju i demokrata s njihovim manirom javno se praviti važan a *ništa ne raditi*.

»*The Commonwealth*« će uskoro lipsati. Fox iduće nedelje odlazi otuda. A-propos! Stumpf mi piše iz Majнца da je tražnja za Tvojom knjigom »*Položaj*... itd.«⁶, među tamošnjim radnicima svakog dana sve veća i da bezuslovno moraš pripremiti drugo izdanje, već i zbog partijskog interesa. Ujedno smatra da će, prema njegovom ličnom iskustvu, »radničko pitanje« u Nemačkoj odmah po završetku rata upadljivo stupiti u prvi plan.

¹ Pre svega - ² kućevlasniku - ³ *Kapitala* - ⁴ na primer - ⁵ član je našeg Veća - ⁶ *Položaj radničke klase u Engleskoj*

Freiligrath je objavio nekakvo malo lirski-bolećivo sranje o bratoubilačkom ratu, koje je njegova kći Kate u današnjem broju časopisa »The Athenaeum« prevela na engleski.^[277]

Osim jednog velikog poraza Prusa, koji bi možda (da, a Berlinci!) doveo do revolucije, nije moglo ništa bolje da se desi do njihova ogromna pobeda. Thiers je s takvim uspehom napao Bonapartinu politiku pomaganja u »stvaranju« Pruske (jer posle Engleza Francuz zapravo najviše *mrzi* Pruse) da je Boustrapa^[52] morao izmeniti Francuzima oktroisani ustav i par ordre du »Moniteur«⁷ »ukinuti«⁸ debatu o Adresi. (Prilažem Ti govor J. Favre-a o Meksiku i rdave viceve Glais-Bizona, da vidiš kakav je bio B[oustrapin] položaj pre izbijanja rata.)^[278] Gospodin Bonaparta je računao s tim da će se pobeda i poraz kolebati naizmenično između Prusa i Austrijanaca, tako da bi na kraju on mogao stupiti među njih iznurene kao Jupiter Scapin. Uspeh Pruske izlaže njegov režim u Francuskoj doista životnoj opasnosti (to je njegova druga velika greška u računu posle američkog građanskog rata) ako mu ne pde za rukom da diktira uslove mira. S druge strane, taj isti uspeh onemogućava pruskoj dinastiji (nismo više anno 1815), ili joj jedva omogućava, da prihvati drukčije uslove od takvih koje Austrija *mora* da odbije, da i ne govorim o nemogućnosti za lepog Wilhelma⁸, alias Aleksandra Velikog, da nemačku zemlju ustupi Francuzima. Odluka Prusa zavisiće od »nećaka« u Petrogradu⁹. Nemogućno je reći šta će ovaj da uradi, jer bi se za to morao imati materijal ruske državne kancelarije. No ja sa svoje strane ne shvatam kako Rusi, povrh toga uvređeni austrijskim odbijanjem njihove pomoći, mogu Austriji dozvoliti da dode do predaha, i propustiti ovaj povoljni trenutak za izvođenje svojih dunavsko-turskih manevara. Gospodin Vittorio Emanuele je takode u lepom sosu. Venecija sada pripada Bonaparti. Dobije li je od njega na poklon, onda je s njegovom dinastijom svršeno.^[279] S druge strane, *šta* on može protiv Francuske i *gde* bi *on* mogao sada napasti Austriju?

A šta kažeš na našeg *Foxića*, koji je prekjuče dojurio k'o bez duše k nama i uzviknuo: »Bonaparta je *spasao* Nemačku!« To je mišljenje Beesleyja, Harrisona i cele kontističke klike. Piši mi uskoro, jer se u ovom eventful period¹⁰ usmena veza mora nadoknaditi mastilom i hartijom.

Najlepši pozdravi Mrs. Lizzy.

Jenny interesuje kako su Tvoji »afrikanci«^[280]

Salut.

Tvoj

K. M.

⁷ pa nalogu lista »Le Moniteur« — ⁸ Wilhelma I — ⁹ Aleksandra II — ¹⁰ događajima bogatom vremenu

Bonaparta sad, naravno, ne želi rat, sve dok ne uvede needle gun¹¹ ili neki ekvivalent. Neki *Jenki*¹² je ovdašnjem ministarstvu rata ponudio pušku koja, kako me jedan pruski refugee¹³ oficir (Wilke) uverava, svojom apsolutnom jednostavnošću konstrukcije, time što se ne zagreva, manjom potrebom za čišćenjem i svojom jevtinoćom nadmašuje ostragušu isto toliko koliko ova prevazilazi »Old Bess«¹²⁸¹. Naša teorija da *sredstva za proizvodnju* određuju *organizaciju rada* nigde se tako sjajno ne potvrđuje kao u industriji namenjenoj uništenju ljudi. Bilo bi doista vredno truda da o tome nešto napišeš (meni za to nedostaje znanja), što bih s Tvojim potpisom mogao da ubacim u svoju knjigu kao apendiks. Razmisli o tome. Ako se rešiš na to, onda se to mora uraditi pour le premier volume¹⁴, gde ja tu temu ex professo¹⁵ tretiram. Razumećeš da bi mi to pričinilo veliku radost kad bi se Ti i u mome glavnom delu (dosad sam napisao samo male stvari) pojavio neposredno kao Collaborateur¹⁶, a ne samo u citatima!

Sada uzgred studiram Comte-a, jer Englezi i Francuzi dižu toliku prašinu oko njega. Ono što ih pri tom najviše osvaja jeste ono enciklopedijsko, la synthèse¹⁷. No to je bedno u poređenju s Hegelom (mada je Comte kao matematičar i fizičar po profesiji jači, tj. jači u detaljima, ali je Hegel čak i u tome, gledano u celini, neizmerno veći). I taj tričavi pozitivizam objavljen je 1832!

¹¹ igljenjaču — ¹² Jacob Snider — ¹³ izbeglica — ¹⁴ za prvi tom *Kapitala* — ¹⁵ posebno — ¹⁶ saradnik — ¹⁷ sinteza

118

Engels Marxu

u London

Mančester, 9. jula¹ 1866.

Dragi Mohr,

Istorija, tj. svetska istorija je sve ironičnija. Ima li ičeg lepšeg od ovog praktičnog ismevanja Bonaparte od strane njegovog učenika Bismarcka, tog krautjunkera², koji je svoga majstora odjednom prestigao i celom svetu na opipljiv način otkrio da taj arbitre de l'Europe³ egzistira samo zato što ga trpe. A onda i sâm taj Bismarck, da bi u zemlji nekoliko meseci mogao da vlada na izgled feudalno i apsolutistički, na spoljnom planu sprovodi politiku buržoazije with a vengeance⁴, priprema buržoaziji vladavinu i ide putevima na kojima se može napredovati samo liberalnim, čak revolucionarnim sredstvima, a pri tom svoje sopstvene krautjunkere primorava da faktički idu protiv svojih sopstvenih načela. Oni koji su predali Francu Bombi⁵ štit časti zaključuju savez s Garibaldijem, i pobornici prestola po milosti božjoj gutaju zemlje uprkos Vittoriju Emanuelu!^[282] Nikad nisam video nešto lepše od lista »Kreuz-Zeitung« za poslednje 4 nedelje, a istorijsko-feudalna stranka, čije je osnivanje zadalo toliko truda i muke blaženopočivšem geniju F[reidricha] W[ilhelma] IV, sad se davi u pogani koju mora da jede po zapovesti svog sopstvenog vode.

Stvar je prosta: Pruska ima 500 000 ostraguša, a preostali svet nema ih ni 500. Pre dve-tri, možda i pet godina, nijedna vojska neće moći da se naoruža ostragušama. Do tog vremena Pruska ima prae⁶. Misliš li da Bismarck neće iskoristiti moment? Naravno da hoće. Bonaparta se neće lako rešiti na to da zapodene kavgu, a što se Rusa tiče, oni doduše urlaju vrlo grubo u »Journal de St. P[éters]b[our]g«, ali oni su sad vojnički bezopasniji no ikada. Ja uopšte ne sumnjam u to da će iznenadni i ogromni porast ruske moći zbližiti Bonapartu i Ruse, i da će oni u prvom redu nastojati da spreče svako dalje jačanje Pruske. No oni će se čuvati da ne dode do rata; što se tiče Francuske, njeno aktivno mešanje bilo bi najsigurnije sredstvo da se južni Nemci nateraju definitivno u naručje Prusa i da zaborave na građanski rat.^[283] A što se tiče Rusa, Monsieur Bismarck je pravi čovek za to da im

¹ u rukopisu: juna – ² seoskog plemića – ³ arbitar Evrope – ⁴ fanatično – ⁵ Francu II od Napulja – ⁶ prednost

pripreti novim poljskim ustankom, a oni znaju da je on dovoljno beskrupulozan da to učini. I uopšte, Bismarck predobro poznaje svoju moć i zna takode da ona u toj srazmeri može da potraje svega nekoliko godina, i ja verujem da će je on iskoristiti do poslednje mogućnosti. A onda Bonaparta se na kraju krajeva uvek može kupiti Belgijom, i ne baš tako dugo pred rat između Goltza, Bonaparte i holandskog prestolonaslednika⁷ »vođeni su razgovori« o deobi Belgije između Francuske i Holandije, koja bi zatim Luksemburg ustupila Francuskoj.^[275] Mislim da ratu još ni izdaleka nije došao kraj, a ako je tako onda se još svašta može dogoditi.

Izgleda da su Rusi od pre izvesnog vremena doista napravili zaokret u pravcu Austrije, a ovaj ogromni uspeh Prusa onemogućava im svaki povratak. Tim pre što će sad Austrija biti dovoljno zrela da dopusti da joj umesto Venecije utrape Bosnu ili Vlašku, u kojem slučaju bi Rusija prigrabila Moldaviju.

Uostalom, Ti vidiš koliko sam tačno ocenio prusku vojsku, tvrdeći uvek da se u njoj krije mnogo više no što se obično dopuštalo. Posle ovih uspeha, kao i posle apsolutno briljantnog držanja trupa, njihova samosvest i ujedno njihovo ratno iskustvo toliko su porasli, da bi se sutra mogli suprotstaviti Francuzima, čak kad bi ovi i imali ostraguše, a francuski bajonet je u svakom slučaju odigrao svoje, kao u svoje vreme špansko koplje. U slučaju opšte primene ostraguša, konjica će opet zauzeti svoje mesto.

Jenny moram podneti iscrpan raport o afrikancima^[280], što već odavno nameravam.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

⁷ Wilhelma Oranskog

119

Engels Marxu

u London

Mančester, 12. jula 1866.

Dragi Mohr,

Ja sam o Tvojoi stvari pisao Gumpertu, koji je u Velsu. Pošto ne znam njegovu adresu, moram pismo uputiti prvo na njegov stan ovde, zbog čega će ga verovatno nešto kasnije primiti. Čim dobijem odgovor, pisaću Ti, a u međuvremenu ja bih *smesta* počeo uzimati arsenik prenebregavajući sve drugo, kako bi se razvoj tog prokletog karbunkula zaustavio. Za ime sveta, učini već jednom kraj *toj* svinjariji.

Bonapartin plančić i njegova intervencija biće delimično rezultat ranijeg dogovora s Bismarckom, ali su sigurno – novi Rajnski savez itd. – i pretnje na njegovu adresu.^[284] No kako može da bude toliko glup pa da *taj* plan objavi, to prevazilazi moje shvaćanje. Kao i kod Schappera – *toliko* glup... itd. – Pa time on celu južnu Nemačku tera u naručje Pruske, a ovde je čak i stare filistre na berzi doveo do besnila. Neki stari Frankfurčanin mi je rekao: to Prusima vredi više nego 100 000 ljudi pojačanja.

Kao što vidiš, ti budalasti južni Nemci dopuštaju da budu jedan po jedan tučeni, pa čak i ne pokušavaju da se ujedine. Uskoro će se opet čuti: izdani smo, hoće da nas vode na klanicu! Kao anno 1849. Šteta za njih, dobri su vojnici. Tek sad čovek počinje da shvata kako su Francuzi mogli postići takve uspehe protiv »Rajha«, dok *ne* shvata kako se Rajh mogao tako dugo održati nasuprot takvoj koncentrisanoj monarhiji kao što je Francuska.^[285]

Onu stvar o industriji za masakriranje gledaću da Ti napišem.¹
Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 117.

120

Marx Engelsu
u Mančester[London] 21. jul¹ 1866.

Dear Fred,

Karbunkul je srećno sam od sebe prošao. Ali sam imao i imam, kod ovakve žege, velike tegobe s jetrom. Pa i pored svega toga posao² dobro napreduje, a tako će biti i dalje ako sadašnje zdravstveno stanje potraje. Meni je naravno mučno što moram opet kod Tebe zakucati, no kako ćeš iz priložene cedulje razabrati (treba da mi je vratiš) predstoji *periculum in mora*³. Na jedvite jade uspeo sam da dobijem odgodu do idućeg utorka. Sudeći po Tvojim poslednjoj pošiljci, sumnjam da si u Mančesteru. A ni list »The Manchester Guardian« više ne dobijam. Ili tu Tvoga nije više ništa izišlo?⁽²⁷⁰⁾

Ne može se dati nikakva ocena sadašnjeg stanja stvari dok ne stigne vest bilo o primirju bilo o odlučujućoj bici pred Bečom. U svakom slučaju, tok događaja je dokazao da je austrijski sistem već sasvim truo.

Naši Englezi se zasad, kao i uvek, klanjaju uspehu. Čak i veliki Arnold Ruge je još pre 15 dana dao svoj pronunciamiento za Pruse, što je veliki Kinkel učinio još ranije. Ostanu li Prusi do kraja pobednici, kakve li navale karijerista i spasilaca otadžbine u Frankfurt!

»Homme prestige«⁴, »Jupiter Scapin«, grotesque providence of Europe⁵ je u svakom slučaju uzdrmano a Bismarck ga je čak i nadmašio. To je utešno.

Ovde je pre nekoliko dana objavljen V-th Report of Children Employment Commission⁶. Time je zaključena anketa o manufakturama, i biće objavljen još samo dodatak o sporadičnoj upotrebi organised gangs⁷ žena i dece u poljoprivredi. Od 1850. naovamo buržoaski optimizam nije pretrpeo teži udarac nego što je ovih 5 Bluebooks⁸. Osim toga je pre nekoliko dana objavljen VIII izveštaj Board of Health⁹, koji naročito sadrži veoma opširan izveštaj o stambenim prilikama proletarijata.⁽²⁸⁶⁾

Salut.

Tvoj

K. M.

¹ u rukopisu: januar – ² na *Kapitalu* – ³ opasnost na pomolu – ⁴ »Čovek s prestižom« – ⁵ groteskno providenje Evrope (Napoleon III) – ⁶ V izveštaj komisije za ispitivanje zapošljavanja dece – ⁷ organizovanih ekipa (vidi uz ovo u 21. tomu ovog izdanja, str. 613–616) – ⁸ plavih knjiga – ⁹ Ministarstva zdravlja

121

Engels Marxu u London

Mančester, 25. jula 1866.

Dragi Mohr,

Nadam se da si novčanice sad primio u redu. Mora da sam u rastresenosti umesto novčanica stavio u koverat cedulju na kojoj sam bio pribeležio brojeve. Same novčanice bio sam stavio pod korice mape za pisanje, gde sam ih i pronašao, pošto sam se oporavio od prvog iznenađenja koje je izazvala Tvoja depeša. Nadam se da su stigle još na vreme.

Stvar s Nemačkom izgleda mi sada prilično prosta. Od onog časa kada je Bismarck pomoću pruske vojske i s takvim kolosalnim uspehom izveo malonemački buržoaski plan,^[287] razvitak u Nemačkoj je tako odlučno uzeo taj pravac da mi, kao i drugi, *we may like it or not*¹, moramo priznati taj *fait accompli*². Što se tiče *nacionalne* strane stvari, B[ismarck] će svakako uspostaviti malonemačko carstvo u obimu kako je to buržoazija nameravala, tj. uključujući jugozapadnu Nemačku, jer fraze o liniji na Majni i o *Optional South German separate confederacy*³ namenjene su Francuzima, a u međuvremenu Prusi marširaju na Štutgart. I neće dugo potrajati pa će i nemačko-austrijske pokrajine pripasti tome Rajhu, budući da Austrija sad mora postati mađarska i Nemci će biti treća nacija u državi – čak iza Slovena.

Politički, B[ismarck] će biti prinuđen da se oslanja na buržoaziju, koja mu je potrebna protiv knezova carevine. Možda ne u ovom trenutku, pošto su sad još prestiž i vojska dovoljni. No već i zbog toga da bi od parlamenta dobio uslove potrebne za stvaranje centralne vlasti, on će morati nešto da da buržoaziji, i prirodni tok stvari teraće njega ili njegove naslednike da se jednako obraćaju buržoaziji; tako da će ga okolnosti, ako B[ismarck] ovoga puta možda i ne htedne dati buržoaziji više no što baš *mora*, sve više i više terati na njenu stranu.

Dobra strana te stvari je u tome što se situacija uprošćuje, a revolucija olakšava time što sad otpadaju meteži po malim prestonicama i razvitak se svakako ubrzava. Na kraju krajeva, jedan

¹ svidalo nam se to ili ne – ² svršena činjenica – ³ davanjem opcije južnonemačkim državama za stvaranje zasebne konfederacije (vidi takođe u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 142)

nemački parlament je ipak nešto sasvim drugo nego jedan pruski predstavnički dom. Sve te male države biće uvučene u pokret, pretaće najgori lokalistički uticaj i stranke će najzad postati stvarno nacionalne a ne čisto lokalne.

Glavna negativna strana je u tome što će Nemačku neminovno preplaviti pruski duh – a to je veoma krupan minus. A zatim, privremeno odvajanje nemačke Austrije izazvaće odmah izbijanje u prvi plan slovenstva u Češkoj, Moravskoj i Koruškoj. Ni protiv jednog ni protiv drugog ne može se, na žalost, ništa učiniti.

Po mome mišljenju, dakle, mi ne možemo ništa drugo činiti no prosto akceptirati faktum, ne odobravajući ga, i koliko god uzmognemo koristiti se olakšicama koje će nam ovo stanje sad svakako pružiti za *nacionalno* organizovanje i ujedinjenje nemačkog proletarijata.

Nije bilo potrebno da mi Stumpf piše da će brother⁴ Liebknecht upasti u fanatično proaustrijanstvo,^[288] drukčije nije moglo ni da bude. Uostalom, u dopisima iz Lajpciga za »Neue F[ran]k-f[urter] Zeitung« on nije ni skrivao svoj bes. Taj blindovski »N[eue] F[rankfurter] Zeitung«, što nosi smrt knezovima, došao je dotle da je Prusima prebacivao njihov sraman postupak prema »poštovanom kurfirstu hesenskom«⁵, i uzdizao jednog slepog gvelfa!⁶

Za »Guardian« nisam više ništa pisao.

Najlepši pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

⁴ brat – ⁵ Ludwigu III – ⁶ Georga V Hanoveranskog

122

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 27. juli¹ 1866.

Dragi Fred,

Najlepša hvala za 10 funti. Stigoše još u pravi čas.

Stumpfu nisam pisao baš zato što traži uputstva o »ponašanju«, a moje je mišljenje bilo da će najbolje učiniti ako se uopšte ne »ponaša« dok događaji ne reše^[288]. To je bilo mišljenje koje sam smatrao uputnijim da mu ga ne dam napismeno. Majnc je, međutim, koliko znam, još uvek opkoljen, pa je valjda i poštanska veza prekinuta. Jesi li Ti pisao St[umpfu]?

Frankfurtska komedija pruža izvesnu naknadu za vonj pobedilaca. Jao, 25 miliona! A gospodin gradonačelnik² se obesio! Prusi opet sa svoje strane zvanično izjavljuju da Frankfurt mora da plati, jer su njegove novine »uvredile« njegovo veličanstvo Wilhelma Osvajača.^[289] Na kraju krajeva još će Stieber, pošto je njegova dužnost u Brnu bila samo provizorna, biti gradonačelnik Frankfurčana na Majni, koje sam ja, uostalom, uvek smatrao za nepodnošljiv ološ. A Edgar Bauer biće im oktroisan za vrhovnog cenzora. A što se pak tiče Ešenhajmske ulice^[290], to bi tajni savetnik Duncker – ali taj vlada u Kaselu.

Sasvim sam Tvoga mišljenja da stvar treba uzeti kakva jest. Pa ipak je prijatno za vreme ovog ranog doba prve ljubavi³ biti podalje. Bahatost Prusa, ludost lepog Wilhelma, koji misli da se posle pobeđe ništa nije promenilo, osim što je postao vrlo moćan itd., neće ostati bez posledica. Austrijanci su sad došli u položaj u koji su ih praški slovenski fanatici želeli dovesti 1848.^[291] Međutim, to što su izgubili Veneciju i što su silom prilika koncentrisali snage, nije trenutno za Ruse nipošto povoljno. Kao država koja je i sama panslavistička, ona će Moskovljanima biti utoliko veći protivnik. Zahvaljujući izvanrednoj degeneraciji Habsburgovaca, moglo bi se, međutim, desiti da ih Rusi by and by⁴ uvuku u zajednički napad na Tursku.

Za radnike je naravno sve povoljno što buržoazija centralizuje. Mir, ako ga i sutra zaključe, biće u svakom slučaju kratkotrajniji od mira u Vilafranki ili od Ciriškog mira.^[292] Čim razne strane

¹ u rukopisu: avgust – ² Karl Fellner – ³ stih iz Schillerove pesme »Zvono« – ⁴ malo-pomalo

izvrše »reformu naoružanja«, biće opet »tuče«, kao što kaže Schapper. U svakom slučaju i Bonaparta je dobio šamar, mada stvaranje militarističkih kraljevina levo i desno odgovara plonplonističkom planu »de la démocratie générale«⁵.

Zamalo što vlada nije ovde dovela do pobune. Englezu je naravno potrebno najpre revolucionarno vaspitanje, za šta bi bile dovoljne dve nedelje dana kad bi Sir Richard Mayne imao apsolutnu komandu. Stvarno je visilo o koncu. Da je došlo – a umalo što nije – do upotrebe railings⁶ za napad na policiju i u odbrani od nje i da je nekih 20 komada policajaca ubijeno – onda bi i vojska morala da »interveniše«, a ne samo da paradira. A tada bi bilo veselo. Jedno je izvesno, a to je da ti tvrdo-glavi Johni Bulli, čije lobanje kao da su naročito fabrikovane za policijske bludgeons⁷, neće ni do čega doći bez stvarno krvavog sukoba s vladajućom klasom.

Dirljiva scena između matorog magarca Bealesa i istog takvog matorog magarca Walpole-a, pa onda nametljivi, važni Holyoake, koji svojim pištavim glasom upada i »iz ljubavi prema istini« uvek nađe put u »The Times« – sve sama pomirljivost i površnost. A u isto vreme dok se taj ološ uzajamno časti komplimentima i glupostima, onaj džukac Knox, policijski magistrat Marylebone-a, reži tako oštro da se vidi šta bi bilo kad bi London bio Jamajka.^[293]

Disraeli je ispao krajnje smešan, prvo svojom elegičnom izjavom u Donjem domu da »ne zna ima li još kuću«, a onda tu istu kuću zaposeda jakim vojnim snagama, mada je, treće, masa (prethodno upozorena od ljudi iz Lige za reformu) namerno ostavila kuću gospodina »Viviana Greya«^[294] untouched⁸. Toj kući nije pala ni dlaka s glave. Utoliko više su morali da ispaštaju prozori Elchosa. Cremeru i ostalim organizatorima sam pomenuo ne bi li bilo zgodno i listu »The Times« učiniti posetu. No pošto taj hint⁹ nisu odmah »shvatili«, ili nisu hteli da ga shvate, nisam se na to više vraćao.

Kolera nas je (mislim nas Londonce) sasvim ozbiljno posetila i izveštaj dr Huntera o »housing of poor«¹⁰ u VIII izveštaju Health Board¹¹, koji je objavljen prošle nedelje¹², mogao bi mađame koleri da posluži kao directory¹³ gde bi bilo najbolje da učini posetu.

My best compliments to Mrs. Lizzy.¹⁴

Tvoj
K. M.

⁵ »opšte demokratije« – ⁶ gvozdenih šipki iz ograda – ⁷ pendreke – ⁸ netaknutu – ⁹ mig – ¹⁰ »stambenim uslovima sirotinje« – ¹¹ Izveštaj Ministarstva zdravlja – ¹² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 120. – ¹³ putokaz – ¹⁴ Najsrdačniji pozdravi gospodi Lizzy.

123

Engels Marxu

u London

Mančester, 6. avgusta 1866.

Dragi Mohr,

Sudeći po humoru Tvog poslednjeg pisma, stanje Tvoje jetre mora da se znatno popravilo, mada o tome ne govoriš. Što se tiče Frankfurćana, trebalo je tek da čuješ zapomaganje među ovdašnjima, a ovde ih ima čitava legija koji su od svoje braće itd. primili najužasnija pisma. Pruski poručnik poneo se tom prilikom sa poznatom gracioznošću, no moglo se unapred očekivati da će gospoda biti more frightened than hurt¹. U ostaloj južnoj Nemačkoj, gde Frankfurćani takode nisu naročito popularni i gde im se prigovara da su se okretali prema vetru, radovali su se tome što su baš njih tako udesili. Sâm sam video takva pisma.

Dakle, Bismarck je ipak pobedio, i Wilhelmić² je obznanio slovo izmirenja svojim visostima, svome plemstvu i svojim vernim podanicima, no pri tome je ujedno svečano izjavio da će, ako mu se novac bude opet uskraćivao, biti »neophodno« da ga utroši bez odobrenja. Kako se spor može rešiti čak i s ovakvom skupštinom, nije mi još jasno. Uz to, jedan nemački, ili rather³ severnonemački parlament, o čijem je eventualnom položaju ili ovlašćenjima bar gospodin Eulenburg odlučno odbijao da dâ ma kakvo obaveštenje – to su već sasvim pristojni izgledi za skorašnji rusvaj. Sam Bismarck će zacelo nastojati da izbegne sukob, toliko glup on nije, ali ona stara hohencolernska stoka će sigurno ugaziti u to, a onda će se čuditi svojim inteligentnim bajonetima^[295].

Da će uskoro opet doći do tuče, prilično je jasno. Mislim da će se dograbiti s Francuzima. Bonaparta je dovoljno pametan da to izbegava koliko god bude moguće, ali masa Francuza, naročito buržuja koji popreko gledaju na svako jačanje Nemačke, isuviše je bornirana i fanatična, što joj je expansion de la France qui ne peut avoir lieu que du côté de l'Allemagne⁴ sada zatvorena, a rat protiv Pruske popularan je i među seljacima i glupljim radnicima; tu se ne može reći kada će da zagusti.

¹ više uplašena nego pogođena – ² Wilhelm I – ³ bolje reći – ⁴ ekspanzija Francuske koja može ići samo u pravcu Nemačke

Wehner, koji se upravo vratio iz Hanovera, priča mi, da su se pruski oficiri već i onde prilično zamerili ljudima, a isto tako i birokrati i policajci.

Ove godine se verovatno ni ja neću dugo zadržati u Nemačkoj. Na severu vonj pobednikâ, na jugu urlanje republikanaca oduševljenih za kurfirsta od Hesena⁵ — kuda onda da čovek krene? Gledaču da zaobilaznim putevima dodem do Harca, tamo srećom nema garnizona.

»Kölnische Zeitung« se zapenušio tražeći isključenje južne Nemačke. To je parola koju je izdao Bismarck da bi Bonap[arti] olakšao njegovo povlačenje i »Kölnische« galami s tako ludačkom revnošću da se odmah vidi u čemu je stvar. Nema lista koji se gnusnije poneo. Od najžešćeg pobornika mira on je, videći da se Bismarck ne da pomutiti, odjednom stao da viče: Austrija hoće rat! Udri po njoj! i odonda je, ne doduše po umešnosti ali po dobroj volji postao najbolji prijatelj Bismarckov. To je beda od lista.

Ako je nova puška sa punjenjem odostrag, koju je jedan Amerikanac ponudio ovdašnjoj vladi, Snider-Enfieldova, onda ne vredi mnogo. No biće da je to neka druga o kojoj Ti govoriš⁶. Uostalom, nema mnogo koristi od toga da se postigne veća brzina u pucanju od one koja je već postignuta sa ostragušom, jer u praksi se razlika svodi gotovo na nulu. Naprotiv, velika tačnost i sigurnost gađanja postaju sada sve važniji. Ponovo čitam Griesheimovu taktiku — kako je to sad već gotovo sve zastarelo!

Najlepši pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

⁵ Ludwiga III — ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 117.

124

Marx Englesu
u Mančester

[London] 7. avgusta 1866.

Dragi Fred,

Iz moga poslednjeg pisma Ti si pravilno zaključio da se moje zdravstveno stanje popravilo, mada je promenljivo. Medutim, osećanje da je čovek opet sposoban za rad does much for a man¹. Na žalost, social troubles² me stalno prekidaju i gubim mnogo vremena. Tako je npr. mesar danas obustavio davanje mesa, pa čak i moje zalihe hartije biće do kraja ove nedelje iscrpljene.

Od juče je Laura upola verena sa monsieur Lafargue-om, mojim medicinskim kreolom. Ona je s njim postupala kao i s drugima, ali kreolima svojstveni osećajni ekscesi, a donekle i strah da će se jeune homme³ (ima 25 godina) ubiti itd., ponešto simpatije za njega, hladne, kao što je to uvek kod Laure (to je zgodan, inteligentan, energičan i gimnastički razvijen mladić), doveli su manje-više do nekog polovičnog kompromisa. Mladić se najpre približio meni, ali je uskoro preneo svoje simpatije sa staroga na kćer. Njegovo imovno stanje je osrednje, pošto je jedina sin jednog bivšeg plantažera⁴. Zbog kongresa u Liježu^[209] on je rayé de l'université de Paris pour deux ans⁵, ali namerava da položi ispit u Strazburu. Po mome mišljenju ima vanredan talent za medicinu, u čemu je medutim beskrajno skeptičniji od našeg prijatelja Gumperta. Medicinski skepticizam izgleda da je u Parizu među profesorima i studentima na dnevnom redu. Na primer Magendie, koji za svaku terapiju pri sadašnjem stanju nauke kaže da je šarlatanstvo. Taj skepticizam, kao i uvek, ne samo da ne isključuje već uključuje crotchets⁶. Lafargue npr. veruje u alkohol i elektricitet kao u osnovna sredstva terapije. Srećom ima u profesoru Carrère-u, emigrantu (hautes mathématiques⁷, fizika, hemija), dobrog savetodavca i praksom u londonskim bolnicama naučiće mnogo. Preko nekog trećeg lica pribavio sam mu pristup u bolnice.

Jedno vrlo značajno delo koje ću Ti poslati (ali pod uslovom da mi ga vratiš, jer nije moje) čim povadim potrebne beleške, jeste: *«P. Trémaux, Origine et Transformations de l'Homme et des*

¹ čini mnogo - ² materijalne brige - ³ mladi čovek - ⁴ porodica François Lafargue-a - ⁵ isključen sa univerziteta u Parizu na dve godine - ⁶ nastranosti - ⁷ viša matematika

autres Êtres. Paris, 1865«. I pored svih nedostataka na koje sam naišao, ovo delo predstavlja *veoma značajan* napredak u odnosu na Darwina. Ovo su dve osnovne teze: croisements⁸ ne proizvode diferenciju, kao što se misli, već, obrnuto, tipičnu jedinku vrste. Zemljina formacija, naprotiv, *stvara* razliku (ne sama, nego kao glavna osnova). Progres, koji je kod Darwina sasvim slučajan, ovde je nužan, na bazi razvojnih perioda Zemljine kugle, dégénérescence⁹, koje Darwin ne može da objasni, ovde je prosto; ditto tako brzo izumiranje čistih prelaznih oblika, u poređenju sa sporošću razvitka tipa vrste, tako da su praznine paleontologije, koje Darwinu smetaju, ovde nužne. Ditto kao nužan zakon izlaže stalnost (ne uzimajući u obzir individualne itd. varijacije) jednom konstituisanih vrsta. Teškoće hibridizacije kod Darwina ovde su naprotiv oslonac sistema, pošto se dokazuje da se neka vrsta može u stvari smatrati konstituisanom čim croisement¹⁰ s drugima prestaje da bude plodno ili moguće itd.

U istorijskoj i političkoj primeni mnogo značajnije i sadržajnije od Darwina. Za izvesna pitanja, kao nacionalnost itd., jedino ovde je nađena prirodna osnovica. Na primer, on koriguje Poljaka Duhinskog, čije radove o geološkim razlikama između Rusije i Zapadnih Slovena uostalom potvrđuje, u tom smislu, da nije tačno da Rusi, kao što ovaj misli, nisu Sloveni već Tatari itd.¹¹, nego da se, na formaciji tla koje u Rusiji preovlađuje, Sloven tatarizuje i mongolizuje, kao što dokazuje (on je dugo živeo u Africi) da je običan tip crnca samo degeneracija jednog mnogo višeg tipa. «Hors des grandes lois de la nature, les projets des hommes ne sont que calamités, témoins les efforts des czars pour faire du peuple polonais des Moscovites. Même nature, mêmes facultés renaîtront sur un même sol L'oeuvre de destruction ne saurait toujours durer, l'oeuvre de reconstitution est éternelle... Les races slaves et lithuaniennes ont avec les Moscovites leur véritable limite dans la grande ligne géologique qui existe au nord des bassins du Niémen et du Dniéper... Au sud de cette grande ligne: les aptitudes et les types propres à cette région sont et demeureront toujours différents de ceux de la Russie.»^{12[296]}

Salut.

Tvoj K. M.

⁸ ukrštanja — ⁹ izrodavanje — ¹⁰ ukrštanje — ¹¹ Vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 57. — ¹² «Van velikih zakona prirode, težnje ljudi mogu prouzrokovati samo neprilike. To dokazuju i pokušaji careva da od Poljaka stvore Moskovite. Ista priroda, iste osobine, nastaju na istome tlu. Delo uništavanja ne može da traje večno, delo obnove je večno... Slovenske i litvanske rase imaju prema Moskovitima svoju pravu granicu na velikoj geološkoj liniji, koja postoji severno od njemenskog i dnjeparskog basena... Tipovi koji žive južno od te velike linije i njihove nasledene osobine uvek će se razlikovati od ruskih tipova.»

125

Engels Marxu

u London

Mančester, 10. avgusta 1866.

Dragi Mohr,

Ne znam da li na Laurinu »poluveridbu« smem čestitati potpuno, napola ili uopšte nikako. No, ma koliki bio dozvoljeni kvantitet čestitke, to se ne tiče kvaliteta i tako ja čestitam od sveg srca.

Koliko otprilike stajc Trémaux-ova knjiga?¹ Ako zbog ilustracija ili nečeg sličnog nije preskupa, nabaviću je, pa mi je ne moraš slati.

Da bi mogao da umiriš razjarenog kasapina i da obnoviš svoje zalihe hartije, šaljem Ti u prilogu dve novčanice po 5 funti, ukupno 10 funti i to J/F 65 865 i 66 Manchester, 30. Jan. 1865. Voleo bih kad bih Ti mogao obezbediti više od 200 funti godišnje, ali na žalost, ne mogu. Ako sve prode dobro, mogao bih, naravno, isterati još nekih 50 funti više, ali pamuk je sad ponovo u padu, a bonapartistička nota u vezi sa granicom od 1814. plaši filistre, što utiče na bilanse.

Ta Bonapartina nota kao da dokazuje da je između njega i Bismarcka nastao hitch². Inače zahtev ne bi bio postavljen tako grubo i iznenada i u najnezgodniji čas po Bismarcka.^[297] Da Bism[arcku] ne bi značilo ništa da mu udovolji, to je sigurno, ali kako bi to mogao sada? Šta bi na to rekla pobedonosna vojska? A nemački parlament, a domovi, a južni Nemci? Pa onda onaj stari magarac³, koji sada ima isto tako glupavo-blažen izgled kao i moj crno-beli pas Dido kad se naboka, i koji je rekao, ni stope nemačke zemlje itd.?

Ta depeša je velika Bonapartina glupost, ali galama opozicije, a verovatno i vojske biće da ga je naterala na to da stvar forsira. Ona bi za njega mogla da bude veoma opasna. Ili će Bismarck naći puta i načina da popusti, a onda će biti prinuden da prvom prilikom zagazi u rat protiv Bon[aparte], da bi se revanširao; ili pak on neće moći da popusti, a onda do rata dolazi još pre. U oba slučaja Bon[aparta] snosi rizik da protiv svoje volje i bez odgovarajuće diplomatske pripreme, bez sigurnih saveza vodi rat sa jasno izraženim osvajačkim ciljem. Hanoverskom mini-

¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. — ² rascep — ³ Wilhelm I

stru Platenu Bismarck je uostalom još pre nekoliko godina rekao da će Nemačku staviti pod prusku kacicu i onda je, da bi je »iskovao u jedno«, povesti protiv Francuske.^[298]

Ovde cirkulišu okružnice za nekakvu »Kinkelovu proslavu«, koje širi Leppoc, »velik i kao pesnik i kao čovek«, a povodom odlaska Gottfrieda bogougodnog u Ciri. Izjavio sam svoju gotovost da u tome učestvujem sa iznosom od 1 farthinga⁴.

Najlepši pozdravi Tvojim ženi i devojkama.

Tvoj
F. E.

⁴ 1 pare

126

Marx Engelsu
u Mančester13. Août¹ 1866.

Dear Fred,

Lenchen² je u subotu zadocnila na poštu, pa nije uspela da pošalje onih nekoliko redaka kojima sam Ti uz najlepšu hvalu potvrdio primitak 10 funti.

Moraćeš izviniti što Ti danas *ne pišem pismo*. Imam na vratu neodložne poslove. Lafargue-u sam danas napisao dugačko pismo na francuskom, u kome mu saopštavam da treba da dobijem od njegove porodice pozitivna obaveštenja o njegovim ekonomskim prilikama³, pre nego stvar može da se dalje razvija ili pre no što može doći do nekog aranžmana. Pismo jednog čuvenog francuskog lekara u Parizu, koje mi je juče poslao, govori mu u prilog.

Naslov knjige: »*P. Trémaux, Origine et Transformations de l'Homme et des autres Êtres. Première Partie. Paris (Librairie de L. Hachette) 1865*«. Drugi deo još nije izišao. Tabela nema. Njegove geološke mape su u drugim njegovim delima.

Prilažem Ti Liebknechtovo pismo. Šaljem Ti i njegove novine⁴ koje ne vrede ni prebijene pare.^[299]

Salut.

Tvoj
K. M.

Dobiću i glavno delo Parižanina^[300], gorepomenutog lekara, koje ću Ti poslati čim ga pročitam.

/

¹ avgust – ² Helene Demuth – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 124. –⁴ »Mitteldeutsche Volks-Zeitung«

127

Marx Engelsu

u Mančester

London, 23. avgusta 1866.

Dear Fred,

Danas samo nekoliko redaka. Stvar sa Lafargue-om je utoliko aranžirana, što mi je stari¹ pisao iz Bordo, zamolio za svog sina titulu promesso sposo² i postavio veoma povoljne ekonomske uslove. Osim toga razume se po sebi da Lafargue jeune³ ima prvo da položi svoj doktorski ispit u Londonu i zatim u Parizu, pa tek onda da misli na ženidbu. So far the thing is settled⁴. No ja sam još juče rekao našem kreolu, ako se ne bude mogao down kalmieren⁵ engleskim manirima, da će mu Laura bez okolišenja pokazati vrata. Ovo treba da mu bude sasvim jasno, ili od cele stvari neće biti ništa. On je veoma dobar mladić, ali je enfant gâté⁶ i odveć dete prirode.

Laura veli da pre formalne veridbe mora dobiti Tvoj consent⁷.

Tu i tamo javljaju se počeci karbunkula, koji međutim i nestaju, no sile me da svoje radno vreme strogo ograničim.

Najlepši pozdravi Lizzy.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ François Lafargue – ² verenika – ³ mladi – ⁴ Utoliko je stvar uređena – ⁵ prilagoditi – ⁶ razmažen – ⁷ pristanak

128

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 26. sept. 1866.

Dear Fred,

Prilažem potvrdu za Moore-a (primio sam je tek juče od Della).^[301]

Gospodin *Sawyer*, landlord¹, takode mi je pisao pismo da 2. oktobra dospevaju tri kvartala (46 funti). Dosad nisam primio iz Holandije ni groša, pa ne mogu dakle ni računati na to.

U znak demonstracije protiv gospode Francuza – koji su hteli isključiti sve one koji nisu »travailleurs manuels«², prvo iz članstva Medunarodnog udruženja, a zatim bar iz redova lica koja mogu biti birana za delegate na kongres – Englezi su juče jednoglasno predložili *mene za predsednika Centralnog veća*. Izjavio sam da se *ni u kom* slučaju ne bih mogao primiti toga i sa svoje strane predložio *Odgera*, koji je zatim ponovo i izabran, mada je nekolicina i pored moje izjave glasala za mene. Dupont mi je uostalom dao ključ za Tolainovu i Fribourg-ovu operaciju. Oni nameravaju da se 1869. kandiduju kao *radnički* kandidati za Corps Législatif³, po »principu« da *samo radnici* mogu da zastupaju radnike. Stoga je za tu gospodu bilo veoma važno da se taj princip proklamuje preko kongresa.^[302]

Na jučerašnjoj sednici Centralnog veća bilo je svakojakih dramatičnih scena. Tako na primer gospodin Cremer kao da je bio pao s meseca kad je za generalnog sekretara izabran Fox a ne on. Samo je s mukom obuzdavao svoj bes. Druga scena, kada je gospodinu Le Lubez-u zvanično saopšteno da je par décret⁴ Kongresa isključen iz Centralnog veća. On je svome ucveljenom srcu dao oduške u jednočasovnom govoru, u kome je bljuvao otrov i žuč na Parižane, a sebe je tretirao sa zapanjujućim poštovanjem i svašta sumnjivog gundao o intrigama, pomoću kojih je nacijama koje su njemu naklonjene (Belgija, Italija) bio onemogućen pristup na Kongres. Na kraju je zahtevao da se glasa o poverenju Centralnom veću^[303] – i to će idućeg utorka biti stavljeno na diskusiju.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ kućevlasnik – ² »manuelni radnici« – ³ Zakonodavno telo – ⁴ odlukom

129

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 1. oktobra 1866.

Dragi Engels,

Ne znam da li sam Ti u poslednjem pismu javio da imam da platim *menicu* na ime kirije (ne nalazi se više kod kućevlasnika). Sawyer mi je pisao da menica dospeva 2. ovog meseca, dakle sutra. Juče sam pošao do njega, pošto je po mom računu dospće moglo da bude tek 3. oktobra, jer sam menicu ispostavio 1. jula na tri meseca, dakle dodaju se još tri dana po videnju. Pokazalo se da sam bio u pravu. Suma iznosi 46 funti (3 kvartala) a ja sam već više nedelja sans sou¹, budući da su prestale i small sums² do kojih se moglo doći via založne banke.

Pošto me osim toga sve jače pritiskuju i poverioci za svakodnevno snabdevanje, koje se poslednjih meseci opet gomilalo, a ja pod sadašnjim okolnostima (Lafargue) više no ikad moram izbegavati svaki skandal, ja bih odmah otputovao na Kontinent, da vidim šta tamo mogu »lično« da obavim. Međutim, ja to moram odgoditi dok mi rukopis³ ne bude gotov, tako da bih ga mogao poneti sobom i da ne bi došlo do ponovnog prekida.

Izvini, molim Te, što Ti stalno dosadujem i mučim svojim privatnim petljavinama. Previše sam se oslanjao na primitak holandskog novca.

Šta misliš o Moilinu?

Tvoj
K. Marx

¹ bez prebijene pare – ² manje sume – ³ prvog toma »Kapitala«

130

Engels Marxu

u London

Mančester, 2. oktobra 1866.

Dragi Mohr,

Da si potpisao menicu na 46 funti, to mi nisi rekao i to je razlog što sam Ti juče poslao samo polovine novčanica u vrednosti od 40 funti a danas Ti šaljem druge polovine i uz to još jednu novčanicu od 5 funti J/F 98 815, Manchester, 30. Jan. 1865.

Još jednu novčanicu od 5 funti naš blagajnik nije više imao, a za poštansku doznaku već je dockan, tako da nedostajući sove- reign ne mogu da priložim, no nadam se da ćeš *tu* teškoću moći prebroditi.

O Moilinu¹ i Trémaux-u² pisaću Ti ovih dana opširnije; ovog poslednjeg još nisam do kraja pročitao, ali sam došao do uverenja da njegova teorija ne vredi ništa, jer se *on* ne razume ni u geologiju, niti je kadar da dâ najobičniju literarno-istorijsku kritiku. Priповesti o crncu Santa Maria i o preobražavanju belaca u crnce — to je da čovek pukne od smeha.^[304] A napose tvrdnja da tradicije senegalskih crnaca apsolutno zaslužuju da im se veruje, *baš zato što su oni nepismeni!* Zgodna je i ona stvar, da se razlike između Baska, Francuza, Bretonca i Alzašanina svode na različ- tost formacije tla, koja, naravno, objašnjava i to što ti ljudi govore četiri razna jezika.

Kako taj čovek sebi objašnjava to što mi Rajnlandani na našem devonskom prelaznom gorju (koje davno pre karbonskog perioda više nije bilo pod morem) već odavno nismo postali idioti i crnci, možda će da dokaže u drugom tomu, ili će pak tvrditi da smo mi stvarno crnci.

Knjiga ne vredi ništa — gola konstrukcija, koja prkosi svim činjenicama i svaki dokaz koji navodi morala bi potkrepiti novim dokazom.

Najlepši pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 126. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 124.

131

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 3. oktobra 1866.

Dragi Engels,

Iz priložene menice moći ćeš shvatiti kakve sam sve avanture doživeo juče i danas. Dospeće nije bilo juče kako je to Sawyer tvrdio. Odgoda od jednog dana bila bi pod drugim prilikama ugodna, ali je pod datim uslovima loše ispalo. Kada je juče stiglo Tvoje pismo, odmah sam pošao, pošto više nisam imao šta da založim, do našeg pekara Whithersa i uzajmio od njega 1 funtu. Međutim, jutros stiže menica i glasi na 48,15 funti a ne na 46 funti kao što sam mislio. Bila je, naravno, moja greška što nisam pribeležio iznos. Mislio sam da je Sawyer odbio Proprietor tax¹ (po zakonu treba da ga on snosi), koji sam ja bio platio i koji mi ni pri poslednoj menici nije bio odbijen. Međutim, bilo je drukčije. (Prema tome, ceo iznos odbiće mu se u idućem kvartalu.) Otud moja zabuna sa 46 funti. Jutros u 9 časova menica je prezentirana i ja sam se horror² otkrio da mi nedostaju 2 funte i 15 penija. Que faire?³ Rekao sam čoveku koji je prezentirao menicu neka sačeka (kod nas), dok promenim novac. Nije mi preostalo ništa drugo nego da se vratim čestitom pekaru, koji me je čudno pogledao, pošto me ima poprilično na rabošu za svoje liferacije u naturi. Međutim, dao je.

*Ad vocem*⁴ Trémaux: Tvoja ocena »da cela njegova teorija ne vredi ništa jer se *on* ne razume ni u geologiju niti je kadar da da najobičniju literarno-istorijsku kritiku« možeš naći skoro doslovce kod Cuvier-a u njegovom »Discours sur les Révolutions du Globe«, a protiv teorije o Variabilité des espèces⁵, gde se ovaj podsmeva između ostalog nemačkim naturfantastima, koji su Darwinovu teoriju jasno *formulisali*, iako je nisu mogli *dokazati*. To, međutim, nije sprečavalo da Cuvier, koji je bio veliki geolog i za jednog prirodnjaka izuzetan literarno-istorijski kritičar, ne bude u pravu, a da to budu ljudi koji su izrekli novu ideju. Osnovna Trémaux-ova misao o *uticaju tla* (premda se on, naravno, ne upušta u istorijske modifikacije toga uticaja, a u te istorijske modifikacije ja ubrajam čak i hemijske promene tla usled zemljo-

¹ Porez na posed — ² sa strahom — ³ Šta da se radi? — ⁴ Što se tiče — ⁵ promenljivosti vrsta

radnje itd., zatim različiti uticaj, koji pod raznim načinima proizvodnje imaju takvi faktori kao što su naslage uglja itd.) po mome mišljenju je ideja koju samo treba *izreći* pa da zasvagda stekne pravo građanstva u nauci, i to sasvim nezavisno od toga kako je Trémaux izlaže.

Salut.

Tvoj
K. Marx

132

Engels Marxu

u London

Mančester, 5. oktobra 1866.

Dragi Mohr,

Da čovek ima da plati menicu, a ne zna na koji iznos ona glasi, ta naivnost me je zasmejala; međutim, dobro je što razlika nije bila veća i što Ti je čestiti pekar bio u blizini. Da bi tome čoveku mogao odmah da vratiš dotičnu sumu i da sačuvaš poverenje, prilažem Ti novčanicu od 5 funti J/F 59 667, Manchester, 30. Jan. 1865, a ujedno Ti vraćam i plaćenu menicu.

Ad vocem¹ Trémaux: Kad sam Ti pisao, bio sam, istina, pročitao tek trećinu knjige, i to najgori njen deo (početak). Druga trećina, kritika škola, daleko je bolja, a treća, zaključci, opet je veoma slaba. Ovom čoveku pripada zasluga što je, više nego što je to dosad učinjeno, istakao uticaj »tla« na postanak rasa i, sledstveno tome, vrsta, i, drugo, što je razvio pravilnija (mada po mome mišljenju i veoma jednostrana) shvatanja o uticaju ukrštanja od svojih prethodnika. U svojim shvatanjima o *promenljivoj* uticaju ukrštanja, Darwin je s *jedne* strane u pravu, što Tr[émaux] uostalom ćutke usvaja, uzimajući ukrštanje, gde mu to konvenira, takođe kao sredstvo za izmenu, iako na kraju krajeva izjednačavajuće. Darwin i drugi takođe nisu nikada poricali uticaj tla, a ako ga nisu naročito isticali, to je bilo zato što nisu znali ništa o tome *kako* zemljište deluje – izuzev da plodnije deluje povoljno, a neplodno nepovoljno. A mnogo više od toga ne zna ni Tr[émaux]. Hipoteza da tlo uopšte povoljnije utiče na razvitak viših vrsta u srazmeri u kojoj pripada novijim formacijama, lako se usvaja, i ona može da bude, a može i da ne bude tačna. No kad vidim sa kako smešnim argumentima Tr[émaux] nastoji da je potkrepi, od kojih se $\frac{9}{10}$ zasniva na netačnim ili izopačenim činjenicama, a preostala $\frac{1}{10}$ ne dokazuje ništa, onda ne mogu da svoju veliku sumnju o tvorcu hipoteze ne bacim i na samu hipotezu. Ako on, međutim, uticaj mladeg ili starijeg tla, korigovanog ukrštanjem, proglašava *jednim* uzrokom modifikacije organskih vrsta, odnosno rasa, onda naprosto ne vidim razloga da ga u svemu prihvatim, naprotiv, imam mnogo toga da prigovorim.

¹ Što se tiče

Ti kažeš da je i Cuvier² zamerao nemačkim filozofima prirode nepoznavanje geologije kada su tvrdili da postoji promenljivost vrsta, pa ipak su oni bili u pravu. No tada ta stvar nije imala veze sa geologijom. Međutim, ako neko zasniva teoriju o promeni vrsta *isključivo* na *geologiji*, pa ipak pravi takve greške da geologiju čitavih zemalja (npr. Italije, pa čak i Francuske) *falsifikuje*, a preostale primere uzima iz takvih zemalja o čijoj geologiji mi tako reći ne znamo ništa (Afrika, Centralna Azija itd.), onda je to ipak nešto sasvim drugo. Što se tiče specijalno etnoloških primera, oni koji se uopšte odnose na poznate zemlje i narode skoro bez izuzetka su pogrešni, bilo geološke premise, bilo zaključci koje odatle izvodi – a mnoge suprotne primere on sasvim izostavlja, npr. aluvijalne nizije u centralnom Sibiru, ogromni aluvijalni bazen reke Amazona, ceo aluvijalni kompleks južno od La Plate pa sve tamo skoro do južnog vrha Amerike (istočno od Kordiljera).

To da geološka struktura tla ima vrlo mnogo veze sa «tлом» na kome uopšte nešto raste, stara je stvar, a isto tako da to za vegetaciju podesno tlo vrši uticaj na biljne i životinjske vrste koje na njemu žive. Da taj uticaj dosad tako reći uopšte nije bio istraživan, takođe je istina. Ali odatle do Trémaux-ove teorije je silno daleko. Na svaki način, njegova je zasluga što je istakao tu dosad zanemarenu stranu i, kao što rekoh, hipoteza o *pozitivnom* uticaju tla na razvitak u srazmeri s njegovom geološkom starošću, može u *izvesnim granicama* da bude tačna (a i ne mora da bude), no svi dalji zaključci koje izvlači smatram da su sasvim pogrešni ili strahovito jednostrano preterani.

Moilin-ova knjiga³ naročito me zainteresovala zbog rezultata do kojih su Francuzi došli vivisekcijom. To je jedini način da se utvrde funkcije izvesnih nerava i posledice njihovog poremećaja. Oni su, izgleda mi, mučenje životinja doterali do visokog stupnja savršenstva i mogu vrlo dobro sebi da objasnim hipokritski bes Engleza protiv vivisekcije; ti su eksperimenti toj učmaloj gospodi bez sumnje često bili veoma neprijatni i obarali su njihove spekulacije. Šta je inače novo u teoriji upala, ne mogu da ocenim (daću knjigu Gumpertu), no izgleda da cela ta nova francuska škola ima nešto slobodniji karakter, da se mnogo toga tvrdi a dokazi se shvataju olako. Što se lekova tiče, nema u njoj ništa što svaki razboriti nemački lekar ne bi znao i pretpostavio. Samo što Moilin zaboravlja l. da je često neophodno izabrati manje zlo, medicinu, da bi se otklonilo veće, naime simptom, koji sam po sebi stvara opasnost, isto onako kao što se hirurški uništava tkivo

² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 131. – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 126.

kad se drugačije ne može i 2. da se treba držati medikamentata dok nema ničeg boljeg. Čim M[oilinu] pođe za rukom da pomoću elektriciteta izleči sifilis, živa će ubrzo iščeznuti, a dotada teško da će se moći bez nje. Uostalom, neka mi više niko ne priča o tome da jedino Nemci »konstruišu« sisteme, jer the French beat them hollow at that⁴.

Srdačan pozdrav.

Tvoj
F. E.

⁴ ih Francuzi temeljito tuku u tome

133

Marx Engesu
u Mančester

[London] 8. nov. 1866.

Dragi Engels,

Sigurno se čudiš mome ćutanju. Mislio sam da Ti je prijem 5 funti potvrđen, pošto se Laura primila da to učini, no, kako se docnije pokazalo, zaboravila je. Uostalom, bio sam u očajnim prilikama, koje su me sprečavale da pišem. Ti znaš da je onih 10 funti koje si mi poslao pred svoj odlazak bilo namenjeno samo za plaćanje poreza, a kasnije poslatih 50 funti za kiriju. Ja sam, dakle, već mesecima švorc. Takozvano nasledstvo¹ trebalo je da se deli među najmanje 20 ljudi, i tako je meni na ime mog dela zapalo početkom leta – 80 talira! Svi moji pokušaji da u Nemačkoj ili Holandiji dodem do novaca propali su. Založna banka podseća na sebe jedino time što traži kamate (moja žena je toliko toga založila da jedva može da izade iz kuće). Bio sam stoga primoran, kao u najgorim danima emigracije, da levo i desno po Londonu tražim na zajam manje svote, i to u jednom ograničenom krugu koji je i sâm bez sredstava, da bih pokrio bar najpotrebnije izdatke. S druge strane, snabdevači domaćinstva sve više prete, neki od njih otkazali su kredit i prete sudom. Ove prilike su utoliko fatalnije što je Lafargue stalno bio u kući (sve do pre nekoliko dana kad je otputovao za Bordo) i real state of things² se moralo pred njim brižljivo kriti. Usled svega toga ne samo da sam često prekidao rad nego sam, pošto sam vreme izgubljeno danju hteo da nadoknadim noću, navukao priličan karbunkul u blizini penisa. Znam da si učinio sve što si mogao, pa i više od toga. Ali moramo naći neki izlaz. Ne postoji li neka mogućnost da se dignu neki loan³, ili da se izvede neka slična transakcija?

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br.70. – ² pravo stanje stvari –

³ zajam

134

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 10. novembra 1866.

Dragi Engels,

Najlepša hvala za Tvoju brzu pomoć, a isto tako i za porto. Tvoje prilike poznajem sasvim tačno i zato mi je dvostruko mučnije vršiti na Tebe *pressure*¹. Ta stvar mora, naravno, najzad prestati, no to će biti moguće tek kad odem na Kontinent i tamo lično preduzmem nešto.

*Iduće nedelje najzad šaljem Meißneru prvu partiju rukopisa*². Što je letos i jesenas stvar sporije napredovala, to zbilja nije bilo zbog teorije nego zbog fizičkih i ekonomskih prilika. Sada ima upravo tri godine kako je operisan prvi karbunkul. Odonnda je ta nevolja prestajala samo u kratkim intervalima, a od *svih* poslova čisto teorijski rad je najnepogodniji kad čovek ima toga đavola u telu – što će Ti i Gumpert potvrditi.

Što se ovog sadašnjeg tiče, izlečiću ga za nekih 15 dana. Način lečenja poznat mi je sad već veoma dobro, a i arsenik sam opet počeo da uzimam.

Toliko u žurbi.

Tvoj
K. Marx

¹ pritisak – ² prvog toma *Kapitala*

135

Engels Marxu
u London[Mančester] 11. nov. 1866.
86, Mornington Street

Dragi Mohr,

Najlepša hvala za »The Free Press«. Možeš li mi poslati brojeve od *avgusta i septembra*? Nisam ih primio.

Prilažem Ti druge polovine novčanica od 30 funti. Rado bih Ti poslao više, no zaista mi nije moguće. Videću idućeg meseca šta mogu da učinim, a 31. decembra je opet bilans, pa ako ispadne dobro, moći će se još nešto učiniti.

Na vest da je rukopis¹ otišao pao mi je kamen sa srca. Najzad je dakle nastupio commencement d'exécution², kao što kaže Code pénal³. U to ime popiću posebnu čašu specijalno u Tvoje zdravlje. Mnogo je krivice do knjige što si zdravstveno toliko propao, i kad je jednom skineš s vrata, postaćeš sasvim drugi čovek.

Nadam se da je Birch još juče otpremio porto, ali nisam sasvim siguran u to, u svakom slučaju imaćeš ga u ponedeljak ili u utorak ujutro.

Prusi ostaju Prusi. Zato što su Twesten i Frenzel glasali za indemitet sada ih tuže zbog govora u skupštinskom domu.^[305] Takvu glupost ne možeš shvatiti, ali ona je princip. Bes der Frankforter Borjer⁴ još jednako traje, sada izigravaju Poljake, nose crninu i kravate u bojama frankfurtske kneževine.^[289] Jedan pruski poručnik došao je u Saksenhauzenu u neku krčmu gde je bilo sve zauzeto. Na uglu jednog stola neko se digno i ode, našto njegov sused pokaže poručniku praznu stolicu, ali ovaj zahvali: ne voli da sedne na toplu stolicu. O, reče onaj drugi, toga ne treba da se plašite, otkad su Prusi ovde svima su nam se sledile stražnjice.

O tome kako je Rajh vodio rat čuo sam ovde od očevidaca najneverovatnije stvari. Toga još nikad nije bilo. Na primer, kod Hehsta je trebalo da Nasauovci podignu most preko Majne. Pošto prvi put zbog *oluje* (oluja na Majni!) nisu uspeli, utvrdili su pri drugom pokušaju da su imali *premalu pontona* i da su

¹ prvog toma *Kapitala* – ² početak izvršenja – ³ krivični zakonik – ⁴ frankfurtskih gradana (dijalekt)

samo pola Majne mogli da premoste. Pisali su dakle u Darmštat da im pozajme nekoliko pontona, koji su najzad i stigli i tako je most preko te »strašne« reke bio gotov. Odmah posle toga Nasauovci dobiju naređenje za pokret prema jugu. Oni ostavljaju most bez ikakve straže, preporučē samo nekom starom brodaru da pripazi na njega da ga reka ne odnese. Nekoliko dana posle toga dođu Prusi, zauzmu gotov most, utvrde ga i predu preko njega!

Tvoj
F. E.

136

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 8. dec. 1866.

Dragi Fred,

Meißner još nije počeo da štampa¹, pošto je prethodno hteo da svrši neke druge stvari. Očekujem pismo od njega u idući ponedeljak. Odlaganje mi uglavnom nimalo ne smeta, pošto sam se tek pre nekoliko dana rešio karbunkula, a osim toga me i gospoda poverioci gone da je milina. Žao mi je jedino što i privatna lica ne mogu na isto tako pristojan način file their bills for the Bankruptcy Court² kao što to mogu trgovci.

Pre izvesnog vremena objavljen je u listu »Kladderadatsch« u jednoj rdavoj paskvinadi na Collinsovu *The woman in White*³ upadljivo štampan napad protiv *družine palikuća*. Onaj mizerni Bettziech je autor te svinjarije, i ne bih se iznenadio kad bi nalog za ovo poticao od Kinkela ili od Hatzfeldtovice. Ja isto tako ne sumnjam da je ta ženetina imala svoje prste u Liebknechtovom hapšenju.^[306]

Ti odvratni Prusi rade baš onako kako mi to moramo da želimo. Dok ne padnu glave stvar neće krenuti.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ prvi tom *Kapitala* – ² da podnesu svoje račune stečajnom sudu – ³ *Ženu u belom*

137

Engels Marxu

u London

Mančester, 14. dec. 1866.

Dragi Mohr,

Ne bi verovao koliko me sad saleće svakojaki svet. Mladi ljudi koji ovde traže mesto s preporukama od mušterija; agenti ili takvi koji to žele da postanu; povrh toga ove nedelje još i moj ljubazni nećak Blank¹, koji se nastanio u Londonu – i tako to ide iz dana u dan. Razumećeš da se onda veoma teško stigne pisati. A između toga ponekad bane neko, kao pisac priloženog pisma¹³⁰⁷, i stavi mi nož pod grlo. Kad sam čitao pismo, odmah sam znao ko mi je toga deliju poslao na vrat, naime valjani dr Rode, a delija mi je to i potvrdio kad je došao k meni. Taj bezobrazni Rode svašta sebi dozvoljava prema meni. Prvo mi je napravio glupavu svađu s Klingsom posle njegovog boravka ovde,² a onda ide čak dotle da mi šalje takve ljude na vrat i upućuje ih na mene kao na blagajnika cele emigracije. Ako mi još jednom učini tako nešto može da računa na to da će dobiti od mene ono što je tražio. Koga davola me ne ostavi na miru – ta ja ga i ne poznajem!

Radnička biblioteka

Prusi operišu svakako izvanredno. Za tako glupe ih ipak nisam držao, ali, zaista, teško je i zamisliti takvu glupost. Utoliko bolje. Stvar je sad ipak u toku, utoliko skorije će doći do revolucije, i ovoga puta sigurno ne bez skidanja glava, kao što Ti kažeš.

Preduzeće se zatvara pa moram i ja da završim. U prilogu dve novčanice od po 5 funti i to:

I/S 38 969

Manchester, 26. Jan. 1866.

I/S 62 239

To je sve što mogu rizikovati da Ti pošaljem pre no što vidim kako stojim, a što ne mogu da utvrdim dok knjige ne budu zaključene.

Najlepši pozdravi ženi i deci.

Tvoj

F. E.

¹ Emil Blank – ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 52.

138

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 17. dec. 1866.

Dear Fred,

Thanks for the £ 10¹.

Što se tiče Rodea, on ima maniju političkih veza i voli da se pravi važan. Pošto Ti s tom manijom dosaduje – a tako i jeste – piši mu prvom prilikom da nemaš čast da ga poznaješ i da mu zabranjuješ takve liberties² prema sebi.

Časopisi »Revue des deux Mondes« i »Revue Contemporaine« doneli su dva opširna članka o *Internacionali*, u kojima se o njoj i o njenom Kongresu govori kao o jednom od najvažnijih događaja ovoga veka. Povodeći se za njima, slično je pisao i »The Fortnightly Review«. ^[308] Medutim, mi smo faktički paralizirani usled want of funds pa čak i of men³, pošto su svi Englezi sasvim apsorbovani by Reform movement⁴. Francuska vlada (heureusement⁵) počinje da nas tretira neprijateljski. ^[309] Jedna od naših sumnjivih tekovina bio je pristup (u Njujorku) Stephensovog Head centre-a⁶. ^[310]

Zar nije papina beseda francuskim oficirima famozna? Samo italijanski sveštenik mogao je u vidu blagoslova dati Bonaparti takve šamare pred licem cele Evrope. ^[311]

Veoma je karakteristično za status rerum⁷ da ni Bonaparti ni Wilhelmu Osvajaču⁸ nije u glavi sve kako treba. Ovaj poslednji veruje u svoju od gospoda boga lično poverenu mu posebnu misiju, a onog prvog su Meksiko^[210] i Bismarck toliko turned topsy-turvy⁹, da mu se s vremena na vreme ozbiljno muti u glavi.

Ne misliš li i Ti da će još bar godinu dana biti mir (razume se, izuzev slučajnosti kao npr. smrt Bonap[arte] itd.)? Pa svima im je potrebno vremena za conversion and production of arms.¹⁰

Od gospodina *Meißnera* još ni slovceta. Pretpostavljam da je sada, krajem godine, navala poslova kod njega velika. Uostalom, ugovor me štiti od eventualnih iznenađenja. U drugom, korigovanom, *definitivnom* tekstu ugovor ne sadrži no stipulation whatever

¹ Hvala za 10 funti – ² slobode – ³ pomanjkanja novčanih sredstava . . . i ljudi

– ⁴ pokretom za reforme – ⁵ srećom – ⁶ glavnog stana – ⁷ stanje stvari – ⁸ Wilhelmu I

– ⁹ ošamutili – ¹⁰ prilagodavanje i proizvodnju oružja

as to the term for which the manuscript is to be ready¹¹. Uostalom, ako do sutra ne stigne nikakav odgovor, pisaću mu ponovo.

Pošto Ti uživaš kredit kod nekog od knjižara, a ja zasad ne mogu utrošiti ni jednu paru na knjige, bio bih Ti veoma zahvalan kad bi mi *što pre nabavio*: »I. E. Th. Rogers, *A History of Agriculture*«¹². Knjigu moram bezuslovno pregledati i zbog toga sam u jednoj glavi ostavio prazninu.¹³¹² Mada je poodavno izišla, u biblioteci je još nema. Ni kod Mudyja je nema, kako me uverava Eccarius, za koga je »The Commonwealth« izvršio pretplatu.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹¹ nikakve uslove u pogledu roka do koga rukopis prvog toma *Kapitala* treba da bude završen – ¹² *Istorija poljoprivrede*

139

Engels Marxu

u London

Mančester, 21. dec. 1866.

Dragi Mohr,

I ja mislim da će se u zapadnoj Evropi učiniti sve što je moguće da bi se u narednoj godini, i dok svi ne budu naoružani ostragušama, sačuvao mir. No neće li Rusi baš taj moment smatrati za podesan da uz Bismarckovu pomoć pritisnu Austriju, da anektiraju Galiciju i da Tursku rasparčaju u gomilu malih slovenskih država – to je drugo pitanje. Uostalom, i u Francuskoj se može desiti da rat postane neophodan – zbog ove reorganizacije vojske, jer bez rata naš valjani Bouštrapa^[52] to neće postići. Poslednji rat¹ ga je doveo u komičnu dilemu: ili da ostavi sve po starom, a onda više nije dorastao Prusima, ili da sprovede stvar, a onda je sebi slomio vrat, prvo, zbog ogromne nepopularnosti i, drugo, što time vojsku potpuno *debonapartizuje*. Od onog časa kad se u Francuskoj uvede ma kakav vid opšte vojne obaveze, pretaće pretorijanstvo samo po sebi, i 25–30% re-enlisted fellows², koji sada služe u francuskoj vojsci, većim će se delom izgubiti. No pošto zamenjivanje^[313] ostaje, to se gospodin Bonaparta ovoga puta nalazi u komičnom položaju da se mora oslanjati na *buržoaziju* protiv *seljaka*. A i sam tok istorije je bezočno bezobziran prema njegovom blagorodstvu, i zaista mu treba oprostiti ako posumnja i u boga i u ljude. Nadam se da će uraditi što i ja i uzeće da čita svog Horacija da bi se obodrio: justum ac tenacem propositi virum³ itd. Stari Horacije podseća me na nekim mestima na Heinea, koji je veoma mnogo naučio od njega, i au fond⁴ bio isti takav nevaljalac u političkom pogledu. Zamislimo toga poštenjakovića koji izaziva vultus instantis tyranni⁵, a Avgustu se uvlači u stražnjicu. No inače je ta stara lopuža i vrlo ljubazna.

Knjigu⁶ ću Ti nabaviti možda iduće nedelje.

Članak u »R[evue] d[es] d[eux] M[ondes]« i u »The Fortnightly« još nisam dospeo da pročitam, ali mi je milo da se pojavio. »Revue Contemp[oraine]« ovde se ne može nabaviti.^[308]

¹ prusko-austrijski rat – ² ponovno pozvanih momaka – ³ poštenjačini koji ostaje veran svojoj odluci – ⁴ u suštini – ⁵ gnevni pogled tiraninu – ⁶ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

Wehner, koji je nedavno bio u Nemačkoj, priča sledeću anegdotu, koju je ispričao sam Bennigsen (iz Nacionalnog saveza): Kad se Benn[igsen] pre rata sastao jednom s Bismarckom, ovaj mu je izložio čitavu svoju nemačku politiku koja je potpuno u duhu Nacionalnog saveza, na što ga je Bennigsen zapitao, kako to da on, da bi to izveo, bira komplikovani put rata, umesto da se po onoj liberalnoj frazi naprosto «osloni na narod». Bismarck ga je nekoliko trenutaka ukočeno gledao i onda rekao: A da li *Vi* možete preskočiti jarak na arum kljusetu?

On je doneo i vest da je zlosrećni kronprinc⁷, koji se ranije pravio toliko liberalan, od završetka rata postao ludi i od samog starog⁸, što je svakako veoma dobro.

Da preko praznika ne bi bio bez imalo novaca, šaljem Ti u prilogu još dve novčanice po 5 funti,

M/W 34 768, London, 12. Okt. 1866,

I/S 49 080, Manchester, 26. Jan. 1866,

u ne sasvim neosnovanoj nadi da će mi to godišnji bilans nadoknaditi.

Mnogo pozdrava damama.

Tvoj
F. E.

⁷ princ Friedrich Wilhelm – ⁸ Wilhelma I

140

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 31. dec. 1866.

Dear Fred,

Srećna Nova godina! Takođe i madame Lizzy! Neka davo iduće godine nosi Ruse, Pruse, Bonapartu i British Juryman¹!

A-propos! Neke za nas određene papire i spise koje su francuski members² posle ženevskog kongresa preneli preko granice, francuska vlada je zaplenila i priključila policijskoj arhivi. Mi smo reklamirali te stvari preko Lorda Stanleja, foreign minister³, kao »British property«⁴. I stvarno, poor⁵ Bonaparta morao nam je sve vratiti preko Foreign Office-a.^[314] Nije li to zgodno? On se srozao a ni sam ne zna kako.

Danas sam dobio veoma žalosnu vest da mi je umro ujak⁶, koji je bio izvanredan čovek. Ali umro je lepo, brzo, okružen svojom decom, pri potpunoj svesti, izlivajući na popa finu volterovsku ironiju.

Cela porodica šalje Ti svoje novogodišnje čestitke.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ britanskog porotnika – ² članovi – ³ ministra spoljnih poslova – ⁴ »britansku imovinu« – ⁵ jadni – ⁶ *Lion Philips*

1867

141

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 19. jan. 1867.

Dragi Engels,

Posle dugog čutanja, koje opravdava prezaposlenošću, Meißner mi piše da se »ne slaže« s mojim planom.

1. hoće da ima u rukama oba toma odjednom⁽¹⁷⁵⁾,

2. neće da štampa postepeno, pošto može da izbaci po jedan štamparski tabak dnevno, a meni da šalje samo poslednju reviziju.

Odgovorio sam mu da mi je u pogledu 2. tačke svejedno, pošto za kratko vreme može da ima ceo rukopis prvog toma. Ako počne sa štampom kasnije i utoliko brže štampa, izlazi na isto. Ali neka ima na umu, da li se na jednoj knjizi s toliko napomena na raznim jezicima može vršiti korektura na način kao što on to hoće, a da knjiga ne bude unakažena štamparskim greškama. Ad 1. tačke javio sam mu da to nije moguće bez znatnog odlaganja cele stvari, a to nije predviđeno ni u našem ugovoru. Izložio sam mu niz razloga, ali još nema odgovora.

Bez obzira na odugovlačenje, ja se u drugi tom utoliko manje mogu upuštati, što po izlasku prvog toma, iz zdravstvenih razloga, moram da napravim pauzu i uopšte da odem na Kontinent, da vidim ne bi li mogao na neki način srediti svoje prilike. One bivaju svakim danom gore i sve mi preti da će mi se srušiti nad glavom. Samo pekar potražuje 20 funti, a onda još ostali davoli kao mesar, grocer, taxes¹ itd. Da bi sve to bilo još lepše, pre izvesnog vremena stiže mi pismo od nekog Mr. Burtona iz Torkija, kojim mi saopštava da je kupio kuću od Sawyer-a pa 1. traži dugujuću kiriju za poslednji kvartal i 2. pošto u martu moj ugovor ističe, poziva me da se izjasnim hoću li kuću i dalje zadržati u najmu, bilo za duži lease² bilo za godinu dana. Najpre mu nisam odgovorio. Na to sam juče primio drugo

¹ bakalin, poreze — ² najam

pismo da treba da se izjasnim, jer inače njegov »agent« mora preduzeti korake da izda nekom drugom. So in a fix.³

Što se zdravlja tiče, ima nekoliko nedelja kako mi je bolje; bilo je nekoliko manjih karbunkula na levoj slabini, ali bez značaja. Samo strahovita nesanica, zbog koje sam vrlo restless⁴, ali svakako više iz psihičkih razloga.

Thanks⁵ za Rogersa⁶. Ima vrlo mnogo materijala u njemu. Što se tiče pitanja štrajka ili bar spora s weavers⁷ u Mančesteru, bilo bi mi drago kad bi mi tačno opisao state of affairs⁸, pošto bih to još mogao da ubacim⁹.

Politika se zaledila, pa je čak i za ruskog medveda previše hladno. Dobri su Prusi sa svojom crno-belo-crvenom zastavom!

Najlepši pozdravi Mrs. Lizzy.

Šta misli Gumpert o Moilinu?¹⁰

Tvoj
K. M.

³ I tako u škripcu – ⁴ uznemiren – ⁵ Hvala – ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 138. – ⁷ tkачima – ⁸ stanje stvari – ⁹ u prvi tom *Kapitala* – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 132.

142

Engels Marxu

u London

Mančester, 29. jan. 1867.

Dragi Mohr,

Jutros je bilo kod mene toliko filistara da nisam stigao da Ti pošaljem drugu polovinu novčanice prvom poštom, pa je sada prilazem.

Meißner se svakako složio s Tvojim mišljenjem. U svakom slučaju je jasno da posle prvog toma¹ moraš uzeti odmor od 6 nedelja i takođe da vidiš šta možeš uraditi na Kontinentu u pogledu monete. Mislim da će se to već udesiti kad mu ostatak rukopisa lično doneseš.

Sa Workingmen and Manufacturers² stvar stoji ovako: Indija i Kina, Levant itd, jako pretrpani, kaliko se zato već 6 meseci gotovo uopšte ne može prodati. Otuda slabi pokušaji fabrikanta u pojedinim distriktima da organizuju short time³. Ostaju izolovani i stoga uvek propadnu. U međuvremenu, robu koju im ovde niko neće da kupi, fabrikanti *konsigniraju* u Indiju, Kinu itd., dakle povećavaju glut⁴. Onda im ni to više ne odgovara, pa na kraju, predlažu hands 5% reduction of wages⁵. Na ovo protivpredlog od strane hands⁶ da se radi samo 4 dana u nedelji. Masters-Agitation⁷ odbija. Najzad od pre 15 dana postepeno a sada odnedavno uopšte došlo je do toga da je skraćeno radno vreme od 4 dana nedeljno uvedeno u svim tkačnicama i predionicama koje predu za njih, i to delimično *uz smanjenje nadnice* od 5%,, a delimično *bez smanjenja*. Radnici su, dakle, teorijski bili u pravu, a i praktično su ostali u pravu.⁸

Hulja Bismarck je lepo izigrao hulju Bonapartu pri sklapanju mira u Pragu, isto onako kao što je Bonaparta izigrao Austrijance u Vilafranki odnosno prognanih italijanskih knezova qui *rentreront* dans leurs états⁹ – ali bez stranih trupa. I Bismarck kaže: južnonemačke države auront une existence internationale *indépendante*¹⁰, ali samo dotle dok one *same* to budu *htele*.

¹ *Kapitala* (vidi u ovom tomu prethodno pismo) – ² radnicima i fabrikantima – ³ skraćeno radno vreme – ⁴ pretrpanost – ⁵ radnicima sniženje nadnice za 5% – ⁶ radnika – ⁷ Agitacija poslodavaca – ⁸ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 385 - 386, beleška 207. – ⁹ koji će se *vratiti* u svoje zemlje – ¹⁰ imaće *nezavisnu* međunarodnu egzistenciju

Onog časa kad *reše* da se priključe nama, to im je na volju – jer inače ne *bi bile indépendants!*¹¹ Poor¹¹ Bonaparta nije bio Korpsbursche¹² na nemačkim univerzitetima i nije na tradicionalnim pijankama naučio veštinu interpretacije – u tome se on s uvaženim Bismarckom još pozadugo ne može meriti. U Hanoveru su strahovito besni na Pruse, i to ne samo u samome gradu, nego još više kod seljaka, koji masovno prebegavaju kraljici¹³, stavljajući joj na raspolaganje celu svoju imovinu.

Ima u tome mnogo smešne sentimentalnosti pomešane s mržnjom protiv poručnika i žandarma. Ti isti ljudi npr. sami kažu da se uprava znatno poboljšala itd., ali Prusi imaju talent da navuku mržnju na sebe, što se i ovde opet pokazalo. To sam čuo od dva čoveka iz Hanovera koji su nedavno bili ovde, a sami su pristalice aneksije.

Ako mi bude moguće, doći ću krajem ove ili iduće nedelje na nekoliko dana do Tebe, tj. od petka do nedelje uveče. Samo da opet ne bude mraza.

Najlepši pozdravi damama.

Tvoj
F. E.

¹¹ Jadni – ¹² član udruženja studenata – ¹³ Marija Hanoveranska

143

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 21. febr. 1867.

Dragi Engels,

Odgadao sam pisanje iz dana u dan, ali sad mi je dogorelo do nokata. U subotu (prekosutra) ću imati u kući popis stvari na traženje jednog grocera¹ ako mu ne platim bar 5 funti.

Imao sam vanrednih izdataka, najpre dve funte za šampanjac (mala boca) pošto je Lauri propisana takva kura, i 2. isto tako za gimnastičku školu, u koju sam je po savetu lekara morao ponovo upisati i gde se plaća unapred.

Posao će uskoro biti gotov² i bio bi već i dosad da nisam u poslednje vreme imao toliko jurnjave.

Iz priložene cedulje, koju mi je poslao dr Kugelmann (i koja mi je neprijatna zbog mog predstojećeg puta), videćeš da je tu Stieber umešao svoje prste.⁽³¹⁶⁾

Tvoj
K. M.

¹ bakalina — ² na prvom tomu *Kapitala*

144

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 25. febr. 1867.

Dear Fred,

Best thanks for £ 20.¹

U prilogu pismo dr Kugelmanna.^[316]

Trenutno Ti mogu napisati samo ovih nekoliko redaka jer je ovde agent landlorda², pa moram da igram pred njim ulogu Mercadet-a iz Balzacove komedije. A-propos Balzac, savetujem Ti da pročitaš njegov »Le chef d'oeuvre inconnu« i »Melmoth réconcilié«. To su dva mala remek-dela puna fine ironije.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Najlepša hvala za 20 funti — ² kućevlasnika

145

Engels Marxu
u London

Mančester, 13. marta 1867.

Dragi Mohr,

Nisam Ti dosad pisao delom što sam svakojakim razlozima bio sprečen, a delom pomalo i namerno, jer sam hteo da prođe rok u kome je »knjiga«¹ trebalo da bude gotova, pa se sad nadam da je završena. Kad ćeš dakle ići gospodinu Meißneru? Daću Ti nalog da naplatiš honorar za moju poslednju brošuru².

A-propos te brošure gospoda lasalovci mogla su se sada uveriti koliko sam bio u pravu u pogledu dejstva opšteg prava glasa³, kao i vlasti koje će ono doneti plemstvu u unutrašnjosti. Gospoda lasalovci nisu doveli *ni dva čoveka*; oba radnička kandidata iz Saksonske koji su prošli^[317], veoma su problematični i izgleda da su pre Wuttkeove sorte. Sve u svemu, izbori su pokazali da se u Nemačkoj još ni izdaleka ne može postići ono što se time može postići u Francuskoj, a to je dobro. A ja sam isto tako uveren da će svaki novi izbori u Nemačkoj ispasti utoliko više neprijateljski po vladu što će se birokratija više mešati u njih, i da 15 godina vladinih izbora, kao u Francuskoj, kod nas nisu mogućni.

Blagorodni parlament^[318] je naravno krasna sorta. Ono nekoliko tričavih garantija što je još bilo u pruskom ustavu, oni će bez mnogo gundanja i slatkokisela lica usitniti za indirektnu aneksiju 6 miliona građana iz malih država, koji su de facto anektirani i medijalizirani bez ikakva ustava.^[319] Doduše, au fond⁴ je bez ikakve važnosti šta će ta gospoda da skrpare; u ovom času, kad je filistar bizmarkolatrijski raspoložen, oni predstavljaju buržoasko javno mnjenje i samo izvršavaju njegovu volju. Valjani buržuj izgleda da je rešio da više neće da ima »sukobe«. Pokret – kako onaj unutrašnji, koji će ipak da se povрати, tako i evropski – preći će vrlo brzo preko svega toga na dnevni red.

Na izborima se i onaj lupež Schweitzer na x mesta kandidovao, ali je svuda propao. Iz Barmena su mi poslali dva letka o njemu, od kojih jedan prilažem, a drugi, manji, šaljem nak-

¹ prvi tom *Kapitala* – ² *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* –

³ Vidi uz ovo i u 27. tomu ovog izdanja, str. – ⁴ u osnovi

nadno, jer ga nemam kod sebe. Ovaj priloženi očigledno potiče od Hatzfeldtovičine sorte.

Stieber se opet pravi važan u listu »Volkszeitung« povodom Eichhoffovog napisa u mesečniku »Hermann«. Pominje se i Koller. Vidi »Hermann«. ^[320]

Umereni rezultat opšteg prava glasa u Nemačkoj svakako je doprineo tome da je ovde household Suffrage⁵ odjednom postalo vrlo popularno u zvaničnim krugovima. Bilo bi fino kad bi usled toga household Suffrag i ovde prošao. U tom slučaju bi se uskoro štošta izmenilo i pokret bi stao na noge.

Trade here⁶ još uvek u krajnjoj stagnaciji. Indija i Kina su usled konsignacionih pošiljki fabrikana pretrpane, u Stokportu štrajkuje 20 000 ljudi, short time⁷ sve više prevladuje i ne dode li u najskorije vreme do promene, imaćemo u maju silnu krizu hiperprodukcije. To radikalnom pokretu za reforme može samo da pomogne.

Časopis »The Dipl[omatic] Review« je ovoga puta veoma dobar. Čim stari D. U[rquhart] dode do facts⁸, on je all right⁹; međutim, čudnovati manevri Beusta već su mi ranije pobudili pažnju. Mada su Saksonci (vidi gospodina von Seebacha u krimskom ratu^[321]) stalno šurovali s Rusima, i mada je Beust za vreme danskog rata^[322] poslao onu upadljivo grubu depešu Rusima, ipak mi je teško da prozrem jesu li ga Rusi *zbilja kupili* ili su ga dobili gratis i nenamerno. Meni gotovo izgleda da je beskrajna sujeta tog malog saksonskog usranka dovoljna da objasni celu tu istoriju – razume se da će Rusi know how to improve the occasion¹⁰.

Radi vežbanja u vulgarnoj demokratiji uzeo sam ovih dana da . . . ¹¹

⁵ pravo glasa kućevlasnika i zakupaca – ⁶ Trgovina ovde – ⁷ skraćeno radno vreme – ⁸ činjenica – ⁹ u redu – ¹⁰ umeti da iskoriste tu priliku – ¹¹ List pocepan te kraj pisma nedostaje.

146

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 2. aprila¹ 1867.

Dragi Engels,

Rešio sam da Ti ne pišem dok Ti ne mognem javiti da je knjiga² gotova, što sada činim. A nisam hteo ni da Ti dosadujem uzrocima ponovnog odlaganja, naime karbunkulima na stražnjici i u blizini penisa, koji sad već prolaze i zbog kojih sam samo uz velike bolove mogao da sedim (i da pišem). *Arsenik ne uzimam* jer me suviše zaglupljuje, a ja sam, bar u vreme kad sam bio u stanju da pišem, morao imati bistru glavu.

Iduće nedelje moram lično s rukopisom u Hamburg. Ton gospodina Meißnera u poslednjem pismu nije mi se dopao. Osim toga juče sam od Borkheima primio priloženu burgiju.^[323] Imam razloga da verujem da je »kontinentalni prijatelj« gospodin tajni savetnik Bucher. Borkheim mu je naime napisao pismo, koje mi je pročitao, povodom svoga putovanja u Šlesku, kuda namerava da ide po porodičnim poslovima. Bucher mu je odmah odgovorio. Ja sam, naime, iza ovih priča namirisao intrigu i moram lično da stavim Meißneru nož pod grlo. Inače bi on bio u stanju da zadrži moj rukopis (otprilike dobrih 25 štamparskih tabaka, koliko ja računam) i da ga *ne štampa* pod izgovorom da će »čekati« drugi tom.^[173]

Sad treba d'abord³ da iskupim svoja odela i časovnik koji se nalaze u založnoj banci. A ni porodicu ne mogu ostaviti u sadašnjem stanju, kada je sans sou⁴, a poverioci svakoga dana sve nasrtljiviji. I najzad, da ne bih zaboravio. Novac koji sam mogao da utrošim za Laurinu šampanjsku kuru, otišao je. Sad treba da pije crno vino, i to bolje no što ga ja mogu poručiti. Voilà la situation⁵.

Naša *Internacionala* proslavila je veliku pobjedu. Za pariske Bronzeworkers^[324], koji štrajkuju, pribavili smo novčanu pomoć od londonskih tredjuniona. Čim su majstori to videli popustili su. Stvar je uzvitlala veliku prašinu u francuskim listovima, i mi smo sada u Francuskoj priznata sila.

¹ U rukopisu: 27. marta – ² prvi tom *Kapitala* – ³ najpre – ⁴ bez prebijene pare – ⁵ Eto, takva je situacija

Čini mi se da je luksemburška afera⁶ tajno ugovorena između Bismarcka i Bonaparte. Mogućno je, ali nije verovatno, da prvi ne može ili neće da održi svoju reč. *Rusko* mešanje u nemačke prilike jasno je kao dan:

1. po tome što je *Virtemberški* ugovor s Prusima bio zaključen već 13. avgusta, i to pre svih ostalih;

2. iz Bismarckovog istupanja u vezi s Poljskom.^[325]

Rusi su aktivniji no ikad. Oni su ti koji između Francuske i Nemačke mute. Austrija je i bez toga dovoljno paralizovana. Gospodi Englezima zagudiće u United States⁷.

Salut.

Tvoj
K. M.

⁶ Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 345 - 347. - ⁷ Sjedinjenim Državama

147

Engels Marxu

u London

Mančester, 4. aprila 1867.

Dragi Mohr,

Hura! Ovaj usklik neodoljivo mi se oteo kad sam najzad pročitao crno na belo da je I tom¹ *završen* i da odmah hoćeš s time u Hamburg. Da ne bi nedostajao Nervus Rerum², u prilogu Ti šaljem 7 polovina novčanica od po 5 funti, ukupno 35 funti, a druge polovine poslaću odmah čim primim uobičajenu telegrafsku potvrdu. Zbog one Bucherove burgije³²³ – da od njega potiče to je *sigurno* – neka Te ne boli glava. Brbljanje pruskih policajaca i tračevi literata tipa nedavne priče o putovanju zbog Poljske.¹³¹⁶ Prilažem Ti cedulju za Meißnera da bi mogao da naplatiš i moj honorar³.

O savezu između Bismarcka i Rusa ne može više biti ni najmanje sumnje. No Rusi još nikada nisu morali tako skupo platiti svoj savez s Pruskom; morali su žrtvovati svu svoju tradicionalnu politiku u Nemačkoj, pa ako bi po običaju i ovoga puta uobražavali da je to samo »trenutno«, mogli bi se grdno prevariti. Nemačko jedinstvo, i pored galame o Rajhu itd., kao da već sada počinje da prevazilazi i Bismarcka i Pruse. Utoliko brže moraju oni na Istoku preći na akciju – naime Rusi – jer sadašnja povoljna konstelacija sigurno neće dugo potrajati. No kolike mora da su finansijske teškoće u Rusiji i koliko je trom industrijski razvitak – s'il y en a⁴ – kad ti ljudi još ni sada, 11 godina posle krimskog rata, nemaju železničku prugu do Odese i Besarabije, koja bi im sada vredela 2 armije! Stoga i ja mislim da će još u ovoj godini doći do gustog, samo ako Rusima sve pode za rukom.

Istorija s Luksemburgom, izgleda, da ima isti tok kao i ona sa Sarlujom i Landauom.¹²⁹⁷ Bismarck ga je 1866. sigurno ponudio na prodaju, ali izgleda da Louis⁵ tada stvarno nije prihvatio u nadi da će kasnije dobiti daleko više *na poklon*. Kao što *pozitivno znam*, pruski poslanik Bernstorff rekao je hanseatskom poslaniku (Geffckenu) u Londonu da je primio depešu da Pruska u luksemburškoj stvari ni po koju cenu neće popustiti. To je ona ista depeša za koju kaže »The Owl« da poziva Englesku da preduzme

¹ *Kapitala* – ² životni nerv – ³ za spis *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁴ ako ga ikako ima – ⁵ Napoleon III

korake u Hagu, a koji su, vele, imali taj rezultat da se Holandija povukla iz te trgovine. Stvar je u tome da u sadašnjoj situaciji Bism[arck] ne sme nikako dozvoliti Francuzima da anektiraju nemačku teritoriju, a da time sve svoje uspehe ne učini smešnim. Povrh toga je i onaj stari magarac Wilhelm⁶ jednom rekao da ne ustupa . . . »ni jedno nemačko selo«, i da je lično obavezan. Međutim, još nipošto nije sigurno da do trgovine neće doći: »Kölnische Zeitung« dere se iz sveg glasa da se radi Luksemburga neće valjda zagaziti u rat i da Nemačka *nema* na to nikakvo pravo, Luksemburg se više ne može ubrajati u Nemačku itd., – tako podlački kao još nikada.

Bismarck doduše nije Faust, ali zato on ima svog *Wagenera*⁷. Način na koji ovaj bednik prevodi svoga gospodara i učitelja na vagenerovski jezik – to je da pukneš od smeha. Nedavno je Bismarck opet upotrebio neko poređenje s konjem, i da bi mu i u tome podražavao, *Wagener* na kraju svoga govora uzvikuje: Gospodo, prestanimo da jašimo svoje drvene konjiče i *uzjašimo plemenitu i punokrvnu kobilu Germaniju!* Montez Mademoiselle, govorili su Parižani u vreme terora.^[326]

Nadam se da su Tvoji karbunkuli uglavnom prošli, a put će Ti pomoći da sasvim nestanu. Ovoga leta *moraš* se rešiti te nevolje.

Mnogo pozdrava damama i Lafargue-u.

Tvoj
F. E.

⁶ Wilhelm I – ⁷ Hermanna Wagenera

148

Marx Englesu
u Mančester

Hamburg, 13. aprila 1867.

Dragi Fred,

Juče u podne stigao sam ovamo. Brod je napustio London u sredu u 8 časova ujutru. Iz toga vidiš čitavu istoriju prekomorskog putešestvija. Strahovito nevreme i oluja. Posle dugog zatočenja, ja sam se pri tom osećao tako kanibalski dobro kao 500 svinja. Ipak, kraj sve te gomile bolesnika koji su ležali levo i desno, stvar bi pomalo postala ennuyant¹, da nije bilo jednog jezgra koje se držalo. Bilo je to veoma »šareno« jezgro, viz.² jedan nemački kapetan broda koji u licu mnogo liči na Tebe, ali je malena rasta. Imao je i dosta Tvog humora i ono isto dobroćudno-frivolno treptanje očima; zatim jedan londonski trgovac stokom, pravi John Bull – bovine in every respect³; jedan nemački časovničar iz Londona – zgodan momak; jedan Nemac iz Teksasa i – glavna ličnost – jedan Nemac koji se 15 godina potucao po istočnom delu Perua, u području koje je tek nedavno uneto u geografsku mapu i gde se između ostalog još žestoko troši ljudsko meso. Obestan, energičan i veseo momak. Imao je kod sebe veoma skupocenu zbirku kamenih sekira itd., koje su zaslužile da budu pronađene u »pećinama«. I, kao dodatak, jedno žensko čeljade (ostale dame sve su seasick⁴ te su povraćale u kabini za dame), stara raga sa krezubom njuškom, govorila je fino po hanoverski, kćerka nekog prepotopskog hanoverskog ministra, po imenu von Baer, ili tako nešto, a sada se već odavno bavi filantropijom, pijetistkinja koja popravlja položaj radnika, poznaje se sa Jules Simonom i puna duševne lepote, čime je našem bovine friend⁵ neizmerno dosadivala. Pa lepo! U četvrtak uveče kad je oluja bila najžešća, tako da su svi stolovi i stolice igrali, mi smo pijuckali en petit comité⁶, dok je matora ležala na kanabetu, odakle ju je ljuljanje broda s vremena na vreme – da joj ne bude dosadno – bacalo nasred kabine na pod. Šta je tu lepticu zadržavalo da ostane pod tako teškim okolnostima? Što nije otišla u ženske odaje? Naš nemački divljak pričao je s pravim uživanjem o polnim svinjarijama divljaka. Voilà le charme⁷ za ovu nežnu,

¹ mučna – ² naime – ³ vo u svakom pogledu – ⁴ imale morsku bolest –⁵ prijatelju volini – ⁶ u malom krugu – ⁷ Eto krasote

čistu, finu osobu. Jedan primer: on je gost u kolibi jednog Indijanca gde se istoga dana porodila žena. Posteljicu su ispekli i – najviši izraz gostoljubivosti – on ima da pojedje jedno parče te sweet-bread⁸.

Čim sam stigao pošao sam do Meißnera. Službenik mi reče da se pre tri časa posle podne neće vratiti. Ostavio sam svoju kartu i pozvao gospodina Meißnera da ruča sa mnom. Došao je, ali je još nekakav čovek bio s njim i hteo je da pođem s njim, jer ga njegova žena očekuje. Odbio sam, ali smo se sporazumeli da će me oko 7 časova uveče posetiti. En passant⁹ mi reče da je Strohn verovatno još u Hamburgu. Pošao sam stoga do Strohnovog brata¹⁰. Međutim, naš prijatelj je the very same morning¹¹ otputovao za Pariz. Dakle, uveče je došao Meißner. Zgodan čovek, mada govori pomalo saksonski – što mu već i samo ime kazuje. Posle kratkog pourparler all right¹². Rukopis je odmah odnet u njegovo izdavačko preduzeće i stavljen tamo u sef. Slaganje počinje in a few days¹³ i ići će brzo. Posle toga smo pošli da nešto popijemo i tada mi je izjavio da je veoma »ushićen« što mu se pružila prilika da se upozna sa mnom. On sad hoće da knjiga izađe u tri toma. On je, naime, protiv toga da skratim poslednju knjigu (*istorijsko-literarni deo*¹⁴), kao što sam nameravao. Kaže da sa knjižarskog gledišta, i s obzirom na »široku« čitalačku masu, on najviše polaže baš na taj deo. Odgovorio sam mu da mu u tom pogledu stojim na usluzi.

At all events¹⁵ mi imamo u Meißneru čoveka koji nam je potpuno na raspolaganju; on je pun prezira prema celokupnoj bandi literarnih lumpa. Smatrao sam za pametnije da mu Tvoj mali bill¹⁶ zasad još ne podnosim¹⁷. Najprijatnija iznenađenja uvek na kraju.

A sad Adio, old boy¹⁸.

Tvoj
K. Marx

Best compliments to Mrs. Burns!¹⁹

⁸ poslastice – ⁹ Uzgred – ¹⁰ Eugena Strohna – ¹¹ tog istog jutra otputovao – ¹² pregovaranja sve je u redu – ¹³ kroz nekoliko dana – ¹⁴ Teorije o višku vrednosti – ¹⁵ U svakom slučaju – ¹⁶ računčić – ¹⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 145. i 147. – ¹⁸ zbogom, stari druže – ¹⁹ Najlepši pozdravi gospodi Burns!

149

Marx Engelsu
u Mančester

Hanover, 24. aprila 1867.

Dragi Fred,

Već 8 dana sam ovde u gostima kod dr Kugelmanna. Naime, zbog štampanja¹ sam prinuden da budem u Hamburgu ili blizu Hamburga. Stvar stoji ovako: Meißner, koji želi da stvar bude kroz 4 - 5 nedelja gotova, ne može da štampa u Hamburgu, jer ni broj štampara ni učenost korektora ne zadovoljava. Stoga štampa kod Otta Wiganda (ili, bolje, njegovog sina², pošto onaj stari hvalisavi džukac još samo nominalno učestvuje u poslu). Pre nedelju dana poslao je rukopis u Lajpcig. Sad želi da budem *pri ruci* da bih revidirao prva dva štamparska tabaka i da *ujedno rešim* da li je ubrzano štampanje, *sa jednom mojom revizijom »mogućno«*. U tom slučaju ceo posao bio bi završen kroz 4 - 5 nedelja. Sad je, međutim, došla uskršnja nedelja. Wigand mladi je pisao Meißneru da može da počne tek krajem *ove* nedelje. Na K[ugelmannovo] uporno pozivanje došao sam dakle ovamo za to vreme (što je i iz ekonomskih razloga bolje). Pre no što predem na »ovdašnje« stvari, ne smem da zaboravim sledeće: Meißner želi i preko mene Te poziva da napišeš »*Čuvajte se Rusije*«, a ujedno u korist Nemačke i Francuske. Ako se primiš, on bi hteo da to bude što pre. No njemu bi bilo milije da ima *više* no manje tabaka, jer sasvim mali pamfleti ne privlače knjižare. O uslovima bi mu mogao pisati kad budeš slao rukopis, pošto u ovom pitanju, kako on kaže, neće doći do razmimoilaženja. Mogao bi da pišeš »sasvim slobodno«, pošto Meißner smatra da ne treba imati nikakvih obzira.

Dakle o Hanoveru.

Kugelmann je veoma ugledan lekar u svojoj specijalnosti, naime kao ginekolog. Virchow i ostali autoriteti (među kojima i neki Meyer iz Berlina), ranije von Siebold iz Getingena i – pre nego što je poludeo – Semmelweis iz Beča, dopisuju se s njim. Ako se ovde desi neki teži slučaj u toj struci – uvek ga pozivaju na konsultaciju. Za ilustraciju zavisti koja vlada u struci i lokalne ograničenosti, priča mi da je ovde u prvo vreme bio bojkotovan, tj. nije bio primljen u udruženje lekara, jer se »ginekologija«

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Huga Wiganda

smatrala »nemoralnom svinjarijom«. K[ugelmann] ima i mnogo tehničkog talenta. Pronašao je masu novih instrumenata u toj struci.

K[ugelmann] je, nadalje, fanatični pristalica naše doktrine (a po meni divi nam se na odveć vestfalski način) i nas dvojice. Katkada mi čak postaje dosadan svojim oduševljenjem, koje protivreći njegovoj hladnoj prirodi u medicini. Ali, *on razume* i vrlo je *čestit*, beskompromisan i požrtvovan i, što je najvažnije, *uveren*. Ima simpatičnu ženu i ćerčicu od 8 godina, koja je dražesna. On ima mnogo potpuniju zbirku naših radova nego nas dvojica zajedno. Ovde sam naišao i na *Svetu porodicu*, koju mi je poklonio, a i Tebi će poslati jedan primerak. Bio sam prijatno iznenađen kad sam konstatovao da ne treba da se stidimo tog dela, iako kult Feuerbacha danas prilično humoristično deluje. Narod, a u glavnom gradu Hanoveru i sama buržoazija, ekstremlno su *antipruski* nastrojeni (isto tako i u *Kurhesenu*) i svoje raspoloženje ispoljavaju u svakoj prilici. Otvoreno govore da žele – *Francuze*. Kada im se primeti da to nije patriotski, kažu: »Prusi su to isto činili. Kad su prolazili ovuda hvalisali su se – na čelu sa oficirima – francuskom pomoći – ako zatreba.« Wehnerov otac je ovde veoma cenjen, važi takode za gvelfa^[327]. Bismarck mi je juče poslao jednog od svojih satrapa, advokata Warnebolda (ovo *među nama*). Želi da mene i »moj veliki talent iskoristi u interesu nemačkog naroda«. Von Bennigsen će mi sutra učiniti čast.

Nas dvojica ipak imamo sasvim drugačiji položaj u Nemačkoj, napose kod »obrazovanog« činovništva, nego što znamo. Tako me npr. posetio načelnik ovdašnjeg statističkog ureda Merckel i rekao mi da je godinama uzalud studirao problem novca, a ja sam stvar odmah jednom zasvagda izveo načisto. »U Berlinu je nedavno – reče mi on – moj kolega po struci Engel odao priznanje pred kraljevskom porodicom Vašem Dioskuru Engelsu.« To su tričarije, ali su važne za nas. Naš uticaj na činovništvo veći je nego na radnike.

Pozvali su me i u društvo »Evropejaca«. Tako ovde nazivaju prusofilске, severnonemstvujuće pristalice Nacionalnog saveza. Margarci!

I šef (vrhovni šef, kaže Stieber)^[328] ovdašnjih železnica me pozvao. Odazvao sam se. Imao je dobrog vina, »odusevljenu« ženu, i kad sam odlazio, zahvalio mi se »za veliku čast«.

Prema Mr. Wheeleru, članu našeg Veća i direktoru »Empire Insurance Corporation« imam da izmirim jedan dug časti – 10 funti. Mnogo bi me zadužio ako bi mu za moj račun poslao novac: »G. Wheeler, Esq., 27 Gresham Street, E. C. Private« (London). A takode se bojim da je moja porodica u Londonu »in profundis«³.

³ »u velikoj nevolji«

To mi je utoliko bolnije što je 1. maja rodendan jadne, dobre Jenny. Bacio sam mreže da bih došao do novaca. Moram sačekati rezultat.

Ja sam se vanredno oporavio. Od stare boljke ni traga. Uz to, i pored teških prilika, dobro raspoloženje, bez napada jetre.

Piši mi *odmah* (adresa: Dr Kugelmann, Hanover) nekoliko redaka. Salut Mrs. Burns⁴.

Tvoj
Mohr

Freiligrath se bruka svojim javnim prosjačenjem u Nemačkoj^[329]. Meißner mi reče da mu se u severnoj Nemačkoj zameo trag.

⁴ Pozdrav gospodi Burns

150

Engels Marxu
u Hanover

Mančester, 27. aprila 1867.

Dragi Mohr,

Primio sam oba Tvoja pisma, poslednje juče posle podne i na prvo bih Ti već odavno odgovorio da sam znao kuda. Najpre o businessu¹. Tvojim ženi, od koje sam jutros primio pismo, poslaću 10 funti, a isto tako odmah početkom idućeg meseca Wheeleru drugih 10 funti. Ovo će Te, što se te tačke tiče, donekle umiriti, a za ubuduće se, po onome što pišeš, srećom najzad otvaraju povoljne perspektive. Uvek sam imao osećaj da je ta prokleta knjiga², s kojom si se tako dugo nosio, bila glavni uzrok svih Tvojih nevolja i da se nećeš i ne možeš izvući dok je se ne otreseš. Taj večitó nezavršeni posao pritiskao Te i telesno, i duševno, i finansijski, i ja mogu vrlo dobro da shvatim da se sad, pošto si se oslobodio te móre, osećaš kao preporoden, tim pre što svet, čim se opet u njega uživiš, i ne izgleda tako tmuran kao ranije. A pogotovo kad imaš tako sjajnog izdavača, kao što je, izgleda, M[eißner]. Uostalom, bojim se da će se knjiga moći brzo štampati samo onda ako Ti budeš celo vreme u blizini, tj. da ostaneš na Kontinentu, jer i Holandija bi u tu svrhu još uvek bila dovoljno blizu. Ne verujem da je učenost lajpciških korektora za Tvoj način pisanja dovoljna. Moju brošuru³ je M[eißner] takođe štampao kod Wiganda, i šta su sve ti govornari pri korigovanju počinili! Da će knjiga odmah po svom izlasku imati veliki uspeh, u to sam uveren, ali će biti veoma potrebno da se entuzijazam učenih gradana i činovnika nešto podupre i da se ne potcene sitni manevri. *Po izlasku knjige* može se u tom pravcu mnogo učiniti iz Hanovera, a i amicus⁴ Siebel, koji se ovih dana, kao što kaže, zdrav i čio vraća sa Madere, i to preko Engleske, može korisno da posluži. To je potrebno zbog literata, o čijoj dubokoj mržnji prema nama imamo dovoljno dokaza. A onda, bez takvih pomoćnih sredstava debele naučne knjige deluju vrlo sporo, a pomoću njih – confer⁵ *Heraklita Tannog* itd. – veoma "pale".¹³³⁰¹ A ovoga puta treba na tome raditi utoliko više i marljivije što su u pitanju i *finansijski* rezultati. Sabrane članke Meißner će

¹ o poslu – ² Prvi tom *Kapitala* – ³ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ⁴ prijatelj – ⁵ uporedi

tad već rado primiti, a to je opet novac, a zatim i novi literarni uspeh. Stvari iz lista »Neue Rheinische Zeitung«, »18 brimer« itd. sada će filistru ogromno imponovati, i kad smo na toj bazi opet osvojili nešto terena, uskoro će se naći i razne druge unosne stvari. Neizmerno se radujem tome celom obrtu stvari, prvo, zbog same stvari, drugo, naročito zbog Tebe i Tvoje žene i, treće, jer je zbilja vreme da se sve to poboljša. Za 2 godine ističe moj ugovor sa ovim odvratnim Gottfriedom⁶, i, kako stvari ovde stoje, teško da ćemo nas dvojica želeti da ga produžimo; čak nije isključena mogućnost da se i ranije rastanemo. Bude li to slučaj, moraću sasvim da napustim trgovinu; jer, da sada otpočnem sopstveni posao, to bi značilo 5 - 6 godina strahovito dirindžiti bez pomena vrednog rezultata, a onda još 5 - 6 godina dirindžiti da bih ubrao plodove prvih pet godina. A pri tom bih ja bio gotov. Ja ništa toliko ne želim kao to da se oslobodim ove pasje trgovine, koja me sa svojim traćenjem vremena potpuno demoralizuje. Dokle god budem radio u trgovini, neću biti ni za šta sposoban; naročito se stanje pogoršalo otkad sam principal, zbog veće odgovornosti. Da nije većih prihoda, zaista bih više voleo da budem opet nameštenik. U svakom slučaju još nekoliko godina i mome trgovačkom životu biće kraj, a tada će i moji prihodi biti znatno, znatno manji, i to je bilo ono što mi se stalno vrtelo po glavi, kako ćemo onda s Tobom. Ako, međutim, stvari pođu kao što su sad krenule, moći će i to da se uredi, čak da u međuvremenu i ne dode do revolucije, koja bi učinila kraj svim finansijskim planovima. A ako ne bude tako, pridržavam sebi pravo da po svome oslobođenju za svoj čef napravim dobru šalu i napišem knjigu: *Radosti i patnje engleske buržoazije*.

Meißnerov predlog ne mogu da prihvatim⁷. Nekoliko tabaka moglo bi se brzo naškrabati, ali nešto veće, 6 do 8 tabaka, iziskivalo bi više rada i došlo bi *prekasno* za sadašnju ratnu graju. Pa ne mogu škrabati svinjarije à la Vogtove »Studije«^[331]. Osim toga, na tu stvar gledalo bi se manje-više kao na partijski manifest, a u tom slučaju bismo se ipak morali prethodno posavetovati. Međutim, ja već poodavno imam u glavi jedan antirusicum, i ako mi dogadaji pruže oslonac, počeo bih odmah da radim na tome i pisao bih Meißneru. Pitanje je za mene samo još u tome, da li u prvi plan da stavim »princip nacionalnosti«^[332] ili »istočno pitanje«.

Ja sam očekivao da će Bismarck zakucati kod Tebe, mada nisam mislio da mu se toliko žuri⁸. Karakteristično je za način mišljenja i horizont toga gospodina da sve ljude ceni po sebi. Doduše, moguće je da se buržoazija divi velikim ljudima današ-

⁶ Gottfried Ermen — ⁷ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. — ⁸ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

njice, ona u njima gleda odraz same sebe. Sve osobine pomoću kojih su Bon[aparta] i Bismarck postizavali uspehe – trgovačke su osobine. Ići za određenim ciljem putem iščekivanja i eksperimentisanja dok ne dođe pravi čas, voditi diplomatiju uvek otvorenih sporednih vrata, nagadati se i cenjkati, otrpeti uvrede ako to interes zahteva, ono »ne soyons pas larrons⁹«, jednom reči, svuda biti trgovac. Gottfried Ermen je na svoj način isto tako veliki državnik kao i Bismarck, i ako podeš tragom tih velikih ljudi, stići ćeš uvek na mančestersku berzu. B[ismarck] misli, samo ako nastavim da kucam na Marxova vrata, na kraju ću ipak jednom naići u pravi čas, i tada ćemo nas dvojica napraviti poslić. Pljunuti Gottfried E[rm]en].

Nisam mislio da je mržnja protiv Prusa tamo *tako* jaka. Ali kako se to slaže sa izbornim rezultatima? Oni magarci iz Nacionalnog saveza¹⁶¹ progurali su polovinu, a u Kurhesenu sve do jednog.

Vogt je listu »Die Gartenlaube« dao svoj portret u prirodnoj veličini. Poslednjih godina još se više utovio i sad dobro izgleda.

Simon von Trier¹⁰ je u zborniku »Demokratische Studien«, koje su mi tu skoro pale u ruke, sasvim naivno prepisao čitave stranice iz članka *Po i Rajna* i ne sluteći iz kakvog otrovnog vrela crpi.¹³³³ Isto tako je i poručnik koji u listu »*Unsere Zeit*« piše vojne članke u članku »Pruska pod oružjem« u znatnoj meri prepisao moju brošuru¹¹, razume se, takođe ne navodeći izvor.

Rüstow hoće silom da postane pruski general, kao da je to tako lako kao kod Garibaldija. U svojoj veoma lošoj i površnoj knjizi o ratu¹³³⁴ on in optima forma¹² *puzi* pred Wilhelmom Osvajačem i pred princem¹³. Zato se i seli u Berlin.

Ovih dana sam video Ernesta Jonesa. Ponudeno mu je na četiri mesta – i u Mančesteru – da se kandiduje po novom zakonu.¹³³⁵ Strahovito psuje ovdašnje radnike and backs the Prussians at any odds against the French¹⁴. Nadam se da će taj odvratni rat da nas mine, ne vidim čega dobrog bi mogao da donese. Jedna francuska revolucija sa unapred preuzetom osvajačkom obavezom bila bi vrlo neprijatna, gotovo izgleda da Bon[aparta] hoće da se zadovolji i s najmanjim, no da li će vladar nebeski dozvoliti lepom Wilhelmu¹⁵ da mu ustupi i to najmanje, to ćemo tek videti.

Pozdravi mnogo dr Kugelmanna iako ga ne poznajem i zahvali mu za *Svetu porodicu*.¹⁶

Tvoj
F. E.

⁹ »ne budimo lopovi« – ¹⁰ Ludwig Simon – ¹¹ *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* – ¹² u najboljoj formi – ¹³ Wilhelmom I i princem Friedrichom Karlom – ¹⁴ ide sa Prusima kroz sito i rešetko protiv Francuza – ¹⁵ Wilhelmu I – ¹⁶ Friedrich Engels i Karl Marx, *Sveta porodica ili Kritika kritičke kritike*

151

Marx Engelsu
u Mančester

Hanover, 7. maja 1867.

Dragi Fred,

D'abord¹ najlepša hvala na Tvojim intervencijama u najhitnijim casus delicti², a zatim i na Tvom opširnom pismu.

Najpre o businessu³. Onaj prokleti Wigand počeo je štampati⁴ tek 29. aprila, tako da sam prvi tabak dobio na reviziju tek prekjuče, na svoj rođendan. Post tot pericula!⁵ Štamparske greške su bile relativno beznačajne. Da čekam ovde dok se sve ne odštampa nemoguće je. U prvom redu bojim se da će knjiga ispasti mnogo deblja nego što sam bio računao. Drugo, rukopis mi ne šalju, pa prema tome za mnoge citate, a pre svega kod onih gde se navode brojke i grčki tekst, moram imati pri ruci rukopis, koji mi je kod kuće, a ni dr K[ugelman]u ne mogu tako dugo biti na teretu. I najzad, Meißner zahteva drugi tom najdalje do kraja jeseni. To znači dirindženje treba da počne što pre, utoliko pre što je, naročito za glave o kreditu i zemljoposedu, objavljeno mnogo novog materijala otkako sam sredio rukopis. Ove zime treba da završim i treći tom, tako da bih se do idućeg proleća otresao celog opusa⁶. Naravno, sasvim se drukčije piše kada au fur et à mesure⁷ pristižu štampani tabaci već završenih delova i pod pritiskom izdavača.

Inače vreme mi ovde nije prošlo uzalud. Poslana su pisma na sve strane i prethodne beleške objavljene su u većini nemačkih listova.

Nadam se i čvrsto verujem da ću za godinu dana do te mere biti svoj čovek, da ću biti u mogućnosti da iz osnova izmenim svoje ekonomske prilike i najzad stanem na svoje noge. Bez Tebe nikad ne bih mogao završiti ovo delo, i uveravam Te da mi je uvek kao mōra pritiskivalo dušu što si svoju izvanrednu snagu straćio u trgovini i pustio da tu zarđa uglavnom zbog mene. i. into the bargain⁸, morao proživljavati i sve moje petites misères⁹. S druge strane, načisto sam s tim da imam pred sobom još godinu dana of trial¹⁰. Učinio sam korak od koga mnogo zavisi,

¹ Pre svega — ² teškim slučajevima — ³ poslu — ⁴ prvi tom *Kapitala* — ⁵ Posle toliko opasnosti! — ⁶ dela — ⁷ postepeno — ⁸ povrh toga — ⁹ sitne bede — ¹⁰ iskušenja

naime od koga zavisi da li će mi jedino mesto gde je to moguće staviti na raspolaganje nekoliko stotina funti. Ima donekle izgleda da će rezultat biti pozitivan, no ipak ću još za about¹¹ 6 nedelja biti u neizvesnosti. Ranije neću dobiti definitivni odgovor. Čega se – ne uzimajući u obzir neizvesnost – najviše plašim, to je povratak u London, koji će za 6–8 dana biti neminovan. Moja dugovanja tamo su znatna, a Manihejci¹² nestrpljivo očekuju moj povratak. A onda opet porodične nevolje, unutrašnje kolizije, jur-njava, umesto da svež i nesmetan pregne na posao.

Dr K[ugelmann] i njegova žena odnose se prema meni naj-srdačnije i čine sve što mi iz očiju čitaju. To su krasni ljudi. Oni mi stvarno ne ostavljaju vremena da uhodim »sumorne puteve sopstvenog Ja«. A-propos! Istoriju s Bismarckom treba da držiš u najvećoj tajnosti¹³. Obećao sam da nikome, pa ni K[ugelmannu] ne govorim o tome. Ovo poslednje sam održao. No ja sam, naravno, učinio reservatio mentalis¹⁴ da Tebe izuzmem.

Ti se čudiš što su nacional-liberali¹³³⁶¹ (ili, kao što ih Kugelmann naziva, *Evropejci*) i pored ovdašnje mržnje u odnosu na Pruse tako dobro prošli na izborima¹⁵. Stvar je sasvim prosta. U svim većim gradovima oni su propali, dok su u manjim mestima pobedili zahvaljujući svojoj organizaciji, koja postoji još iz vremena Gotske stranke¹³³⁷¹. Uopšte, oni pokazuju koliko je važna partijska organizacija. Rečeno važi za Hanover. U Kurhesenu je prusko zastrašivanje, potpomognuto drekom članova Nacionalnog saveza, imalo neograničeni uticaj. Međutim, Prusi ovde gazduju na perzijski način. Oni doduše ne mogu preseliti stanovništvo u svoje istočne oblasti, ali to rade sa činovnicima, sve do konduktera na železnicama, kao i sa oficirima. Pa čak i jadne pismošone moraju u Pomeraniju. U isto vreme možeš svakog dana videti pune vozove ljudi iz Hesena, Hanovera itd., koji putuju za Bremen radi iseljavanja u United States. Otkad valjana Nemačka postoji još nikad nije toliko ljudi odlazilo preko Atlantika iz svih njenih krajeva. Jedni hoće da izbegnu porez, drugi vojnu obavezu, treći političke prilike, a svi zajedno vladavinu mača i preteću ratnu oluju.

Imam veliko uživanje s ovdašnjim buržujima (pruski nastrojjenima). Oni hoće rat, i to *immédiatement*¹⁶. Poslovi, vele, ne mogu da podnesu dužu neizvesnost, a odakle davola da dodu porezi ako potraje zastoje u poslovanju? Uostalom, teško da možeš zamisliti taj pritisak koji su poslednji rat i porezi vršili na seljaštvo u Pruskoj. Ovde u prusko-vestfalskom susedstvu, na primer, caruju zaista prave irske prilike.

¹¹ oko – ¹² poverioci – ¹³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 149. i 150. – ¹⁴ prečutnu rezervu. – ¹⁵ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ¹⁶ odmah

By the by¹⁷, pre nekoliko dana direktor ovdašnje livnice (akcionarsko društvo, izrađuje uglavnom cevi za vodovod i gasovod) proveo me kroz zavod. Opšte uzev, vrlo je dobro organizovan i upotrebljava mnoge sasvim moderne aparate. No, s druge strane, još se uvek mnogo toga (u detaljima) izrađuje ručno, gde Englezi i Škotlandani primenjuju automatsku mašineriju. U pratnji tog istog direktora posetio sam i radionicu gde se radi Hermannov stub. Spomenik se isto tako sporo dovršava kao i Nemačka. Hermannova glava, tako ogromna da si Ti pored nje dete, izgleda prilično glupavo-pošteno, a gospodin Arminius je bio pre svega diplomata. Vestfalska čestitost služila mu je jedino kao maska iza koje se krila veoma rafinirana glava. Uoči mog odlaska iz Londona slučajno mi je dopalo ruku Grimmovo izdanje istorijskih izvora¹³³⁸, koji su Ti poznati, i iz kojih sam još jednom upoznao gospodina Arminiusa.

Ti se sigurno sećaš J. Meyera (kod Bielefelda), koji nije hteo da štampa naš rukopis o Stirneru¹⁸ itd. i koji nam je poslao na vrat onog mladića Kriegea¹³³⁹ Pre nekoliko nedelja skočio je u Varšavi, gde se nalazio nekim poslom, s prozora i blagoizvoleo slomiti vrat.

Naš prijatelj Miquel, koji je s toliko gotovosti pristao da žrtvuje slobodu za ljubav jedinstva, navodno puca na visoki položaj. Le brave homme¹⁹ će se prevariti u računu po mome mišljenju. Da se nije tako bezuslovno i fanatički bacio Bismarcku pred noge, mogao je da dobije dobru napojnicu. Ali ovako! Zašto? On je toliko omrznut zbog svoga držanja u severnonemačkom parlamentu¹³⁴⁰, da je prikovan uz Pruse kao što su robijaši na ladama prikovani jedan uz drugoga. A Prusi, kao što je poznato, ne vole »beskorisne« i nepotrebne dépenses²⁰. Nedavno je biszmarkovski »N[ord] d[eu]tsche Allg[emeine]«, kojeg izdaje ona lopuža Brass, doneo veoma zajedljiv članak o onim članovima Nacionalnog saveza u kome se kaže da se čak ni po onoj de mortuis nil nisi bene²¹ ne može postupiti. Taj list je otpustio pristalice Severonemačkog saveza, Bismarckove sluge iz Nacionalnog saveza, i znački im i con amore²² dao nogom u tur.

Što se tiče rata, u celosti se slažem s Tobom. Sada bi mogao samo da škodi. Odgađanje rata, pa ma samo i za godinu dana, vredelo bi nam zlata. S jedne strane, time bi se neizbežno blamirali i Bonaparta i Wilhelm Osvajač²³. Opozicija bi u Pruskoj ponovo oživela (njen jedini organ sada: »Die Zukunft« u Berlinu, osnovao ga Jacoby²⁴), a u Francuskoj mogu nastupiti događaji. Poslovi idu sve gore i gore, i oskudica na Kontinentu ne može se nadvikati ni galskim ni tevtonskim frazama.

¹⁷ uzgred budi rečeno – ¹⁸ Nemačka ideologija – ¹⁹ Dobri čovek – ²⁰ izdatke – ²¹ o mrtvima samo dobro – ²² od sveg srca – ²³ Wilhelm I – ²⁴ Johann Jacoby

Po mome mišljenju, odgaganje rata možemo zahvaliti *isključivo* Derbyjevom ministarstvu. Ono je antirusko, i Rusija se ne usuđuje da dá signal dok ne bude sigurna u Englesku. Gladstone, the phrasemonger²⁵ (sasvim pod uticajem lady Palmerston, Shaftesburyja, lorda Cowpera), i Bright, a isto tako i Russell, pružili bi mu garantije potrebnog engleskog raspoloženja. Derby je morao i 1859. biti uklonjen da bi se spektakl u Italiji mogao postaviti na scenu. U severonemačkom parlamentu Bismarck je bio prinuden da Poljacima na najbrutalniji način baci rukavicu¹³²⁵, da bi se tako dušom i telom prodao caru²⁶.

U pruskoj vojsci među boljim oficirima vlada veliko nepoverenje prema Rusima, kao što sam to ovde lično saznao od kapetana von Böziga (gardijski puk, vaspitan u vojnoj akademiji, kraljevsko-pruski pitomac, ali veoma zgodan čovek). »Bismarckovo držanje u Severnom Šlezvigu ne mogu da shvatim. Samo Rusima – to mi je rekao sâm od sebe – ide u račun da nas i dalje drže u zategnutim odnosima s Danskom«. A F[riedricha] W[ilhelma] IV je nazvao »mračnim džentlmenom«, koji je Nemačku za pola veka učinio slugom Rusije. Nadalje da su ruski oficiri »šonje«, da vojska, osim gardijskih pukova, ne vredi ništa, da je Austrija sama u stanju da prihvati borbu s ruskom vojskom itd. Ja sam mu još svašta tutnuo u glavu o Moskovima.

A sad zbogom. Najlepši pozdravi Mrs. Lizzy.

Tout à Vous²⁷

Tvoj
Mohr

²⁵ frazer – ²⁶ Aleksandru II – ²⁷ Odani vam

152

Marx Engelsu
u Mančester

Mančester [oko 22. maja 1867]
86, Mornington Street

Dragi Fred,

U nedelju¹ stigao u London. Danas ovamo.^[341] Ali:

*Avis*²: Sa *mnom* je neki H. Meyer iz Sent-Luisa i sada idem po njega u železničku refreshmentroom³, gde sam ga deponovao, da bih ga smestio ovde u susedstvu, kod »Stara«.

On je bio poslednji compagnon⁴ Weydemeyerov kad je ovaj ležao na samrti, a njegovu je ženu, koja je takode bila mourante⁵, odveo iz Sent-Luisa kod prijatelja i pomagao je. K meni je došao sa preporukom Jacobija⁶ (Njujork).

Ovaj M[eyer] je na putu za Nemačku i *došao je u Englesku jedino zato da poseti nas dvojicu*. Stigao je juče. Nisam bio kod kuće. Moja žena mu je rekla da ću danas putovati k Tebi u Mančester.

Ovih nekoliko hints⁷ će biti dovoljno da Ti objasne kako to da je doputovao sa *mnom*. Ostaće ovde samo dva dana. At first⁸ mi je bilo neprijatno. Ali zbog Weydemeyerovih! To je čestit i vredan čovek, ovaj Meyer, ali cooks⁹ sporo i pomalo je dosadan.

Salut.

Tvoj
Mohr

¹ 19. maja - ² Na znanje - ³ restoraciju - ⁴ drug - ⁵ smrtno bolesna -
⁶ Abrahama Jacobija - ⁷ napomena - ⁸ Najpre - ⁹ kuva (misli)

153

Marx Englesu
u Mančester

[London] 3. juna 1867.

Dear Fred,

Zašto Ti ne šaljem 10. i 11. tabak, a revizije¹ uopšte nikako, videćeš iz priložene cedulje od Wiganda. No zato Ti šaljem otiske prvih pet tabaka, koje sam primio. Možeš ih zadržati otprilike 8–10 dana, ali onda mi moraš tačno reći svoje mišljenje, koje tačke u izlaganju oblika vrednosti treba u dodatku specijalno za filistre popularizovati.

Fenians poručio.^[342] Ostale naloge izvršiću by and by².

Pogledaj list »Herman« od prošle nedelje. To je sad specijalni glasnik gospodina Freiligratha, koji tu svake nedelje preko Jucha raportira o progress of the subscription³ [329]. Jenny kaže da kad bi njen otac tako štogod radio, ona bi javno izjavila da on nije njen otac. Na to je Lafargue upita: Mais qu'est ce que votre mère dirait là-dessus?⁴ Taj blagorodni pesnik⁵ je uostalom toliko lukav da već sad izjavljuje da mora ostati u Londonu zbog svoga učešća u prevodu Shakespeare-a. Ferdinand i Ida, Ida i Ferdinand, a well assorted couple, those two!⁶

A-propos! Na Gumpertovo pitanje rekao sam mu da je Lafargue u bolnici St. Thomas. Medutim, pogrešno. On je u bolnici Bartholomeus i traži da se greška ispravi.

Nemoj da zaboraviš nabaviti svoju i Lupusovu fotografiju. My best compliments to Mrs. Lizzy, Moore i Chlormayer⁷.

Salut.

Tvoj
K. M.

Sa istinskim zadovoljstvom čitao sam pariski dopis lista »The Times« o eksklamacijama Parižana za Poljake, a protiv Aleks[andra] itd.^[343] Gospodin Proudhon i njegova mala doktrinarna klika nisu French People⁸.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² postepeno – ³ uspehu upisivanja – ⁴ Ali šta bi Vaša majka na to rekla? – ⁵ Ferdinand Freiligrath – ⁶ skladan par ovo dvoje – ⁷ Srdačni pozdravi gospođi Lizzy, Moore-u i Carlu Schorlemmeru (Marx u šali Schorlemmera, po struci hemičara, zove »Chlormayer« – ⁸ francuski narod

154

Engels Marxu
u London

Mančester, 16. juna 1867.

Dragi Mohr,

Poslednjih 8 dana toliko su me remetile razne prepirke s gospodinom Gottfriedom¹ i slične stvari i smetnje, da sam samo retko kad imao mira za studij oblika vrednosti. Inače bih Ti već odavno vratio tabake². Drugi tabak naročito nosi donekle težak karbunkulovski žig, ali tu se sad ne može više ništa izmeniti, pa mislim da u dodatku o tome ne treba ništa da govoriš, jer filistar i onako nije navikao na takav način apstraktnog mišljenja, i sigurno se neće njime mučiti za volju oblika vrednosti. Jedino bi možda trebalo da se dijalektički rezultati nešto opširnije istorijski potkrepe, da se za njih tako reći iznesu dokazi iz istorije, mada je i u tom pogledu već rečeno ono što je najbitnije. No, Ti o tome imaš toliko materijala, da zcelo možeš napraviti jedan sasvim dobar ekskurs, gde ćeš filistru istorijskim putem dokazati nužnost stvaranja novca i procesa koji se pri tom vršio.

Jako si pogrešio što tok misli tog apstraktnijeg izlaganja nisi učinio preglednijim manjim pododeljcima i podnaslovima. Taj deo Ti je valjalo obraditi po primèru Hegelove *Enciklopedije*, s kratkim paragrafima, svaki dijalektički prelaz istaknuti posebnim naslovom i po mogućstvu sve ekskurse i ilustracije štampati drugim slovima. Time bi stvar dobila pomalo udžbenički karakter, no to bi znatno olakšalo veoma širokom krugu čitalaca da lakše shvate. Populus, pa čak i učeni, nije više navikao na takav način mišljenja, pa mu se to mora na sve moguće načine olakšati.

Kad se uporedi s ranijim izlaganjem (Duncker³), onda je napredak u jasnosti dijalektičkog razvitka veoma veliki, dok mi se u samom izlaganju mnogo toga više sviđa u prvom obliku. Velika je šteta što upravo drugi tabak, koji je veoma važan, trpi od pritiska karbunkula. No tu se više ne može ništa izmeniti i ko je sposoban da dijalektički misli, razumeće ipak. Ostali tabaci su veoma dobri i pričinili su mi veliko zadovoljstvo. Nadam se da ćeš mi uskoro moći poslati daljih 5 do 6 tabaka (samo mi tada, molim Te, ponovo priloži i peti tabak da bih mogao da povežem), pa će

¹ Gottfriedom Ermenom – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije*

tabaci koje sad čitam pojedinačno, u svojoj povezanosti delovati mnogo bolje.

Otkrio sam još neke štamparske greške. Ja bih u spisak štamparskih grešaka uneo samo one koje stvarno kvare smisao.

Juče sam bio kod Gumperta. *Pauvre garçon*⁴! Svakim danom se sve više srozava. Bilo je nemoguće zainteresovati ga za bilo kakav naučni, pa čak i za politički razgovor. Samo varoški trač i ništa drugo. I onda se čudi što se k njemu češće ne dolazi.

Hofmanna pročitao. Novija hemijska teorija sa svim svojim nedostacima je veliki napredak prema ranijoj atomističkoj. Molekul kao najmanji *za samostalno postojanje sposobni* deo materije je sasvim racionalna kategorija, »čvor«, kao što kaže Hegel, u neprekidnom nizu deljenja, koji taj niz ne završava, ali određuje kvalitativnu razliku. Atom – ranije predstavljen kao granica deljivosti – sada je samo još *odnos*, mada gospodin Hofmann svakoga časa i sâm ponovo zapada u staru predstavu kao da ima zaista nedeljivih atoma. Inače, napredak hemije koji se u knjizi konstatuje je zbilja ogroman, i Schorlemmer kaže da se ta revolucija danomice razvija dalje, tako da se svakog dana mogu očekivati novi preokreti.

Najlepši pozdravi Tvojim ženi, devojkama i električaru^[344].
Pet tabaka danas vraćam.

Tvoj
F. E.

⁴ Grešnik

155

Marx Engeltu
u Mančester

[London] 22. juna 1867.

Dragi Fred,

U prilogu Ti šaljem dalja četiri tabaka¹, koje sam juče primio. Propustili su da isprave više štamparskih grešaka, koje sam veoma čitko ispravio. »Children's Employment C[ommission] smo u korekturi pogrešno ispravili na Childrens'. Jer, *children* je nominativ plurala, dakle dolazi apostrof kao znak genitiva. Odmah sam opazio, čim sam ponovo pogledao »Blue Books«^[286].

King mi piše da *Fenians*^[342] još nisu izišli. To se odlaže dok god je moguće i nastojeće da razvuku do pred sam kraj zasedanja.

Nadam se da ćeš sa ova 4 tabaka biti zadovoljan. Da si Ti dosad bio zadovoljan, važnije mi je nego anything² što bi ostali svet may say of it³. U svakom slučaju ja se nadam da će buržoazija celog svog veka misliti na moje karbunkule. Kakvi su to lupeži, evo opet jednog dokaza. Ti znaš da je Children's Employment Commission funkcionisala pet godina. Posle njenog prvog izveštaja, koji je objavljen 1863, denuncirane branše bile su smesta »kažnjene«. Torijevska vlada podnela je početkom ove sesije preko Walpole-a, the weeping willow, Bill⁴ po kome su, iako veoma skraćeni, svi predlozi komisije bili prihvaćeni. Gospoda koja su imala biti kažnjena, među njima i krupni fabrikanti metala, a napose vampiri »kućnog rada«, čitali su namrgodeći. Sada oni podnose peticiju parlamentu i traže — *novu istragu!* Stara im je pristrasna! Računaju na to da će Reformbill^[335] apsorbovati svu pažnju javnosti, tako da bi se stvar prokrijumčarila sasvim udobno i privatel⁵, dok u isto vreme duva opak vetar protiv tredjuniona.^[345] Ono što je najgore u »Reports« jesu *sopstveni iskazi te gospode*. Oni, dakle, znaju da nova istraga znači samo jedno, ali baš ono »što mi buržuji hoćemo« — novi petogodišnji rok za eksploataciju! Srećom moj položaj u *Internacionali* omogućuje mi da tim džukcima taj lepi račun pokvarim. Stvar je od izvanredne važnosti. Radi se o *ukidanju torture* za milion i po ljudi, ne računajući adult male workingmen⁶!^[346]

¹ prvog toma *Kapitala* — ² ma šta — ³ mogao o tome reći — ⁴ te žalosne vrbe, zakonski projekt — ⁵ tajno — ⁶ odrasle muške radnike

Što se tiče izlaganja oblika vrednosti, ja sam Tvoj savet poslušao i nisam ga poslušao, da bih i u tom pogledu ostao dijalektičar. To jest, ja sam, 1. napisao jedan *dodatak*, u kome sam *istu stvar* izložio tako prosto i tako »školski« koliko je bilo moguće, i, 2. po Tvome savetu svaku etapu razvitka podelio u paragrafe itd. *sa sopstvenim naslovima*. A onda u *predgovoru* kažem »nedijalektičkom« čitaocu da preskoči strane x do y, pa da mesto toga pročita dodatak^[347]. Tu se ne radi samo o filistrima, nego i o omladini koja je željna znanja itd. Osim toga, to pitanje je odlučujuće za celu knjigu. Gospoda ekonomisti dosad su previdali najjednostavniju stvar, da je oblik: 20 *aršina platna* = 1 *kaput* samo nerazvijena osnovica za 20 *aršina platna* = 2 *funte sterlinga*, dakle da *najprostiji oblik robe*, u kome njena vrednost još nije izražena u odnosu prema svima drugim robama, već samo kao nešto *različito* od njenog sopstvenog naturalnog oblika, sadrži *čitavu tajnu novčanog oblika*, a time, in nuce⁷ svih *buržoaskih oblika proizvoda rada*. Teškoću izlaganja izbegao sam u prvoj verziji (Duncker)⁸ na taj način što dajem stvarnu analizu *izraza vrednosti* tek onda kada se on javlja razvijen, kao novčani izraz.

U pogledu Hofmanna sasvim si u pravu. Iz zaključka treće glave, gde je reč o pretvaranju zanatlije u kapitalistu – usled isključivo *kvantitativnih* promena – videćeš da na tom mestu u *tekstu* citiram Hegelova otkrića o *zakonu prelaska čisto kvantitativnih promena u kvalitativne* i da kažem da se to pokazalo kako u istoriji tako i u prirodnim naukama. U *napomeni* uz tekst (tada sam upravo slušao Hofmanna) pominjem *molekularnu teoriju*, ali ne pominjem Hofmanna, koji u toj stvari nije dao *ništa* novo, osim što ju je *završio*, već su to bili Laurent, Gerhardt i Wurtz, od kojih je *stvarni tvorac* ovaj poslednji^[348]. Tvoje pismo⁹ nejasno me podsetilo na tu stvar i zato sam još jednom pogledao svoj rukopis.

Za poslednje 2 nedelje štampanje je išlo sporo (samo 4 tabaka), verovatno zbog Duhova. Ali gospodin O. Wigand moraće to da nadoknadi. A-propos! *Tvoja* knjiga još se može dobiti¹⁰. Radničko udruženje¹¹ poručilo je kod O. W[iganda] 2 primerka i dobilo ih (2. izdanje iz 1848).^[349]

A sada privatne stvari.

Deca su prinudena da 2. jula pozovu druge devojke k sebi na igranku pošto cele godine nisu nikoga pozivale, nisu mogle da pozive uzvraćaju, dakle postoji opasnost to lose cas¹². Ma koliko da sam u ovom trenutku materijalno pritešnjen, morao sam na to

⁷ u zametku – ⁸ *Prilog kritici političke ekonomije* – ⁹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ¹⁰ *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ¹¹ Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu – ¹² da izgube veze

pristati i računam na tebe u pogledu vina (klaret i rajnsko), tj. da mi ga u toku iduće nedelje pošalješ.

Drugo, pošto »nesreća« nikad ne dolazi sama, to je i Lina¹³ najavila svoj dolazak za iduću nedelju. Tada će joj moja žena morati da vrati 5 funti koje joj duguje, i Ti ćeš razumeti da posle odbijanja prvog juriša poverilaca nisam u stanju da ih nabavim.

Zaista sam u najvećoj meri besan na one ljude koji su mi obećali da će mi dati novaca, a ne daju (bar do danas) ni glasa od sebe. Oni se lično interesuju za mene, to znam. Oni isto tako znaju da ne mogu da nastavim s radom ako nemam bar koliko-toliko mira. Pa ipak se ne javljaju!

»Plemeniti« pesnik Freiligrath ipak će prikupiti lepu sumu.⁽³²⁹⁾ Jer prosjačenje kod bogatih Nemaca u Južnoj Americi i – u Kini! i Zapadnoj Indiji! navodno nailazi na odličan odziv, pošto ti ljudi ovo smatraju *nacionalnim* gestom! A u međuvremenu Fr[eiligrathovi] žive i dalje *relativno* na velikoj nozi, svaki čas imaju društvo i idu u društvo. To je razlog zbog čega su nemački trgovci u Londonu toliko uzdržljivi. On sâm, debeljko, navodno izgleda (kako kaže moja žena koja je bila tamo) prilično iscrpljen, slab i utučen. Ali Ida¹⁴ cveta kao divlji mak i nikad u svom životu nije bila u boljem raspoloženju.

Najlepši pozdravi Mrs. Lizzy.

Tvoj
K. M.

Honoris causa¹⁵ treba da zatražiš od *Madame Gumpert* jednu sliku za mene.

¹³ Lina Schöler – ¹⁴ Ida Freiligrath – ¹⁵ Radi ukazivanja počasti

156

Engels Marxu

u London

Mančester, 24. juna 1867.

Dragi Mohr,

Hvala Ti za tabake, koje sam primio do uključivo dvanaestog, no dosad nisam pročitao više od osam. Glave o pretvaranju u kapital i o postanku viška vrednosti čine, što se izlaganja i sadržine tiče, dosad najsjajniji deo.¹³⁵⁰ Sinoć sam ih preveo Moore-u, koji ih je i pravilno shvatio i bio veoma iznenaden da se tako prostim metodom dolazi do rezultata. Ujedno sam rešio pitanje *ko* da prevede Tvoju knjigu na engleski: Moore. On sad dovoljno zna nemački da može čitati Heineca prilično glatko, a ubrzo će ući i u Tvoj stil (izuzev oblika vrednosti i terminologije, tu ću ga morati dobro potpomoći). Pri tom bi se, razume se, ceo taj posao obavljao pod mojim neposrednim nadzorom. Čim nadeš izdavača, koji bi mu, notabene, nešto *platio* za njegov rad, on bi se rado primio toga. On je marljiv i pouzdan, a pri tom ima i toliko teoretskog znanja koliko se od jednog Engleza može očekivati. Rekao sam mu da bi analizu robe i ono o novcu Ti sâm preradio na engleskom. A za drugo je takode potrebno stvoriti *terminologiju* (englesku) da bi se mogli prevesti hegelovski izrazi, pa u međuvremenu razmisli o tome, jer to nije lako, a neophodno je.

Koliko je tabaka dosad zapravo složeno, sasvim sam izgubio račun, ali mora da je dosad već složeno više od pola knjige? Radujem se neprilici gospode ekonomista kad naidu na ova dva napred pomenuta pasusa. Izlaganje oblika vrednosti je svakako suština čitave buržoaske petljancije, ali revolucionarni zaključak još ne proizilazi iz njega tako oštro, pa ljudi mogu lakše da se provuku pored tih apstraktnih stvari i da fraziraju. Ali ovde to prestaje, tu je stvar jasna kao dan, tako da ne vidim šta bi na to mogli da kažu.

Nadam se da će poći za rukom da se pobrkaju računi gospodi buržujima s njihovim novim ispitivanjima. Još pre nekoliko dana čuo sam jednog sopstvenika livnice i fabrike mašina kako jauče zbog preteće opasnosti. Međutim, vrlo je dobro što je komisija jednom zauvek onemogućila šefildsku organizaciju tajnog suda.¹³⁴⁵ Taj lokalni terorizam i njegov veliki uspeh upravo i jeste bilo ono što je ljude sprečavalo da uzmu učešća u velikom nacionalnom pokretu i povećavalo njihovu lokalnu ograničenost. Smešno je to

urlikanje buržoazije. Kao da gospoda buržuji nisu imali čak i u Australiji, Kaliforniji itd. svoje tajne sudove, svoje vigilance committees¹, koji su isto tako postupali, samo su još masovnije ubijali.

Vino ću Ti poslati, a takode još jednu novčanicu od 10 funti pre kraja meseca. Voleo bih da ste vaš party² zakazali nešto posle 2. jula. Razumećeš da ne mogu odmah *prvog* dana nove bilansne godine uzeti 100 funti a da to ne privuče pažnju; ja ne smem dopustiti da ljudi u predstavnštvu previše razmišljaju o tome šta će meni tolika suma odjednom.

Što se tiče molekularne teorije, Schorlemmer mi kaže da su u tome najznačajniji Gerhardt i Kekulé; da ju je Wurtz samo popularizovao i razradio. Poslaće Ti knjigu gde je izložen istorijski razvitak toga predmeta.

Ne postoje li filozofski spisi pre Bacona ili pre Locke-a gde bi se mogao naći materijal za terminologiju? Čini mi se da tako nešto postoji. A kako stoji stvar sa engleskim pokušajima da se prevede Hegel?

Najlepši pozdravi Tvojoi ženi i devojkama.

Tvoj
F. E.

¹ nadzorne komitete – ² prijem

157

Engels Marxu

u London

Mančester, 26. juna 1867.

Dragi Mohr,

»U vezi s mojim jučerašnjim pismom« šaljem Ti u prilogu dve polovine novčanica od po pet funti, dok druge polovine šaljem sutra ujutro prvom poštom, tako da ćeš ih sutra uveče imati.

O postanku viška vrednosti još ovo: Fabrikant, a s njim i vulgarni ekonomist odmah će Ti dobaciti: Ako kapitalist plaća radniku za 12 časova rada samo cenu od 6 časova, onda tu ne može da nastane višak vrednosti, pošto onda svaki radni čas fabričkog radnika važi samo kao $=\frac{1}{2}$ radnog časa – = onome za što se plaća –, ulazi u vrednost proizvoda rada samo za tu vrednost. Na to onda dolazi kao primer obična formula za kalkulaciju: toliko za sirovine, toliko za rabaćenje, toliko za najamninu (*stvarno izdatu* pro stvarni proizvod od časa) itd. Ma koliko grozno plitak bio taj argument, ma koliko on identifikovao razmen-sku vrednost i cenu, vrednost rada i najamninu, ma koliko bila apsurdna njegova pretpostavka da 1 čas rada ulazi u vrednost robe samo kao $\frac{1}{2}$ časa ako se plaća samo $\frac{1}{2}$ časa, ipak se čudim da nisi to već uzeo u obzir, jer će **sasvim pouzdano** odmah izneti taj prigovor, pa bi bilo bolje da to unapred likvidiraš¹. Možda ćeš se u sledećem tabaku vratiti na ovo.

Ti mi moraš dostaviti adresu u Londonu na koju Ti iduće nedelje mogu poslati onih 100 funti. Spremam se naime da za 8 dana zajedno sa Lizzy otputujem preko Grimsbyja za Hamburg, Šlezvig, Kopenhagen itd. i verovatno ću se zadržati na putu oko 4 nedelje. Ja moram dakle u četvrtak ili petak poslati novac preko našeg blagajnika i za to mi je potrebna jedna *indiferentna* adresa, po mogućstvu *trgovačka*. Razmisli dakle ko bi Ti za to bio najpodesniji i odmah mi javi.

Pošto Lizzy iz Hamburga vratim u Grimsby, posetiću i Meißnera i Kugelmana, a onda ću poći na Rajnu.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 158.

Marx Engelsu

u Mančester

27. juna¹ 1867.

Dragi Fred,

Sa zahvalnošću primio dve polovine novčanica po pet funti. Što se tiče adrese², može *Borkheim*. On poznaje moje stanje, naravno, nejasno, samo onoliko koliko sam to smatrao za potrebno da zna. Čak će mi biti drago ako sazna da mi daješ novac. Samo mi moraš javiti *kada* ćeš poslati novac na njega. Ne vidim razloga zašto bih uvlačio još i nekog trećeg filistra.

Danas Ti šaljem »Fenians«. ^[342]

Tvoji redovi od juče pričinili su mi veliku radost i nije potrebno da Ti to dalje objašnjavam.

Poslednji put sam primio dvadeseti tabak³. U svemu će biti 40 do 42 tabaka. *Čiste otiske* posle onih koje sam Ti poslao do danas nisam dobio. Pre nego što otputuješ vrati mi one koji se sad nalaze kod Tebe.

Što se tiče neizostavne zamerke čifte i vulgarnog ekonomiste koje Ti pominješ (oni, naravno, zaboravljaju da ako *plaćeni rad* obračunavaju pod imenom *najamnina*, *neplaćeni rad* obračunavaju pod imenom *profit* itd.), to, naučno govoreći, stvar se svodi na pitanje:

Kako se vrednost robe pretvara u njenu cenu proizvodnje, u kojoj se:

1. *sav rad pokazuje kao plaćen u obliku najamnine*;
2. a višak rada, ili višak vrednosti, dobija oblik *odatka na cenu* pod imenom kamata, profit itd. *preko cene koštanja* (=cena postojanog dela kapitala + najamnina).

Odgovor na ovo pitanje pretpostavlja:

1. Da je izloženo *pretvaranje* recimo *dnevne vrednosti radne snage u najamninu ili cenu dnevnog rada*. To je učinjeno u *glavi V* ovog toma. ^[351]

2. Da je izloženo *pretvaranje viška vrednosti u profit, profita u prosečni profit* itd. Ovo pretpostavlja prethodno izlaganje *prometnog procesa kapitala*, pošto pri tom igra ulogu obrt kapitala itd. Zbog toga se ova stvar može izložiti tek u 3. knjizi (*tom II*

¹ U rukopisu: juli – ² Vidi u ovom tomu prethodno pismo – ³ prvog toma *Kapitala*

sadrži 2. i 3. knjigu). Tu će se pokazati otkuda potiče *način shvatanja* čifte i vulgarnog ekonomiste, naime otuda, što se u njihovom mozgu uvek odražava samo neposredni *pojavni oblik* odnosa, a ne njihova *unutrašnja povezanost*. Uostalom, kad bi bilo tako, čemu bi uopšte bila potrebna *nauka*?

Ako bih sve takve prigovore hteo *unapred da presečem*, upropastio bih sav dijalektički metod izlaganja. Obrnuto. Ovaj metod ima tu dobru osobinu što on toj gospodi stalno *namešta klopke* koje ih provociraju da prevremeno manifestuju svoju glupost.

Uostalom, neposredno iza § 3: »*Stopa viška vrednosti*« koji Ti imaš u ruci, dolazi §: »*Radni dan*« (borba oko dužine radnog dana), gde se *ad oculos*⁴ pokazuje koliko je gospodin buržuj *praktično* načisto sa izvorom i supstancom svoga profita. Ovo se pokazuje i u slučaju *Seniora*, gde buržuj uverava da mu sav profit i kamata potiče iz *poslednjeg neplaćenog radnog časa*.⁵

Najlepši pozdravi Mrs. Lizzy.

Tvoj
K. M.

Na povratku moraš nekoliko dana ostati ovde.

A-propos! Nisam nikako smatrao za potrebno da gospodina *Meißnera* posvetim u svoje privatne prilike.

⁴ očigledno – ⁵ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 201 - 205. i 207 - 210.

159

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 27. juna 1867.

Dear Fred,

Deca Ti najlepše zahvaljuju.

Danas sam pisao Meißneru da se s »lajpciškim« metodom dalje ne može. Od ponedjeljka nisam primio *ništa*. I uopšte, korekture¹ mi stižu sasvim neuredno, tako da me stalno prekidaju u drugom poslu, pa sam stalno i sasvim nepotrebno u napregnutom stanju. Ako sam, recimo, za nedelju dana dobio jedan tabak, onda mi *u subotu uveče* stigne najzad još jedan koji više ne mogu da otpremim. Napisao sam M[eißneru] da Wigand mora da mi šalje *najmanje* tri tabaka *u određene ugovorene dane*, no da mi je uvek dobrodošlo ako mi any time² pošalje *više*.

Ako još na vreme dobijem čiste otiske 13. i 14. tabaka, poslaću Ti ih u nedelju. Želeo bih da još pre svog odlaska pogledaš kako sam izbrusio Seniora i kako sam obradio *radni dan*³. Uostalom § o »radnom danu« zauzima 5 štamparskih tabaka, u kojima, naravno, prevladuje faktički materijal. Da bi video kako sam tačno postupio po Tvom savetu u pogledu obrade⁴ dodatka, navodim Ti ovde podelu, §, naslove itd. tog istog dodatka.^[347]

Dodatak Glavi I, 1.

Oblik vrednosti

I. Prost oblik vrednosti

- §. 1. *Oba pola izraza vrednosti: relativni oblik vrednosti i oblik ekvivalenta.*
- a. *Nerazdvojnost oba oblika.*
 - b. *Polarnost oba oblika*
 - c. *Relativna vrednost i ekvivalent, oboje samo oblici vrednosti.*
- §. 2. *Relativni oblik vrednosti.*
- a. *Odnos jednakosti.*
 - b. *Odnos vrednosti.*
 - c. *Kvalitativna sadržina relativnog oblika vrednosti sadržanog u odnosu vrednosti.*

¹ prvog toma *Kapitala* – ² bilo kad – ³ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 201 - 205, i 207 - 210. – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 154.

- d. *Kvantitativna određenost relativnog oblika vrednosti sa-
držanog u odnosu vrednosti.*
- e. *Celina relativnog oblika vrednosti.*
- §. 3. *Ekvivalentski oblik.*
- a. *Oblik neposredne razmenljivosti.*
- b. *Kvantitativna određenost nije sadržana u ekvivalentskom
obliku.*
- c. *Osobnosti ekvivalentskog oblika.*
- α. *Prva osobnost: upotrebna vrednost postaje oblik po-
javljivanja svoje suprotnosti, vrednosti.*
- β. *Druga osobnost: konkretni rad postaje oblik pojavlji-
vanja svoje suprotnosti, apstraktnog ljudskog rada.*
- γ. *Treća osobnost: privatni rad postaje oblik svoje su-
protnosti, rad u neposredno društvenom obliku.*
- δ. *Četvrta osobnost: fetišizam robnog oblika frapantniji
u ekvivalentskom obliku nego u relativnom obliku vred-
nosti.*
- §. 4. *Oblik vrednosti ili samostalni oblik pojavljivanja vrednosti
= prometna vrednost.*
- §. 5. *Prost oblik vrednosti robe = prosta pojava u njoj sadržanih
suprotnosti između upotrebne vrednosti i vrednosti.*
- §. 6. *Prost oblik vrednosti robe = prost robni oblik neke stvari.*
- §. 7. *Odnos robnog i novčanog oblika.*
- §. 8. *Prost relativni oblik vrednosti i pojedinačni ekvivalentski
oblik.*
- §. 9. *Prelaz od prostog ka razvijenom obliku vrednosti.*

II. Potpuni ili razvijeni oblik vrednosti.

- §. 1. *Beskrajnost niza relativnih izraza vrednosti.*
- §. 2. *Dalja određenost sadržana u razvijenom relativnom obliku
vrednosti.*
- §. 3. *Nedostaci razvijenog relativnog oblika vrednosti.*
- §. 4. *Razvijeni relativni oblik vrednosti i poseban ekvivalentski
oblik.*
- §. 5. *Prelaz ka opštem obliku vrednosti.*

III. Opšti oblik vrednosti.

- §. 1. *Izmenjeni vid relativnog oblika vrednosti.*
- §. 2. *Izmenjeni vid ekvivalentskog oblika.*
- §. 3. *Ravnomerni odnos razvitka relativnog oblika vrednosti i
ekvivalentskog oblika.*
- §. 4. *Razvitak polariteta između relativnog oblika vrednosti i
ekvivalentskog oblika.*
- §. 5. *Prelaz od opšteg oblika vrednosti ka novčanom obliku.*

IV. Novčani oblik.

(Ovo o novčanom obliku samo radi povezanosti – možda jedva pola stranice.)

§. 1. *Različnost prelaza od opšteg oblika vrednosti na novčani oblik od ranijih prelaza razvitka.*

§. 2. *Pretvaranje relativnog oblika vrednosti u oblik cene.*

§. 3. *Prost oblik robe je tajna novčanog oblika.*

I tačka!

Tvoj

K. Moro

Nemoj da zaboraviš da pre svoga odlaska napišeš nekoliko reči Borkheimu, da ne bi došlo do »nesporazuma«⁵.

Što se tiče *engleskog prevoda*⁶, gledaču da u Londonu nadem čoveka koji bi *dobro platio*, tako da bi svaki od nas, Moro⁷ kao prevodilac i ja kao autor, dobio svoj deo. Ako to uspe, onda će gospoda Lizzy (in that case⁸ – ali golub je još na grani – moraćeš mi dozvoliti to zadovoljstvo) takođe dobiti svoj deo u obliku jedne haljine iz Londona. Imam izvesne izgleda s obzirom na žarku želju gospode Harrisona i komp., da knjigu studiraju na *engleskom*.¹⁶⁸¹ Eccarius im je, naravno, rekao da je on a humble učenik of mine⁹ (njegova kritika Milla¹³⁵²) silno im je imponovala, njima koji su dosad bili Millovi vernici) – i da gospodin prorok suštinu mudrosti just now¹⁰ u Nemačkoj objavljuje, odnosno štampa.

Izveštaj o fenijancima mi je odvratn.¹³⁴² Ti lupeži hvale kao *englesku* humanost što se s političkim zatvorenicima *ne* postupa *gore* nego s ubicama, drumskim razbojnicima, falsifikatorima i pederastima! A taj O'Donovan Rossa je »a queer fellow«¹¹ što kao felonyconvict¹² neće da se svojim dindušmanima uvlači u stražnjicu! A queer fellow indeed!¹³ Da li bi uostalom i sami Prusi mogli postupiti birokratskije od ovih izaslanika weeping willow¹⁴, taj Knox (čitaj Ox¹⁵) i Pollock (Bulldog), koji su, naravno, iskaz subordinate »wards«¹⁶ uzeli kao punovažan. A ako ne verujete stražarima, valjda ćete verovati – šefu policije Wermuthu!

Gospoda O'D[onovan] Rossa napisala je *Internacionali* pred svoj odlazak za Ameriku a very flattering and very gracefull letter¹⁷.

⁵ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ⁶ prvog toma *Kapitala* – ⁷ (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 156) – Samuel Moore – ⁸ u tom slučaju – ⁹ moj skroman učenik – ¹⁰ upravo sada – ¹¹ čudan svat – ¹² osuđeni veleizdajnik – ¹³ zaista, čudan svat – ¹⁴ žalosne vrbe (Walpole-a) – ¹⁵ vo – ¹⁶ podređenih čuvara – ¹⁷ veoma laskavo i milo pismo (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 85)

Bes »severnonemačkog« bismarkovskog proročišta o izjavama Stanleya odnosno Derbyja o luksemburškom treaty¹⁸ izlečio mi je želudac.^[353] Taj magarac Brass to naziva novinom! Palmerston je jednom zasvagda laid down¹⁹ princip da common treaties²⁰ jedino nameću *pravo*, ali nipošto ne i *dužnost* intervencije for any state²¹. Jer šta bi inače bilo od obligations²² koje je *Engleska* na Bečkom kongresu primila na sebe prema *Poljskoj*, kako u odnosu na Prusku tako i u odnosu na Rusiju, a isto tako i Francuska?

¹⁸ ugovoru – ¹⁹ postavio – ²⁰ opšti ugovori – ²¹ svakoj državi – ²² obaveza

160

Marx Engelsu

u Hanover^[354]

[London] 20. jula 1867.

Dragi Engels,

Ove retke pišem Ti u žurbi u nadi da će Te još zateći u Hanoveru. C'est une chose brûlante.¹ Stari Lafargue² pozvao je moje tri kćeri (one sutra putuju sa secrétaire-om³) u Bordo, odakle će s njim i njegovom ženom otići u neko morsko kupalište. Nisam mogao da odbijem utoliko pre što je taj poziv pri zdravstvenom stanju sve tri devojke bio prava sreća. Ali pristojnost nije dozvoljavala da pustim da secrétaire de l'Espagne³ plati putne troškove. Ti troškovi (tamo i nazad) iznose otprilike 30 funti koje sam mu, dakle, morao uručiti. Pored toga morao sam podići iz založne banke njihove satove, haljine itd. I tako je otišlo 45 funti koje sam držao u rezervi za kiriju za 3. avgust (*menica na mene*).

I sad ne znam šta da uradim nego da pišem Tebi. Ako Te pismo zatekne, piši mi odmah sa *prilogom za Borkheima* da mi novac predujmi.

Pročitaj u Nemačkoj: »*Dvanaest boraca revolucije od Gustava Struvea und Gustava Rascha*«. Tu ćeš videti, u rubrici »borac revolucije«, ime Freiligrath; nova izdaja toga poštenjakovića prema nama.⁴

Tvoj
K. M.

¹ Ovo je hitna stvar – ² François Lafargue – ³ sekretarom za Španiju (Paul Lafargue je bio sekretar Centralnog veća za Španiju) – ⁴ Vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 76.

161

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 10. avgusta 1867.

Dragi Fred,

Priloženo lepo pismo od Dronkea danas primio iz Mančestera. Trebalo mu je oko 15 dana da mi dâ dobar savet da »prodajem« vino i kafu da bih pokrio troškove za otpremanje!

Uostalom, danas je opet bio ovde mali Francuz i zapretio mi je da će pisati Old¹ Lafargue-u. Sve što sam mogao da uradim bilo je da ga umirim obećanjem da će u utorak dobiti svoj novac.

Paket sa listom »*Le Courier Français*« zajedno sa dva prispela primerka časopisa, »The Dipl[omatic] Rev[iew]« poslaću Ti u ponedeljak.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ starom

162

Engels Marxu

u London

Mančester, 11. avg. 1867.

Dragi Mohr,

Prilažem jednu novčanicu od 5 funti koju sam srećom juče uzeo i koja će sad zadovoljiti Tvog frenchmana¹. Isto tako i Dronkeovo pismo. Dakle, Mali je najzad nadrljao sa svojim špekulacijama. Bojim se da će morati, da bi se oslobodio obaveza u vezi sa Bamedijevim akcijama, da pođe putem Bankruptcy Court²-a. U gadnom je položaju, jadnik, najpre proces zbog osiguranja a sada ovi udarci. Međutim, njegova agentura verovatno će mu ostati, a time, uz nešto manje špekulacije, može uskoro opet da se podigne.

Ja sam letimice pročitao do 32. tabaka³ i o tome ću Ti pisati naknadno. Pri prvom površnom čitanju mnogobrojne ilustracije u tom delu kao da razbijaju povezanost. No tu ima veoma lepih stvari, i kapital i njegovi sikofanti biće Ti večno zahvalni.

Na putu ovamo imao sam još i zadovoljstvo da mi puščani metak proleti kroz vagon ne manje od 12 coli ispred prsiju razbivši pri tom prozor. Neki volunteer⁴ je verovatno još jednom hteo da dokaže da mu se ne sme poveriti vatreno oružje. To je najčudniji railway accident⁵ koji sam ikada doživeo.

I Lizzy je na povratku prilično loše putovala i kaže da nikad više ne ide morem.

Najlepši pozdravi Tvojoi ženi.

Tvoj
F. E.

¹ Francuza - ² stečajnog suda - ³ prvog toma *Kapitala* - ⁴ dobrovoljac - ⁵ železnička nezgoda

163

Marx Engelsu
u Mančester

14. avgusta 1867.

Dragi Frederick,

Kao što ćeš iz priloženog razabrati, preti mi egzekucija ako do idućeg petka ne platim porez (u iznosu od 11 funti i 9 penija). Nadalje, do kraja ove nedelje moram da platim kamate založnoj banci, ili će stvari propasti. O celom tom kuburenju pišem Ti tek sada, jer sam pre ovoga – na žalost uzalud – pokušavao da pribavim novac u Londonu.

Sa ogromnom svotom novca koju si mi ove godine poslao, nevolja ne bi bila tolika da nije od ranije bilo preko 200 funti dugova. Da bih se sredio i da na Tebe ne bih vršio toliki pritisak, apsolutno je potrebno da još negde dignem zajam, pa makar radi toga morao opet putovati na Kontinent. Ali ja ne mogu ni prstom maknuti dok štampanje ne bude završeno. Danas sam primio 48. tabak¹. Ove nedelje će, dakle, stvar biti gotova.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ prvog toma *Kapitala*

164

Engels Marxu

u London

Mančester, 15. avg. 1867.

Dragi Mohr,

U prilogu 3 novčanice po 5 funti

I/V 65 551 }
„ 65 113 } Manchester,
„ 44 954 } 29. januar 1866.

i vraćam Ti opomenu za porez. Pod *takvim* okolnostima *važno je* da se pred Borkheimom moj povratak drži u tajnosti, da bih mu mogao platiti što je moguće kasnije u *septembru*, inače sam nastradao, jer shvatićeš da i ja baš sada u novom polugodu treba da izvršim masu isplata. K tome treba dodati da smo usled pada cene predi morali zalihe uneti u bilans za oko 2500 funti niže nego prema cenama koje su važile na dan polaska. Takođe veoma prijatno.

Kad hoćeš da Ti vratim jedan deo tabaka¹? Schorlemmer me je zamolio da mu ih dâm onim redom kako ih ja budem završavao, ali to, naravno, zavisi od Tebe. Ja sam stvar sad do kraja pročitao (letimice), pa ipak smatram da je i drugi tom *veoma potreban*, i što pre ga završiš to bolje. Sad ću još jednom celu stvar pregledati, tj. više teoretski deo. Gospoda će se začuditi kad vide kako »takvim načinom« kao od šale nalaze svoje rešenje najteža pitanja, na primer Ricardova teorija profita^[355].

Najlepši pozdravi Tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

Lupus je rođen u Tarnau-u 21. juna 1809, a umro 9. maja 1864.

¹ prvog toma *Kapitala*

165

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 2 sata noću, 16. avg. 1867.

Dear Fred,

Upravo sam svršio korekturu *poslednjeg tabaka* (49)¹. Dodatak – *oblik vrednosti* – u *sitnom slogu* – obuhvata 1 tabak i 1/4.^[347]

Predgovor ditto juče korigovao i vratio. Dakle *ovaj je tom gotov*. Samo *Tebi* imam da zahvalim što je to bilo moguće! Bez Tvog žrtvovanja za mene ne bih nikako mogao izvršiti ogromne radove za tri toma. I embrace you, full of thanks!²

Prilog, 2 tabaka čistog otiska.

15 funti primio s najvećom zahvalnošću.

Salut, moj dragi, mili prijatelju!

Tvoj

K. Marx

Čisti otisci će mi biti potrebni *tek pošto knjiga izade*.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Grlim Te pun zahvalnosti!

166

Engels Marxu

u London

Mančester, 23. avg. 1867.

Dragi Mohr,

Dosad sam pročitao oko 36 tabaka¹ i čestitam Ti na savršenom načinu na koji su najzamršeniji ekonomski problemi učinjeni prostim i gotovo čulno jasnim samim tim što su stavljani na pravo mesto i u pravu vezu. To isto i za, po suštini, vanredno izlaganje odnosa rada i kapitala – dato ovde prvi put potpuno i povezano. A činilo mi je veliko zadovoljstvo i to da vidim kako si ušao u tehnološki jezik, što Ti je sigurno moralo praviti teškoće i zbog čega sam ja imao raznih misgivings². Neke slips of the pen³ ispravio sam olovkom sa strane, a rizikovao sam i nekoliko konjektura. Ali kako si mogao *spoljnu* podelu knjige da ostaviš takvu kakva je! Četvrta glava je duga skoro 200 strana a ima samo 4 odeljka označena tankim naslovima koje je jedva moguće pronaći. Pri tom tok misli stalno prekidano ilustracijama, a ilustrovana tačka *nikad* nije rezimirana na kraju ilustracije, tako da se iz ilustracije *jedne* tačke pravo upada u postavljanje druge. To strahovito zamara, a ako pažnja nije sasvim budna i zbunjuje. Tu bi svakako bili na mestu češći pododeljci i jače isticanje glavnih odeljaka^[356], i to se za englesko izdanje bezuslovno mora učiniti. Uopšte mi u tom izlaganju (naime kooperacije i manufakture) neke tačke nisu još sasvim jasne; ne mogu pronaći na koje činjenice se odnosi izlaganje koje je dato samo opšte. Po *spoljašnjem* obliku izlaganja izgleda da je ova četvrta glava i najbrže napisana i da je najmanje obrađivana. Ali sve to ne znači ništa, glavno je da gospoda ekonomisti neće naći nijedno slabo mesto gde bi mogli otvoriti brešu: ja sam zaista radoznao da čujem šta će ta gospoda da kažu, nije im ostavljen ni najmanji povod. Ljudi à la Roscher već će se umeti utešiti, ali za ljude ovde u Engleskoj, koji ne pišu za decu od tri godine, stvar je ipak drukčija.

Cim mi budeš mogao poslati opet koji tabak, pričinieš mi veliku radost, želeo bih da akumulaciju pročitam povezano.^[357]

Pozdravi najlepše svoju ženu. Kad se vraćaju devojke?

Tvoj F. E.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² strahovanja – ³ omaške u pisanju

167

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 24. avg. 1867.

Dear Fred,

Od poslednja dva čista otiska¹ koja sam Ti poslao nisam više ništa primio. Besan sam na Meißnera. On je očigledno *zadržao* ono što mu je Wigand poslao da bi poslao *sve odjednom* – i uštedeo 4 penija poštarine!

Taj isti Meißner mi je prošle nedelje pisao da će jedan deo moga predgovora (i on je zaista izabrao ono *što je trebalo*) odštampati posebno i poslati nemačkim novinama. Pisao sam mu da mi odmah pošalje nekoliko primeraka. Računao sam s tim da ćeš Ti to prevesti na *engleski* (ja bih to onda dao u nedeljnik »The Bee-Hive«, koji drže Mill, Beesly, Harrison itd.), Lafargue uz pomoć Laure na francuski za »Le Courrier Français«^[358] i najzad bih jedan primerak poslao svojim korespondentima u Americi. Da bi uštedeo 4 penija, Meißner nije poslao *ništa*. On će poslati sve zajedno. No tako se gubi *mного vremena!*

Najbolje u mojoj knjizi jeste 1. (na ovome počiva celo razumevanje činjenica) odmah u *prvoj* glavi istaknuti *dvojaki karakter rada*, prema tome da li se izražava u upotrebnoj ili u prometnoj vrednosti; 2. tretiranje *viška vrednosti nezavisno od njegovih posebnih oblika*, kao profita, kamate, zemljišne rente itd. Ovo će se naročito pokazati u drugom tomu. Tretiranje posebnih oblika u klasičnoj ekonomiji, koja ih stalno brka sa opštim oblikom, prava je Olla Potrida².

Tvoje Desiderata³, zamerke, queries⁴ itd. molim Te da *upíšeš* u čiste otiske. To je vrlo važno za mene, jer računam na drugo izdanje kad-tad. Što se tiče 4. glave, stajalo je mnogo znoja da se nadu *same te stvari*, tj. njihova *povezanost*.⁵ A kad je to bilo gotovo, navalila je jedna Plava knjiga^[286] za drugom za vreme poslednje *obrade*, i ja sam bio ushićen što vidim da su činjenice potpuno potvrdile moje teorijske rezultate. Naposletku, pisano sa karbunkulima i svakodnevnim posetama poverilaca!

Pri završetku druge knjige (*prometni proces*), koju *sada* pišem, moram da Te opet upitam o jednom momentu kao pre mnogo godina.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² papazjanija – ³ želje – ⁴ pitanja – ⁵ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

Stalni kapital ima se *in natura*⁶ zameniti tek posle recimo 10 godina. U međuvremenu njegova vrednost vraća se delimično i gradatim⁷ prodajom roba koje su pomoću njega proizvedene. Ovaj progresivni return⁸ stalnog kapitala potreban je za njegovu zamenu (ne uzimajući u obzir repairs⁹ i tome slično) tek kad je on mrtav u svom materijalnom obliku, npr. kao mašina. U *meduvremenu*, pak, kapitalista ima u ruci te sukcesivne returns⁸.

Pre mnogo godina pisao sam Ti da mi se čini da se ovako obrazuje *akumulacioni fond*, pošto kapitalist u *meduvremenu ipak upotrebljava* povraćeni novac pre no što će njime *naknaditi* stalni kapital. Ti si se u jednom pismu¹⁰ somewhat superficially¹¹ izjasnio protiv toga. *Kasnije* sam našao da Mc Culloch taj *sinking fund*¹² prikazuje kao *akumulacioni fond*. U uverenju da Mc C[ulloch] nikad nije u stanju da smisli nešto pravilno, digao sam ruke od toga. Njegovu *apologetsku* nameru pri tome već su maltuzijanci pobili, *ali činjenicu priznaju i oni*.¹³

Ti, pak, kao fabrikant moraš znati šta radite s returns¹⁴ za stalni kapital *pre* no što dođe vreme da se naknadi *in natura*. A o toj mi tački moraš dati odgovor (bez teorije, čisto *praktički*).

Salut.

Tvoj
K. M.

(Salut to Mrs. Lizzy!¹⁵)
Deca još u Roajanu kod Bordoia.

⁶ u naturi - ⁷ postepeno - ⁸ povraćaj - ⁹ remont - ¹⁰ Vidi u 37. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 157. i 160. - ¹¹ donekle površno - ¹² *amortizacioni fond* - ¹³ Karl Marx, *Teorije o višku vrednosti* - ¹⁴ povraćajima - ¹⁵ Pozdrav gospodi Lizzy!

168

Engels Marxu

u London

Mančester, 26. avg. 1867.

Dragi Mohr,

O amortizacionom fondu sutra opširno i propračeno računicom. Treba naime još da pitam nekoliko fabrikanta da li je naš način opšti ili samo izuzetan. Postavlja se naime pitanje da li je pri prvobitnim troškovima od 1000 funti za mašineriju, kad se prve godine otpisuje 100 funti, pravilo da se u drugoj godini otpisuje 10%, na 1000 funti ili na 900 funti itd. Ovako postupamo mi i time stvar, razumljivo, teče in infinitum¹, bar teorijski. Ovo u znatnoj meri otežava izračunavanje. No inače nema sumnje da fabrikant *upotrebljava* amortizacioni fond *prosečno* 4¹/₂ godine pre no što je mašinerija dotrajala, ili mu bar stoji na raspolaganju. No to se uzima, tako reći, kao neka garantija za moralno trošenje, ili, pak, fabrikant kaže: pretpostavka da će se mašina za 10 godina potpuno istrošiti samo je približno tačna, tj. pod pretpostavkom da mi uplate u amortizacioni fond, u 10-godišnjim ratama, počnu teći od samog početka. U svakom slučaju poslaću Ti računicu; inače mi stvar, što se tiče njenog ekonomskog *značenja*, nije baš sasvim jasna i ne vidim kako bi fabrikant bio u stanju da takvim lažnim prikazivanjem duže vreme obmanjuje ostale učesnike u višku vrednosti, odnosno krajnje potrošače. Notabene², po pravilu se mašinerija otpisuje sa 7¹/₂%, što znači da se pretpostavlja period rabačenja od ca. 13 godina.

Moore Ti ovde prilaže svoju fotografiju i podseća Te da si mu obećao svoju, koju željno očekuje.

Glava o akumulaciji je odlična.^[357]

Tvoj

F. E.

¹ u beskonačnost — ² napominjem

Engels Marxu

u London

Mančester, 27. avg. 1867.

Dragi Mohr,

U prilogu dva proračuna o mašineriji koja će Ti stvar potpuno razjasniti. Pravilo je da se godišnje otpisuje od prvobitnog iznosa, obično $7\frac{1}{2}\%$, ali sam, da bih uprostio račun, zadržao 10% , što za mnoge mašine i nije mnogo. Dakle, na primer:

1860. 1. januara kupljeno	£ 1000
1861. 1. januara otpis 10%	„ 100
	<u>£ 900</u>
	„ 200
	<u>£ 1100</u>
1862. 1. januara otpis 10% od 1200 funti (£ 1000 plus £ 200)	„ 120
	<u>£ 980</u>
	„ 200
	<u>£ 1180</u>
1863. 1. januara otpis 10% od £ 1000 + 200 + £ 200	„ 140
itd.	<u>£ 1040¹</u>

U proračunu br. 1 pretpostavljam da fabrikant svoj [novac] određen za otpis ulaže *na kamate*. Onoga dana kad staru mašineriju mora zameniti novom, on umesto 1000 funti ima 1252,11. Proračun br. 2 pretpostavlja da on novac odmah, svake godine, ulaže u novu mašineriju. Kao što pokazuje poslednja kolona u kojoj je iskazana vrednost svih nabavki poslednjeg dana desete godine, on više ne iskazuje vrednost od 1000 funti za mašineriju (a više ne može imati, pošto je uložio samo amortizovanu vrednost, a *ukupna vrednost* mašina ne može da raste usled tog procesa), ali on je svoju fabriku iz godine u godinu proširivao i za vreme od prosečno 11 godina radio sa tom mašinerijom, koja ga je pri nabavci koštala 1449 funti, dakle je znatno više proizveo i zaradio nego kod prvobitnih 1000 funti. Pretpostavimo da je to prelac i da svaka funta sterlinga predstavlja po jedno vreteno pored mašine pret-predilice. U tom slučaju on je preo sa prosečno 1449 vretena umesto sa 1000 i 1. januara 1866, po odumiranju prvobitnih 1000

¹ u rukopisu: 1020

vretena, on ulazi u novi period sa 1357 u međuvremenu nabavljenih vretena, čemu treba dodati posle otpisa za 1866. još 236 vretena, dakle sa 1593 vretena. Zahvaljujući dakle predujmu dobijenom od otpisanih suma, on je bio u stanju da sa starom mašinerijom, a da pri tom nijednu paru svoga stvarnog profita ne uloži u nova postrojenja, *poveća* svoju mašineriju za 60%.

U oba proračuna opravke nisu uzete u obzir. Pri 10%-tnom otpisivanju, mašina bi morala da pokrije svoje sopstvene troškove za opravke, tj. oni bi trebalo da budu sadržani u otpisanoj sumi. A ti troškovi i inače ništa ne menjaju na stvari, jer ili su sadržani u tih 10%, ili pak u odgovarajućoj meri produžavaju vek mašine, što izlazi na isto.

Nađam se da će Ti proračun br. 2. biti dovoljno jasan, ako ne, javi mi, ja imam još jednu kopiju ovde.

Žurim.

Tvoj
F. E.

I. Fabrikant ulaže fond za obnovu uz kamate od 5%

1856. 1. januara nabavljena mašinerija za £ 1000			
1857. 1. januara otpisano 10% za rabaćenje	£	100	
1858. 1. januara „ 10% „	£	100	
kamate na £ 100	„	5	„ 105
			£ 205
1859. 1. januara. Kamate na £ 205	£	10,5	
otpisano 10%	„	100	„ 110,5
			£ 315,5
1860. 1. januara. Kamate na £ 315,5	£	15,5	
otpisano 10%	„	100	„ 115,5
			£ 431
1861. 1. januara. Kamate na £ 431	£	21,11	
otpisano 10%	„	100	„ 121,11
			£ 552,11
1862. 1. januara. Kamate na £ 552,11	£	27,13	
otpis 10%	„	100	„ 127,13
			£ 680,4
1863. 1. januara. Kamate na £ 680,4	£	34	
otpis 10%	„	100	„ 134
			£ 814,4
1864. 1. januara. Kamata na £ 814,4	£	40,14	
otpis 10%	„	100	„ 140,14
			£ 954,18

1865. 1. januara. Kamata na £ 954,18	£	42,15	
otpis 10 ^o „	„	100	£ 142,15
			£ 1 097,13
1866. 1. januara. Kamate na £ 1097,13	£	54,18	
otpis 10 ^o „	„	100	„ 154,18
rezultat na kraju desete godine	funti		1 252,11
ili 1. januara 1866. umesto pohabanih mašina za 1000 funti,			1252,11 funti
u gotovu.			

II. Fond za obnovu se svake godine ulaže u novu mašineriju.

	Nova nabavka	Procent trošenja	Vrednost 1. jan. 1866.
1856. 1. januara nabavljena mašinerija	£ 1000	100 ^o „	£ —
1857. 1. januara otpisanih 10 ^o „ novo uloženo	£ 100	90 ^o „	„ 10
1858. 1. januara otpis 10 ^o „	£ 1000 £ 100		
	„ 100 „ 10 „ 110	80 ^o „	„ 22
	£ 210		
1859. 1. januara.			
Otpis 10 ^o „ od	£ 1000 £ 100		
	„ 210 „ 21 „ 221	70 ^o „	„ 36
	£ 331		
1860. 1. januara.			
Otpis 10 ^o „ od	£ 1000 £ 100		
	„ 331 „ 33 £ 133	60 ^o „	„ 53
	£ 464		
1861. 1. januara.			
Otpis 10 ^o „ od	£ 1000 £ 100		
	„ 464 „ 46 „ 146	50 ^o „	„ 73
	£ 610		
1862. 1. januara.			
Otpis 10 ^o „ od	£ 1000 £ 100		
	„ 610 „ 61 „ 161	40 ^o „	„ 97
	£ 771		
1863. 1. januara.			
Otpis 10 ^o „ od	£ 1000 £ 100		
	„ 771 „ 77 „ 177	30 ^o „	„ 124
	£ 948		

1864. 1. januara.					
Otpis 10 ^o od	£ 1000	£ 100			
	„ 948	„ 95	„ 195	20 ^o „	156
	<hr/>				
			£ 1143		
1865. 1. januara.					
Otpis 10 ^o od	£ 1000	£ 100			
	„ 1143	„ 114	„ 214	10 ^o „	193
	<hr/>				
			£ 1357		
1866. 1. januara.					
Otpis 10 ^o od	£ 1000	£ 100			
	„ 1357	„ 136	„ 236	0 ^o „	236
	<hr/>				
Nominalna vrednost nove mašinerije			£ 1593		
Realna vrednost nove mašinerije					£ 1000

po 1 £ od vretena radio je :

1856. sa.....	1000 vretena	1864. „.....	2143 „
1857. „.....	1100 „	1865. „.....	2357 „
1858. „.....	1210 „		
1859. „.....	1331 „		
1860. „.....	1464 „		
1861. „.....	1610 „		
1862. „.....	1771 „		
1863. „.....	1948 „		
			<hr/>
			u 11 godina 15 934 vretena
			<hr/>
			prosečno 1 449 vretena
			a počinje 1866. godine sa 1357
			<hr/>
			236
			<hr/>
			1593 vretena

170

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 31. avg. 1867.

Dragi Fred,

Oba Tvoja pisma sa proračunima primio. Thanks¹.

Do *idućeg utorka* (3. septembra) moram da platim 4 funte dvojici bakala, obojici samo otplata. Nalazimo da su ove godine nasrtljiviji no ikada.

Deca se vraćaju od nedelje (sutra) za osam dana. Voleo bih da su još ostala. Tamo su se dobro zabavljala. Ali Lafargue mora da se vrati u svoju školu. (Uvek se ljuti kad ga pitam: N'allez vous pas à votre école?²)

Za kongres u Lozani (Internacionala⁽³⁵⁹⁾) odavde: Eccarius, Leßner, Dupont. Osim toga predsednik Coventry Ribbon weavers³ i A. Walton, Esquire (iz Walesa). Eccarius je dobio predlog da piše dopis o kongresu za »*The Times*« – na traženje ovog poslednjeg.

Prema svim izveštajima koji stižu iz Pariza, tamo stvari stoje prilično traljavo po Bonapartu.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Hvala – ² Zar ne idete u svoju školu – ³ tkača traka iz Koventrija (Daniel Swan)

171

Engels Marxu
u London

Mančester, 1. sept. 1867.

Dragi Mohr,

Upravo sam primio 5 funti na ime jednog starog veoma problematičnog duga, što mi omogućava da Ti sutra, čim unovčim ček, pošaljem taj iznos. Inače bih, s obzirom na vraćanje 45 funti Borkheimu koje mi sada neposredno predstoji, donekle bio u škripcu. Šta je sa B[orkheimom], je li se vratio? Sada mogu i stoga bih hteo da uredim tu stvar.

Hvala Ti za 8 tabaka¹. Teoretski deo je zaista izvanredan, a takode i izlaganje procesa eksproprijacije. Ali ono o Irskoj ubacio si u strahovitoj žurbi i materijal je premalo razraden. Pri prvom čitanju često prosto nerazumljivo. Opširnije, čim stvari budem tačnije pregledao. Brilljantan je rezime o eksproprijaciji eksproprijatora, to će imati silno dejstvo.^[360]

Sreća je što se knjiga »odigrava« tako reći gotovo samo u Engleskoj, inače bi paragraf 100. pruskog Kaznenog zakonika stupio u dejstvo: »Ko . . . kod građana potpiruje međusobnu mržnju ili prezir« itd. – i posledica bi bila konfiskacija. Bismarcku je izgleda i bez toga potrebna mala prividna kampanja protiv radnika. U Erfurtu ili tu negde optuženi su zbog veleizdaje jedan lasalovski poeta, štampar i izdavač, a u Elberfeldu je konfiskovana čak neka burgija blagorodnog Schweitzera.^[361] Dakle, postoji mogućnost da u Pruskoj knjigu zabrane, no to bi svakako bilo bez dejstva u sadašnjim prilikama.

Tvoj
F. E.

¹ prvog toma *Kapitala*

172

Engels Marxu
u London^[362]

Mančester, 2. sept. 1867.

Dragi Mohr,

Prilažem novčanicu od 5 funti. Svesku Transactions [of the] R[oyal] Society¹ verovatno si primio. Možeš li mi poslati obećane brojeve lista »The Free Press« od jula i avgusta?

U Parizu izgleda da stvari stoje vrlo rdavo; sećanje na 1829. i na 1847. koje je otpočeo Girardin, svakodnevno se provlači kroz sve listove, a iz lilskog govora^[363] punog rezignacije kao da proizilazi da se u južnoj Nemačkoj i u Austriji, očigledno samo zbog veoma slabog stanja ove poslednje, *upravo sada*, kad mu² je to potrebno, ne dâ ništa učiniti. »I zato« je samo »slabim vladama« svojstveno da unutrašnje teškoće odlažu spoljnim sukobima. Osim toga izgleda da ni večito ponavljanje »mon fils«³ ne izražava baš preveliku veru u dugi vek »oca« quem nuptiae demonstrant⁴. Požuri s drugim tomom, jer uskoro bi moglo do nečega doći.

U subotu sam video jedne kalifornijske novine iz kojih proizilazi da je 8 hours movement⁵ imao ogroman uspeh u tamošnjem building trades⁶. Nasuprot tome, masters⁷ su osnovali 10 hours Association⁸ i nadali su priličnu dreku. Usled te istorije sa osmočasovnim radnim danom povučeno je, vele, ugovora za 1¹/₂ milion dolara.^[364]

Gumpert, koji se vratio, kaže da su u Kurhesenu isto tako besni na Pruse kao i u Hanoveru, mada se to toliko ne ispoljava. Čim bi vojska otišla, sve bi »Pruse« pobili. U Kaselu su Prusi između ostalog konfiskovali blagajnu za oficirske udovice i za penzije, koja potiče iz *obaveznih doprinosa oficira*. U Hanoveru je našao još luđe prilike, nego ja.

Kugelman bi takođe hteo da se pojavi na kongresu u Lozani^[359], tj. kao spectator⁹, pa bi možda bilo dobro da se o tome obavesti Eccarius. Sa Schorlemmerom, koji je juče otputovao (preko Grimbsbyja), on će se verovatno sresti u Frankfurtu na kongresu

¹ »Izveštaji« kraljevskog društva – ² Napoleonu III – ³ »moj sin« (Eugène Bonaparta) – ⁴ kojim ga čini brak – ⁵ pokret za osmočasovni radni dan – ⁶ gradevinarstvu – ⁷ poslodavci – ⁸ Udruženja za 10-časovni radni dan – ⁹ posmatrač

prirodnjaka. Moore odlazi za otprilike 3 nedelje u Tiringiju da bi 6 nedelja učio nemački. Poslao sam ga tamo da ne bude na putu kojim idu british tourists¹⁰.

Najlepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

¹⁰ britanski turisti

173

Marx Englesu

u Mančester

[London] 4. sept. 1867.

Dear Fred,

Pet funti primio sa zahvalnošću.

Borkheim mi je pisao pre nekoliko dana iz Berna i poslao mi je brouillon¹ govora^[365] koji misli održati na Peace Congress u Ženevi^[366], s molbom neka »izvolim staviti svoje primedbe«. On bi želeo i Tvoju pomoć. Saglasno našem dogovoru, pisao sam mu da se još nisi vratio. No Ti možeš novac poslati njegovom ortaku Schyleru, 65 Fenchurchstreet. Međutim, nije 45 već 50 funti. Pri proveravanju video sam naime da menica glasi na 48 funti i Borkheim mi je na to rekao da bi mi mogao dati okruglu sumu od 50 funti. Ja Ti to nisam ranije saopštio, jer sam iz dana u dan iščekivao obećani mi novac i onda bih sam isplatio tih 50 funti.

Prilažem:

1. Poslednje tabake².

2. Dva broja časopisa »The D[iplomatic] Review« i jedan broj lista »Le Courrier Français«.

Što se tiče poslednjih tabaka, oni su *protivno mojim uputstvima* odštampani *odatak napomenama*^[367] *krupnim*, a *dodatak o obliku vrednosti*^[347] *sitnim* slovima. Do toga je verovatno došlo zato da knjiga ne ispadne ni veća ni manja od 50 tabaka. Meißner je po mome mišljenju učinio krupnu grešku povisivši prodajnu cenu od 3 talira na 3 talira i 10 srebrnih groša. Ali je i moguće da je naknadno primio još toliko sigurnih porudžbina da je postupio trgovački pravilno.

Da bi Ti članak u listu »Le Courrier Français« (koji mi vrati pošto ga pročitaš) pod naslovom: »*Les Conditions de la Paix*« bio jasan, sledeće:

Ti znaš da sam se u General Council-u³ izjasnio protiv prikličenja mirotvorcima. Moj govor je trajao oko pola časa. Eccarius kao zapisničar dao je izveštaj listu »*The Bee-Hive*«, u kome je doneo samo nekoliko mojih rečenica. Pri preštampavanju, »*Le Courrier*« opet izostavlja nekoliko rečenica o neophodnosti armija vis-à-vis⁴ Rusije i o *kukavičluku* te gospode.^[368] Pa ipak je ta stvar uzvitlala veliku prašinu. Magarci oko Peace Congress-a⁵,

¹ koncept – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Generalnom veću – ⁴ protiv – ⁵ Kongresa mira

čiji je predstavnik u Londonu M. de Colleville, sasvim 'u izmenili svoj prvobitni program i prokrijumčarili u novom, koji je znatno demokratskiji, čak i reči »the harmonizing of economic interests with liberty«⁶, široka fraza koja može takode značiti i samo *freetrade*⁷. Oni su me bombardovali dopisima, pa su čak imali drskost da mi s novim programom pošalju i priloženu burgiju. Drskost se sastoji u tome što su mene u Adresi naimenovali za »member of the Geneva etc. Congress«⁸. Kao što ćeš videti, »*Le Courier*«, njihov najvatreniji pobornik u Parizu, odriče ih se. Zahvaljujući jednom privatnom pismu koje sam pre about⁹ 15 dana napisao Vermorelu¹⁰ (ja ga ne poznajem), taj isti »*Le Courier*« je izmenio svoju politiku u odnosu na Rusiju.

Osnovno je bilo da su ta velika gospoda sa Kongresa mira, Victor Hugo, Garibaldi, L. Blanc itd. s velikom gospodstvenošću ignorisali naše Međunarodno udruženje. Sad sam ih prisilio da nas priznaju kao silu.

Iz *Napulja* sam primio prva dva broja lista: »*Libertà e Giustizia*«. U prvom broju deklarišu se kao naš organ. Dao sam ih Eccariusu da ih pokaže na kongresu. U drugom broju, koji ću Ti poslati, objavljen je vrlo dobar napad na *Mazzinija*.^[369] Izgleda mi da je Bakunjin tome kumovao.

Što se tiče konfiskovanja i zabrane moje knjige¹¹, tu stvar ipak drukčije stoji. Jedno je zabraniti izborne pamflete, a drugo knjigu od 50 tabaka koja tako naučno izgleda i čak sadrži napomene na grčkom. Svakako da tu ne bi ništa pomoglo da sam umesto 12 counties¹² u Engleskoj uzeo za primer 12 upravnih srezova u Pruskoj za karakteristiku prilika poljoprivrednih radnika. A i čini mi se da će gospodin Bismarck dobro razmisliti pre no što provocira moje napade u Londonu i u Parizu na njegov režim.

Kakve su, uostalom, prilike u Pruskoj pokazuje sledeća izjava O. Hübnera, direktora *Centralnog statističkog arhiva*, data u jednom pismu njegovim biračima:

»Narod je već preopterećen. Izuzev fabrika za naoružanje, bezmalo sva ostala industrija stoji, za svaku i najmanju službu javlja se stotine gladnih, po gradovima raste broj praznih stanova i stanovnika koji ne mogu da plate kiriju, posedi i kuće dolaze masovno na subhastation¹³, sirotinjske domove opsedaju *osakaćeni pobednici* i nezaposleni, poverenje u sadašnjost i u budućnost svuda nedostaje i u budžet najsiromašnijih prodire saznanje da za usluge države već plaća više no što one vrede.«

⁶ »usklađivanje ekonomskih interesa sa slobodom« – ⁷ slobodu trgovine – ⁸ »člana Ženevskog itd. kongresa« – ⁹ nekih – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo 78. – ¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 171. – ¹² grofovija – ¹³ javnu licitaciju

U Berlinu nije uspela ni vlada ni nacionalno-liberalna stranka da proguraju ma i jednog jedinog kandidata.^[370] No kakve su voline ti progresisti, koji sada čine krajnju levicu, pokazuje između ostalog sledeći izvod iz njihovog »najradikalnijeg« organa, »*Die Zukunft*«: »To je *sveizjednačavajući snobizam* koji prožima celu englesku naciju i kome je svaka lična delatnost neprijatna . . . *Taj isti snobizam* stalno se zalaže za *skraćenje radnog vremena* i u ime sindikata zabranjuje *prekovremeni rad!*« Čovek ne bi verovao da je to moguće! Zaista, u poređenju s nemačkom štampom, pariska štampa je čak i sada još div!

Tvoj
K. Marx

174

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 7. sept. 1867.

U žurbi.

Dear Fred,

U prilogu 1 pismo od Leßnera. »Gazette de Lausanne« već sam imao.^[371] »The Times« užasno skraćuje E[ccariusa].^[372] Ujedno Ti šaljem newest¹ broj časopisa »The Dipl[omatic] Review« i brojeve lista »Le Courrier Français« koje mi moraš vratiti. C[ourrier] Fr[ançais] donosi kratku belešku što sam mu poslao preko Hübnera, no ispala besmislena usled toga što su namesto »tomber sous la subhastation«² (to je izraz iz *Code Napoléon*) stavili: »tomber sous le marteau des démolisseurs«³.

Adio.

Tvoj
K. Marx

¹ poslednji — ² »pasti pod prinudnu licitaciju« (vidi u ovom tomu prethodno pismo) — ³ »pasti pod čekić rušilaca«

175

Engels Marxu
u London

Mančester [9. septembra 1867]

Dragi Mohr,

Hteo sam i juče i danas da Ti pišem, ali me trgovina sprečila u tome. U prilogu vraćam »Le Courrier«. Vermorel je dobar sa svojim uticajem Francuza na kongres i njihovim caractère sérieux¹ i tvrdenjem da *uopšte ne drže govore*^[373]. Poor² Eccarius!

Za Tvoj dodatak o obliku vrednosti čestitam.³ U tome obliku to je brought home to the most rebellious understanding⁴. Isto i za predgovor. Ali ko je dao onaj strašni, negramatički prevod u listu »The Bee-Hive«^[358] Zašto nisi to meni poslao i kazao šta hoćeš? Bojim se da će Ti to škoditi kod Beeslyja itd., oni će misliti da si Ti sam to uradio.

A-propos, kuda to teče »transatlantski Okean«?

Sutra opširnije.

Tvoj
F. E.

¹ ozbiljnim karakterom – ² Jadni – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 159.
– ⁴ shvatljivo i za najtvrdokorniji mozak

176

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 11. sept. 1867.

Dear Fred,

Što se tiče »transatlantskog Okeana«¹, to je stvar poslednjeg korektora da takve lapsus pennae² ispravi. U listu »Die Zukunft«, gde je preštampan veći deo predgovora³, to se lepo »proticanje« opet pojavljuje.

Prevod u listu »The Bee-Hive« je Eccariusov.^[358] Mislim da najveći deo grešaka ne potiče od njega nego, pošto je njegov rukopis nečitak, od korektora lista »The Bee-Hive«. Ja bih, razume se, više voleo da si Ti preveo stvar. Pošto se međutim Eccarius de prime abord⁴ ponudio a sada je saradnik »The Bee-Hive«, nije se moglo drukčije.

Tim prudonističkim magarcima lično ću ja smrsiti konce na idućem kongresu u Briselu. Ja sam celu stvar diplomatically managed⁵ i nisam hteo lično come out⁶ pre no što izide moja knjiga i naše Udruženje ne uhvati čvrst koren. Uostalom u Official Report⁷ Generalnog veća (i pored svih svojih napora pariski brbljivci nisu uspeli da spreče naš ponovni izbor) udariću ih po prstima.^[359]

† Meanwhile⁸ naše Udruženje je postiglo veliki napredak. Onaj tričavi »The Star«, koji nas je hteo sasvim ignorisati, izjavljuje juče u uvodniku da smo mi važniji od Peace Congress^[366]. Shulze-Del[it]sch nije mogao sprečiti svoje »Radničko udruženje« u Berlinu da se priključi nama.^[374] Engleski lupeži među tredjunionistima, kojima smo bili »predaleko«, sada trče k nama. Osim lista »Le Courrier Fr[ançais]« o našem Kongresu doneli su izveštaje i Girardin-ova »La Liberté«, zatim »Le Siècle«, »La Mode«, »La Gazette de France« itd. Les choses marchent⁹. A u idućoj revoluciji, koja je možda bliža nego što to izgleda, imaćemo mi (tj. Ti i ja) tu moćnu mašinu u našim rukama. Compare with this the results of Mazzinis etc. operations since 30 years!¹⁰ A pri tom bez novčanih sredstava! Uz intrige prudonista u Parizu, Mazzinija

¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. — ² greške u pisanju — ³ prvog toma *Kapitala* — ⁴ unapred — ⁵ diplomatski vodio — ⁶ da istupim — ⁷ zvaničnom izveštaju — ⁸ U međuvremenu — ⁹ Stvari se kreću — ¹⁰ Uporedi s tim rezultate Mazzinijeve itd. delatnosti za 30 godina!

u Italiji i kraj ljubomornog Odgera, Cremera, Pottera u Londonu, Schulze-Del[itzscha] i lasalovaca u Nemačkoj! Možemo biti vrlo zadovoljni!

Jučer su mi se deca vratila sa Lafargue-om čila i vesela. Doneo je za Tebe ogroman kristalni pehar (sadrži 1¹/₂ kriglu). Tvoj »transatlantski Okean« izgleda da mu imponuje.

Ovih dana, pre nego što mu počnu predavanja, Lafargue hoće da Ti dode u posetu na 3 dana. Ono što je pri tom naj-neprijatnije, on traži (razume se, nemajući uvid in the secret of my money-affairs¹¹!) da ga pratim, a ja još nisam smislio pravi izgovor kako da odbijem to za mene neizvodljivo putovanje.

Mnogo sam ljut na Meißnera. Izgubio je više nedelja na izdavanju knjige. Zbog čega?

Salut.

Tvoj
K. M.

U prilogu 2. pismo od Leßnera.^[375]

A-propos! Prosjačenje za debelog lirika¹² koje, vidi poslednji »Hermann«, ne ide baš onako kako bi se želelo, imalo je jedan dobar rezultat.^[329] Debelonoga Kätchen¹³ je udomljena. Objava o veridbi s nekim Krökerom (veoma poetsko ime!) izišla u listu »Die Zukunft«!

¹¹ u tajnu mojih novčanih prilika – ¹² Ferdinanda Freiligratha – ¹³ Kätchen Freiligrath

177

Engels Marxu

u London

Mančester, 11. sept. 1867.

Dragi Mohr,

Izgleda da su Francuzi ovoga puta zaista povukli kongres^[359] za sobom; broj prudonističkih zaključaka je ipak preveliki. Dobro je što će se sledeći kongres održati u Belgiji, dotad će se možda nešto moći uraditi i u severnoj Nemačkoj, pa će se onda uz pomoć Engleza postaviti brana toj plimi. Međutim, ti zaključci i onako nemaju značaja dok Centralno veće ostaje u Londonu. Notre cher¹ Philipp Becker izgleda da je opet napravio nekoliko svojih instinktivnih omaški, koje starom agitatoru treba oprostiti kad ne stoji pod rukovodstvom.^[376]

Da je Eccarius pisao izveštaje u listu »The Times«,^[372] to se mora držati u tajnosti. Kako su mu stvari udesili, to bi mu moglo ogromno naškoditi. Idući put kad bude pisao izveštaje za taj list, moraće bolje da razmisli o tome, koliko bi buržuj koji rediguje mogao da iskoristi njegov humor i učini smešnom celu stvar, a ne samo nekoliko crapauds².

Pošto si u vezi s Vermorelom, ne bi li mogao da ublažiš njegove gluposti u odnosu na Nemačku? Ipak je previše kad taj magarac traži da *Bonaparta* postane *liberalan*, građanski liberalan, te da otpočne rat da oslobodi Nemačku Bismarckove tiranije!^[377] Ti crapauds² misle da bi s nekim blagim liberalnim zaokretom opet mogli da igraju staru ulogu, a oni bi morali, čak i *kad* bi revoluciju izvršili, veoma obazrivo postupati s Nemačkom. Smatram da je veoma važno, baš za slučaj jedne revolucije, da se gospoda priviknu na to da s nama razgovaraju d'égal à égal³. Prema njima je bismarkizam u Nemačkoj prirodna osobina Nemačke, koja mora biti uništena njihovom intervencijom, ali bonapartizam kod njih je puka slučajnost, koja se čak običnom promenom vlade može otkloniti i pretvoriti u svoju suprotnost.

Veliki Schweitzer je uspeo da bude izabran^[370] uz pomoć elberfeldskih i barmenskih pijetista i sad će imati prilike da razne tačke iz Tvoje knjige⁴ proklamuje prekrojene u »Rajhstagu«. Da će on ovo uraditi u to možeš biti siguran. No to će samo doneti koristi, a nama će se pružiti prilika da se nasmejemo;

¹ Naš dragi ² žabara (Francuza) – ³ na ravnoj nozi – ⁴ prvog toma *Kapitala*

ako je knjiga već izišla, takve stvari mogu samo da koriste.

Kad govorim o Barmenu, pada mi na pamet Siebel. Taj jadnik je opet teško oboleo i opet mora napustiti Barmen, kuda će, to ne znam, moguće je da neće preživeti zimu. Njemu je toliko rdavo, da s njim i ne računam u dizanju galame po nemačkim listovima o Tvojim knjizi. On mi je pisao veoma desponding⁵.

Trades outrage Commission⁽³⁴⁵⁾ konstatuje ovde same stare budalaštine koje su još pre 7 godina bile konstatovane. Ako ne pronadu ništa pametnije, mogu da se pakuju. Zamisli, brick-making and bricklaying⁶ tretirati kao glavne industrijske grane u Mančesteru!

Greške koje su se pokazale pri ovdašnjem isprobavanju puške sistema Chassepot, sasvim su iste kao one koje su već u Berlinu bile utvrđene i o kojima mi je već Bölzig u Hanoveru govorio. Tada sam mislio da su Prusima *namerno* podmetnuli loše primerke, a sad pre izgleda kao da u tome ima nečega, a onda ta puška nije ni upola tako dobra kao pruska ostraguša.

Meißnerovi ljudi u Lajpcigu izgleda da mnogo odugovlače s knjigom. Još uvek nigde nikakvih oglasa. Šta misliš, da li da napadnem knjigu s građanskog gledišta pa da se stvar pokrene? Meißner ili Siebel već bi to progurali u neki list. Što se tiče zabrane⁷, i sam ne verujem u to, no čovek nikada ne može da bude siguran u službenu revnost nekog javnog tužioca, a ako bi proces bio poveden, mogao bi računati na svoga prijatelja Lippea.

Najlepši pozdravi Tvojim ženi i devojkama, koje su se sigurno već vratile.

«The Dipl[omatic] Reviews» primio sa zahvalnošću.

Tvoj
F. E.

⁵ očajno – ⁶ ciglarstvo i zidarstvo – ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 171. i 173.

178

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 12. sept. 1867.

Dragi Fred,

Meißnerovo odugovlačenje je veoma fatalno. Na kongresu u Lozani¹³⁵⁹ mogao je prodati dosta primeraka. A i knjiga¹ bi tamo bila smatrana kao događaj. Ne mogu da shvatim tu budalaštinu. Ove subote biće 4 nedelje kako sam poslednju korekturu poslao u Lajpcig!

Tvoj plan da se knjiga napadne s *gradanskog gledišta*² je *najbolje ratno sredstvo*. Ja, međutim, smatram da bi bilo bolje – čim knjiga izide – da se to uradi preko Siebela odnosno Rittershausa nego preko Meißnera. Ni pred najboljim izdavačima ne treba sasvim otvoriti karte. S druge strane, treba da napišeš *Kugelmannu*, koji se vratio, nekoliko instrukcija o pozitivnim stranama knjige koje on treba da istakne. Inače će napraviti *gluposti*, pošto ovde ne pomaže entuzijazam. Ja sâm, naravno, to ne mogu učiniti tako slobodno kao Ti.

Sasvim sam Tvoga mišljenja quoad³ Eccariusu⁴. Radniku, a napose takvom koji ima kritičku suvoću Eccariusu, nedostaje diplomatska umešnost. On piše za «*The Times*» kao da piše za «N[eue] Rh[einische] Z[eitung]-Revue». Ali ne mari. Ovde u Londonu se govori: International Association etc,⁵ mora da je veoma jako, kad sam «*The Times*» donosi izveštaj o njemu. Eccariusova sneers⁶ važe za sneers⁶ lista «*The Times*».¹³⁷²

Ti tričavi *francuski Švajcarci*, veoma jako zastupljeni, dali su francuskim brbljivcima iz Pariza slobodno polje. Stari Becker je napravio glavnu grešku. Prvo je razbio naš plan o dnevnom redu da bi izišao sa svojim *predlogom o slobodi*⁷. Time se Parižanima pružila prilika da se raspojasaju.

No sve to nije ništa. Glavna stvar je da je kongres održan, a ne šta se tamo dešava. U našem General Report on se moquera bien pariskim wiseacres⁸. Na veliku žalost ovih poslednjih primljen je zaključak da *ko ne plaća* (a Parižani nisu platili ni groša) ubuduće

¹ prvi tom *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ³ Što se tiče – ⁴ Vidi prethodno pismo. – ⁵ Međunarodno udruženje (radnika) – ⁶ podrugivanja – ⁷ Vidi prethodno pismo. – ⁸ opštem izveštaju dobro ćemo se podsmehnuti . . . pametnjakovicićima

neće moći da delegira. Idući put treba u Brisel dovesti 20 Engleza i 30 Nemaca.^[378] As to the Belgians themselves⁹, oni mogu da delegiraju po jednog čoveka na 500, pa prema tome neće ih biti previše. Osim toga su i oni rather rebellious¹⁰ prema Parižanima.

Notabene¹¹: Zlo je što nemamo ni jednog jedinog čoveka u Parizu koji bi mogao stupiti u vezu s radničkim sekcijama koje su neprijateljski raspoložene prema prudonistima (a one čine većinu!). Kad bi Dupont nekoliko nedelja proveo u Parizu, bilo bi sve u redu, ali policija oštro motri na njega.

Vermorelu ću postepeno putem privatnih pisama izbiti iz glave njegove budalaštine o nemačkoj politici¹². Moram raditi gradatim¹³ i zato sam namerno počeo sa United States, Russia and Turkey¹⁴, jer je to »neutralno« područje između Nemaca i Francuza.¹⁵

Laura i Lafargue upravo prevode deo predgovora za »*Le Courrier Franç[ais]*«. ^[358]

Salut.

Tvoj
K. M.

⁹ Što se tiče samih Belgijanaca – ¹⁰ prilično buntovnički raspoloženi – ¹¹ Imaj na umu! – ¹² Vidi prethodno pismo. – ¹³ postepeno – ¹⁴ Sjedinjenim Državama, Rusijom i Turskom – ¹⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 78.

179

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 12. sept. 1867.

Dear Fred,

Šaljem ovo drugo pismo jer sam upravo primio Eccari-
usovo¹³⁷⁹.

A-propos! Šta Eccarius nije mogao da zna: Da se L. Blanc nije pojavio na Ženevskom kongresu zato što će »moji« ljudi tamo zbijati šale; Jules Favre (on, supporter¹ Cavaignac-ov u junskim danima, nema, naravno, čistu savest) zato što je »*Le Courier Français*«, po londonskom uzoru, usvojio »klasno pitanje«².

Tvoj
K. M.

¹ pomagač -- ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 173.

180

Engels Marxu

u London

Mančester, 12. sept. 1867.

Dragi Mohr,

Pismo br. 2 od Leßnera *nije* bilo priloženo. Ako Lafargue dode, bilo bi mi drago da i Ti dodeš s njim¹, jer ne znam pravo šta da radim s tim drugom u svom radnom vremenu. Gledajte da dodete odmah sutra ujutru ili pak prekosutra ujutru, da bismo u subotu i nedelju mogli da budemo zajedno, a u ponedjeljak bih takođe mogao da malo izostanem. No piši ili telegrafiraj prethodno da bih se mogao pobrinuti za smeštaj (telegrafiraj na kancelariju osim subote posle 11 časova i nedelje).

Da bih Ti olakšao pitanje novca, prilažem 5 funti koje, osim putnog troška ovamo, možeš ostaviti svojoj ženi.

Internacionala se i u ovdašnjoj štampi tretira s većim poštovanjem nego ranije. *Sve* ovdašnje novine donele su izvode iz referata², a »Ex[aminer] & Times»³ objavio je jedan filistarski blagonaklon leader⁴.

Zar ne bi bilo korisno da se nemačkim novinama šalju izveštaji o sednicama Centralnog veća? Npr. listu »Die Zukunft»? A možda bi Wilhelmić⁵ još nešto pronašao. Gde se blagorodni sada zapravo nalazi?

Lasalovci su se opet podžapali. Dr Reincke u Hagenu i Schweitzer su at daggers drawn⁶. Reincke se udružio sa progresističkom klikom, Bürgersom i E. Richterom, da bi bili izabrani u Hagenu, Diseldorfu i Solingenu, poslednja dvojica su, međutim, propala.

Moramo nastojati da u Nemačkoj opet uspostavimo direktnu vezu s radnicima; to nam nedostaje, inače sve ide dosta dobro.

Veridba gospođice, kako sama sebe naziva, Käthe⁷, objavljena je u listu »Köln[ische] Zeitung».

O telegramima iz Nemačke povodom kongresa saopštićeš mi usmeno.

»Le Courier» vraćam u prilogu. A-propos glasanja u Šlezvigu, sjajno je što ti magarci: avons *une carte devant nous*⁸ na

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 176. — ² Lozanskog kongresa —

³ »The Manchester Daily Examiner & Times» — ⁴ uvodnik — ⁵ Wilhelm Liebknecht — ⁶ na krv i nož — ⁷ Käthe Freiligrath (vidi ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 176)

— ⁸ imamo mapu pred sobom

kojoj se Holštajn nalazi u Šlezvigu (ili obratno)! Po njima u Luksemburg najpre ulazi *savezna vojska*, a zatim *Holandani* (a ne sami Luksemburžani). I ti ljudi hoće da iskorene ignorance⁹!^[360]

Tvoj
F. E.

⁹ neznanje

181

Marx Engelsu

u Mančester

(Telegram)

London, 13. septembra 1867.

*From*¹ Karl Marx, 1, Modena Villas, Maitland Park.

*To*² Fred Engels, Southgate, St. Mary's.

Will start from Euston station 4,15 p. m.³

¹ Od – ² Za – ³ Polazimo sa stanice Euston u 4,15 posle podne.

182

Marx Engelsu
u Mančester^[381]

[London] 4. oktobra 1867.

Dear Fred,

Posle svog povratka iz Mančestera^[382] imao sam sve do danas grip; nazebao sam prilikom železničke nezgode.

Pošto u ovom pismu imam da Ti pišem o mnogo čemu, on public and private affairs¹, to ću, da ne bih zaboravio, početi s knjigom². Ti bi mogao dugo tražiti u tabeli C da bi pronašao smanjenje površina pod povrćem (str. 695). Gospodin Wigand je odštampao C umesto B (str. 690) gde pod rubrikom »povrće« stoji da se od 1861 - 1865. prestalo obrađivati 107 984 jutara.^[383] Uopšte ćeš iz spiska štamparskih grešaka na str. 784. videti da je gospodin Wigand, da bi ga strpao na poslednju stranu, spisak samovoljno *skratio* od str. 292. nadalje. Odsek o Irskoj pisan je zaista na brzinu, ali bi se kod drugog izdanja s malim formalnim ispravkama mogao doterati. Glavna stvar su činjenice koje ni u samoj Engleskoj nisu poznate.^[380]

Od Meißnera nisam primio nikakvih vesti. Borkheimu je rekao Schabelitz (Basel) da je na 5 primeraka koje je poručio za gotovo zatražio da mu se pošalje pet primeraka u komisiju, ali je M[eißner] odgovorio da nema dovoljno da bi mu toliko ustupio u komisijonu prodaju. No možda je i to Meißnerov diplomatski manevar. Iz priloženih redaka od Liebknechta (koji nam je, by the by³, učinio čast svojim prvim istupom u rajhstagu^[384], vidi »Die Zukunft« br. 229 od 1. oktobra) razabirem da M[eißner] ne izvršava *sve* tačno. Bilo je dogovoreno da će 1 primerak poslati Liebk[echt]u i 1 redakcijski primerak doktoru Weiβu (»Die Zukunft«).

Profesor Beesly se vratio i ovih dana imaću vesti od njega. Quant à Siebel⁴, hteo bih takode da znam da li je primio 1 primerak za sebe, a jedan za Rittershausu. I što je ovaj poslednji za to učinio?

Ad vocem⁵ Vogt: U priloženom pismu od Kugelmanna naći ćeš ponešto i o V[ogtu].^[385] Pošto je Kugelman otputovao i pošto je banda verovala da je i Borkheim otišao, održan je poslednji zbor Nemaca, na kome se iznenada pojavljuje Borkheim i prisu-

¹ o javnim i privatnim stvarima – ² prvim tomom *Kapitala* – ³ uostalom –
⁴ Što se tiče Siebela – ⁵ povodom

stvuje sledećoj sceni. Gospodin Goegg uručuje potpredsedniku Büchneru nekakav akt u kome izjavljuje da su bonapartističke glasine itd. o Vogtu lažne i izdaje čoveku koga poznaje 20 godina testimonium virtutis⁶. Zahteva da Büchner to parče hartije potpiše, tj. da overi da mu je to saopšteno. B[üchner] je to, razume se, učinio. Na to skače little⁷ Beust, izjavljuje napismeno da Goegg izražava svoje privatno mišljenje, koje u Švajcarskoj niko ne deli itd., itd. Zahteva takode da Büchner overi njegov protest, što ovaj i čini. I tako je Vogtov manevar osujećen. Na kako niske grane je taj subjekt spao!

Drugi incident sa Kongresa mira!^[366] Ludwig Simon dolazi Goeggu: »Zašto niste moje ime stavili bliže vrhu u listi govornika? Zašto je Borkheimu pre mene data reč?« Goegg: »Ona gospoda — proleteri — imali su 4 među nemačkim potpredsednicima. Da bismo pogurali našega Grüna i da bismo privoleli Borkheima da se odrekne svoga mesta, morali smo mu učiniti tu koncesiju itd.« Tek što mu se to omaklo, on se obazre i na svoje zaprepašćenje vidi iza sebe Eccariusu kako se smeška.

Ad vocem⁵ Stumpf: Može biti da Stumpf razume mene, ali ja ne razumem Stumpfa. Možda si Ti srećnije ruke pa mu možeš »markirati naučni poredak osiromašenja« a ditto i »pravilan zaključak« uz »dokaze« koje drži u svom džepu i ne saopštava. Prilažem njegovo pismo.^[366]

Ad vocem⁵ Dronke: Borkheim je u Parizu razgovarao s nekim čovekom kome su D[ronke]-ove prilike sasvim tačno poznate i koji ga je nazvao »voleur«⁸. Preduzeće za bakar otkazalo je D[ronke]u još pre godinu dana. Ono se udružilo s nekom firmom u Galzgovu pa mu stoga više nije potreban zastupnik u Engleskoj. D[ronke] je dicitur⁹ počinio krupne »malverzacije« u toku poslednje godine izloživši se time »neugodnom« postupku. Nadam se da će se stvar zataškati.

Ad vocem⁵ Collet: Da bih Ti objasnio priložene curiosa sledeće: Mala C[ollet]-ova devojčica (koju poznaješ) i njen još manji brat bili su pre nekoliko dana kod nas. Dečko se boksovao sa Lafargue-om, koji ga je najzad oborio i držao na patosu u ponižavajućem položaju. Na to će dečko: »Remember how you got on at Waterloo!«¹⁰ Otuda ta komična prepiska u kojoj se devojčica starome žalila na dečka.

Collet se povukao iz časopisa »The Dipl[omatic] Review«, mada njegovo ime još ovoga puta figurira na listu. Odmah sam opazio promenu u redakciji pošto mi je poslat samo jedan primerak. Dobićeš ga čim pročitam. Ovaj broj je sasvim glup. Garibaldija nazivaju »običnim banditom, ateistom, budalom itd.«, dok je gospo-

⁶ svedočanstvo o čestitosti — ⁷ mali — ⁸ »lopov« — ⁹ navodno — ¹⁰ »Setite se kako ste prošli kod Waterloo«

din Dupanloup, évêque¹¹ orleanski, veliki čovek svoga doba.^[387] Neće li David¹² na kraju postati još i katolik? Rusi su, naravno, fabrikovali Kongres mira u Ženevi i zato su onamo poslali svog »well worn out agent¹³ Bakounine«. Čini mi se da je »The Dipl[omatic] Rev[iew]« na izdisaju.

Ad vocem⁵ International Association¹⁴: Na moj predlog ukinut je predsednički položaj, pošto je Odger već bio predložen za ponovni izbor.^[388] — Fox, koji svakom prilikom ispoljava veliku mržnju protiv Eccariusa otkako se ovaj vratio^[389], dao je na znanje da će na idućoj sednici (u utorak) staviti na dnevni red *E[ccariusove]* članke u listu »*The Times*«^[372] radi cenzure Veća. Ja sam na to, na veliko Foxovo čuđenje, ditto dao na znanje da ću idućeg utorka interpelirati F[oxa] o jednom »*secret letter*«¹⁵, koje je on napisao Beckeru pozivajući ga »to do all in his power to remove the seat of the Central Council from London«¹⁶.^[390] Fox, koji je sastavljen iz caprices and crotchets¹⁷, uobražava da je pozvan da u Veću osnuje »*opozicionu partiju*« protiv, kako on kaže, »*nemačke diktature*«. On će se čuditi svojim uspesima u tom pravcu!

Ad vocem⁵ Borkheim: D'abord¹⁸ sledeće činjenice. B[orkheim] je govorio (ili tačnije čitao svoj rukopis) preko 20 minuta, dok je po poslovniku bilo dopušteno samo 10. Naravno on je smatrao da ono što mogu Garibaldi i Edgar Quinet — može i on sebi da dopusti. Drugo: Na govornicu je stupio u najvećem uzbuđenju i — kako kaže Eccarius — »samom sebi nije dao doći do reči«. Niko ga nije razumeo. Čulo se samo nekoliko poznatih fraza o Schulze-Del[itzschu], na što je Vogt skočio i stisnuo obe pesnice, i o kozacima. To je bila prava sreća. Njegov govor smatran je značajnim jer ga *nisu* razumeli. Stoga on igra kako u listu »*The Times*«^[391] tako i u *francuskoj štampi* neku ulogu. No sad dolazi drawback¹⁹. Taj ludak hoće svoj govor da štampa na nemačkom, engleskom, ruskom i na *francuskom originalu*. Poslednji leži preda mnom.^[392] On mi ga je poslao da ga Lafargue pregleda. Izuzev ono nekoliko fraza koje sam mu ja suflirao, ne samo da je to *neukusno* naklapanje, već često i čista glupost. A tek njegov francuski! Npr.: »*Sans stultification il serait impossible de discuter, s'il faudrait d'abord faire enlever la femelle Isabelle, faire sauter le mâle Bismarck ou faire s'évanouir l'agile hermaphrodite Beust. Il y a de grands orateurs, de profonds penseurs français, membres de cette union, mais fussent-ils tous des Mirabeaux achevés et des Descartes consommés, les têtes allemandes seraient trop carrées*

¹¹ biskup — ¹² David Urquhart — ¹³ prilično otrcanog agenta Bakunjina

¹⁴ Međunarodnog udruženja — ¹⁵ tajnom pismu — ¹⁶ »da učini sve što je u njegovoj moći da se sedište Centralnog veća premesti iz Londona« — ¹⁷ mušica i buba

— ¹⁸ Najpre — ¹⁹ nezgoda

pour le trouver rond, qu'il fût d'abord et avant tout le gouvernement français, l'abolition duquel introniserait l'ère de la paix internationale.» Assez!²⁰

Koliko je malo imao pojma o tome kakav je »njegov francuski« vidi se iz sledeće primedbe na rubu rukopisa koji mi je poslao: »Molim Vas dajte da gospodin Lafargue to brzo pregleda i eventualna (!) slaba mesta na francuskom sa strane ispravi!« Bic sam, of course, obliged²¹ da mu saopštim da Lafargue mora da se sastane s njim, pošto bez njega ne može da »briše« (L[afargue] hoće da mu uopšte briše the first half²²) i »menja«. Zbog toga večeras dolazi k meni. Lafargue mi je osim toga skoro u svakoj rečenici pokazao *žargon francuskog commis voyageura*²³. Npr. »Parlons rondement!²⁴

*Private Affairs*²⁵: Govorio sam s Borkheimom da li ne bi bilo moguće da mi se u Londonu nade neki loan²⁶ od bar 100 funti. On reče da može i da će on biti prvi jamac ako Ti budeš drugi. No on bi pre toga hteo da o tome čuje Tvoje mišljenje. Status²⁷ je prosto ovaj: Ja niti mogu da završim drugi tom, niti imam vremena da ispitam mogućnost za izdavanje na engleskom, niti uopšte mogu ostati u Engleskoj ako za some weeks at least²⁸ ne mogu da umirim Manihejce²⁹. Ako uspe engleska transakcija i bude li se u Nemačkoj tako radilo – a meni se čini da to nije teško – da se uskoro pojavi potreba za drugim izdanjem³⁵⁶, onda bi kriza bila prebrođena.

Ova prokleta godina utoliko je gora što je Lafargue dosad bio kod mene. Laura na proleće treba da se venča itd.

Salut.

Tvoj
K. M.

²⁰ »Bilo bi nemoguće diskutovati o tome, a da čovek ne oglopavi, da li najpre treba zavesti ženu Izabelu ili oboriti mužjaka Bismarcka ili odstraniti živahnog hermafrodita Beusta. Među članovima ovog Udruženja ima velikih govornika, dubokih mislilaca, no čak kad bi svi oni bili sami Mirabeau-i ili savršeni Descartes-i, nemačke glave bile bi ipak odveć tvrde a da bi shvatile da je pre svega francuska vlada ta čiji će pad otvoriti eru internacionalnog mira.« Dosta! – ²¹ naravno, obavezan – ²² prvu polovinu – ²³ *trgovačkog putnika* – ²⁴ »Govoreći bez cile-mile« – ²⁵ *Privatne stvari* – ²⁶ zajam – ²⁷ Stanje – ²⁸ nekoliko nedelja bar – ²⁹ nemilosrdne poverioce

183

Engels Marxu
u London^[393]

Mančester, 7. Southgate,
8. okt. 1867.

Dragi Mohr,

Sutra opširnije. U prilogu samo vraćam pisma, i jedno pitanje: Hoće li mi Borkh[eim] u vezi loan¹ pisati² ili očekuje da *ja* njemu pišem? Novine ti vraćam sutra.

Meißner je verovatno poslao ona dva primerka³ Weiβu i Liebknechtu preko knjižare, u kom slučaju će oni tek *oko 1. oktobra* stići u Berlin, otprilike u vreme kada će i drugi primerci stići tamo i biti pušteni u prodaju. »Köln[ische]« i »Augsb[urger] Z[eit[un]g«^[394] doneli su oglas tek pre nekoliko dana.

Tvoj
F. E.

¹ sa zajmom – ² Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ³ prvog toma *Kapitala* (vidi prethodno pismo)

184

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 9. okt. 1867.

Dear Fred,

Borkheim prvo očekuje pismo od Tebe da pristaješ da budeš drugi jamac.¹

Jadni Lafargue ima danas poslednju muku, B[orkheim]ov *predgovor* doterati da francuski jezik bude pristojan (ukoliko je to uopšte moguće!). Borkheim je svoj opus ovako krstio: »*Ma Perle devant le Congrès de Genève*«. ^[392] Čudno je to kako književnička strast i častoljublje mogu inače sasvim razumnog čoveka napraviti ludakom!

Dakle juče je trebalo da Fox skinе glavu Eccariusu². Fox je svoju optužnicu izneo u govoru od preko jednog sata. On je veoma maliciozno odabrao najgora mesta i primenio je sve veštine jednog advokata iz Old Bayleya^[395], a i mene je stalno napadao. U svojoj replici tako sam odbio udarac da je u svom konačnom reply³ sasvim izgubio prisebnost i svaku kontrolu nad sobom. Svi su učestvovali u diskusiji. Rezultat: Moj motion (rather Amendment)⁴ »da se pređe na dnevni red« primljen je sa ogromnom većinom. Ipak su Eccariusu za vreme debate dobro natrljali nos.

Pročitaj u listu »*Le Courier*«, koji Ti istovremeno šaljem, mesto koje sam obeležio: »*Le troisième larron*« ^[396] (lepo je što Francuzi *svoga* Bonapartu već sans gêne⁵ nazivaju lupežom). Čim mi Lormier vrati brojeve, poslaću Ti najinteresantnija communications⁶ o Mexican Affaire^[210].

Salut.

Tvoj
K. M.

A-propos! Strohn je juče bio na jedan dan ovde. On uobražava da si ga prilikom njegove poslednje posete u Mančesteru hteo snobben⁷, naime frazom: »Da, u Bradfordu Commis voyageur⁸ još igra ulogu«. Nastojao sam da mu tu glupost izbijem iz glave. – On kaže da je Dronke sâm pronašao engleskog ortaka preduzeću

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182. – ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182. – ³ odgovoru – ⁴ predlog (ili bolje amandman) – ⁵ bez okolišenja – ⁶ saopštenja – ⁷ uvrediti – ⁸ trgovački putnik

za bakar. Verovatno je za to tražio indemnité⁹ i sigurno postavio problematične, ali ipak takve zahteve o kojima se može legalno sporiti, kad je prisvojio ili stavio ruku na jedan deo bakra koji je prolazio kroz njegove ruke. On ne veruje da je D[ronke] bez oslonca direktno le code pénal frisé¹⁰. Tant mieux¹¹.

⁹ odštetu – ¹⁰ povredio kazneni zakonik (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182) – ¹¹ Utoliko bolje

185

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 10. okt. 1867.

Dear Fred,

Iz priloženog Kugelmannovog pisma vidiš da je došlo vreme za akciju. Ti mu lakše možeš pisati o mojoj knjizi¹ nego ja sâm.^[397] Ujedno neka se ne rasplinjava i neka nam stvari ne šalje na korekturu, već tek *pošto* budu objavljene. Stavi mu na dušu, da se sve svodi na »dizanje galame«, mnogo više nego na način ili na temeljitost.

Priloženo pismo od Meißnera ne sadrži ništa. Kako može očekivati kritike pre nego što su izišli njegovi sopstveni knjižarski oglasi?

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ o prvom tomu *Kapitala*

186

Engels Marxu
u London

Mančester, 11. okt. 1867.

Dragi Mohr,

Najlepša hvala za pisma i novine, koje ću Ti kroz koji dan vratiti.

Pisaću Borkheimu da rado preuzimam zajedno s njim garantiju ako stvar može urediti tako da se sve svrši ispod ruke i da se npr. neće tražiti reference o meni – meni je naime po ugovoru zabranjeno da budem surety¹, a ja sam u takvim odnosima sa Monsieur G[ottfriedom]², da bi on iskoristio *svaki* povod to put me in the wrong before a court of arbitration³. Ako ne može, spreman sam da mu dam obaveznu izjavu da zajedno s njim jemčim za 100 funti, i očekujem druge predloge⁴. Ili bi možda npr. Freiligrathova referenca bila dovoljna? Stvar bi naime morala da se obavi iza leđa svih mojih komercijalnih veza. Enfin nous verrons⁵.

Za Kugelmanna ću sutra posle podne pripremiti nešto⁶; ako treba da čekamo dok *on* pročita knjigu, onda nećemo daleko stići. Pisaću i Siebelu. Šta Ti očekuješ od Rittershausau, koji peva slavopojke Freiligrathu, nije mi jasno, *ja* toga čoveka uopšte ne poznajem, no koliko znam ne ubraja se baš u naše ljude.

Hteo sam Ti još mnogo pisati, ali upravo mi dolazi prokleti stari Jevrejin Leibel Choras, koga poznaješ, pa će me zadržati više od jednog sata. A onda odmah za njim još neko. Već 8 dana me opsedaju mušterije, jutros su takode bila dvojica, a sutra ujutru takode očekujem jednoga. Uz to večite svade sa Gottfriedom – to je da poludiš.

Dakle, do sutra.

Tvoj
F. E.

¹ jemac – ² Gottfriedom Ermenom – ³ da bi me okrivio pred nekim arbitražnim sudom – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182. – ⁵ Najzad, videćemo – ⁶ Recenziju prvog tomu «Kapitala» za «Die Zukunft».

187

Engels Marxu
u London

Mančester, 13. okt. 1867.

Dragi Mohr,

Poslao sam K[ugelmannu] dva članka¹ o knjizi napisana s različitih stanovišta; mislim da su članci takvi da ih svaki list može primiti, a po njima može onda da napiše i druge. To će mu već olakšati posao.

Siebelu pišem sutra, najpre moram znati gde se nalazi i kakvog je zdravlja.

Borkheimu sam pisao.

Liebknecht se drži vrlo dobro; on je ipak toliko naučio od nas da uvida da se jedina pravilna politika sastoji u tome da *o svemu bez razlike glasa protiv*. To je dosad savesno činio. Ako mu ovih dana budeš pisao, mogao bi mu obratiti pažnju na ovo: poslednji član zakona o slobodi seljenja^[398] glasi: »Ovaj se zakon ne odnosi na policiju za strance.« Tako da se ono što se dobija kao severonemački građanin opet gubi kao »stranac«. Ovde bi imalo veliki efekt kad bi L[iebknecht] izneo predlog: da se policija za strance *ukine*. Takva budalaština postoji uopšte samo na Kontinentu; taj predlog bi učinio jak utisak. Trebalo bi mu uopšte dođošapnuti da buržuje podseti na to kako je eto *on*, komunist, primoran da istupa *protiv njih* za njihove sopstvene interese. Liebk[n[echt]ov] govor^[384] je uostalom mnogo bolji u listu »Köln[ische] Zeitung« nego u listu »Die Zu[kunft]«.

Ono što pišeš o Vogtu bilo mi je vrlo drago čuti.² Uprkos njegovim manevrima Tvoj napad³ ga je potpuno upropastio, i samo ga još liberalna buržoazija smatra nemačkim Véronom.

*Stumpf*⁴ ne traži ništa no da mu daš materijal, teorijski i faktički, o tome kako dolazi do toga da se malograđanin postepeno proletarizuje. Ti to uostalom znaš isto tako dobro kao i ja samo bi hteo da se izvučeš. Doduše, čestiti Stumpf misli da bi se to moglo dati na otprilike jednoj stranici pisma — tako da bi *on* znao šta s tim da počne. Međutim, ja sumnjam u to.

¹ Recenziju prvog toma »Kapitala« za »Die Zukunft«, Recenziju prvog toma »Kapitala« za »Rheinische Zeitung« — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182. — ³ Karl Marx, *Gospodin Vogt* — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 182.

Dronke.⁵ Borkheim je isto tako crk'o za skandalima kao i Mali⁶, i kad ta dvojica jedan o drugome nešto kažu, onda će to biti six of one and half a dozen of the other⁷. Dronke još uvek ima u svojoj glavici toliko pravničkog znanja da se pri sadašnjim rokovima ugovora o ekstradiciji^[399] čuvao od direktnog criminal prosecution⁸. Ti uostalom znaš kako se u trgovini čak i najočiglednije krivične stvari mogu urediti u običnoj građansko-pravnoj formi. No svakako je Mali bio previše lukav i previše gramziv.

Strohn je još uvek onaj stari čudak. Kakva ideja da ono što je on sam x puta rekao smatra uperenim protiv sebe kad ja to kažem!⁹

Na Borkheimov »*Biser*« sam ljubopitljiv.^[392] U pogledu književničke sujete taj je čovek pravi »Žid«.

Gumpertu je došao nećak, ranije kurhesenski, a sad pruski poručnik. Prusima je prišao s velikim nadama, ali je utvrdio da je staro šikaniranje opet u punom procvatu. Telesne vežbe itd. po *komandi*, paradni marš, oštar egzercir itd. Pri tome je možda dosta toga i preuveličano, no bez sumnje je paradiranje usled poslednjih uspeha u izvesnoj meri sankcionisano. Preterivanje proističe iz nelagodnog osećanja koje obuzima novopridošle oficire da od 10 njih devetorica neće uspeli da postanu štapski oficiri. I on samo traži priliku da se izvuče iz toga sosa.

Najlepši pozdravi Tvojoj ženi, devojkama i Lafargue-u.

Tvoj
F. E.

⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 182. i 184. — ⁶ Ernst Dronke — ⁷ uvek jedno isto — ⁸ krivičnog gonjenja — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 184.

188

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 14. okt. 1867.

Dragi Fred,

Iz priloženog Juchovog pisma br. II^[400] videćeš da iako je Ahil¹ mrtav, Beta još uvek živi. J[uchovo] pismo pisano je svakako zato što B[eta] hvali Kinkela, a ne Freiligratha, i što Betin članak sadrži i nekoliko malices² protiv Jucha. F[reiligrath] i J[uch], ako se udruže, još ne mogu da izmisle jedan loš vic. Zato hoće da nahuškaju mene, koji sam »skroz naskroz jedak«, kao što Beta za mene kaže u svom prljavom članku: »Nemci u Londonu«, koji počinje normanskim osvajanjem a završava se musavim Jevrejinom Benderom kao jedinim cvetom čovečanstva u Engleskoj.

Ovo je otprilike već šesti put što mi gospodin Juch nudi svoje dosadne stupce³ u cilju »samohvale« – to je za njega oprobani metod, koji je s Blindom, Kinkelom, Freiligrathom, Heintzmannom, naravno, uspešno primenio. Napisao sam mu samo nekoliko redaka. I to ono što gospodin Freiligrath *ne želi*. Ispričao sam mu privatim⁴ scenu koju sam doživeo u redakciji Betinog časopisa »How do you do« u prisustvu Ziegenhainera, Freiligratha i našeg W. Wolffa. Da bih mu za njegov trud dao ipak jedan loš vic, rekao sam mu da Kinkelu ništa više ne želim nego da bude alfa i omega pored toga Bete.

Karakteristično za Jucha: On mi šalje Payne-ov *Narodni kalendar*^[401], u kome se nalazi taj corpus delicti (taj kalendar, kao i sve takve svinjarije u Nemačkoj, »Die Gartenlaube« itd., ima 250 000 kupaca), uz obavezni račun za to u iznosu od 11 penija, koje sam odmah priložio svome odgovoru. Istina, on je opet bio na pragu Bankruptcy Court-a⁵ i jedva se nagodio sa svojim poveriocima na mesečnu otplatu od 2 šilinga i 6 penija po funti.

Šta da odgovorim priloženom Nahmeru?^[402]

Da li Ti je Borkheim poslao »Le Courrier Français« s prevodom moga predgovora⁶? Pitam zato što poor⁷ Lafargue svakoga dana očekuje »Tvoj sud«. Danas je stigao belgijski list »La

¹ Ferdinand Lassalle – ² žaoka – ³ u listu »Hermann« – ⁴ u poverenju – ⁵ suda za bankrotstvo – ⁶ za prvi tom *Kapitala* – ⁷ jadni

*Liberté*⁸, ditto⁸ sa odštampanim préface⁹ i sa veoma laskavim pre-
amble¹⁰[358], gde se belgijska vlada podseća na moje expulsion¹¹.^[180]

Liebnechtu sam već bio odgovorio, ali sam mu danas ponovo morao pisati, jer sam tek danas dobio ona dva acts¹² o Trades Unions Commission¹³.^[403] Tvoje savete¹⁴ napisao sam mu u pismu.

Salut. Compliments to Mrs. Burns¹⁵.

Tvoj
Moro

⁸ takode — ⁹ predgovorom — ¹⁰ uvodom — ¹¹ proterivanje — ¹² uredbe — ¹³ Sindikalnoj komisiji — ¹⁴ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. — ¹⁵ Pozdravi gospodi Burns.

189

Engels Marxu

u London

Mančester, 15. okt. 1867.

Dragi Mohr,

U žurbi samo ovo:

Borkheim hoće da pristanem da se menica vuče na mene, a to mi je pogotovo zabranjeno. Sad sam mu pisao: garantujem mu za 150 funti (na toliko sam povisio iznos) i voljan sam da *mu privatim*¹ pružim svako security² da će mu any time³ posle 1. avgusta 1868. taj iznos biti isplaćen, i upitao ga da li pod tim uslovima može da nabavi novac. O loanu⁴ nije više ništa govorio. Možda bi bilo najbolje da ga potražiš; krajem nedelje namerava da otputuje i biće 15 dana odsutan.

Tvoj

F. E.

¹ privatno — ² jemstvo — ³ u svako vreme — ⁴ zajmu

190

Engels Marxu
u London

Mančester, 18. okt. 1867.

Dragi Mohr,

Pisao sam Borkh[eimu] da ni u kom slučaju ne mogu da akceptiram menicu, te da sada, budući da mu iznos garantujem, stvar zavisi od *njegovih* kreditnih sredstava, pošto su moja zamrznuta.

U prilogu Ti vraćam pisma. Izgleda da Liebkn[echt] nije bio u formi, inače je ipak mogao nešto reći povodom zakona o udruživanju. Perhaps it is better so.¹ Schweitzer se pokazao kao kompletna sujetna budala i frazer.^[404] Taj je već gotov.

Betini dopisi mnogo su me zabavljali.²

«Le Courrier Fr[ancais]» je stigao, ali za ocenu danas naprosto nemam vremena.³

O Tvojim knjizi⁴ mogu da napišem još 4 do 5 članaka sa raznih gledišta, ali ne znam kud s njima. Ko zna gde je Siebel! Možda u Alžiru ili u Palermu! Ipak se nadam da ću uskoro dobiti odgovor od njega. Ako bi Ti mogao da ih daš prepisati u Londonu da se ne pozna moj rukopis, onda bi možda ipak bilo najpametnije da ih pošaljemo Meißneru.

Najlepši pozdravi svima.

Tvoj
F. E.

¹ No možda je ovako bolje — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 188.
— ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 188. — ⁴ prvom tomu *Kapitala*

191

Marx Engelsu

u Mančester

London, 19. okt. 1867.

Dear Fred,

Što se tiče *Borkheima*, ja sam mu rekao: Što Engels napiše to je napisano i oko toga nema više »cenkanja«. Moj uticaj na njega (danas je otputovao za Bordo) bio je toliki da mi je isplatio 40 funti i obećao, ako *Ti ne* bi mogao itd., da će mi bez daljih komplikacija find the rest¹ do 10. novembra. Ali kao trgovac i Jevrejin morao je još jednom da pokuša.

Uostalom B[orkheim] je doživeo veliku satisfakciju. Schabelitz je u glasilu knjižarske berze objavio veoma laskav oglas o B[or]k[heim]ovom »Biseru«¹⁴⁰⁵, u kome B[orkheim] figurira kao Petar Pustinjak *protiv Rusije*. Well!¹² »Московская газета« je to *preštampala* (prevela) kao kuriozum, i tako je Borkheim doživeo zadovoljstvo da sebe i svoje ime vidi odštampano na *ruskom!* On mi je taj broj pokazao i preveo.

Lafargue je imao mnogo posla da B[orkheimov] francuski prevede na bar tolerabel³ francuski.⁴ Ja sam mu naravno morao pomoći, naročito kod citata iz Kanta, Fichtea, Hegela, koje B[orkheim] svakako ni na nemačkom nije sasvim razumeo. Ali, ti ljudi stoje u njegovoj biblioteci.

Srećan sam što je ta stvar unekoliko setted⁵. Poslednjih nedelja bilo mi je apsolutno nemoguće da pišem više od dva časa. Osim navale from without⁶, neraspoloženje u kući, koje mi uvek udari na jetru. Opet me počela mučiti nesаница i imao sam zadovoljstvo da mi u blizini membruma⁷ procvetaju dva karbunkulčića. Srećom su prošla. Moja bolest uvek dolazi od glave.

Kad već govorim o membrumu, preporučujem Ti za *Moore*-a sledeće stihove francuskog satiričara iz 16. veka, *Mathurina Régnier*-a. Uprkos mojoj načitanosti na tom području, ne verujem da je *chaude pisse*⁸ ikada tako pesnički opisana:

«Mon cas, qui se lève et se hausse,
Bave d'une estrange façon;
Belle, vous fournistes la sausse,
Lors que je fournis le poisson.

¹ smoći i ostatak – ² Pa lepo! – ³ podnošljiv – ⁴ Vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 182. – ⁵ uredena – ⁶ spolja – ⁷ uda – ⁸ gonoreja

Las! si ce membre eut l'arrogance
De fouiller trop les lieux sacrez,
Qu'on luy pardonne son offence,
Car il pleure assez ses péchez.»

A nije loše ni ovo od istog pisca:

Fluxion D'Amour

«L'amour est une affection
Qui, par les yeux, dans le coeur entre.
Et, par la forme de fluxion,
S'écoule par le bas du ventre.»

I najzad:

Lisette tuée par Régnier

«Lisette, à qui l'on faisait tort,
Vint à Régnier tout explorée
Je te pry, donne moi la mort
Que j'ay tant de fois désirée!
Luy, ne la refusant en rien,
Tire son . . . , vous m'entendez bien,
Et dedans le ventre la frappe.
Elle, voulant finir ses jours
Luy dit: Mon coeur pousse toujours,
De crainte que je n'en rechappe.
Régnier, las de la secourir,
Craignant une seconde plainte,
Lui dit: Hastez-vous de mourir,
Car mon poignard n'a plus de pointe.»

U prilogu dva isečka o Freiligrathu.^[406]

Prilažem 2 broja lista »*Le Courier Français*« i jedan lista »*La Liberté*«. Te listove ne treba da mi vratiš. Ali ih sačuvaj! Glupost u listu »*Le Courier*« o *Art Militaire*⁹, nisam pročitao^[407], ali zato sam pročitao Proudhonovo generatio aequivoca¹⁰! Mislim, l'un vaut l'autre¹¹.

H. Meyer je prekuče bio ovde na putu za Ameriku. Možda se još i s Tobom video.

Tvoje recepte¹² za nemačke novine pošalji ovamo. Daću da se prepisu i pronaći ću najpogodnije placements¹³. Biće čak, bar delimično, podesni za *double emploi*¹⁴, jer je Meyer i za parko mora tražio tako nešto i upotrebiće ih. Čim to bude objavljeno u Nemačkoj – a to je najvažnije, jer od toga najvećim delom zavisi stvar *ovde* –, moraćeš napisati kritiku za »*The Fortnightly*

⁹ *Ratnoj veštini* -- ¹⁰ radanje samo od sebe -- ¹¹ jedno vredi koliko i drugo
-- ¹² recenzije prvog toma *Kapitala* -- ¹³ plasmane -- ¹⁴ dvostruku upotrebu

Review.^[408] Beesly će je uvrstiti. To je neophodni preteča to catch a publisher in London¹⁵. List je u tajnosti (tako tajno da to niko ne primećuje) kontistički, ali želi da *sva* gledišta dođu do reči. Ako se gospodin Lewes (Goetheov poklonik i, na žalost, takode napola kontist) putem kritike zainteresuje za knjigu (Lewes je takode u tajnosti Coproprietor¹⁶ časopisa), onda će se izdavač lako naći. A svakako se, čak i bez toga, izdavač može tada lakše naći. U poslednjem broju izišao je jedan zaista bedan članak od Thorntona, u kome se maltuzijanstvo (u koje prave mongers¹⁷ ne veruju) na primitivno najtrivijalniji način reprodukuje.^[409]

Ono što našoj partiji nedostaje to je novac, kako o tome opet bolno svedoče oba priložena pisma od Eccarius i Beckera.^[410] Ako izuzmemo taj nedostatak, mi smo, uprkos velikim i nena-doknadivim gubicima, jednako, danas kao i 1848. le plus forts¹⁸.

Pozdrav Mrs. Lizzy.

Tvoj
K. M.

¹⁵ da se ulovi izdavač u Londonu — ¹⁶ suvlasnik — ¹⁷ čifte — ¹⁸ najjači

192

Engels Marxu

u London

Mančester, 22. okt. 1867.

Dragi Mohr,

U prilogu vraćam pisma Beckera i Ecc[ariususa].^[410] Oskudica u novcu je svakako velika nevolja za partiju, a još veća za te grešnike.

Siebel mi piše iz Honefa na Rajni; početkom novembra dolazi ovamo da bi se u Liverpulu ukrcao opet za Maderu. Kaže da mu članke *odmah* pošaljem, pa ću mu večeras pripremiti nekoliko.^[411] Ono što pišem za *nemačku* štampu, to je, naravno, sve *uvijeno*, za Ameriku bi, opet, trebalo drugačije pisati, tu se već može govoriti otvorenije.

Sam Moore se javio iz Ajzenaha, izgleda da je dobro napredovao u *nemačkom*.

Liebknecht me mnogo zabavlja. Prava je sreća što je još sačuvao priličnu dozu južnonemačkih federalističkih predrasuda, tako da može s velikom singleness of purpose¹ i s neokrnjenim moralnim negodovanjem istupati protiv bismarkovštine. Jedno nešto kritičnije i dijalektičnije gledanje stvorilo bi u njegovoj glavi samo konfuziju i zbunjivalo bi ga. Očigledno je uzeo sebi za uzor Lupusa iz frankfurtskog parlamenta i pošteno je zaslužio opomenu predsednika kad je rekao da je rajhstag smokvin list golog apsolutizma. Verovatno si primetio da je uspeo da u zakon o udruživanju ubaci paragraf o zaštiti fabričke dece.^[412]

Progresistička stranka je odbila komisiju za ispitivanje^[403], ne smatrajući je za to nadležnom. Ali *Savez* je nadležan za sve odnose u industriji, jedino što *rajhstag* ne može da naimenuje komisiju, ali zato može da saveznu vlast pozove da to učini.

U debati o zeleništvu Bismarck je odbio da se hipotekarnim bankama da državna pomoć; ako je reč o državnoj potpori, onda se to, *strogo uzev*, može odobriti samo *radničkim udruženjima*. Taj lupez još uvek veruje da može obmanuti radnike.

Vittorio Emanuele izgleda da se upustio u veoma riskantnu igru. Međutim, rimski rusvaj još se nije završio. Vazduh je svakim danom sve naelektrisaniji i ne bih se iznenadio kad bi *odmah* na proleće otpočelo.^[413]

¹ jasnoćom cilja

Najlepši pozdravi Tvojoj ženi, devojkama i doktoru Eisenbartu².

Tvoj
F. E.

Drago mi je što je stvar s Borkheimom u redu. U *ovom* momentu ja ni u kom slučaju ne smem G[ottfriedu] E[rmenu] dati povod da zbog direktnog kršenja ugovora raskine sa mnom ugovor. Nadam se da će Ti novac odagnati karbunkule. Ne zaboravi da se što više krećeš na čistom vazduhu.

Stvar za «[The Fortnightly] Review» rado ću spremiti.⁽⁴⁰⁸⁾ Javi mi samo s koliko prostora otprilike mogu da računam. Ti bi verovatno radije da to bude u obliku rezimea, tako da glavne tačke knjige – postanak kapitala – višak vrednosti – radni dan – revizija Ricardovih zakona – itd., itd. budu ukratko navedene; kritikovati stvar ja ne mogu. Isto tako do kada bi to trebalo da spremim. Za novembarski broj je već prekasno, dakle za 1. decembar.

² Paul Lafargue

193

Engels Marxu

u London

Mančester, 1. nov. 1867.

Dragi Mohr,

Šta je to s Tobom da mi se ne javljaš. Od Tvog posljednjeg pisma stalno se bojim da opet imaš karbunkule. Zar otuda nisi više dobio nikakvih vesti? Od Kugelmanna ili od Meißnera radi članka o Tvojim knjizi?¹ Ja nemam nikakvih vesti i u ovim okolnostima mogu davoljski malo da učinim.

U kolikoj meri je Dizzy² uspeo ne samo da matira vigovce, već da i torijevce dezorganizuje, dokazuje mi razgovor koji sam prekjuče imao s dvojicom od te sorte. Oni su se složili:

1. da irsku crkvu a s njome i državnu crkvu u Engleskoj treba uskoro ukinuti;

2. da se laws of primogeniture and entail⁴¹⁴¹ više ne mogu održati;

3. da će ovde posle smrti kraljice³ svakako ubrzo doći do revolucije.

Tvoj
F. E.

¹ prvom tomu *Kapitala* -- ² Disraeli -- ³ Victorije

194

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 2. nov. 1867.

Dear Fred,

U posljednje vreme nisam doduše imao razvijenih karbunkula, nego stalnih začetaka koji opet iščezavaju, but fret me¹. Povrh toga stara nesаница. No ima oko 3 dana kako je bolje. Čutanje o mojoj knjizi² uznemiruje me. Nemam nikakvih vesti. Nemci su dobri. Ono što su *oni* kao sluge Engleza, Francuza, pa čak i Italijana na tom polju postigli, zaista im daje pravo da ignorišu moje delo. Naši ljudi tamo ne umeju da agituju. Medutim, treba učiniti kao Rusi — čekati. Strpljenje je srž ruske diplomatije i njenih uspeha. Ali jedan od nas, koji živi samo jednom, može još odozgo da crkne.

Radnička biblioteka

U prilogu Ti šaljem pismo nemačkog udruženja komunistata.^[415] Namera je dobra. Ali čudnovato nevešt stil.

Priloženo pismo je od Maughana; on je rentijer, stari ovenist, veoma čestit čovek. Ti ljudi očigledno nameravaju da Freethink-pokret³ emancipuju^[416] od professional agitators⁴ Bradlaugh-a itd. Ja sam najučtivije odbio. S jedne strane, mogao bih tom prilikom doduše upoznati razne ljude — što mi prilično nedostaje — koji su manje ili više, posredno ili neposredno u vezi sa engleskom štampom. S druge strane, nemam vremena, a niti pak smatram oportunistim da se pojavljujem u leading Committee⁵ ma koje engleske sekte.

Neki Egerton Herbert, brat Earl-a of Carnarvon i Stepneyev kuzen (Stepney je član našeg Central Councila⁶ i radi svašta u socijalizmu, tj. cooperative dodges⁷ itd.) zamolio me preko Stepn[eya] za sastanak. Pošto bi tog čoveka najpre hteo da vidim i da mu opipam bilo, zakazao sam mu sastanak za sledeći utorak u Cleveland Hallu, gde održavamo naše sednice. Možda bi se tim »kanalom« (Vogt)^[417] moglo doći do izdavača.

A-propos! Subscriptions⁸ za Internacionalu sada treba obnoviti. Čim se Moore vrati, pošaljite vaše subscriptions⁸ per *Post Office Ordre*⁹ (Charing Cross) za mene, ali na ime našeg blagaj-

¹ ali mi dosaduju — ² prvom tomu *Kapitala* — ³ pokret slobodnih mislilaca — ⁴ profesionalnih agitatora — ⁵ rukovodećem komitetu — ⁶ Centralnog veća — ⁷ bavi se smicalicama u zadrugarstvu — ⁸ Priloge — ⁹ poštanskom uputnicom

nika: *Robert Shaw*, 62, Hall Place, Hall Park, London W. Bilo bi poželjno kad bi i Schorlemmer, pa makar samo nekoliko šilinga poslao zajedno s vama. Je li se vratio? Kad ću dobiti njegovu hemiju?^[418]

Ne znam da li si upoznat s tokom italijanske afere^[413] čiji su odlomci *accidentellement*¹⁰, preko izvoda iz ruskih itd. listova, dospeli u englesku i nemačku štampu. Takvi konci se lako previde.

Gospodin Bonaparta je sklopio u vreme luksemburške afere¹¹ konvenciju (neformalnu) sa Vittorinom Emanuelom, po kojoj je poslednjem priznato pravo da anektira ostatak crkvene države van Rima, a da zauzvrat pristane na ofanzivni savez protiv Pruske u slučaju rata.^[419] A kad su događaji u Pruskoj protekli na zadovoljstvo svih, gospodinu Bonaparti je ta stvar postala neprijatna i on je pokušao da sa uobičajenom lukavošću izda Emanuela i da se okrene Austriji. Kao što je poznato, ni u Salcburgu nije postignuto ništa^[420], i tako je izgledalo da za neko vreme evropski kotao neće da proključa. Međutim, gospoda Rusi, koji su kao i obično bili pribavili kopiju te konvencije, smatrali su da je došao čas da je dostave gospodinu Bismarcku, koji se opet sa svoje strane pobrinuo da je preko pruskog poslanika¹² pokaže papi¹³. Na ovo se na papin mig, pojavljuje brošura orleanskog biskupa Dupanloup-a^[421]. S druge strane, Emanuel lansira Garibaldija. Docnije: Ratazzi biva otpušten kao neprijatelj Prusa i bonapartist. Takav je sadašnji imbrogljo¹⁴. Džukac Bonaparta sedi sada do guše u glibu. Rat ne samo sa Italijom nego i s Pruskom i Rusijom i to za jednu stvar koju u Parizu fanatički mrze, koja je u Engleskoj omrznuta itd. – ili pak ponovno odstupanje! Taj subjekt je pokušao da se spase apelom na Evropu, na *evropski kongres*. Ali su mu Pruska i Engleska već odgovorile neka sam pokusa čorbu. On se vara u datumu. On više nije rusko-evropski tajni general.

Ako odstupi, onda je u Francuskoj, pri sadašnjim cenama žitu, poslovnoj krizi i opštem neraspoloženju, revolucija mogućna one *fine morning*¹⁵.

Naš Bismarck – mada glavno oruđe ruskih intriga – ima tu dobru stranu što stvari u Francuskoj dovodi do krize. A što se tiče naših nemačkih filistara, njihova cela prošlost dokazuje da im se jedinstvo može nametnuti jedino mačem, i po milosti božjoj.

Fenijanski proces u Mančesteru prošao kao što se moglo očekivati.^[422] Verovatno si zapazio kakav su skandal digli »naši«

¹⁰ slučajno – ¹¹ Uporedi u 32. tomu ovog izdanja, str. 353 – 355. – ¹² Karlu Georgu von Usedomu – ¹³ Piju IX – ¹⁴ zbrka – ¹⁵ jednog lepog jutra

u Reform League¹⁶. Ovu demonstraciju engleskih radnika za feni-
janstvo gledao sam da na svaki način izazovem.^[423]

Salut.

Tvoj
K. M.

Ranije sam smatrao da je otcepljenje Irske od Engleske ne-
moguće. Sada to smatram neizbežnim, mada posle otcepljenja može
doći do *federation*¹⁷. Kako Englezi postupaju, vidi se iz poljo-
privredne statistike za ovu godinu, koja je objavljena pre nekoliko
dana. Takođe iz forme koju je dobilo proterivanje seljaka sa
zemlje. Irski Viceroy¹⁸, Lord Abicorn¹⁹ (tako se *otprilike* zove)
je pre nekoliko nedelja svoj estate²⁰ nasilnom egzekucijom hiljada
ljudi «cleared»²¹. Među njima je bilo imućnih zakupaca čije je
improvements²² i uloženi kapital na taj način konfiskovao! Ni u
jednoj drugoj evropskoj zemlji tuđinska vlast nema taj neposredni
oblik eksproprijacije domorodaca. Rusi konfiskuju samo iz politič-
kih razloga; Prusi u Zapadnoj Pruskoj otkupljuju.

¹⁶ Ligi za reforme – ¹⁷ federacije – ¹⁸ vice-kralj – ¹⁹ pravilno: Abercorn
James Hamilton – ²⁰ posed – ²¹ «očistio» – ²² melioracije

195

Engels Marxu

u London

Mančester, 5. nov. 1867.

Dragi Mohr,

Priloženo¹ je Siebel objavio u listu »Elberfelder Zeitung«.^[411] Grdna je šteta što jadnik, koji će sutra verovatno stići ovamo, baš sad mora da ode; on je mogao još nešto da svrši. Medutim, videću šta se još može uraditi preko njega, možda ipak nešto.

Notre ami² Kugelman izgleda da se prevario u računu u pogledu hanoverskih novina – bar sam na svoje najveće iznenađenje našao jedan od poslatih mu članaka³, i to *najblaži*, još uz to skraćen i osakaćen, u listu »Die Zukunft«! Za ovo nam naš amicus⁴ nije bio potreban, a u svakom slučaju ja bih za taj list drukčije pisao. No ja sam pisao za nacionalno-liberalnu štampu, kojom se on hvalisao.

Stvar se mora postaviti drukčije. Imaš li sadašnju Liebknechtovu adresu, odnosno njegovu staru lajpcišku? Daj mi je, ja ću ga malo podbosti. Vidim da ću sve te članke morati da pišem sâm (Eccarius bi takođe mogao da napiše jedan), za ljude na Kontinentu knjiga je još preteška, i ako bismo čekali dok je svare, propustili bismo priliku. I Kugelm[annu] ću opet pisati, neka mi bar kaže šta je uradio sa drugim člankom⁵ i može li još neke plasirati.^[424] Ti piši Meißneru i pitaj ga može li *on* plasirati koji članak ako mu ga pošaljemo i gde. Zatim ću pisati Kleinu u Köln odnosno »Rhein[ische] Z[eit]ung« i ponudiću mu za slučaj potrebe jedan članak. Fatalno je što čovek sâm nije na licu mesta. Da smo u Nemačkoj, mi bismo već bili digli galamu u svim nemačkim listovima i postigli bismo da knjiga bude *napadnuta*, što je uvek najbolji način.

Louis⁶ u Parizu ne može dalje ni da makne. U lepu situaciju je zapao. Ili ponovno povlačenje ili rat za papu⁷. Ne mogu da verujem da je on Italijanima zbilja uputio ultimatum zahtevajući evakuaciju rimske teritorije, a još manje da može stvar

¹ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Elberfelder Zeitung«* –

² Naš prijatelj – ³ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Die Zukunft«* –

⁴ prijatelj – ⁵ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Rheinische Zeitung«* – ⁶ Napoleon III – ⁷ Pije IX

ostaviti na džandrljivoj noti Moustier-a.^[425] U svakom slučaju on je foutu⁸. Kako u Parizu izgleda, to se pokazalo na cimetière Montmartre.^[426] Svakoga časa može da nastane džumbus i ja jedva da verujem da će taj veliki čovek još jednom slaviti svoj 2. decembar^[427], a ako bude, onda svakako poslednji put. Toliko se srozao da ga čak i svaki filistar ovde smatra običnim avanturistom.

A ako dođe do gustog, onda će revolucija svuda naići na sasvim drukčiju situaciju nego 1848. Od prošle godine u Nemačkoj više nije mogućna smetenost koja je tada vladala, i mada ima malo izgleda da bi u Berlinu moglo odmah doći do oružanog ustanka, taj bi povod ipak i tamo doveo do sukoba, koji bi se morali završiti obaranjem sadašnjeg režima. Monsieur Bismarck bi veoma brzo prestao da bude gospodar situacije. A onda bi ovoga puta i Engleska odmah bila uvučena i above all⁹ socijalno pitanje bi odmah došlo na dnevni red u celoj Evropi.

Koliko duboko su se srozale engleske sudije, to je juče pokazao Blackburn kad je pitao svedoka Becka (koji se najpre zakleo da je to bio *William* Martin, a posle toga rekao da je to bio *John* M.): Ther you swore to W[illiam], and *you meant* to swear to John?¹⁰ Čini mi se da se čitava optužba sa svakom novom partijom optuženih sve više ruši, a krivokletstvo, u cilju dobijanja 200 funti nagrade, uzima neverovatne razmere.^[428]

Možeš li mi reći gde se može naći nešto pobliže o evikcijama¹¹ koje vrši lord Abercorn?

Louis u Parizu bi se morao opet pričuvati od bombi i kuršuma. Italijani ne dozvoljavaju tako lako da neko s njima nekažnjeno zbija šale.

»Le Courier« ću Ti po mogućstvu sutra vratiti.

Toplo pozdravi ženu, devojke i zaljubljenog obučara¹².

Tvoj
F. E.

⁸ svršio svoje — ⁹ pre svega — ¹⁰ Vi ste se, dakle, zakleli da je *William* a *mislili* ste na *Johna*? — ¹¹ proterivanjima seljaka (vidi u ovom tomu prethodno pismo) —

¹² *Paul Lafargue*

196

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 7. nov. 1867.

Dear Fred,

Hvala za »Elberfelder«.¹

Stara Liebknechtova adresa: »11, Braustraße, Lajpcig«. Uostalom možda bi bilo sigurnije preko Kugelmanna, koji je u vezi s jednim Liebknechtovim prijateljem u Lajpcigu.

U pismu od subote² zaboravio sam Ti napisati da za »The Fortnightly« jedan tabak maximum.¹⁴⁰⁸¹ Ako bi bilo više od pola tabaka, onda bi to trebalo dati u sledećoj formi: First Notice, Second Notice³.

Što se tiče Meißnera, ne čini mi se diplomatski da mu odviše otkrivamo karte. Što je u stanju da uradi to on i onako čini. Važno bi bilo – a u ovom trenutku važnije i od stvari na engleskom – da se pošalje opširniji izveštaj (možda podeljen u više članaka) austrijskom časopisu »Internationale Revue« (izdanje Arnolda Hilberga, 4, Kolowrat-Ring, Wien). Pošto Arnold Hilberg Tebe i mene ubraja među svoje saradnike (i preko mene nas obojicu pozvao na saradnju), to za ovo nema nikakvih smetnji. To je stvarno jedina nemačka »Revue« koja nam je pristupačna.

Jedini nedeljni časopis ovde u Londonu, koji je donekle nepristrasan i mnogo se bavi nemačkim stvarima, kao nemačkom filologijom, prirodnim naukama, Hegelom itd. jeste – katolički list, »The Chronicle«. Njihova tendencija je očigledno u tome da pokažu da su obrazovaniji od svojih protestantskih rivala. Krajem prošle nedelje poslao sam im jedan primerak⁴ uz a short letter to the purpose⁵ da moja knjiga zastupa shvatanja različita od njihovih, ali da »naučni« karakter njihovog časopisa dopušta pretpostavku that »some notice will be taken of this first attempt at applying the dialectic method to Political Economy«. Nous verrons!⁶ U finijem svetu (govorim, naravno o njegovom intelektualnom delu) vlada sad velika potreba da se upozna dijalektički metod. A to je možda i najlakši put da se Englezi privuku.

¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ² od 2. novembra (vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 194) – ³ Prva beleška, Druga beleška – ⁴ prvog toma *Kapitala* – ⁵ kratko propratno pismo o tome – ⁶ da »ovaj prvi pokušaj da se dijalektički metod primeni na političku ekonomiju neće ostati nezapažen«. Videćemo!

U priloženom broju časopisa »*The Diplom[atic] Rev[iew]*« naj-interesantniji je izvod iz nove Prokeschove knjige.¹⁴²⁹

Detaljan opis Abercornovih Evictions⁷ objavljen je pre about⁸ 15 dana u (Dublin) listu »*The Irishman*«. Možda ću uspeti da opet dobijem taj broj koji mi je bio pozajmljen samo na 24 časa.

Na mitingu⁹, kome je predsedavao Colonel¹⁰ Dickson a Brad-laugh održao predavanje o Irskoj, naš old¹¹ Weston, seconded by¹² Fox i Cremer, predložio je rezoluciju u korist fenijanaca, koja je jednoglasno prihvaćena. Prošlog utorka za vreme Aclandovog predavanja o Reformbillu¹³, u Cleveland Hallu (nad našim glavama, mi smo zasedali dole u coffeeroomu¹⁴ koja se nalazi u podrumu) došlo je takode do burnih demonstracija za fenijance. Ta stvar je ustalasala ovde inteligentni deo working class¹⁵.

Veoma je karakteristično za diplomatsku farsu koja se sada odigrava u Evropi, da u isto vreme kada Bonaparta interveniše u Italiji, Francuska, Italija i Pruska, pokoravaju se nalogu Rusije, zajedno upućuju preteću notu Porti.¹⁴³⁰

Salut.

Tvoj
K. M.

Stari Urquhart sa svojim katolicizmom itd. grows more and more disgusting¹⁶.

On lit dans un registre d'une inquisition d'Italie cet aveu d'une religieuse; elle disait innocemment à la Madonne: »Degrâce, sainte Vierge, donne moi quelqu'un avec qui je puisse pécher.«¹⁷ No Rusi su i u tome plus forts¹⁸. Utvrđeno je da je neki čovek, zdrav kao dren, koji je bio samo 24 časa u nekom ruskom ženskom manastiru, odatle izašao mrtav. Kaluderice su ga jašile do smrti. Doduše, kod njih le directeur des consciences n'entre pas tout les jours!¹⁹

⁷ proterivanja seljaka sa zemlje (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 194. i 195)
 – ⁸ oko – ⁹ Lige za reformu – ¹⁰ pukovnik – ¹¹ stari – ¹² podržan od – ¹³ zakonu o reformi – ¹⁴ kafani – ¹⁵ radničke klase – ¹⁶ postaje sve odvratniji – ¹⁷ U jednom zapisniku jedne italijanske inkvizicije može se pročitati sledeće priznanje neke kaluderice; ona je uputila bogorodici sledeću naivnu molitvu: »Molim Ti se, presveta device, daj mi nekoga s kim bih mogla da grešim.« – ¹⁸ jači – ¹⁹ ispovednik *ne dolazi* svakog dana!

197

Engels Marxu
u London

Mančester, 8. nov. 1867.

Dragi Mohr,
Na brzu ruku:

Siebel će biti sutra ovde ili u Liverpulu, gde ću ga videti. On može plasirati još tri članka, koje sam odmah napisao i koje ćemo brzo poslati.^[411] Da sam znao da će tako dugo ostati, poslao bih mu ih odavno u Barmen.

Stvar sa »Intern[ationale] Revue« pala je i meni na pamet i biće uređena. A takode i za »The Fortnightly Review«, čim objavljivanje bude obezbeđeno.^[408] No zasad smatram da je galama u nemačkoj dnevnoj štampi najvažnija, pour forcer la main à ces gueux d'économistes².

Downbreak³ policije u ovdašnjem procesu nastao je brže i potpunije nego što sam očekivao. No verovatno je da će ići još lepše. Old⁴ Blackburn je, izgleda, takode promenio ton; danas je Ernestu Jonesu činio komplimente zbog njegova govora.^[422]

Jesi li čitao Bismarckove instrukcije Usedomu (iz lista »Augsb[urger] Abendzeitung«, naravno dezavuisane^[419])? On sasvim smelo otkriva italijanske intrige s Bonapartom; mora mu se priznati da on može da ima i sasvim nediplomatske manire kada mu to konvenira. (»Köln[ische] Zeitung« od srede donosi to.) Ovo Bismarckovo držanje objašnjava i povlačenje Italijana i njihovu snishodljivost.

Evo kako izgledaju pruske birokratske inspekcije, revizije i intervencije: Moj brat mi piše da fabrikanti žele da osnuju udruženje na Rajni i u Ruhru kakvo postoji i ovde, da bi im kotlove s vremena na vreme pregledali sposobni inženjeri, pa zatim kaže o vladinoj kontroli:

«Ovde, kod nas, jedan okružni inženjer za pola časa pregleda 7 kotlova (!!) i ide sasvim zadovoljan kući, a u drugoj nekoj fabrici jednom takvom činovniku je trebalo 2 časa da bi pregledao 35 kotlova!! Ko je tako glup pa veruje da posle takve revizije može mirno da spava, taj je naravno nadrljao. Bila bi prava blagodet da se ta besmislica ukine i da se zameni nekom razumnom praktičnom

¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. – ² da bismo te mizerije od ekonomista naterali da pišu – ³ Slom – ⁴ Stari

merom. Kod jedne revizije *ja sam prvo* objasnio okružnom inženjeru kotao i sav njegov uređaj, *zatim sam* primio njegova uputstva i *najzad mu napisao izveštaj za vladu.*«

Eto ti Prusa, kakvim sami sebe prikazuju!

198

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 9. nov. 1867.

Dear Fred,
Priloženo od Kugelmanna.¹
Salut.

Tvoj
Mohr

(Post scriptum od Laure Marx)

Dear Engels,
As Mohrs Secretary I am really rather ashamed to send off a letter of this kind.

Yours sincerely²
Kakadou

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 199. — ² Dragi Engels, kao Mohrova sekretarica zaista se stidim da pošaljem ovakvo pismo. Odana Vam

199

Engels Marxu

u London

Mančester, 10. nov. 1867.

Dragi Mohr,

Kolike li dirljive bespomoćnosti u pismu čestitog Kugelmanna! I to poznavanje ljudi u odnosu na Warnebolda! Taj tip izmami od njega sve što ovaj zna a pri tom je pruski špijun! *Moraćeš* K[ugelmannu] reći bar toliko o tom džukcu da Prusi više ne bi doznawali sve šta mi radimo.⁽⁴³¹⁾ Taj nitkov zloupotrebljava Tvoje poverenje i to Te oslobada svih obaveza prema njemu.

Juče sam video Siebela u Liverpulu. Bojim se da taj jadnik neće još dugo. Otkako sam ga poslednji put video bolest je znatno uznapredovala; on se u Barmenu upropastio, tri puta uzastopce imao pleuritis, jako kašlje (što on zove grčevitim kašljem i što se periodično ponavlja), no u Honefu na Rajni ipak se u poslednje vreme nešto popravio. Na žalost, imao sam vrlo malo prilike da s njim govorim nasamo, osim njegove žene uvek je nekoliko rodaka bilo prisutno.

Ipak smo najvažnije stvari uredili.

D'abord¹: *Mada je Meißneru pisao* da mu odmah čim se knjiga pojavi pošalje jedan primerak² poštom, Siebel do današnjeg dana *niti je knjigu primio niti ju je video*. Gospodin Rittershaus, naprotiv, koji nije ni prstom maknuo, dobio je jedan primerak, i Siebel je mislio da njemu nisi ni poslao već samo R[itershausu], što ga je verovatno dirnulo. Ja sam mu, naravno, objasnio stvar, ali bilo bi dobro kad bi mu Ti napisao nekoliko reči, koje mi možeš priložiti. A Meißnera treba da odmah pozoveš na odgovornost zbog te nemarnosti. To nas je koštalo 20 malih beleški, koje bi S[iebel] bio odmah odneo u sve listove, ali pošto knjigu nije imao nije to mogao da uradi. Treba, zatim, da *najkasnije do 22. novembra* dobijem ovamo jedan primerak, da bih ga mogao poslati S[iebelu] u Maderu, gde će pokušati da nadoknadi ono što bude moguće. No šta da se kaže na takvu nehajnost? I to su ti Nemci koji traže samoupravu, a cannot look after their own business³!

Od ona tri članka koja sam poneo dva smo odmah poslali; jedan listu »Frankfurter Börsenzeitung«⁴, a drugi listu »Düsseld[orfer]

¹ Pre svega – ² prvog toma *Kapitala* – ³ a ne mogu da brinu o sopstvenim poslovima – ⁴ »Frankfurter Zeitung und Handelsblatt«

Zeitung⁽⁴³²⁾ – ovaj poslednji činiće dobro gospodinu Heinrichu Bürgersu s njegovim mudrim sumnjama: moj članak⁵ – sasvim običan referat, bez ikakve ocene, napisan za jedan *nacionalno-liberalni* list – odveć je opasan za tu stoku!⁽⁴²⁴⁾ Treći članak Siebel je uzeo sobom i verovatno će ga poslati listu »Barmen Zeitung».⁽⁴³³⁾ Osim toga će se u raznim ilustracijama i drugim listovima pojaviti beleške čim S[iebel] dobije knjigu. Zatim će »Weser-Zeitung» dobiti a tempo⁶ jedan podlistak i članak o knjizi s tim da može da bira ili da objavi oboje ili nijedno. (Na podlistke S[iebel] mami urednike, njima to nedostaje i on im često prepušta honorar.) A i druge ideje će mu pasti na pamet čim dobije knjigu.

Ad vocem⁷ Freiligratha: Taj filistar je imao oko 6000 funti duga, 4000 funti kod Švajcarske banke, predumjlenih na akcije Mansfield & Co, koje više ne vrede ništa, a ostatak su bili dugovi časti. Komitet⁽³²⁹⁾ je te dugove uredio sa 5, a neke sa 10°, dividende. Fr[eiligrath] je dakle bankrotirao in optima forma⁸. Prikupiće se otprilike 30 000 talira. Fr[eiligrath] je Komitetu celo vreme punio uši lažima, svoje dugove prikrivao i pravio se da njegova žena tobože ništa o tome ne zna i ne sme da dozna, tako da su najzad postali veoma grubi prema njemu; još i onoga dana kad je znao da će iz Londona stići pismo kojim će se saopštiti da njegovi dugovi časti iznose 2000 funti, on je još tvrdio da ti dugovi iznose samo 1500 funti itd. Ukratko, on se poneo prostački i kukavički. Rekao sam da sam čvrsto uveren da je draga Ida⁹ sasvim tačno upoznata sa stvarima, na što je odgovorio: kako je onda mogla da još prošloga leta priređuje fêtes¹⁰ u Barmenu? Zamisli, Ida odlazi u prosjačenje i onda priređuje svečanosti za one od kojih prosi i to od novca koji još nije ni uplaćen!

Čudim se da mi Tussy još nije potvrdila prijem mog doprinosa u Freiligr[athov] pogrebni fond. That is not businesslike¹¹.

Tvoj
F. E.

⁵ Recenzija prvog toma »Kapitala» za »Rheinische Zeitung» – ⁶ istovremeno – ⁷ Potvodom – ⁸ potpuno – ⁹ Ida Freiligrath – ¹⁰ svečanosti – ¹¹ To nije poslovni običaj

200

Marx Engelsu
u Mančester

14. nov. 1867.

Dear Fred,

U prilogu jedno pismo iz Rusije^[434] i jedno iz Solingena^[435]. Taj ruski Nemač¹ čini mi se da je onaj isti o kome nam je pričao Meyer².

Kugelman mi je poslao jedan broj dnevnika »Deutsche Volkszeitung« (Hanover) u kome je izašla kratka beleška o mojoj knjizi³ koju je on napisao. K[ugelman] podražava, i to ne baš srećno, jedan od Tvojih članaka⁴. Pošto je taj list demokratski, mogao je više ući u sadržinu. Između ostaloga on mi pripisuje svakako »zapanjujući zaključak« »da je svekoliki kapital nastao iz *neplaćene radne snage*«. Među »nemačkim korifejima političke ekonomije«, čiju »ocenu« je želeo da ima, gospodin »Faucher« (srećom štampano kao »Taucher«) nalazi se na *čelu*, a Roscher na kraju.^[436] Tvoja »otkrića« o Freiligrathu izazvala su ovde u kući veliku senzaciju.

Da bi se izvukao iz škripca, Bonaparti je sad potrebna pobuna ili tajno društvo u Parizu. Zasad tretira Ligue de la Paix⁵ kao takvo. Onaj magarac Pyat priprema mu ovde just now⁶ potrebni corpus delicti⁷.

Imam neugodan karbunkul na desnoj strani leđa.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Joseph Dietzgen – ² Sigfrid Meyer – ³ prvom tomu *Kapitala* – ⁴ *Recenziju prvog toma »Kapitala« za »Die Zukunft«* – ⁵ Ligu za mir – ⁶ upravo sad – ⁷ dokazni materijal

201

Engels Marxu
u London

Mančester, 24. nov. 67.

Dragi Mohr,

U prilogu vraćam pisma.

Dakle torijevci su juče ujutro rukom gospodina Colcrafta izvršili akt definitivnog razdvajanja Engleske i Irske. Jedino što je fenijancima još nedostajalo, to su mučenici. Njih su im dali Derby i G. Hardy. Tek pogubljenjem one trojice¹ oslobođanje Kellyja i Deasyja postaje herojstvo o kakvom će se pevati uz kolevku svakog irskog deteta u Irskoj, Engleskoj i Americi.¹⁴²² Irkinje će se za to postarati isto tako dobro kao što su to uradile i Poljkinje.

Jedini slučaj da je neko zbog sličnih stvari pogubljen u nekoj civilizovanoj zemlji, to je, koliko ja znam, slučaj Johna Browna kod Harper's Ferryja.¹⁴³⁷ Bolji presedan fenijanci nisu mogli poželeti. Pa ipak su čak i Southerners² imali toliko pristojnosti da sa J. Brownom postupaju kao s *buntovnikom*, dok se ovde čini sve da se jedan politički atentat pretvori u običan zločin.

Kao što je poznato, Louis Napoleon je na čelu svoje bande pro-palica ustrelio u Bulonju dežurnog oficira.¹⁴³⁸ On je dakle učinio ono što je trebalo da učini Allen, ali *što nije* učinio. Zbog toga engleska vlada veša Allena, dok Louis Napoleona engleska kraljica³ ljubi u lice, a engleska aristokratija i buržoazija u zadnjicu.

Ovo poslednje trebalo bi objaviti u štampi.

Tvoj
F. E.

¹ fenijanaca Michaela Larkina, Williama Allena i Michaela O'Briena – ² Južnjaci
– ³ Victoria

202

Engels Marxu
u London

Mančester, 26. nov. 1867.

Dragi Mohr,

Obećano pismo in quo tua res agebatur¹ nisam primio.

Meißnerov predlog da ponovo da oglas sa izvodima iz kritikâ, upravo je ono što sam ja hteo da Ti predložim čim Siebelovi članci (tj. oni koje sam mu ja dao²) izidu. Izvod iz lista »Die Zukunft« sasvim je dobar, ali kad bi bilo još nekoliko uz njega, bilo bi još bolje; neka Ti sve pošalje, pa da Ti iz toga sastaviš oglas. Ili ako Ti nećeš, neka pošalje meni, pa ću ja to uraditi. Veoma sam se začudio što je prvi oglas zapremio *tačno toliko prostora* kao onomad oglas za moju malu brošuru i da nije bio praćen nijednom reči.^[439]

Ako se stvari uskoro ne budu izmenile, moraću *ja* – of course³ uz Tvoju saglasnost – da pišem M[eißneru] i da mu ponudim *svoje* članke za listove koje će mi on navesti. Tebe to nipošto ne može kompromitovati.

Siebelu sam još pred samo zatvaranje pošte mogao saopštiti Meißnerove izvinjavajuće razloge. To su svakako jaki razlozi, S[iebel] je tada bio at a very low ebb⁴ i tek u Honefu se opet oporavio.

Moje pismo od nedelje zajedno s pismima koja sam Ti vratio verovatno si primio⁵. U prilogu vraćam pismo štavioca.^[434] To je autodidactum integrum⁶, što ipak ne menja činjenicu da druge nacije nisu u stanju da proizvedu takvog štavioca. Filozofija, u vreme Jakoba Böhmea još pravi šuster⁷, čini korak napred, primivši lik štavioca.

Kako je s karbunkulom? Položaj mi se ne sviđa, nadam se da Ti ga je Lafargue prosekao. Tome se mora najzad učiniti kraj.

Da li Ti je Borkheim isplatio novac? Meni ništa ne piše, iako sam jamac.⁸

Tvoj
F. E.

¹ u kome je reč o Tvojbi stvari (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 203) –
² Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Elberfelder Zeitung« i Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Düsseldorfer Zeitung« –³ naravno –⁴ u vrlo rdavom stanju –
⁵ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. –⁶ potpuni samouk –⁷ aluzija na to što je Böhme bio po zanimanju obuçar –⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 182. i 184.

203

Marx Englesu
u Mančester

[London] 27. nov. 1867.

Dragi Engels,

Što se tiče privatnih stvari (hteo sam Ti o tome pisati još u subotu¹, ali sam toga kao i narednih dana bio sprečen, jer su me zbog Fenian Affairs⁽⁴²²⁾ sa svih strana konsultovali itd., ukratko, oduzeli mi vreme), gospodin Borkheim me – uveren sam uprkos najboljoj volji – ceo ovaj mesec držao na velikim mukama. Iz njegovog poslednjeg pisma od juče videćeš da se radi o ponovnom odlaganju na neodređeno vreme. Najgore u celoj stvari je to što mi je obećao kao *sasvim sigurno* da će mi 10. ovog meseca (u najgorem slučaju) usplatiti celu sumu. Računajući na to, ja sam tako i s poveriocima uredio. Sve što mi je posle svog povratka dao, to je 5 funti. Razumećeš stoga u kakvoj se neprilici nalazim. Moje zdravstveno stanje veoma se pogoršalo, te o radu nije moglo biti ni govora. Osim toga, svakoga dana očekujem sudske tužbe i više ne znamo kako da sebi od danas do sutra pomognemo.

Što se tiče *Meißnera*, mišljenja sam da ga treba pustiti neka oglašava kako zna, jer bi sve drugo izazvalo novo odlaganje. Thimm je rekao Borkheimu da je Meißner uputio poziv svima knjižarima da njemu (odnosno njegovom komisioneru u Lajpcigu) vrate sve neprodane primerke². Saznao sam takode od Yorcka, knjižara Arbeitervereina³, da je u sadašnjem trenutku *vrlo teško* dobiti od Meißnera knjige. To mi je samo dokaz da je 1. stock⁴ kojim Meißner raspolaže vrlo mali, 2. da hoće da zna koliko je stvarno prodato od onih zaliha koje *nisu u njegovim rukama*, 3. da svoje poslovne »prijatelje« hoće da prisili da što više primeraka drže za svoj račun. Pisaću Meißneru ako mu za određene listove ili časopise (koje mi, međutim, mora *navesti*) zatrebaju oglasi ili kritike, da ih može dobiti od prijatelja kao npr. od Tebe itd. Neka mi to piše.

Dr Contzen, privatni docent političke ekonomije u Lajpcigu, Roscherov partisan⁵ i učenik i Liebknechtov prijatelj, zatražio je preko ovog poslednjeg da mu pošaljem jedan primerak uz obećanje da će dati opširan prikaz. Kao što vidiš, Meißner je ovo već izvršio. Taj početak sa Contzenom je dobar.

¹ 23. novembra – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Radničkog udruženja – ⁴ zaliha – ⁵ pristalica

Liebknrecht mi je poslao 50 primeraka svog pamfleta^[440] (od kojeg Ti danas šaljem jedan) u cilju prodaje ovde, 3 penija po komadu. Leßner će videti šta s s time može uraditi u Arbeitervereinu⁶.

Izvod iz Liebknrechtovog govora u Berlinskom radničkom udruženju o odlaganju »socijalnog pitanja«, koji je taj isti Liebkn[recht] dodao svom pamfletu, svakako daje povoda za Kugelmannovu pokudu.^[441] Pošto Te Liebknrecht, između ostalih, poziva na saradnju u njegovom listiću^[442] koji treba da počne sa izlaženjem, mogao bi mu privatim⁷ dati nekoliko saveta kako treba političku opoziciju spojiti sa socijalnom agitacijom.

U prilogu pismo Liebknrechta i Kugelmannu.

Salut.

Tvoj

K. M.

Kako stoji stvar sa *Hemijom* gospodina Schorlemmera^[418] koju treba da dobijem?

⁶ Radničkom udruženju – ⁷ privatno

204

Marx Engelsu

u Mančester

London, 28. nov. 1867.

Dear Fred,

Vidim da Ti ona dva Borkheimova pisma nisam priložio. Ali nije ni potrebno. Juče sam imao s njim »razgovor« koji je želeo. On se vratio (ja sam mu to još pre dva meseca predlagao) na zajam od društva za osiguranje života »Atlas«, čiji je sekretar njegov prijatelj. Juče sam kod njega ispunio formulare. Ti pri tome figuriraš samo kao jamac. Sto pedeset funti (od kojih bi Borkheim primio 45 funti) treba vratiti 1. septembra.

Više ne verujem u uspeh B[orkheim]ovih operacija. *Ja ne sumnjam u njegovu dobru volju.*

Jesi li primio njegov »Biser«? (zasad na nemačkom i francuskom).^[392]

U prilogu važno pismo od Schilyja. Treba da mi ga *odmah* vratiš; ujedno da mi kažeš svoje mišljenje. U svakom slučaju, neću Mosesu¹ dozvoliti da izvuče »korist« iz moga rada, a da i ja od toga ne vidim neku vajdu.^[443]

Sa fenijanizmom moram diplomatisati. Ne mogu sasvim da ćutim, ali i nipošto neću da kritiku moje knjige svedu na to da sam demagog.

Gentza (važan zbog članka o Rusiji) koji pripada Borkheimu šaljem Ti bez njegova znanja. Vrati mi ga čim ga pročitaš.^[444]

Sad mi se skoro po celom telu proširio osip od čireva i to mi je drago. To će slomiti karbunkulozu.

Salut.

Tvoj
Moro

My compliments to Mrs. Burns. Jenny goes in black since the Manchester execution^[422], and wears her Polish cross on a *green* ribbon.^[445]

¹ Mosesu Heβu – ² Pozdravi gospođi Burns. Posle pogubljenja u Mančesteru Jenny nosi crninu i poljski krst na zelenoj vrpici.

205

Engels Marxu
u London

Mančester, 28. nov. 1867.

Dragi Mohr,

U prilogu kao prvu pomoć 30 funti u tri novčanice od 10 funti, O/U 56 068 do 70. Manchester, 9. jan. 1867. Borkheimovo pismo nije bilo priloženo. Od Kugelmanna sam i ja primio pismo, koje prilažem i molim Te da mi ga vratiš, pošto moram da odgovorim na njega.^[446]

Za Liebkn[echt]ovu brošuru bi bilo bolje da je ostala neodštampana.^[440] Njegovi govori ostavljaju bolji utisak u listu »K[ölnische] Z[eit[un]g« nego ovako, a ona završna stvar pokazuje dokle je došao sa svojom zadržošću.^[441] Ja sam mu doduše već u pismima ponešto rekao, ali sada, kad opet osniva listić^[442], treba mu još otvorenije reći istinu: mi Bismarcku ne možemo učiniti veću uslugu, nego da dopustimo da nas trpaju u isti koš sa Austrijancima, južno-nemačkim federalistima, ultramontancima i deposediranim¹ knezovima. Svakoga dana očekujem od njega pismo, pa ću mu onda i o tome pisati.^[447]

Kako je s Tvojim zdravljem?

Tvoj
F. E.

Sutra opširnije.

Englez u Kugelmannovom pismu bio je Moore, koji je znatno usavršio svoj nemački i sad se bacio na *Kapital*.^[448] Schorlemmerova knjiga^[418] još nije izišla!!

¹ razvlašćenim

206

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 29. nov. 1867.

Dear Fred,

Best thanks for the £ 30.¹

U prilogu vraćam Kugelmannovo pismo.^[446] Treba pripaziti da sa svojom revnošću ne napravi gluposti. Tako npr. sa Miquelom.

Što se tiče lista »*Les Etats-Unis d'Europe*« – i saradnje na koju me iz Ženeve pozivaju –, sušta besmislica. Gospodin K. Grün verovatno urednik. A i stvar po sebi je failure².

Salut.

Tvoj
K. M.

Uprkos hladnoći i mrzovolji nekoliko dana treba da se krećem na vazduhu.

¹ Najlepša hvala za 30 funti – ² promašaj

207

Marx Engelsu
u Mančester^[449]

[London, 29. novembra 1867]

Vidiš kako sam đavolski zaboravan. Upravo sam poslao pismo
ne priloživši Kugelmana.^[446]

208

Engels Marxu

u London^[450]

Mančester [29. nov. 1867]

Dragi Mohr,

U prilogu vraćam Schilyja.^[443] Gle, gle, evo nam opet našeg starog Mosesa¹. I čestita sebi što si mu Ti posvedočio da je u pravu kad tvrdi da je kapital akumulisani rad!

Ja bih prema njemu bio nešto malo uzdržljiv. Onda će utoliko sigurnije da zagriže, a Ti znaš kako se malo možemo pouzdati u njega, ako ga *sasvim* nemamo u rukama. Po mome mišljenju zasad bi mu mogao *dozvoliti* da napiše nekoliko izvoda za »Le Courrier Français«, da vidimo kako je namislio da stvar tretira. Ove će on, naravno, da potpiše, a time smo ga donekle opet okvalifikovali kao grešnika koji se kaje. *Tada* bi mogao da razgovaraš o prevodu cele knjige², koji ima u vidu. *Ti* zadržavaš pravo revizije; o ostalim uslovima treba govoriti čim se nade izdavač. Ono što Sch[ily] kaže o Reclus-u, izgleda mi važno, pošto taj čovek zna nemački.

U pogledu fenijanaca potpuno si u pravu³. Zbog svinjarija Engleza mi ne smemo zaboraviti da su vodi te sekte uglavnom mazgovi, a delimično *exploiteurs*⁴ i mi nipošto ne možemo da budemo odgovorni za budalaštine koje se dešavaju u svakoj zaveri. A biće ih sigurno.

I u mojoj kući preovladava crno i zeleno – to ne moram ni da Ti kažem. Engleska štampa opet se podlački držala. Da je Larkin navodno pao u nesvest, a ostali⁵ da su izgledali sasvim bleđi i zbunjeni. Katolički popovi koji su bili tamo kažu da je to laž. Larkin *se spotaknuo* o neku neravninu, a sva trojica držali su se veoma hrabro. Katolički biskup u Salfordu mnogo se žalio što se Allen nije hteo pokajati; rekavši da nema zaštita da se kaje i kad bi bio slobodan još jednom bi to učinio. Uostalom, katolički popovi bili su veoma smeli, u nedelju je u svim crkvama sa propovedaonice izjavljeno *these three men were murdered*⁶.

Moje jučerašnje pismo sa 30 funti svakako si primio⁷. Što se tiče životnog osiguranja⁸, spreman sam da pomenuti iznos *garantujem*,

¹ Mosesa Heffa – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 204. – ⁴ eksploatatori – ⁵ William Allen i Michael O'Brien – ⁶ ta tri čoveka su *umorna* – ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 205 – ⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 204.

uz pretpostavku da B[orkheim] zadrži *original* u svojim rukama i da sekretaru dâ samo *prepis*, ukoliko bi to olakšalo stvar.

I ja mislim da čirevi predstavljaju krizu ranije bolesti.

Najlepši pozdravi Tvojoi ženi, devojkama i Lafargue-u.

Pošto Liebknecht sad ima listić^[442] za koji smo *mi* odgovorni, veoma je važno da u svojoj nemačkoj politici ne pravi gluposti. Nestrpljivo očekujem njegovo pismo.

A-propos! Od 1. januara »Internationale Revue« izlaziće zajedno sa jednim *Prutzovim* časopisom⁹, s kojim će se fuzionisati. To bi nam moglo pokvariti račune¹⁰. Šta misliš, da otpočnemo stvar sa Hilbergom? Pri tom treba biti lukav.

Tvoj
F. E.

⁹ »Deutsches Museum« – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 196.

209

Marx Engelsu
u Mančester

London, 30. nov. 1867.

Dear Fred,

Što se tiče Mosesa¹ držaću se točno Tvog recepta. Tog čoveka svakako moramo upotrebiti i ujedno sprečiti da on nas zloupotrebi. U vezi s Hilbergom zaista bi bilo dobro kad bi tu reviju², jedinu koja nam je dosada pristupačna, mogli da zadržimo, ali kako, to mi još nije jasno. Jutros sam primio copy³ Schorlemmera^[418] and send him my thanks for it⁴.

Ako si čitao novine, sigurno si zapazio 1. da je Veće Internacionale poslalo Hardyju Memorial u korist fenijanaca^[451], 2. da je debata o fenijanstvu (od prošlog utorka 8 dana⁵) bila javna i da je »The Times« doneo report⁶ o tome.^[452] Bili su prisutni i reporteri dablinskih listova »The Irishman« i »The Nation«. Ja sam došao veoma kasno (unazad dve nedelje imao sam groznicu, koje sam se tek pre dva dana rešio) i u stvari nisam imao nameru da govorim, prvo zbog mog lošeg zdravstvenog stanja i, drugo, zbog škakljivosti situacije. Međutim, chairman⁷ Weston hteo me je prisiliti i stoga sam predložio adjourment⁸, posle čega sam bio zadužen da govorim prošlog utorka. For Tuesday last⁹ zapravo nisam bio pripremio speech¹⁰, već jedino points¹¹ govora¹². Međutim, irski reporteri nisu došli a čekali smo ih do 9 časova, dok nam je lokal bio na raspolaganju samo do 10^{1/2}. Ma moju inicijativu Fox je bio pripremio dugačak speech¹⁰ (zbog svade u Veću on se dve nedelje uopšte nije dao videti, a osim toga podneo je ostavku kao member of the council¹³ s grubim ispadima protiv Junga).^[453] Posle otvaranja séance¹⁴ izjavio sam stoga da s obzirom na belated hour¹⁵ ustupam reč Foxu. U stvari – pogubljenjem u Mančesteru, do koga je u međuvremenu došlo – naša tema »fenijanstvo« je u tom trenutku budila strasti i raspaljivala duhove, što bi mene (ali ne i apstraktnog Foxa) prisililo da umesto nameravane konkretne analize stanja i pokreta zagrmmim

¹ Mosesa Heša (vidi u ovom tomu prethodno pismo) – ² »Internationale Revue« – ³ primerak – ⁴ i zahvaljujem mu na tome – ⁵ 19. novembra – ⁶ izveštaj – ⁷ predsedavajući – ⁸ odlaganje – ⁹ Za prošli utork (26. novembra) – ¹⁰ govor – ¹¹ glavne tačke – ¹² *Koncept jednog neodržanog govora o irskom pitanju* – ¹³ član Veća – ¹⁴ sednice – ¹⁵ odmaklo vreme

revolucionarnim govorom. Time što se nisu pojavili i što se zbog toga zakasnilo s otvaranjem sednice, irski reporteri učinili su mi veliku uslugu. Ne volim da se mešam s ljudima kao što su Roberts, Stephens itd.

Foxov govor bio je dobar, prvo što ga je držao *Englez*, zatim, ukoliko se doticao samo političkih i internacionalnih aspekata. No, baš zbog toga on se kretao samo po površini. Rezolucija koju je predložio bila je apsurdna i besadržajna.^[454] Ja sam se protivio i tražio da se vrati u standing committee¹⁶.

Što Englezi još ne znaju, to je da je ekonomska sadržina, a stoga i politička svrha engleske vladavine u Irskoj posle 1846. stupila u sasvim novu fazu, te da se baš zbog toga fanijanstvo karakteriše socijalističkom (u negativnom smislu, kao pokret protiv appropriation of soil¹⁷) tendencijom i kao lower orders movement¹⁸. Šta može da bude smešniji nego varvarstva Elizabete ili Cromwella, koji su Irce hteli istisnuti putem engleskih kolonista (u rimskom smislu), trpati u isti koš sa sadašnjim sistemom, koji nastoji istisnuti Irce pomoću ovaca, svinja i volova! Sistem iz vremena 1801 - 1846 (evictions¹⁹ u to vreme samo izuzetno, napose u Lensteru, gde je zemljište naročito podesno za stočarstvo) sa svojim rackrents²⁰ i middlemen²¹ srušio se 1846. The Anticornlawrepeal²², delimično rezultat, no u svakom slučaju ubrzan usled Irish famine²³, oduzelo je Irskoj *minopol* da u prosečnim godinama snabdeva Englesku žitom. Vuna i meso postadoše geslo, dakle conversion of tillage into pasture²⁴. Otud od tog vremena systematic consolidation of farms²⁵. The encumbered estates act^[455], koji je masu ranijih, obogaćenih middlemen²⁶ učinio landlordima²⁷, ubrzao je taj proces. *Clearing of the Estate of Ireland!*²⁸ je sada jedini smisao engleske vladavine u Irskoj. *Glupava* engleska vlada u Londonu naravno ni sama ništa ne zna o toj immense change²⁹ posle 1846. Ali Irce to znaju. Od *Meaghers Proklamation* (1848) pa sve tamo do izbornih cirkulara *Hennesyja* (torijevac i ukrartist) (1866), Irce izražavaju svoju svest o tome na najjasniji i na most forcible manner³⁰.

Postavlja se pitanje šta *mi* da savetujemo *engleskim* radnicima? Po mome mišljenju, oni treba da *Repeal of the Union*^[456] (ukratko da ponove parolu iz 1783, samo demokratizovanu i prilagođenu sadašnjim okolnostima) učine članom svoga pronunciamenta³¹. Ovo je jedina *legalna* a stoga i jedino mogućna forma irskog oslobođenja koju jedna *engleska* stranka može uneti u svoj program. Iskustvo bi kasnije pokazalo da li bi se između tih dveju zemalja mogla da

¹⁶ Stalni komitet - ¹⁷ prisvajanja zemlje - ¹⁸ pokret nižih klasa - ¹⁹ prote-rivanje sa zemlje - ²⁰ lihvarskim zakupninama - ²¹ posrednicima - ²² Ukidanje žitnih zakona - ²³ gladi u Irskoj - ²⁴ pretvaranje oranica u pašnjake - ²⁵ sistemat-ski spajanje gazdinstava - ²⁶ posrednika - ²⁷ zemljoposjednicima - ²⁸ Čišćenje imanja u Irskoj - ²⁹ ogromnoj promeni - ³⁰ najenergičniji način - ³¹ borbenog programa

održi samo personalna unija. Ja upola verujem u to, ako se izvrši na vreme.

Ono što je Ircima potrebno to je:

1. Samouprava i nezavisnost od Engleske.
2. Agrarna revolucija. Nju Englezi ne mogu ni uz najbolju volju izvršiti za njih, ali mogu im dati u ruke legalna sredstva da je oni sami za sebe izvrše.

3. *Zaštitne carine prema Engleskoj*. Od 1783-1801. cvetale su sve grane irske industrije. Unija, praćena rušenjem zaštitnih carina, koje je bio zaveo irski parlament, uništila je svaku industrijsku delatnost u Irskoj. Ono malo industrije platna ne pruža nikakvu nadoknadu. Unija od 1801. je isto tako delovala na irsku industriju kao i mere za ugušivanje irske industrije vune itd. od strane engleskog parlamenta za vlade Anne, George-a II itd. Čim bi Irci postali nezavisni, nevolja bi ih naterala, kao i Kanadu, Australiju itd. da postanu protekcionisti³². Pre no što iznesem svoja shvatanja u Centralnom veću (narednog utorka, ovoga puta srećom *bez* prisustva reportera), bilo bi mi drago kad bi mi u nekoliko redaka saopštio svoje mišljenje.

Salut.

Tvoj

K. M.

Pošto je Moses u rodu sa *Hirschom*³³, ne čudim se što i sâm nosi rogove. He bears it proudly³⁴.

³² da uvedu zaštitne carine — ³³ Hirsch — ime, a znači i jelen — ³⁴ Nosi ih s ponosom.

210

Engels Marxu

u London

Mančester, 4. dec. 1867.

Dragi Mohr,

Loan Company¹ sam dao jemstvo. Rekao sam, from confidential information I am convinced that Mr. M[arx] will be in a position to repay the loan when due².

U prilogu vraćam Bork[heimova] pisma. Nadam se da će stvar ići.

Kugelmannova i Liebknechtova pisma šaljem Ti sutra ili preko-sutra. Obojica se nadaju da će ponešto³ moći da objave, doduše u manjim listovima; danas i sutra uveče svršiću to.

S Meißnerovim oglasom⁴ mislim da ne bi trebalo žuriti. Ta stvar treba da se pojavi u listovima tek *po Novoj godini*, inače će se izgubiti u poplavi božićnih oglasa za knjige.

Tvoj
F. E.

¹ Društvu za pozajmice – ² na osnovu poverljivih obaveštenja uveren sam da će gospodin Marx biti u stanju da zajam vrati o dospeću – ³ o prvom tomu *Kapitala* – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 202. i 203.

211

Engels Marxu
u London

Mančester, 6. dec. 1867.

Dragi Mohr,

Šaljem Ti pisma Kugelmanna (s prilogom), Liebknechta i Siebela, kao i tri potvrde od Raua, Hildebranda i Schulze-Delitzscha. Ono od Kugelmanna s prilogom i od Siebela molim Te da mi odmah vratiš; pošta za Siebela odlazi u *ponedeljak uveče*, a Kugelmannu takode treba da pišem. Šta misliš o švapskom listu? Kugelmann izgleda da primenjuje očajnička sredstva.^[457]

Liebknechtu sam opširno pisao i tražio da napadne ne samo Pruse već i njihove protivnike, Austrijance, federaliste, gvelfe^[327] i druge partikulariste. On je, kako mi se čini, počeo da pati od južnonemačkog pitanja. On i Bebel su potpisali Adresu bečkom opštinskom veću, u kojoj se slavi Austrija kao novonastajuća država slobode na Jugu, nasuprot podjarmljenom Severu! It's all very well¹ što održi nekoliko neodređenih govora u rajhstagu, ali listić^[442] – to je nešto sasvim drugo, za to smatraju nas odgovornim, a mi ne možemo dozvoliti da nas mešaju s Austrijancima, federalistima i gvelfima. Pisao sam mu takode i zbog gluposti da obustavi socijalnu agitaciju.^[458]

Večeras šaljem Jenny proces Adelaide MacDonald, koja je pucala na policajca.^[459] Njen odnos prema Allenu nije jasan. Allen je bio veren jednom drugom devojkom i trebalo je da se u ponedeljak posle »outrage»² venča.

Žurim.

Tvoj
F. E.Sa zajmom verovatno all right³?
Danas zahtevi za osiguranje života.

¹ Sasvim je dobro – ² »atentata» – ³ sve u redu

212

Marx Englesu
u Mančester

[London] 7. dec. 1867.

Dear Fred,

Juče sam bio kod Loan Society¹ da bi me bodily² pregledali. To nije puka formalnost, jer ako bih umro *pre* septembra, društvo ne bi dobilo *ni farthinga*³. Plašio sam se da ću morati da se svučem (sudbina koju je doživio neki Englez koji je bio sa mnom). U prvom redu ne volim takve inocularne preglede a, drugo, upravo sad imam pored mnogobrojnih furunkula još uvek na levoj slabini, neda- leko od propagacionog centra, jedan karbunkul. Srećom je tome gospodinu moj grudni koš toliko imponovao, da ga više nije ništa interesovalo. U ponedeljak u podne primiću novac.

Siebelovo pismo *zaboravio si* da priložiš. *Kugelmanna* sa prilo- gom Ti vraćam⁴. Osim toga, jedno njegovo pismo upućeno meni, zajedno s priložima. Ono Bürgersovo trućanje^[460] priključi *dokumen- tima*. Tog magarca su radnici u Diseldorfu s pravom podsetili da je, 1. u Lassalle-ovo vreme izjavio »da želi da vodi računa o prilikama«, 2. »izgubio iluzije o klasnoj borbi« i 3. u Schulze-De- [itzschu] našao rešenje svih prošlih i budućih socijalnih zagonetki.⁵

Što se tiče švapskog listića⁶, bilo bi zabavno da Vogtovom pri- jatelju, švapskom Mayeru⁷ podvalimo. Stvar bi trebalo izvesti prosto ovako. D'abord⁸ početi s tim da ma šta se mislilo o tendenciji knjige⁹, ona će činiti čast »nemačkom duhu« a i zbog toga što ju je pisao Prus u izgnanstvu, a ne u Pruskoj. Pruska je odavno prestala da bude zemlja u kojoj je mogućna ili se javlja bilo kakva naučna inicijativa, specijalno u političkoj, istorijskoj ili socijalnoj grani. Ona sad predstavlja ruski, a ne nemački duh. A što se same knjige tiče, treba razlikovati dve stvari, pozitivna izlaganja (»solidna« glasi drugi adjektiv) autorova od tendencioznih zaključaka koje on izvodi. Prva stvar, pošto su stvarni ekonomski odnosi tretirani na sasvim nov, materijalistički (tu krilaticu »Mayer« voli zbog Vogta) način, predstavlja neposredno obogaćivanje nauke. *Primer*: 1. Razvitak nov- ca, 2. kako se kooperacija, podela rada, mašinski sistem i odgova- rajuće društvene kombinacije i odnosi razvijaju »prirodnim« putem.

¹ Društva za pozajmice — ² telesno — ³ pare — ⁴ Vidi u ovom tomu prethodno pismo. — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 43. — ⁶ »Der Beobachter« — ⁷ Karlu Mayeru — ⁸ Najpre — ⁹ prvog toma *Kapitala*

A što se tiče *tendencije* autorove, tu treba opet praviti razliku. Kad dokazuje da je današnje društvo, gledano ekonomski, bremenito novom, višom formom, onda on na socijalnom planu dokazuje samo onaj isti postepeni proces menjanja koji je Darwin ustanovio u prirodi. Liberalno učenje o »progresu« (c'est Mayer tout pur¹⁰) to uključuje, i njegova je zasluga što on čak i tamo otkriva prikriveni progres gde su savremeni ekonomski odnosi praćeni zastrašujućim neposrednim posledicama. Takvim svojim kritičkim gledanjem autor je, možda malgré lui¹¹, učinio kraj svakom socijalizmu po struci, tj. svakom utopizmu.

Nasuprot tome, *subjektivna* tendencija autorova – na koju je on možda obavezan svojim položajem u partiji i svojom prošlošću – tj. način kako on sebi zamišlja odnosno kako drugima prikazuje krajnji rezultat sadašnjeg kretanja, sadašnjeg društvenog procesa – ta tendencija nema nikakve veze s njegovim stvarnim izlaganjem. Kad bi nam prostor dopustio da dublje uđemo u stvar, možda bismo mogli pokazati da njegov »objektivni« razvitak pobija njegove sopstvene »subjektivne« bubice.

Ako je gospodin Lassalle grdio kapitaliste i podilazio pruskom seoskom plemstvu, to gospodin M[arx], naprotiv, pokazuje *istorijsku »nužnost«* kapitalističke proizvodnje i šiba po aristokratskom grundjunkeru¹² koji samo troši. Koliko malo on deli ideje svog učenika otpadnika Lassalle-a o tome da je Bismarck pozvan da uvede ekonomski milenijum¹³, pokazao je ne samo ranije svojim protestima protiv »*kraljevsko-pruskog socijalizma*«¹⁴ već to i ovoga puta otvoreno ističe na str. 762, 763, gde kaže da će sada vladajući sistem u Francuskoj i Pruskoj zavesti režim ruske knute u Evropi ako mu se na vreme ne učini kraj.¹⁴⁶¹

To je po mome mišljenju način kako da se podvali švapskom Mayeru (koji je objavio i moj predgovor¹³⁵⁸) i, ma koliko da je taj njegov listić neznatan, ipak je to popularno proročište svih federalista u Nemačkoj, a čita se i u inostranstvu.

Što se tiče Liebknechta, zaista je sramota da onim brojnim provincijskim listovima koji su mu dostupni¹⁴⁶² nije spontanément¹⁵ slao kratke beleške, što ne bi iziskivalo nikakve studije, koje mu po prirodi ne leže. Tu se gospodin Schweitzer i kompanija bolje razumeju u posao, kao što ćeš videti iz priloženog »Der Soc[ial] Dem[okrata]«. (Poslao mi ga je Ku[gelmann].) Juče sam Guidu Weißu iz lista »Die Zukunft« (to neka ostane *među nama*) poslao izvod¹⁶, gde su na jednoj strani nakazni plagijati von Hofstettenovi, a na drugoj originalna mesta iz moje knjige. Ujedno sam mu napisao da se ne sme objaviti *pod mojim imenom*, već kao da potiče od lista »Die

¹⁰ to je pravcati Mayer – ¹¹ protiv svoje volje – ¹² plemiću-zemljoposjedniku – ¹³ hiljadugodišnje carstvo – ¹⁴ Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava. Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* – ¹⁵ sam od sebe – ¹⁶ Karl Marx, *Plagijarizam*

Zukunft» (ili ako bi to bilo nezgodno, kao pismo jednog čitaoca lista »*Die Zukunft*» iz Berlina). Ako Weiß to prihvati (*a ja verujem da hoće*), onda će ne samo berlinski radnik biti upozoren na knjigu citiranjem mesta koja ga direktno interesuju, već će se time povesti i jedna veoma korisna polemika, a *Schweitzerov* plan da knjigu ignoriše a njenu sadržinu eksploatiše, pašće u vodu. Izvrsno je kako ta gospoda misle da mogu da nastave *Lassalle-ov* plan¹⁷. Ima li ičeg naivnijeg od načina na koji su se von Hofstetten i građanin Geib na Generalnoj skupštini Opšteg nemačkog radničkog saveza podelili u krčmljenju mog odeljka o »radnom danu«¹⁸ ?^[463]

Salut.

Tvoj
K. Marx

My compliments to Mrs. Burns¹⁹. Schorlemmerov priručnik^[418] izvanredno mi se dopada.

¹⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 63. — ¹⁸ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 207 - 272. — ¹⁹ Pozdravi gospodi Burns.

213

Marx Engelsu
u Mančester

[London] 7. dec. 1867.

Dear Fred,

Prekasno sam zapazio da sam zaboravio da Ti pošaljem »Der Soc[ial]-Dem[okrat]«¹. Činim to naknadno i ujedno prilažem jedan broj lista »Le Courier«, koji će Te interesovati zbog članka američkog generala Cluseret-a o Mentani i Garibaldiju.^[464] Brojeve lista »Le Courier« treba da mi vratiš. Ovaj komplet mi je potreban, jer je to jedini gde imam *tekuće berzanske izveštaje*.

Salut.

Tvoj
Mohr

¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

214

Engels Marxu

u London

Mančester, 12. dec. 1867.

Dragi Mohr,

Od nedelje je kod mene vanredna predstava zubobolje, gripa, sore throat¹, groznice, i svakojakih ostalih neprijatnosti, tek od jutros sam opet sposoban za rad, pa ću se večeras prihvatiti švapskog Mayera² po Tvom receptu³, koji je — ne uzimajući u obzir izvesnu preteranu temeljitost, koja bi stvar produžila za tri puta — veoma zgodan.

Bürgers ide ad acta. Ironija sudbine je htela da ga je, kao propalog diseldorfskog kandidata za rajhstag, uvod članka⁴ koji mu je K[ugelmann] poslao morao teško pogoditi. U njemu sasvim naivno govorim o činjenici da se prema socijaldemokratskoj partiji više ne može zauzimati stav ćutanja otkako je zastupljena u rajhstagu, i da će ta gospoda tu knjigu učiniti svojom biblijom. To je Kugelmann poslao Heinrichu⁵ sa uobičajenim taktom. Hinc illae lacrimae!⁶ Ja sam to bio sasvim zaboravio i tek Heinrichovo ganutljivo pismo, koje sve to uzima sasvim ozbiljno, podsetilo me na to.

Stvar sa listom »Die Zukunft« je vrlo dobra⁷. Piši mi kad bude objavljeno⁸, jer bez velikog gubitka vremena ja ne mogu svakoga dana tragati za listom »Die Zukunft« po Schillerovom zavodu⁽²³⁾

Kug[elmann] je svakim danom sve naivniji. Bucheru — zašto ne odmah Bismarcku?^[465] Ono što u pismu od 3. decembra upućenom Tebi govori o nekom priloženom pismu koje Meißner piše meni, ne razumem, ili sam zaboravio.

U prilogu 1. vraćam Ti dva Kugelmannova pisma upućena Tebi.

2. ditto 1 Kugelmannovo pismo meni i jedno od Stumpfa Kugelmannu.

3. Siebelovo pismo.⁹

Vreme je pošte. Najlepše pozdravi dame i Lafargue-a.

Tvoj
F. E.

¹ gušobolje — ² Karla Mayera — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 212. —

⁴ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Rheinische Zeitung«* — ⁵ Heinrichu Bürgersu — ⁶ Otuda te suze! — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 212. —

⁸ Karl Marx, *Plagijarizam* — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 211. i 212.

215

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 14. dec. 1867.

Dear Fred,

Taj poslednji Fenianexploit¹ u Klarkenvelu je velika glupost.^[466] Londonske mase, koje su pokazivale velike simpatije za Irsku, na taj način se odbijaju i guraju u naručje vladine stranke. Ne može se očekivati da će londonski proleteristi pristati da ih u čast Fenian emissaries² dižu u vazduh. Uopšte, takve vrste tajnih, melodramatičnih zavera uvek nose u sebi neku fatalnost.

U ponedjeljak sam primio novac i Borkheimu vratio njegovih 45 funti zajedno sa 1 funtom i 1 šilingom za inquiry fees³.

Možeš li mi učiniti uslugu da upitaš Ernesta Jonesa kako se u Londonu najlakše sklapa civiliter⁴ brak, da li pred Doctor's Commons⁵ ili gde? Naime, početkom aprila Laura treba da se venča. Pošto se venčanje neće obaviti u crkvi, prvobitno se nameravalo da se venčaju u Parizu. No to je komplikovano. Ja bih tamo morao dokazivati svoj identitet, pa bih se tom prilikom policiji mogao učiniti odveć poznat. S druge strane, moja žena želi da se civilno venčanje, ako se obavi u Londonu, izvrši po mogućstvu u tajnosti, pošto želi da se izbegnu prepričavanja kod engleskih poznanika. Pitaj Jonesa takođe kako stoji stvar sa saglasnošću Lafargue-ovih roditelja? Da li je prethodno mora premapotpisati poslanik (možda engleski?) u Parizu? Znam da u Engleskoj ta formalnost nije potrebna. No ona je neophodna da bi brak bio punovažan i po *francuskom* zakonu. Stoga se u tom pogledu ne sme propustiti nikakva formalnost.

Kako stoji stvar sa *svedocima* u Engleskoj?

Od lista »Die Zukunft« još ništa⁶. Ono što je rdavo to je mali format tih listova, naročito u vreme kad brbljanja u parlamentu ispunjavaju stupce.

Naš prijatelj Stumpf očigledno je veoma konfuzan im Koppe⁷.

¹ podvig fenijanaca - ² fenijanskih emisara - ³ takse za usluge - ⁴ civilni - ⁵ Sudski kolegijum u Londonu za sklapanje u razvod braka - ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 212. i 214. - ⁷ u glavi

U prilogu vraćam Siebela. U pogledu Langea on se vara. Taj mora »kupiti« knjigu⁸ i sigurno ju je već davno kupio.^[467]

Taj quid pro quo⁹ sa Heinrichom¹⁰ zaista je veoma zabavan.¹¹
Salut.

Tvoj
K. Mohr

⁸ prvi tom *Kapitala* – ⁹ brkanje – ¹⁰ Heinrichom Bürgersom – ¹¹ Vidi u ovom tomu prethodno pismo.

216

Engels Marxu
u London

[Mančester] 16. dec. 1867.

Dragi Mohr,

Šaljem Ti jedno pismo od Leibknechta, koji je takode veoma konfuzan im Koppe¹. Pre svega stvar sa Austrijom. Zato što se Austrija nalazi u *predvečerju* svoje 1789, *zato* je L[iebknecht] hvali kao zemlju slobode!^[468] Još mu nisam odgovorio, ali učiniću to čim mi vratiš pismo.

Kugelmannu sam poslao članke: 1. za švapskog Mayera² i 2. za »Gewerbeblatt«³. I Siebelu jedan za Manhajm⁴. Dalji švapski članci slede.

Ona stvar⁵ je objavljena u listu »Die Zukunft«. Od Schillerovog zavoda^[23] sam kupio taj list second hand⁶ da bih ga redovno pregledao.

Žurim. .

Tvoj
F. E.

Stvar sa venčanjem je vrlo prosta. The marriage is performed before the Registrar for the District⁷, koji 15 dana pre toga objavljuje banns⁸ na ploči svog office⁹-a. Potrebno je 2 ili više svedoka. U toj kancelariji dobićeš sve informacije. Za *Englesku* nije ništa potrebno, osim napred rečenog, a što se tiče punovažnosti u Francuskoj, to Ti ni Jones ne može da kaže, to stari Laf[argue] mora upitati *svoga advokata u Bordou*. Uostalom, ja ću pogledati u code civil¹⁰.

I Gumpert se tako venčao. Filistarskim susedima Tvoja žena neka kaže da je taj put izabran zato što je Laura protestantske, a Paul katoličke vere.

¹ u glavi – ² za Karla Mayera članak Friedricha Ingelsa *Recenzija prvog toma »Kapitala«* za »Der Beobachter« – ³ Friedrich Ingels, *Recenzija prvog toma »Kapitala«* za »Gewerbeblatt aus Württemberg« – ⁴ *Recenzija prvog toma »Kapitala«* za »Neue Badische Landeszeitung« – ⁵ Karl Marx, *Plagijarizam* – ⁶ iz druge ruke – ⁷ Stupanje u brak se obavlja pred sreskim matičnim uredom – ⁸ oglašavanje braka – ⁹ ureda – ¹⁰ francuskom građanskom zakoniku

217

Marx Engelsu
u Mančester

London, 17. dec. 1867.

Dragi Fred,

U prilogu Ti vraćam Wilhelma.^[468] U odgovoru moraš biti oprezan. Položaj je težak. Da bi se sasvim pravilno postupalo, za to bi trebalo mnogo više kritičkog duha i dijalektičke umešnosti nego što naš Wilhelm ima. Može se jedino sprečiti to da ne pravi grube greške. Uostalom, neprijateljstvo prema Prusima je onaj patos kome jedino može da zahvali za svoj verve¹ i singleness of purpose². On je pravilno nanjušio da stvarna buržoazija sačinjava jezgro »nacional-liberala«^[336], što mu pruža priliku da svojoj političkoj antipatiji da jedno više ekonomsko opravdanje. Ira facit poetam³, pa to i našeg Wilhelmića čini lukavim to a certain point⁴.

Ovdašnji dopisnik lista »*The Irishman*« je voljan da pošalje svom listu u Dablin kao svoj dopis kritiku moje knjige⁵ u dužini od oko jednog stupca, ako mu je napišeš na engleskom (pri čemu bi Irska trebalo da igra naročitu ulogu). Šaljem Ti nekoliko brojeva toga lista pa ćeš videti šta treba da uradiš.

»*Die Zukunft*« ima dara za štamparske greške⁶, koje su utoliko više za osudu što dr Guido Weiß ima original.

Imam jedan mali ali strahovito dosadan karbunkul na levoj stražnjici.

Und wenn er keinen Hintern hat,
Wie soll der Edle sitzen?⁷^[469]

Juče sam u našem nemačkom radničkom udruženju (no bila su zastupljena još tri druga udruženja, ukupno about⁸ 100 ljudi) održao predavanje od 1^{1/2} časa o Irskoj^[470], pošto je »stojeći« položaj za mene sada najlakši.

Salut.

Tvoj
K. M.

¹ član – ² jasnost cilja – ³ Gnev stvara pesnika – ⁴ do izvesne mere – ⁵ prvog toma *Kapitala* – ⁶ pri objavljivanju članka Karla Marxa *Plagijarizam* – ⁷ A ako nema zadnjice, na čemu će blagorodni sedeti? – ⁸ oko

218

Engels Marxu

u London

Mančester, 19. dec. 1867.

Dragi Mohr,

Of course¹ da dopisivanje sa Wilhelmićem² zahteva opreznost. Kao što sam Ti već ranije rekao³, ograničeno-jednostrana singleness of purpose⁴ bila je njegova sreća i tajna njegovog uspeha u rajh-stagu. Na žalost, to se može samo jednom i objavljivanje govora⁴⁴⁰¹ – bez obzira na Kugelmannova pisma – dokazalo je da je s time već otišao *predaleko*. A sad dolazi k tome još i listić⁵, gde su te krilatice odštampane crno na belo i idu na naš račun – zatim carinski parlament⁴⁷¹¹ i tome *sigurna* bruka za nas ako Wilhelmića ne budemo malo instruisali. Pri njegovom eminentnom talentu za greške, tu se moglo mnogo toga očekivati, i još uvek se može. Nema sumnje, mi ga možemo sačuvati samo od najvećih grešaka, ali njegova bečka Adresa, njegovo prijateljstvo s federalistima⁶, tj. sa Grünom!! to je već dovoljno krupno. Ja mu stoga mogu dati samo dve osnovne smer-nice: 1. da se prema događajima i rezultatima 1866. ne odnosi simplement⁷ negativno, tj. reakcionarno, već kritički (što će mu, naravno, teško pasti), i 2. da Bismarckove neprijatelje isto tako oštro napada kao i ovoga, pošto ni oni ne vrede ništa. Vidiš kako se već krasno zaleteo s Grünom i kompanijom; to bi bio lep trijumf za Bismarcka kada bismo mi ili naši ljudi zaključili savez s tom bagrom! Sad moramo čekati da vidimo šta će biti.

Glupost sa Klarkenvelom⁴⁴⁴⁶¹ bila je očigledno delo nekolicine specijalnih fanatika; nesreća je svih zavera da dovode do takvih gluposti jer »ipak se mora nešto činiti, ipak se mora nešto preduz-mati«. U Americi se takode mnogo razmetalo s dizanjem u vazduh i paljevinom i onda dodu nekadvi magarci i načine takvu glupost. Pri tom su ti ljudožderi obično najveće kukavice, kao što izgleda da je i poštovani Allen već postao queens evidence⁸. A onda ta ideja da će se Irska osloboditi time što će se zapaliti jedna krojačka radnja u Londonu.

Jesi li čitao pretnju Rusa P[русский] инваид da savez Francuske

¹ Naravno – ² Wilhelmom Liebknechtom – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 192. – ⁴ jasnost cilja – ⁵ »Demokratisches Wochenblatt« – ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 211 i 216. – ⁷ naprosto – ⁸ krunski svedok

i Austrije onemogućava mir u Evropi, jer ne dâ da dode do rešenja nemačkog, italijanskog i istočnog pitanja.⁹^[472] Sasvim zgodno. Bism[arck] i Gorčakov izgleda da prelaze u ofanzivu.

Tvoj prijatelj Lippe žrtvovan je senima depoziranih⁹^[473] – njegovo otpuštanje je bila cena za koju su nacional-liberali pristali da se ne usprotive ustupanju 25 miliona gelfu i nasauovcu¹⁰.

Mnogo pozdrava damama.

Tvoj
F. E.

⁹ razvlaštenih – ¹⁰ Georgu V, hanoverskom kralju i Adolfu, vojvodi od Nassaua

Drugi deo

Pisma Marxa i Engelsa
trećim licima

oktobar 1864 – decembar 1867

1864

1

Marx Karlu Klingsu

u Zolingen

koncept

4. oktobar 1864.

1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Dragi prijatelju,

Bilo mi je drago što sam u Vašem pismu od 28. sept. opet dobio znak života o rajnskim radnicima.¹⁾

B. Becker ili M. Heß? Poznajem obojicu; obojica su stari članovi pokreta. Obojica su poštenu ljudi. Nijedan od njih nije sposoban da upravlja značajnim pokretom. Becker je u stvari slab čovek, a Heß konfuzna glava. Zato je teško odlučiti se između ove dvojice. Isto tako mislim da je prilično svejedno koga ćete od njih izabrati, pošto će se u odlučnom trenutku naći i potrebni ljudi.

Iz Berlina mi se, na primer, obraćaju s pitanjem da li hoću da se primim dužnosti predsednika.²⁾ Odgovorio sam da je to *ne moguće*, pošto mi je, još za neko vreme, uskraćeno nastanjivanje u Pruskoj.¹⁾ Ali smatrao bih svakako *dobrom partijskom demonstracijom*, kako protiv pruske vlade tako i protiv buržoazije, ako bi me radnički kongres *izabrao*, posle čega bih u jednom javnom odgovoru objasnio zašto *ne* mogu da se prihvatim izbora. Naime, takav korak bi bio važan iz sledećeg razloga: 28. septembra je održan ovde, u Londonu, veliki javni radnički miting, na kome su učestvovali engleski, nemački, francuski i italijanski radnici. Osim toga, pariski radnici su posebno poslali ovamo jednu deputaciju, na čijem čelu se nalazio Tolain, radnik koga je radnička klasa na poslednjim izborima¹¹⁾ u Parizu kandidovala za Corps législatif.

Na ovom mitingu je izabran *Komitet* – jedan *medunarodni* Komitet za zastupanje radničkih interesa, koji je u neposrednoj vezi

¹⁾ U rukopisu ovde sledi precrtan nastavak rečenice: a, sem toga, ako bih ja stajao na čelu, vlada bi odmah ugušila celu stvar.

s pariskim radnicima i u kome se nalaze vode londonskih radnika. Ja sam izabran za predstavnika nemačkih radnika (osim mene moj stari prijatelj, krojač Eccarius).² Ako bi me, dakle, nemački kongres naimenovao – mada bih sada morao da odbijem izbor – onda bi to za Komitet, a time i za londonske i pariske radnike, značilo demonstraciju nemačkih radnika. Komitet će iduće godine sazvati međunarodni radnički kongres u Briselu. Na žalost, ja na kongresu ne mogu lično da učestvujem jer sam još uvek prognan³ iz uzorne države Belgije, kao i iz Francuske i Nemačke.

*Manifeste*⁴ ću Vam poslati čim se ukaže sigurna prilika.

Ovo pismo ćete dobiti preko jednog mog prijatelja⁵ iz Barmena.

U toku cele ove godine bio sam bolestan (snašli su me karbunkuli i furunkuli). Da nije toga bilo, već bi izašao *Kapital*, moj spis o političkoj ekonomiji. Nadam se da ću ga sada, za nekoliko meseci, konačno završiti i zadati buržoaziji teorijski udarac od koga se neće nikad oporaviti.

Ostajte zdravo i budite uvereni da će radnička klasa u meni uvek imati vernog avangardnog borca.

Vaš
K. M.

² U rukopisu ovde sledi precrtan nastavak rečenice: za povezivanje nemačkog radničkog pokreta sa engleskim. – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 60. –

⁴ *Manifest Komunističke partije* – ⁵ U rukopisu ovde slede precrtane reči: C. Siebela iz Barmena ili

2

Marx Sophiji Hatzfeldt

u Berlin

(prepis, fragment)

16. oktobar 1864.

Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Draga moja gospodo grofice!

U toku poslednjih nedelja bio sam tako ozbiljno bolestan da sam ležao u postelji i zbog toga sam, na žalost, morao sve do sada da odlažem odgovor na Vaše tako prijateljsko pismo od 1. oktobra.

Uveravam Vas da još ne mogu da se odlučim da na Lassalle-ovu smrt gledam kao na *fait accompli*!¹ Tako pun života, duha, energije, namera, tako savršeno mladalački, kakav mi lebdi pred očima, a sad odjednom mrtvački tih i bez daha – nedostaju mi spone, prelazi, a činjenica me pritiska kao zbrkan i neprijatan san.

Sasvim ste u pravu kad pretpostavljate da niko nije mogao bolje od mene da ceni Lassalle-ovu veličinu i značaj. On sâm je to najbolje znao, što dokazuju i njegova pisma. Dok smo se dopisivali, uvek sam, s jedne strane, iskazivao najtoplije priznanje njegovom radu, a s druge strane, uvek sam mu otvoreno saopštavao svoja kritička razmišljanja o ovom ili onom što mi se činilo manjkavim.

Čak je, u jednom od svojih poslednjih pisama, na njemu svojstven silovit način, izrazio zadovoljstvo koje mu to pričinjava. Ali nezavisno od svih njegovih radnih sposobnosti, voleo sam njega *lično*. Zlo je što smo to uvek skrivali jedan od drugog kao da ćemo večno živeti . . .

¹ svršenu stvar

3

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

Mančester, 2. nov. 1864.

Dragi Hermann,

Od kamena u bubregu nema ništa. Vino je ovde stiglo i ima decidiranu¹ aromu; sasvim je drukčijeg ukusa nego kod Vas i zato ću biti primoran da ga više ne naručujem.

Novčana kriza je, mislim, prošla. Mogu da utiču još samo 3 stvari:

1. Moguća krupna bankrotstva zbog rdavih vesti iz Indije. Ali ova bankrotstva se kod većine učesnika ne očekuju. Indija je imala svoju krizu u proleće, kada je diskont u Bombaju iznosio 32%.

2. Veliki dovoz pamuka u Liverpool, oko 100 000 bala za nedelju dana, zbog čega bi se iznenada mogla razviti masa poslova isporuke sa gubitkom i usled toga bi došlo do bankrotstva. Izgleda da je i ova opasnost prošla. Liverpoolci znaju koliko su se duboko zaglibili u špekulacije i veoma su tolerantni jedan prema drugom. Ko ne može da plati *punu* izgublenu razliku, nudi jedan deo, i u većini slučajeva dolazi do nagodbe. Osim toga, prispele pošiljke robe su umerene i tako će pamuk dopreman morskim putem (400 000 bala iz Indije i Kine) da pristiže sasvim postepeno, i veliki udarci će biti izbegnuti.

Ono što je za *obe* tačke povoljno jeste očito poboljšanje na tržištu novca i vraćanje poverenja.

3. Ako Lincoln u Americi *ne* bi bio izabran. Meni se čini nesumnjivim da će se rat nastaviti do potpune pobeđe nad Jugom, bez obzira ko će biti predsednik, ali ako bi bio izabran McClellan, onda bi nastupio period nesigurnosti, od najmanje 6 meseci, dok se ne bi tačno saznalo kakva je njegova politika. Ali posle izbora u pojedinim državama o tome nema ni govora.

Rezultat svega toga je po mom mišljenju: američki rat će sigurno trajati do kraja iduće godine i završiće se pljačkaškim ratom južnjačkih bandi, kao u Napulju pre 2 godine,^[475] pri čemu će sigurno da izgori mnogo pamuka. Mi ćemo, dakle, biti upućeni na iste izvore za nabavku pamuka kao i prošle godine. Dovož pamuka iz ovih izvora se sporo povećava. Ali pošto se, zbog visokih cena, potrošnja sve više smanjuje, onda i zalihe gotove robe, čak i u rukama

¹ jako izraženu

pojedinih potrošača, mora da su minimalne, a pošto zadovoljavanje potreba ipak zahteva veliku količinu pamučne robe, mislim da će povećana potražnja biti u ravnoteži sa povećanim dovozom sirovog pamuka i da, prema tome, cene ne samo da neće više padati, već će, ovde, sve do idućeg leta, uopšte uzet, morati da rastu.

Za vreme novčane krize cena pamuka nije bila određivana stanjem u trgovini pamukom, već stanjem na tržištu novca uopšte. Mislim da je sada s tim gotovo, a cene će opet, kao i obično, da se određuju prema ponudi i tražnji, a onda, uz zdravo stanje poslova i apsolutnu nedovoljnost zaliha, uz sadašnje niže cene, može sigurno da se očekuje dobar posao, uz cene koje će, u celini uzet, da rastu.

Pojedini udarci mogu još da dodu bilo iz Indije bilo iz Liverpula. Trenutno bismo mogli time opet da budemo nešto pritisnuti, ali to ne može da bude ni trajno ni značajno i sigurno bi bilo pogrešno špekulisati *à la baisse*.² Naprotiv, isto sam tako siguran da bi svaki pokušaj da se cene opet brzo nabiju smesta propao kod ovdašnjih kupaca kao i na tržištu novca. To se pokazalo već juče. Cena pamuka se popela na 3 - 3¹/₂ penija iznad najniže tačke, konac za 1 peni, a u nekim slučajevima za 1¹/₂ peni. Juče su predioničari zatražili dalje povišenje cena za oko 1 peni i posao¹⁴⁷⁶ je odmah zastao. Ako nam uspe da cene u Liverpulu opet oborimo za ¹/₂ do 1 penija, onda predioničari mogu da prihvate ponudene cene, inače će na kraju kupci svakako morati da plate skok cena pošto je potreba neosporno tu.

Sewing³ je još veoma slab, naročito onaj od sedam lea-a⁴, koji niko živ neće da kupi.

To Ti je moje mišljenje. Mi smo se za mesec-dva pokrili i očekujemo za osam do četrnaest dana velike porudžbine.

Pozdravi Emmu, male, Rudolfa, Blanka i Boellinga, a ako pišeš u Engelskirhen, majku i tamošnje. Šikane vezane sa padom cena pricinile su mi mnogo nepritika.

Tvoj
Friedrich

² na pad cena - ³ konac za šivenje - ⁴ engleska mera; 1 lea - 109,727 m

4

Engels Josephu Weydemeyeru
u St. Luis

Mančester, 24. nov. 1864.

Dragi Weydemeyer,

Veoma sam se obradovao što jedva jednom opet imam neke vesti o Tebi.^[40] Godinama smo bili bez Tvoje adrese, inače bi još ranije dobio novosti od mene. Moja adresa je još uvek Ermen & Engels i ostaje to svakako još neko vreme, možda pet godina, ako se u Nemačkoj ništa ne dogodi. Marxova adresa je Nr. 1, Modena Villas, Maitland Park, Haverstock Hill, London, ali i adresovano na Marx, London, takode će ga naći ako ustreba.

Mala debela svinja Blind šepuri se ovde u Evropi gde god može, kao i preko; to je jedino sitno zadovoljstvo koje ova životinjica ima, i on to radi sa marljivošću koja bi zasluživala bolji predmet i veći uspeh. Međutim, otkako ga je Marx u *Gospodinu Vogtu* onako snažno lupio po glavi, drži se van našeg domašaja.

Što se tiče Lassalle-ovog koketiranja sa Bismarckom, to se ne može poreći. Mesta koja je Blind citirao, L[assalle] je u svom odbrambenom govoru, u Diseldorfu,^[38] zaista rekao i sâm dao da se odštampaju, tako da se tu ne može ništa učiniti. Pored svih svojih značajnih osobina L[assalle] ima jevrejsko poštovanje pred trenutnim uspehom, koje ga ne onemogućava da ima poštovanja pred Louis-om Bonaparte-om i da ne ispolji takve direktno bonapartističke principe, kao što je i učinio. Za onoga ko ga je bliže poznavao ovo ne predstavlja ništa posebno. Možeš verovati da je ovo za nas bilo isto tako neprijatno kao i obelodanjeno ždranje za prase Blinda, i već samo to bi bilo za nas dovoljno da za Lassalle-ovog života nemamo ništa sa čitavom njegovom agitacijom, mada je bilo i drugih razloga. Međutim, to je sad prošlo, i mora se pokazati da li je njegova agitacija bila samo vatra od slame ili tu stvarno ima nečeg.

Verovatno si čuo da je ovde, 9. maja ove godine, umro naš jadni Lupus. To je bio sasvim drukčiji gubitak za partiju od gubitka Lassalle-a. Takvog kao hrastovina čvrstog momka, koji je tako znao da govori narodu i uvek u najtežem trenutku bio na pravom mestu, nećemo više nikad imati. Pune 4 nedelje imao je najgroznije glavobolje, njegov nemački lekar ga je zapustio, i najzad mu je, od velikog izliva krvi u mozak, pukao jedan krvni sud, postepeno je gubio svest i 10 dana posle toga je umro.

Ovde se u Evropi živi dosadno. Ugušivanje poljskog ustanka¹⁹¹ bio je poslednji odsudan događaj; Bismarck je za svoje sudelovanje u tom događaju dobio od cara dozvolu da Dancima oduzme Šlezvig-Holštajn. Biće potrebno mnogo vremena dok Poljska opet bude u stanju da se podigne, čak i uz pomoć dobijenu spolja; pa ipak, Poljska nam je apsolutno neophodna. Za to je kriva niskost nemačkih liberalnih čifta; da su oni psi u pruskoj skupštini pokazali više razumevanja i hrabrosti, moglo je sve dobro da ispadne – Austrija je svakog trenutka bila spremna da udari u zaštitu Poljske i samo je stav Pruske to osujetio, i izdaja gospodina Bonaparte koji je svoja obećanja Poljacima hteo, razume se, da održi samo ako ide *nasigurno*, tj. ako ga zaklanjaju Pruska i Austrija.

Vaš rat preko je, ipak, jedna od najveličanstvenijih stvari koja se može doživeti. Uprkos mnogim glupostima koje se dešavaju u severnim armijama (a prilično i na Jugu), talas osvajanja se, ipak, kreće polako i sigurno napred i u toku 1865. mora u svakom slučaju nastupiti trenutak kada će *organizovani* otpor Juga da se slomi kao perorez i rat će se pretvoriti u banditizam kao i rat karlista u Španiji¹⁴⁷⁷ i onaj nedavno u Napulju.¹⁴⁷⁵ Takav narodni rat, na obema stranama, nešto je nevideno otkad postoje velike države, i on će svakako stotinama godina da naznačuje pravac budućnosti čitave Amerike. Kad jedanput sa ropstvom budu raskinuti najteži okovi političkog i socijalnog razvoja Sjedinjenih Država, onda u zemlji mora da dođe do takvog poleta koji će u najskorije vreme da joj odredi sasvim drugačije mesto u svetskoj istoriji, a armija i flota, koje joj je rat stvorio, ubrzo će zatim naći svoju primenu.

Uostalom, trebalo je shvatiti da je Sever samo teškom mukom mogao da stvori sebi armiju i generale. Oligarhija Juga je, u samom početku, stavila pod svoju upravu ono malo ratne snage zemlje, ona je liferovala oficire i uz to je još prisvojila arsenale. Sever nije zatekao nikakav kadar osim milicije, a Jug se godinama uvežbavao. Jug je od samog početka imao stanovništvo priviknuto na jahanje za laku konjicu, koja je Severu u ovim razmerama nedostajala. Sever je pre[uzeo]¹ od Juga uvedeni način davanja mesta pristašama određene partije; Jug, usred revolucije i pod vojnom diktaturom, nije mogao na to da se obazire. Otuda svi ti promašaji. Ne poričem da je Lee bolji general od svih koje ima Sever i da su njegovi poslednji ratni pohodi na ušančen logor Ričmonda¹²⁴ majstorska dela iz kojih bi slavni pruski princ Friedrich Karl mogao veoma mnogo da nauči. Ali odlučni napadi Granta i Shermans učinili su najzad ipak svaku strategiju beskorisnom. Da je Grant žrtvovao ogromno mnogo ljudi jasno je, ali da li je mogao drukčije? Nema baš nikakvu predstavu o visini discipline Vaše armije, o koheziji koju ima u paljbi, o njenoj sposobnosti i raspoloženju da podnosi napore, a naročito, o vrsti i

¹ teško čitljivo

načinu njenog *moral*a, tj. šta od nje sme da se zahteva a da se ona ne demoralise. Sve to mora da se zna pre nego što bi čovek, s ove strane Okeana i uz nepotpune izveštaje i u nedostatku svih urednih karti, smeo sebi da dozvoli donošenje suda. Ali jedno mi se čini sigurnim: da je armija, koju sada vodi Sherman, vaša najbolja armija, koja je toliko jača od Hoodove koliko je Lee-ova armija jača od Grantove.

Vaš regleman i elementarna taktika su, kako čujem, potpuno francuski — dakle, osnovni poredak kolona sa distancom između vodova. Kakvu poljsku artiljeriju sad imate? Ako ova pitanja možeš da mi razjasniš, obavezaćeš me. Šta je s velikim Annekeom? Otkako bitka kod Pitsburg-Lendinga zamalo što nije izgubljena zato što mu se nije pribavilo sve ono što bi prema pruskom reglemanu morao da ima, ja sam ga otpisao. Izgleda da se od Nemaca, koji su učestvovali u celom ratu još najbolje držao Willich, a Siegel je, naprotiv, unmistakably² potvrdio svoju osrednjost. A Schurz, hrabri Schurz, koji je u kiši od kuršuma prvi otpozadi, koje li neprijatelje sada uništava?

A-propos. Pruski topovi koji su uništili Dipel i Zonderburg^[478] na rastojanju od 6500 koraka su naši stari dugi bronzani 24-funtni topovi, izolučeni i podešeni za punjenje odostrag, 54 funtna granata i 4-funtno punjenje! Svojim očima sam ih video.

Srdačan pozdrav Tvojoi ženi.

Tvoj

F. Engels

² očigledno

5

Marx Sophiji Hatzfeldt

u Berlin

[London] subota, 26. nov. 1864.

Draga moja gospodo grofice,

Sa ovih nekoliko redova pisanih na brzu ruku (naime, ima taman još toliko vremena do zatvaranja pošte) javljam Vam da mi se srećom pružila prilika da Blinda *odmah* potkačim i da mu zadam ubedljiv udarac zbog njegovog napada na našeg Lassalle-a.¹³⁸

U ponedjeljak ću Vam poslati napad koji se u obliku pisamceta pojavio u štutgartskom¹ »*Beobachter*«-u. Onda ćete i vezu razumeti.

Vaš potpuno odani

K. M.

¹ Pismo uredniku lista »*Der Beobachter*« u Štuttgartu

6

Marx Sophiji Hatzfeldt
u Berlin

London, 28. nov. 64.

Draga moja gospodo grofice,

Iz priloga¹ ćete videti na osnovu kakvih slučajnosti mi se pružila prilika da obnovim moju prepirku sa eksstudiozusom Blindom i da mu istovremeno, u ime Lassalle-a, zadam udarac.

Vi morate da podstaknete preštampavanje u listovima koji su Vam na raspolaganju, ali *tek dva dana* posle prijema ovog, kako Mayer iz Švapske – tj. urednik lista »Der Beobachter« iz Štutgarta – ne bi mogao da nađe izgovor da ga odbije.^[44]

Vaš potpuno odani

K. Marx

¹ Pismo urednika lista »Der Beobachter« u Štutgartu

7

Marx Josephu Weydemeyeru
u Sent Luis

29. novembra 1864.

I, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W. London

Dragi Weiwi,

Ja i svi u kući neobično smo se obradovali što smo opet od Tebe i Tvoje porodice primili vesti. Moja žena tvrdi da je ona *poslednja* pisala Tvojim ženi i da zato očekuje od nje prvo pismo.

Istovremeno Ti šaljem poštom 4 kopije odštampane *Adrese*¹, koju sam ja sastavio. Nedavno osnovan Međunarodni radnički komitet, u čije ime je *Adresa* objavljena, nije bez značaja. Naime, *engleski* članovi ovog Komiteta su većinom vode ovdašnjih tredjuniona, dakle, stvarni kraljevi radnika u Londonu, isti ljudi koji su Garibaldiju pripremili veličanstven doček i koji su masovnim mitingom u St. James' Hallu (pod predsedništvom Brighta)^[14] sprečili Palmerstona da objavi rat *Sjedinjenim Državama*, što je on bio spreman da učini. Francuski članovi Komiteta su beznačajni, ali oni su neposredni organi vodećih »radnika« u Parizu. Postoji takođe veza sa italijanskim udruženjima, koja su pre kratkog vremena održala^[17] svoj kongres u Napulju. Mada sam godinama sistematski odbijao svako učešće svim »organizacijama« itd., *ovog puta* sam prihvatio, zato što se radi o jednoj stvari na koju je moguće znatno uticati.

Bio sam skoro 14 meseci stalno, i često po život opasno, bolestan od kurbunkula. Sada sam gotovo izlečen.

Da smo izgubili našeg Lupusa, Engels Ti je verovatno pisao.

Čudnom igrom slučaja primio sam ovog petka pismo iz Berlina, u kome me stara Hatzfeldt moli da odbranim Lassalle-a od Blindovog »republikanskog protesta«.^[38] Idućeg dana primio sam Tvoje pismo upućeno Engeltu,^[40] u kojem je *veoma izmenjeno, američko* izdanje te iste drljotine. Trećom slučajnošću poslata su mi istovremeno 2 broja (koja inače nikad nisam video) švapskog »*Beobachter*«-a (iz Štutgarta). U prvom broju urednik² ismejava Blindovo pismo, upućeno njemu i drugim južnonemačkim urednicima, prevedeno s engleskog jezika »gospodina Blinda«, koje je gospodin Blind uputio američkoj naciji, i u kojem, kako kaže, na »*skoro zvaničan zahtev*«

¹ Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika – ² Karl Mayer

daje^[33] svoje nemerodavno mišljenje o Lincolnovom itd. izboru. U tom istom broju urednik kaže da se iz moje knjige protiv Vogta³ vidi kuda vodi Blindova sujeta itd. Na to je sad Blind, preko dr Bronnera iz Bradforda, svoje marionete, poslao *priloženi* odgovor,^[42] u kome 1. raspravlja o svom silnom ugledu u Americi, i 2. ima drskosti da kaže da je afera Vogt »svršena«. To mi je onda bila prilika (koristeći i preštampavajući mesta iz Tvog pisma koja se odnose na Blinda) da staroj Hatzfeldt-ovoj dam željeno objašnjenje⁴ o tom pajacu, a da se ne identifikujem sa onim stranama L[assalle]-ove agitacije⁵ koje mi se ne dopadaju. Piši što pre.

Tvoj
K. Marx

Broj »Beobachter«-a (iz Štutgarta), iz koga sam Ti prepisao Blindovo renomirano pismo, je br. 268 od 17. nov. 1864. Apsolutno je potrebno da mi *za javnu upotrebu* napišeš nekoliko redova o *američkom* uticaju gospodina Blinda.

³ *Gospodin Vogt* – ⁴ *Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Štuttgartu* – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 11.

8

Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

29. novembra 1864.

1, Modena Villas, Maitland Park
Haverstock Hill, N. W. London

Poštovani prijatelju,

Današnjom poštom šaljem Vam 6 primeraka »Address of the Workingmen's International Association«, koju sam ja napisao. Molim Vas da predate jedan primerak, uz moje najlepše pozdrave, gospodi Markheim (u Fuldi). Uručite jedan i gospodinu Miquelu.

Udruženje – ili bolje rečeno njegov komitet – ima izuzetan značaj zbog toga što su u njemu vode londonskih tredjuniona, oni isti ljudi koji su Garibaldiju pripremili veličanstven doček i koji su masovnim mitingom u St. James Hallu^[14] osujetili Palmerstonov plan za rat protiv Sjedinjenih Država. Vode pariskih radnika takode su u vezi s Udruženjem.

U toku poslednjih godina veoma su me bile spopale bolesti (npr. poslednjih 14 meseci opet karbunkuli). Moje privatne prilike su se poboljšale dobijanjem nasledstva posle smrti moje majke.

Verujem da će iduće godine moj rad o kapitalu (60 tabaka) biti najzad gotov za štampu.^[173]

Razloge zbog kojih se za Lassalle-ova života nisam angažovao u njegovom pokretu lako ćete razumeti a da Vam ih i ne izlažem u pojedinostima. Ali to me ipak neće sprečiti – utoliko pre što me za to mole njemu bliski ljudi – da ga sad kad je mrtav ne uzmem u zaštitu od takvih vucibatina kao što je galamdžija Karl Blind.

Bojim se da će početkom leta ili sredinom proleća iduće godine izbiti rat između Italije, Austrije i Francuske. To bi bilo veoma štetno za unutrašnji pokret u Francuskoj i Engleskoj, koji snažno raste.

Nadam se skorim vestima od Vas.

Vaš potpuno odani

K. Marx

9

Marx Lionu Philipsu

u Zalt-Bomel

29. novembra 1864.

1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Dragi ujače,

Nadam se da si sasvim dobrog zdravlja uprkos abominable¹ vremenu. Ovde je sve dobro. Samo sam ja, na veliki užas cele porodice, početkom ovog meseca opet imao jedan karbunkul na levoj strani grudi, koji me je mučio 2 - 3 nedelje. Inače je sve u redu.

Trgovinska kriza, koju sam Ti najavio² mnogo pre nego što je do nje došlo, sada je ovde već davno izgubila svoju oštrinu, mada su njene posledice upravo u manufakturnim distriktima još uvek veoma značajne. Ali zato, po mom mišljenju, naproleće ili početkom leta, predstoji politička kriza. Bonaparta je doterao dotle da mora ratovati da bi mogao da dobije zajam. Venecijanski događaj³ se drži u rezervi (poznajem neke tamošnje ljude) da bi se u slučaju nužde stvorila tačka zapodevanja. Moguće je da će Bonaparta opet naći neki izlaz i onda će održati mir (jer on nije pravi Napoléon), ali to nije mnogo verovatno.

Priloženu odštampanu *Adresu*³ sam ja napisao. Stvar stoji ovako: u septembru su pariski radnici poslali jednu deputaciju londonskim radnicima na demonstracije za Poljsku. Za tu priliku je obrazovan međunarodni Radnički komitet. Ova stvar nije nevažna zato što su 1. u Londonu na čelu isti ljudi koji su Garibaldiju priredili veličanstven doček i svojim masovnim mitingom, u St. James'Hallu,⁴ uz učešće Brighta, sprečili rat sa Sjedinjenim Državama. Jednom reči to su stvarni radnički vodi iz Londona, sa 1 ili 2 izuzetka, sve sami radnici. 2. Sa pariske strane su na čelu g. Tolain (i sâm ouvrier⁴) i Komp., to jest isti ljudi koje je samo intriga Garnier-Pagès-a, Carnot-a itd. sprečila da na poslednjim izborima u Parizu, u svojstvu predstavnika tamošnjih radnika, uđu u Corps législatif, i 3. sa italijanske strane su pristupili predstavnici 4 - 500 italijanskih radničkih klubova, koji su pre nekoliko nedelja održali svoj opšti kongres u Napulju, toliko značajan da je i sâm »Times« smatrao

¹ groznom - ² Vidi u 37. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 106. -

³ Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika - ⁴ radnik

dovoljno važnim da mu u svom listu posveti¹⁴⁷⁹¹ nekoliko desetina redova.

U *Adresu* nisam, ali u uvod *Statuta*⁵ sam morao, iz učtivosti prema Francuzima i Italijanima, koji uvek upotrebljavaju bombastične fraze, da ubacim nekoliko beskorisnih reči.⁶

Iz Amerike sam, pre nekoliko dana, primio pismo od svog prijatelja Weydemeyera, pukovnika stajaćeg puka u Sent-Luisu (Misuri). On, između ostalog, doslovce piše: »Na žalost, zadržaćemo se ovde, u Sent-Luisu, zato što je zbog velikog broja ‚konzervativnih‘ elemenata, ovde stalno potrebna vojna sila da bi sprečila pobunu i eventualno oslobodenje mnogobrojnih južnjačkih zarobljenika . . . Čitav ratni pohod na Virdžiniju je blunder,⁷ koja nas je koštala hekatombe ljudi. Ali uprkos svemu Jug neće moći još dugo da izdrži: on je svog poslednjeg čoveka poslao na bojno polje i ne može više novu vojsku da prikupi. Sadašnja invazija na Misuri, kao i napadi na Tenesi, imaju samo karakter ispada, razbojničkih prepada: ne može se ni misliti na ponovno trajno zauzimanje izgubljenih oblasti.«¹⁴⁸⁰¹

Kad pomislim, dragi ujače, da se pre 3 1/2 godine, prilikom izbora Lincolna, radilo samo o tome da se robovlasnicima ne čine *nikakve dalje koncesije* a da je sada *ukidanje ropstva* priznat i delimično već ostvaren cilj, onda se mora priznati, da *nikada* jedan takav džinovski preokret nije tako brzo izveden. To će biti od najblagotvornijeg uticaja na ceo svet.

Naš sunarodnik *Benjamin Disraeli* se ove nedelje opet veoma obrukao nastupivši na jednom javnom mitingu¹⁴⁸¹¹ kao andeo-čuvar high church,⁸ church rates⁹ i kao protivnik kritike u oblasti verskih pitanja. On je najbolji dokaz kako veliki talenat bez ubedenja stvara ološ, mada i »right honorable«¹⁰ ološ sa širitima.

Nemački magarci, na čelu sa bivšim popom Kinkelom, opet su se ovde, u aferi Müller, dobro obrukali.¹¹

Srdačni pozdravi cele porodice Tebi, a s moje strane Jettchen, Doktoru, Fritzu¹² i ostalima.

Tvoj odani nećak

K. M.

⁵ Provizorni Statut Medunarodnog udruženja radnika – ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. – ⁷ greška – ⁸ visoke crkve – ⁹ crkvenih dažbina – ¹⁰ vredan poštovanja – ¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 7. – ¹² Henrietti van Anrooy, Dr vanAnrooyu i Friedrichu Philipsu.

10

Marx Sophiji Hatzfeldt

u Berlin

(Koncept)

22. dec. 1864.

1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Draga moja gospodo grofice,

Pre nekoliko dana jedan prijatelj iz Hamburga poslao mi je »Nordstern« s mojom, štamparskim greškama izmenjenom, izjavom protiv Blinda.¹

Ovu izjavu sam dao po Vašoj želji, mada mi je njena redakcija teško pala zato što se nisam slagao sa Lassalle-ovom *političkom taktikom*.^[39] Ali bestidan Blindov napad na pokojnog Lassalle-a u listu »Die Westlichen Post« iz *Sent Luisa* je otklonio sva moja dvoumljenja. Kojim ste listovima poslali moju izjavu, bilo mi je apsolutno nepoznato. Najmanje sam pomišljao na »Nordstern«. No gospodin Bruhn je iskoristio ovu priliku da učini »nepristojan gest« prema meni i da u primedbi kaže svetu kako sam ja tražio pristup u njegov list na zadnja vrata i premilostivo ga dobio samo zahvaljujući sasvim posebnoj protekciji sa treće strane. Ne sumnjam da će njegov pajtaš u Americi² ovo da iskoristi. Da li gospodin Bruhn želi silom da me natera da javno raskrinkam njegovu naduvenu ništavnost?

Ako Bruhn, Bernhard Becker i njima slični, ma na koji način, neprijateljski istupe protiv mene i onih mojih stremljenja koje i sam smatram štetnim za radnički pokret, onda će se nad glavama te gospode dići takva oluja da će se samo čuditi. Razlozi starog ličnog prijateljstva i partijskog obzira, koji su me vezivali kad je bio u pitanju Lassalle, apsolutno otpadaju prema ovim dii minorum gentium.³ Ovo izjavljujem jednom za svagda, da mi se kasnije možda ne bi prebacivala dvoličnost i bezobzirnost.

Molim da se *Osannaesti brimer ni u kom slučaju* ne štampa, i ako su u tom pravcu već preduzeti koraci, da se štampanje obustavi.^[482]

¹ Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Štuttgartu – ² Karl Blind – ³ drugo-razrednim veličinama

Ne usudujem se da izreknem bilo kakvu želju za novu godinu, pošto znam, da Vam je stara godina, draga moja gospodo grofice, ostavila samo još uspomene.

Vaš potpuno odani

K. M.

11

Marx Carlu Siebelu

u Elberfeld

22. dec. 1864.

1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Dragi Siebel,

Srećna Nova godina!

Verovatno si video da smo Engels i ja obećali svoju saradnju berlinskom »Social-Demokrat«-u.^[483] Međutim, entre nous¹ rečeno, list mora ili da se odrekne apoteoizacije Lassalle-a ili ćemo se mi odreći lista. No, jadnici, u teškom su položaju.

Verovatno si primio *Adrese*² koje sam Ti poslao i svakako pogodio da sam ih ja napisao. Zbog *ovdašnjeg pokreta* nam je važno da do priključenja ovdašnjem Centralnom komitetu dođe na zahtev nemačkih radničkih udruženja. (Italija i Francuska su to već u više mahova učinile.) No Liebknecht mi piše^[484] da će se berlinsko Udruženje štampara priključiti, a da je priključenje Opšteg nemačkog radničkog saveza veoma neizvesno zbog intriga gospodina Bernharda Beckera, čiji je značaj Lassalle »otkrio«. (Među nama, to je verovatno *jedino otkriće* koje je Lassalle učinio.) Danas sam staroj Hatzfeldtovici napisao neku vrstu pretećeg pisma, naravno, *sub rosa*³.

No bilo bi veoma poželjno kada bi mogao da skokneš do Zolingenena i u moje ime izložiš nožaru *Klingsu* kako je od najveće važnosti da Nemački radnički savez na svom kongresu u Diseldorfu, 27. decembra o. g., donese odluku o svom priključenju Međunarodnom udruženju.^[485] Mogao bi uzgred da nagovestiš da se takva ništavila, kao što je B. Becker itd., naravno, ne interesuju za samu stvar, već za »infiniment petite«,⁴ tj. za svoju sopstvenu ličnost. Ali ovakav nagoveštaj mora da se izvede *diplomatski*, ne uplićući mene.

Ti razumeš da će pristupanje Opšteg nemačkog radničkog saveza biti potrebno samo na početku protiv naših ovdašnjih protivnika. Kasnije, čitava ustanova ovog Udruženja mora da se rasturi, kao na lošu osnovu postavljena.

Ako mi sad, konačno, ne napišeš nekoliko redova, pretpostaviću da si me sasvim izneverio i baciću na Tebe anatemu.

Tvoj

K. M.

¹ među nama – ² Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika – ³ uvijeno
– ⁴ beskonačno malo

1865

12

Marx Hermannu Jungu
u London

[oko 8. januara 1865]
58, Dover Street, Oxford Street,
Manchester^[486]

Dragi moj Jung,

Bio sam prilično ogorčen kad sam pročitao u brojevima »Bee-Hive« i »Miner« od ove nedelje da je na posljednjem sastanku našeg komiteta:

»jednoglasno odlučeno da se na večernje poselo, koje se priređuje 16. januara, pozovu gg. Beesly, Grossmith, Beales i Harrison«.

Ne pominjem čit anahronizam, naime da nikakva takva odluka nije donesena na sednici **prošlog** utorka.

Ono čemu zameram jeste sušta laž da je bio pozvan g. Grossmith.

Ovaj Grossmith, mada retko prisustvuje ili nikad ne prisustvuje našim sednicama, figurira kao član komiteta na svim našim proglasima.

Kako bi mogao naš komitet pozvati člana našeg komiteta na večernje poselo koje priređuje naš komitet? Treba li ovo, možda, da bude neka vrsta premije koja se dobija zbog redovnog neprisuštvovanja našim nedeljnim sednicama?

Pošto se ne mogu vratiti u London pre kraja iduće nedelje, vi ćete me mnogo obavezati ako na sednici idućeg utorka upitate:

Ko je pisac tog izveštaja u listovima »Bee-Hive« i »Miner«?

Ko je ovlastio tog pisca da načini naš komitet »nesvesnim« orudem uzdizanja g. Grossmitha?

Odmah ćete shvatiti koliko je važno da se u korenu preseče svaki pokušaj da se naš komitet pretvori u oruđe mesnih ambicija ili svakojakih intriga.

Obavezaćete me ako me obavestite na gornju adresu – a pod pretpostavkom da ste tražili objašnjenje – kakav ste odgovor dobili.^[487]

Salut et fraternité¹

K. Marx
Prevod s engleskog

¹ Pozdrav i bratstvo

13

Engels Rudolfu Engelsu
u Barmen

[Mančester] 10. 1. 65.

Dragi Rudolfe,

Moje mišljenje o američkom ratu je ovo: Jug se malo-pomalo iscrpljuje i ne može svoju vojsku da obnovi. Sever nije još ni polovinu svojih resursa stavio u pokret. Jug se ograničio na odbranu, i to toliko, da su ofanzivni protivudari, kao što su bili napr. Longstreet-ovi u Šenandou,^[488] sada prošlost. Hood je pokušao još jedan, ali time je bila jednim udarcem odlučena njegova nemoć i čitav rat. Na svim tačkama Sever je nadmoćniji od svog južnog protivnika i povrh svega ima još na raspolaganju 40 000 Shermanovih ljudi koji mogu da idu gde hoće i svuda snage, veze, izvori za pomoć i zalihe Juga, koje čak usred Juga uništavaju. Čarlston će najkasnije za 4 - 6 nedelja morati da padne^[489] pošto ga je Sherman opkolio prema kopnu. Jug ima samo još jednu armiju, onu u Ričmondu. Ova će armija u ovoj godini sigurno da bude odlučno potučena, a time je odbrana Juga *pomoću vojske* gotova. Posle toga može da dođe do gerilskog rata, razbojništva itd., i to će verovatno da traje do iduće godine.

Ako Jug naoruža svoje crnce, onda utoliko bolje za Sever. Ali oni će se čuvati. Najviše u poslednjem trenutku. A ni crnci nisu tako glupi da će se dati ubijati za bič koji ih batina.

Biće sigurno trenutaka u kojima će opet biti nešto boljih izgleda za Jug od ovih sada, ali toga je već isuviše često bilo i to me ne može zavesti. To su trenuci kad treba *prodavati*.

Da ćemo dobiti pamuk iz Amerike, ne verujem; ali da će cene u prvi mah da padaju, to verujem. Pamuk je sada tako često artikal špekulacije da na cene utiče svaka fluktuacija mišljenja. Pored toga, u Liverpulu leži 500 000 bala pamuka, a ljudi su ovde skloni da padaju u krajnost i da viču: Jug je propao, za 14 dana mora da položi oružje itd. — pri tom ne može da se misli na povišenje cena. Mi ćemo se ravnati prema vestima koje dobijamo, ali ni trenutka ne zanemarujući činjenicu da je Stock¹ u Liverpulu duplo veća od prošle godine. Isto tako mislim da će 1865. godina da se završi sa nižim cenama od sadašnjih, pošto možemo da očekujemo više pamuka iz svih krajeva.

Tvoj Friedrich

¹ zaliha

14

Marx ćerki Jenny
u London11. januara 1865.
58, Dover Street, Manchester

Milo moje dete,

Želeo sam da napustim Mančester sutra, ali teško da ću moći to da učinim pre iduće nedelje (15. januara)¹⁵⁶. Ernest Jones, s kojim mi je veoma stalo da porazgovaram, neobično je zaposlen u susednim gradovima i pozvao je mene (i Engelsa) u sledeći *petak* uveče, kad će biti kod kuće. Još ga nisam video i ne bih mogao da ga vidim pre toga dana. Ovo je jedan od uzroka odlaganja. Ima i drugih, ali u svakom slučaju neću ostati duže nego do nedelje.

Nemački prevod »Adrese radničkoj klasi«¹ preštampan je u listu »Mainzer Zeitung«²¹⁴⁹⁰, a »Poslanica Lincolnu«³ u dnevniku »Berliner Reform« i londonskom nedeljnom listu »Hermann«. Ovu drugu počast verovatno dugujemo bojazni g. Jucha da bi njegov konkurent Bender mogao monopolisati »našu zaštitu«.

Vreme je ovde gadno. Danas »sunce sija«, kako kaže Müller, ali njegovi zraci se odbijaju o ledene kaplje koje pokrivaju prljave ulice. Čak i sunčevi zraci moraju ovde uvek da padaju na nešto neprijatno.

Još nisam video nekog od Borchardtovih, a što se tiče Gumpertovih, sinoć sam samo nekoliko minuta razgovarao sa doktorom.

Prilikom svog dolaska nisam našao Fredericka⁴, već umesto njega pismo sa obaveštenjem da će se vratiti iz lova na lisice u šest časova. Uostalom, on je unapred preduzeo sve potrebne mere za moj »entrée joyeuse«⁵ (sa Tvojim velikim poznavanjem istorije nećeš biti u nedoumici šta je to »entrée joyeuse«). Da li promena mesta boravka znači za njega poboljšanje – izgleda mi prilično sporno. U svakom slučaju, ovi ljudi su manje drski.

Uzgred budi rečeno. Upravo sada se silno obogatila »chronique scandaleuse«⁶ u krugu Freiligratha, ukoliko je taj krug u vezi sa Švajcarskom generalnom bankom. U Ženevi se pojavio pamflet u kome se otkriva sramno rukovođenje Fazyja, Freiligrathovog »pri-

¹ Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika – ² »Mainzer Journal« – ³ Abrahamu Lincolnu, predsedniku SAD – ⁴ Friedricha Engelsa – ⁵ »Svečano uvodjenje« – ⁶ hronika skandala

rodnog pretpostavljenog.^[491] On je bio prinuđen da podnese ostavku na položaj glavnog direktora banke i »um zu retten, was zu retten ist«⁷ (doslovno ovako) na njegovo mesto je postavljen Jevrej in Reinach, a ovome su kao pomoćnici pridodati jedan Francuz i – Karl Vogt, koji podlo izdaje i optužuje Fazyja i javno istupa protiv njega, svog bivšeg idola, čoveka čija je on, u stvari, čista »tvorevina«.

Pretpostavljam da znate da je berlinska policija *konfiskovala* prvi »pretplatnički broj« lista »Der Social-Demokrat«.^[492] Ovo je prilično povoljan događaj. Tim drugarima je potrebno izvesno malo političko mučeništvo.

Nadam se da je sve u redu kod kuće. Pošta je mačka otišla, miševi treba kolo da vode. Pozdravi Ma, »Success«, »Mine Own« i »Prophet«.⁸ A što se Tebe tiče, dragi moj Aarone, sanjao sam Te prošle noći i video u Tvom Bloomer-kostimu kako izvodiš najčudesnije skokove, gotovo leteći kroz vazduh, pošto si pre toga izvanredno izvela Davenport-trik.^[493] Uspeh mog starog znanca ispunjavao me je osećanjem ponosa te sam se prigušeno smejao u rukav, likujući, i živo sam se sećao prilično negracioznog plesa koji si u minula vremena odigrala pred zlatnim teletom u pustinji.⁹

Pokaži Ma priloženo pismo. Ona će se setiti [Bockum-Dolffsa] iz Pariza. On je sada srećni otac desetoro dece sa kojom »skita« po svetu.¹⁰

Prevod s engleskog

⁷ »Da bi se spaslo što se spasiti može« – ⁸ »Mamu« – Jenny Marx, »Onu što reda uspehe« – L.auru, »Moju rodenu« – Eleanor i »Proroka« – Helenu Demuth. – ⁹ Ovde je na kraju lista isečena uska traka hartije na kojoj se, verovatno, nalazio potpis. – ¹⁰ Ovaj pasus je dopisan na prvoj strani u gornjem levom uglu.

15

Marx Jochannu Baptistu Schweitzeru

u Berlin

(Koncept)

J. B. Schweitzeru («Soc[ial]-Dem[okrat]»)

London, 16. jan. 1865.

Gospodine,

Vaš »Soc.-Dem.« donosi, uprkos tome što postoji kratko vreme, već drugi napad na »Medunarodno udruženje«¹. Čekam samo na »treći« pa da zajedno sa svojim prijateljima javno izjavim da prekidam svaku vezu sa Vašim listom. U slučaju takvog prekida bio bih primoran da izvesne stvari, o kojima do sada nisam govorio iz partijskih obzira, »kritički« obradim, a koje se izvesnoj gospodi ni u kom slučaju ne bi dopale. Prvi napad protiv »Medunarodnog udruženja« bio je sadržan u jednom budalastom pasažu Beckerove »poslanice«.¹⁴⁹⁴ Nisam Vas smatrao odgovornim za to baš stoga što je to »poslanica«, a Vi ste, na nesreću, u zvaničnom odnosu prema »Opštem radničkom savezu« (veoma različitom od radničke klase).

Drukčije stoji stvar sa drsko lažnim ogovaranjem gospodina Mosesa Heßa¹⁵⁴, koje uz malo obzira prema meni i mojim prijateljima niste ni u kom slučaju smeli da objavite, a koje ste mogli da objavite samo sa namerom da mene provocirate.

O Mosesovoj tvorevini javno ću se izjasniti² pošto prikupim sigurne vesti iz Pariza. A što se tiče sramnog članka koji ste Vi objavili, molim da mi se stavi do znanja da li to treba da smatram kao objavu rata od strane »Soc.-Dem.«?

Vaš potpuno odani
K. Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 20. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 29.

16

Marx Johannu Baptistu von Schweitzeru
u Berlin^[495]

London, 13. februara 1865

... kako je napisom M. Heßa u danas primljenom broju 21 naša izjava¹ delimično zastarela, neka sada ostane na tome.^[83] Doduše, u našoj izjavi je bila sadržana još jedna tačka, pohvala antibonapartističkom držanju pariskog proletarijata i savet nemačkim radnicima da se povedu za tim primerom. Ovo nam je bilo važnije od napada na Heßa. Međutim, mi ćemo na nekom drugom mestu opširno izneti svoje mišljenje o odnosu radnika prema pruskoj vladi.²

U Vašem pismu od 4. februara kažete da sam ja sâm opominjao Liebknechta neka ne tera mak na konac da ga ne bi poslali do davola. Sasvim je tako. No ja sam mu u isto vreme pisao da se *sve* može reći ako se pogodi pravi način.³ A način na koji je i na samom berlinskom meridijanu »mogućno« polemisati *protiv* vlade zacemento se veoma razlikuje od koketiranja ili čak prividnog kompromisa s vladom! I lično Vama sam pisao da »Der Social-Demokrat« mora izbegavati čak i privid takvog kompromisa.

Iz Vašeg lista vidim da o ukidanju zakona protiv udruživanja vlada govori dvosmisleno i s namerom da dobije u vremenu. Međutim, u jednom telegramu »The Times« kaže da se vlada blagonaklono izjasnila o potpomaganju kooperativnih društava od strane države, koje stavlja u izgled.^[93] Nipošto se ne bih čudio ako je »The Times« izuzetno jednom dao tačnu vest!

Udruženja zajedno sa trades unions⁴, koji iz njih izrastaju, imaju ogroman značaj ne samo kao sredstvo organizovanja radničke klase za borbu s buržoazijom – taj značaj se između ostalog pokazuje i u tome što čak i radnici Sjedinjenih Država i pored izbornog prava i republike ne mogu biti bez njih – nego u Pruskoj, i uopšte u Nemačkoj, pravo udruživanja osim toga predstavlja lomljenje policijske vlasti i birokratizma, ono znači kraj uredbe o posluži^[94] i gazdovanja plemstva na selu⁵, ukoliko to je mera koja »podanike« pretvara u punopravne građane, koju bi Progresistička partija^[63], tj. svaka buržoaska opoziciona stranka u Pruskoj, ako nije izgubila razum, mogla sto

¹ Redakciji lista »Der Social-Demokrat«. Izjava – ² Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 31 - 63. – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 20. – ⁴ sindikatima – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 29.

puta pre odobriti nego pruska vlada ili čak vlada jednog Bismarcka! Naprotiv, s druge strane, potpora pruske kraljevske vlade kooperativnim društvima – a svako ko poznaje pruske prilike zna već unapred u kakvim neizbežno patuljastim dimenzijama se ta potpora može kreirati – jeste kao ekonomska mera nula, dok se u isti mah time proširuje sistem tutorstva, deo radničke klase se podmićuje, a pokret lišava udarne snage. Kao što se građanska stranka u Pruskoj obrukala i dospela u svoj sadašnji mizerni položaj, naročito zbog toga što je ozbiljno verovala da joj je s »novom erom«^[107] vlada pala u krilo po milosti kneza-namesnika, tako će se i radnička partija još većma obrukati ako bude uobražavala da će joj u Busmarckovoj eri, ili ma u kojoj drugoj pruskoj eri, po milosti kraljevoj zlatne jabuke padati u usta. Da će doći do razočaranja u Lassalle-ove nesrećne iluzije o nekoj socijalističkoj intervenciji neke pruske vlade, to je van svake sumnje. Logika stvari reći će svoje. Ali *čast* radničke partije iziskuje da ona odbaci takve iluzije još pre nego što se njihova šupljost otkrije iskustvom. Radnička klasa ili je revolucionarna ili je – ništa.

17

Marx Victoru Le Lubez-u
u London

[London] 15. februara 1865.

Dragi moj Le Lubez,

Uspeh našeg Udruženja opominje nas da budemo oprezni. Po mom mišljenju, priključujući se našem Veću, g. Beales bi pokvario celu stvar.¹ Smatram ga časnim i iskrenim čovekom. Istovremeno on nije i ne može biti ništa drugo do buržoaski političar. On je slab, prosečan i slavloljubiv. Na idućim parlamentarnim izborima hoće da se kandiduje za Merilebone. Samo na osnovu ove činjenice trebalo bi isključiti njegov ulazak u naš Komitet. Mi ne možemo postati postolje za sitne parlamentarne ambicije.

Možete biti sigurni da će, ako Beales bude primljen, le ton cordial, sincève et franc² kojim se sada odlikuju naše debate nestati i ustupiti mesto praznoslovlju. Stopama Bealesa će krenuti Taylor, taj nepodnošljivi tip i ulizica.

U očima sveta ulazak Bealesa bi promenio čitav karakter nšeg Udruženja. Postali bismo jedno od mnogobrojnih udruženja koje je on udostojio svog pokroviteljstva. Gde se on ugura, doći će i drugi iz njegove klase, i naši do sada uspešni napori u oslobađanju engleskog radničkog pokreta pokroviteljstva buržoazije ili aristokratije biće uzaludni.

Unapred znam da će, ako Beales bude primljen, niz pitanja, uglavnom socijalnog karaktera, koja budu pokrenuta, nagnati Bealesa da podnese ostavku. Moraćemo da pripremimo proglose o agrarnom pitanju itd., koje on neće moći da potpiše. Zar nije mnogo bolje ne primiti ga nego mu posle pružiti mogućnost da nas se odrekne?³

Znam da će posle nerazumnog koraka koji je preduzeo gospodin Dell⁴ biti izvesnih teškoća sa ovom kandidaturom.

Mislim da bi u toku mirnih razgovora sa glavnim engleskim članovima čitavo pitanje moglo da se uredi pre nego što se vrati u Komitet.

Bratski Vas pozdravlja

K. Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 36. – ² srdačan, iskren i otvoren ton – ³ U sačuvanom engleskom tekstu ovog pisma nedostaju sledeća tri pasusa: oni se daju prema francuskom prevodu. – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 36.

Uzgred rečeno. Pored svog vaskolikog oduševljenja za Poljsku, g. Beales do sada nije ništa učinio sem što je pod rukovodstvom vojvode od . . .⁵ osujetio sve manifestacije za Poljsku. Juče je ponovo pokušao sa istim manevrom na isti podsticaj.⁶

Prevod s francuskog

⁵ Na ovom mestu rukopis je oštećen. – ⁶ Očigledno se misli na vojvodu od Townshenda.

18

Engels Ottu Meißneru
u Hamburg

Mančester, 22. febr. 1865.

Poštovani gospodine,

Vaše cenjeno pismo od 17. o. m. primio sam tek sada, zato što je poštanska veza a preko Ostendea bila puna tri dana prekinuta, i veoma ste me zadužili što ste odmah preuzeli izdavanje, a još više što ste se pobrinuli za brzo štampanje.¹

Prihvatam honorar od 2 lujdora po štamparskom tabaku i takode Vam prepuštam da odredite veličinu tiraža, ipak pod uslovom da mi ga saopštite u svom idućem pismu; razume se [da]² ovaj honorar mogu da pri[hvatim samo za prvo izdanje].

Kratke vesti za n[ovine će biti ne]odložno obezbedene.

Prividno odugovlačenje ovde u [odašiljanju], na koje ste s pravom ukazali, sastoji se u sledećem: bio sam gotov u subotu uveče, 11. februara, i pisao sam kasno noću propratno pismo; pismo je predato u ponedeljak, 13-og, u 10 časova ujutro, i otišlo je još u ponedeljak uveče poštanskim brodom iz Dovera – kako bi otišlo i da sam ga predao još u subotu uveče. Pobožni Englezi ne otpremaju poštanske parobrode nedeljom uveče, barem ne za Ostende.

S osobitim poštovanjem
Fr. Engels

Nadam se da ću 12 primeraka da primim ovde poštom 27. ili 28. o. m.

¹ Friedrich Engels, *Prusko vojno pitanje i nenačka radnička partija* (vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 33). – ² Reči koje se ovde i dalje u tekstu nalaze u uglastim zagradama, u rukopisu su, zbog spoljašnjih uticaja, postale nečitke.

19

Marx Wilhelmu Liebknechtu
u Hanover^[496]

[London, 23. februara 1865]

. . . U nekoliko kratkih izvoda, koje je Eccarius dao iz mog govora održanog u Udruženju radnika, ima mesta koja sadrže misli *direktno suprotne onome što sam ja rekao*.^[110] Ja sam mu o tome pisao, prepuštajući mu da to u svom idućem dopisu ispravi ili ne ispravi pošto mi u sadašnjim uslovima nije mnogo do toga stalo.

20

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

23. februara 1865.

1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Poštovani prijatelju,

Juče sam primio Vaše veoma interesantno pismo i sada ću da Vam odgovorim tačku po tačku.

Najpre ću da Vam ukratko izložim svoj odnos prema Lassalle-u. Za vreme njegove agitacije prestale su veze među nama: 1) zbog razmetljivog samohvalisanja s kojim je u isti mah bilo spojeno najbestidnije plagiranje mojih i drugih dela; 2) jer sam *osudivao* njegovu *političku* taktiku; 3) jer sam mu još *pre* otpočinjanja njegove agitacije iscrpno ovde u Londonu objasnio i »dokazao« da je neposredno *socijalistička* intervencija »države Pruske« – besmislica. U pismima upućivanim meni (1848 - 1863), kao i prilikom ličnih susreta sa mnom, on je stalno izjavljivao da je pristalica partije koju ja predstavljam. Čim se u Londonu (krajem 1862) uverio da *sa* mnom ne može da se titra, on je odlučio da *protiv* mene i stare partije ustane kao »radnički diktator«. Uprkos svemu tome, ja sam priznavao njegove agitatorske zasluge iako mi je pri kraju njegove kratke karijere ta agitacija i samome izgledala sve dvosmisljenija. Njegova iznenadna smrt, staro prijateljstvo, pisma grofice Hatzfeldt puna kuknjave i gnev zbog *kukavičke drskosti* buržoaskih listova prema onome kog su se dok je bio živ toliko bojali, sve to skupa podstaklo me je da objavim jednu kratku izjavu¹ protiv bednog Blinda, no koja se nije odnosila na *sadržinu* Lassalle-ove delatnosti. (Hatzfeldtovica je tu izjavu poslala »Nordstern«-u.²) Iz istih razloga, i u nadi da ću moći da uklonim elemente koji su mi se činili opasni, ja sam, zajedno s Engelsom, obećao da ću saradivati u »Social-Demokrat«-u (taj list je doneo prevod *Adrese*³ i ja sam po njegovj želji napisao jedan članak o Proudhonu, povodom njegove smrti³) i, pošto nam je Schweitzer poslao *zadovoljavajući program njegovog uređivanja*, dozvolio sam da nas navede kao saradnike. Kao garancija nam je služilo i to što je W. Liebknecht bio nezvaničan član uredništva. Međutim, ubrzo se pokazalo – dokazi o tome došli su u naše ruke – da je *Lassalle* u stvari

¹ Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Stuttgartu – ² Vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 10. – ³ O P. J. Proudhonu (pismo J. B. Schweitzeru)

izdao partiju. On je s Bismarckom sklopio formalan ugovor (pri čemu, naravno, nije imo *nikakvih* garancija u *svojim* rukama). Krajem septembra 1864. trebalo je da pode u Hamburg i da tamo (zajedno sa šašavim Schramom i pruskim policijskim špijunom Manom) »*pri-sili*« Bismarcka na prisajedinjenje Šlezvig-Holštajna, tj. da to prisajedinjenje proglasi u ime »radnikâ«, itd., za šta je Bismarck obećao opšte pravo glasa i neke socijalističke šarlatanerije. Šteta što Lassalle nije mogao ovu komediju da odigra do kraja! Onda bi se videlo koliko je bio smešan i nasamaren! I zauvek bi bio učinjen kraj pokušajima takve vrste!

Lassalle je dospao na ove stranputice zato što je, à la gospodin Miquel bio »*realan političar*«, samo većeg formata i s dalekosežnijim ciljevima! (By the bye⁴, ja sam o Miquelu bio odavna toliko načisto da sam njegovo istupanje⁵ objašnjavao sebi tim što Nacionalni savez¹⁸⁶¹ pruža jednom malom *hanoverskom* advokatu izvršnu priliku da progovori pred Nemačkom, van svoja četiri zida, i da tako porasloj »*realnosti*« svoje ličnosti povratnim dejstvom pribavi važnost u samom Hanoveru, igrajući pri tom, pod »*pruskom*« zaštitom, ulogu »*hanoverskog*« Mirabeau-a.) Kao što su Miquel i njegovi sadašnji prijatelji zgrabili za perčin »novu eru«¹⁸⁶⁷, koju je inaugurisao pruski princ-regent, da bi se uključili u Nationalverein i čvrsto uhvatili za »*prusko čelo*«¹⁸⁹⁷, kao što su uopšte svoj »*gradanski ponos*« razvijali pod *pruskom zaštitom*, tako je Lassalle hteo da igra markiza Pozu proletarijata sa Philippom II od Uckermarka⁶, a da Bismarck bude svodnik između njega i pruske kraljevine. On je samo podražavao gospodu iz Nationalverein-a. No dok su ova pozivala prusku »*reakciju*« u interesu buržoazije, Lassalle je Bismarcku stiskao ruku u interesu proletarijata. Ta gospoda su imala utoliko više prava na to nego Lassalle što je buržoa navikao da interes koji mu je najbliže pred nosom shvati kao »*realnost*« i što je ta klasa faktički svuda, pa čak i s feudalizmom, pravila kompromis, dok radnička klasa po prirodi stvari mora da bude časno »*revolucionarna*«.

Za jednu teatralno-sujetnu prirodu kao što je bio Lassalle (koji se ipak nije mogao potkupiti takvim tričarijama kao što su položaji, gradonačelničko zvanje itd.) misao o nekom neposrednom podvigu — koji bi u interesu proletarijata izveo Ferdinand Lassalle! — bila je veoma zavodljiva. On je u stvari odveć slabo poznao stvarne ekonomske uslove takvog podviga a da bi prema sebi mogao biti kritičan! S druge strane, nemački radnici su, usled podle »*realne politike*«, po kojoj je nemačka buržoazija trpela reakciju od 1849. do 1859. i mirno posmatrala zaglupljivanje naroda, bili i suviše »*demoralisani*« a da ne bi klicali jednom takvom vašardžijskom spasitelju koji je obećavao da će im pomoći da se jednim skokom nađu u obećanoj zemlji.

⁴ Uostalom — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 36 i 37. — ⁶ Wilhelmom I

Ali vratimo se na ono o čemu sam počeo da govorim! Tek što je osnovan »Social-Demokrat«, pokazalo se da je stara Hatzfeldtovica htela da naknadno izvrši Lassalle-ov »testament«. Ona je preko Wagenera (iz »Kreuzzeitung«) stajala u vezi sa Bismarckom. Ona je Bismarcku stavila na raspolaganje »Radnički savez« (Opšti nemački)⁷, »Social-Demokrat« itd. Trebalo je da aneksija Slezvig-Holštajna bude proglašena u »Social-Demokrat«-u, da Bismarck uopšte bude priznat kao pokrovitelj, itd. Ceo ovaj lepi plan bio je *osujećen* zahvaljujući tome što smo u Berlinu i u uredništvu »Social-Demokrat«-a imali Liebknechta.⁷ Iako se Engelsu i meni nije svidalo uređivanje lista, ulizički kult Lassalle-a, prigodno koketiranje s Bismarckom itd., bilo nam je, naravno, važnije da za neko vreme budemo javno na strani lista, kako bismo sprečili intrige stare Hatzfeldtovice i potpuno kompromitovanje radničke partije. Mi smo stoga pravili bonne mine à mauvais jeu⁸, iako smo privatno stalno pisali »Social-Demokrat«-u da bi trebalo da se bore protiv Bismarcka isto tako kao i protiv naprednjaka.⁶³ Trpeli smo čak i da razmetljivi ficfirić Bernhard Becker, koji sasvim ozbiljno veruje u važnost koju mu je testamentom ostavio Lassalle, intrigira protiv *Medunarodnog udruženja radnika*.⁹

Medutim, članci gospodina Schweitzera u »Social-Demokrat«-u postajali su sve više bizmarkovski. Ja sam mu još pre toga bio pisao da je naprednjake moguće *zastrašiti* u »koalicionom pitanju«, ali da *pruska vlada neće ni sad niti ikad* pristati na potpuno ukidanje zakona o koaliciji, jer bi to značilo prodor u birokratizam, priznanje punoletstva radnika, likvidaciju Uredbe o posluzi, ukidanje plemićke prakse batinjanja po turu na selu itd., itd., što Bismarck nikad ne bi dozvolio i što je uopšte nespojivo s pruskom *birokratskom* državom.¹⁰ Dodao sam da će vlada, ako Skupština odbaci zakone o udruživanju, pribeci *frazama* (frazama kao na primer da socijalno pitanje zahteva »dublje« korake itd.) da bi održala te zakone. Sve se to obistinilo. A šta je uradio gospodin von Schweitzer? Napisao je članak za Bismarcka,¹⁰⁵ a svoje junaštvo štedeo protiv takvih *infiniment petits*¹¹ kao što su Schulze, Faucher itd.

Ja verujem da Schweitzer i ostali misle *pošteno*, no oni su »*realni političari*«, oni hoće da vode računa o *postojećim* prilikama i neće da tu *privilegiju* »realne politike« prepuste isključivo gospodinu Miquelu i komp. (Ovi poslednji izgleda da žele da zadrže za sebe pravo šurovanja s pruskom vladom.) Oni znaju da radnički listovi i radnički pokret u Pruskoj (pa otud i u ostaloj Nemačkoj) postoje samo par la grâce de la police¹². Oni hoće da stvari uzimaju onakve kakve jesu, neće da razdražuju vladu itd., sasvim kao naši »*republikanski*« realni političari, koji su voljni da »prime« *cara* iz dinastije Hohenzoller-

⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 16. – ⁸ prijatno lice na lošu igru –

⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 15. – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 29 i 31. – ¹¹ beskonačno malih (veličina) – ¹² po milosti policije

na. Ali kako ja nisam »realan političar«, našao sam za potrebno da jednom javnom izjavom¹³ (koju ćete svakako uskoro čitati u ovim ili onim novinama), zajedno s Engelsom, otkažem saradnju u listu »Der Social-Demokrat«.

Iz ovog ujedno vidite i to zašto u ovom trenutku ne mogu u Pruskoj ništa da radim. Tamošnja vlada je direktno odbila da mi vrati prusko državljanstvo.¹³⁹⁷ *Agitacija* bi mi bila tamo dozvoljena samo onda ako bi uzela formu koju bi želeo gospodin fon Bismarck.

Ja stotinu puta više volim da agitujem ovde preko *Medunarodnog udruženja*. Uticaj na *engleski* proletarijat je neposredan i od najveće važnosti. Mi sad ovde pokrećemo pitanje opšteg prava glasa, koje je ovde, prirodno, sasvim drugog značaja nego u Pruskoj.¹¹⁴¹

Uopšte uzevši, »Udruženje« je napredovalo preko svakog očekivanja – ovde, u Parizu, u Belgiji, Švajcarskoj i Italiji. Samo u Nemačkoj nam se, naravno, suprotstavljaju Lassalle-ovi sledbenici, koji se 1) boje da ludo ne izgube svoju važnost; 2) koji znaju da sam ja otvoreni protivnik onog što Nemci nazivaju »realnom politikom«. (Ova vrsta »realnosti« čini da Nemačka tako daleko zaostaje za svim civilizovanim zemljama.)

Pošto svaki čovek koji nabavi člansku kartu od 1 šilinga može da postane član Udruženja; pošto su Francuzi (isto tako i Belgijanci) izabrali ovaj oblik individualnog učlanjavanja, jer im zakon zabranjuje da nam se priključe kao »udruženje«; pošto je u Nemačkoj slična stvar, – odlučio sam sada da pozovem moje ovdašnje prijatelje i prijatelje u Nemačkoj da osnivaju mala društva, svejedno po koliko članova u svakom mestu, od kojih će svaki član nabaviti an English card of membership.¹⁵⁷¹ Pošto je englesko društvo javno, ovakvom postupku čak ni u Francuskoj ne stoji ništa na putu. Bilo bi mi drago ako biste Vi sa svojom najbližom okolinom stupili na takav način u vezu s Londonom.

Hvala Vam za Vaš recept. Interesantno da je odvratna bolest ponovo izbila tri dana pre nego što je on stigao. Recept je, dakle, došao da ne može biti bolje.

Za nekoliko dana poslaću Vam još 24 Adrese¹⁴. Upravo me prekide u pisanju jedan prijatelj, a pošto želim da ovo pismo pošaljem, to ću idući put odgovoriti na ostale tačke Vašeg pisma.

Vaš
K. M.

¹³ Izjava. Uredništvu lista »Der Social-Demokrat« – ¹⁴ Karl Marx. Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika

21

Engels Carlu Siebelu

u Elberfeld

Mančester, 27. febr. 1865.

Dragi Siebel,

Marx Ti je poslao u Berlin našu izjavu protiv »Social-Demokrat«-a.¹ Medutim, da bi se učinilo i nešto pozitivno protiv toga da nas narod ne strpa u isti koš sa bizmarkovštinom, napisao sam brošuru, i O. Meißner iz Hamburga ju je primio. Molim Te da se sada pobrineš da u »Düsseldorfer Zeitung«-u, i drugim listovima, ude beleška o tome, otprilike ove sadržine:

Ovih dana pojavljuje se u izdanju O. Meißnera u Hamburgu brošura *Fr. Engelsa, Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*. Svoj nastanak ima da zahvali pozivu koji je tzv. »socijalistički« list² uputio autoru da se o tom predmetu u ovom listu izjasni.³ Iscrpno bavljenje ovim predmetom ipak zahteva više prostora nego što ga pružaju novine; a bizmarkofilski pravac, koji je uzela najnovija »socijaldemokratija«, onemogućio je, osim toga, ljudima iz »Neue Rheinische Zeitung« da saraduju u organima ove »socijaldemokratije«. Zbog ovakvih okolnosti pomenuti rad je izašao *samostalno* u obliku brošure . . .^[119]

Moraš da požuriš, jer M[eißner] piše da brošura treba da bude *razaslana* već 24. februara. Ona će Lassalle-ovu kliku grdno da naljuti, ali isto tako i naprednjake^[63], a ne manje, gospodina Bismarcka. U brošuri ima nekih veoma drskih mesta o stvarima preko kojih se većinom prelazi sa podmuklim strahom. Ako ovi udarci, deljeni na sve strane, ne budu opet imali za posledicu prećutkivanje stvari od strane štampe,^[498] onda će istorija da kaže svoje.

Dakle, brzo! To je glavno. Preko dr Kleina u Kelnu ću Ti nabaviti ono što je potrebno za »Rheinische Zeitung«.

Puno pozdrava Tvojoj supruzi!

Tvoj
F. E.

N. B. Možeš još da dodaš: i razvija stanovište koje su »socijaldemokrati« 1848. zauzimali kako protiv vlade tako i protiv Progressističke partije.

¹ Izjava. Uredništvu lista »Der Social-Demokrat« – ² »Der Social-Demokrat« –

³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 16 i 17.

22

Engels Josephu Weydemeyeru
u Sent Luis

Mančester, 10. mart 1865.

Dragi Weydemeyer,

Najzad mogu da odgovorim na Tvoje pismo od 20. jan. Poslao sam ga Marxu, koji ga je – delimično sprečen slabim zdravljem – veoma dugo zadržao i faktički mi ga poslao natrag tek pre 8 dana,¹ tako da nisam više mogao da Ti pošaljem odgovor sa steamer²; tog dana blo je isuviše posla u firmi.

Najlepše se zahvaljujem na Tvojim iscrpnim odgovorima na moja pitanja.³ Zbog nemarnog izveštavanja ovdašnjih novina o vojnim operacijama izgubio sam nit »kombinovanih« operacija; ekspedicija Red-river⁽⁴⁹⁹⁾ mi je sasvim neobjašnjiva, a i Shermanova⁽⁴⁹⁾ iz Viksburga na Istok takode mi je ostala nejasna, pošto ovde o južnom korpusu iz Nju Orleansa nikad nije bilo govora. Ove kombinovane operacije sa mestom sjedinjavanja vojske, ne samo na neprijateljskoj teritoriji, nego čak i u pozadini njegovih linija, upravo pokazuju, koliko su bili primitivni strateški pojmovi naroda potpuno neiskusnog u vojnim stvarima. Pa ipak, da plemić Wrangel i princ Friedrich Karl nisu, u danskom ratu,⁽³²²⁾ bili 2 prema 1, oni bi činili sasvim slične poteze. Događaj kod Misunde⁽⁵⁰⁰⁾ i 2 neobjašnjive »demonstracije« (da bi se bezimenoj stvari ipak dalo nekakvo ime) protiv Dipela pre juriša bile su još detinjastije.

Što se tiče Grantovog ponašanja pred Ričmondom⁽²⁴⁾, pokušavam da to sebi objasnim na drugi način. Potpuno se slažem s Tvojim mišljenjem da je *strateški* bio ispravan samo napad sa *zapadne strane* Ričmonda. Ali, meni se čini – ukoliko se može suditi sa velike udaljenosti i na osnovu netačnih vesti – da je G[rant] iz dva razloga pretpostavio istočnu stranu: 1. zato što je tu mogao lakše da se snabdeva hranom. Dok su na zapadnoj strani bili na raspolaganju samo put za Frederiksburg i za Tenesi (oba vode u predele iscrpljene ratom), na istočnoj strani je imao frederiksburški put i uz to Jork i Džems River. Zbog teškoća velikih armija u snabdevanju hranom, koje je u čitavom ratu igralo tako veliku ulogu, ne bih želeo da Granta bezuslovno sudim, dok s tim ne budem načisto. Ti mu prebacuješ što je u pozadini zauzeo more. Ali ako se zavlada morem i imaju sigurne

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 36. – ² parobrodom – ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 4.

tačke za ukrcavanje (Monroe i Norfolk), to je onda *preimućstvo*. Uporedi Wellingtonove ratne pohode u Španiji i krimski pohod, kada su saveznici, pobednici kod Alme, u pravom smislu reći bežali samo da bi se južno od Sevastopolja, s leđa, zaštitili morem. Da je zauzimanje Šenandoa bilo najbolji put da se obezbedi Vašington, jasno je. Ali? Ovde se postavlja pitanje

2. da li je Grant (i Lincoln) *želeo* da ima sasvim obezbeden Vašington? Meni se, naprotiv, čini da uz nesiguran savezni ustav i mestimice tako veliku ravnodušnost prema ratu na Severu, Lincoln nije nikada ozbiljno isterao konfederativce iz Ričmonda, da je naprotiv *želeo* da ih zadrži na položaju koji unekoliko ugrožava Vašington, Pensilvaniju, pak čak i Njujork. Mislim da bez toga ne bi dobio ni regrute ni novac da završi rat. Potpuno verujem da je Grant, poslednja 3 - 4 meseca, *želeo* da zavlada Ričmondom, ali za to nisu bile dovoljnije njegove borbene snage. Ja ih procenjujem na 70 000 - 90 000 ljudi, a Lee-ove na 50 000 - 70 000. Ako je ovaj odnos približno tačan, onda je, uz opšte priznat strateški pogrešan napad, učinio sve moguće da spreči svaku Lee-ovu ofanzivnu odbranu i Ričmond opkoli barem sa 3 do 4 strane. Jer posle korišćenja briljantnih ofanzivnih protivudara, kojima se Lee tokom 2 godine, upravo odlikovao od drugih severnih i južnih generala, ne mogu da verujem da bi se odrekao ovog načina borbe da nije bio na to *primoran*. Ali, Sever je ogromno dobio ako mu uspe da tako dugo zadrži najbolju armiju Juga, detinjastim point d'honneur⁴ kod Ričmonda, na jednom kraju južne oblasti, dok je čitavo zaleđe najpre osvajanjem doline Misisipija, a zatim još jednim Shermanovim pohodom, bilo odsečeno i u vojnom pogledu dezorganizovano za južnjake, i dok, na kraju, što je izgleda sada slučaj, sve raspoložive trupe Unije marširaju na Ričmond i jedan odlučujući udarac može da okonča čitavu stvar.

Poslednje vesti koje imamo iz Njujorka su od 25. februara, tj. one uključuju zauzimanje Čarlstona i Vilmingtona i Shermanovo nastupanje od Kolumbije ka Vinsborou. Izgleda da je taj Sherman jedini čovek na Severu koji zna da nogama svojih vojnika postigne uspeh. Uostalom, on mora da ima pod sobom famozne mladiće. No, znatizeljan sam šta će se dogoditi. Ako Lee tačno oceni svoj očajan položaj ne ostaje mu ništa drugo nego da se pakuje i ode na Jug. Ali gde? Ostaje mu *otvoren* put samo prema Lineburgu i Tenesiju: ali to bi bilo veoma riskantno, da umaršira u usku planinsku dolinu samo sa jednom železničkom prugom, a ispred fronta da utvrdi Knoksvil i Čatanugu. Osim toga, to znači da se verovatno Beauregard Hardee i sve druge trupe konfederacije koje stoje u Severnoj Karolini direktno žrtvuju i izlože Shermanu bok. Ili da iz Piterašburga debouchieren⁵, da slomi Grantovo levo krilo i da maršira direktno južno protiv Shermana? Opasno, ali bolje; jedini put da se ostatak razbijene vojske

⁴ prestižom - ⁵ krene napred

privuče na sebe je da se Grant zadrži uništavanjem železničkih pruga i mostova i navali na Shermana nadmoćnijom snagom. Stupi li ovaj u borbu sa celokupnim snagama, biće sigurno potučen, skrene li prema obali, otvoriće put Lee-u prema Ogastu gde će naći prvo odmoriste. Ali onda bi se Sherman i Grant sigurno ujedinili i time bi Lee opet bio izložen nadmoćnijoj snazi i to ovog puta kao na otvorenom polju; jer ne verujem da konfederativci mogu još jednom da koncentrišu tako mnogo gradskih topova na bilo kom mestu u unutrašnjosti zemlje da bi tamo organizovali novi Ričmond. I čak ako bi se to dogodilo, oni bi samo upadali iz jedne mišolovke u drugu. Ili pak – invazija na Sever? Za to bi bio sasvim sposoban Jefferson Davis, a s tim bi i sve bilo gotovo za 14 dana.

Ali sada Lee takode može samo jedan deo svojih snaga da pošalje na Jug, da bi u savezu sa Beauregard-om i kompanijom zadržao Shermana i ovo mi se čini najverovatnije. U tom slučaju Sherman će ih verovatno, južnonemački rečeno, valjano «potprašiti», i onda Lee baš nema kud. Ali čak i ako bi Sherman bio potučen, Lee bi postigao samo mesec dana odlaganja, a trupe koje nadiru sa svih strana obale – da ne govorimo o Grantovim uspesima u međuvremenu protiv oslabljene ričmondske armije – uskoro bi ga opet dovele u stari rdav položaj. Ionako je stvar pri kraju i ja očekujem sa velikim nestrpljenjem svaki parobrod; sada uzbudljive vesti pljušte kao kiša. Strateške špekulacije ovdašnjih mnogobrojnih southern sympathisers⁶ veoma je smešno slušati, one se sve mogu rezimirati izrazom poljskog i falačkog generala Sznayde koji je pri svakom bekstvu govorio: postupamo baš kao Kossuth.

Uostalom, veoma sam Ti zahvalan na Tvojim objašnjenjima o tamošnjem vojnom uredenju; ja sam o mnogim pitanjima dobio jasnu sliku o ratu tamo tek zahvaljujući Tvojim objašnjenjima. Napoleonove topove znam već x godina, Englezi su ih (lake glatke 12-funtne sa punjenjem $\frac{1}{4}$ težine granate) *ponovo gotovo odbacili* kada ih je Louis Bonap[arte] opet otkrio. Pruske haubice mogli biste da nabavite koliko vam volja pošto su sada sve odbačene i zamenjene 6-funtnim i 4-funtnim (koje ispaljuju granate teške 13 i 9 funti). Ne čudi me da vaše haubice imaju samo 5' elevacije⁷; stare duge francuske haubice (do 1856) takode nemaju više, a engleske, ako se ne varam, samo malo više. Ubacna vatra iz haubice već dugo vremena se primenjuje još samo kod Nemaca; izašla je na rdav glas zbog velike nepreciznosti, naročito pri daljinskom gadanju.

Da predemo sada na druge stvari.

U stvari, u Berlinu je jedan frankfurtski advokat, «von Schweitzer», osnovao listić: «Der Social-Demokrat», i pozvao nas na saradnju. Pošto Liebknecht, koji je u Berlinu, treba da uđe u redakciju, pri-

⁶ pristicalica država Juga – ⁷ ugla elevacije

hvatili smo.⁸ Ali, sada je u listiću došlo, s jedne strane, do nepodnošljivog kulta Lassalle-a, dok smo mi u međuvremenu pozitivno saznali (stara Hatzfeldt ispričala je to Liebknechtu i od njega zahtevala da preduzme nešto u tom smislu) da je Lass[alle] bio u *mnogo dubljim* odnosima sa Bism[arck]om nego što smo mi znali. Između njih je postojala formalna alijansa, koja je išla tako daleko da je Lassalle trebalo da ide u Šlezvig-Holštajn i da tamo istupi za aneksiju ovog vojvodstva Pruskoj, dok je Bism[arck] učinio manje određena obećanja o uvođenju neke vrste opšteg prava glasa, i određenija, o koalicionom pravu i društvenim koncesijama, državnoj potpori za radnička udruženja itd. Glupi Lassalle nije dobio nikakve garantije od Bismarcka, au contraire,⁹ on bi sans fa^{çon}¹⁰ bio bačen u bajbok, čim bi postao nepoželjan. Gospoda iz »Soc.-Dem.« *su ovo znala* i uprkos svemu nastajala sve žešće i žešće da stvaraju kult Lassalle-a. A osim toga, ovi tipovi su dozvolili da ih Wagener (iz »Kreuz-Zeitung«) zaplaši *pretnjama*, udvarali su se Bismarcku, koketovali sa njim itd., itd. E, tu je dara prevršila meru. Štampali smo priloženu izjavu¹¹ i odustali od saradnje, pri čemu je i Liebknecht odustao. Na to je »Social-Demokrat« izjavio da mi ne pripadamo socijaldemokratskoj partiji⁽¹²⁰⁾ i mi smo se, naravno, pomirili sa njihovom ekskomunikacijom. Ceo Lassalle-ov Opšti nemački radnički savez ide takvom stranputicom da se s njim ništa ne može učiniti, uostalom, on neće još dugo potrajati.

Pozvan sam da pišem o vojnom pitanju, što sam i učinio, ali je u međuvremenu došlo do zategnutih odnosa i od članka je postala brošura¹², koju sam objavio kao separat i od koga Ti ovim parobrodom šaljem jedan primerak. Sudeći po novinama koje sam primio, izgleda da je ova brošura izazvala veliku buku, naročito na Rajni, i u svakom slučaju će znatno ometati priključenje radnika reakciji u određenom trenutku.

Međunarodno udruženje u Londonu famozno napreduje. Naročito u Parizu, ali i ne manje u Londonu. U Švajcarskoj i Italiji je takode dobro. Samo nemački lasalovci neće da zagrizu, a pogotovo pod sadašnjim okolnostima. Međutim, mi opet dobijamo sa svih strana iz Nemačke pisma i ponude, došlo je do odlučnog preokreta, a ostalo će doći samo po sebi.

Na pitanje Tvoje žene mogu samo da odgovorim da, u stvari, još nisam stupio u *sveti* brak.

Prilažem Lupusovu i moju fotografiju, moja je malo tamna; ali nemam nijednu drugu.

Schimmelpfennig je uzeo Čarlston – ura!

Piši uskoro.

Tvoj
F. Engels

⁸ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 6. ⁹ naprotiv – ¹⁰ bez cifranja – ¹¹ Izjava. Redakciji lista »Social-Demokrat« – ¹² Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija

23

Marx Hermannu Jungu

u London

[London], 13. marta 1865.

Dragi moj Jung,

Gospodin Cremer me je sasvim *pogrešno razumeo* (i ja ću mu *smesta* pisati tim povodom). Bio sam tako daleko od svake namere da u utorak¹ uveče podnosim nove amandmane na stare rezolucije^[501] da sam još pre dolaska Vašeg pisma poslao danas Schilyju pismo koje *sadrži upravo te iste rezolucije*. Pisao sam mu u isto vreme da pričekaj sa njihovim dostavljanjem do četvrtka kako bi dao vremena g. Le Lubez-u da ispuni svoje dužnosti, naime da sam dostavi ove rezolucije.

Cremeru, a takode i Foxu, rekao sam da bi rezolucije², da Le Lubez i g. Wolff³ nisu svojim budalastim ponašanjem raspalili strasti i proćerdali vreme, bile i mogle biti formulisane s jedne strane uljudnije a s druge *logičnije*, npr. rezolucija II (koja se tiče naimenovanja Lefort-a za zastupnika francuske štampe) mogla bi zbog jedne kratke fraze izgubiti svoj karakter, dok rezolucija IV čini *suviše velike* ustupke Lefort-u itd. Sve se to moglo popraviti i ja sam izrazio g. Cremeru žaljenje što posle izglasavanja *sadržine* rezolucija nije prepušteno potkomitetu da im da pogodnu stilističku *formu*.

Ipak bih smatrao najvećom besmislicom ponovno pokretanje pitanja koja su već jednom rešena, i to, u pogledu *suštine* rezolucija, rešena u najispravnijem smislu. Naročito bih smatrao sasvim nedostojnim Centralnog veća da *poništi jednu jedinu reč* posle onoga kako su se poneli Le Lubez i Wolff. Sem toga, zbog mog pisma Schilyju takva mogućnost se *isključuje*.

Vi ćete me, razume se, obavezati ako mi pošaljete svoj istorijski pregled, ali Vas molim da me pravilno shvatite: Želeo bih da ga pročitam zato što me zanima samo pitanje, a ne da bih proveravao Vaše pisanje.^[502] Unapred sam ubeden da nećete pogoršavati raspoloženje. Plašim se da je g. Le Lubez već poslao *svojim* prijateljima privatne izveštaje u tom detinjastom duhu.

Bratski Vaš
K. Marx

Prevod s engleskog

¹ 14. marta – ² Karl Marx, *Rezolucije Centralnog veća o konfliktu u Pariskoj sekciji* – ³ Luigi Wolff

24

Engels Friedrichu Albertu Langeu
u Duisburg

7, South Gate, Manchester,
29. marta [18]65.

Mnogopoštovani gospodine!

Veoma Vas molim da me izvinete što sam Vaše prijateljske redove od 2 - 4 (o. m.) tako dugo ostavio bez odgovora.^[503] No nemojte me osuditi pre nego što me saslušate. Naime, prvih dana bio sam veoma zauzet delimično nagomilanim poslovima, a delimično i veoma hitnom korespondencijom, do koje uvek dolazi kada se posle dugo otium cum (vel sine) dignitate¹ čovek najednom opet pojavi pred publikom, i doživi takve vesele avanture kao mi sa »Social-Demokrätchen«.^[26] Uz to je došla i promena stana, koja je trenutno dovela moje papire u takav nered da je pri tom Vaše pismo zaturenjeno; ponovo sam ga našao tek prekjuče, pa sad žurim da Vam odgovorim.

Veoma sam Vam zahvalan za Vašu prijateljsku ponudu da Marxu i meni pošaljete svoj »Sphinx«, i druge publikacije. Moj ovdašnji knjižar je gospodin Franz Thimm, Mančester, preko koga sve možete da mi šaljete. Put preko knjižara trajao je, do sada, po pravilu 3 - 4 nedelje; biću Vam zahvalan ako biste mi poslali bar prvi broj poštom, u jednostavnom otvorenom papirnom omotu (ne staje mnogo), a troškove ću Vam sa zadovoljstvom nadoknaditi. Pošiljke za Marxa, šaljite, molim, preko mene, a on ih dobija 12 sati po prispeću. Kao što i sami s pravom uvidate, bilo bi mi nemoguće da Vam već sada dam bilo kakva obećanja o kasnijoj eventualnoj saradnji; ostavimo to pitanje zasada još otvorenim, mada ni u kom slučaju ne bismo rizikovali da posumnjate kako želimo da iz Engleske vladamo ma kojim delom proletarijata u Nemačkoj.

Nenamerno odugovlačenje mog odgovora omogućilo mi je da u međuvremenu primim Vaš spis o radničkom pitanju;^[129] čitao sam ga sa velikim interesovanjem. I meni je odmah pri prvom čitanju Darvina^[504] pala u oči frapantna sličnost njegovog izlaganja života biljaka i životinja sa Malthusovom teorijom. Samo što sam ja zaključio nešto drugo nego Vi, naime: da je najveća sramota za moderan buržoaski razvoj što još nije prešao granicu ekonomskih formi životinjskog carstva. Za nas takozvani »ekonomski zakoni« nisu nikakvi

¹ zaslužene (ili nezaslužene) dokolice

večni prirodni zakoni, već zakoni koji istorijski nastaju i nestaju, a kodeks moderne političke ekonomije, ukoliko ga ekonomija postavlja zaista objektivno, za nas je samo sveukupnost zakona i uslova pod kojima moderno buržoasko društvo jedino i može da postoji, jednom reči: on apstraktno izražava i rezimira uslove proizvodnje i razmene. Stoga za nas, takođe, nijedan od ovih zakona, ukoliko izražava *čisto buržoaske odnose*, nije stariji od modernog buržoaskog društva; zakoni koji su više ili manje važili za svu dosadašnju istoriju izražavaju upravo samo takve odnose koji su zajednički svim društvenim uređenjima koja počivaju na klasnom gospodstvu i klasnom izrabljivanju. U prve zakone spada tzv. Ricardov zakon², koji ne važi ni za kmetstvo ni za antičko ropstvo, a u druge zakone ono što je od trajne vrednosti u tzv. Malthusovoj teoriji.

Pop Malthus je ovu teoriju, kao i sve druge svoje misli, direktno pokrao od svojih prethodnika; u toj teoriji ništa nije njegovo osim čiste samovoljne primene obe progresije.¹⁵⁰⁵¹ Ovu teoriju su ekonomisti u Engleskoj davno sveli na racionalnu meru; stanovništvo vrši pritisak ne na sredstva subzistencije, već na *zapošljavanje*; čovečanstvo bi moglo brže da se razmnožava no što buržoasko društvo može da podnese. Za nas je nov pronalazak da se ovo buržoasko društvo proglašava za granicu razvoja koja se mora ukloniti.

Oni i sami postavljaju pitanje kako dovesti u sklad porast stanovništva i porast sredstava subzistencije; ali, osim jednog stava u predgovoru, ne vidim nijedan pokušaj da se nađe rešenje. Mi polazimo od toga da iste snage koje su stvorile moderno buržoasko društvo – parna mašina, moderne mašine, masovna kolonizacija, železnice i parobrodi, svetska trgovina – i koja već sada, permanentnom krizom trgovine, rade na njegovom razaranju i konačnom uništenju – da će ova sredstva proizvodnje i razmene takođe da budu dovoljni da za kratko vreme preokrenu odnose i povećaju proizvodnu snagu svakog pojedinog čoveka tako da on uistinu proizvodi za potrošnju 2, 3, 4, 5, 6 individua, da se u gradskoj industriji oslobodi dovoljno ljudi da bi se obrađivanje zemlje poverilo sasvim drugim snagama nego do sada, da se nauka, konačno, primenjuje i na zemljoradnju na veliko i sa istom doslednošću kao i u industriji, da se eksploatacija neiscrpnih oblasti jugoistočne Evrope i zapadne Amerike, koje je sama priroda za nas nadubrila, vrši u ogromnim, sasvim drukčijim razmerama nego do sada. Kad sve ove oblasti već budu preorane i nastupi nestašica, biće vremena da se kaže *caveant consules*.³

I suviše se malo proizvodi, u tome je cela stvar. Ali *zbog čega* se suviše malo proizvodi? Ne zato što bi granica proizvodnje – čak i za danas i današnjim sredstvima – bila iscrpljena. Ne. Već zato što se granica proizvodnje ne određuje brojem gladnih stomaka, već

² Uopredi u 21. tomu ovog izdanja, str. 559, i u 25. tomu, str. 89 - 127. -

³ pazite, konzuli, tj. vodite računa, gospodo

pre brojem kupovno, platežno sposobnih *kesa*. Buržoasko društvo ne želi, ne može da želi da proizvodi više. Stomaci koji nemaju novac, rad koji ne može da se primeni sa *profitom*, dakle oni koji ne mogu da kupuju povećavaju stopu smrtnosti. Ako se iznenadnim industrijskim poletom, kako se to neprestano događa, ovaj rad može primeniti sa profitom, onda se dobija novac za kupovanje, i sredstva subzistencije se još uvek nalaze. To je večiti *circulus vitiosus*⁴ u kome se okreće čitava ekonomika. Za pretpostavku se uzima ukupnost buržoaskih stanja, a onda iz nje dokazuje da je svaki pojedini deo nužan deo te ukupnosti – ergo »večiti zakon«.

Veoma me je zabavljao Vaš opis Schulzovih zadruga.^[506] Sve je to, na svoj način, i ovde bilo, a sada već prilično prošlo. Proleterski ponos tek mora da dođe kod ljudi u Nemačkoj.

Ne mogu da ne pomenem jednu primedbu o starom Hegelu, kome Vi osporavate dublje matematičko prirodnonaučno obrazovanje. Hegel je toliko znao matematiku da nijedan njegov učenik, posle njegove smrti, nije bio u stanju da izda njegove mnogobrojne matematičke rukopise. Jedini čovek koji, koliko ja znam, dovoljno razume matematiku i filozofiju da bi to mogao da učini, je Marx. Rado Vam se, naravno, pridružujem u tome da su pojedine stvari u filozofiji prirode besmislica, međutim, njegova *prava* filozofija prirode nalazi se u drugom delu *Logike*, u učenju o biću, pravom jezgru cele doktrine. Moderno prirodnonaučno učenje o uzajamnom delovanju prirodnih sila (Grove, *Correlation of forces*, koje se, mislim, pojavilo prvi put 1838) ipak je samo drugi izraz ili, pre, pozitivan dokaz Hegelovih misli o uzroku, posledici, uzajamnom delovanju, sili itd. Ja, naravno, nisam više hegelovac, ali ipak i danas još gajim veliko poštovanje i privrženost prema starom velikom čoveku.

S osobitim poštovanjem

Friedrich Engels

⁴ začarani krug

25

Marx Sophiji Hatzfeldt
u Berlin

London, 10. aprila 1865.

Draga moja gospodo grofice,

Molim Vas da primerak *18. brimera*, sa mojim ispravkama sa strane, tj. korekturama, predate gospodinu Wilhelmu Liebknechtu.^[482]

Sa najvećim negodovanjem čitao sam Beckerove¹ napade na Vas, i prema pismima, koja sam primio od ljudi najrazličitijih orijentacija, ta vucibatina nije time uopšte naškodila Vama, već samo sebi. Sa gospodinom Rüstowom se sasvim slažem da je nepojmljivo da bilo koja sekcija Nemačkog radničkog saveza može mirno da sluša takve gadosti.^[138] Najobičnije osećanje pristojnosti moralo bi da onemogući takve besramnosti.

Vaš odani

Karl Marx

¹ Bernhard Becker

26

Marx Hermannu Jungu

u London

[London] 13. aprila 1865.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Dragi Jung,

U br. 30 lista »Der Weiße Adler«, 223 Münstergasse, Zürich, objavljen je izveštaj o našem poljskom mitingu od 1. marta.⁽¹²²⁾ Ovaj izveštaj mora da je preveden iz lista »The Daily News« ili nekog drugog engleskog *buržoaskog lista*, koji je namerno izostavio rezoluciju predloženu u ime »Međunarodnog udruženja« i jednoglasno usvojenu na mitingu u dvorani Saint Martin. Pošto ste Vi sekretar *za Švajcarsku*, na Vama je da ispravite izveštaj i da zamolite *urednika* tog lista da štampa belešku koju doslovno prevodim iz izveštaja objavljenog u listu »Bee-Hive«. [507]

Bratski vas pozdravlja

K. Marx

Samo po sebi se razume, dragi Jung, da zaključne rečenice možete izmeniti kako nadete za shodno. Hteo sam samo, pošto ste Vi plus ou moins¹ Francuz, da Vam skiciram shemu na nemačkom.²

Prevod s engleskog

¹ manje ili više – ² Poslednja rečenica je u rukopisu na nemačkom jeziku.

27

Marx Léonu Fontaine-u

u Brisel¹⁵⁰⁸

(Koncept)

London, 15. aprila 1865.

Dragi građanine,

Na poslednjoj sednici (vidi prilog) Centralno veće me je naimenovalo *pro interim*¹ za sekretara za Belgiju na mesto građanina Le Lubez-a, čija je ostavka kao člana Veća jednoglasno primljena. Građanin Dupont ga je zamenio na položaju sekretara za Francusku.

Ako budete želeli, izložit ću Vam docnije ukratko neprijatne događaje do kojih je došlo u Centralnom veću. Po mom mišljenju, njihov stvarni pokretač je ličnost strana našem Veću, poznata kao italijanski rodoljub² ali okoreli neprijatelj interesa proletarijata, bez čije bi odbrane republikanizam bio samo nov oblik buržoaskog despotizma. Ta on je, kako mi je priznao čovek koji je jedno od njegovih najzaslepljenijih oruda³, išao dotle da je zahtevao da se iz italijanskog prevoda naše Adrese⁴ izbrišu sva mesta neprijateljska prema buržoaziji!

I pored ovih žalosnih događaja i više-manje dobrovoljne ostavke nekoliko lica, naše udruženje korača ponosno napred. Posle nekoliko meseci postojanja ono već broji, samo u Engleskoj, skoro 12 000 članova.

Veoma ćete obavezati Centralno veće ako mi pošaljete *zvanični izveštaj o sadašnjem stanju našeg udruženja u Belgiji*.

Molim Vas da u svojoj korespondenciji odvajate zvanična pisma, koja će se priključiti arhivi Centralnog veća, od privatnih saopštenja koja ćete, ako budete tako ljubazni, upućivati meni.

Moja adresa je: A. Williams, esq., 1. Modena Villas, Maitland Park, Haverstock Hill, N. W. London.

Pozdrav i bratstvo

Karl Marx

Prevod s engleskog

¹ privremeno – ² Giuseppe Mazzini – ³ Giuseppe Fontana – ⁴ *Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika*

28

Marx Hermannu Jungu
u London

[London] 25. aprila 1865.

Dragi Jung,

U ponedjeljak uveče (about 8 o'clock ili later¹ ako Vam je 8 časova i suviše rano) molim Vas da dodete na sastanak sa Ernestom Jonesom na jednoj maloj večeri u mojoj kući. Osim Vas biće *samo* Odger, Cremer i P. Fox. Ako bih želeo da pozovem *više* gostiju, morao bih da pozovem *suviše mnogo* s obzirom na svrhu ove večeri. Ovo entre nous.²

Baš sam pisao Cremeru da odmah izda punomoćje za P. Vinčard-a koje zatim Dupont mora odmah da pošalje Vinčard-u. Najbolje bi bilo ako bi Dupont mogao ovo punomoćje da pošalje *direktno* Vinčard-u, a ne preko Fribourg-a.

Vinčard je pisao Lubez-u da ne bi primio powers³ ako ih ne dobije *direktno* iz Londona. Lubez je obećao, u jednom pismu Fribourg-u, da će ovo saopštiti »Central Council«-u⁴ ali to nije učinio. Kasnije sam imao razloga da verujem da Fribourg ovu stvar nije slučajno »zaboravio«.

Ostalo što se u Parizu dogodilo (i što je u celini dobro) saopšticu Vam usmeno; a Vi u međuvremenu obavestite Dupont-a.

Salut et fraternité.⁵

K. Marx

¹ oko 8 časova ili kasnije – ² među nama – ³ punomoćja – ⁴ Centralnom veću –

⁵ Pozdrav i bratstvo

29

Marx Wilhelmu Liebkechtu

u Berlin

[London, između 9. i 25. maja 1865]

Dragi Library,

Bilo bi mi najdraže da se prevod Adrese¹ pojavi u »Reform«-u² ili »Rheinische Zeitung«-u. Mora se, naravno, reći da je original na engleskom, i ništa ne mari ako ja budem imenovan kao autor. Buržoaski listovi su još kivni na nas što je od svih odgovora *A. Lincolnu* na različite adrese kongratulacije za njegov reelection³ samo odgovor^[70] na našu adresu⁴ bio više nego *formalna* acknowledgement des receipt^{5,6}.

Salut.⁷

Tvoj

K. M.

¹ Karl Marx, *Adresa Medunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu* – ² »Berliner Reform« – ³ ponovni izbor – ⁴ Karl Marx, *Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Američkih Država* – ⁵ potvrda o prijemu – ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 19. – ⁷ Pozdrav

30

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

[London] 24. juna 1865.

Dragi Liebknecht,

Moje dugo čutanje je posledica stalno slabog zdravstvenog stanja i intenzivnog rada u intervalima kada sam bio sposoban za rad. Osim toga, Tvoja pisma nisu sadržala ništa što bi ma na koji način zahtevalo hitan odgovor.

»Nordstern« je neko vreme, svakako zbog nedostatka novca, bio suspendovan? Barem ovamo nije stizao nekoliko nedelja. Kakav dronjav listić! Izjava raznih udruženja da je svako veleizdajnik ko dirne¹ u jedno slovece simbola vere koji je Lassalle otkrio, izvrsna je! Haut-goût, indeed!²

Šta radi gospodin B. Becker u Berlinu i kako se »drži« »Soc[ial]-Demok[rat]«?

U vezi sa dr Kugelmannom si na krivom putu. Ja sam već godinama s njim u prepisci. On je bio socijalist još 1848, u Diseldorfu. As to Pieper³, on nije znao very name of⁴ Kug[elmann] kad je bio ovde.^[510]

Stumpfu još nisam pisao zato što za ovo vreme nisam uopšte pisao nikakva pisma. Što se tiče redaka koje je on poverio Bruhnu, oni, naravno, nikad nisu do mene došli.^[511]

Međunarodno udruženje veoma dobro napreduje *uprkos* »enormous support«⁵ koju dobija^[512] iz Nemačke.

Što se tiče »Louis Bonaparte«⁶ vidim iz Tvog dropping of the subject⁷ da je stvar pala u vodu. To mi je rather⁸ drago, pošto ću to ipak kasnije dati da se odštampa u zborniku članaka.^[482]

Šta radi stara Hatzfeldt? Šta je s natezanjem oko nasledstva?^[513]
Pozdrav.

Tvoj
K. M.

Šta rade gospoda E. Bauer, Bucher i kompanija? Edgar⁹ će svakako još duže ostati ovde.¹⁰

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 57. – ² Dobro zapapreno, zaista! – ³ Što se tiče Piepera – ⁴ čak ni ime (Kugelmannovo) – ⁵ »velikoj pomoći« – ⁶ *Osammaestog brimera Louis-a Bonaparte* – ⁷ čutanja o tome – ⁸ čak i – ⁹ Edgar von Westphalen – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 56.

31

Marx ćerki Eleanor
u London

[London], 3. jula 1865.
Maiden Tower

Draga gospodice Liliput,

Morate izviniti »odugovlačenje« mog odgovora. Pripadam onoj vrsti ljudi koji uvek dvaput razmisle pre nego što donesu ovu ili onu odluku. Zbog toga sam se prilično prepao kad sam dobio poziv od jedne meni sasvim nepoznate vragolanke. Ipak, uverivši se u Vašu uvaženosť i ozbiljnosť Vaših poslova sa ljudima sa kojima trgujete, biću veoma srećan da se koristim tom donekle ćudnom prilikom da dodem do Vašeg jestiva i Vaših napitaka. Ali, molim Vas, nemojte zanemariti ovo poslednje, kao što usedelice imaju gadan običaj. Pošto patim od reumatizma, nadam se da u Vašem salonu nema ničega ni sličnog promaji. Što se tiče neophodne ventilacije, za to ću se postarati sam. S obzirom na to da sam malo gluv na desno uvo, molim Vas da desno od mene posadite nekog dosadnog, za koga se, možda, Vaše društvo neće otimati. Levo od mene nadam se da ćete postaviti Vašu lepoticu, hoću da kažem najlepšu gospu među Vašim gostima.

Dosta sam sklon žvakanju duvana te zbog toga držim tu stvar u pripravnosti. Pošto sam usled ranijeg druženja sa Jenkijima stekao naviku da pljunem, nadam se da ni pljuvaonice neće nedostajati. S obzirom da sam dovoljno neusiljen u držanju i da mrzim ovu vrelu i strogu englesku atmosferu, morate biti spremni da me vidite u odelu koje će propisno lićiti na Adamov kostim. Nadam se da su Vaši gosti donekle od istog soja.

Adio, draga moja mala neznana vragolanko

Većno vaš
dr Osobenjak

Nadam se da neće biti *britanskih* vina!

Prevod s engleskog

32

Marx Léonu Fontaine-u

u Brisel^[514]

(Koncept)

[London], 25. jula [18]65.

Dragi građanine,

Već odavno sam Vam poslao pismo po jednom Englezu koji je išao da poseti Nemačku i prošao kroz Brisel. Do sada nisam dobio vesti ni od Vas ni od mog Engleza. Neću se vraćati na svoj odgovor na Vaše pismo, nego ću govoriti samo o tekućim stvarima.

Gospodin Le Lubez se vratio u Centralno veće kao predstavnik jedne engleske sekcije,¹ a Udruženje Italijana u Londonu je ponovo delegiralo g. Wolffa kao svog predstavnika u Veću.

Usled zabrane lista »La Tribune ouvrière«, g. Charles Limousin, jedan od naših pariskih dopisnika, ne nalazeći više štampara u Parizu, otišao je u Brisel da tamo pokuša sa izdavanjem lista. Tu je tražio obaveštenja o stanju naših poslova. Rečeno mu je da je Societé Fédérative, pošto je na Vaš predlog jednoglasno usvojilo odluku o spajanju s našim Udruženjem, odustalo od svoje odluke.

1. zato što je insistiralo na pravu da samo bira svoje dopisnike a ne da ove nameće Centralno veće;

2. zato što je odbilo da plati članske karte mada je u isto vreme nastavilo da plaća članarinu po 1 franak i 50 santima kao i ranije.

Prema pismu g. Limousina, Vi ste se zatim obratili Društvu tipografa, ali je rezultat bio isti zbog istih teškoća.

Što se tiče izbora dopisnika, Centralno veće je priznavalo pridruženim društvima pravo da sama biraju svoje predstavnike. Sebi je jedino zadržalo ovlašćenje da ih potvrđuje. U Briselu su se stvari odvijale drukčije, jer još nije postojalo zvanično oformljeno društvo. Zar ne bi bilo moguće doći do kompromisa tako što bi društva prihvatila Vas kao dopisnika, a ona, sa svoje strane, birala rukovodeći komitet i pristupila mu, kako je to učinjeno u Parizu i Ženevi?

Što se tiče članarine, društva će lako shvatiti da bi Centralno veće bilo sasvim paralisano u svakoj delatnosti opšteg karaktera, ako bi sva pridružena društva polagala pravo na to da ne plaćaju članarinu. Protivljenje, izgleda, izaziva samo traženje *dvostruke* čla-

¹ u Griniču (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 55)

narine. Zar ne bi bilo moguće srediti ove stvari na lep način? Centralno veće će učiniti svaki ustupak koji je u skladu sa njegovim odgovornostima.

Ja sam lično ubeden da su Vaši postupci diktovani isključivo Vašom revnošću u korist zajedničke stvari, i ja upravo apelujem na tu revnost moleći Vas da krenete putem pomirenja i uspostavljanja odnosa. Biću Vam veoma zahvalan ako mi odmah odgovorite, najpre zato što moram o ovom podneti izveštaj Centralnom veću, a, zatim, stoga što će se 25. septembra u Londonu održati *prethodna konferencija* članova raznih rukovodećih komiteta.

Centralno veće je došlo do uverenja da se kongres ne može održati ove godine, ali da će ga prethodna konferencija u Londonu pripremiti.

Pozdrav i bratstvo.

Karl Marx

Prevod s francuskog

33

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 11. sept. 1865.

Dragi Liebknecht,

Čim doznam da li si još u Hanoveru, izvestiću Te o razlozima prekida prepiske i uopšte ću Ti pisati opširnije.

Dvadeset petog sept. održava se ovde (private¹) *konferencija* između ovdašnjeg »Council«-a² »Internacionale« i delegata administracije u Švajcarskoj, Francuskoj, Belgiji.¹⁹⁹¹ Da li bi mogao da samog sebe pošalješ ovamo kao delegata iz Nemačke?

Pozdrav.

Tvoj
K. M.

¹ zatvorena – ² Veća

34

Marx Wilhelmu Liebkechtu

u Lajpcig

[London] 20. septembra 1865.

Dragi Miller¹,

Primio sam Tvoje pismo juče posle podne, suviše dockan da bih odmah predao odgovor na poštu. *Bolest* je bila glavni razlog mog dugog ćutanja. Bilo je i drugih, no mislim da je sad beskorisno zaustavljati se na njima. Mnogi poslovi ispunjavaju mi upravo sve vreme, te sam u stanju da odgovorim samo sa ovih nekoliko redaka.

*Izveštaj*² od vas (razume se na engleskom) ima veliki značaj. Mora biti ovde idućeg ponedeljka (25. septembra). On neće moći da stigne na vreme ukoliko mi ne pošalješ pismo *direktno* lajpciškom poštom.^[515]

Švajcarci su izabrali dva delegata, g. Duplex-a, Francuza, i g. *Philippa Beckera*, Nemca.

Stara Hatzfeldtova boravi u Parizu, gde ta stara veštica rovari sa »rogonjskim« ocem »socijalizma« *Mosesom*³, njenim najponiznijim robom. Upravo je na njen podsticaj on objavio svoje »upozorenje« u listu »Nordstern« i svoju klevetu u listu »Der Soc[ial]-Demok[rat]«. ^[516] Ona sada kuva s njim »apoteozu« svog sopstvenog zakasnelog »Edipa«⁴. Londonski dopisnik lista »Der Social-Demokrat« izgleda da je šašavi Weber⁵. Sve ovo mi je javljeno iz Pariza. Što se tiče mene lično, ja se brižljivo uzdržavam da ne obraćam nikakvu pažnju na sve što se događa u berlinskom i hamburškom »organu« pokreta.⁶ Ovaj takozvani pokret je tako odvratan da je bolje što se manje o njemu čuje.

Osnovali smo ovde sopstveni *nedeljni* list »*The Workman's Advocate*«. Obavezaćeš nas ako budeš slao na moju adresu dopise (na engleskom) za njega.

Tvoj odani

*A. Williams*⁷

Prevod s engleskog

¹ Konspirativno ime Wilhelma Liebkechta – ² za Londonsku Konferenciju – ³ Heßom – ⁴ Ferdinanda Lassalle-a – ⁵ Louis Weber – ⁶ »Der Social-Demokrat« i »Nordstern« – ⁷ pseudonim Karla Marxa

35

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Lajpcig

Mančester, 21. sept. 1865.

Dragi Liebknecht,

Ti si baksuzan čovek. Morao si da mi pišeš baš onda kad sam otišao odavde na tri nedelje na Kontinent¹⁸⁴¹ i zato sam Tvoje pismo našao tek sada po svom povratku. Prilažem banknotu od 5 funti, B/V68 754, Mančester, 16. januar 1865, koju si mi tražio.¹⁵¹⁷¹

Danas ne mogu više da pišem pošto hoću da pošaljem banknotu; samo toliko još da kažem da Marx, u stvari, ima razloga da bude ljut na Tebe. Ti si u svom berlinskom odbranbenom govoru, neukusnosti koje je Becker¹ izneo protiv M[arxa], odbio na veoma slab i loš način, i u događaju s Bangyom i mnogim drugim, izvrnuo si činjenice kao i gospodin Becker, mada si iz *Gospodina Vogta*² lako mogao bolje da se obavestiš. To su i suviše fatalne stvari koje će sada, u ovako iskrivljenom obliku, gospoda Hatzfeldt da pošalje u svet i pod Tvojom potvrdom³, i Ti sad tražiš da Mohr to primi tako mirno?

Tvoj
F. E.

¹ Bernhard Becker — ² Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 61.

36

Marx Hermannu Jungu

u London

[London] 30. sept. [1865]

Dragi Jung,

Čekam Vas sutra (nedelja) na ručak (a very frugal one¹); pozvao sam takode i De Paepea i Beckera.² Budite ljubazni pa *u moje ime* pozovite i *Kauba*. Ja sam od jutros tako pressed by business of all kind that I cannot afford to write two letters.³

Yours fraternally⁴

K. Marx

¹ veoma skroman – ² Johanna Philippa Beckera – ³ opterećen poslovima svake vrste da ne mogu dva pisma da pišem – ⁴ Bratski Vaš

37

Marx Salomonu Fuldu
u Frankfurt na Majni⁽⁵¹⁸⁾

London, 9. nov. 1865.

Poštovani gospodine doktore,

Pošto sam izgubio privatnu adresu moje tetke, uzimam sebi slobodu da priloženo pismo preko Vas pošaljem gospodi Bab. Blum.

S osobitim poštovanjem

Dr K. Marx

38

Marx Hermannu Jungu

u London

[London] 15. novembra 1865.

Dragi Jung,

Po povratku iz Mančestera zatekao sam Vaše pismo iz koga sam sa dubokim žaljenjem saznao da ste još bolesni. Bojim se da uvek prekidate lečenje preranim povratkom na posao.

Svratiću k Vama *u nedelju po podne*. Voleo bih da nadem kod vas Dupont-a, pošto moram da mu saopštim nekoliko stvari.

Cela moja porodica se najozbiljnije interesuje za sve što je u vezi sa Vama i šalje Vam najbolje želje za što skorije ozdravljenje. Isporučite moje pozdrave g-di Jung.

Bratski Vaš

K. Marx

Prevod s engleskog

39

Marx Hermannu Jungu

u London

[London] 20. novembra 1865.

Dragi Jund,

Pitanja su sledeća:

I. Pitanja koja se tiču Udruženja

1. Pitanja koja se tiču njegove organizacije.
2. Organizovanje uzajamne pomoći za članove Udruženja. – Moralna i materijalna podrška siročadi članova Udruženja.

II. Socijalna pitanja

1. O kooperativnom radu.
2. O skraćenju radnog dana.
3. O radu žena i dece.
4. O *tredjunionima*. Njihova prošlost, njihovo sadašnje stanje, njihova budućnost.
5. O udruženoj akciji, uz pomoć Međunarodnog udruženja, u borbama između kapitala i rada.
6. O *medunarodnom kreditu*: osnivanje međunarodnih kreditnih ustanova, njihov oblik i njihov način delanja.
7. *Neposredni i posredni porezi*.
8. O stalnim armijama u njihovim odnosima sa proizvodnjom.

III. Medunarodna politika

O potrebi uništenja moskovskog uticaja u Evropi putem primene prava naroda na samoopredeljenje i uspostavljanjem Poljske na demokratskim i socijalnim osnovama.

IV. Filozofsko pitanje

O pojmu religije u vezi sa socijalnim, političkim i intelektualnim razvojem.

Ostale *rezolucije* u odnosu na kongres itd. naći ćete u broju lista »The Workman's Advocate« koji sadrži izveštaj o trodnevnom sednicama konferencije.^[520]

Ne zaboravite da tražite *zvaničan* izveštaj o Vésinier-u.
Pošaljite mi *Kaubovu adresu* koju sam negde zaturio.

Bratski Vaš
K. Marx

Prevod s francuskog i engleskog

40

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig^[166]

[London] 21. novembra 1865.

Dragi Miller,¹

Posle ovde održane konferencije^[199] opet sam se ozbiljno razboleo. Zatim sam morao da otputujem iz Londona zbog porodičnih poslova.^[193] Otuda moje dugo ćutanje. Što se tiče Tvog izveštaja, *nisam* ga mogao pročitati na konferenciji pošto se u njemu suviše mnogo pažnje posvećuje meni lično.^[521] U Tvom berlinskom govoru^[137] bilo je nekoliko vrlo neprijatnih omaški, koje su mogle poteći jedino od Tebe, jer su se odnosile na činjenice poznate samo Tebi, a koje si Ti napola zaboravio i pogrešno prikazao. Ali to pripada prošlosti.

Dobio sam berlinsko pismo i odgovoriću na njega.^[194] Sada nemam ni *vremena* ni sredstava da idem u Berlin. Čak i kad bih mogao, znaš vrlo dobro da ni o kakvoj agitaciji nema ni govora. Pruska vlada nije uzalud objavila da mi amnestija, ukoliko se odnosi na mene, ipak ne daje pravo da živim u Pruskoj, već mi samo dopušta da putujem kao stranac kroz Bismarckove teritorije.^[197]

Ovih dana ću Ti poslati nekoliko brojeva lista »The Workman's Advocate«. Možeš pisati za njega na *svaku* temu koju Ti je volja, društvenu ili političku. Do sada je to list dobrih namena, no još uvek veoma osrednji. Razume se, ja lično nisam imao i još nemam vremena da saradujem u njemu, mada sam jedan od njegovih direktora.^[226] (Zbog stalnih recidiva proklete bolesti bio sam prinuđen da prekinem završavanje moje knjige² i sada moram tome da posvetim sve svoje vreme, čiji deo ipak guta Međunarodno udruženje.) Engels je obećao da će saradivati,³ ali još nije ništa učinio. Isti je slučaj i sa drugima.

Konferencija je odlučila da se krajem maja održi *javni kongres* u Ženevi. Utvrđena je lista pitanja koja će se na njemu pretresati.⁴ Ali ne može prisustvovati niko ko nije član nekog društva povezanog sa nama i ko nije upućen kao delegat takvog društva. Ja Te sada pozivam *vrlo ozbiljno* (učiniću to isto u Majncu preko Stumpfa, a pisaću i Berlincima⁵ o tome) da stupiš u Udruženje⁶ sa još nekoliko lica, malo ili mnogo – nije važno. Poslaću Ti *karte* za koje ću

¹ pseudonim Wilhelma Liebknechta – ² *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo br. 75. – ⁴ Vidi prethodno pismo. – ⁵ August Vogt, Sigfried Meyer i Theodor Metzner

unapred platiti da bi mogao da ih *razdaš*. Ali samo napred! Svako društvo (bez obzira na broj članova) može se učlaniti kolektivno, uplativši 5 šilinga. Karte, pak, koje koštaju svaka po 1 šiling, daju pravo na *individualno* članstvo, a ono je važno za sve radnike koji idu u strane zemlje. No, smatraj tu novčanu stranu drugo-stepenom. Glavna stvar je prikupiti članove, pojedince ili društva, u Nemačkoj. Na konferenciji je jedino bio zastupljen Solingen (oni su dali delegatsko punomoćje našem starom prijatelju Beckeru⁶ i Ti se veoma varaš ako u njemu vidiš oruđe megere⁷ Hatzfeldt). Program (pitanja koja će se izneti pred kongres) poslaću Ti u sledećem pismu. Svi pariski liberalni i republikanski listovi digli su veliku galamu u vezi sa našim Udruženjem. *Henri Martin*, poznati istoričar, objavio je o njemu oduševljen uvodnik u listu «Le Siècle». ^[200]

Nisam ništa čuo o *Quenstedtu*. ^[522]

Evo nečega što će Te prilično iznenaditi: kratko vreme pre nego što je stiglo pismo radnika iz Berlina, primio sam iz tog istog grada – »centre et foyer des lumières⁸, razume se – pismo od *Lothara Buchera*, gde me poziva da postanem londonski dopisnik za finansijska pitanja lista »Preussischer Staats-Anzeiger« i daje mi na znanje da svako *der noch bei Lebzeiten im Staat wirken will »sich um die Regierung ralliiren« muss*⁹. Odgovorio sam mu sa nekoliko redaka, koje on svakako neće objaviti. O ovome, naravno, ne smeš pisati u novinama, ali to možeš diskretno saopštiti svojim prijateljima.

Freiligrathov londonski dućan, naime londonska filijala Švajcarske banke, zatvara se i biće ponovo otvoren tek 1866. godine.

Isporuči moje srdačne pozdrave Tvojoj gospodi i Alici.¹⁰

Tvoj odani

A. Williams¹¹

Palo mi je u ruke nekoliko čudnih pisama koje je već odavno Bernhard Becker napisao dr Rodeu za vreme svog boravka u Londonu.

Ponovo sam otvorio ovo moje pismo – i time ga malo pcepao – da bih dodao da sam prošlog proleća poslao jedno pismo dr Kugelmannu, zajedno sa članskim kartama našeg Udruženja. Od njega nisam dobio *odgovor*. ^[523] Pismo o kome govoriš nije nikad dospelo u moje ruke. Molim Te, javi mi o ovome. Ako mi bude pisao, neka to učini na adresu A. Williams, Esq., a ne na onu drugu.

Prevod s engleskog

⁶ Johann Philipp Becker – ⁷ zle žene – ⁸ »centra i žarišta prosvetljenosti« – ⁹ ko hoće još za života da deluje u Nemačkoj, »mora da se pridruži vladi« – ¹⁰ Ernestine i Alice Liebkecht – ¹¹ pesudonim Karla Marxa

41

Marx César u de Paepe-u
u Brisel^[524]

[London, oko 25. novembra 1865]

I. Pitanja koja se tiču Udruženja:

1. pitanja organizacije, 2. sistem uzajamne pomoći za članove Udruženja, moralna i materijalna podrška siročadi članova Udruženja.

II. Socijalna pitanja

1. Kooperativni rad, 2. skraćenje radnog dana, 3. dečiji rad, 4. Tredjunioni, njihova prošlost, njihova sadašnjost, njihova budućnost, 5. ujedinjene snage, uz pomoć Međunarodnog udruženja, u borbama između kapitala i rada, 6. međunarodni kredit, osnivanje banke, način delanja, 7. neposredni i posredni porezi, 8. stajaće armije i njihovi odnosi sa proizvodnjom.

III. Pitanje međunarodne politike.

O potrebi suprotstavljanja moskovskom uticaju u Evropi primenom prava nacija na samoopredeljenje i uspostavljanjem Poljske na demokratskim i socijalnim osnovama.

IV. Filozofsko pitanje:

O pojmu religije u vezi sa socijalnim, političkim i intelektualnim razvojem.

Prevod s francuskog

1866

42

Marx Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu^[525]

London [oko 13. januara 1866]
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Dragi, najbolji Becker,

»S pravom«, ali istovremeno i ne »s pravom«, ljutićeš se na mene. (Heinzen Ti je rekao da sam ja »sofist«). Ne uzimajući u obzir da imam 1200 strana rukopisa¹ da prepisem i da se moj izdavač² već dugo ljuti, i ne uzimajući u obzir strašno gubljenje vremena koje mi u ovom Vavilonu uzimaju Centralcomité, Standing Committee^[16] i urednički odbor »Workman's Advocate«, imao sam »najmrskije« i najteže »privatne konjunktore«, koje su me primorale da napustim^[193] London za neko vreme, i koje još nisam sredio itd. itd.

Iz priložene cedulje, koju sam *dan*as dobio (ili bolje rečeno moja žena), videćeš, da je jedan paket koji sam Ti poslao pre *about*³ 14 dana, konfiskovala pohvale vredna francuska policija. Paket uglavnom sadrži »Manifest Komunističke partije«. Zatim jednu cedulju, u kojoj sam Ti kratko odgovorio na Tvoja pitanja i obavestio Te da *Bender* pristaje da Tvoj apel objavi na *engleskom* u »Workman's Advocate«-u, ditto izveštaj o delatnosti u Švajcarskoj itd.^[526]

Razlog što smo odlučili da ne objavimo nikakav zvanični izveštaj o konferenciji^[199] – ne uzimajući u obzir nedostatak novca i okolnost da smo prema *Statutu* obavezni da podnesemo opšti izveštaj kongresu, dakle, da izbegnemo double emploi⁴, – bio je u suštini taj da bi posvećivanje publike u činjenično stanje, specijalno o veoma »fragmentarnoj« prirodni konferencije, nama više štetilo nego koristilo, a našim protivnicima bi dalo nov povod za napad. Mi smo znali da su dva člana Centralcomité-a, Le Lubez i Vésinier, čekali samo na to da ugrabe ovu priliku. Događaji su to potvrdili. Prvo,

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Otto Meißner – ³ otprilike – ⁴ dupli posao

Vésinier-ovo denunciranje Centralcomité-a i konferencije u »L'Echo de Verviers«. Odmah posle toga, u istom listu, »Le Lubez«-ova principijelna izjava i nacrt statuta, koji je on nameravao⁵ da nametne Udruženju u ime francuske sekcije koju je on osnovao u Londonu kao protivtežu nama. Medutim, ova intriga je bila osujećena. Sekcija se odrekla osnivača. Njena dva najbolja čoveka, Longuet (urednik »Rive Gauche«) i Crespelle, ušli su u Centralcomité. Ovaj je doneo odluku da Vésinier ima da dokaže svoje klevetanje ili će da bude expelliert.⁶

*Pro nunc*⁷ ne mogu Ti poslati nikakav članak. Nemam ni jednog slobodnog trenutka. Prema tome, to će učiniti Engels čim vidi prvi broj⁸ i sazna gde i kako. Takođe i Liebknecht iz Lajpciga. Ditto ću zbog toga pisati Dr Kugelmannu u Hanover. Ditto i Stumpfu u Majnc.

List *Dupleix-a* br. 1⁹ je slab. Jung mu je u vezi s tim pisao.

Liebknecht stanuje (*Adresa: J. Miller*¹⁰) 2, Gerichtsweg, Lajpcig.

Ovde je pokret, s jedne strane, dobro napredovao, a s druge, loše. Liga za reformu koju smo mi osnovali održala je masovan miting za opšte pravo glasa, veći nego što sam ikad video u Londonu.^[205] Govorili su samo radnici. Čak se i »Times« prepaio i objavio je 2 uvodna članka o »odvratnom« događaju.^[527] S druge strane, ovaj pokret je zloupotrebljavao naše najbolje radničke snage.

»Workman's Advocate« je slab. Sada, pod *Eccariusovim* uredništvom će se poboljšati.¹¹ Ali teškoće da se nabavi novac su ogromne.

Iz Berlina sam dobio jedno pismo sa potpisom Vogta,¹² Metznera i drugih radnika, u kome oni sa razumevanjem i kritički ocenjuju^[194] sadašnje stanje nemačkog radničkog pokreta. Nekritički je samo njihov zahtev da treba da dodem u Berlin i uzmem stvar u svoje ruke. Trebalo bi da znaju da mi je pruska vlada »zabranila«¹³ boravak u Pruskoj.

Dok me ne obavestiš na koji način mogu da Ti pošaljem *Manifeste*¹⁴, pokušaću da jedan primerak pošaljem preko Majncu. Možda ćeš moći nešto iz njega da iskoristiš za svoj list.¹⁵

Nemačke sekcije će najbolje da učine ako se za neko vreme pridruže organizaciji u Ženevi i stupe s Tobom u stalnu vezu. Čim se tako nešto desi, obavesti me, da bih *ovde*, konačno, mogao da saopštim o bilo kakvom napretku u Nemačkoj.^[528]

⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 80 i 81. — ⁶ isključen — ⁷ sada — ⁸ časopisa »Der Vorbote« — ⁹ »Journal de l'Association Internationale des Travailleurs« — ¹⁰ konspirativni pseudonim Wilhelma Liebknechta — ¹¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 83. — ¹² u rukopisu omaškom: Wolffa — ¹³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 72 i 73. — ¹⁴ *Manifest Komunističke partije* — ¹⁵ »Der Vorbote«

Ovo pismo šaljem preko Dupleix'-ove adrese zbog opasnosti od francuske konfiskacije. Čini mi se da se imperija klima. D'abord¹⁶ događaj sa Meksikom i Sjedinjenim Državama. Zatim pobuna 3 francuska puka.^[529] Zatim studentski neredi.^[209] Bonaparta je izgubio glavu kao što se pokazalo u njegovoj svadi sa Engleskom oko obnavljanja »ugovora o ekstradiciji«^[530] i oko zabrane servilnog »*Indép[endance] Belge*«. Na kraju, *trgovačka kriza* će se veoma ubrzati usled sadašnjeg preteranog uvoza Sjedinjenih Država iz Engleske odn. Evrope.

Srdačni pozdravi od žene i dece.

Tvoj

K. Marx

¹⁶ Najpre

43

Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

London, 15. januara 1866.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Havestock Hill

Dragi prijatelju,
Srećna Nova godina i najlepše Vam hvala za Vaše ljubazno pismo.

Izvinite na kratkoći ovih redaka, jer sam trenutno prezaposlen. Idući put pisaću Vam opširnije.

Prilažem dve članske karte,^[531] a u sledećem pismu ću Vam saopštiti pitanja o kojima treba da se raspravlja na javnom kongresu u Ženevi, krajem maja.

Naše udruženje je pokazalo velik napredak. Ono već ima tri zvanična organa: londonski organ – »The Workman's Advocate«, briselski – »La Tribune du Peuple« i organ francuske sekcije u Švajcarskoj – »Journal de l'Assoc[iation] Intern[ationale] des Travailleurs, Section de la Suisse Romande« (Ženeva), a kroz nekoliko dana će izaći pod uredništvom *J. P. Beckera* časopis nemačko-švajcarske sekcije – »Der Vorbote«. (Adresa: 6, Rue de Môle, Ženeva, J. P. Becker, za slučaj ako biste nekad hteli da mu pošaljete neki dopis iz oblasti političkog ili društvenog života.)

Uspeli smo da u pokret uvučemo jedinu stvarno veliku radničku organizaciju, engleske »*Trades Unions*«, koji su se ranije bavili *isključivo* pitanjem nadnica. S njihovom pomoću je, pre nekoliko nedelja, englesko društvo koje smo osnovali za postizanje *Univeral Suffrage*¹ (polovinu njegovog Centralnog komiteta sačinjavaju članovi – radnici – našeg Centralnog komiteta) održalo masovni miting, na kome su govorili samo radnici.^[205] Efekat tog mitinga možete videti po tome što se »The Times« u svojim *leadery*² u dva uzastopna broja pozabavio njime.^[527]

Što se tiče moga dela³, sad ga prepisujem na čisto, po 12 sati dnevno. Mislim da ću u martu lično doneti u Hamburg rukopis prvog toma i da ću Vas tom prilikom videti. Mačji skokovi naslednika Justusa von Mösera⁴ mnogo su me zabavljali. Koliko mora da je bedan jedan talentovan čovek koji traži i nalazi zadovoljenje u takvim tričarijama!

¹ *opšteg prava glasa* – ² *uvodnicima* – ³ *Kapitala* – ⁴ *Johannesa von Miquela*

Što se tiče Bürgersa, on je zaceo dobronameran, ali slab. Pre nešto više od godine dana na javnom mitingu u Kelnu izjavljivao je (to se može pročitati štampano u kelnskim listovima) da je Schulze-Delitzsch definitivno »rešio« socijalno pitanje i da je on (Bürgers) zalutao na komunističke stranputice samo usled *ličnog prijateljstva prema meni!* Da li sam posle takvih *javnih izjava* mogao da ga smatram za nešto drugo nego za »renegata«?⁵

Vaš iskreno odani

K. Marx

⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 77.

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

[London] 15. jan. 1866.

Dragi Library,¹

Srećna Nova godina!

Moraš da me izviniš što dugo nisam pisao i što su ovi redovi tako kratki. Nećeš verovati koliko sam bothered² s vremenom. *Bolešljivost*, koja se stalno periodično vraća, svakojake *nevolje*, *zaposlenost* u Međunarodnom udruženju itd. oduzeli su mi svaki slobodan trenutak za prepisivanje na čisto mog rukopisa.³ Nadam se, da ću I tom u martu moći sam da donesem izdavaču⁴ za štampu. (Celina, oba toma, izaći će iz štampe ipak *istovremeno*^[173]. Star je *dobra*.)

Dakle, sasvim kratko.

Danas Ti šaljem poštom 2 poslednja broja »Workman's Advocate«-a, čiji je urednik⁵ sada Eccarius. Ako budeš slao *članke*, onda ih adresiraj na mene (političke, socijalne, šta hoćeš).

Prilažem Ti takode *cards of membership*^[57]. Platilo sam ih. Možeš, dakle, da ih daš kome hoćeš, i treba samo da upišeš ime, u koloni f. st. da uneseš 0, i u koloni š. da uneseš 1.

Generally⁶ uslovi su: ako pristupa *neko društvo kao takvo*, ono dobija *zajedničku kartu za koju plaća 5 š. godišnje*. A ako svi članovi pristupaju *individualno*, onda moraju da dobiju ovakvu kartu kakvu Ti šaljem. Ona je radnicima potrebna. Karte služe kao putna isprava u inostranstvu i confrères⁷ u Londonu, Parizu, Briselu, Lionu, Ženevi itd. će im naći posao.

Društvo je postiglo velik napredak. Ono već ima 1 engleske zvanične novine, »*The Workman's Advocate*«, briselske »*La Tribune de Peuple*«, francuske u Ženevi, »*Journal de l'Association Internationale des Travailleurs*, Section de la Suisse Romande«, i nemačke u Ženevi, »*Der Vorbote*«, koje treba da izadu za nekoliko dana. Adresa: 6, *rue de Môle*, Genf, *J. P. Becker*, u slučaju da s vremena na vreme želiš starom da pišeš (što se takode nadam).

No nadam se da ćeš mi uskoro omogućiti da ovde objavim osnivanje lajpciške sekcije i dopisa na *engleskom jeziku*. (On može

¹ Nadimak Wilhelma Liebknechta — ² u stisci — ³ *Kapitala* — ⁴ Ottu Meißneru
— ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 83. — ⁶ opšti — ⁷ kolege, drugovi

zatim da posluži i za »*Workman's Advocate*«). Broj ljudi nije važan, mada the more, the better.⁸

Ako ljudi žele da pristupaju masovno, kao društvo, onda kao što vidiš ukupna cena od 5 š., koju treba godišnje da plate, *nije ništa*.

J. P. Becker mi piše:

»U Lajpcigu, Goti, Štutgartu i Nirnbergu će se obrazovati sekcije; da li da ih privremeno ovde preuzmemo dok se ne skupi veći broj, i dok ne obrazuju Centralni komitet u Nemačkoj?«^[532]

Odgovorio sam *potvrdno*.⁹ A pošto u jednom gradu mogu da postoje različite sekcije, onda možeš i Ti i Tvoji da budeš s nama u neposrednoj vezi.

Od Berlinaca¹⁰ sam primio i drugo pismo.^[533] Konačno ću danas da im pišem. Isto i dr Kugelmannu.

Pozdrav.

Tvoj

K. Marx

O pitanjima koja treba raspravljati na ženevskom kongresu^[251], krajem maja, obavestiću Te idući put.

⁸ što više to bolje – ⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 42. – ¹⁰ August Vogt, Sigfrid Meyer i Theodor Metzner

45

Marx Sigfridu Meyeru
u Berlin

[London] 24. jan. 1866.

Dragi prijatelju,

Istovremeno sa kartama adresovanim na Vas poslao sam opširno pismo gospodinu Vogtu.¹ Mislio sam da sam dobro učinio što sam se poslužio dvema različitim adresama. Jedino sam možda pogrešio što sam na adresi Vogtu umesto 16 stavio br. 6.

Zato bi mi bilo veoma drago ako proverite na pošti i javite mi ishod. Od kada sam Vam poslednji put pisao², napravio se novi karbunkul na mestu koje pri sedenju veoma boli, tako da sam potpuno iscrpljen posle svakodnevnog prepisivanja mojih manuskripata³ za izdavača⁴.

Vaš
K. M.

¹ Augustu Vogtu — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 81. — ³ *Kapitala*
— ⁴ Otta Meißnera

46

Marx Friedrichu Leßneru

• u London^[534]

[London] 14. febr. 1866.

Dragi Leßner,
Iz priloženog Freiligrathovog pisma videćeš o čemu se radi.
Učini što možeš.
Pozdrav.

Tvoj
K. M.

Ne mogu da nadem Freiligrathovo pismo. Ova žena će Ti
podrobnije ispričati o Ulmerovoj situaciji. Njegova žena leži mrtva,
a on nema novaca da je sahrani. Dakle, naše Udruženje¹ mora
odmah nešto preduzeti. Moraš da pošalješ novac Freiligrathu.

¹ Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu

Marx svojoj kćeri Jenny
u London^[245]

Margejt, 16. marta 1866.
5, Lansell's Place

Drago moje dete,

Stigao sam ovamo sinoć u četvrt do osam. Prema tvojim uputstvima, ostavio sam stvari u garderobi, a onda sam se odvezao omnibusom do male gostionice koja nosi naziv »King's Arms«. Pošto sam naručio režanj pečenice i pošto su me uveli u prilično slabo osvetljenu trpezariju, prilično sam se uplašio (poznata ti je moja plašljiva narav) jednog mršavog, krutog dugajlije, nalik na nešto između pastora i *commis-voyageura*¹, koji je usamljen nepomično sedeo ispred kamina. Po njegovim mutnim i ukočenim očima zaključio sam da je slep. U tom uverenju me je podržavalo nešto dugačko, usko, belo, poput vratne marame, prebačeno preko njegovih nogu, sa pravilno raspoređenim rupama. Zamišljao sam da je to hartija koju je slepac isekao da bi u nju skupljao milostinju od posetilaca gostionice. Kad mi stiže večera, slepac se nekako razmrda, izu mirno cipele i poče da greje na vatri svoje nezgrapne noge. Nešto zbog ovog prijatnog prizora i njegovog pretpostavljenog slepila a nešto zbog pečenice koja je, izgleda, u svom prirodnom stanju pripadala bolesnoj kravi, ovo prvo veče u Margejtu proveo sam ne baš mnogo ugodno. Ali, u naknadu, spavaća soba se pokazala kao udobna, postelja čista i meka, san čvrst. Dok sam sedeo za doručkom, ko ude? Niko drugi nego čovek od sinoć. Ispostavilo se da je gluv, a ne slep. Ono što me je zbunjivalo – mislim stvar na njegovim kolenima – bila je džepna maramica, čudnog oblika, sa sivkastom osnovom prošaranom krupnim crnim bobicama koje sam pogrešno shvatio kao rupe. Pošto sam stalno zazirao od tog čoveka, isplatio sam račun što sam brže mogao, i posle kraćeg lutanja naišao na sadašnji stan, na samom moru, sa prostranom dnevnom sobom i spavaćom sobom, za 10 šilinga nedeljno. Pri zaključenju pogodbe složili smo se o dopunskom uslovu da ćeš ti, po svom dolasku, dobiti zasebnu spavaću sobu *besplatno*.

Prvo što sam učinio bilo je da sam se okupao u kadi sa toplom morskom vodom. Bilo je prekrasno. Takav je i vazduh ovde. Čudesan.

¹ trgovačkog putnika

Što se tiče pansionâ, oni su sada gotovo prazni i, kako sam razumeo bibliotekara, još nisu ni najspremniji za prijem gostiju. U pogledu restorana, izgleda da nije lako naći neki pristojan, ali postepeno će i ova prepreka biti savladana.

A sada, isporuči najsrdačnije pozdrave svima, do videnja

Tvoj
Mohr

Danas sam već hodao pet časova.

Prevod s engleskog

Marx Antoinett Philips
u Zaltbomel

Margejt, 18. marta 1866.
5, Lansell's Place

Drago moje dete,

Iz adrese ćeš videti da me je moj medicinski savetnik prognao u ovo primorsko mesto, koje je u ovo doba godine potpuno pusto. Margejt živi samo od Londonaca, koji ga obično preplave u sezoni kupanja. U toku ostalih meseci on samo životari. Meni je upravo milo što sam se otesao svakog društva, čak i svojih knjiga. Iznajmio sam privatnan stan na samom moru. U gostionici ili hotelu preti opasnost od susreta sa kakvim zalutalim putnikom ili od dosadnih razgovora o lokalnoj politici, parohijskim interesima i susedskim spletkama. Sada pak, »Nije me briga ni za koga i nikoga nije briga za mene«. ^[535] No vazduh je izvanredno čist i okrepljujući a istovremeno ovde udišemo morski i planinski vazduh. Ja lično sam postao neka vrsta štapa-lutalice, po ceo dan jurim gore dole, a duh mi je u onom stanju ništavila koji budizam smatra vrhuncem blaženstva. Svakako nisi zaboravila ovu lepu izreku: »Kad je davo oboleo, hteo je da postane monah; kad je davo ozdravio, monah je do davola otišao.«

Čim se malo udaljimo od morske obale i počnemo švrljati po okolnom poljoprivrednom području, »civilizacija« nas neprijatno podseti na sebe, jer se na svakom koraku trzamo nailazeći na velike oglasne table sa vladinim objavama pod naslovom: *Bolesti rogate stoke*. Za vladajuće engleske oligarhe nikad niko nije sumnjao da iole mare za »der Menscheit ganzes Weh«¹, ali kad su u pitanju krave i volovi, njih prožima duboko osećanje. Prilikom otvaranja parlamenta predstavnici stočarske aristokratije oba doma, Donjeg i Gornjeg, izvršili su žestok pritisak na vladu. Svi njihovi govori zvučali su kao mučanje stada krava prevedeno na engleski. Oni nisu ličili na čestitog kralja Visvamitru »koji se borio i podvrgavao mukama za kravu Kabału«. ^[536] Naprotiv. Ugrabili su priliku da bolesti krava pretvore u zvečecu monetu na račun naroda. ^[537] Uzgred budi rečeno, Istok nam uvek šalje lepe stvari – religiju, etiketu i kugu u svim oblicima.

¹ vaskoliki bol čovečanstva (u originalu na nemačkom)

Veoma mi je milo što čujem da Waaratje okončava pustolovine. I zaista, zaista ti kažem, mila rodako, da sam uvek osećao duboke simpatije prema tom čoveku i uvek sam se nadao da će on ranije ili docnije upraviti svoje čežnjivo srce u ispravnom pravcu i da neće uporno igrati gnusnu ulogu iz dečije bajke *Zver i lepotica*. Uveren sam da će iz njega ispasti dobar muž. Da li je njegova ljubljena iz Bomela ili je uvezena?^[538]

Nekoliko dana pre odlaska iz Londona upoznao sam se sa g. Orsinijem, vrlo zgodnim mladićem, bratom Orsinija koga su poslali na onaj svet^[244] zato što je doveo Bonapartu u Italiju. On je sada otputovao trgovačkim poslom iz Engleske u Sjedinjene Američke Države, ali mi je u toku našeg kratkotrajnog poznanstva učinio veliku uslugu. Iako je prisran prijatelj Mazzinija, daleko je od toga da deli njegova zastarela antisocijalistička i teokratska shvatanja. E pa, za vreme mog prinudnog i dugotrajnog odsustva iz Veća Medunarodnog udruženja Mazzini je ulagao napore da izazove neku vrstu bune protiv mog vodstva. »Vodstvo« nije nikad prijatna stvar, niti stvar kojoj težim. U glavi mi je uvek poslovice tvog oca² u odnosu na Thorbeckea³: »*Der Eselstreiber den Eseln imer verhaßt ist*«⁴. No kad sam se već jednom latio poduhvata koji smatram važnim, ja, svakako, ovakav kakav sam, ne volim da odstupam. Mazzini, veoma odlučan neprijatelj slobodoumlja i socijalizma, pratio je napredak našeg Udruženja sa velikom surevnjivošću. Njegov prvi pokušaj da Udruženje pretvori u svoje oruđe i da mu nametne program i deklaraciju principa koje je sam izmoghao, osujetio sam ja.⁵ Njegov uticaj, pre tog vremena vrlo jak u londonskoj radničkoj klasi, pao je na nulu. Razjario se kad je video da smo osnovali englesku *Ligu za reformu*^[114] i nedeljni list »*Commonwealth*«, u kome saraduju najnapredniji ljudi Londona, a čiji ću ti primerak poslati po povratku u London. Njegov gnev je porastao kad nam se pridružio urednik lista »*La Rive Gauche*« (list »mlade Francuske« kojim su rukovodili Rogeard, autor knjige *Les Propos de Labienus*, Longuet itd.) i kad je postao svestan širenja našeg Udruženja na Kontinentu. Iskoristio je moje odsustvo da rovari kod nekih engleskih radnika, da izazove njihovu ljubomoru zbog »nemačkog« uticaja, pa čak je i na sastanak Veća poslao svog trabanta, izvesnog majora Wolffa (poreklom Nemca) da iznese svoje žalbe protiv mene i da me manje-više neposredno optuži. Želeo je da bude priznat kao »voda« (pretpostavljam *par la grace de dieu*⁶) »demokratskog pokreta na Kontinentu«. Postupajući tako, delovao je sasvim iskreno, jer se do krajnosti gnuša mojih principa, koji u njegovim očima otelovljuju najužasniji »materijalizam«. Čitava ova scena se odigravala iza mojih leđa i pošto je

² Liona Philipsa – ³ J. R. Thorbecke, vođa holandskih liberala četrdesetih godina 19. veka. – ⁴ »Gonič magaraca uvek je magarcima mrzak« (u originalu na nemačkom). – ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 3. – ⁶ po milosti božjoj

stečeno uverenje da mi bolest neće dopustiti da budem prisutan.⁷ Englezi su se pokolebali, no ja, iako još uvek veoma slab, dojurio sam na sledeću sednicu u pratnji g. Orsinija. Na moju interpelaciju on je izjavio da je Mazzini izgubio uticaj i u Italiji i da su ga njegova prošlost i njegove predrasude potpuno onesposobile da shvati novi pokret. Svi inostrani sekretari su se izjasnili za mene i da si prisustvovala i ti, naš sekretar za Holandiju,^[539] nadam se da bi takođe dala glas za tvog pokornog slugu i obožavaoca. Kako bilo da bilo, izvojevao sam potpunu pobedu nad ovim ljutim protivnikom. Mislim da je Mazzini sada dobio dovoljno od mene i on će praviti *bonne mine à mauvais jeu*⁸. Nadam se da ću dobiti od tebe nekoliko redaka. Ne zaboravi da sam potpuno usamljen pustinjač.

Tvoj najiskreniji prijatelj
*Bloch*⁹

Prevod s engleskog

⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 97. — ⁸ prijatno lice na lošu igru —
⁹ Po svoj prilici šala; možda se pod tim imenom Marx dopisivao da bi ostao inkognito u Margejtu.

49

Marx svojoj kćeri Lauri
u London

Margejt, 20. marta 1866.
5, Lansell's Place

Mili moj Cacadou¹,

Zaista vrlo dobre vesti! Pretpostavljam g-du Grach majci sve braće Graha.^[540] Veoma mi je milo što sam se nastanio u privatnoj kući a ne u nekoj gostionici ili hotelu, gde je jedva moguće izbeći gnjavatorske razgovore o lokalnoj politici, parohijskim skandalima i susedskim spletkama. Ali ipak ne mogu pevati sa vodeničarom sa reke Di da me nije briga ni za koga i da nikoga nije briga za mene.^[535] Jer, postoji moja gazdarica, koja je gluva kao top, i njena kći, koja boluje od hronične promuklosti, ali one su vrlo dobre, pažljive i nenametljive. Što se mene tiče, ja sam se pretvorio u skitački štap, lutam unaokolo najveći deo dana, napajam se svežim vazduhom, ležem u 10 sati, ne čitam ništa, pišem malo i uglavnom dovodim svoj duh u ono stanje ništavila koje budizam smatra vrhuncem ljudskog blaženstva. Međutim, bez obzira na sve to, neću se u četvrtak pretvoriti u onog uzor-lepótana koga, u svojoj mašti, očekuje uvažena By Bye². Zubobolja na desnoj strani lica još nije sasvim prošla, a sa iste strane se zapalilo oko. Ono se gotovo zatvorilo, ali je steklo gadnu naviku da lije suze samo od sebe, ne obzirući se na osećanja svog gospodara. Da nije ovakvog stanja stvari, ja bih se već fotografisao, pošto se ovde može dobiti 12 fotografija u veličini posetnice za 3 šilinga i 6 penija, a 48 takvih fotografija za 10 šilinga. Mümmelchen³ će me obavezati ako ode do g. Halla i poruči od njega rastvor cinka (on zna sastav ovog leka) za moje oko; nadam se da ću ga naći gotovog po mom dolasku u London. Bolesno oko mi ometa noćni san. Inače se osećam bolje.

Ako se malo odvojimo od obale i krenemo po okolnim seoskim područjima, mučno će nas na »civilizaciju« podsetiti velike oglasne table, koje odasvuda zure u nas sa natpisom »Bolest rogate stoke« i sa vladinom objavom, rezultatom pomamnog pritiska koji su prili-

¹ Šaljivi nadimak Laurin po imenu jedne ličnosti starinskog romana – pomodnog krojača. – ² Marxova kći Jenny – ³ Jenny Marx, Marxova supruga

kom otvaranja parlamenta izvršili na vladu krupni posednici rogate stoke, lordovi i članovi Donjeg doma.

O, kralju Visvamitra,
Ala si glup kao vo
Što se toliko kavžiš i mučiš,
I to sve zbog jedne krave!⁽⁵³⁶⁾

Ali ako se čestiti Visvamitra, kao pravi Indus, zlopatio da bi spasao kravu Cabalu, ovi engleski veleposednici, sasvim u stilu savremenih mučenika, puštaju narodu krv da bi sebe obeštetili zbog bolesti svojih krava. Kuga ih rogata pomorila! Rog trubi, rog trubi, ore se na sav glas reći razborite By Bye.

U nedelju sam se rešio i *per pedes*⁴ otišao u Kenterberi. Na žalost, ovu veliku odluku sam doneo tek pošto sam dva sata obilazio uzduž i popreko celo pristanište i tako dalje. Time sam već bio utrošio suviše fizičke snage pre nego što sam krenuo u nadbiskupovo sedište ili nadbiskupsku stolicu, ako ti se više sviđa. A odavde do Kenterberija ima punih 16 milja. Iz Kenterberija sam se vratio u Margejt železnicom, ali sam se ipak premorio te nisam mogao zaspati svu noć. Noge i leđa me nisu boleli, ali su se tabani pokazali kao veoma osetljive skitnice. O Kenterberiju je tebi, naravno, sve poznato, i više nego što se ja mogu pohvaliti da znam, iz tvoga Evesa, pouzdanog izvora znanja svih engleskih Eva. (U tvom društvu je nemoguće proći bez opakih kalambura. No, pazi, Thackeray postupa još gore rimujući »Eves« i »Ewes«⁵.) Srećom, bio sam suviše umoran i bilo je suviše dockan da razgledam čuvenu katedralu. Kenterberi je stari, ružan grad, srednjovekovnog tipa, koji nisu ulepšale velika savremena engleska kasarna s jedne i sumorna nezanimljiva železnička stanica s druge strane staromodnih zgrada. U njemu nema ni traga poezije, kakva se nalazi u evropskim gradovima iz istog doba. Šepurenje vojnika i oficira po ulicama podsetilo me je donekle na »Vaterland«⁶. U gostionici, gde su me škrto poslužili sa nekoliko komadića hladne govedine, saznao sam za najnoviju bruku. Kapetana Le Merchanta izgleda da je policija pritvorila u subotu uveče zato što je kucao redom na vrata svih najuglednijih građana. Zbog ove naivne zabave kapetan će biti izveden pred sud. I taj strašni kapetan će morati ponizno da prikloni svoju glavu pred opštinskim veličinama. Ovo je ceo moj svežanj »Kenterberijskih priča«.

A sada, Cacadou, isporuči moje pozdrave Elly⁷, kojoj ću pisati ovih dana i čije me je pisamce veoma obradovalo. Što se tiče Möhmchen⁸, ona će uskoro dobiti vesti od mene.

⁴ pešice – ⁵ igra reči: Eves – prezime, »Eves« – Eve, »Ewes« – ovce. – ⁶ otadžbinu (Nemačku) – ⁷ Eleanor Marx – ⁸ Jenny Marx, Marxova supruga

Taj prokleti deran Lafargue me gnjavi svojim prudonizmom i neće se izgleda smiriti dok ga propisno ne raspalim po njegovoj kreolskoj ćupi.

Moje najlepše želje svima.

Vaš
Gazda

Da li je Orsini ipak primio pismo koje sam mu poslao?

Prevod s engleskog

50

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

Mančester, 22. mart 1866.

Dragi Hermanne,

Vaš akt je kod lawyer¹, ali ga, na žalost, danas nisam našao kod kuće, pa Ti, dakle, ne mogu reći da li ga je već poslao u Liverpul, ni koliko je napredovalo prepisivanje dotičnih materijala načisto. Ipak ću ovih dana još jednom da odem do njega i da to poguram.

Danas Ti pišem povodom stanja tekućeg računa koji si mi poslao, a da bih ga pregledao, morao sam da sačekam neki slobodan dan, pošto ste vi, u drugoj polovini 1864, knjižili sasvim drukčije nego mi ovde. Zbog toga sam ceo posao morao opet da proverim od samog početka i konačno sam ga izveo na čisto. Stavke se slažu, izuzimajući povraćaje koje ste, prema vašem pismu od 20. jula 1864, odobrili direktno mome računu kod F. Engelsa i Co., pa ću, dakle, ove iznose svakako da nađem na mom tekućem računu kod firme F. E. i Co. Ti iznosi su:

	povraćaj za Apolda	£	2.	2.	2
	„ „ Minhen	„	1.	2.	—
1864 jun 30.	„ „ Rislingen	„	8.	19.	6
„ jul 3.	„ „ London svega	„	287.	3.	3

Pronašao sam da sam prema vašem tekućem računu direktno izgubio novac pri prenosu salda za koji me ovde terete. Razlika za 18 meseci iznosi tačno £ 1.14.9, i zato ću ubuduće biti slobodan da vam svakih 6 meseci šaljem stanje tekućeg računa, jer moram, naravno, priznavati obračune po tekućem računu ovdašnjoj firmi. Takode, vaš račun, zbog svoje udobnosti, vodim još odvojeno.

Budi sad tako dobar, pa mi *što pre* pošalji izvod mog računa kod F. E. i Co., da bih mogao da zaključim svoju privatnu knjigu. I to od sredine 1864, pošto još od tada nisam od Tebe dobio nikakav izvod ovog računa — koliko je meni poznato. (Ako ga nisi zaključio sa sredinom 1864, onda od početka 1864.)

¹ advokata

Od prošlog septembra posao opet ide bolje; od tada smo bili stalno zaposleni, a sada imamo posla čak preko mere i postavljamo nove DF mašine. Cene su takode porasle i u drugoj polovini 1865. smo zaradili ipak toliko da sam podmirio svoje rashode s junom 1864, i još mi je preostalo nešto malo; naime, u prvoj godini svog partnership² nismo zaradili ni prebijene pare, čak i ako ne otpišemo ništa na mašine. Sada moramo da napravimo neki zaista dobar posao, ali ako pamuk, usled velikog dovoza, bude pao ispod 18 penija za middling Orleans³, onda ćemo opet sve da izgubimo. Medutim, to ne očekujem; mislim, da će cena dobrom američkom pamuku, u celini uzev, da se održi na oko 19 penija, dok cena suratskom pamuku može, u stvari, veoma da padne. Inače, mislim, da nećemo dobiti više pamuka nego što nam je potrebno i da ćemo u celini uzev ostati na ceni oko 19 penija za srednji Orleans, sve do jeseni, kada će možda opet da počnu špekulacije koje će da podignu cene.

Ovih dana ću pisati majci, što pre mogu; vaše pismo primio sam prošlog ponedeljka i obradovao sam se što vam poslovi opet idu dobro. Srdačni pozdravi majci i svoj braći i sestrama

Od Tvog
Friedricha

Apropos. Kapital koji mi je ovde odobren, kao što znaš, iznosio je već 30. juna 1864, nešto preko 13 000 £, a pošto nisam obavezan da u trgovini imam više od £ 12 000, onda nema potrebe za pokrićem kupovina izvršenih preko nas; neke isplate bi takode mogli da pokrijete povraćajima, naročito stoga što krajem juna opet dospeva oko 300 na ime kamata. Mogu takode za vaš račun da izvršim isplatu Funkeu, ako želiš; na taj način mogli biste do 30. juna ili odmah da vučete oko 1500 £. Samo nemojte trassieren⁴ na nas, pošto je Gottfr[ied]⁵ protiv toga, on misli da bi ljudi – zbog istog naziva firmi – to mogli da shvate kao upotrebu uslužnih menica.

Anton⁶ ima sada već 4 - 5 patenata. Za njega je to – čas posla; u novinama svaki čas čitaš da je dobio neki patent.

² ortakluka – ³ srednji Orleans (vrsta pamuka) – ⁴ vući menicu – ⁵ Gottfrid Ermen – ⁶ Anton Ermen

51

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

Mančester, 6. aprila 1866.

Dragi Hermann,

Najlepša hvala na Tvom tekućem računu od 27. marta, koji uopšte uzev izgleda da je pravilno sveden. Teško je samo pregledati kamate kad nisu, kao u drugim tekućim računima, podeljene po stavkama, već se »računu kamata« mora verovati na reč. A onda si, 31. decembra 1865, preneo u moju korist od E[ngels]a & E[rmen]a, B[armen], 2 112.21.8 talira, dok prema tekućem računu E. & E., B[armen] taj isti prenos iznosi 316.18.2 f. st., a što po kursu od 6/20 iznosi 2 169.1.8. talira. Tu nešto nije u redu.

Malo je nezgodno što Vi knjige zaključujete sa 31. decembrom, a mi sa 30. junom. Ja ću Vam, dakle, slati tekući račun samo jednom, 31. decembra, koji se na ovaj način neće nikad tačno slagati sa Vašim, što ipak na kraju krajeva nije važno.

Da bi naša knjiženja bila čista, molim da sve *poslovne račune* E. & E. knjižite na E. & F., B., a sve *lične* na F. E[ngels] & Co.

Obaveštenja u vezi sa agentom Brownom dao sam direktno Fr. Boellingu. Karth nam je pisao po jednoj drugoj stvari.

Ne savetujem Ti da vaš *sewings*¹ po pravilu dobijaš preko nas. G. E[rmen] će stalno pokušavati da vam utraپی svoje predivo iz Pendlberija, a to sigurno ne bi uvek bilo u vašem interesu. Osim toga, čim stvar počne da se proširuje, on će odmah tražiti da mu odobrite 2° provizije. Ali ako možete da upotrebite njegovo predivo (a zašto da ne, ako to mi možemo), onda je najbolje da se obratite nama. Danas šaljem poštom uzorak br. 16, od koga on ima na stovarištu 120 Bales² [po] 10 funti, 7 Leas³ i uzeo bi za br. 16 2 [š] 1/2 penija, a možda i manje. To isto predivo mogli bi da dobijete i od posrednika F. A. Schmita. Naprotiv, fine br. i Cops,⁴ za koje G. E[rmen] nije uopšte zainteresovan, možemo stalno mi da Vam isporučujemo.

Šta košta hohajmer? To je glavno. I koliko toga tu ima? Umesto 3 flaše trebalo je odmah da pošalješ 3 tuceta.

U vezi sa ponijima, još ću se raspitati. Ovde su sada dobri, jaki Cobs⁵ veoma traženi i skupi, a na priliku za kupovinu – odmah zajedno jedan dobar par – treba dugo da se čeka.

¹ šivači konac – ² bala – ³ 1 lea = 109,727 m – ⁴ kaleme – ⁵ konji

I Vi tamo, svakako, ne mislite na rat? Bila bi prava nesreća ako bi do njega došlo, kojoj se ne bi mogao sagledati kraj. Tu skoro, kada je počelo komešanje, prisnilo mi se da sam se obreo negde kod Mozela u nekoj ogromnoj vojsci. Bila je to neka vrsta dobrovoljaca, svakakvi ljudi, koji su se važno kretali tamo-amo, a jedan je s vremena na vreme vikao: okruženi smo neprijateljem! na šta su se svi davali u bekstvo. Najzad sam dospeo u glavni štab i tu sam našao Petera i Gottfrieda Ermena kao vrhovne komandante i Antona⁶ kao načelnika generalštaba. Pitao sam ga sad o ovom sad o onom, ali sam dobijao tako čudne odgovore, da sam ga na kraju pitao da ipak nema mapu kraja u kome se nalaze? On me je na to pogledao sasvim nadmočno i rekao: mape? Mi se ovde mnogo bolje snalazimo bez mapa. No kada sam hteo da mu objasnim da bez mapa ipak neće izići na kraj i da ne bi mogao čak ni svoje ljude da smesti itd., odgovorio je: ako je to apsolutno neophodno, onda imamo i mape, i izvukao je iz džepa mapu jednog sasvim drugog kraja, s one strane Ahena i Mastrihta, sa pobedničkim izrazom na licu. Ovo nije neka neslana šala s moje strane, već se bukvalno tako dogodilo.

Srdačni podravi majci, kojoj ću takođe pisati ovih dana, i svoj braći i sestrama.

Tvoj
Friedrich

⁶ Anton Ermen

52

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

Margejt, 6. aprila 1866.
5, Larsell's Place

Dragi Miller,¹

Iz adrese vidiš da me je moj medicinski savetnik prognao na obalu mora.^[245]

Otkako sam primio Tvoje poslednje pismo i nekoliko pisama od naših berlinskih prijatelja², moja bolest je zaista uzela opasan obrt. Neko vreme je bilo veoma sumnjivo da li će me ta bolest razlaganja krvi od koje patim konačno savladati ili ne. Tek sredinom marta nekako sam bio u stanju da se prebacim ovamo. Sada sam se oporavio i vrlo brzo ću se vratiti u London. Ali opet je izgubljeno tri meseca!

Piši mi odmah na londonsku adresu.

Posle mog povratka redovno ću Ti slati »The Commonwealth« (izmenjeni naslov pod kojim sada izlazi »The Workman's Advocate«). Svega je nekoliko nedelja kako su ga uneli u spisak za slanje u inostranstvo. Eccarius nije više urednik, nego samo saradnik. Moglo se i predvideti da čim list stekne izvestan ugled, strancu neće biti dozvoljeno da zadrži nominalno rukovodstvo.³

Piši mi:

- 1) o stanju »našeg« pokreta u Nemačkoj,
- 2) o političkim prilikama u Nemačkoj.

Tvoj odani
K. M.

Srdačan pozdrav Tvojoj ženi.

Prevod s engleskog

¹ pseudonim Wilhelma Liebknechta – ² Augusta Vogta, Sigfrida Meyera i Theodora Metznera – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 99.

53

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover^[542]

Margejt, 6. aprila 1866.
5, Lansell's Place

Dragi prijatelju,

Prekosutra se odavde vraćam u London. Moj lekar me je prognao u ovo mesto na morskoj obali, gde sam se zaista *dobro oporavio*. Ali tako su opet potpuno izgubljena više no dva meseca – februar, mart i polovina aprila – a dovršenje moje knjige¹ opet se oteгло! To je da čovek poludi.

Bolovao sam od karbunkula, a ne od furunkula. Ovog puta je stvar bila opasna. Svakako imate pravo da su uzroci tome »dijetetski« gresi. Odviše sam se navikao na noćni rad – danju studiram, a noću pišem. To i svakojake brige, privatne i javne, i – dok tako ozbiljno radim – zanemarivanje uredne dijete, kretanja itd., dovoljno je da poremeti krv.

Prilog gospodina M[enke]a od 10 talira za »Internacionalu« primio sam zajedno s Vašim pismom. Nemam ovde adrese mojih francuskih prijatelja iz Pariza. Ali ako se gospodin M[enke] obrati mome prijatelju *K. Kaubu* (33, Rue des trois Couronnes du Temple), on ga može upoznati s *V. Schilyjem* (Nemac) i *Tolainom*, Fribourg-om itd., članovima Pariskog komiteta.

Vesti iz Nemačke nisu mnogo radosne. Prusku gura u rat Rusija (i Bonaparta), a Austriju Bonaparta (više protiv njene volje, zato što ona mora da se brani). Hoće li naši filistri najzad uvideti da bez revolucije koja će ukloniti Habsburge i Hohenzollerne (o sitnijim balegarima izlišno je govoriti) mora naposletku opet doći do tridesetogodišnjeg rata i nove podele Nemačke!

Pokret s italijanske strane mogao bi da pomogne Prusima. Ali ako uzmemo samo Austriju i Prusku, prilično je sigurno da bi Prusi bili u gorem položaju, uprkos svem razmetanju s Dipelom. Benedek je svakako bolji general od princa Friedricha Karla. Austrija bi zaceo mogla Prusku, ali Pruska ne bi mogla Austriju singel handed² da natera na mir. Svaki uspeh Pruske bio bi za Bonapartu podstrek da se umeša.

¹ *Kapitala* – ² (ovde:) sama, sopstvenim silama

Dok Vam pišem ove retke, Bismarck je možda već uvukao rogove. Ali i to bi samo odložilo sukob. Takvo odlaganje je po mom shvatanju verovatno.

Za Bonapartu je ova nemačka zbrka izvanredno srećan slučaj. Njegov položaj je skroz potkopan. Ali rat bi mu produžio vek. Pišite mi uskoro i naročito o prilikama u Nemačkoj.

Vaš
K. M.

54

Marx Wilhelmu Liebknechtu
u Lajpcig

[London] 4. maja 1866.

Dragi moj prijatelju,

Pošto sam u ovom trenutku, posle dugog prekida u radu,¹ veoma zaposlen da bih nadoknadio izgubljeno vreme, Ti ćeš mi oprostiti što Ti ovog puta pišem samo nekoliko redaka.

Poslaću Ti danas poslednji broj lista »Commonwealth«. Finansijsko stanje lista je takvo da se on bori za opstanak iz nedelje u nedelju i potpuno mu je nemoguće da plati i jednu paru za dopise iz inostranstva. Njegov tiraž raste, ali Ti znaš da jedan jeftin list mora imati bar 20 000 pretplatnika, pa čak i tada ne može sastaviti kraj s krajem bez velikog broja oglasa. »Commonwealth« je suviše skorašnjeg porekla da bi zadovoljio ove zahteve.

Ženevski kongres je odložen za 3. septembar ove godine.^[251] Udruženje se brzo širi, naročito u Francuskoj. Nedavno su se priključila i italijanska udruženja. Propaganda u Londonu je dobila novi podsticaj, uglavnom zahvaljujući okolnosti što su štrajkovi londonskih krojača i izrađivača žičanih mreža^[256] završeni uspešno, pri čemu su našom intervencijom poslodavci sprečeni da ostvare svoje namere o dovođenju radnika iz Francuske, Švajcarske, Belgije. Ovaj dokaz neposrednog praktičnog značaja Udruženja proizveo je utisak na praktičan engleski um.

Sa istim ciljem prilažem na poslednjoj stranici ovog pisma »upozorenje« nemačkim krojačima i ja Te molim da ga objaviš u nemačkim listovima koji su Ti dostupni.^[258] Istovremeno ćeš me obavestiti ako mi pošalješ primerak ili dva nekih listova u kojima *Upozorenje* bude objavljeno i ako mi javiš imena svih drugih listova koji treba da ga preštampaju. Kugelmann bi takode mogao biti od koristi u ovome.

Najsrdčajniji pozdrav g-di Liebknecht. Neobično sam joj zahvalan na prijateljskoj brzi za moje zdravlje.

Bratski Tvoj

A. Williams²

Prevod s engleskog

¹ na *Kapitalu* — ² konspirativno ime Karla Marxa

55

Marx Paulu Lafargue-u
u London

London, 13. avgusta 1866.

Dragi moj Lafargue,

Dozvoličete mi da Vam učinim sledeće primedbe:

1) Ako hoćete da nastavite druženje sa mojom kćerkom,¹ treba da prekinete sa svojim metodom »udvaranja«. Znete dobro da nema nikakve date obaveze, da je sve još provizorno. Pa čak i da je ona po svim pravilima Vaša verenica, ne smete zaboraviti da se radi o dugotrajnoj stvari. Navike odveć bliskog ophođenja bile bi utoliko neumesnije što će dvoje zaljubljenih živeti u istom mestu u toku dužeg vremena neminovno ispunjenog teškim iskušenjima i patnjama. Posmatrao sam sa užasom promene u Vašem ponašanju iz dana u dan za vreme geološkog perioda od samo jedne nedelje. Po mom mišljenju, istinska ljubav se izražava u uzdržanosti, skromnosti pa čak i u bojažljivosti zaljubljenog prema njegovom idolu, a nikako u puštanju strasti na volju i ispoljavanju prerane preterane prisnosti. Ako se pozivate na svoj kreolski temperament, moja je dužnost da se sa svojim razumom postavim između Vašeg temperamenta i moje kćeri. Ako u njenoj blizini ne umete da je volite na način koji odgovara londonskom meridijanu, moraćete da se pomirite s tim da je volite izdaleka. Onaj ko dobro čuje razumeće.

2) Pre nego što konačno uredite svoje odnose sa Laurom, potrebna su mi ozbiljna razjašnjenja o Vašem materijalnom položaju. Moja kći zamišlja da sam ja upoznat s Vašim prilikama. Ona se vara. Ja ovo pitanje nisam postavio zato što, po mom shvatanju, inicijativa u tom pogledu treba da potekne od Vas. Vi znate da sam celokupnu svoju imovinu žrtvovao revolucionarnoj borbi. Ja to ne žalim. Naprotiv. Kad bih morao ponovo da počnem svoj životni put, učinio bih isto. Samo što se ne bih ženio. Ukoliko je u mojoj moći, želim da špases svoju kćer od podvodnih grebena o koje se razbio život njene majke. Pošto ova stvar nikada ne bi dostigla sadašnji stupanj bez moje neposredne umešanosti (slabosti s moje strane!) i bez uticaja mog prijateljstva prema Vama na držanje moje kćeri, to lična odgovornost svom težinom pada na mene. Što se tiče Vašeg sadašnjeg stanja, obaveštenja, koja nisam tražio ali koja sam dobio

¹ Laurom

i protiv svoje volje, nisu uopšte umirujuća. No, prelazim preko toga. U pogledu Vašeg opšteg stanja znam da ste još student, da je Vaša karijera u Francuskoj upola skršena događajem u Liježu,^[209] da za Vašu aklimatizaciju u Engleskoj za sada nedostaje neophodan uslov, znanje jezika, i da su u najboljem slučaju Vaši izgledi sasvim problematični. Posmatranje me je uverilo da niste radan po prirodi, i pored povremene grozničave delatnosti i dobre volje. Pod tim uslovima biće Vam potrebna podrška drugih da biste počeli život sa mojom kćeri. Što se pak tiče Vaše porodice, o njoj ne znam ništa. Ako ona i raspolaže izvesnom imovinom, to još ne dokazuje njenu spremnost da snosi žrtve za Vas. Čak ne znam ni kakvim očima ona gleda na Vaš plan o braku. Ponavljam da su mi potrebna pouzdana razjašnjenja o svim ovim pitanjima. Sem toga Vi, kao izrazit realista, ne možete očekivati da se ja odnosim prema budućnosti svoje kćeri kao idealista. Vi, čovek kako pozitivistički nastrojen da biste voleli da ukinete poeziju, nećete se valjda baviti poezijom na štetu mog deteta.

3) Da bih predupredio svako pogrešno tumačenje ovog pisma, izjavljujem Vam da Vam, ako biste pokušali da sklopite brak već danas, to ne bi uspelo. Moja kći bi odbila. Ja lično bih protestovao. Morate biti gotov čovek pre nego što pomislite na ženidbu, a neophodan je dug period proveravanja i za Vas i za nju.

4) Voleo bih da tajna ovog pisma ostane između nas dvojice. Čekam Vaš odgovor.

Vaš
Karl Marx

Prevod s francuskog

56

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 23. avgusta 1866.

Dragi moj prijatelju,

Vi se svakako s pravom ljutite što ja i pored nekoliko Vaših prijateljskih pisama i dalje ćutim.

Ali Vi ćete mi oprostiti, jer se nalazim u izuzetnim prilikama.

Usled moje duge bolesti nastupila je u mojoj ekonomskoj situaciji kriza. Nagomilao sam dugove koji mi pritiskuju mozak i čine me nesposobnim za sve drugo osim rada koji me apsorbuje. Ako ne uspem da pozajmim bar 1000 talira, recimo uz kamatu od 5%, onda zaista ne vidim izlaza. Í uprkos mnogobrojnim pismenim priznanjima koja dobijam iz Nemačke, ne znam kuda da se obratim. Ja mogu da primim pomoć samo od ličnih prijatelja, a nikakvu javnu. Shvatite da je pod takvim okolnostima teško pisati pisma.

Još nisam uspeo da ponovo uspostavim svoje stare brojne veze s Amerikom.^[549] Tamo imaju toliko posla sa svojim vlastitim pokretom, da svaki izdatak za dopise iz Evrope smatraju za faux frais de production¹. Mogao bih tome naći leka kada bih se i sam preselio onamo. Ali držim da je moj zadatak da ostanem u Evropi i da dovršim svoje delo na kome sam radio godinama.²

Što se tiče samog tog dela, ne verujem da ću pre oktobra moći da donesem u Hamburg rukopis prvog toma (biće ukupno 3 toma). Produktivno mogu da radim samo vrlo ograničen broj sati dnevno a da to odmah fizički ne osetim, pa iz obzira prema svojoj porodici moram i protiv volje da se držim higijenskih granica dok se potpuno ne oporavim. Osim toga, rad moram često prekidati zbog svakojakih spoljnih smetnji.

Iako posvećujem mnogo vremena pripremnim radovima za kongres u Ženevi^[302], ne mogu i neću da idem tamo, jer mi nipošto nije moguće da na duže vreme prekidam svoj rad. Smatram da je ono što ovim radom činim za radničku klasu mnogo značajnije od svega onoga što bih mogao da učinim ličnim prisustvom na ma kom kongresu.

Međunarodnu situaciju u Evropi smatram sasvim provizornom. Što se tiče specijalno Nemačke, stvari se moraju uzimati onakve

¹ neproizvodan trošak – ² Kapital

kakve jesu, tj. interes revolucije mora se ostvarivati na način koji odgovara izmenjenim okolnostima. As to Prussia³, sad je važnije nego ikad pažljivo pratiti i raskrinkavati njene odnose prema Rusiji.

Vaš potpuno odani

K. Marx

³ Što se tiče Pruske

57

Engels Emilu Engelsu
u Engelskirhen

Mančester, 23. avg. 1866.

Dragi Emile,

Na brzu ruku Te molim samo toliko da Funkeov dokument ne pošalješ na moju adresu, već na

Hall & Janison, Solicitors,

Manchester,

čim bude potpisan.

Naime, ja putujem sutra za Nemačku.

Mnogo pozdrava svima. Mislim da posle svadbe Marije Blank dođem u Engelskirhen.

Tvoj
Friedrich

58

Marx svojoj kćeri Lauri
u Hastings

[London], 28. avgusta 1866.

Dragi moj Cacadou¹,

Primio sam tvoje pismo, iako ne neotvoreno, pošto je moralo da prođe kroz fine prste careve².

Uvek sam delio mišljenje da ti je kao završni potez obrazovanja još potrebna neka vrsta obuke u nastavi u internatu. To će ti mnogo koristiti.

*Il hidalgo della figura trista*³ me je ostavio na uglu svoje kuće. Pošto je njegovo srce još pre toga doživelo znatan potres, izgleda da je rastanak *sa mnom* podneo sa prilično herojskom ravnodušnošću.

Moje najlepše želje $\pm \infty \mp$ ⁴.

Prilažem 5 f. Ostalo će biti poslato sledeće nedelje.

Vaš pokorni

Stari

Mama kreće na svoju ekspediciju sutra ili prekosutra. Bio je potreban veliki pritisak da bi se naterala da se pokrene sa mesta.^[544]

Prevod s engleskog

¹ šaljivi nadimak prema imenu pomodnog krojača iz starinskog romana – ² Reč je o Marxovoj kćeri Jenny, koja je zamenjivala Lauru na dužnosti oćevog sekretara. Njen porodični nadimak: kineski car – ³ Vitez tužnog lika – Don Kihot. Ovdje se misli na Paula Lafargue-a Laurinog verenika, koji je rođen na Kubi – ⁴ kćeri Jenny

Marx Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

[London] 31. avgusta 1866.

Dragi Becker,

Apsolutno je neophodno da *Jung* bude predsednik Kongresa^[251],
1. zato što govori tri jezika, engleski, francuski i nemački.

2. *Jung stvarno predstavlja* Central Council¹, Odger (koji osim toga što zna samo svoj maternji jezik) *nije* izabran od strane Central Council: izabrali smo 4 delegata, sa Jungom na čelu; Odger da ide samo ako može sâm da pribavi novac (naravno uz našu garanciju). On za Društvo nije *ništa* učinio.

3. Cremer i Odger su napravili veoma podlu intrigu kako bi još poslednjeg dana omeli odlazak Junga i Eccariusu.

4. *Odger* želi da bude izabran za *predsednika Kongresa* da bi na taj način imponovao Englezima i da bi se protiv *želje velike većine Councila* nametnuo iduće godine za predsednika Central Councila.

5. Cremer i Odger su nas *izdali* u Ligi za reformu^[247], gde su protiv naše volje pravili *kompromise sa buržoazijom*.

6. Gospodin Cremer je sasvim *demoralisan*. On samo još puca na »plaćenu« funkciju, da ne bi morao da radi. Zbog toga Kongres *ne sme ni u kom slučaju* da ga izabere za *generalnog sekretara*. (Jedina plaćena funkcija.) *Fox* mora da bude izabran pod izgovorom, uostalom pravim, da generalni sekretar mora da zna *više od jednog jezika*.

9.² *Predsednik Central Councila* ne mora da bude izabran na Kongresu, već može da bude izabran i ovde, u Londonu, ukoliko je *lokalna veličina*.

10. Prilikom izbora *predsednika Kongresa* moraš odmah da kažeš da na *međunarodnom kongresu* može da predsedava samo čovek koji govori *više stranih jezika*, kako bi se i na taj način dobilo u vremenu itd.

11. Saopšti ove stvari Dupleix-u.

12. Biće mi milo ako instrukcije³, koje sam pisao u ime Central Committee za londonsku delegaciju, daš Eccariusu da Ti do početka Kongresa prevede na nemački jezik.

Zdravo!

Tvoj

Karl Marx

¹ Centralno veće – ² Marx je, verovatno omaškom, ispustio redne brojeve 7 i 8

³ Instrukcije delegatima Privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja

60

Marx svojoj kćeri Lauri
u Hastings

[London, septembra 1866]

Moja najdraža Cacadou,

Moraš me izviniti što ti pišem samo ovo nekoliko redova. Želimo da priložena poštanska uputnica na 3 funte krene prvom poštom, tj. pre 11 časova pre podne. Budi tako dobra, napiši nam kojim ćeš vozom krenuti iz Hastingsa iduće nedelje i *kad* ćeš stići ovamo?

Jadno dete, tvoja zubobolja bi bila izbegnuta da si poslušala moj savet i da si se obratila mom »zubaru«.

Tvoje poslednje pismo nam je priredilo veliko zadovoljstvo (izuzev vesti o zubobolji), jer smo iz njega videli sa kakvom promišljenom energijom naš Cacadou ume da dela.

Reci Quo-Quo¹ da se sprema zlo. Caru² se čini da ga zanemaruje *njegov* podanik i oseća se prilično ojađen.

Tvoj odani
Stari

Prevod s engleskog

¹ sestri Eleanor – ² sestri Jenny

61

Marx svojoj kćeri Jenny
u Hastings

[London] 5. septembra 1866.

Dragi moj magistre ± ∞ ∓,

Klanjam se do zemlje pred Vašom neizmernošću, ma kakvu ulogu Vi blagoizvoleli igrati, beskrajno malu ili beskrajno veliku.

Vaša pisma su nas očarala i zaista smo se grohotom smejali, pročitavši onaj divan opis spontane eksplozije koju je izazvala baba-devojka na izložbi.

Mnogo me žalosti jedan potomak gorile¹, on jedva izdržava rastanak sa kadifastom mišicom koja mu ne izlazi iz glave². Kad bi je poznavao tako dobro kao ja, postao bi još sličniji nimfi Kalipso, koja nije mogla da se uteši zbog Odisejevog odlaska. Ona može biti Kalipso, ali on ni u kom slučaju nije Odisej. Pre bi se reklo da je začoreni felah. Međutim, on zaslužuje izvesne pohvale s moje strane. Marljivo je radio od 1 do 9 posle podne na prevodu instrukcija koje sam morao da skiciram za delegate Ženevskog kongresa. Nije manje vredno radio sastavljajući neku gimnastičku spravu namenjenu vama. Naposljetku, ali po važnosti ne na poslednjem mestu, on poklanja veliku pažnju naučnom blebetanju, kojim ga kao gosta obično poslužujem, mada smo i ja i on daleko od te vrste umne zabave.

Prekjuče su dolazili ovamo Lormier-ovi i Negrillo³, takode. Pod izgovorom da ima da mu pokaže neku gimnastičku majstoriju, stari Lormier mu je rekao »u četiri oka« i, razume se, smotreno da mora zaustaviti taj vodoskok pljuvačke, kojom, dok puši, ima običaj da zasipa kamin. Kad su se obojica vratila iz kuhinje, gde je poverljivo saopštenje učinjeno, naš jadni Negrillo je izgledao sružen i ponašao se kao »dobar dečko«.

U stvari, meni se taj momak sviđa. U isto vreme, donekle sam ljubomorani zbog njegovih prisvajackih težnji u odnosu na mog starog »Geheimsekretär«-a.⁴

Ne zaboravi da mi odmah pišeš koliko moraš plaćati *nedeljno*.
Prokleta vreme, nadam se da će se ipak popraviti.

¹ Paul Lafargue — ² Laurom Marx — ³ Paul Lafargue — ⁴ ličnog sekretara
(u originalu na nemačkom)

Friedrich Engels, Karl Marx i Marxove kćeri

Adresa Mümmelchen⁵: »Mrs. Goodbun. Rose and Crown. Dover.« Adio, drago moje dete. Mnogo poljubaca tebi i besmrtnoj Cacadou.

Tvoj
∞

Mami nemoj pisati, pošto ona, verovatno, u petak izjutra odlazi iz Dovera u neko drugo mesto.

Prevod s engleskog

⁵ Marxove supruge Jenny

62

Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

London, 9. oktobra¹ 1866.

1, Modena Villas, Maitland Park,

Haverstock Hill

Dragi prijatelju,

Nadam se da po Vašem dugom ćutanju ne moram zaključiti da Vas je moje poslednje pismo² na neki način uvredilo. Stvar stoji sasvim obrnuto. Svaki čovek koji se nalazi u očajnom položaju ima ponekad potrebu da dá sebi oduška. Ali on to čini samo pred osobama prema kojima ima naročito, izuzetno poverenje. Uveravam Vas da me moje privatne nezgode mnogo više uznemiravaju zbog toga što mi smetaju da dovršim svoj rad³ nego zbog ma kakvih ličnih ili porodičnih razloga. Ja bih sutra mogao da učinim tome kraj kad bih hteo da se bavim kakvim praktičnim poslom mesto da radim za stvar. Isto tako se nadam da se ne ženirate zbog toga što Vi lično ne možete da uklonite nezgodu. To bi bio sasvim neosnovan razlog.

A sad o nekim opštim stvarima.

Mnogo sam strahovao za prvi kongres u Ženevi.^[302] Ali on je u celini ispao bolje nego što sam se nadao. Utisak koji je učinio u Francuskoj, Engleskoj i Americi bio je neočekivan. Nisam mogao ni hteo da idem na kongres, ali sam napisao program za londonske delegate.⁴ Namerno sam ga ograničio na takve tačke koje omogućavaju neposredno sporazumevanje i saradnju radnikâ i koje neposredno pružaju materijal i podstrek potrebama klasne borbe i organizovanju radnika u klasu. Gospoda Parižani su imali pune glave najpraznijih prudonovskih fraza. Oni brbljaju o nauci, a ne znaju ništa. Oni s prezirom odbacuju svaku *revolucionarnu*, tj. iz same klasne borbe poniklu akciju, svaki koncentrisani društveni, dakle i *političkim* sredstvima (kao što je na primer *zakonsko* skraćenje radnog dana) ostvarljivi pokret. Pod *izgovorom slobode* i antiguvernementalizma ili individualizma koji odbacuje svaki autoritet, ta gospoda, koja su 16 godina tako mirno podnosila i podnose najsravniji despotizam! — propovedaju u stvari običnu buržoasku privredu.

¹ u rukopisu omaškom: novembra — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 56. — ³ Kapital — ⁴ *Instrukcije za delegate Privremenog Centralnog veća o pojedinim pitanjima*

samo prudonovski idealizovanu! Prudon je naneo ogromnu štetu. Najpre je njegova prividna kritika i njegova prividna suprotnost prema utopistima (on sam je samo jedan sitnoburžoaski utopist, dok u utopijama jednog Furier-a, Owena itd. imamo naslućivanje i fantastičan izraz jednog novog sveta) zanela i zavela »jeunesse brillante«⁵, studente, zatim radnike, naročito pariske, koji, radeći u proizvodnji luksuznih predmeta, pripadaju starežu a da sami nisu ni svesni toga. Neuki, sujetni, samouvereni, brbljivi, puni lažnog patosa, oni umalo što nisu sve pokvarili, jer su pohitali na kongres u takvom broju koji uopšte nije bio ni u kakvoj srazmeri s brojem njihovih članova. U izveštaju ću ih, bez direktnog pominjanja, udariti po prstima.

Veoma sam se obradovao američkom radničkom kongresu koji je u isto vreme održan u Baltimoru.¹⁵⁴⁵¹ Tamo je bila parola: organizovanje za borbu protiv kapitala, i interesantno je da su radnici, rukovodeni svojim pravilnim instinktom, i tamo postavili većinu onih zahteva koje sam ja bio postavio za Ženevu.

Ovdašnji pokret za reformu, koji je organizovalo naše Centralno veće (quorum magna pars fui⁶), dobio je sada ogromne i nesavladive razmere. Ja sam se uvek držao iza kulisa i ne brinem više za stvar otkako ona funkcioniše.

Vaš

K. Marx

A propos. »Workman«⁷ je filistarski list i nema s nama ničeg zajedničkog. »Commonwealth« pripada našim ljudima, ali se zasad (delom iz finansijskih, a delom iz političkih razloga) pretvorio u čisti organ reforme.

Nedavno sam čitao knjigu dr T. Moilina *Leçons de Médecine Physiologique*, izašlu 1865. u Parizu. Ima tu puno fantazije i mnogo »konstrukcije« ali ipak i puno kritike stare terapije. Želeo bih da pročitate knjigu i da mi iscrpno pišete šta Vi mislite. Takode Vam preporučujem Trémaux, *De l'origine de tous les êtres etc.* Iako je pisana aljkavo, puna grešaka iz geologije i jako manjkava u pogledu književno-istorijske kritike, ta knjiga predstavlja – with all that and all that⁸ – napredak u poredenju s Darwinom.⁹

⁵ divnu omladinu – ⁶ pri čemu je na moja pleća pao dobar deo posla – ⁷ »The Working Mann« – ⁸ sve u svemu – ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 124.

63

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, subota, 13. oktobra 1866.

Dragi prijatelju,

Pošto želim da Vam odmah odgovorim i pošto je Vaše pismo stiglo baš pred zatvaranje pošte (a sutra je nedelja i pisma ne idu odavde), hteo bih da Vam ukratko rezimiram suštinu mog intercepted letter.¹^[546] (Ovo hvatanje pisama sigurno nije prijatno, jer nikako ne bih želeo da gospodinu Bismarcku poveravam svoje *privatne stvari*. Ako pak on želi da zna šta mislim o *njegovoj* politici, onda se može obratiti neposredno meni, i ja ću mu sigurno bez uvijanja reći.)

Moje ekonomsko stanje se toliko pogoršalo usled moje dugotrajne bolesti i velikih izdataka oko nje, da mi u *najskorijoj* budućnosti predstoji finansijska kriza, stvar koja bi, bez obzira na njen neposredan uticaj na mene i na moju porodicu, bila za mene i politički porazna baš ovde u Londonu, gde se mora održavati *spoljašnja forma*. Evo šta sam hteo od Vas da saznam: poznajete li nekog čoveka ili nekoliko ljudi (jer stvar *ni u kom slučaju* ne bi smela da postane *javna*) koji bi mi bar na dve godine pozajmili oko 1000 talira s kamatom od 5 ili 6°? Ja plaćam sada po 20 - 25° kamate za male sume koje uzimam na zajam, ali sa svim tim ne mogu više da držim poverioce u šahu, pa mi stoga predstoji potpuno bankrotstvo.

Otkako sam Vam pretposlednji put pisao,² stalno sam imao recidive bolesti, pa sam stoga mogao samo s prekidima teorijski da radim. (Praktični rad za Međunarodno udruženje ide svojim tokom, i on je obiman jer u stvari ja imam da vodim celo udruženje.) Idućeg meseca ću poslati Meißneru prve tabake i zatim ću slati dalje dok i sâm s ostatkom ne podem za Hamburg. Tom prilikom ću svakako doći i do Vas.

Moje prilike (stalni prekidi iz fizičkih i domaćih razloga) primoravaju me da najpre objavim *prvi tom*, a ne oba istovremeno, kako sam najpre mislio. Sada mislim da će biti ukupno 3 toma.

Naime, celo se delo deli na sledeće delove:

Knjiga I. Proces proizvodnje kapitala.

¹ zadržanog pisma — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 56.

Knjiga II. Proces cirkulacije kapitala.

Knjiga III. Oblici procesa kao celine.

Knjiga IV. Prilozi istoriji teorije.

Prvi tom sadrži prve dve knjige.

Treća knjiga ispuniće, mislim, drugi tom, a četvrta treći.

Smatrao sam za potrebno da u prvoj knjizi opet počnem ab ovo³, tj. da u *jednoj* glavi o robi i novcu rezimiram moj spis koji je izašao kod Dunckera.⁴ Smatrao sam da je to potrebno ne samo zbog potpunosti, nego zbog toga što čak ni dobre glave nisu shvatile stvar sasvim pravilno, pa je, dakle, morao postojati neki nedostatak u prvom izlaganju, specijalno u *analizi robe*. Na primer, Lassalle u svom *Kapitalu i radu*, u kojem, navodno, daje »kvintesencu« ideja koje sam ja razvio, pravi velike greške, što mu se uostalom stalno dešava prilikom njegovog beskrupuloznog plagiranja mojih radova. Komično je kako on prepisuje od mene čak i književno-teorijske »omaške«, jer ja ponekad citiram po sećanju, ne zagledajući u original. Još nisam načisto s tim da li da u predgovoru kažem nekoliko reči o Lassalle-ovom plagiranju. Bestidno istupanje njegovih sledbenika protiv mene davalo bi mi u svakom slučaju pravo na to.

Londonsko veće engleskih tredjuniona (njegov sekretar je naš predsednik Odger) pretresa u ovom trenutku pitanje da li da se deklarise kao British Section of the International Association⁵. Učini li to, onda će ovde rukovođenje radničkom klasom in a certain sense preći u naše ruke, i mi ćemo moći da pokret snažno gurnemo napred.

Pozdrav

Vaš

K. Marx

³ od početka — ⁴ Prilog kritici političke ekonomije — ⁵ Britanska sekcija Međunarodnog udruženja

64

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover^[547]

[London] 25. okt. 1866.

Dragi prijatelju,
Žurim s ovih nekoliko redaka,

1. da Vam *zahvalim* za Vaša nastojanja;
2. da javim da sam primio ovo, kao i ranija pisma;
3. Vi ne poznajete dobro moj odnos prema *Engelsu*. On je moj najintimniji prijatelj. Ja pred njim nemam nikakve *tajne*. Da nije njega, već odavna bih bio prinuden da počnem nekakav »posao«. Ne želim dakle *ni u kom* slučaju da se ma ko treći zauzima kod njega za mene. Razume se, i njegova pomoć *ne može* da ide preko određenih granica.

4. Dr Jacobi¹ je, kako su mi radnici pisali, postao sasvim dobar građanin, pa ga zato nikako ne treba uznemiravati mojim privatnim stvarima.

Moram razmisliti šta ću da uradim, no vidim da ste Vi pokušali sve što je bilo u Vašoj moći i stoga Vas molim da *ovu* stvar smatrate likvidiranom.

Ja *ne* pišem u »Commonwealth«-u.

Vaš
K. M.

Miquel i komp. moraće dugo čekati dok ne postanu pruski ministri.

¹ Abraham Jacobi

Marx François Lafargue-u
u Bordo

London, 12. novembra 1866.

Dragi gospodine Lafargue¹,

Nadam se da me je Monsieur il amoroso² izvinio kod Vas zbog mog neoprostivog ćutanja. S jedne strane, neprestano su me proganjali recidivi moje bolesti, a s druge, bio sam toliko zauzet jednim dugotrajnim poslom³ da sam zanemario prepisku sa najprisnijim prijateljima. Kad Vas ne bih svrstavao u tu kategoriju, nikad se ne bih usudio da na ovaj način narušim pravila pristojnosti. Srdačno Vam zahvaljujem na vinu. Pošto sam i ja iz vinogradarskog kraja a i bivši vlasnik vinograda,^[548] znam da cenim vino po njegovoj pravoj vrednosti. Mislim čak, kao i stari Luther, da čovek koji ne voli vino neće nikad mnogo valjati. (Nema pravila bez izuzetaka.) No, ne može se poricati, na primer, da je političko kretanje u Engleskoj ubrzano trgovinskim ugovorom sa Francuskom^[549] i uvozom francuskih vina. To je jedna od dobrih stvari koje je bio u stanju da učini Louis Bonaparta, dok se jadni Louis-Philippe toliko plašio fabrikantata sa severa da se nije usuđivao da zaključuje trgovinske ugovore sa Engleskom. Za žaljenje je samo što takvi režimi, kao što je napoleonovski, koji počivaju na zamoru i nemoći dveju antagonističkih društvenih klasa, plaćaju izvestan materijalni progres opštom demoralizacijom. Srećom, radničke mase se ne mogu demoralisati. Manuelni rad je veliki protivotrov protiv svake socijalne infekcije.

Sigurno ste se radovali kao i ja porazu predsednika Johnsona na poslednjim izborima.^[550] Radnici severa su najzad potpuno shvatili da rad dok god je prinudan za crnce, neće nikad biti slobodan za belce.

U subotu uveče sam dobio preko građanina Dupont-a pismo adresovano na Paula od sekretara koledža za obuku hirurga⁴. On traži isprave koje se ne nalaze ni kod moje kćeri (izuzev maturskog svedočanstva) ni kod lica koje čuva stvari Vašeg sina. Stoga treba *odmah* da nam pošaljete ove isprave.

¹ François Lafargue, otac Paula Lafargue-a – ² zaljubljeni gospodin – ³ konačnim redigovanjem I toma *Kapitala* – ⁴ Paul Lafargue je nastavio studije medicine u Londonu.

Budite tako dobri pa recite svome sinu da će me mnogo obavezati ako se ne bude bavio propagandom u Parizu. Vremena su *opasna*. Najbolje što može učiniti u Parizu biće da iskoristi vreme družeći se sa dr. Moilinom. Neće ništa izgubiti ako prištedi svoju polemičku snagu. Što se duže bude uzdržavao, utoliko će biti bolji borac u pogodnom trenutku.

Moja kći Vas moli preko mene da budete tako ljubazni da joj pošaljete po Paulu fotografije g-de Lafargue i Vašu.

Cela moja porodica zajedno sa mnom šalje prijateljske pozdrave celoj porodici Lafargue.

Iskreno Vaš
Karl Marx

Prevod s francuskog

66

Marx Paulu Lafargue-u
u London

[London] 7. decembra 1866.

Dragi moj Lafargue,

Toliko sam zauzet poslom koji treba da bude završen do ponedjeljka da mi je nemoguće da Vam odmah odgovorim. A dotle, molim Vas da mi oprostite ako sam Vas uvredio oštrinom svog monologa s Vama. Pogrešno je ljutiti se, čak i kad se ima pravo.

Salut.¹

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ Pozdrav

1867

67

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

[London, 18. februara 1867]

Dragi Kugelmann,

Hoćete li pogledati da li biste mogli da date priloženi odgovor¹ u «*Zeitung für Norddeutschland*», a ako one odbiju, onda u koje druge hanoverske novine? Stvar je za mene važna, jer se spremam da za nekoliko nedelja stvarno putujem u Nemačku. Cela beleška miriše na Stiebera.

Idućih dana poslaću Vam zvanični izveštaj o kongresu u Ženevi. Izveštaj izlazi u *nastavcima* u jednom ovdašnjem listu, na engleskom i francuskom jeziku.^[553] «*Commonwealth*» je sav ogrezao u reform movement². Njegova redakcija je u veoma rdavim rukama. Za sada imamo razloga da pustimo da tako ide, iako bi kao akcionari mogli da intervenišemo.

Naše Udruženje je u poslednje vreme imalo svakojake sukobe s gospodinom Bonapartom.^[309] Idući put više. Molim Vas javite mi šta radi Liebknecht i gde se zabio.

Vaš
K. M.

¹ Karl Marx, *Ispravka* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 166) – ² pokretu za reformu

68

Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

telegram

Hamburg, 16. april 1867.

Doktor L. Kugelmann

Hanover

Stižem večeras oko devet.

Marx

69

Marx Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

Hanover, 17. april 1867.

Dragi prijatelju,

Prošle srede¹ otputovao sam iz Londona, per steamer², i stigao sam u Hamburg po oluji i nevremenu u petak posle podne, da bih tamo gospodinu Meißneru predao rukopis prvog toma. Štampanje je počelo već početkom ove nedelje tako da će prvi tom izaći iz štampe krajem maja. Čitavo delo će izaći u tri toma. Naslov je: »*Kapital. Kritika političke ekonomije*«. Prvi tom obuhvata *Prvu knjigu* »*Proces proizvodnje kapitala*«. To je sigurno najstrašnije missile³ koje je ikad bačeno na glave buržoazije (uključujući i sopstvenike zemlje). Sada je važno da vi u štampi, tj. novinama koje su vam na raspolaganju, skrenete pažnju da će knjiga uskoro izaći iz štampe.

Idući broj časopisa »*Der Vorbote*« pošalji probe radi Ottu Meißneru u *Hamburg*, koji može da bude od koristi i za širenje Tvog lista.

Moram da završim (*kasnije* ću da pišem *više*), pošto dr Kugelman, koji Te srdačno pozdravlja, želi da me posveti u hanoverske krasote.

Tout à toi⁴

K. Marx

¹ 10. aprila — ² parobrodom — ³ oruđe — ⁴ Potpuno Tvoj

70

Marx Sigfridu Meyeru
u Njujork

Hanover, 30. april 1867.

Dragi prijatelju,

Vi mora da veoma loše mislite o meni, i to utoliko lošije kad Vam kažem da su mi Vaša pisma priredila ne samo *veliku radost*, već su za mene bila **istinska uteha** za vreme veoma bolnog perioda u kome sam ih primio. Saznanje da sam privukao partiji valjanog čoveka, à la *hauteur de principes*¹, nagraduje me za najgore. Uz to su Vaša pisma bila puna najljubaznijeg prijateljstva prema meni lično, i Vi ste shvatili da najmanje ja, koji sa svetom (oficijelnim) vodim najljuću borbu, mogu to da potcenjujem.

Pa zašto Vam onda nisam odgovarao? Zato što sam stalno bio na ivici groba. Dakle, morao sam **svaki** trenutak sposobnosti za rad da koristim da bih završio svoje delo, kome sam žrtvovao zdravlje, sreću u životu i porodicu. Nadam se da ovom objašnjenju ne treba ništa dalje dodati. Smejem se tzv. »praktičnim« ljudima i njihovoj mudrosti. Ako čovek želi da bude vo, onda, naravno, može da okrene leđa patnjama čovečanstva i da brine za svoju sopstvenu kožu. Ali, smatrao bih sebe zaista *nepraktičnim* ako bih crkao a da svoju knjigu nisam završio, barem u rukopisu.

Prvi tom tog dela izaći će iz štampe za nekoliko nedelja u izdanju *Otta Meißnera* u Hamburgu. Naslov spisa je: »*Kapital. Kritika političke ekonomije.*« Da bih predao rukopis, putovao sam u Nemačku, a pri povratku za London proveo sam nekoliko dana kod jednog prijatelja u Hanoveru.

Tom I obuhvata »*Proces proizvodnje kapitala.*« Osim opšteg naučnog izlaganja dao sam vrlo detaljno, prema *službenim* izvorima, koji do sada još nisu korišćeni, stanje engleskog – seoskog i industrijskog – proletarijata za *poslednjih dvadeset godina*, a isto tako i stanje u *Irskoj*. Vi ćete odmah razumeti da mi sve to služi samo kao argumentum ad hominem.²

Nadam se da će kroz godinu dana da izađe iz štampe čitavo delo. *Tom II* je nastavak i kraj teorije, a *tom III* istorija političke ekonomije od sredine 17. veka.

¹ koji se nalazi na visini principa – ² očigledan dokaz

Što se tiče »Međunarodnog udruženja radnika«, ono je postalo sila u Engleskoj, Francuskoj, Švajcarskoj i Belgiji. Obrazujte što više njegovih ogranaka u Americi. Contribution per member 1 penny³ (about⁴ 1 srebrni groš) godišnje. Ipak, svaka opština daje što može. Kongres se održava u Lozani 3. septembra ove godine. Svaka opština može da pošalje jednog predstavnika. Pišite mi o ovoj stvari, o Vašem životu u Americi i o opštem stanju. Budete li čitali, smatraću to kao dokaz da mi još niste oprostili.

Sa srdačnim pozdravom

Vaš
Karl Marx

³ Članarina po članu 1 peni — ⁴ oko

71

Marx Ludwigu Büchneru
u Darmštat

Hanover, 1. maja 1867.
(adr. dr Kugelmann)

Mnogopoštovani gospodine,

Ako ja, Vama čovek sasvim stran, uzimam sebi slobodu da Vam se lično obratim, i to za jednu ličnu, mada istovremeno i naučnu stvar, onda primite to sa jednakim poverenjem koje ja imam u Vas kao čoveka od nauke i partijskog čoveka.

Došao sam u Nemačku da bih prvi tom svoga dela: »*Kapital. Kritika političke ekonomije*« predao svom knjižaru-izdavaču, gospodinu Ottu Meißneru, u Hamburgu. Ovde moram da ostanem još nekoliko dana da bih video da li je moguća brza štampa, kakvu gospodin Meißner namerava da primeni, viz.¹ da li su korektori dovoljno sposobni za takvu vrstu rada.

Razlog što Vam se lično obraćam je ovaj: želeo bih da se knjiga posle objavljivanja u Nemačkoj pojavi i na francuskom jeziku u Parizu. U Pariz ne mogu lično da idem, barem ne bez opasnosti, pošto sam prvi put bio expelliert² iz Francuske pod Louis-Philippeom, a drugi put pod Louis-om Bonapartom^[552] i, najzad, zato što sam za vreme svog izgnanstva u Londonu, neprestano napadao gospodina Louis-a. Ne mogu, dakle, da idem lično da tražim prevodioca. Znam da je Vaš spis *Stoff und Kraft* objavljen na francuskom jeziku i stoga pretpostavljam da mi Vi možete, posredno ili neposredno, da preporučite pogodnu osobu. Pošto za vreme leta moram da pripremim drugi, a za vreme zime poslednji, treći, tom za štampu, nemam vremena za pregled i obradu francuskog prevoda.^[553]

Smatram da je od najveće važnosti da oslobodim Francuze pogrešnih pogleda u koje ih je Proudhon zakopao svojim idealiziranim malograđanstvom. Na nedavnom kongresu u Ženevi^[302], a takode i u odnosima koje sam imao kao član Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika sa Pariskom sekcijom, neprestano sam se sudarao sa najodvratnijim posledicama prudonizma.

Pošto ne znam koliko ću se još vremena ovde zadržati, bio bih Vam zahvalan da mi što pre odgovorite. Ako, sa svoje strane, mogu u Londonu da Vam budem na ma kakvoj usluzi, učiniću to sa najvećim zadovoljstvom.

Vaš najodaniji

Karl Marx

¹ tj. — ² proteran

Marx svojoj kćeri Jenny
u London

Hanover, 5. maja 1867.

Drago moje dete,

Tvoje pismo mi je pričinilo najveće zadovoljstvo. Napisano je zaista carskim stilom^[354]. Nadam se da ću te zateći okruglastu i svežu kao majsku ružu.

Trebalo je da ti priloženu fotografiju pošaljem za tvoj rodendan, ali nije bila gotova. Uz nju ti šaljem fotografiju madame Tenge (uzgred budi rečeno, tetke devojaka Baer, o kojima nam je Edgar¹ toliko pričao), koja u stvarnosti ipak nije tako lepa kao što njena slika pokazuje. No ona je zaista plemenita priroda, sa posebnom blagošću, iskrenošću i jednostavnošću karaktera. Ništa od *falsche Bildung*². Ona govori engleski, francuski i italijanski perfektno (italijanskog je porekla). Mada je odličan muzičar, ne dosađuje nikom blebetanjem o umetnosti, naprotiv, toga se gnuša. Ateista je i naklonjena socijalizmu, iako baš nije mnogo verzirana u tim stvarima. Ono što je iznad svega krasi jeste neposredna dobrota i odsustvo svake pretencioznosti. Siguran sam da biste začas postale veoma prisne prijateljice. G-da Kugelmann je takođe mila ženica.

Danas, na moj rodendan, dobio sam na reviziju prvi »Bogen«³. Plašim se da će knjiga⁴ ispasti malo suviše velika. Zbog uskršnje nedelje štampanje nije počelo pre 29. aprila, Meißner je bio ljut zbog toga. Međutim, to vreme nije izgubljeno. Gotovo u svim nemačkim novinama su objavljeni oglasi u predstojećem izlasku knjige. Kugelmann ima vrlo mnogo veza, koje su sve stavljene u pogon.

Tvoj rodendan⁵ je ovde svečano proslavljen.

Ako izuzmemo jedan deo buržoazije, advokata i tsl., ovde u Hanoveru vlada fantastična mržnja prema Prusima koja me mnogo zabavlja.

Bilo mi je veoma milo kad sam čuo za tvoje poljsko iznenađenje. Ako takve stvari i nemaju merkantilnu, ipak imaju istorijsku vrednost.^[445]

Odlaganje rata dugujemo isključivo Derbyjevoj vladi. Dok god ona ostane na čelu Engleske, Rusija neće zatrubiti ratni signal – uzgred budi rečeno, evo fraze u istinskom Colletovom stilu.^[555]

¹ Edgar von Westphalen – ² lažnog obrazovanja (u originalu na nemačkom)

– ³ tabak (u originalu na nemačkom) – ⁴ prvi tom *Kapitala* – ⁵ 1. maj

Ne mogu tačno navesti dan svog povratka. Još imam da primim pisma sa raznih strana. Vraćiću se odavde pravo u London preko Hamburga (tamo ću još jednom razgovarati sa svojim izdavačem).

Vrlo brzo po svom dolasku ovde pisao sam Liebknechtu. Odgovorio je. Njegova žena se ne može spasti. Ona se bliži katastrofi. Ona vas sve pozdravlja i vaša pisma su je razvedrila.^[556]

Moraću da potražim Hegelovu fotografiju. U Hanoveru je ne mogu dobiti. Što se pak tiče njegove *Filozofije istorije*, pokušaću da je nađem u Londonu. Smatram da je Cacadou mogla već odavno da mi napiše nekoliko redova, ali ja je opravdavam zbog njenog bavljenja jahanjem.

A sada sa najboljim željama svima, adio, mila moja »Joe«^[557].

Tvoj
Stari

Dodajem nekoliko redova za Tussy⁶.

Prevod s engleskog

⁶ Eleanor Marx

73

Marx svojoj kćeri Lauri
u London

Hanover, 13. maja 1867.

Moja lepa, mala Cacadou,

Veliko hvala na tvom pismu i na pismu poštovane Quo-Quo¹. Žališ se da nisam davao nikakve znake života, ali ako ponovo razmisliš o ovom pitanju, uvidećeš da sam uopšte uzet davao signale svake nedelje. Sem toga, znaš da nisam čovek »demonstrativnog« karaktera, nego da sam navikao na povučenosť, da sam lenj na pisanju, neumešan ili, po rečima Quo-Quo, bojažljiv čovek.

Napuštam Hanover prekosutra, i krenuću verovatno iz Hamburga za London prvim parobrodom. Međutim, ne smeš očekivati od mene da ti odredim dan i sat. Još imam da obavim neke poslove sa izdavačem². U svakom slučaju, ovo je poslednja nedelja mog boravka na Kontinentu.

Milo mi je što je moja fotografija naišla na tako dobar prijem. Slika je svakako manje nezgodna nego original.

Što se tiče gospode Tenge, čudim se da me pitaš kako izgleda, da li je lepa? Poslao sam Jenny njenu fotografiju skrivenu iza moje. Kako se mogla zagubiti? Sada da odgovorim na tvoja pitanja: ona ima 33 godine, majka je petoro dece, pre je interesantna nego lepa i nesumnjivo nije mnogo učena. Ali, ona je izvanredna žena. Što se tiče »flertovanja«, onaj ko bi to pokušao morao bi biti prilično odvažan. »Divljenje« – to dopuštam, a možda je i sa njene strane bilo izvesnog precenjivanja tvog najsmernijeg i »najskromnijeg« gazde. Ti znaš, ne može čovek biti prorok na vlastitom bunjištu (govoreći simbolično), ali ga zato lako precenjaju stranci, koji – *legen sie nicht aus, so legen sie doch unter*³ – nalaze ono što su rešeni da nađu u svakom čoveku. Ona je otputovala iz Hanovera prošlog četvrtka.

Pre nedelju dana vreme je još bilo hladno i kišno. Sada je najednom procvetalo leto u punom jeku. Uopšte uzet, vreme je od mog odlaska bilo ovde isto onako loše i promenljivo kakvo obično biva u Londonu. Samo, a to je velika stvar, vazduh je razređeniji.

Ovi Evropljani imaju lakši život nego mi s druge strane Severnog mora. Sa 2000 talira (300 f. st.) ovde se može živeti sasvim udobno.

¹ Eleanor Marx – ² Meißnerom – ³ ako ne otkriju, onda podmeću (u originalu na nemačkom)

Na primer, ovde postoje razni parkovi (à la Cremourn^[558], ali »pristojni« i gde se susreće publika svake vrste), mnogo više umetnički uređeni nego ijedan u Londonu, uveče u njima svira dobra muzika itd., a za 2 talira (6 šilinga!) može se dobiti abonman za celu godinu za sebe i celu porodicu! Ovo je samo jedan primer jeftinog života koji filistri ovde sebi dozvoljavaju. Omladina se zabavlja slobodnije i, relativno, gotovo bez izdataka. Postoji, naravno, jedan veliki nedostatak – atmosfera je ispunjena dosadom. Životni standard je suviše nizak. Mnogo je pigmeja među kojima nije potrebna vrlo velika visina da bi se čovek osećao kao Guliver među Liliputancima.

Ovde su jutros stigla prilično »uzbudena« pisma iz Berlina. Izgleda da se plaše sukoba između radnika i Pickelhaubena⁴. Ovog puta ne očekujem mnogo, ali nešto se kuva. Radnička klasa, u velikim centrima Nemačke, počinje da zauzima odlučniji i preteći stav. Jednog lepog jutra tu će biti veselo!

A sada, malo moje milo ptičje oko, Cacadou, sekretarice, kuvarice, jahačice, pesnikinjo, auf Wiedersehn⁵. Viele Grüsse an Möhmchen⁶, Quo-Quo i Que-Que, Heleni⁷ i poslednjem po redu ali ne po važnosti, našem »zajedničkom prijatelju«⁸. Adio.

Tvoj gazda
*Old Nick*⁹

Prilažem Hegelovu fotografiju, koju je Kugelmann poklonio g. Lafargue-u.

Prevod s engleskog

⁴ policijskih agenata, koje su tako zvali zbog šlema sa šiljkom (u originalu na nemačkom) – ⁵ do viđenja (u originalu na nemačkom) – ⁶ Mnogo pozdrava mamici – ⁷ kćerima Eleanor i Jenny, Heleni Demuth (kućnoj pomoćnici i vernom prijatelju porodice Marx) – ⁸ Paulu Lafargue-u – ⁹ »Hromi daba« – šaljivi Marxov nadimak u porodici

74

Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

London, 10. juna 1867.

Dragi prijatelju,

Zakašnjenje s ovim pismom baca na mene manje ili više »osnovanu sumnju« da sam »rdav čovek«. Kao olakšavajuću okolnost imam da navedem samo to što tek od pre nekoliko dana »stanujem« u Londonu. U međuvremenu sam bio u Mančesteru kod Engelsa.^[341] Ali Vi i Vaša draga gospođa zacemento me sada dovoljno poznajete da biste grehove u pogledu pisanja smatrali kod mene kao normalnu stvar. Ja sam uprkos tome bio svakog dana kod Vas. Boravak u Hanoveru ubrajam u najlepše i najprijatnije oaze u životnoj pustinji.

U Hamburgu nisam imao nikakvog drugog doživljaja osim što sam se, uprkos svim merama predostrožnosti, upoznao s gospodinom Wilhelmom Marrom. On je, po svom ličnom maniru, hrišćansko izdanje Lassalle-a, samo, prirodno, mnogo manje vrednosti. Za vreme onih nekoliko dana koliko sam još proveo tamo, igrao je i gospodin Niemann. No mene je društvo u Hanoveru bilo i suviše razmazilo a da bih hteo da prisustvujem pozorišnoj predstavi u slabijem društvu. Tako mi izmače gospodin N.

A-propos. Meißner je voljan da štampa medicinsku brošuru koju spremate. Treba samo da mu pošaljete rukopis i da se pozovete na mene. O bližim uslovima morate se sami dalje sporazumeti.

Vožnja od Hamburga do Londona bila je, osim prilično ružnog vremena prvog dana, uglavnom prijatna. Nekoliko časova pre Londona reče mi jedna nemačka gospođica, koja mi je već bila pala u oči po svom vojničkom držanju, da bi iste večeri htela da otputuje iz Londona u Weston supra Mare i da ne zna kako da to učini sa svojim obilnim prtljagom. Slučaj je bio utoliko teži što subotom u Engleskoj nedostaju uslužne ruke. Zapitah, na koju londonsku stanicu treba da pode. Njeni prijatelji napisali su joj ime stanice na jednu kartu. Bila je to Severozapadna stanica, pored koje sam i ja imao da prodem. Kao dobar riter, ponudio sam dakle gospođici da joj pomognem da side na toj stanici. Prihvatila je. No razmislivši bolje, setih se da Weston supra Mare leži jugozapadno, a stanica pored koje treba da prodem i koja je gospođici zapisana – severozapadno. Upitao sam kapetana broda. Tačno, ispostavilo se da ona treba da side na sasvim suprotnom kraju Londona od onog kuda je treba da podem. No bio sam se već

angažovao i morao sam praviti *bonne mine à mauvais jeu*¹. Stigli smo oko 2 sata posle podne. Dopremim la *donna errante*² do njene stanice, gde doznam da njen voz ide tek oko 8 sati naveče. Sad više nisam mogao nazad i morao sam da ubijem 6 sati s gospodicom šetnjama po Hajd-Parku, sedenjem po *ice shops*³ itd. Ispostavilo se da je ona Elisabeth von Puttkamer, *Bismarckova nećaka*, kod koga je upravo provela nekoliko nedelja u Berlinu. Imala je uza se čitavu vojnu listu, pošto ova porodica obilato snabdeva našu »hrabru vojsku« kavaljerima od stasa i obraza. Bila je vedra i obrazovana devojka, ali aristokratkinja i crno-bela do vrh nosa. Ne malo se začudila kad je doznala da je pala u »*crvene*« ruke. Ja sam je pak tešio da će naš randevu proći »bez prolivanja krvi« i video sam je kako je *saine et sauve*⁴ otputovala ka svom cilju. Zamislite kakva bi hrana to bila za Blinda i druge vulgarne demokrate – moja *conspiracy with Bismarck*⁵

Danas sam poslao četrnaesti tabak korekture.⁶ Većinu njih dobio sam kod Engelsa, koji je izvanredno zadovoljan ovom stvari i nalazi da je, izuzev drugog i trećeg tabaka, *vrlo* razumljivo pisana⁷. Njegov sud me je umirio, pošto mi se moje stvari kad su odštampane nikad ne sviđaju, naročito kad ih prvi put pregledam.

Šaljem Vašoj dragoj gospođi, kojoj molim da izrazite i moju naročitu zahvalnost za prijateljski i ljubazni prijem, fotografiju moje druge kćerke, Laure, pošto su ostale fotografije razdate i moraju se praviti nove. Engels je takođe naručio da se za Vas izradi jedna njegova i jedna Wolffova fotografija. Vaše pošiljke su ga jako obradovale.

Izrazite moje najlepše poštovanje »Damici«⁸. Eleanor je u školi, inače bi joj pisala.

And now, Adio!⁹

Vaš
Karl Marx

¹ prijatno lice na lošu igru – ² zalutalu damu – ³ sladoledžinicama – ⁴ živa i zdrava – ⁵ zavera sa Bismarckom – ⁶ prvog toma *Kapitala* – ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 154. – ⁸ Franziski Kugelmann – ⁹ A sad, do viđenja!

75

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 13. jula 1867.

Dragi prijatelju,
Hvala za Hegela i Damicu!¹⁵⁵⁹

Da Vam ukratko odgovorim po svim tačkama.

Engels je trenutno u Danskoj i posetiće Vas na jedan dan u toku ovog meseca.¹³⁵⁴ *Ad vocem*¹ njega: Sećate se da ste mi rekli da se Menke (ili kako se zove onaj čovek u vašem *statističkom* uredu u Hanoveru) veoma pohvalno izrazio o mom radu koji je izišao kod Dunckera². Ja sam *okrenuo* stvar i rekao Engelsu kako se M. *preda mnom* veoma pohvalno izrazio o Engelsovom *Položaju radničke klase*. Razlog za *ovu pia fraus*³ (a u istu svrhu sam počinio mnoge *fraudes*⁴): da *nateram* Engelsa da napiše i izda II tom, o periodu od 1845. do danas. U tome sam najzad toliko *uspeo* da je obećao da će se latiti tog posla. Dakle, ako bi *slučajno* bilo reči o statističaru, *pazite da se ne izgovorite*.

Putovanje moje žene je sasvim neutvrđeno i neutvrdivo, jer je u međuvremenu došlo do jednog događaja, do nameravanog polaska moje tri kćeri u Bordo, k Lafargue-u senioru.

Ne savetujem Vam da idete u *Pariz*. Nemoguće je čoveku da ma šta prouči u tom Vavilonu stvari i usred te vreve naroda, ako ne ostane tamo bar 6 nedelja, što je *veoma skupo*.

Moje delo⁵ iznosi about⁶ 50 tabaka. Vidite kako sam se prevario as to its extent⁷. Pre nekoliko dana sam poslao u Lajpcig *Dodatak* pod naslovom: *Oblik vrednosti, dodatak glavi I, 1*. Vi poznajete *autora ovog plana*,⁸ kome ovom prilikom izražavam svoju zahvalnost za njegovu sugestiju.

Oprostite što ovde prekidam ove retke. Upravo stiže nova korektura.

Uz najlepše pozdrave Vašoj gospodi i Damicu

Vaš
K. Marx

¹ Što se tiče — ² Prilog kritici političke ekonomije — ³ pobožnu obmanu — ⁴ obmane — ⁵ prvi tom *Kapitala* — ⁶ oko — ⁷ u pogledu njegovog obima — ⁸ Ludwig Kugelmann

U idućem pismu poslaću *članke karte* za gđu Kugelman i gđu Tenge. Jedna žena, gđa Law, unapređena je za člana našeg Centralnog veća.

Eleanor najlepše zahvaljuje za stamps⁹. Fotografije kasnije.

⁹ marke

76

Marx Ferdinandu Freiligrathu

u London

(prepis)

[London] 20. jula 1867.

Dragi Freiligrath,

Ja ne čitam nemački beletristički šund, ali ne mogu da izbegnem da mi prijatelji iz Nemačke s vremena na vreme ne pošalju izvatke u kojima se govori o mojim personalijama. Tako sam juče, iz napisa izvesnog Rascha, nazvanog *Dvanaest boraca revolucije*¹, dobio sve pasuse koji se odnose na mene. Molim Te da mi o sledećem mestu daš objašnjenje:

»F[reiligrath]ovi odnosi sa Marxom su itd, sasvim prekinuti; jedan Marxov postupak koji se nikako ne može oprostiti, a koji ovde želim da prećutim, zadao je njihovim odnosima poslednji udarac. Ovaj postupak se može objasniti samo mržnjom takvog karaktera kakav je Marxov. Kada sam, ogorčen zbog toga, jednoga dana upitao F[reiligrath]a za detalje, on je, pun obzira, izbegao odgovor.«

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 160.

77

Marx jednom londonskom knjižaru

[London] 14. avgusta 1867.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Poštovani gospodine,
Molim, pošaljite mi:
Dva izveštaja o *gladi u Orisi*;
»Zakon o regulisanju radnog vremena«, čim bude štampan,
kao i »Zakonski predlog o stanovima zanatlija i radnika«. ^[560]

S poštovanjem
Karl Marx

Prevod s engleskog

78

Marx Auguste-u Vermorelu
u Pariz

London, 27. avgusta 1867.

I, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Gradanine,

U Vašem listu¹, koji uvažavam zbog njegovog pravca, hrabrosti, dore volje i talenta, iznenaduju me dve stvari:

1. Vi pretvarate svoj list u odjek *ruskih laži* (i grčkih, pošto su Grci žrtve ruske prevare) o takozvanoj revoluciji na Kritu.^[430] Čast mi je poslati Vam *izvod iz engleske štampe* o stvarnom stanju stvari na Kritu.

2. Vi preštampanete patke (koje Rusi šire) o inicijativi Severne Amerike u borbi protiv Turaka. Trebalo bi da znate da predsednik SAD nema ovlašćenje da objavljuje rat baš kao ni Vi ili ja. O tome treba da odluči Senat. Ako predsednik Johnson, *najobičnije oruđe u rukama bivših robovlasnika*^[550] (mada Vi od njega pravite heroja sličnog Washingtonu), nastoji da stekne malo popularnosti by swaggering abroad², Jenki nisu ni deca ni Francuzi. Prosta činjenica što *inicijativa* za ova sondiranja potiče od njega dovoljna je da uništi svako njihovo ozbiljno dejstvo.³

Izvinite što sam uzeo slobodu da Vam uputim ove redove. Mi težimo istom cilju – oslobođenju proletarijata. Stoga imamo pravo da budemo otvoreni jedni prema drugima.

Molim Vas da ne objavljujete ove redove. Upućujem Vam ih kao prijatelj i privatno.

Pozdrav i bratstvo
Karl Marx

Član Generalnog veća
Međunarodnog udruženja radnika

Izenaden sam takođe što pozdravljate Ligu za mir.^[366] Pa to je (imam u vidu kongres mira) kukavičluk u akciji. Neka protestuju u Berlinu i Parizu, a ako su odveć kukavice za to, neka ne obmanjuju javnost dvosmislenim, jalovim i visokoparnim demonstracijama.⁴

Prevod s francuskog

¹ «La Courrier français» – ² razmećući se po inostranstvu – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 178. – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 173.

79

Marx Sigfridu Meyeru
u Njujork

London, 27. avgusta 1867.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Dragi Meyer,

Prilažem izvod iz predgovora za prvi tom mog spisa¹ koji će izaći iz štampe iduće nedelje. Gledajte da se ovaj izvod po mogućstvu objavi u nemačko-američkim, a gde je to moguće, i u englesko-američkim novinama. Pošaljite mi, molim, *jedan primerak* novina u kojima izvod bude odštampan, pošto je to važno za mog izdavača.²

*Ad vocem Weber.*³ Njegov otac⁴ je ludak, prognan iz Badena, časovničar. Mladić, u kome Vi tamo uživete, jeste ološ. Hatzfeldtova ga je izabrala da ubije Lassalle-ovog ubicu⁵. On je uzeo novac i otputovao za predodređenom žrtvom do Augsburga ili tako negde. Onda mu je srce sišlo u pete. Zatim je sa novcem od Hatzfeldtove (pokušao je da pretnjom iznudi od starice još više) umakao iz Nemačke u Ameriku.

Njegov dostojan otac i njegov brat⁶, koji ovde žive, rekli su ovdašnjem Komunističkom udruženju (nemačkom)⁷: *Ja sam hrabrog mladića denuncirao nemačkoj policiji.* Tako su grafici Hatzfeldt objasnili njegovo povlačenje i podvalu. Otišao sam u Udruženje, raskrinkao taj ološ i Weber junior bi bučno izbačen.

Sad znate u čemu je stvar.

Pozdrav.

Vaš
K. Marx

¹ *Kapital* – ² Otta Meißnera – ³ *U vezi sa (Wilhelmom) Weberom* – ⁴ Joseph Valentin Weber – ⁵ Janko von Rakowitza – ⁶ Louis Weber – ⁷ u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu

80

Engels Lauri Marx
u London

Mančester, 23. sept. 1867.

Draga Lörchen,

Primio sam Tvoje ljubazno pismo i čim su knjige prispele, poslao sam primerke¹ odgovarajućim primaocima – primerci za Imandta i Strohna su dobro zapakovani i otpremljeni per Book Post², a primerak određen za mene, na kome Mohru najlepše zahvaljujem, poslao sam odmah knjigovescu.

Interesovaće Te da doznaš da sam već u subotu, pretprošle nedelje, Lafargue-u pokazao bojno polje, gde se prošle srede odigrala^[561] velika fenijanska oslobodilačka bitka. Mi smo zaista bili unutra, deset koraka od železničke krivine; ali teško da će se on toga setiti.

Da bi videla za šta je čovečanstvo sposobno, a posebno pamučno čovečanstvo, šaljem Ti u prilogu poslednje sramno delo ove vrste u obliku pamučne perike od sjajnog prediva. Ove guys³ se sada prave i prodaju u ogromnim količinama.

Tvoj prijatelj Library⁴ je u Šnebergu u Saksoniji, u velikom Severnonemačkom rajhstagu, srećno izabran protiv grofa Lippe i uskoro će, svakako, održati veliki pristupni govor.^[562] The right man in the right place.⁵

Sa srdačnim pozdravima celoj Tvojjoj porodici najiskrenije

Tvoj
F. Engels

¹ prvog toma *Kapitala* – ² kao štampane stvari – ³ smešne stvari – ⁴ Wilhelm Liebknecht – ⁵ Pravi čovek na pravom mestu

81

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

[London] 11. oktobra 1867.

Dragi Kugelmanne,

D'abord¹, najlepša Vam hvala za Vaša dva pisma.^[563] Učinićete mi veliko zadovoljstvo ako mi *budete pisali kad god imate vremena*. Samo nemojte računati s *tačnim uzvraćanjem*, jer moje vreme i onako jedva stiže za razgranatu prepisku koju moram da vodim na sve strane.

Najpre, pre nego što počnem da govorim o svojoj knjizi², nešto prethodno ili prethodno nešto. Bojim se da je *Borkheim malgré lui*³ na putu da mi napravi jednu veoma neprijatnu stvar. On je dao da mu se na 4 jezika odštampa njegov *Govor u Ženevi*, na francuskom, nemačkom, engleskom i ruskom jeziku. Osim toga, napisao mu je jedan čudan i citatima neukusno pretrpan predgovor. Među nama – i u interesu partije – moram da Vam kažem голу istinu. Borkheim je valjan čovek i čak *homme d'esprit*⁴. Ali kad uzme pero u ruke, onda avaj! Nema ni takta ni ukusa. Osim toga, nikakvog prethodnog obrazovanja. On liči na divljake koji misle da ulepšavaju svoje lice tetovirajući ga svim mogućim drečavim bojama. Banalnost i komične stvari potkradaju mu se na svakom koraku. Gotovo svaka njegova rečenica instinktivno navlači sebi kapu s praporcima. Da nije tako beskrajno sujetan, sprečio bih objavljivanje i objasnio mu da je njegova sreća što ga u Ženevi *nisu razumeli*, osim nekoliko dobrih poanta njegovog govora. S druge strane, ja mu dugujem zahvalnost zbog njegovog istupanja u aferi s Vogtom^[564] i lični mi je prijatelj. Ima u njegovom govoru itd. nekoliko rečenica u kojima je od nekih mojih pogleda *napravio komične stvari*. Sad će moji neprijatelji (Vogt je već u »N[eue] Zürcher Zeitung« aludirao na mene kao tajnog sastavljača govora^[565]), moći bez po muke da, mesto da napadaju moju knjigu, mene čine odgovornim za gospodina *Borkheima*, njegove budalaštine i njegove lične ispade. Akobi se desilo tako nešto, onda morate preko Wernebolda i dr. da objavite u novinama koje Vam stoje na raspolaganju kratke članci u kojima biste raskrinkavali ovu taktiku i nimalo ne vredajući *Borkheima* ipak jasno kazali da ovako različite stvari može identifikovati samo zla namera ili krajnja nekritičnost. Čudan i konfuzan

¹ Pre svega – ² prvom tomu *Kapitala* – ³ nehotice – ⁴ čovek duha

način na koji se naša shvatanja odražavaju u Borkheimovoj glavi (čim ne govori, nego piše) pruža, naravno, vulgarnoj štampi najzgodniji povod za ofanzivu i može da posluži kao sredstvo da se mojoj knjizi indirektno nanese šteta.

Ako bi pak, u što teško mogu da verujem pošto Borkheim šalje svoje čedo dobro upakovano svim listovima, štampa o tome ćutala, onda *ni na koji način* nemojte prekidati to *svečano ćutanje*.

Da mi Borkheim nije lični prijatelj, ja bih ga javno dezavuisao. Shvatićete moju *fausse position*⁵ i ujedno moj jed. Predao si publici jedno naporno urađeno delo (a možda nikad nije delo te vrste pisano pod težim okolnostima), da bi što više digao partiju i načinom izlaganja razoružao čak i prostotu, kad u tom trenutku progura se na trgu do tebe jedan partijski drug u šarenom kaputu i kapi s praporcima i izazove gađanje trulim jabukama i mučkovima, koji čoveku mogu i u partiji da lete na glavu!

Vašim manevrima protiv Vogta u Ženevi vrlo sam satisfait⁶. Radujem se što Vam se dopada moja knjiga.

Što se tiče Vaših pitanja:

Ernest Jones imao je da u Irskoj kao partijski čovek govori *Ircima*, dakle, pošto je tamo krupna zemljišna svojina identična s *engleskom svojinom nad Irskom*, protiv krupne zemljišne svojine. U *Hustings speeches*⁷ engleskih političara ne smete nikad tražiti nešto principijelno, već samo nešto što je namenjeno *najneposrednijoj* svrsi.

Peonage je novčani zajam na račun budućeg rada. S ovakvim zajmovima dešava se ista stvar kao i kad ih daje običan zelenoš. Radnik ostaje ne samo celog svog života dužnik, dakle prisilni radnik poveriočev, nego taj odnos prelazi i na porodicu i kasniju generaciju, koja tako stvarno *pripada* poveriocu.¹⁵⁶⁶

Dovršenje mog drugog toma velikim delom zavisi od uspeha prvog. Taj uspeh mi je potreban da bih u Engleskoj našao izdavače, jer *bez izdavača* ostaće moje materijalne prilike tako teške i toliko će mi smetati, da neću moći naći ni vremena ni mira da stvar brzo dovršim. To su, naravno, stvari za koje ne želim da ih gospodin Meißner dozna. Sad dakle zavisi od umešnosti i aktivnosti mojih partijskih prijatelja u Nemačkoj da li će se II tom pojaviti posle kraćeg ili posle dužeg vremena. Savesna kritika – bilo od strane prijatelja ili neprijatelja – može se tek kasnije očekivati, jer da se jedno tako obimno i delimično teško delo pročita i svari – potrebno je vremena. Ali prvi uspeh ne zavisi od savesne kritike, nego, da se grubo izrazim, od dizanja galame, od udaranja u doboš, što će i neprijatelje naterati da progovore. U početku nije toliko važno *šta se kaže*, koliko *da se kaže*. *Pre svega – ne gubiti vreme!*

⁵ nemoguću situaciju, dilemu – ⁶ zadovoljan – ⁷ izbornim govorima – * Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 185.

Vaše poslednje pismo poslao sam Engelsu⁸ da bi Vam on dao potrebne savete. On ume bolje da piše o mojoj knjizi nego ja sam.

Vašoj dragoj gospodi moje najsrdačnije pozdrave. Jednog od idućih dana poslaću joj recept za čitanje moje knjige.

Vaš
K. M.

Držite me au fait⁹ sa svim što se u Nemačkoj dešava u vezi s I tomom.

Pošto mi je Paul Stumpf (iz Majnca) pisao jedno pismo u kome Borkheimov govor naziva »mojim« govorom i pošto u ovom trenutku *nemam vremena* da pišem Stumpfju, to Vas molim da mu objasnite stvar i da mu preporučite da čuti kad se pojavi Borkheimova brošura. Stumpf je i sam fatalan kad uzme pero u ruku — entre nous¹⁰!

⁹ u toku — ¹⁰ među nama rečeno

82

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

Mančester, 12. oktobra 1867.

Dragi Kugelmann,

Marx mi je poslao Vaše pismo od 8-og. On misli da ću ja, bolje nego on, moći da Vam kažem sa kog stanovišta da prikazujete njegovu knjigu.¹ No da uštedim trud, izložio sam prema svom shvatanju, za populus,² najprigodnija stanovišta odmah u dva gotova članka,³ koji su, svakako, prikladni skoro za svake građanske novine, a i Vama će možda dobro poslužiti pri pisanju drugih članaka i člančića dok sami ne proradite ovih 50 štampanih tabaka. Glavna stvar nije *šta* i *kako*, već *da* se o knjizi raspravlja i da Faucher, Michaeli, Roscher i Raus budu *prinudeni* da se o njoj izjasne. U što većem broju novina, političkih i drugih, gde god se može. Duge i kratke beleške, samo često. Politika zataškavanja, koju će ova gospoda sigurno rado pokušati da igraju, mora da im se onemoguću, i to *što pre*. Pošaljite uvek jedan separat Marxu, kako bismo mi, a takode i Maißner, doznali šta se događa.

Liebknecht se drži veoma lepo u berlinskoj staji. On dosledno glasa *protiv svega*, a održao je i dobar pristupni govor – koji je Zeus Kronion Simson odmah prekinuo. Uz to je Leibknechtov predlog^[384] bio jedino razuman.

Nadam se da ste, otkako sam otputovao, dobro.^[354] Sedim opet, već 2 meseca, ovde na kancelarijskoj stolici i traćim mnogo vremena na šugavu trgovinu. Čuli ste, verovatno, o našem malom fenijanskom coup de main⁴. Stvar je bila izvanredno zamišljena i izvedena; ali, na žalost, glavni organizatori su uhvaćeni.^[561]

Vaš
F. Engels

Marx izričito želi da sve članke odmah tamo plasirate i da mu ih pošaljete tek *pošto* budu objavljeni.^[568]

¹ prvi tom *Kapitala* – ² širu javnost – ³ *Recenzija prvog toma »Kapitala«* za *»Die Zukunft«* i *Recenzija prvog toma »Kapitala«* za *»Rheinische Zeitung«* – ⁴ prepad

83

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

[London] 15. oktobra 1867.

Dragi Kugelmannu,

Ne morate pisati Borkheimu. Osim toga bilo bi i uzaludno, jer je »Buchhändler-Börsenblatt«¹ već doneo vest o izlasku njegovog dela, a samo delo već izišlo kod Schabelitzu. Još nešto, Borkheim je sada u Bordou. Takvo pismo s Vaše strane ne bi moglo imati nikakvog efekta osim da me *zavadi* s Borkheimom.^[569]

Ce qui est fait, est fait – never mind!² Ja sam, pošto sam baš bio premoren noćnim radom, spočetka preuveličao opasnost tog događaja. U stvari: *Je suis puni par où j'ai peché!*³ Naime, pomisao na skandal koji će naš prijatelj učiniti među poštovanim filistrima u Ženevi veselila me je au premier abord⁴. Naravno, nisam predviđao *plodove na knjižarskom polju*. Osim toga, trebalo je da pomislim i na to da će B[orkheim] pri izradi svoga plana *svakako* povrediti mudre granice na koje sam ga u svom pismu upozorio⁵. Jedina politika koje se sada treba držati jeste: *cutati* dok ne progovore naši neprijatelji; čim oni progovore i čim budu hteli da mene učine odgovornim, onda praviti *jeftine viceve* na račun toga što su prisiljeni da mi tovore Borkheimove lakrdije kako *ne bi* morali da odgovaraju na moju knjigu.⁶ U takvom slučaju bi se prema Borkheimu moralo postupati drugarski, jer, after all⁷, bez obzira na njegovu spisateljsku sujetu, on je valjan i dobronameran čovek i dobar kao homme d'action⁸, dok ga davo ne spopadne.

Svakako ste dobili Engelsove recepte. S Liebknechtom i Beckerom se dopisujem.

Pod »uspehom knjige« ne podrazumevam ništa drugo do *brzu prodaju*, zbog uticaja na Englesku.

»Le Courier Français« (sada najpopularniji dnevni list u Parizu) i »Liberté« u Briselu objavili su francuski prevod moga predgovora^[358] sa pohvalnim uvodima.

Neki Nahmer iz Njujorka ponudio se za prevodioca na engleski.^[402] Quod non⁹.

¹ »Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel« – ² Šta bi, bi – tu se ništa ne može! – ³ Kažnjen sam za svoje grehove – ⁴ u početku – ⁵ Vidi u ovom tomu. Prvi deo, pismo 173. – ⁶ prvi tom *Kapitala* – ⁷ na kraju krajeva – ⁸ čovek akcije – ⁹ To ne.

Liebkechtovo istupanje u Berlinu^[384] jako me veseli. Poslao sam mu odavde neka uputstva.

Siromah Becker¹⁰ je došao dotle da samo što nije prestao sa svakom političkom i književnom delatnošću.^[410] Koliko čovek u takvim prilikama žali što ne može pomoći!

Pozdrav Vašoj dragoj gospođi i mojoj maloj prijateljici¹¹, za čiji portret Vam zahvaljujem.

Vaš
K. M.

¹⁰ Johann Philipp Becker – ¹¹ Franziski Kugelmann

84

Engels Hermannu Meyeru
u Liverpul

Mančester, 18. oktobra 1867.

Dragi Meyer,

Jutros sam primio Vaš telegram i beskrajno mi je žao što nisam mogao još večeras da otputujem u Liverpul. Sutra su moj Associé¹ i Kommiss² odsutni, i zato ja moram da sam ovde da potpisujem čekove i sam sve nadgledam. Uz to subotom ovde zatvaramo već u 1 sat, i pošto Vi stižete u Liverpul tek večeras oko 11 sati, a »Russia« kreće u 12 sati, i sami uvidate da se tu ne može ništa učiniti.

Molim Vas napišite mi svoju adresu i adresu gospode Weydemeyer na priloženoj cedulji, a zatim ostavite koverat u hotel da mi ga predaju. Pozdravite srdačno s moje strane gospodu W[eydemeyer] i recite joj da bih joj davno napisao nekoliko redaka da sam znao njenu adresu.

Nadam se da ćete biti u stanju da skrenete pažnju američko-nemačke štampe i radnika na Marxovu knjigu.³ Uz agitaciju^[364] za 8-časovni radni dan, koja je sada u Americi u toku, ova knjiga sa svojim poglavljem o *radnom* danu dolazi tamo u pravi čas, a i inače je pogodna da u mnogom pogledu unese jasnost u glave ljudi. Svakim korakom koji u tom pravcu činite, steći ćete velike zasluge za budućnost partije u Americi.

Najsrdajnije pozdravite s moje strane i Jacobija⁴ u Njujorku. Srećan put!

Najiskrenije Vaš

Friedrich Engels

¹ Gottfried Ermen – ² Charles Roesgen – ³ prvi tom *Kapitala* – ⁴ Abraham Jacobi

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

Mančester, 8. i 20. nov. 1867.

Dragi Kugelmann,

Od mog poslednjeg pisma,¹ ni M[arx] ni ja nemamo vesti od Vas, pa ipak jedva mogu da verujem da ste se tako zadubili u nekakav anteflexio uteri da biste postali sasvim nepristupačni. I Liebkechtu treba da pošaljem jedno pismo, a M[arx] mi savetuje da ga pošaljem Vama pošto nemamo njegovu tačnu adresu, i ne znamo da li je u Berlinu ili u Lajpcigu², pa ga zbog toga prilažem.

Nemačka štampa još uvek čuti o *Kapitalu*, a ipak je od najveće važnosti da se nešto učini. Jedan od članaka³ koje smo Vam poslali našao sam u »Zukunft«-u; žao mi je što nisam znao da je eventualno bio namenjen za ove novine, jer u njima bi moglo da se istupi, svakako, smelije. Glavno je da se opet i stalno raspravlja o knjizi. I pošto M[arx] u ovom slučaju ne može slobodno da se ponaša, a i stidi se kao neka devojka, onda to, zapravo, mi ostali moramo da učinimo. Dakle, budite tako ljubazni i obavestite me kakvog ste imali uspeha dosada u ovoj stvari i koje listove mislite da možete još da koristite. Mi ovde moramo, da govorim rečima našeg starog prijatelja Isusa Hrista, da se pravimo nedužni kao golubovi i da budemo pametni kao zmiije. Valjani vulgarni ekonomisti imaju uvek za toliko razuma da se čuvaju od ove knjige i da o njoj, ako ne moraju, ne govore ni za živu glavu. I zato ih moramo *primorati*. Ako se o knjizi raspravlja istovremeno u 15 – 20 novina – svejedno da li povoljno ili nepovoljno, u člancima, dopisima ili na poslednjoj strani u pismima uredništvu – prosto kao o značajnoj pojavi koja zaslužuje pažnju, onda će sela banda sama po sebi početi da urla, i onda će Faucheri, Michaeli, Roscheri i Max Wirthi *morati* da se izjasne. Naša je prokleta krivica što ove članke nismo objavili, i to *po mogućstvu istovremeno*, u evropskim, pa i u reakcionarnim novinama. U ovim poslednjim mogla bi da se skrene pažnja na to da gospoda vulgaristi, u parlamentu i narodno-privrednim skupovima, viču na sav glas, ali ovde, gde se iznose *posledice* njihove sopstvene nauke, izvoleli su da drže jezik za zube. I tako dalje. Ako smatrate da je moja podrška poželjna, onda me obavestite

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 82. – ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 195 i 196. – ³ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma »Kapitala« za list »Die Zukunft«*

za koje novine želite da nešto napišem – ja sam kao i uvek spreman da služim partiji. U pismu Liebknechtu se radi o istoj stvari i Vi ćete me stoga ogromno zadužiti ako pismo pošaljete *sigurnim* putem.

Rimski događaj^[413] nam je opet ogromno pomogao. Plemeniti Bonaparta izgleda da mi je na izmaku svoje snage, i kad se završi ova epizoda u Francuskoj, sa Engleskom koja je u situaciji da svakim danom postaje revolucionarnija i sa Italijom koja stoji pred neminovnošću revolucije – onda će svakako i u Nemačkoj da dode kraj carstvu «Evropejaca».⁴ Ovde, u Engleskoj, brzo napreduje obrazovanje jedne zaista revolucionarne partije i, istovremeno s njom, razvoj revolucionarnih odnosa. Disraeli je zakonom o reformi^[335] raspustio torijevce, i slomio vigovce, a da pri tom nije postigao ništa više osim što je onemogućio zadržavanje starog javašluka. Ovaj zakon o reformi ili nije ništa (a to je sada nemoguće, jer je pokret i suviše jak) ili za njim mora odmah da slede još sasvim drugi zakonski nacrti, koji će otići mnogo dalje. Određivanje predstavnštva prema broju stanovnika i tajno glasanje su dalje posledice koje moraju odmah da se izvuku, a time je ovde starim odnosima došao kraj. Velika je zasluga Disraelija što je, iz mržnje prema country gentlemen⁵ u svojoj sopstvenoj partiji i iz mržnje prema vigovcima, ovdašnjem razvoju dao jedan tok koji se više ne može zaustaviti. Vi ćete se čuditi i još više će se čuditi nemački filistri, koji su smatrali da je Engleska sahranjena, onome što se ovde dogodilo, čim jednom zakon o reformi stupi na snagu. Irci su takode veoma bitan ferment u ovoj stvari, a londonski proleterci se svakog dana sve otvorenije izjašnjavaju za fenijance^[202], dakle, što je ovde nečuveno i zaista veličanstveno, izjašnjavaju se, prvo, za nasilan, a drugo, antiengleski pokret.

Da li ste poslušali moj lekarski savet i jahali? Ja sam se od svog povratka^[354] opet osvedočio u blagotvorno dejstvo jahanja i videćete, kako će brzo sve Vaše tegobe i sumnje na piće da nestanu blagodareći jednočasovnom jahanju svakoga dana. Vi ste to kao ginekolog dužni naući, jer ginekologija je najuže povezana sa jahanjem, ili sa biti jahan, i svaki ginekolog, dakle, mora u svakom odnosu da se drži čvrsto u sedlu.

Schorlemmer Vas je, na kongresu prirodnjaka u Frankfurtu, tražio, ali tvrdi da Vi niste bili tamo.

Dakle, dragi prijatelju, javite se što pre. Lupusova fotografija je poručena i biće gotova čim nastupi lepo vreme, jer, na žalost, zimi ovde retko imamo dnevnu svetlost. Izrazite s moje strane poštovanje Vašoj ženi iako je ne poznajem i srdačni pozdravi od

Vašeg
F. E.

Adresa: Ermen & Engels, Mančester za F..E.

⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 149 i 151. – ⁵ seoskim plemićima

20-og nov. Nakon što sam napisao gornje redove, Marx mi je poslao Vaše pismo njemu, i ja iz tog pisma, na žalost, vidim da se, svakako, na dalje dobijanje kratkih vesti za štampu iz Vašeg kraja, teško može računati. Ne bi li bilo moguće da se preko trećih lica u novinama objave *napadi* na knjigu, bilo da su pisani sa buržoaskog bilo sa reakcionarnog stanovišta? Čini mi se da bi to bio dobar način obaveštavanja, a članci bi se već pribavili. Dalje: kako je sa naučnim odn. beletrističkim ili polubeletrističkim časopisima?

U vezi sa »Rhein[ische] Zeitung« pisao sam u Keln za slučaj da još ništa nije učinjeno.⁶

Büchner bi takode mogao da objavljuje članke u novinama; u slučaju potrebe možete ga, zbog članaka, uputiti na mene. Ne ostavljajte ga na miru.

Fotografije još nisam primio, ali će sigurno stići ovih dana.

Još jednom najprijateljskije Vaš

F. E.

⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 195.

86

Marx Carlu Siebelu
na Maderu^[570]

London, 10. novembra 1867.

Dragi Siebel,

Šaljem Ti zasada svoj lični primerak. Istovremeno sam pisao i Meißneru, neka ga davo nosi! Pa ja sam mu naznačio da Ti pošalje prvi primerak koji u Nemačkoj izade iz štampe.¹ Nadam se da će Ti Madera koristiti.

Karl Marx

•

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 199.

87

Engels Hermannu Engelsu
u Barmen

Mančester, 28. nov. 1867.

Dragi Hermanne,

Izvini što sam oba Tvoja pisma tako dugo ostavio bez odgovora. Za to su krivi mnogi razlozi, a pre svih sigurnost da cene predivu zasa- sada ne mogu da se povećaju i zato – ako vam trenutno nije potrebno – nema nikakve opasnosti od odlaganja.

Sewings,¹ koji smo u finijim br. obično slali izbeljen i ofarban, dublieren² sami sa istih Cops³, koje vam takode šaljemo (36/45 Taylor, finiji br. Knowles). No ove kalemove možemo i za vas ovde da damo prediocu na upredanje i šivaći konac će onda zapravo da košta

Br. :	36	40	50	60	70	80
	19 p.	19 ¹ / ₂ p	2 ¹ / ₁	2 ¹ / ₇	2 ¹ / ₁₁	3 ¹ / ₃

Ali za diamond od 2 penija upotrebljavamo, doduše na Doubling frame⁴ upredano, ali slabije upredeno predivo, koje zapravo košta:

Br. :	36	40	50	60	70	80
	18 p.	18 ¹ / ₂	20 p.	2 ¹ / ₁	2 ¹ / ₃	2 ¹ / ₅

Od ove vrste priložen je uzorak br. 60, a još u proleće o. g. primili ste od nas, takode od ove vrste, bale br. 319, faktura od 9. aprila, i možete, dakle, da uporedite da li vam je potrebna ova jeftinija roba ili vam je pak neophodno skuplje predivo sa pravim Sewing Twist⁵.

S obzirom na briljantno stanje američke žetve, svi mi ovde računamo sa padom cena. U N[ju] Orlinsu se Middling⁶ prodavala za 6¹/₂ penija free on board.⁷ Ali pređenje je sada veoma bedan posao, i tako će pri prvom pobolšanju posla predivo najverovatnije ostati stabilno, čak i ako pamuk padne. Finiji br. će se najbolje držati, ordinarny⁸ fini Doubles⁹ su već jeftiniji nego 1860 (16 penija prema 18

¹ šivaći konac – ² upredamo – ³ kalemova – ⁴ mašini za upredanje – ⁵ šiva-
ćim koncem – ⁶ srednja vrsta – ⁷ s utovarivanjem na brod – ⁸ srednje –
⁹ konci

penija za 60/rfold¹⁰). Gore navedene cene su otprilike iste kao i krajem 1859. i početkom 1860, *skuplji* br. 60 utvrđen je tada na 2 š. i 5 p., br. 40 na 19 p., jeftiniji br. 60 bio je pre toga nešto skuplji. Ne mogu da izvršim tačno upoređivanje, pošto nama onda to predivo nije bilo potrebno.

Inače ovde sve ide svojim uobičajenim tokom. S vremena na vreme malčice prepiranja čas sa Antonom, čas sa Gottfriedom,¹¹ služi za to da stara ljubav ne zarđa.

Za moj današnji rođendan čestitam sebi u ime svih vas i sve vas srdačno pozdravljam. Na majčino pismo odgovoriću ovih dana.

Tvoj
Friedrich

Marx Victoru Shilyju
u Pariz

London, 30. nov. 1867.

Dragi Shily,

Čim sam primio Tvoje pismo, pisao sam Meißneru da Ti za Reclus-a pošalje jedan primerak knjige.¹ Čini mi se da je R[ecclus] pravi čovek za prevod na francuski, uz nemačku saradnju. Prilikom prevodenja ću uneti izvesne izmene u pojedine delove i odmah sebi zadržati poslednju reviziju.^[443]

Ono što bi moralo na prvom mestu da se učini, i to što pre, bilo bi, da se odlomci iz knjige objave u «*Le Courier français*». Ne vidim zašto bi trebalo da Heß angažuje nekakvu treću ličnost. On će to najbolje da učini sam. Takođe mi se čini da je tema, o engleskom fabričkom zakonodavstvu, koju je on uočio, najpodesnija za uvod. Međutim, ne može da se učini samo to bez nekoliko uvodnih reči o *teoriji vrednosti*, pošto je Proudhon o tome stvorio potpun nered u glavama ljudi. Oni misle da se roba prodaje po njenoj vrednosti i ako se prodaje za *prix de revient* = cena sredstava za proizvodnju, koja su na nju utrošena + najamnina (odn. *cena rada* dodata ceni sredstava za proizvodnju). Oni ne vide, da je *neplaćen rad*, koji se skriva u robi, isto tako bitan element koji obrazuje vrednost, kao i plaćeni rad, i da ovaj element vrednosti sada ima *oblik profita* itd. Oni uopšte ne znaju šta je najamnina. Bez razumevanja prirode vrednosti, izlaganja o radnom danu itd., ukratko fabrički zakoni, nemaju nikakve osnove. Dakle, o tome mora da se kaže *nekoliko* uvodnih reči.

Moj izdavač² je zadovoljan prodajom u Nemačkoj. Bagra liberala i vulgarnih ekonomista pokušava, koliko može, da naškodi svojim starim opobanim sredstvom, *conspiration de silence*³. Ali ovog puta im to neće uspeti.

Prilažem Ti jedan primerak Liebkechta.^[440] Na poslednjoj strani ćeš videti da on ove nedelje počinje da izdaje sopstveni nedeljni listić.⁴ Ovlašćen sam da Te pozovem za saradnika iz Pariza. (Njegova adresa: 11. Braustrasse, Mr. Miller.) Natrljao sam mu nos zbog fraze o «socijalnom pitanju» (u dodatku)^[441] i takođe mu skrenuo pažnju da u polemici protiv Bismarcka mora da izbegne južnonemačku nekritič-

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Otto Meißner – ³ zaverom ćutanja – ⁴ «Demokratisches Wochenblatt»

nost. Ono što bi već i njega samog trebalo da iznenadi jeste okolnost što je Jacobus Venedy postao njegov obožavalac.

Bez obzira na sve to L[iebknecht] je blagotvorno delovao svojim smelim nastupom u Rajhstagu.

Cela porodica Te najsrdajnije pozdravlja.

Tvoj
*A. Williams*⁵

Pokret ovde napreduje!

⁵ Marxovo konspirativno ime

89

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 30. novembra 1867.

Dragi Kugelmanno,

Za zakašnjenje moga odgovora kriva je samo moja bolest. Ima nekoliko nedelja kako sam se opet skljojao.

Prvo, najlepša Vam hvala za Vaše napore. Liebknechtu je Engels pisao (ili će pisati). Inače je Liebknecht (zajedno sa Götzom i dr.) nameravao da u Rajhstagu traži *Enquiry*¹ o položaju radnika. On mi je pisao u tom smislu, i ja sam mu na njegov zahtev poslao neke zaključke engleskog parlamenta koji se odnose na to pitanje. Plan je propao, jer po poslovniku nije više bilo vremena za to. O jednoj tački pre možete Vi da pišete Liebknechtu nego Engels ili ja. Naime, da je u stvari njegova dužnost da na *radničkim skupovima* skrene pažnju na moju knjigu². Ne učini li to on, tu stvar će uzeti na sebe lasalovci, i to na pogrešan način.

Contzen (privatni docent u Lajpcigu, Roscherov učenik i pristalica) zatražio je preko Liebknechta jedan primerak moje knjige i za to obećao iscrpan prikaz, sa svog stanovišta. Na to mu je Meißner poslao knjige. To bi bio dobar početak. – Štamparska greška »Taucher« mesto »Faucher« u Vašoj belešci³ bila mi je draga. Fauher spada u ekonomiji među »putujuće propovednike«. Među »učenim« nemačkim ekonomistima kao što su Roscher, Rau, Mohl i dr. ne znači ovaj delić ništa. Čini mu se odveć velika čast i kad se samo pomene. Stoga mu nikad nisam davao ulogu imenice, nego samo glagola.^[571]

Preporučite Vašoj gospodi supruzi da prvo čita odeljke o »Radnom danu«, »Kooperaciji, podeli rada i mašineriji«, pa tek onda o »Prvobitnoj akumulaciji«. Nerazumljive termine moraćete Vi objašnjavati. Ako bude drugih teškoća, stojim na raspolaganju.

Postoje najbolji izgledi da će knjiga u Francuskoj (Pariz) biti iscrpno prikazana (u »Le Courrier français«, na žalost prudonovskom!) i čak prevedena.^[443]

Čim mi bude bolje, pisaću opširnije. A dotle se nadam da ćete mi često pisati. To mi uvek daje podsticaja.

Vaš
K. M.

¹ anketu – ² prvi tom *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 200.

[Post scriptum Eleanor Marx]

My dear Fränzchen⁴,

As Papa is in a hurry to send off his letter I have only time to send you my best love.

Eléonor Marx⁵

Your affectionate

⁴ Franziska Kugelmann – ⁵ Draga moja Franciskice, pošto tata žuri da pošalje svoje pismo, ostaje mi vremena samo da Ti uputim najlepše pozdrave. Iskreno Tvoja Eleanor Marx.

90

Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

[London] 7. decembra 1867.

Dragi Kugelmann,

Kad bi u Nemačkoj bilo 6 ljudi Vašeg kalibra, onda bi otpor filistarske mase i *conspiration de silence*¹ stručnjaka i novinarske bagre bili već do te mere savladani da bi bar mogla da počne ozbiljna diskusija. Mais il faut attendre!² Ova reč sadrži svu tajnu *ruske politike*.

Prilažem pismo od jednog radnika (štavioca koža), ruskog Nemca³ (koje molim da mi vratite).^[434] Engels tačno primećuje da je ova samoučka filozofija – kojom se bave sami radnici – u ovom štaviocu koža, u poređenju s obučarom Jacobom Böhmeom, postigla veliki napredak. Isto tako, da osim »nemačkog« radnika nijedan drugi nije sposoban za takve proizvode mozga.

Borkheim me je pitao juče: ko je napisao članak u »Zukunft«-u⁴ (on je pretplatnik tog lista)? Misli da mora da potiče s naše strane, pošto ste mu Vi poslali otisak. Rekao sam: *ne znam*. NB! Ne treba suviše pokazivati svoje karte!

Najsrdčajnija hvala Vašoj dragoj gospodi za trud koji je uložila u prepisivanje pisama. Ne bi trebalo da je za »višak rada« toliko eksploatišete.

Bucher me je, kako sam Vam, ako se ne varam, pričao, pozvao da budem *dopisnik* za »Kgl. preussische Staatszeitung«⁵ za *ekonomska pitanja*. Vidite, dakle, da kad bih se hteo koristiti takvim izvorima, da bih to *mogao* bez ikakvog posredovanja trećeg lica.^[465]

Bolujem od stare bolesti. Ništa opasno, ali smeta.

Uz najlepše pozdrave Vašoj dragoj gospodi i Franciskici⁶

Vaš
K. Marx

¹ zaveru ćutanja – ² Ali treba počekati! – ³ Josepha Djetzgena – ⁴ Friedrich Engels, *Recenzija prvot toma »Kapitala« za list »Die Zukunft«* – ⁵ »Königlich Preussischer Staats-Anzeiger« – ⁶ Franziska Kugelmann

91

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

Mančester, 12. decembra 1867.

Dragi Kugelmann,

Vaša revnost je doduše dostojna zahvalnosti, ali izgleda da veoma precenjujete moje slobodno vreme. Vaše pismo od 30. nov. primio sam 2. dec., savetovao sam se sa M[arx]om, pošto je trebalo da se razmisli o raznim stvarima, i već bih Vam sad poslao različite članke da me u nedelju nije spopala zubobolja-grip-zapaljenje grla praćeni nezostavnom visokom temperaturom, koja me je bacila u krevet. Na sreću, to je sve kod mene bilo akutno, i tako sam danas opet sposoban za rad, i odmah ću da prionem na posao. Samo, ne mislite da je lako napisati tuce kritika o jednoj i istoj knjizi¹ i ne samo u svakoj reći nešto drugo već ih i tako podesiti da se ne vidi da su sve od istog autora. Zato često mora da se zastane i promozga.^[572]

Ne bih savetovao da se Miquelu neposredno piše. Sa takvim ljudima se može *usmeno* da učini ponešto što se pismeno jedva sme da rizikuje. On će i tako prvom zgodnom prilikom doći u Hanover.

»U[jedinjene] D[ržave] Evrope«² su mrtvorodeno dete. Uz to urednik – Vogtov brat³ i kreatura – ne!⁴

Onaj Englez kod Brandesa bio je naš ovdašnji prijatelj Moor^[448], koji se zbog učenja nemačkog jezika zadržao 7 nedelja u Ajzenahu; pojma nisam imao da će da prode kroz Hanover, inače bih Vam po njemu poslao nekoliko redaka. On bi valjda i bez toga došao kod Vas, ali je začudo uvrteo sebi u glavu da stanujete u Hamburgu. Verovatno će on prevesti Marxovu knjigu na engleski jezik.

Pisao sam Liebkn[echt] u da njegovim južnonemačkim urlanjem nije ništa postignuto. Bolje bi bilo da svoje govore nije dao da se štampaju,^[440] in extenso oni gube efekat, i suviše su primetna burgijanja u njima. Pisao sam mu takode i u vezi s njegovom čudnom teorijom o odlaganju socijalnog pitanja.^[441] Vi se, uostalom, sećate da sam Vam još prošle jeseni rekao da je postao i suviše *Austrijanac* iz mržnje prema Prusima.

¹ prvom tomu *Kapitala* – ² «Les Etats-Unis d'Europe» – ³ Gustav Vogt –
⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 206.

Ova kratka pribeležka samo zato da biste bili obavješteni. Članke ćete primiti za nekoliko dana, u svakom slučaju možete nekoliko i za ubuduće da obećate potpukovniku⁵ i onda će imati šta da radi.
Prijateljski

Vaš
F. E.

Evo, upravo me izbacuju iz kancelarije pošto je vreme zatvaranja.

⁵ Adolf Friedrich Seubert

92

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

Mančester, 13. dec. 1867.

Dragi Kugelmann,

»U vezi sa mojim jučerašnjim pismom« – da ipak ne bih sasvim zaboravio trgovački stil – našli ste priložena 2 članka: jedan, iscrpan o *sadržini* knjige, za »Beobachter«¹, drugi, koji samo pretresa činjenički materijal, za »Gewerbeblatt« ili »Staatsanzeiger«.²

Teškoće koje je trebalo savladati kod prvog članka, razumećete, ako se setite da je urednik »Beobachter«-a brbljivi Švaba *Karl Mayer* iz *Gospodina Vogta*,³ koji nam sigurno nikad neće s voljom učiniti neku uslugu. Vi i sami znate da možete da šaljete samo kopije ovih članaka, ipak, molio bih Vas, da sačuvate sve originale pošto se nikad ne zna šta je to dobro.

Za »Merkur«⁴ ću takode još nešto da pošaljem, ali sada još ne mogu uveće tako mnogo da radim, pošto me to i suviše zamara; tako prošle noći, na primer, pošto sam napisao članke, gotovo da nisam mogao da spavam. Vreme, poslovi i ostatak tic douloureux⁵ od prošle nedelje sprečili su me da idem na jahanje i tako se još nisam vratio u svoje normalno stanje.

Nisam čitao o aferi Siebenmark⁽⁵⁷³⁾ u »Zukunft«-u, retko imam prilike da čitam te novine.

Za danas ostajte zdravo. Šest sati je naveče, vreme zatvaranja, a ja sam umoran i gladan.

Vaš
F. E.

¹ Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma Kapitala za »Beobachter«* – ² Friedrich Engels, *Recenzija prvog toma Kapitala za »Gewerbeblatt« iz Virtemberga* – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 13. – ⁴ »Schwäbischer Merkur« – ⁵ bolnog tika

PRILOZI

1

Jenny Marx Friedrichu Engelsu

u Mančester

[London, oko 29. novembra 1864]

Dragi moj gospodine Engels,

Jadni Mohr opet ima velik, veoma bolan karbunkul. Zato mora da leži i pisanje mu veoma teško pada. Nadam se da ćemo za nekoliko dana izaći na kraj sa ovim prvim napadom bolesti. Strašno je što se bolest opet povratila. Nećete verovati s kakvim je tempom radio na prepisivanju knjige.¹ Već čitava teška gomila leži spremna za štampu. Neprekidno sedenje i pisanje do duboko, duboko u noć, i s tim povezano naprezanje, sigurno su razlog što je bolest ponovo izbila. Karl se nada da prekid neće dugo trajati. Danas čak hoće da pokuša nešto da napiše. On Vam u prilogu šalje pismo od Wilhelma,^[574] kao i jedno Weydemeyeru, čiju adresu ne znamo i molim Vas da se postarate oko toga.² Karte za »International Society«³ staju 1 šiling i 1 peni. Ali Mohr misli da niko ne brani džentlmenu da dâ 5 - 10 šilinga.

Dragi gospodine Engels, svi Vas hiljadu puta pozdravljamo.

Vaša

Jenny Marx

Apropos. Najzad je stiglo nekoliko redaka od našeg starog »ujke« Edgara.⁴ Izgleda da se Berlinci prema njemu pristojno ponašaju. Baby piše da su mu za Božić »poklonili« kapute, pantalne, džempere, rukavice, cigare i »molitvenik«. Doktor, koga su konsultovali, objasnio je da boluje od srca. Kad lekari ne znaju šta da kažu, svaljuju sve na »opštu« slabost srca. Ja mislim da su mu pre oboleli pluća i mozak.

¹ prvog toma *Kapitala* - ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 7. -
³ članske karte za Međunarodno udruženje radnika - ⁴ Edgara von Westphalena

2

Jenny Marx Friedrichu Engelsu
u Mančester

[London, 30. marta 1866]

Dragi gospodine Engels,

Srdačna hvala za pismo kao i za isečak iz novina koji Vam ovim vraćam. Najgore u celoj toj aferi u koju je Vas i Mohra ponovo uvukao »Wilhelmchen«¹^[575] je to što uopšte ne znam gde se Mohr u ovom trenutku nalazi. Nikakvih vesti nemam od njega i ne znam da li je u Nemačkoj ili u Holandiji.^[576] Nasumce sam poslala za njim sve to novinsko dubre. Gotovo je nemogućno upuštati se u novinsku polemiku s kreaturom kao što je Becker,² pa ipak treba izneti facts³ zbog lakovernih Straubingera^[576]. Najsmješnije u svemu tome, i ono što čoveka ponajviše ljuti, jeste da ljudi kao što je gospodin Reusche izdaju svedočanstvo o tome da je »i Lassalle o Marxu govorio s poštovanjem«. Lassalle, koji je od moga muža prepisivao sve, pa i njegove mistakes⁴, koji mu je 15 godina bio prijatelj i učenik – on je takođe o njemu govorio s poštovanjem! I to svedočanstvo milosti izdaju ljudi koji su tek od pre dve godine bili Lassalle-ovi prijatelji, u vreme kad je ovaj već pošao putem koji ga je vodio u Bismarckov tabor, u ministarstvo kao prijatelja Buchera, ili u poslednji retraite⁵ u Italiju. Tim »borcima za slobodu«, kojih se Lassalle setio u svome testamentu, stalo je, naravno, do toga da spasu svog Lassalle-a! Međutim, ti socijal-lumpi samo idu tragom svog velikog agitatora. Uostalom, gospodin Reusche stalno potkrada moga muža, kao što je to i činio i njegov gospodar i učitelj, te neprestano reprodukuje viceve iz *Gospodina Vogta*, kao što je i u svome poslednjem opusu pozajmio od Karla »smešnog klovna iza koga ne stoji ništa do njegova vlastita senka«^[577] (upereno protiv Karla Blinda). Ta visoka zaštita koju taj trijumvirat pruža Mohru, to je što čoveka najvećma ljuti. Uostalom, i to Lassalle-ovo poštovanje prema starom Ph. Beckeru nije starog datuma. Još avgusta 1862. on ga je smatrao za plaćenog agenta, ne znam čijeg, i nije hteo da ima s njim nikakva posla. U jednom od svojih vikanja, kad mu je glas uvek bio out of tune⁶, on mi je isto tako rekao da je Moses⁷ u Parizu sasvim neupotrebljiv, da je konfuzan, i nije

¹ Wilhelm Liebknecht – ² Bernhard Becker – ³ činjenice – ⁴ omaške –
⁵ povlačenje – ⁶ piskav – ⁷ Moses Heß

hteo da s njime stupi u vezu. Ja sam branila tog plonplonistu¹⁵⁵¹ kao *poštenog* confusionariusa. Iz dana u dan očekujem vesti od Karla; ova neizvesnost mi zadaje više brige nego sve ostalo.

Ovde je sve u redu i svi Vas pozdravljaju.

Vaša
Jenny Marx

3

Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu .

[London, oko 29. januara 1866]

Dragi moj gospodine Becker,

Ima već nedelja dana kako je mog muža opet oborila predašnja i krajnje mučna bolest. Ona ga je ovog puta pogodila utoliko više što ga je ponovo prekinula u baš započetom prepisivanju njegove knjige¹. Mislim da je ovo novo izbijanje bolesti došlo jedino i samo od preteranog rada i neprekidnog noćnog bdenja. On veoma žali što nije mogao da prisustvuje sednici »Internacionale« pošto se u ovom trenutku radi o egzistenciji »Workman's Advocate«-a, koji se dosada borio sa najvećim teškoćama i kome sada filistri i popovi nude osnovni kapital. No treba novac dobiti u ruke a da se time »money lenders«² ne čine ustupci u pogledu principa³. Pitanje reforme, koje je Englezima praktično tako blisko, iziskuje takode veoma mnogo sredstava, vremena i interesovanja radnika i veoma ih udaljava od drugih stvari⁴. Vaš »Vorbote« se Karlu i meni izvanredno dopao. To je muški jezik i muška ozbiljnost! Leßnerovo pismo⁵ o tome prilažem uz ove redove. Agent kome sam poverila *Manifest*⁵ piše mi da mu je uspelo da ih sakrije od francuske policije i da sada može da ih pošalje u Ženevu. Ali oni ne mogu da se frankiraju i zato Vas molim da mi pišete koliko ste platili za njih. Novac Vam se onda može poslati zajedno sa novcem za pretplatu na »Vorbote«.

U verskom pogledu sada u zaglupljenoj Engleskoj napreduje takode jedan veliki pokret. Ugledni ljudi u nauci, Tyndall, Sir Charles Lyell, Bowring, Carpenter itd. itd., na čelu sa Huxleyem (Darvinovim učenikom), drže u St. Martin's Hallu (slavnom po sećanju na valcere⁵⁷⁹) krajnje prosvetiteljska, istinski slobodoumna i smela predavanja za narod, i to nedeljom uveče, baš u vreme kada obično ovčice idu na ispašu gospodnju. Hall je bio tako dupke pun i oduševljenje naroda je bilo tako veliko, da prve nedelje uveče, kada sam prisustvovala sa devojkicama, 2000 ljudi više nije moglo da ude u prostoriju tako prepunu da se čovek uguši. Popovi su tri

¹ prvog toma *Kapitala* – ² »pozajmljivačima novca« – ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 83. – ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 51. – ⁵ *Manifest Komunističke partije*

puta dopustili da se ovaj užas desi. — Sinoć je skupu saopšteno da se više ne smeju držati nikakva predavanja dok se ne završi proces koji su popovi pokrenuli protiv »Sunday evenings for the people«. ⁶ Skup je odlučno izrazio negodovanje i skupljeno je odmah više od 100 f. st. za vođenje procesa. Kako glupo od popova da se u to mešaju. Večeri su se, kao za pakost toj bandi, završavale još i muzikom. Pevali su se horovi Händela, Mozarta, Beethovena, Mendelssohna i Gounod-a, koje su Englezi prihvatili sa oduševljenjem, jer im je dotada nedeljom bilo dozvoljeno da pevaju jedino himnu »Jesus, Jesus meek and mild« ⁷ ili da idu u krčmu.

Karl, koji danas leži u velikim bolovima, i moje devojčice srdačno Vas pozdravljaju, a posebno me je Mala ⁸ molila da prenesem mnogo prijateljskih pozdrava »dobrom Beckeru«. A ja Vam iz daljine pružam ruku.

Vaša

Jenny Marx^[580]

⁶ »nedeljnih predavanja za narod« — ⁷ Isuse, krotki i milostivi — ⁸ Eleanor Marx

4

Jenny Marx Sigfridu Meyeru

u Berlin

[London, početkom februara 1866]
1, Modena Villas, Maitland Park

Poštovani gospodine,

Ima već 8 dana kako je mog muža opet oborila njegova predašnja opasna i mučna bolest; ova nova muka pogodila ga je utoliko više što ga je ponovo prekinula u upravo započetom prepisivanju njegove knjige.¹ Veoma mu je žao što niste primili njegovo poduže pismo,² pošto u ovom trenutku nije u stanju da piše. On se takode boji da je pismo uzapčeno, inače bi nam se već davno vratilo. Osim toga, adresa je bila potpuno tačna, i ja sam ga lično odnela na poštu sa mnogim drugim pismima i novinama, i to je sve primljeno. Što se tiče *Manifesta*³, moj muž želi da ovaj dokument bude odštampan tačno onako kako je izgledao kad je prvi put izišao iz štampe; štamparske greške su tako očigledne da svako može da ih ispravi. »Medunarodnu adresu«⁴ će Vam poslati što je pre moguće.

Istovremeno Vas moli da mu svoju novu adresu, ako ste napustili Berlin, dostavite radi daljeg dopisivanja. Da li bi gospodin Vogt⁵ mogao da dâ drugu adresu, pošto nam se čini da sadašnja nije sasvim sigurna. Ako opet budete pisali, molim Vas adresirajte na A. Williams Esq. itd.

Moj muž Vas srdačno pozdravlja.

Vaša
Jenny Marx

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 81. –
³ *Manifest Komunističke partije* – ⁴ *Inauguralnu adresu Medunarodnog udruženja radnika* – ⁵ August Vogt

5

Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

[London, 26. februara 1866]

1, Modena Villas, Maitland Park^[581]

Mnogopoštovani gospodine,

Moj jadni muž opet leži već 4 nedelje bolestan od svoje starc, bolne i veoma opasne bolesti i svakako da ne treba ni da Vam kažem koliko smo teških časova, punih strepnje, svi proživeli za ovo vreme. Baš je početkom januara počeo da priprema svoju knjigu¹ u celini za štampu i prepisivanje je neobično brzo napredovalo, tako da je rukopis znatno narastao. Karl se osećao u najlepšem »spirits«² zato što je, najzad, uspeo toliko da uradi, i tad je naglo izbio jedan karbunkul, a za ovim ubrzo 2 druga. Poslednji je bio tako bolan i uporan i pri tom mu je još smetao pri hodu i pri najmanjem pokretu zbog posebno nezgodnog mesta na kome se nalazio. Jutros je krv počela jače da izbija i tako je došlo do izvesnog olakšanja. Pre 2 dana počeli smo lečenje arsenikom od koga Karl očekuje dobar ishod. Istinski je strašno za njega što je ponovo prekinut u završavanju svoje knjige i noću neprekidno fantazira o pojednim odeljcima koji mu se stalno vrte po glavi. Jutros sam mu u krevet odnela Vaše prijateljsko pismo³. On mu se veoma obradovao i naložio mi da Vam se u njegovo ime, iz ovih stopa, srdačno zahvalim. Ali treba još dodati da bi u ovom trenutku njegovo prisustvo bilo neophodno potrebno kako u debatama na predstojećem kongresu Međunarodnog udruženja^[251] tako i na savetovanjima o politici i sastavu redakcije novih radničkih novina, koje ovde sada izlaze jednom nedeljno pod nazivom »*The Commonwealth*«^[226] i koje zastupaju kako novoobrazovanu radničku partiju⁴ i sva kooperativna društva tako i Međunarodno udruženje. Uznemirenost oko svega ovoga, naravno, mnogo doprinosi slabljenju njegovog opšteg zdravstvenog stanja. Nadam se da će se ono do proleća toliko popraviti da bi mogao posetiti svoje prijatelje u Nemačkoj. On se tome tako mnogo radovao.

Karl Vas po meni srdačno pozdravlja, a ja, iako Vas lično ne poznajem, ostajem

Vaša odana

Jenny Marx

¹ prvi tom *Kapitala* -- ² duševnom raspoloženju -- ³ od 23. februara 1866
-- ⁴ Liga za reformu

6

Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

[London] 1. aprila 1866.
1, Modena Villas, Maitland Park

Mnogopoštovani gospodine,

Pretpostavljam da je preporučeno pismo koje sam kasno sinoć primila iz Hanovera, od Vas.¹⁸²¹ Na žalost, tek sutra mogu da ga pošaljem svom mužu u Margejt, pošto se u pobožnoj Engleskoj nedeljom sve veze prekidaju. Ukoliko zbog ovog odugovlačenja može da dode do zakašnjenja odgovora, žirim se da Vam odmah danas potvrdim pravovremeni prijem pisma; ali istovremeno koristim ovu priliku da Vam se izvinim što sam se bila sasvim učutala. Moja krivica pred Vašim velikim zauzimanjem i dirljivim prijateljstvom koje ste pokazali prema mom mužu pala mi je teško na dušu tek onda kada je došao mladić iz Cityja da se po Vašem nalogu raspita za zdravlje moga muža. Odmah posle poslednjeg pisma koje sam Vam pisala Karl se baš ozbiljno razbolio; izbio je novi karbunkul (ne furunkul) i to jedan od onih u tako bolnoj i zapaljenoj formi da se moj jadni muž 3 nedelje jedva mogao da kreće i bio je stalno vezan za postelju. Pošto svi i suviše dobro znamo koliko je ova bolest opasna ako se neprestano ponavlja i traje godinama, svakako možete da zamislite kakve smo teške dane i noći proživeli.

Po savetu doktora Gumperta, iz Mančestera, moj muž je odlučio da počne lečenje arsenikom i da posle izlečenja apscesa otputuje nekoliko nedelja na more. Sada se već skoro 2 nedelje nalazi u Margejtu, jednom morskome kupalištu koje se nalazi nedaleko odavde, i kako nam se čini, on se tamo znatno oporavio. Iduće nedelje će se vratiti kući i sa osveženim snagama se prihvatiti završavanja svog tako često prekidanog dela.¹

Juče mi je poslao svoju fotografiju i pošto će Vam možda pričiniti zadovoljstvo da imate fotografiju od čoveka prema kome ste, iako ga lično ne poznajete, pokazali tako mnogo prijateljstva, prilažem ovom pisamcetu 1 snimak.

Iako me lično ne poznajete, ostajem

Vaša
Jenny Marx

¹ Kapitala

7

Jenny Marx Friedrichu Engelsu
u Mančester

[London] Ponedjeljak 1 sat [24. decembra 1866]

Dragi moj gospodine Engels,

Ovog časa je pristigla Hamper¹, flaše poredane kao na paradi, sa rajnskim vinom na čelu! Kako da Vam se zahvalimo na svem Vašem prijateljstvu! 10 f. st. koje smo primili u subotu pomogle su nam da izdržimo žestok juriš božićnih praznika i omogućili nam da proslavimo merry Christmas². No vino je ove godine posebno dobrodošlo, pošto se u kući mladog Frenchmana³ vole da drže appearances.⁴

Ako izdavač u Hamburgu⁵ može zaista tako brzo da štampa kao što kaže, onda knjiga⁶ u svakom slučaju treba da izade iz štampe za Uskrs. Kakva radost videti rukopis pred sobom tako visoko nago-milan i na čisto prepisan. Veliki teret mi je pao sa srca: ipak, preostalo je još dosta tereta i briga, naročito kad se devojke zaljubljuju i zaručuju, i to sa Francuzima i studentima medicine! Želela sam, mogla sam da vidim sve u tako couleur de rose⁷ kao i drugi, ali bezbrojne brige načinile su me plašljivom i budućnost često vidim u crnom svetlu, gde vedriji duh sve vidi u ružičastom. Cela entre nous.⁸

Još jednom hiljadu puta hvala za vino iz Hohajma i za sve ostalo!

Vaša
Jenny Marx

¹ košara za bocu – ² veselo Badnje večer – ³ Paula Lafargue-a – ⁴ etiketije
⁵ Otto Meißner – ⁶ prvi tom *Kapitala* – ⁷ ružičastom svetlu – ⁸ Ovo među nama.

8

Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London [5. oktobra 1867]
1, Modena Villas, Maitland Park

Dragi moj gospodine Becker,

Nadam se da ste primili moje pismo. Sigurno se čudite što vidite da posle prvog pisma tako brzo dolazi drugo. Moj muž bi [voleo]¹ da ima Bakunjinovu adresu i ja sam ubedena da je možete lako saznati u Ženevi, možda preko Her[cena]. Marx bi mu r[ado] poslao [svoju] knjigu² i pisao mu o drugim stvarima. Primite srdačne pozdrave od svih nas, a posebno od

Vaše

Jenny Marx

¹ Reči koje stoje, ovde i u drugim pismima, u uglastoj zagradi su u rukopisu, usled spoljašnjih uticaja, postale nečitke. – ² prvi tom *Kapitala*

9

Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu
u Hanover^[583]

[London, 24. decembra 1867]
1, Modena Villas, Maitland Park

Dragi moj gospodine Kugelmann,

Vi i ne slutite kakvu ste nam veliku radost i iznenađenje juče priredili, i ja zaista ne znam kako da Vam se zahvalim za sve Vaše prijateljstvo i saosećanje, a pogotovu za poslednji očigledan znak Vašeg sećanja, božanskog oca Zeusa, koji kod nas sad stoji namesto^[584] Hrista. Naš ovogodišnji Božićni praznik je opet veoma sumoran pošto moj jadni muž leži ponovo bolestan od svoje stare bolesti. Opet je došlo do 2 izbijanja, od kojih na jednom mestu dosta jako i bolno, tako da je Karl primoran da leži samo na jednoj strani. Nadam se da ćemo uskoro izići na kraj sa bolešću i da se u idućem pismu nećete više susresti sa privremenim privatnim sekretarom.

Sinoć smo svi zajedno sedeli u donjim prostorijama, prema engleskom uređenju kuće u kuhinji, odakle proizlaze sva »creature comforts«¹ za gornje prostorije, i bavili se pripremanjem božićnog pudinga, sa savесnom temeljitošću. Pošto je suvo grožđe očišćeno (veoma neprijatan i lepljiv posao) kore od badema, pomorandže i limuna fino oljuštene, bubrežno salo iseckano sitno kao atomi, iz čitavog ovog zamešateljstva, sa jajima i brašnom, umešan je izvanredan potpuri; a onda je iznenada zazvonilo zvonce, neka kola su stala pred vrata, tajanstveni koraci su išli gore-dole, a kroz kuću je prošao neki šapat, žamor; najzad se odozgo zaorilo: »stigla je jedna velika statuta«. Da se vikalo »Vatra, vatra, gori« ili »Fenijanci« su tu, ne bismo smetnije i zburjenije pojurili gore, a tamo je, u svojoj gorostasnoj uzvišenosti, u svojoj idealnoj čistoti, stajao stari Jupiter tonans,² neokrnljen, neoštećen (krajčićak na pijedestalu je malčice odlomljen) pred našim zapanjenim, ushićenim pogledima!! U međuvremenu, pošto se pometnja nešto stišala, čitali smo tada Vaše prijateljsko propratno pismo koje ste poslali preko Borkheima^[585] i pošto smo mislili na Vas sa najsrdačnijom zahvalnošću, odmah su započele debate gde pronaći najdostojniju nišu za novog »dragog boga boga koji je i na nebu i na zemlji«. U ovom krupnom pitanju još

¹ »zemaljska uživanja« — ² Jupiter gromovnik

nismo došli ni do kakvog rezultata, i još će biti učinjen ne jedan pokušaj pre nego što ponosna glava dobije svoje počasno mesto.

Takode Vam se srdačno zahvaljujem na Vašem velikom interesovanju i neumornom trudu oko Karlove knjige³. Izgleda da Nemci svoje odobravanje najradije izražavaju ćutanjem i potpunim mukom. Vi ste sva oklevala svojski podigli na noge.

Verujte mi, dragi gospodine Kugelmann, da je retko koja knjiga pisana pod težim okolnostima, i ja bih svakako mogla da napišem o tome tajnu istoriju koja bi otkrila mnogo, beskrajno mnogo tihih briga i straha i muka. Kad bi radnici imali pojma o požrtvovanju koje je bilo potrebno da se ovo delo, pisano samo za njih i u njihovom interesu, dovrši, možda bi onda pokazali nešto više interesovanja. Izgleda da su lasalovci najbrže ovladali knjigom da bi je na odgovarajući način učinili bezopasnom. Ali ne mari.

No na kraju moram još s Vama da se obračunam. Zašto me oslovljavate tako formalno, tako reći sa »milostiva«, mene, jednog tako starog veterana, jednu tako sedu glavu u pokretu, jednog tako časnog saborca i sadruga? Ja bih Vas i Vašu dragu suprugu i Fränzchen⁴, o kojoj moj muž ne može da se napriča toliko prijatnih i dobrih stvari, tako rado ovog leta posetila, tako rado posle 11 godina ponovo videla Nemačku. Prošle godine sam mnogo pretrpela i, na žalost, u poslednje vreme sam takode izgubila mnogo od svoje »vere« i svoje životne hrabrosti. Često mi je bilo veoma teško da se držim uspravno. Ali pošto su moje devojke bile na velikom putu – bile su pozvane kod Lafargue-ovih roditelja u Bordo – istovremeno nije bilo izvodljivo i moje putovanje, i sada, mi, dakle, ostaje lepa nada za iduću godinu.

Karl šalje Vašoj ženi i Vama najsrdačnije pozdrave, kojima se devojke iskreno pridružuju, a ja Vama i Vašoj dragoj ženi pružam iz daljine ruku.

Vaša

Jenny Marx

ne milostiva i ne po milosti božijoj

³ prvog toma *Kapitala* – ⁴ Franzisku Kugelmann

10

Karl Marx

ISPOVESTI^[586]

Vaša omiljena vrlina	jednostavnost
Vaša omiljena vrlina kod muškaraca	snaga
Vaša omiljena vrlina kod žena	slabost
Glavna karakteristika	jedinstvo cilja
Pojam o sreći	[bez odgovora]
Pojam o nesreći	[bez odgovora]
Porok koji opraštate	lakovernost
Porok koga se gnušate	poltronstvo
Odvratnost	Martin Tupper, ljubičica-puder
Omiljeno zanimanje	kopanje po knjigama
Omiljeni pesnik	Dante, Eshil, Shakespeare, Goethe
„ prozni pisac	Diderot, Lessing, Hegel, Balzac
„ junak	Spartak, Keppler
Omiljena junakinja	Gretchen
Omiljeni cvet	maslinica
Omiljena boja	crveno
„ „ očiju i kose ..	crna
„ imena	Jenny, Laura
Omiljeno jelo	riba
Ličnosti u istoriji koje najviše mrzite	[bez odgovora]
Omiljena izreka	Nihil humani a me alienum puto ¹
Omiljeno geslo	De omnibus dubitandum ²

Karl Marx

Prevod s engleskog

¹ Ništa što je ljudsko nije mi strano – ² U sve treba sumnjati

11

Raspis Schillerovog zavoda^[23]

iz Mančestera

Carlton Buildings, Cooper Street,
19. marta 1866.

»Schillerov zavod«, čije šestogodišnje postojanje je pun dokaz da predstavlja ustanovu koja odgovara realnim potrebama, mora juna meseca iduće godine napustiti svoje sadašnje prostorije, pošto u to vreme ističe ugovor o zakupu sa kućevlasnikom, a njegovo produžavanje je odlučno odbijeno.

Uprava treba, dakle, da obezbedi Zavodu prostorije koje će odgovarati njegovim ciljevima.

Pošto su svi koraci za pronalaženje podesne zgrade propali, a isto tako nije se mogao naći nijedan preduzimač koji bi hteo da gradi jednu takvu zgradu da bi je dao Zavodu u zakup, nije nam ostalo ništa drugo nego – da vidimo da li se mogu pribaviti nužna sredstva za građenje na sopstveni račun.

Bitna pitanja koja pri tom moramo da imamo u vidu su sledeća: Zavod mora da se nalazi u centru grada.

On mora da bude pristupačan posetiocima već u prizemlju.

Pojedine prostorije treba da su velike barem koliko sadašnje.

Ispunjavanje ovih uslova čini nam se neophodnim da bi Zavod mogao i dalje uspešno da radi. Ali, osim toga, bilo bi poželjno da se različitim društvima, koja postoje u Mančesteru, pruži prilika da se u planiranoj novoj zgradi zajednički smeste. Ovaj cilj bi se postigao ako bi se gornji sprat pretvorio u salu za 250 do 300 osoba. Takva sala bi neznatno povećala troškove građenja dok bi izdavanjem mogli da se povećaju prihodi Zavoda.

Shodno tome usmerili smo svoja nastojanja na to da nademo podesnu zemljišnu parcelu i da proračunamo troškove čitavog poduhvata.

Došli smo do sledećeg rezultata:

Troškovi zemljišne parcele od oko 350 do 400 kv.

jardi građevne površine	£ 6 000 à £ 7 000
Troškovi gradnje	3 500 à 4 000
Dopuna inventara	500 à 500

Ukupno £ 10 000 à £ 11 500

Mislimo da pouzdano možemo pretpostaviti da se na takvo vlasništvo zemlje i kuće može da dobije hipotekarni zajam od £ 5000 à £ 6000, i da se iz ranijih finansijskih pokazatelja Zavoda, s obzirom na porast prihoda i rashoda u perspektivi, može da izjavi bez ikakvih sumnji, da bi kamata na takav zajam bila sigurno obezbedena.

Iz ovoga proizlazi da bi nam za ostvarenje naših planova bio potreban sopstveni kapital od £ 5000 à £ 5500.

Mada je Schillerov zavod otvoren za sve nacije i mada ne-Nemci široko učestvuju u njegovoj delatnosti, on je u suštini, ipak, nemačka ustanova.

Prema sadašnjem stanju ima preko 300 članova i pruža im biblioteku, koja sada ima više od 4000 knjiga, čitaonicu, u kojoj je izloženo 55, većinom nemačkih, časopisa, naučna i literarna predavanja, u prvom redu u posebnim društvima, koja su u tu svrhu obrazovana unutar Zavoda.

Dakle, prema svojim mogućnostima Zavod doprinosi unapređenju nemačke duhovne kulture i, osim toga, u svojim prostorijama pruža priliku za druženje koje dobro dolazi naročito onim mladim pridošlicama iz otadžbine koji ovde nemaju drugih veza.

Mi smo čvrsto ubeđeni da će Zavod u budućnosti moći ovim ciljevima da odgovori u još većoj meri ako se dozvoli sprovođenje našem plana poboljšavanja u vezi sa prostorijama, što bi dovelo do poboljšanja i u finansijskom pogledu.

Iz rečenog proizlazi da moramo da apelujemo uglavnom na Nemce koji stanuju u Mančesteru; pitaćemo ih da li žele da pribave potrebna sredstva za postizanje navedenog cilja.

Da se Zavod ne bi u samom početku opteretio preteranim kamatama, uprava je odlučila da pokuša da pomenuti iznos prikupi putem priloga; ipak, treba se postarati da se sagrađena zgrada koristi samo za svrhe Zavoda, i istovremeno je zaključeno da u slučaju prestanka delatnosti Schillerovog zavoda darodavac, za iznos svog priloga, istupa kao zajmodavac Zavoda, a to će se izričito priznati davanjem priznanice.

Čim je postao opšte poznat cilj da se za Zavod podigne sopstvena zgrada i time obezbedi njegovo postojanje, članovi su tako živo učestvovali u tome da je za nekoliko dana upravi stavljena na raspolaganje suma od blizu £ 1200 u iznosima od £ 25 i manje.

Ova svakako značajna suma u stvari je rezultat požrtvovanja napora Nemaca koji ovde odskora borave, a koji ujedno spadaju u one koji imaju neposrednu korist od Zavoda.

Oslanjajući se na ovaj rezultat, koji dokazuje da je Zavod već sada postao potreba znatnog broja ovdašnjih Nemaca, obraćamo se sada onima koji su makar neznatno zainteresovani za Zavod koji teži navedenim ciljevima i koji će, kad već jednom bude čvrsto utemeljen, postati centar svih nemačkih pregnuća u Mančesteru.

Obraćamo Vam se s molbom da davanjem sredstava omogućite izvodenje naših namera.

Uprava veruje da će u ostvarenju ovog cilja, koji je od opšte koristi, učestvovati sve nemačke snage u Mančesteru. Samo tako se možemo nadati da ćemo delo sprovesti u život i zato smatramo da je opravdano da ga najtoplije preporučimo.

Po nalogu uprave:
F. Engels, predsednik
Ĵ. G. Wehner, blagajnik
A. Burkhard, sekretar

Raspis Schillerovog zavoda u Mančesteru^[23]

Gospodi potpisnicima Fonda za gradnju novog Schillerovog zavoda

Od prošle godine kada je Uprava objavila upisivanje u gore pomenutom cilju, koje je zapelo zbog rata i poslovne krize, pošto je upisano 2875 £, uslovi postojanja Zavoda su se bitno izmijenili u pogledu nameravanog zidanja nove zgrade. Prema tome, Uprava smatra svojom dužnošću da gospodi potpisnicima pruži o tome potrebna objašnjenja.

Pošto upisana suma nije bila dovoljna za plan izgradnje izložen u raspisu od 19. marta 1866 (bilo je neophodno ukupno 5000 £ do 5500 £), a pošto takode ni pod tadašnjim uslovima nije bilo nikakvih izgleda da se blagovremeno prikupi ostatak, Upravi nije preostalo ništa drugo nego da se raspita za neku privremenu prostoriju.

Ispostavilo se da takva prostorija nije mogla da se pronade u centru grada, gde prema Osnovnim odredbama Zavoda treba da se nalazi u centru, tj. u samom poslovnom delu grada; ne bi li, pri zadrži još do juna 1868, a što je postignuto samo udvostručavanjem iznosa zakupnine – od 225 £ na 450 £.

Pod ovakvim uslovima se nije moglo duže odugovlačiti s odgovorom na pitanje da li je bilo zaista neophodno da se Zavod nalazi u centru, tj. u samom poslovnom celu grada; ne bi li, pri ogromnom porastu cena zemljišta i visine zakupnine, ovo preimućstvo bilo isuviše skupo plaćeno; nije li, doslovce, manje centralan položaj, npr. u blizini All Saints'Church uz daleko manje troškove, u stvari, za pretežnu većinu članova koji dolaze u Zavod više centralan i pogodniji.

Prema prošlogodišnjem nacrtu plana Zavod bi, čak ako bi se putem priloga i prikupilo 5000 £, bio opterećen još i hipotekarnim dugom od 5 - 6000 £, dakle, godišnjom kamatom od 250 £ do 300 £. Ali, pošto su cene zemljišnih parcela u centru grada, samo od marta prošle godine, znatno porasle, porasla bi i tadašnja predložena kupovna cena, a takode i podmirivanje hipotekarnog zajma i time godišnje opterećenje Zavoda. Prema bilansima za dve poslednje godine ostaje za zakupninu samo 200 £. Iako bi se u boljim prostorijama moglo da računa na veći broj članova, a takode bi se morali uračunati i izvesni dopunski prihodi, ipak se vidi da bi se gore pomenute kamate jedva mogle platiti. Ali svaka funta data za zakupninu smanjuje sredstva Zavodu za duhovno obrazovanje. Prošle

godine mogli smo da utrošimo za časopise samo 80 £, a za biblioteku 20 £, iako je ukupan prihod Zavoda bio 500 £.

Sasvim je druga stvar ako se prostorije premeste u kraj All Saints. Ovde, između ostalog, može da se dobije zemljišna parcela, koja sasvim odgovara našem cilju, na veoma pogodnom položaju za 1700 £, na koji, osim toga, dolazi još 26 £ Chief Rent¹. Ovo zemljište za zidanje uzimamo kao primer za naš obračun:

prodajna cena zemljišne parcele	1700 0 0 £
troškovi gradnje	3500 0 0 £
obnova inventara	500 0 0 £
	Ukupno 5700 0 0 £

za šta bi sasvim sigurno bio potreban hipotekarni zajam od 2000 £. U tom slučaju bi, dakle, potpisi za Fond gradnje iznosili samo oko 3500 £ do 4000 £, dakle, 1000 £ do 1500 £ manje nego za zidanje nove zgrade u centru grada. Prema prošlogodišnjem uspehu upisanih svota i pri izmenjenim uslovima možemo svakako da se nadamo da u kratkom roku prikupimo iznos koji još nedostaje.

Finansijsko stanje Zavoda bi se – uprkos neznatnom iznosu neophodnih priloga – bitno popravilo. Osim naslednine od 26 £ ukamatio bi se zajam za 100 £, što dakle iznosi 126 £, umesto zakupnine od 225 £, koja je plaćena prošle godine, i 450 £ koju sad plaćamo, ili 250 £ do 300 £, koju predviđa prošlogodišnji plan gradnje. Dakle, čak i pri prihodima prošlogodišnje poslovne godine, mogli bi umesto 100 £ da se godišnje utroši na biblioteku i čitaonicu Zavoda 174 £, dakle, novčana sredstva za to predviđena gotovo udvostručiti. Sada je pak sigurno da bi se blagodareći ovoj novoj građevini Zavoda u povećanom davanju pod zakup i u povećavanju broja članova otkrili novi izvori finansiranja, čiji prihod bi takođe gotovo isključivo dobrodošao Zavodu kao sredstva za pomoć za duhovni razvoj.

Ako Zavod kao dosad bude u centru grada, onda će, u najboljem slučaju, čak i uz priloge od 5000 £ do 5500 £, doći samo u situaciju da će jedva moći da održi svoju egzistenciju i da pri svakom nepovoljnom obrtu bude ponovo primoran da apeluje na nemačku javnost u Mančesteru.

Ali ako se premesti u neki kraj u kome su zemljišta za gradnju jeftinija, onda će biti dovoljno 3500 £ do 4000 £ priloga da zasnuje ne samo jednom za svagda čvrstu egzistenciju, već da mu takođe obezbedi i godišnji višak prihoda, koji će konačno da mu omogućiti da svestrano udovolji svojim najboljim ciljevima.

¹ naslednina

Pod ovakvim uslovima Uprava nije mogla da se dvoumi šta treba da učini. Ona se odlučila za premeštanje u kraj »All Saints« i da izvrši sa tim povezane izmene Osnovnih odredbi. Uprava je sazvala 6. juna generalnu skupštinu na kojoj je prisustvovao velik broj članova i koja je donela odluku sa jednim glasom protiv:

»Generalna skupština smatra poželjnim da čl. 1 Osnovnih odredbi odsada glasi ovako:

»Smatra se celishodnim da se ovde u mestu osnuje literarno-umetnički institut u što je moguće više centralnom delu grada pod nazivom Schillerov Zavod i Uprava se ovlašćuje prema čl. 7 Osnovnih odredbi i paragrafu 20 Statuta da sprovede glasanje.«

Zbog toga je Uprava učinila potrebne korake kako bi sprovela definitivno glasanje, koje treba da se obavi krajem avgusta.

Postavljeno je pitanje, posle već jednom donete odluke o premeštanju Zavoda, zašto se nije raspitivalo za neku kuću, koja bi se obezbedila za niz godina. Uprava je na to odgovorila da se za takvu kuću raspitivala, ali da nije takvu našla; da je takode takvu kuću mogla da nađe samo mnogo udaljenije od centra grada nego što je »All Saints«; uz to, takvo mesto moglo bi da se izabere samo u krajnjoj nuždi, i najzad, čak i u tom slučaju bi bilo neophodno najmanje 1500 £ do 2000 £ priloga, da bi se izvršile uvek potrebne popravke i novo preuređenje ipak samo privremeno sigurnih prostorija. Iz ovih razloga zasada nije uzeta u obzir jedna takva prostorija.

Uprava, u slučaju da se dobije potrebna većina za izmenu Osnovnih odredbi, – u šta nema nikakvog razloga da se sumnja – namerava:

ako bude upisan dovoljan iznos da se kupi odgovarajuća zemljišna parcela u blizini All Saints i da se na njoj sazida zgrada dimenzija planiranih prošle godine, naime, sa uređajima u podrumu za gimnastičko društvo i sa velikom salom na drugom spratu gde bi, između ostalog, moglo da se smesti pevačko društvo, kako bi se postigao prvobitan cilj da sva nemačka društva u Mančesteru budu pod jednim krovom;

ako se, naprotiv, priložima ne dostigne potrebna suma, onda se u zidanju nove zgrade na odgovarajući način ograničiti, ali u svakom slučaju podići samo takvu zgradu koja bolje odgovara potrebama Zavoda nego dosadašnje prostorije.

Uprava Vas moli da primite k znanju gornje izmene plana gradnje i istovremeno Vas obaveštava da će jedna deputacija iz njene sredine imati čast da Vas, uz Vas pristanak, poseti.

Po ovlašćenju Uprave:

F. Engels, predsednik

J. G. Wehner, blagajnik

A. Davisson, sekretar

Mančester, 28. juna 1867.

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Posle kratkog boravka u Londonu kod Marxa i kod svoje majke, koja je radi oporavka boravila u Ramsgejtu, Engels je od 8. septembra do sredine oktobra 1864. bio na putovanju kroz Šlezvig-Holštajn. 5 6 9
- ² Devetog maja 1864. umro je Wilhelm Wolff. U svom testamentu odredio je Marxa za glavnog naslednika svog skromnog imetka. Da bi došao u posed ovog nasledstva Marx je morao da obavi niz formalnosti, pri čemu mu je pomogao Engels. 6 15 17 20 82 83 88
- ³ Pomažući borbu koje je Šlezvig-Holštajn vodio protiv Danske Bismarck je pokušavao da pridobije stanovništvo za svoju politiku aneksije. Međutim stanovnici Šlezvig-Holštajna ispoljili su antipruski stav, koji je proistekao iz njihovih iskustava u nacionalno-oslobodilačkoj borbi. Kako u Šlezvig-Holštajnu tako i među demokratskim snagama u drugim nemačkim državama borba protiv danske monarhije povezala se s težnjom za jedinstvenom nemačkom republikom. Ovom revolucionarnom cilju 1848/49. velike nemačke države suprotstavile su nacionalnu izdaju, te su zajedno sa ostalom evropskom reakcijom predale nemačke pokrajine Šlezvig-Holštajn danskoj monarhiji. Demokratskim duhom nadahnut pokret za nacionalno oslobodenje u Šlezvig-Holštajnu, koji je naročito 1863/64. naišao na najširu podršku narodnih masa u celoj Nemačkoj, usmeravao se u potonjem periodu sve jače protiv antidemokratske, dinastičke politike Bismarcka, čiji je skriveni cilj bio da slobodoljubivo stanovništvo Šlezvig-Holštajna poprusi. Pokret za podršku Šlezvig-Holštajnu, koji se širio 1863. naterao je Bismarcka na priznanje da samo prusko-austrijska invazija može da spreči novu nemačku revoluciju. Bismarckova politika ugnjetavanja Šlezviga i Holštajna dovela je do Danskog rata (vidi napomenu 322). 6
- ⁴ *«Honny soit qui mal y pense»* («Neka je sram onoga, ko tu zlo misli») — Napis na engleskom redu podvezice. 9
- ⁵ *katastrofa* — iznenadna smrt Ferdinanda Lassalle-a, koji je 31. avgusta 1864. podlegao rani koju mu je naneo Janko von Racowitza u dvoboju. 9
- ⁶ Lassalle-ova odbrana pred diseldorfskim apelacionim većem 27. juna 1864. Taj govor je prvi put objavljen u brojevima 176, 177. i 178. lista *«Düsseldorfer Zeitung»*, 1864, i pojavio se kao separat pod naslovom: *«Proces protiv pisca gospodina Ferdinanda Lassalle-a održan u Diseldorfu pred korekcionim apelacionim većem 27. juna 1864»*, Diseldorf, 1864. 9
- ⁷ *Opšti nemački radnički savez* — samostalna politička radnička organizacija (1863 - 1875). Inicijatori su bili nemački radnički savezi, u kojima su nastavljale da žive tradicije iz 1848/49. Oni su nastojali da se oslobode buržoaskog uticaja i težili stvaranju svenacionalne samostalne organizacije. Na osnivačkom kongresu 23. maja 1863. u Lajpcigu Ferdinand Lassalle je izabran za predsednika. Njegova istorijska zasluga bila je odbacivanje sitnoburžoaskih iluzija, po kojima radnici mogu štednjom i uzdržavanjem

da reše socijalno pitanje. Lassalle, pak, nije u revolucionarnim akcijama narodnih masa video odlučujuću pokretačku snagu protiv pruskih junkera i protiv kapitala, za demokratski put do nemačkog jedinstva, za njega je, naprotiv, ideja u opštem pravu glasa predstavljala revoluciju, što je verovao da će moći da sprovede uz pomoć kraljevsko-pruske države. Zbog toga je pregovarao sa Bismarckom, jednostrano se suprotstavljao buržoaskoj opoziciji, negirao je savez sa seljaštvom i u neophodnom rešavanju nacionalnog pitanja zastupao je stav Pruske.

Takva ideološka i politička koncepcija omela je stvaranje revolucionarne radničke partije. Raščišćavanje sa lasalovstvom otežavali su diktatorski organizacioni principi, koje je Savezu nametnuo Lassalle, kao i kult ličnosti koji su gajili on i njegovi sledbenici.

Istovremeno je, međutim, u ONRS s promenljivim uticajem delovala proleterska opozicija, koja se razvijala na osnovi protivrečnosti između zahteva revolucionarne klasne borbe i lasalovskih dogmi, pri čemu su Marx i Engels i od svog osnivanja Međunarodno udruženje radnika pružili veliku pomoć progresivnim radnicima.

Antilasalovska opozicija u ONRS najzad je u leto 1869. istupila iz ONRS i u Ajzenahu uzela učešća u osnivanju marksističke Socijaldemokratske radničke partije, koju su predvodili Wilhelm Liebknecht i August Bebel. Ova se maja 1875. u Goti ujedinila sa ONRS u jedinstvenu partiju nemačke radničke klase. 10 43 49 52 98 103 422

* Taj kongres je bio prva generalna skupština Opšteg nemačkog radničkog saveza (vidi napomenu 7). Održan je od 27. do 30. decembra 1864. u Diseldorfu; učestvovalo je 20 delegata. Predsednik ONRS Bernhard Becker, koga je Lassalle testamentom odredio, branio je u svom referatu dotadašnju politiku paktiranja sa Bismarckovom vladom, ali je morao, zbog sve veće opozicije diktaturi predsedništva, na rečima da se u rukovodstvu ONRS zauzima za demokratske principe. Protiv Bernharda Beckera istupao je pre svega Carl Klings, od koga je Marx očekivao zalaganje za proletersku partiju i kome je preko Carla Siebela stavio u zadatak da na generalnoj skupštini podnese predlog o priključenju ONRS Međunarodnom udruženju radnika. Međutim, Klings je ovo uputstvo dobio tek posle održavanja generalne skupštine. Pozivajući se na neophodno jedinstvo u Savezu, Beckeru je poručio za rukom da pred delegatima odbrani svoju politiku. Klings se potom odrekao svog mandata kao član predsedništva. U sledećem periodu sve više je rasla opozicija unutar ONRS. 10

9 Carl Klings je pisao Marxu 28. septembra 1864. Marx mu je odgovorio 4. oktobra 1864 (vidi u ovom tomu Drugi deo, pismo br. 1). Klingsovo pismo je glasilo: «Verovatno Vam je poznat tužni događaj, koji je Nemačkom opštem radničkom savezu odno njegovog predsednika. Ovaj gubitak je utoliko teži što se događaji brže odvijaju, te mi trpimo upravo zbog nepostojanja odlučnog vođe. Po ovlašćenju više prijatelja obračam se Vama s molbom da nam savetujete koga bismo izabrali za predsednika; Rajnska oblast će očigledno odigrati presudnu ulogu, te bi bilo preko potrebno da se probije neko od naših. Proširo se glas da je Lassalle pred svoju smrt predložio za svog naslednika Bernharda Beckera iz Frankfurta. Da li je tako nešto istina, ne znamo, ali u svakom slučaju Beckera poznajemo odveć slabo da bismo ga tako, na osnovu pretpostavki, mogli izabrati na tako važan položaj, zato što će ipak, po svojoj prilici, u ovom periodu nastupiti kriza. Imali smo nameru da glasamo za Mosesa Heßa. I pošto vreme odmiče, pošto se izbor predsednika održava u novembru, molio bih Vas da nam odmah saopštite šta Vi mislite o tome i koga treba da izaberemo. Radnički pokret se ovdje razvija povoljno i pri prvom katastrofi biće svakako učinjen dobar korak napred. Da li bi bilo moguće dobiti otuda jednu partiju *Manifesta*? Bili bi nam tako potrebni. Pozdravite nam sve partijske drugove, koji za rad nas boreve tamo u izgnanstvu, i možete ih sve uveriti da ćemo nastojati da budemo dostojni takvih ljudi; a pre svega najviše nam je stalo do toga da Vama — čovku koga ćemo uvek ceniti, pružimo dokaze naše zahvalnosti.»

Klings je posle raspuštanja Saveza Komunističke 1852 (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 169 - 183) održavao veze među članovima Saveza u Rajnskoj oblasti, i pored ostalog, organizovao prikupljanje novčanih priloga za žrtve političke reakcije. 10 391

- ¹⁰ *Adresa u vezi sa Poljskom* objavljena je pod naslovom "To the workmen of France from the working men of England", 5. decembra 1863. u listu "The Bee-Hive Newspaper". 10
- ¹¹ Na dopunskim izborima za Corps législatif, marta 1864. u Parizu, trebalo je da se naknadno izaberu dva kandidata Republikanske stranke. Međutim, radnici su istakli jednog protivkandidata, gravera Henrija Tolaina, a to su obrazložili u "Manifestu šezdesetorice", koji je objavljen u februaru 1864. Ovim manifestom došao je do izražaja raskid radnika sa buržoaskim republikancima i pokazao da su radnici prešli na samostalnu političku akciju. 10 391
- ¹² *Council of all London Trades' Unions (London Trades Council)* — Londonsko sindikalno veće osnovano je u maju 1860. na jednoj konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Londonsko veće, pod čijim rukovodstvom se ujedinilo više hiljada sindikata glavnog grada, izvršio je veliki uticaj na radničku klasu cele Engleske. U prvom polovini šezdesetih godina ono je rukovodilo snažnim manifestacijama engleskih radnika protiv namere engleske vlade da oružjem interveniše u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) u korist robovlasnika Juga. Ono je sprovelo manifestacije simpatija za italijanski oslobodilački pokret i za poljski ustanak. Kasnije je rukovodilo pokretom za legalizaciju tredjuniona. Glavnu ulogu u Londonskom sindikalnom veću igrali su rukovodioci najjačih tredjuniona — tesara (William R. Cremer i kasnije Robert Applegarth), obučara (George Odger), zidara (Edwin Coulson i George Howell, mehaničara (William Allan) i livaca (Daniel Guile).
- Marx je težio da široke mase engleskih radnika uvuče u Međunarodno udruženje radnika. On se stoga zalagao za priključenje MUR kako nižih organizacija tredjuniona tako i Londonskog sindikalnog veća — s pravima britanske sekcije. Priključenje MRU bilo je na inicijativu engleskih članova Generalnog veća sugerisano na više sednica Londonskog sindikalnog veća. Ono je 14. januara 1867. usvojilo rezoluciju, kojom se, istina, prihvataju principi MUR, ali se ipak izjasnilo protiv svake organizacione povezanosti. Kontakt London Trades Councila sa MUR nastavio se potom preko članova Generalnog veća koji su radili u Londonskom sindikalnom veću. 10 107
- ¹³ *Trades' Unions Suffrage Agitation Society (Trades Unionists' Manhood Suffrage and Vote by Ballot Association)* — sindikalno udruženje za borbu za pravo glasa celokupnog odraslog muškog stanovništva i za tajno glasanje. Osnovano je u septembru 1862. i bilo najznačajnija organizacija britanskih radnika za izbornu reformu pre 1865. Njen predsednik je bio George Odger, sekretar Robert Hartwell a blagajnik Trimlett. Sva trojica su kasnije pripadala Centralnom odnosno Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika. 10
- ¹⁴ 26. marta 1863. Londonsko sindikalno veće (vidi napomenu 12) sazvalo je u Saint James' Hallu miting solidarnosti engleskih radnika za podršku borbi severnih država SAD protiv robovlasničkih južnih država. Na tom mitingu engleska radnička klasa istovremeno je protestovala protiv oružanog mešanja engleske vlade u američki građanski rat u korist južnih država. Mitingu je predsedavao John Bright, najugledniji vod radikalno-liberalne buržoazije. Marx je uzeo učešća na mitingu i visoko je ocenio njegov značaj. (Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 7 i 8.)
- Manifestacije za Garibaldi* — Početkom aprila 1864. krenuo je Giuseppe Garibaldi na put u Englesku. Stvarni razlog njegovog puta bio je da pridobije englesku vladu za podršku pohodu koji je on planirao protiv austrijske vladavine u Veneciji. Engleski radnici su mu priredili veličanstven doček. Engleska vlada mu je najpre — s obzirom na raspoloženje narodnih masa, koje su burno pozdravile nacionalnog heroja Italije — ukazala zvanične počasti. Kad su narodne manifestacije i demonstracije u čast Garibaldija počele da se okreću protiv nedemokratskih odnosa u Engleskoj i pošto se Garibaldi otvoreno izjasnio u korist nacionalnooslobodilačke borbe poljskog naroda, to je izazvalo nezadovoljstvo engleske buržoazije. Pokrenuta je kampanja u štampi protiv njega. Vrhunac te kampanje bila je izjava ministra finansija Glad-

stone-a da je dalje prisustvo Garibaldija nepoželjno. Krajem aprila Garibaldi je morao da napusti Englesku. 10 401 403 404

- ¹⁵ *London Italian Workingmen's Society* — Italijanska Associazione di Mutuo Progresso (Udruženje zajedničkog progressa) osnovali su juna 1864. italijanski radnici koji su živeli u Londonu. U početku je imalo oko 300 članova i bilo pod uticajem Giuseppea Mazzinija. Počasni predsednik Udruženja bio je Giuseppe Garibaldi. Januara 1865. ono se priključilo Međunarodnom udruženju radnika. 11 78 183
- ¹⁶ *Subkomitee*, nazvan i *Stalni komitet*, bio je izvršni organ Centralnog, odnosno Generalnog veća, koji je po pravilu zasedao svake nedelje. Nastao je iz komisije, koju je privremeni komitet izabran 28. septembra 1864. bio odredio za izradu programskih dokumenata Međunarodnog udruženja radnika. Stalnom komitetu su pripadali: predsednik Generalnog veća — do septembra 1867, kad je ovaj položaj ukinut na Marxov predlog — generalni sekretar, blagajnik i dopisni sekretari za pojedine zemlje. Marx je pripadao ovom komitetu kao dopisni sekretar za Nemačku. 11 92 122 453
- ¹⁷ *Statut*, koji je Luigi Wolff podneo na sednici potkomiteta od 8. oktobra 1864. bio je na engleski preveden kao «Akt o zajednici italijanskih radničkih udruženja». Taj akt je 31. jula 1864. objavljen u listu «Giornale delle Associazioni Operaie» i usvojen je na Kongresu italijanskih radničkih udruženja u Napulju (25 - 27. oktobra 1864), koji je bio pod uticajem Giuseppe Mazzinija. Na ovom kongresu, kome su prisustvovali predstavnici više od 50 radničkih udruženja, osnovan je Savez italijanskih radničkih udruženja, koji se zatim priključio Međunarodnom udruženju radnika. Mazzini i njegove pristalice su verovali da će podnošenjem ovog statuta, koji je imao buržoasko-demokratsko obeležje moći da uzmu u svoje ruke rukovođenje međunarodnim radničkim pokretom. 11 401
- ¹⁸ *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika* prvi put je objavljena 5. novembra 1864. u listu «The Bee-Hive Newspaper». 13
- ¹⁹ U januaru 1863. izbio je u oblastima Poljske, koje je anektirala caristička vlada, narodni ustanak protiv nacionalnog ugnjetavanja. Dvadeset drugog januara Centralni nacionalni komitet, u kome su revolucionarno-demokratske snage imale odlučujući uticaj, izdao je kao privremena vlada jedan manifest. U njemu se zahtevala nacionalna nezavisnost Poljske i oslobođenje seljaka od feudalnih nameta. Ovaj nacionalni cilj povezan sa socijalnim zahtevima manifesta dao je ustanku orijentaciju i doveo do prvih uspeha u borbi. Međutim, poljskoj buržoaziji i krupnim zemljoposjednicima, koji su u početku bili protivnici ustanka, pošlo je za rukom da se pomoću svoje agenture stave na čelo ustanka u formi diktatora ili «desno crvenih» vlada i da osujete sprovođenje socijalnih reformi. Oni su bili protiv oslobođenja Poljske od carističkog jarma putem revolucionarne borbe narodnih masa i nadali su se intervenciji zapadnoevropskih vlada. Sprečili su da ustanak zahvati ostale delove Poljske. Nacionalno-oslobodilački pokret nije mogao da dovede do pobeđe zato što se nije oslanjao na široke mase seljaka. Ustanak su krajem 1863., odnosno početkom 1864., ugušile u krvi nadmoćne carističke trupe. Poljski ustanak 1863/64. predstavljao je važnu etapu u nacionalnoj oslobodilačkoj borbi poljskog naroda i imao je veliki međunarodni značaj. Pokret solidarnosti evropskih radnika s nacionalnom oslobodilačkom borbom poljskog naroda igrao je značajnu ulogu u pripremi formiranja Međunarodnog udruženja radnika. 13 397
- ²⁰ Marx, koji je stalno nastojao da razotkrije tajnu diplomatiju vladajućih klasa, koristio se pri tom i dokumentima koje je konzervativni publicist i nekadašnji diplomata David Urquhart objavljivao u svojim časopisima «The Portfolio», «The Free Press» i «The Diplomatic Review». Dva poslednja časopisa štampala su i nekoliko Marxovih članaka. Međutim, Marx je podvrgao oštroj kritici antidemokratska gledišta Urquharta i nije, kako je rekao, «hteo da bude ubrojan u pratnju ovoga gospodina» (vidi u 35. tomu ovog izdanja, str. 555/556).

- ²¹ *Unutrašnji Dipel* — prvi put je ovaj izraz upotrebljen za označavanja «unutrašnjeg neprijatelja» u političkom pregledu Bismarckovog lista «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» od 30. septembra 1864. pošto su pruske trupe u toku rata Pruske i Austrije protiv Danske zauzele na juriš 18. aprila 1864. Dipel — dansko utvrđenje u Šlezvigu. 15
- ²² «*Dio e popolo*» («Bog i narod») — Lozinka Giuseppa Mazzinija, koju je on još u mladosti suprotstavio devizi francuske revolucije «Sloboda, jednakost, bratstvo». 15
- ²³ *Šilerov zavod* je osnovan u Mančesteru novembra 1859. povodom proslave stogodišnjice rođenja Friedricha von Schillera. Zavod je sebi stavio u zadatak da postane centar kulturnog i društvenog života nemačke kolonije u Mančesteru. Engels je u početku izbegavao kontakt sa ovom ustanovom zato što je njena delatnost još nosila jak pečat pruskog birokratizma. Tek 1864. kad su u statutima izvršene neke izmene, Engels je postao član direktorijuma i kasnije predsednik Šilerovog zavoda. Posvetio mu je mnogo vremena i izvršio značajan uticaj na njegovo delovanje. U septembru 1868. u vreme kad Engels nije bio u Mančesteru, direktorijum je odlučio da pozove Karla Vogta da održi predavanje u Zavodu. To je navelo Englsa da napiše pismo *Direktorijumu Šilerovog zavoda* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 256/257). Sekretar Zavoda A. Davisson zamolio je potom Englsa 2. oktobra 1868. u ime direktorijuma da još jednom preispita svoju odluku. Engels je odbio.
- Aprila 1870. Engels je ponovo izabran za člana direktorijuma Šilerovog zavoda, ali više nije aktivno učestvovao u njegovom radu. 16 31 56 71 83 176 382 385 552 555
- ²⁴ *Stvar kod Ričmonda* — Misli se na opsadu Ričmonda (država Virđžinija), glavnog grada robovlasničkih južnih država, od strane trupa severnih država u američkom gradanskom ratu. Prvi pokušaj da zauzmu Ričmond preduzele su trupe severnih država aprila 1862. prvi čemu su, u borbama za prilaze gradu, bile odbijene. Druga opsada Ričmonda odigrala se u vreme opšte ofanzive svih oružanih snaga severnih država, koja je započeta maja 1864. Trupe južnih država pružale su žilav otpor sve do 3. aprila 1865. nakon čega je grad zauzeo general Grant. 17 57 100 106 397 425
- ²⁵ *Relief Comité* (Potporni komitet) — U aprilu 1863. engleski parlament usvojio je zakon o javnim radovima (Public Works Act). Obustavljanje isporuka pamuka iz Amerike (vidi napomenu 35) dovelo je do ograničavanja proizvodnje i do masovne nezaposlenosti radnika u pamučnoj industriji. Ovim zakonom je lokalnim vlastima u pamučnim okruzima dodeljen novčani fond za plaćanje nezaposlenih radnika, koji su bili angažovani za javne radove (kanalizacija, gradnja puteva, popločavanje ulica). Za organizaciju rada i isplatu radnika bili su nadležni potporni komiteti, koji su u osnovi zastupali interese kapitalista. Nezaposleni radnici su bili prinuđeni da rade ove teške poslove za bednu nadnicu. (Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 115 - 117).
- Ateliers nationaux* (Nacionalne radionice) stvorene su dekretom privremene vlade neposredno posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj. Vlada je time htela s jedne strane da diskredituje među radnicima ideje Louis-a Blanc-a o organizaciji rada i da s druge strane iskoristi vojnički organizovane radnike u *ateliers nationaux* u borbi protiv revolucionarnog proletarijata. Pošto je ovaj plan da se počepa radnička klasa propao i sve više raslo revolucionarno raspoloženje među radnicima zaposlenim u *ateliers nationaux*, vlada je preduzela mere za ukiđanje *ateliers nationaux* (smanjivanjem broja u njima zaposlenih radnika, upućivanjem radnika na javne radove u unutrašnjost itd). Ove provokatorske mere izazvale su kod pariskog proletarijata veliko negodovanje i bile su jedan od povoda za izbijanje pariskog junjskog ustanka. Posle ugušivanja ustanka Cavaignacova vlada je 3. jula 1848. usvojila dekret o raspuštanju *ateliers nationaux*. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 373, beleška 183). 17 83
- ²⁶ Wilhelm Liebknecht i J. B. von Schweitzer pozvali su Marxa 4. odnosno 11. novembra 1864. da saraduje u organu lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza

«Der Social-Demokrat», koji je trebalo da počne da izlazi u Berlinu. Marx i Engels dali su svoj pristanak, zato što prospekt tog lista, «štampan kao rukopis», nije sadržavao nijednu lasalovsku tezu, zato što nisu imali nijedan drugi organ za delovanje na nemački radnički pokret i što je bilo predviđeno da Liebknecht saraduje u listu kao nezvanični urednik. Osim toga verovali su da će uz pomoć tih novina moći da usmere ONRS u revolucionarnom pravcu. Pristanak Schweitzeru, Marx je očigledno bio uslovio nekoliko primedbama na program i naslov lista, što se vidi iz Schweitzerovog pisma Marxu od 28. novembra 1864. godine. Marxu i Engelsu je pošlo za rukom da u listu bude objavljen niz značajnih dokumenata Međunarodnog udruženja radnika. Tako se u brojevima 2. i 3. lista «Der Social-Demokrat», od 21. i 30. decembra 1864, prvi put na nemačkom jeziku pojavila *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika*.

Osim *Inauguralne adrese* i Marxovog članka *O P. J. Proudhonu* u tom listu je objavljen Engelson prevod starodanske pesme *Gospodin Tidmann* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 20 - 26 i 27/28). Marx i Engels su ipak više puta morali da kritikuju držanje lista (vidi i napomenu 83). Kada je 17. februara 1865. u listu objavljen nastavak serije članaka koju je pisao Schweitzer, *Das Ministerium Bismarck*, u kojoj se ovaj otvoreno zalagao za Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke «oružjem i krvlju». Liebknecht je smesta napustio svoj položaj urednika. Marx i Engels su okončali svoju saradnju u listu «Der Social-Demokrat» jednom *Izjavom* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 64 i 71 - 73), kojoj su se početkom marta priključili i Johann Philipp Becker, Georg Herwegh i Friedrich Wilhelm Rüstow. 19 430

- ²⁷ Na poledini pisma nalaze se Marxovi računi, koji su možda u vezi sa zaostavštinom Wilhelma Wolffa. 21
- ²⁸ *Nekoliko redaka za Schweitzera* — kojima Institut za marksizam-lenjinizam ne raspolaze — predstavljaju Engelson pismeni pristanak na saradnju u listu «Der Social-Demokrat». 21
- ²⁹ U septembru 1860. u Bonu je uhapšen MacDonald, kapetan engleske armije, i protiv njega je poveljen sudski postupak zbog suprotstavljanja lokalnim vlastima. Engels se ovde podsmeva Gottfriedu Kinkelu, Hermannu Juchu i drugima, koji su se u engleskoj štampi svojevremeno zalagali za MacDonalda a nedavno za jednog nemačkog krojačkog pomoćnika iz Londona Franza Müllera, koji je bio optužen za ubistvo i u jesen 1864. pogubljen. Na gubilištu je priznao svešteniku Cappellu svoju krivicu. 22
- ³⁰ Sredinom novembra 1864. engleske novine obavestile su o ubistvu, počinjenom u blizini Londona na obali Temze. Ubijeni je navodno bio Namac. Za ubistvo je osumnjičen jedan Holanđanin po imenu Koehl. 22
- ³¹ Marxov prevod *Inauguralne adrese Međunarodnog udruženja radnika* objavljen je u listu «Der Social-Demokrat», od 21. i 30. decembra 1864. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 3 - 9.) 23 420
- ³² G. Andral, *Clinique médicale. ou choix d'observations . . .*, Paris, 1839. t. II, str. 550, 569, 571. Prevod citata dajemo prema: «Medicinska klinika, izbor posmatranja, skupio u bolnici Charité (Klinika gospodina Lerminier-a) G. Andral» [«Medicinsche Klinik, in einer Auswahl von Beobachtungen, gesammelt in dem Hospitale der Charité (Klinik des Herrn Lerminier) von G. Andral»] 2. tom. Preveo dr H. E. Flies, str. 402, 416, 418. 24
- ³³ 21. oktobra 1864. «Der Beobachter» iz Štutgarta objavio je uvodni članak «Bescheidenheit — ein Ehrenkleid». U njemu se redakcija podsmeva dopisu Karla Blinda, u kome je ovaj u vezi s američkim izborima za predsednika delio samodopadljive savete i hvalio se svojim tobožnjim uticajem u SAD. 24 402
- ³⁴ *Lajpciški kongres* — drugi kongres ujedinjenja Saveza nemačkih radničkih udruženja, koji je održan 23/24. oktobra 1864. u Lajpcigu. U to vreme Savez je još uvek bio

pod uticajem liberalne buržoazije. Došlo je do žestokih, pa ipak besplodnih rasprava o pitanjima slobode menjanja boravišta i opšteg prava glasa sa članovima Opšteg nemačkog radničkog saveza, koji su predvođeni Friedrichom Wilhelmom Fritscheom učestvovali na kongresu ujedinjenja. August Bebel je bio izabran u stalni odbor, te je tako prvi put u rukovodećem telu sedeo radnički političar koji se sve više i više udaljavao od buržoaskog liberalizma.

Profesor Victor-Aimé Huber, konzervativni zastupnik ideje o zadrugama, koga pominje Marx, bio je prisutan kao gost. 24

- ³⁵ *Cotton-famine* (Glad za pamukom) — Pamučna kriza bila je izazvana obustavljanjem isporuka pamuka iz Amerike, usled blokade koju su u odnosu na južne države zavele severne države za vreme američkog građanskog rata. Vidi o tome i u Marxovom članku *Kriza u Engleskoj* (18. tom ovog izdanja, str. 225 - 227). 24
- ³⁶ Devetnaestog novembra 1864. J. B. von Schweitzer je naveo u jednom pismu Engelsu kao verovatne saradnike lista »Der Social-Demokrat« Mosesa Heßa, Georga Herwegh-a, Bernharda Beckera, Johanna Philippa Beckera, Wilhelma Liebknechta, Friedricha Wilhelma Rüstowa i profesora Johanna Karla Heinricha Wutkea. 27
- ³⁷ Institut marksizma-lenjinizma ne raspolaže pismom Wilhelmu Liebknechtu, u kome Marx traži obaveštenja o saradnicima lista »Der Social-Demokrat«. 2. decembra 1864. Liebknecht je pisao Marxu da su Lothar Bucher i Johann Karl Rodbertus prešli na stranu Bismarckove vlade. 28
- ³⁸ Dvadesetdevetog septembra 1864. u rubrici »Velika Britanija« objavljena je polemička beleška protiv lasalovaca, koju je anonimni dopisnik (Karl Blind) datirao sa »London, u sept.«. Proširena nizom »vlastitih Lassalle-ovih reči«, t. j. citatima iz njegove odbrane na berlinskom procesu za veleizdaju u martu 1864, ova beleška je publikovana 8. oktobra 1864. u londonskom listu »Hermann« pod naslovom »Republikanischer Protest«. Beleška je preštampana i u listu »Die Westliche Post« (St. Luis/SAD) pod naslovom »Ein republikanischer Protest«. London, 17. septembra 1864 (vidi o tome u 27. tomu ovog izdanja, str. 18/19). 28 29 75 396 399 401
- ³⁹ Sophie von Hatzfeldt je zamolila Marxa u svom pismu od 21. novembra 1864. da odbrani Lassalle-a od napada koje je protiv njega izneo Karl Blind u svom članku »Republikanischer Protest« (vidi napomenu 38). (Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 7). Istovremeno je zamolila Marxa za savet o tome da li je umesno da u brošuru o poslednjim danima Lassalle-ovog života uključi *poterničke portrete* Helene von Dönniges i Janka von Racowitza. Sophie von Hatzfeldt je ponudila Wilhelmu Liebknechtu u jesen 1864. da napiše takvu brošuru. Liebknecht tada nije još ništa znao o Lassalle-ovoj neposrednoj povezanosti sa Bismarckom. Kad je oko Božića 1864. saznao za to, nije više ni slova napisao za brošuru. 28 406
- ⁴⁰ Joseph Weydemeyer pisao je krajem oktobra 1864. Engelsu i informisao ga o bezobzirnom nastupanju Karla Blinda u Americi i njegovim napadima na Lassalle-a. Deo Weydemeyerovog pisma citira Marx u svojoj izjavi *Uredniku lista »Der Beobachter« u Stuttgartu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 17 - 19). 29 396 401
- ⁴¹ *Isečak* iz lista »Die Westliche Post« (St. Luis/SAD) sa člankom »Republikanischer Protest« Karla Blinda (vidi napomenu 33) poslao je Joseph Weydemeyer Engelsu. 29
- ⁴² Upućivanje na anonimni dopis iz Bradforda, koji je bio objavljen 17. novembra 1864. u listu »Der Beobachter«. Njegov autor Karl Blind time je odgovorio na članak »Bescheidenheit-ein Ehrenkleid« (Skromnost — svečano ruho), koji se 21. oktobra 1864. pojavio u štutgartskom listu »Der Beobachter« (vidi napomenu 33). Blind se ponovo u ovom dopisu šepurio svojim tobožnjim uticajem u SAD i istovremeno pokušavao da opovrgne razobličavanja, koja je Marx izneo u pamfletu *Gospodin Vogt*, žigšući kukavičko ponašanje Blinda u klevetničkom pohodu bonapartističkog agenta Karla Vogta protiv proleterskih revolucionara (vidi u 17. tomu

ovog izdanja, str. 377 - 391). Svojom izjavom *Uredniku lista »Der Beobachter« u Štutgartu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 17 - 19) Marx je odgovorio na Blindova izvrtanja i ispače. 29 402

⁴³ *Affidavits* — reč je o izjavama pod zakletvom slovoslagača lista »Das Volk« Augusta Vögelea i Johanna Friedricha Wiehea. Oni su nepobitno dokazali da je Karl Blind autor anonimnog letka Zur Warnung »Opomena«, koji se juna 1859. pojavio u listu »Das Volk«. Iscrpno o tome vidi u Marxovom pismu članu suda Weberu, od 24. februara 1860. u 37. tomu ovog izdanja. (Vidi takode u 17. tomu ovog izdanja, str. 388 - 391 i 545/546. kao i u 27. tomu str. 17 - 19.) 29

⁴⁴ Redakcija štutgartskog lista »Der Beobachter« objavila je samo pismo Marxovo, koje je ovaj priključio svojoj izjavi protiv Karla Blinda: *Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Štutgartu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 16), kao i svoj sopstveni komentar.

Pošto je Marx pretpostavio da redakcija lista »Der Beobachter« neće objaviti njegovu izjavu protiv Blinda, on je istu poslao Sophie von Hatzfeldt (vidi u ovom tomu, str. 400) radi objavljivanja u drugim nemačkim novinama. Sophie von Hatzfeldt je potom bez Marxovog znanja uputila tu izjavu uredniku lista »Nordstern« Karlu von Bruhnu, koji ju je objavio sa sledećom napomenom: »Ovaj članak dobili smo iz druge ruke, te samo iz naročitog obzira prema toj osobi taj članak nalazi mesta u listu »Nordstern«. U pismu Sophie von Hatzfeldt 22. decembra 1864. Marx je izrazio svoje negodovanje zbog toga (vidi u ovom tomu, str. 406/407). 30 35 400

⁴⁵ 29. novembra 1864. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika zaključilo je na predlog Petera Foxa da u ime svog engleskog članstva sastavi poruku poljskom narodu. Za izradu poruke ovlašćen je Stalni komitet (vidi napomenu 16), koji je sa svoje strane to poverio Peteru Foxu. Foxovu poruku u buržoasko-demokratskom duhu, koja nije sačuvana, razmatrao je 6. decembra 1864. najpre Stalni komitet. Fox je zastupao stanovište da je tradicionalna spoljna politika Francuske da podržava težnju Poljske za nezavisnošću. Marx je odlučno bio drugog mišljenja. Što je izložio u pismu Engelsu 10. decembra 1864. (vidi u ovom tomu, str. 36 37). Stalni komitet je odobrio Foxovu poruku pod uslovom da je izmeni u skladu sa Marxovim predlozima. 31

⁴⁶ *Building Strikes* — Veliki londonski štrajk građevinskih radnika u leto 1859. izbio je u vezi sa masovnim pokretom za devetočasovni radni dan. Štrajkački pokret u Londonu i u drugim gradovima naročito se pojačao kad su ujedinjeni građevinski preduzimači doneli odluku na skupštini 27. jula da kao protivmeru zadrže na poslu još samo one radnike koji nisu članovi tredjuniona. 6. avgusta bilo je otpušteno preko 20 000 radnika. Potom je među radnicima drugih struka počeo široki pokret solidarnosti sa otpuštenima. Štrajk je trajao do februara 1860. i završio se najzad kompromisom. 32

⁴⁷ Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 381 i 449 - 451.

U delima »Atta Troll« i »Nemačka. Jedna zimska bajka« Heinrich Heine ismevva predstavnika švapske pesničke škole Karla Friedricha Mayera. 34

⁴⁸ *Beckerovo pismo* — 7. decembra 1864. Hermann Heinrich Becker pisao je Marxu da je odvrtao »Rheinische Zeitung« od objavljivanja Marxove izjave protiv Karla Blinda (vidi napomenu 44). Svoje držanje je motivisao time da bi objavljivanje moglo dati povoda »naslućivanju« kako je »Blindova delatnost ipak takva da je Karl Marx smatra vrednom pažnje«. 34 35

⁴⁹ *Sherman's expedition* — Početkom maja 1864. general Severnih država Sherman započeo je svoj čuveni »pohod na more« kroz Džordžiju. Ova operacija bila je izvedena po novom stratezijskom planu vrhovne komande severne armije za razbijanje južne Konfederacije. Uprkos velikim gubicima, ofanziva severne armije odvi-

- jala se uspešno. 2. septembra Shermanove trupe zauzele su Atlantu, a sredinom decembra 1864. doprle su do mora. Shermanov pohod presekao je teritoriju Konfederacije na dva dela i stvorio neophodne predušlove da trupe generala Granta razbiju glavne snage južne armije. U proleće 1865. morala je južna armija da kapitulira. 35 80 425
- ⁵⁰ Italijanska oblast Venecija, koja je pripadala Austriji od 1798. do 1805. i od 1814. do 1866. predstavljala je stalno ishodište italijanskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta protiv austrijskog jarma. Pripremajući prusko-austrijski rat Bismarck je iskoristio nezadovoljstvo italijanskog stanovništva austrijskom tuđinskom vladavinom da bi s Italijom sklopio ugovor o savezništvu 8. aprila 1866. protiv Austrije. Kao rezultat rata protiv Austrije trebalo je da Italija dobije oblast Veneciju, a Pruska teritoriju jednaku Veneciji. 36 199 210 217 404
- ⁵¹ «Russia's Designs on the Pope» u listu «The Free Press», od 7. decembra 1864. 36
- ⁵² *Boustrapa* — nadimak Louis-Napoleona Bonaparte, koji je bio sastavljen od prvih slogova imena gradova Bulonja (Boulogne), Strasbura i Pariza. Ovaj nadimak aludirao je na pokušaj Bonapartinog puča u Strasburu (30. oktobra 1836) i u Bulonju (6. avgusta 1840), kao i na državni udar u Parizu 2. decembra 1851, koji je doveo do uspostavljanja bonapartističke diktature u Francuskoj. 37 133 219 253
- ⁵³ Na sednici Centralnog veća 8. novembra 1864. odlučeno je, na Marxov predlog koji je podržao Hermann Jung, da članovi Veća mogu biti samo osobe koje učestvuju na sednicama. Verovatno odluka o počasnom članstvu pada u isto vreme. 37
- ⁵⁴ «Der Social-Demokrat», od 13. januara 1865. 39 413
- ⁵⁵ *Plonplonisti* — izvedeno od Plon-Plon, nadimka rodaka Napoleona III. princa Napoleona, koji je živeo u Palais Royalu. U svojoj *Izjavi.Redakciji lista «Der Social-Demokrat»* (vidi u ovom tomu, str. 55) Marx i Engels govore o «bonapartizmu u oba vida, onom iz Tiljerija i onom iz Palais Royala», tako da izraz plonplonisti može da važi kao sinonim za bonapartiste. 39 49 541
- ⁵⁶ Marx je boravio kod Engelsa u Mančesteru otprilike od 7. do 14. januara 1865. 39 411
- ⁵⁷ *Cards of membership* — Radi se o članskim kartama Medunarodnog udruženja radnika. Centralno veće ih je izdavalo za osobe koje su kao pojedinačni članovi pristupali MUR i služile su kao priznanice za naplatu godišnjeg doprinosa. Na poleđini je štampana programska preambula statuta na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku. 40 60 423 452
- ⁵⁸ Na sednici Centralnog veća 24. januara 1865. raspravljalo se o konfliktu u Pariskoj sekciji Medunarodnog udruženja radnika.
Pariska sekcija počela je sa radom krajem 1864. Osnovali su je prudonistički orijentisani radnici Henri Tolain i Charles Limousin, koji su uzeli učešća na skupštini u St. Martin's Hallu. 28. septembra 1864. Osim grupe Tolain advokat Henri Lefort, koji je takođe učestvovao na skupštini, pretendovao je da bude priznat kao jedan od osnivača MUR i kao predstavnik francuskih radnika. Lefort je održavao veze sa Victor-P. Le Lubez-om, dopisnim sekretarom Centralnog veća za Francusku, i drugim francuskim sitnoburžoaskim emigrantima u Engleskoj, koji su hteli da MUR podvrgnu svom uticaju. Buržoasko-republikanski krugovi optužili su Tolaina da saraduje sa bonapartizmom (naročito s princem Napoleonom, zvanim Plon-Plon). Ovu optužbu izneo je Moses Heß u dopisu objavljenom 13. januara 1865. u listu «Der Social-Demokrat». Marx je stavio u zadatak Victoru Schilyju, nemačkom emigrantu u Parizu, i J. B. von Schweitzeru da pribave obaveštenja. 19. januara 1865. Marx je dobio od Schilyja saopštenje da se u optužbi protiv Tolaine radi o kleveti. Ona je potekla od osoba bliskih časopisu «L'Association».

čijoj je redakciji pripadao i Lefort. Schily je obećao da će uskoro poslati nova obaveštenja. 40 81 86

- ⁵⁹ Šesnaestog januara 1865. u londonskom Cambridge Hallu održana je povodom osnivanja Međunarodnog udruženja radnika svečana večernja priredba, na kojoj su govorili George Odger, Victor-P. Le Lubez i Johann Georg Eccarius. 40
- ⁶⁰ Uskoro pošto je štampa obavestila o skupštini u St. Martin's Hallu 28. septembra 1864, u Švajcarskoj su se pojavile sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 11. oktobra jedna grupa ženevskih radnika, predvođena knjigovoscem François Duplex-om, obrazovala je privremeni komitet za održavanje veza sa radnicima drugih zemalja. 17. januara Duplex je saopštio Hermannu Jungu, dopisnom sekretaru za Švajcarsku, da je dobio privremene statute MUR, koje mu je Jung poslao 10. januara 1865, i da Ženevski komitet nastoji da obrazuje nove sekcije MUR u Švajcarskoj. U tu svrhu molio je da mu se pošalju svi dokumenti koje je izdalo Centralno veće. 24. januara Marx je Centralnom veću pročitao Duplex-ovo pismo, koje je bilo prihvaćeno s velikim odobravanjem. Hermann Jung je poslao Duplex-u tražene materijale i preporučio švajcarskim radnicima u ime Centralnog veća da obrazuju centralni komitet za celu Švajcarsku i da uspostave stalnu vezu s Centralnim većem u Londonu. 40
- ⁶¹ *Polish league* (The British National League for the Independence of Poland) — Britanska liga za nezavisnost Poljske osnovana je 28. jula 1863. u Londonu. Njenom osnivanju je prethodila skupština solidarnosti, sazvana 22. jula 1863. u St. James' Hallu povodom poljskog ustanka, na kojoj su učestvovali predstavnici engleskih tredjuniona, demokratskog pokreta kao i jedna pariska radnička delegacija. Odlučeno je da se pošalje delegacija ministru spoljnih poslova Johnu Russellu. Ona je trebalo da u ime učesnika skupštine protestuje protiv politike engleske vlade, koju ova sprovodi u odnosu na poljske ustanike. Russell je odbio da primi delegaciju. Potom je za 28. juli 1863. sazvana druga skupština, ovaj put u prostorijama redakcije lista «The Bee-Hive Newspaper», na kojoj je osnovana liga. Edmond Beales je izabran za predsednika a John Robert Taylor za počasnog sekretara.

Pod *ovdašnjim poljskim društvom* Marx podrazumeva revolucionarno-demokratske elemente poljske emigracije u Londonu. Oni su se okupili oko predstavnika Centralnog nacionalnog komiteta Poljske, koji je rukovodio ustankom od 1863/64 (vidi napomenu 19). Na sednici Centralnog veća 10. januara 1865. u prisustvu predstavnika Britanske lige za nezavisnost Poljske i Nacionalnog komiteta Poljske usvojen je zaključak, kojim se Međunarodno udruženje radnika obavezalo da «svim sredstvima koja mu stoje na raspolaganju podrži miting u spomen slavne, iako uspehom nekrunisane revolucije od 1863».

Miting koji pominje Marx održan je 1. marta 1865 (vidi napomenu 122). 40 77

- ⁶² Pismom Wilhelma Liebknechta, pisanim pre 20. januara 1865, Marx je bio obavešten da je Lassalle paktirao sa Bismarckom. Još 11. juna 1863. Engels je u jednom pismu Marxu izrazio sumnju da Lassalle «sada dela sasvim u službi Bismarcka» (vidi u 37. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 196). Verovatno je prvi razgovor između Bismarcka i Lassalle-a obavljen 12. ili 13. maja 1863. Lassalle-ova idealistička koncepcija, po kojoj opšte pravo glasa kao princip «radničkog staleža» znači socijalističku revoluciju, nipošto nije isključivala savez sa reakcionarnom pruskom vladom. Zbog toga je Lassalle ponudio pruskom junckeru Bismarcku zajedničko nastupanje Opšteg nemačkog radničkog saveza i vlade protiv buržoaske opozicije po cenu opšteg prava glasa i državnih sredstava za proizvodne zadruge. U leto 1864. Lassalle je obezbedio Bismarcku agitaciju ONRS za aneksiju Šlezvig-Holštajna od strane Pruske i time potpuno skrenuo na kurs bizmarkovske nemačke politike.

Ovo političko «zaveštanje» Lassalle-ovo Marx i Engels su označili kao izdaju interesa proletarijata. Prepiska između Lassalle-a i Bismarcka, koju je 1928. godinu

objavio u Berlinu Gustav Mayer, u potpunosti je potvrdila Liebknechtovo saopštenje.

Sickingen i Karl V pojavljuju se u Lassalle-ovoj drami »Franz von Sickingen«. 40 42 49

- ⁶³ *Progresistička partija* osnovana je u junu 1861. U svom programu zahtevala je ujedinjenje Nemačke pod vodstvom Pruske, sazivanje svenemačkog parlamenta i obrazovanje jake liberalne vlade, koja je trebalo da bude odgovorna domu poslanika. Zbog straha od narodne revolucije ona nije podržavala temeljne demokratske zahteve za opštim pravom glasa, slobodom udruživanja, zbora i štampe. Posle Prusko-austrijskog rata 1866. desno krilo Progresističke partije odobrilo je Bismarckovu politiku, otepecilo se od Progresističke partije i obrazovalo zajedno sa liberalima pokrajine Hanover i Kurhesen Nacionalno-liberalnu partiju (vidi napomenu 336). 41 45 49 64 69 103 414 422 424
- ⁶⁴ Od februara 1860. do jeseni 1866. došlo je u pruskom poslaničkom domu do raspravljanja s vladom oko reorganizacije pruske kopnene vojske, koje se zaoštrilo do ustavnog konflikta. Pod izgovorom da hoće dosledno da sprovede opštu vojnu obavezu vlada je februara 1860. podnela nacrt zakona. Na taj način trebalo je u interesu dinastičkih ciljeva junkerstva ojačati mirnodopsku armiju zadržavanjem trogodišnje aktivne vojne službe i produžavanjem trajanja službe u rezervi za stajaću vojsku za tri godine, te povisiti iznos vojnog budžeta. Taj nacrt je liberalna većina u domu poslanika odbacila. Došlo je do višekratnog raspuštanja landtaga, do novih izbora i do opasnosti od militarističkog vojnog udara. Međutim, suštinu ustavnog konflikta činila su različita shvatanja osnovnih pitanja tog vremena, puta do ujedinjenja Nemačke: demokratsko ili prusko-dinastičko rešenje nacionalnog pitanja. Nakon pobeđe Pruske nad Austrijom u leto 1866. buržoazija, koja se nije usudila da se osloni na narod, kapitulirala je konačno pred Bismarckovom politikom krvi i govoda. 41 59
- ⁶⁵ »Lassalle-Lincoln« — Reči iz jednog dopisa iz Izerlona za »Rubriku o Savezu« koji je bio objavljen 29. januara 1865. u listu »Der Social-Demokrat«. 44
- ⁶⁶ »Hoćemo da budemo lasalovci« — Reči iz pesme koju je »Der Social-Demokrat« objavio 29. januara 1865. u rubrici »Prilozi radnika«. 45
- ⁶⁷ Borba radnika protiv postojeće zabrane udruživanja u Pruskoj — tj. protiv kaznenih odredbi za udruživanje, sadržanih u uredbi o zanatima — dobila je početkom 1865. polet, uz veliko učešće berlinskih štampara pod uticajem Wilhelma Liebknechta. Zbog toga je progresistička partija bila prisiljena da u domu poslanika podnese predlog o ukidanju dve kaznene odredbe. Vlada je s vremena na vreme — u nameri da radnike izigra posredstvom buržoaske opozicije — ostavljala utisak kao da hoće da ukloni te kaznene odredbe. 45
- ⁶⁸ O govoru Johna Brighta 19. januara 1865. pred birmingemskom trgovinskom komorom »The Times« je izvestio 20. januara 1865.
Zakon o desetočasovnom radnom vremenu — vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 254 - 267. 45
- ⁶⁹ U svom pismu Marxu od 30. januara 1865. Wilhelm Strohn izveštava o susretu s hamburškim izdavačem Ottom Meißnerom u vezi s izdavanjem *Kapitala*. Pored ostalog piše: »Nisam nezadovoljan svojom posetom O. M. . . . rezultat je da sada njegova izjava da će ga radovati da izda Tvoje delo . . . Voljan je da pristane, ako ti više odgovara, i na kupovinu odnosno honorar. U tom slučaju želi da se upozna sa tvojim uslovima i, pre nego što se reši da ih prihvati, da pročita rukopis. U slučaju zajedničkog rizika on se odriče prethodnog upoznavanja sa rukopisom . . .« Osim toga Strohn je saopštio da »A. Ruge namerava da dnevne događaje pretrese u neformalnim sveskama« i »radi toga je Meißneru učinio ponude . . . koje ovom poslednjem izgledaju prihvatljive.« »Izvesni Siebold« — piše Strohn dalje — »takode

je nedavno ponudio M[eißneru] neke nemačke republikanske novine, koje hoće da izdaje Blind i za koje se pominje Freiligrath kao saradnik.» 46 51

- ⁷⁰ *Odgovor Predsednika Lincolna* na poruku *Abrahamu Lincolnu, Predsedniku Sjedinjenih Država Amerike*, koju je sastavio Marx, (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 14 - 15) predao je Centralnom veću američki ambasador u Londonu Charles Francis Adams 28. januara 1865. Odgovor je bio pročitan na sednici Veća 31. januara 1865. «The Times» ga je objavio sa uvodnom napomenom 6. februara 1865. pod naslovom «Mr. Lincoln and the International Working Men's Association». Istog dana pojavio se i u londonskim novinama «The Express». Preveden na nemački ovaj odgovor Abrahama Lincolna pojavio se prvi put u radu «Karl Marx i osnivanje I Internacionalne. Dokumenti i materijali», Berlin, 1964. 46 54 60 437
- ⁷¹ *Emancipation Society* osnovali su buržoaski radikali novembra 1862. u Londonu. Ono je podržavalo borbu Londonskog sindikalnog veća (vidi napomenu 12) protiv engleske vlade, koja je nameravala da se sa oružjem umeša u američki građanski rat (1861 - 1865) u korist robovlasničkih južnih država. U vodeće članove ovog društva spadali su Edmond Beales, Edward Spencer Beesly, John Stuart Mill i dr. 46 60
- ⁷² *Literary Society* (Literarno društvo prijatelja Poljske) osnovalo je aprila 1832. u Parizu aristokratsko-monarhističko krilo poljske emigracije pod vodstvom Adama Czartoryskog. Ono je bilo filijala Literarnog društva prijatelja Poljske, koje je početkom iste godine uz saradnju engleskih aristokrata vigovske partije obrazovano u Londonu. 47
- ⁷³ Pod *poslednjom lekcijom* očigledno se mislilo na nacionalni oslobodilački ustanak u Poljskoj (vidi napomenu 19). 47
- ⁷⁴ Victor-P. Le Lubez, privremeni dopisni sekretar Međunarodnog udruženja radnika za Belgiju, pisao je 18. januara 1865. Léonu Fontaine-u, članu opšteg federativnog saveza Belgije, u Brisel i priložio Inauguralnu adresu i privremene statute. Na sednici 31. januara Le Lubez je upoznao Centralno veće s odgovorom Fontaine-a od 29. januara. On je, pored ostalog, saopštio da su oba dokumenta prevedena na francuski i da se rasturaju, te da opšti federativni savez Belgije namerava da pristupi MUR. Fontaine-ovo pismo sa izveštajem o navedenoj sednici Centralnog veća objavljeno je 4. februara 1865. u listu «The Bee-Hive Newspaper». Ubrzo potom ispostavilo se da Fontaine nije povezan s radničkim masama i da nije preduzeo dalje korake za osnivanje sekcije. Prva sekcija MUR u Belgiji nastala je jula 1865. u Briselu. Jedan od njenih neposrednih osnivača bio je César De Paep. 47
- ⁷⁵ Poziv na savetovanje 6. februara 1865. radi pripremanja *Masovnog mitinga za manhood suffrage* (masovnog mitinga za pravo glasa celokupnog odraslog muškog stanovništva), koji je bio planiran za 23. februar 1865 (vidi napomenu 114), uputio je privremeni komitet, sastavljen od buržoaskih radikala pobornika izborne reforme. 47
- ⁷⁶ Na sednici Centralnog veća 31. januara 1865. određena je delegacija, koja je trebalo u ime Međunarodnog udruženja radnika da učestvuje u pripremnom savetovanju privremenog komiteta (vidi napomenu 75). Nju su sačinjavali Johann Georg Eccarius, Victor-P. Le Lubez, James Carter, George Odger, J. Whitlock, William R. Cremer, George Wheeler i William Dell. 48
- ⁷⁷ Carl Siebel je pisao Marxu 1. februara 1865. Pošto je Siebel informisao o svom razgovoru sa Carlom Klingsom, nastavio je: «Čudan mi je priloženi članak iz lista «Rheinische Zeitung», koji nadoh juče u podne, pre nego što sam oputovao za Volvinkel na sastanak s Klingsom. Je li iz pera poslanika Beckera?»
- Sudeći po jednom pismu Wilhelma Liebknechta Marxu od 16. februara 1865. u pomenutom uvodnom članku Hermanna Heinricha Beckera u listu «Rheinische Zeitung» Marx i Engels su kao revolucionari, koji s demokratijom nastu-

- paju protiv postojećeg režima, suprotstavljeni lasalovcima, koji s vladom idu protiv demokratije. 49
- ⁷⁸ U broju 16 od 1. februara 1865. »Der Social-Demokrat« je objavio belešku svog pariskog dopisnika Mosesa Heßa, u kojoj je bila ponovljena verzija da su francuski članovi Međunarodnog udruženja radnika (Henri Tolain i Charles Limousin) održavali veze s bonapartističkim krugovima (vidi i napomenu 54 i 58). 49
- ⁷⁹ *Coup d'état u Pruskoj* — misli se na kontrarevolucionarni državni udar u Pruskoj, koji se odigrao novembra/decembra 1848, čime je počeo period reakcije. On je završen raspuštanjem pruske narodne skupštine, koja je u maju 1848. bila izabrana radi izrade ustava. Istovremeno sa raspuštanjem narodne skupštine objavljen je takozvani oktroisani ustav i uveden dvodomi sistem. Kralj je dobio pravo da odbacuje zakone koje donesu domovi ili da sam revidira pojedine članove ustava. Drugi dom koji se sastao 27. februara 1849, raspušten je 27. aprila 1849, pošto je 21. aprila proglasio pravosnažnim carski ustav, donet u Frankfurtu n. M. Na dan 30. maja 1849. umesto opšteg, jednakog i tajnog prava glasa uveden je troklasni izborni sistem s visokim imovinskim cenzusom. Na osnovu troklasnog izbornog sistema izabrana je nova Narodna skupština i u januaru 1850. njena liberalno-konzervativna većina izborila je ustav, izmenjen u reakcionarnom smislu. 50
- ⁸⁰ *Wanderbücher* (Putne knjižice) — Knjige, koje su morali da nose sa sobom zanatski pomoćnici na osnovu zakonskih propisa (u Pruskoj od 1831). U njih su upisivana mesta boravka zanatskih pomoćnika i njihovo vladanje za vreme putovanja. 51
- ⁸¹ Aluzija na uvodne članke u listu »Der Social-Demokrat«, od 6. i 8. januara 1865: »Das Kirchentum und die moderne Civilisation« i »Das Ministerium Bismarck und die Regierungen der Mittel — und Kleinstaaten«. Autor oba članka, kao i serije članaka »Das Ministerium Bismarck«, koja je počela da izlazi u istom listu 27. januara 1865, bio je J. B. von Schweitzer. 52
- ⁸² Marx je napisao ove redove na kraju pisma, koje mu je 4. februara 1865. pisao Wilhelm Liebknecht. Liebknecht je, pored ostalog, saopštavao: »Der Social-Demokrat' u svom sadašnjem obliku jeste proizvod kompromisa, a svaki kompromis ima za obe strane svojih neugodnosti. Ja sam ih predvideo, pa iako sam uprkos tome želeo nastajanje lista, svoju saradnju uslovio sam Tvojim učešćem. Moja saradnja i sada zavisi od toga... Što se tiče lasalovštine, ona je zasada još neizbežna. Savez, čiji je organ ovaj list, osnovao je Lassalle, te tek Tvojim odnosno našim naporima može se ljudima objasniti da Lassalle nije doneo ništa novo, nego da je samo unakazio zatečeno. To sam smatrao suštinskim ciljem naše saradnje u listu »Der Social-Demokrat«. 53 54
- ⁸³ Skicu *Redakciji lista »Der Social-Demokrat«*. *Izjava* (vidi u 27. tomu ovog izdanja), koja je priložena ovom pismu, Marx i Engels su smatrali poslednjom opomenom J. B. von Schweitzeru, koji je u tom listu politički koketirao s Bismarckovom vladom i negovao Lassalle-ov kult. Neposredan povod za izjavu dala je beleška Mosesa Heßa u listu »Der Social-Demokrat«, od 1. februara, u kojoj su oklevetani francuski članovi Međunarodnog udruženja radnika. Marx i Engels su povodom toga najpre hteli da napišu oštiji protest, ali su ipak dali ovu izjavu, pošto su došli do zaključka da pre ili kasnije mora uslediti raskid sa ovim listom zbog njegove celokupne političke linije.
- Marxova i Engelsova kritika prisilila je list da donekle promeni ton. U izdanju od 12. februara 1865. Heß je demantovao svoje klevetničke tvrdnje. Sve je to dopuštalo Marxu i Engelu da ne insistiraju na objavljivanju date izjave. Međutim, odlučili su da prvo prestanu da pišu za ovaj list. Konačno su raskinuli s listom »Der Social-Demokrat« novom izjavom (vidi i u 27. tomu ovog izdanja), koju je list objavio 3. marta 1865. 54 68

- ⁸⁴ *Girzenih (Gürzenich)* — Velika dvornica u Kelnu. 56
- ⁸⁵ Marx govori o *drugom članku (uvodniku)* serije »Das Ministerium Bismarck« od J. B. von Schweitzera, koji je objavio »Der Social-Demokrat« 5. februara 1865. 57
- ⁸⁶ Reč je o uvodnom članku J. B. von Schweitzera »Die deutsche Social-Demokratie« i o dopisu Mosesa Heßa iz Pariza od 4. februara, koje je »Der Social-Demokrat« objavio 8. februara 1865. 58
- ⁸⁷ Pruski ministar rata von Roon govorio je 8. februara 1865. u skupštini povodom nacrtu zakona, koji je on podneo, a koji se ticao izmena i dopuna zakona o vojnoj službi od 3. septembra 1814. Nacrt je sadržavao izvesne ustupke opozicionoj buržoaskoj većini. 58
- ⁸⁸ Na sednici Centralnog veća 7. februara 1865. Marx je podržao kandidaturu Henrija Lefort-a za »literarnog zastupnika« Medunarodnog udruženja radnika u Parizu, pošto je na osnovu pisma Victora Schilyja od 5. februara 1865. pretpostavljao da je sukob u Pariskoj sekciji (vidi napomenu 58) okončan. On je nastojao da i združni pokret aktivnih francuskih radnika uvuče u MUR i da list »L'Association« iskoristi za širenje ideja MUR. Međutim, imenovanjem Lefort-a sukob se još više zaoštrio.
- Krajem 1864. prilikom prevođenja Privremenog statuta na francuski na inicijativu prudonističkog rukovodstva Pariske sekcije izvršeno je iskrivljavanje teksta, koje su Marxovi protivnici iskoristili kasnije u borbi protiv Centralnog veća. Kod člana Statuta, koji je napao E. Horn, radilo se očigledno o trećem stavu izlaganja o Statutu, koji je govorio o odnosu ekonomske i političke borbe i u kome su prudonisti namerno ispustili reči »kao sredstvo« (»als Mittel«) (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 318 i 343). 60
- ⁸⁹ Po Marxovom savetu Engels je ovo mesto u svojoj brošuri formulisao tako da se ne može tumačiti kao prihvatanje lasalovskih parola (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 56). Engels je uzео u obzir i Marxove predloge za karakterisanje promene stava buržoazije u revoluciji 1848/49. (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 45/46). 61
- ⁹⁰ Dvadeset sedmog marta 1849. frankfurtska Narodna skupština usvojila je izborni zakon o *opštem neposrednom pravu glasa*. Tekst tog izbornog zakona objavio je državni namesnik nadvojvoda Johann u carskom službenom listu 12. aprila 1849. Zbog odbacivanja carskog ustava od strane kralja Pruske i poraza revolucije nije 1849. došlo do sprovođenja ovog izbornog zakona. 61
- ⁹¹ Aluzija na politički karakter torijevskih čartista ili torijevskih filantropa, tj. engleskih političara i pisaca koji su pripadali grupi »Mlada Engleska«, formiranoj početkom četrdesetih godina 19. veka. Oni su izražavali nezadovoljstvo zemljoposedničke aristokratije zbog porasta privredne i političke moći buržoazije i pribegavali su demagoškim sredstvima da bi podvrgli radničku klasu svom uticaju i iskoristili je u svojoj borbi protiv buržoazije. Znameniti predstavnici grupe bili su Benjamin Disraeli, Thomas Carlyle i drugi. U *Manifestu Komunističke partije* Marx i Engels su okarakterisali gledišta ove grupe kao »feudalni socijalizam«. 63
- ⁹² Pod *priloženim* se podrazumeva pismo koje je J. B. von Schweitzer pisao Marxu 11. februara 1865. U njemu se Schweitzer osvrće na izjavu Marxa i Engelsa *Redakciji lista »Der Social-Demokrat«* (vidi u ovom tomu, str. 55), u kojoj su protestovali protiv dopisa kojima je Moses Heß u listu »Der Social-Demokrat« oklevetao francuske članove Medunarodnog udruženja radnika. Schweitzer je, pored ostalog, predložio: »1. Dopisnik Heß će odmah izjaviti da je u poznatom slučaju bio potpuno u zabludi. 2. Redakcija (lista »Der Social-Demokrat«) izjaviće da su *njena sopstvena* istraživanja dovela do istih rezultata.« U listu »Der Social-Demokrat«, od 12. februara 1865, Heß je demantovao svoje klevetničke tvrdnje protiv MUR (vidi napomenu 83). 64

- ⁹³ 11. februara 1865. ministar trgovine grof Itzenplitz pročitao je jedan spis vlade u debati o pitanju udruživanja (vidi napomenu 67) u pruskom predstavničkom domu. Pod izgovorom da sloboda udruživanja sama za sebe ne obećava nikakav uspeh u pogledu tobož željenog poboljšanja materijalnog položaja radnika, te da pre treba težiti unapređenju zadržavanja, vlada je gledala da u vezi s pitanjem udruživanja dobije u vremenu i da izbegne potpuno ukidanje zabrane udruživanja. O ovom spisu pruske vlade informisao je «The Times» 13. februara 1865. u telegrafskoj vesti. 64 69 414
- ⁹⁴ Pruska Uredba o posluzi podvrgla je zemljoradnike potpunoj samovolji junkera i krupnih zemljoposjednika. Poticala je iz 1810. i sadržavala, pored ostalog, dva paragrafa, koji su izričito dopuštali batinanje. Uredbu o posluzi zbrisala je tek novembarska revolucija 1918. 64 69 414
- ⁹⁵ *Red labudova* [Schwanenorden] (Labudov red naših dragih gospoda) — Izborni knez Friedrich II od Brandenburga osnovao je 1440. godine ovaj najstariji viteški red Hoencolernske loze; 1443. godine ovaj red je 2. osnivačkom poveljom proširen i na ostale nemačke oblasti. Red je propao u doba Reformacije. 1843. godine pokušao je Friedrich Wilhelm IV da ga oživi kao religioznu dobrotvornu organizaciju pod svojim pokroviteljstvom. Ta reakcionarna namera Friedricha Wilhelma IV s obeležjem feudalne romantike naišla je samo na podsmeh i porugu. 65
- ⁹⁶ Pokret za pravo udruživanja nastao je početkom 1865. godine pod vodstvom berlinskih štopara i bio je pod odlučujućim uticajem Wilhelma Liebknechta. 1. februara 1865. Bernhard Becker je objavio u listu «Der Social-Demokrat» instrukciju opunomoćenicima Opšteg nemačkog radničkog saveza sa zahtevom da sazovu radničke skupštine i da na njima usvoje rezoluciju u kojoj se zahtevalo ukidanje paragrafa 183. i 184. pruske Uredbe o zanatima. To je bilo ravno odbacivanju shvatanja Lassalle-a i njegovih pristalica, koji su poricali pravo radnika na udruživanje. Revolucionarni sadržaj instrukcije potiče verovatno otuda što je Bernhard Becker u to vreme još bio u vezi s Wilhelmom Liebknechtom. Ubrzo pošto je 12. februara 1865. instrukcija objavljena Liebknecht je pisao Marxu: «Becker zasada ima pravo. On je naduveni uobraženok, zamišlja da je »šef partije«, ali je bar prema vladi zauzeo ispravan revolucionarni stav. *Ali smo* potrebni *njemu*, a ne on nama.» 65
- ⁹⁷ *Londonski dopisi* — članci, koje je Johann Georg Eccarius pisao za list «Der Social-Demokrat». Poslednji članak koji je poslao Eccarius izašao je 31. marta 1865. 65
- ⁹⁸ U pesmi Roberta Burnsa «For a' that and a' that» taj stih glasi «A man's a man for a' that», a u prepevu «Uprkos svemu tome», koji je Ferdinand Freiligrath napravio 1843. glasi: «Čovek je čovek uprkos svemu tome!» 66
- ⁹⁹ *Drugo pismo Ernesta Jonesa*, od 10. februara 1865, bio je odgovor na Marxovo pismo od 1. februara, koje, koliko nam je poznato, nije sačuvano. Marx je u njemu skicirao akcioni program za britanske radnike u njihovoj borbi za izbornu reformu pod vodstvom Centralnog veća. Jonesovo pismo, koje je bilo određeno za čitanje u Centralnom veću, izražavalo je slaganje sa merama, koje je predložio Marx i isticalo neophodnost suprotstavljanja širokog pokreta radničke klase za pravo glasa celokupnog punoletnog muškog stanovništva propagandni, koju je sprovedila buržoaska, radikalno-liberalna National Reform Union iz Mančestera. 66
- ¹⁰⁰ Centralno veće Medunarodnog udruženja radnika neprestano je nastojalo da udruženja radnika, u prvom redu engleske tred-junione, pridobije za pristupanje MUR. Članom 8. Privremenog statuta bilo je ovlašćeno da neposredno pridobija «članove u Ujedinjenom Kraljevstvu». Na sednici Veća 22. novembra 1864. jednoglasno su usvojeni «Nacrti rezolucije o uslovima prijema organizacija radnika u Medunarodno udruženje radnika» (vidi u 27. tomu ovog izdanja str. 13), koje je predložio Marx, a u leto 1865. oni su uzeti kao osnov za «Proglas Centralnog veća udruženjima radnika» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 419/420). 66

- ¹⁰¹ Osmog januara 1865. kelnski radnik G. Matzeratt pisao je Friedrichu Leßneru i obavestio ga o razmimoilaženju u mišljenjima u Opštem nemačkom radničkom savezu, do koga je došlo između Bernharda Beckera i Carla Klingsa. U ime više članova Saveza Matzeratt je molio za Marxovo mišljenje u ovoj stvari, te je pisao: «... ljudi slušaju London. Ja sam to video po samom sebi, video sam kad ste mi poslali *Marxov Manifest* i kad se on lično proglasio saradnikom našeg organa» («Der Social-Demokrat»). 67
- ¹⁰² Kad se u prusko predstavničkom telu raspravljalo o pravu udruživanja (vidi napomenu 67) poslanik iz Dortmundu Hermann Heinrich Becker podneo je 11. februara 1865. predlog za izmenu, kojim se predviđalo proširivanje davanja prava udruživanja i na zemljoradnike i ukidanje zakona od 24. aprila 1854, koji se odnosio na povredu radne dužnosti posluge i zemljoradnika. 67
- ¹⁰³ Reč je o istupanju Wilhelma Liebknechta iz redakcije lista «Der Social-Demokrat». O tome je on obavestio Marxa u svom pismu od 16/17. februara 1865. 68
- ¹⁰⁴ To mesto u pismu J. B. von Schweitzera, od 15. februara 1865, glasi: «Ako hoćete da mi, kao u poslednjem pismu, dajete objašnjenja o teoretskim pitanjima, takvu lekciju s Vaše strane primiću sa zahvalnošću. Ali što se tiče praktičnih pitanja trenutne taktike, molim Vas da pomislite da čovek, da bi rasuđivao o tim stvarima, mora da stoji u žiži pokreta. Stoga nam nanosite nepravdu kad bilo gde i bilo kako izražavate svoje nezadovoljstvo našom taktikom. To biste smeli činiti samo onda kad biste tačno poznavali prilike.» (Vidi i u 27. tomu ovog izdanja, str. 73). 68
- ¹⁰⁵ Marx govori o trećem članku serije *Das Ministerium Bismarck* J. B. von Schweitzera. «Der Social-Demokrat» ga je objavio 17. februara 1865. godine, tj. pošto je Marx energično zahtevao da list napusti koketiranje s Bismarckom. Ova serija članaka predstavljala je otvorenu podršku Bismarckovoj politici da Nemačku ujedini «krvlju i gvoždem» i slavila je Bismarckovu vladu zato što je rešenje radničkog pitanja zvanično proklamovala u svom programu. 68 69 422
- ¹⁰⁶ Institut za marksizam-lenjinizam ne raspolaze tekstem Marxovog pisma J. B. von Schweitzeru od 13. februara 1865. 68
- ¹⁰⁷ *Nova era* — Prinz Wilhelm (od 1861. kralj) Pruski prilikom svog postavljanja za princa-regenta najavio je «liberalni» kurs. Raspustio je Manteuffelov kabinet i sastavio vladu od umerenih liberala. U buržoaskoj štampi ovaj događaj je slavljen kao početak «nove ere». U stvarnosti ta Wilhelmova politika služila je jedino učvršćivanju pozicija vlasti pruske monarhije i junkera; on je u tom cilju nastojao da nade zajednički jezik s vrhovima ekonomski ojačale buržoazije. Nijedna jedina reforma, od onih koje je očekivala buržoazija, nije sprovedena. Buržuji, razočarani u svojim nadanjima, odbili su da glasaju za nacrt reorganizacije kopnene vojske, koji je vlada 1860. podnela predstavničkom domu. Bismarckov dolazak na vlast septembra 1862. i razmimoilaženja koja je on zaoštrio do ustavnog konflikta učinili su kraj «novoj eri». 69 415 421
- ¹⁰⁸ Uz saradnju Karla Blinda u Londonu i Hamburgu je od 1865. do 1867. u sveskama izlazio list «Der deutsche Eidgenosse» («Nemački saveznik»). Zastupao je političku liniju nemačkih malogradanskih demokrata. U redakciji su pored Karla Blinda bili i Ludwig Büchner, Ferdinand Freiligrath, Ernst Haug i drugi. 70
- ¹⁰⁹ Ovim redovima, upućenim Engelsu, Marx je priložio nekoliko listića, pisanih nepoznatom rukom, o raskalašnom životu aristokratije u Francuskoj. 73
- ¹¹⁰ Početkom februara 1865. na svečanosti povodom 25-godišnjice osnivanja Nemačkog prosvetnog udruženja radnika u Londonu Marx je održao govor, u kome je kritikovao shvatanja lasalovaca o pomoći buržoaske države proizvodnim zadrugama radnika.

Pomenuti izveštaj Johanna Geoga Eccariusia objavljen je 19. februara 1865. u listu »Der Social-Demokrat«.

Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu osnovali su 1840. Karl Schapper, Joseph Moll i drugi vodi Saveza pravednih. Nakon organizovanja Saveza komunista njegove zajednice igrale su vodeću ulogu u Udruženju. 1847. i 1849/50. Marx i Engels su aktivno učestvovali u njegovoj delatnosti. U septembru 1850. oni i više njihovih saboraca istupili su iz Udruženja, zato što je ono u borbi između većine centralnog tela Saveza komunista, koje su predvodili — Marx i Engels, i malograđanske frakcije Willich-Schapper stalo na stranu ove poslednje. Krajem pedesetih godina Marx a kasnije i Engels ponovo su uspostavili veze s Nemačkim prosvetnim udruženjem radnika u Londonu. Udruženje je pristupilo Međunarodnom udruženju radnika januara 1865. kao jedna od prvih organizacija. Više njegovih članova, među kojima Friedrich Leßner, Johann Georg Eccarius, Georg Lochner i Carl Pfänder, pripadali su Centralnom, odnosno Generalnom veću, u kome su podržavali Marxovu liniju. 74 75 419

¹¹¹ Reč je o uvodnom članku u listu »Der Social-Demokrat«, od 22. februara 1865, koji je bio preštampani uvodnik iz lista »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«, od 19. februara 1865. 74

¹¹² Svom pismu Marxu, od 19. februara 1865. Ludwig Kugelmann priložio je pismo, koje je bivši član Saveza komunista Johannes Miquel pisao Kugelmannu 22. decembra 1864. U tom pismu Miquel se drznuo dotle da ustvrdi da u Marxovoj *Kritici političke ekonomije* ima »malo zaista novog« i da zaključi u njoj nisu primenljivi na socijalno-političke uslove u Nemačkoj. 75 79

¹¹³ Posredovanjem Wilhelma Liebknechta i Carla Siebela Marxova i Engelsova izjava o njihovom raskidu sa listom »Der Social-Demokrat« (vidi napomenu 83) bila je objavljena u mnogim nemačkim novinama. Kako se vidi iz pisma Siebela Engelsu, od 1. marta 1865, izjava se prvo pojavila u listovima »Barmer Zeitung«, »Elberfelder Zeitung«, »Düsseldorfer Zeitung« i »Rheinische Zeitung«; 1. marta 1865. objavljena je u listovima »Berliner Reform«, »Neue Frankfurter Zeitung«, »Breslauer Zeitung« i »Staatsbürger Zeitung«, i kasnije u drugim listovima. 76 81

¹¹⁴ Pod *Komitetom za osnivanje nove Lige za reformu* misli se na Izvršni komitet Lige za reformu. On je osnovan na inicijativu i uz neposredno učešće Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika na jednom mitingu u St. Martin's Hallu. Rukovodećim organima Lige — predsedništvu i izvršnom komitetu — pripadali su članovi Centralnog veća, poglavito rukovodioci sindikata. Program pokreta reforme koji je predvodila Liga i njena taktika prema buržoaskim partijama izradeni su pod neposrednim uticajem Marxa, koji je težio samostalnoj, od ovih partija nezavisnoj politici engleske radničke klase. Nasuprot zahtevu buržoazije da se pravo glasa proširi samo na kućevlasnike i na zakupce kuća (household suffrage), Liga za reformu zahtevala je pravo glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo (manhood suffrage). Ova prvobitno čaristička parola, koju je MUR ponovo oživeo, naišla je na snažan odjek među engleskim radnicima i obezbedila je Ligi podršku sindikata i mnogih neorganizovanih radnika. Liga je imala podršku u svim velikim industrijskim gradovima Engleske. Usled kolebanja buržoaskih radikala u predsedništvu Lige za reformu i najčešće oportunističkog držanja rukovodilaca sindikata, engleskoj buržoaziji je pošlo za rukom da delove radničke klase privuče na svoju stranu. Godine 1867. usvojen je zakon o reformi prava glasa, koji je pravo glasa dao samo sitnoj buržoaziji i bolje stojećim slojevima radničke klase. Veći deo radničke klase ostao je kao i dotle bez prava glasa. 76 102 183 423 465

¹¹⁵ *Nesuglasice u Parizu* — vidi napomenu 58.

Kako se vidi iz pisma Victora Schilyja Marxu od 25. februara 1865. i iz Marxove beležnice, u kojoj se očuvala *privatna instrukcija Schilyju* (vidi u 27. tomu

ovog izdanja, str. 67/68), Marx je hteo da Centralnom veću ostane pravo da obustavi razmimoilaženja u Pariskoj sekciji i da spreči da se Pariska sekcija, koja se velikim delom sastojala od radnika, povuče iz Međunarodnog udruženja radnika. 76 89

- ¹¹⁶ Protiv zahteva prudonista da «samo radnik može biti funkcioner» u Međunarodnom udruženju radnika Centralno veće je protestovalo u svojoj «Rezoluciji o sukobu u Pariskoj sekciji» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 67/68). Na Ženevskom kongresu MUR (1866) francuska delegacija je ponovo istakla ovaj zahtev, koji je Kongres kritikovao i odbacio. 77
- ¹¹⁷ O učestvovanju na poljskom mitingu, koji je povodom godišnjice poljskog ustanka 1863/64, trebalo da se održi 1. marta (vidi i napomenu 122) Centralno veće je raspravljalo 2. februara 1865. Jedinstveno je prihvaćena sledeća rezolucija: Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika pružiće svoju punu podršku spomen-mitingu za Poljsku, koji se održava u St. Martin's Hallu, i pozvaće sve svoje prijatelje da uzmu učešća na njemu. 77
- ¹¹⁸ Dvadeset četvrtog februara 1865. «The Morning Star» objavio je pod naslovom «German Democracy» belešku, koju je očigledno napisao Karl Blind, o skorom pojavljivanju lista; «Der deutsche Eidgenosse» (vidi napomenu 108). 78
- ¹¹⁹ Ovde je reč o Engelsovoj anonimnoj belešci (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 65), u kojoj najavljuje izlaženje svoje brošure «Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija». Posredovanjem Johanna Jacoba Kleina, Carla Siebela i Wilhelma Liebknechta ova beleška objavljena je, sa izvesnim izmenama, pored ostalih, u sledećim listovima: «Rheinische Zeitung», «Düsseldorfer Zeitung» i «Elberfelder Zeitung» od 3. marta, «Oberrheinischer Courier» od 7. marta, «Osnabrücker Zeitung» od 9. marta i «Neuer Hannoverscher Anzeiger» od 11. marta 1865. Osim toga, «Rheinische Zeitung» donele su 9. marta 1865. pod naslovom «Für die „Arbeiterpartei“» članak o Engelsovoj brošuri s podužim izvodom iz nje. 79 424
- ¹²⁰ Izjavu Marxa i Engelsa o njihovom raskidu s listom «Der Social-Demokrat» (vidi u ovom tomu, str. 70) nemačka štampa je široko publikovala. To je natalo J. B. von Schweitzeru da je 3. marta 1865. objavi u listu «Der Social-Demokrat». U svojoj izjavi Marx i Engels su rekli da je njihova dalja saradnja u listu «Der Social-Demokrat» postala nemogućna zbog taktike savezništva radničke klase s vladom, koju je sledio list.

Da bi osujetio pozitivan utisak ove izjave, koji se mogao očekivati kod članova Opšteg nemačkog radničkog saveza, J. B. von Schweitzer je istog dana u «Političkoj rubrici» lista «Der Social-Demokrat» napao Marxa, Engelsa i njihove pristalice u Nemačkoj sledećim rečima: «Nemačkih socijaldemokrata ima i izvan ovog Saveza» (ONRS) «ali takvi ne pripadaju socijaldemokratskoj partiji.» 80 81 83 428

- ¹²¹ Engels upućuje na završni članak von Schweitzerove serije *Das Ministerium Bismarck* (vidi napomenu 105); on je izašao 1. marta 1865. u listu «Der Social-Demokrat». 80
- ¹²² Prvog marta 1865. u St. Martin's Hallu u Londonu održan je miting povodom godišnjice poljskog ustanka 1863/64 (vidi napomenu 19). Inicijator za održavanje ovog mitinga bila je British National League for the Independence of Poland (vidi napomenu 61). U pripremama i izvođenju mitinga aktivno je sudelovalo Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika (vidi napomenu 117). Engleska štampa, pored ostalih liberalni londonski dnevnik «The Daily News» prikazao je govore buržoaskih radikala (Edmonda Bealesa, M. Leversona i drugih) održane na mitingu, ali je prečutao rezoluciju podnetu u ime MUR i govore članova Centralnog veća Petera Foxa i Johanna Georga Eccariususa. Potpuni izveštaj o mitingu objavio je «The Bee-Hive Newspaper», od 4. marta 1865. Marx je iskoristio ovaj izveštaj

- prilikom formulisanja svoje «ispravke» za ciriški list «Der weiße Adler» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 79/80). 81 92 434
- ¹²³ *Rukopis o izbeglicama* — Upućivanje na Marxov i Engelsov spis *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191 - 276). Rukopis je početkom jula 1852. predat na štampanje u Nemačkoj madarskom emigrantu Janosu Bangyau, koji je ponudio svoje usluge. Kako se kasnije pokazalo, Bangya je bio policijski agent, koji je prodao rukopis pruskoj policiji. — O ulozi Bangyaa Marx se prvi put izjasnio u članku *Hirschove ispovesti* (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 33 - 35). Ostale mahinacije Bangyaa Marx je razotkrio u članku *Još jedno neobično poglavlje moderne istorije* (vidi u 15. tomu ovog izdanja, str. 449 - 454). U Marxovom polemičkom napisu *Gospodin Vogt delatnost Bangyaa* je detaljno opisana u odeljku «Patroni i saučesnici» (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 462, fusnota). 85
- ¹²⁴ *Narodnu banku* (Crédit au Travail) osnovao je u Parizu 1862. po nalogu pariskog zadružnog pokreta Jean-Pierre Béluzé, koji je i rukovodio njome. Banka je htela da pomogne radničkim udruženjima savetima i kreditima. Postojala je do 1868. 86
- ¹²⁵ *Okrugnična Ženevske sekcije Udruženja* — reč je o «Pozivu svim radnicima, radničkim savezima i radničkim udruženjima u Švajcarskoj da pristupe *Medunarodnom udruženju radnika*», od 5. februara 1865. Bio je objavljen 11. marta 1865. u listu «Nordstern». 86
- ¹²⁶ U redakcijskom uvodniku prvog broja lista «Der Deutsche Eidgenosse», od 15. marta 1865, Karl Blind je izrazio «nadu u snažno sudelovanje prijatelja, koji su se razišli na sve strane». U istom broju Gustav Struve objavio je članak «Die 'Teig-Gesicher' in Deutschland» i Gustav Rasch prilog «Ein Immortellenkranz auf das Grab eines Märtyrers (Max Dortu)».
- «*Der deutsche Eidgenosse*» nosio je na svojoj naslovnoj strani vinjetu s natpisom «Manus haec inimica tyrannus» («Ruka ova neprijateljica tiraninova»). 86
- ¹²⁷ Osmog marta 1865. «Der Social-Demokrat» je objavio izjavu Georga Herwegh-a i Friedricha Wilhelma Rüstowa, kojom su se energično pridružili izjavi Marxa i Engelsa o njihovom raskidu s listom «Der Social-Demokrat». Istog dana u komentaru (marginalija) izjave Rüstowa i Herwegh-a J. B. von Schweitzer je netačno prikazao odnos Marxa i Engelsa prema Ferdinandu Lassalle-u i potpuno lažno interpretirao razloge zbog kojih su Marx i Engels napustili saradničku ekipu lista. U tu svrhu Schweitzer je citirao i članak Karla Blinda iz lista «Neue Frankfurter Zeitung», od 5. marta 1865 (vidi napomenu 131). 87 88 91
- ¹²⁸ Oko 8. marta 1865. Wilhelm Liebknecht je pisao Engelsu da više ne može dugo ostati u Berlinu i upitao kakvih mogućnosti ima za preseljenje u Mančester. Povodom izjave Marxa i Engelsa o njihovom raskidu s listom «Der Social-Demokrat» (vidi napomenu 83) on je, pored ostalog, saopštio: «Ta izjava je svuda štampana i koristila nam je neizmerno. Pošto ja nemam nikakvog valjanog razloga da dajem pismenu izjavu, dao sam u Savezu štamparskih radnika *usmenu* . . . » 88
- ¹²⁹ Friedrich Albert Lange, *Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft*, Duisburg, 1865. 88 430
- ¹³⁰ 19. marta 1865. Marx je otputovao rođacima u Zalt-Bommel u Holandiju i ostao tamo do 8. aprila 1865. 91 95 97 540
- ¹³¹ J. B. von Schweitzer citirao je iz članka Karla Blinda, koji je izašao 5. marta 1865. u listu «Neue Frankfurter Zeitung» i u kome su, pored ostalih, stajale reči: «On je umro mlad — u trijumfu — kao Ahil». One su gotovo doslovce bile sadržane u pismenoj izjavi saučesča, koju je Marx 12. septembra 1864. pisao Sophie von Hatzfeldt na vest o smrti Ferdinanda Lassalle-a (vidi u 37. tomu ovog izdanja. Drugi deo, pismo br. 108). Istrgnute iz konteksta i bez Marxovog znanja i pristanka

objavljene su s njegovim potpisom kao moto za slavopojku Lassalle-u u probnom broju lista »Der Social-Demokrat«, od 15. decembra 1864.

Svoj plan, da odgovori u listu »Düsseldorfer Zeitung«, Marx je ostvario svojom *Izjavom o uzrocima raskida s listom »Der Social-Demokrat«, koju su objavile novine »Berliner Reform«, 19. marta, »Düsseldorfer Zeitung«, i »Staatsbürger-Zeitung«, 20. marta, i drugi listovi (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 71/72). 91*

- ¹³² Ovom pismu bili su priloženi engleska verzija *Odluka* Centralnog veća u rukopisu, kao i *Privatna instrukcija Victoru Schilyju* (vidi napomenu 115). Centralno veće ih je usvojilo 7. marta 1865. Na nemačkom jeziku štampani su kao »Rezolucije Centralnog veća o sukobu u Pariskoj sekciji« u 27. tomu ovog izdanja, str. 67/68). 93

- ¹³³ Jedanaestog marta 1865. u Radleyevom hotelu održana je konferencija radničke delegacije, izabrane na mitingu 23. februara u St. Martin's Hallu (predstavnici tredjuniona, među kojima članovi Centralnog veća Medunarodnog udruženja radnika), sa oko 20 predstavnika radikalnoliberalne buržoazije (među kojima 4 člana parlamenta). Ogorčena borba razvila se oko principa pokreta za reformu izbornog sistema. John Bright, pristalica slobodne trgovine, otvoreno je uskliknuo da pravo glasa treba tražiti samo za kućevlasnike i zakupce kuća (household suffrage). Delegati radnika insistirali su na zahtevu: pravo glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo (manhood suffrage). Predstavnici radikalno-liberalne buržoazije odbili su ovaj zahtev. Nije došlo do jedinstva u pogledu zajedničkih akcija. 93

- ¹³⁴ »Nordstern«, čiji je urednik bio Karl von Bruhn, objavio je 4. marta 1865. dva uvodna članka »Aufgehaut« i »Die Wölfe im Schaafskleid«. Članci su bili upereni protiv kompromisa s Bismarckovom vladom i sadržavali su reči kao što su »spletkaroši« i »spletkaroške ulizice«, čime se očigledno mislilo na J. B. von Schweitzera i njegove ljude. 93

- ¹³⁵ »Rheinische Zeitung« su 4. marta 1865. u članku »Der Standpunkt der Arbeiterpartei« obavestile o predavanju Wilhelma Liebknechta, koje je održao 28. februara 1865. u Savezu štamparskih pomoćnika u Berlinu; list je doneo izvode iz tog predavanja. Liebknecht se u svom predavanju oslanjao na Engelson rad *Prusko vojno pitanje i nemačka Radnička partija*. Njegov govor imao je za cilj da obrazloži njegovo povlačenje iz redakcije lista »Der Social-Demokrat«, kao i Marxov i Engelson raskid sa ovim listom. »Rheinische Zeitung« citirale su, pored ostalog, sledeće Liebknechtove reči: »Deviza nije: ili s vladom ili s progresističkom partijom, već ni sa jednom ni sa drugom. *Radnička klasa se mora organizovati u samostalnu partiju.*»

Izveštaje o Liebknechtovom govoru donele su, pored ostalih, novine »Berliner Reform«, 3. marta, koburške »Allgemeine deutsche Arbeiter-Zeitung«, 12. marta (vidi »I Internacionalna u Nemačkoj (1864 - 1872), dokumenti i materijali«, Berlin, 1864, str. 40) i list »Nordstern«, 18. marta 1865. 96

- ¹³⁶ U listu »Nordstern«, od 11. marta 1865, pojavio se »Protest«, koji su potpisali Georg Herwegh, Friedrich Wilhelm Rüstow i Friedrich Reusche. Članak je bio uperen protiv dopisa, objavljenog 26. februara 1865. u listu »Der Social-Demokrat«, u kome je bilo reči o »visokom poštovanju prema kralju i državi« od strane Ferdinanda Lassalle-a. U »Protestu« je, pored ostalog, stajalo: »... potpisani prijatelji Lassalle-a smatraju svojom dužnošću da izjave da nikada nisu zapazili ni najmanji trag Lassalle-ovog naročitog poštovanja prema kralju Wilhelmu«. 96

- ¹³⁷ Reč je o članku »Rede des Vereins-Präsidenten Bernhard Becker, održanom na skupu hamburških članova Opšteg nemačkog radničkog saveza 22. marta 1865«, objavljenom u listu »Social-Demokrat« 26. marta 1865. U svom govoru Becker je oklevetao Medunarodno udruženje radnika i naročito Marxa, Engelsa i Liebknechta. Za uzvrat Marx je napisao članak »Predsednik čovečanstva« (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 75 - 78), koji se pojavio u listu »Berliner Reform«, od 13. aprila 1865, kao i u listu »Rheinische Zeitung«. Još pre objavljivanja Marxovog članka, Liebknecht je

27. marta 1865. na skupštini berlinske podružnice ONRS istupio oštro protiv Bernharda Beckera i zahtevao njegovo isključenje. Takvoj istoj odluci, koja je doneta na drugoj skupštini 30. marta, priključile su se ostale podružnice ONRS. U junu 1865. Becker je bio prinuđen da predsednički položaj preda privremeno svom zameniku Friedrichu Wilhelmu Fritscheu, a u novembru iste godine morao je konačno da napusti svoj položaj. 97 450
- ¹³⁸ U svom govoru 22. marta 1865 (vidi napomenu 137) Bernhard Becker je, pored ostalog, oštro napao i oklevetao i Sophie von Hatzfeldt. Protiv tog napada ustali su Georg Herwegh i Friedrich Wilhelm Rüstow u dva dopisa »Zur Beachtung« i »Zur Aufklärung«, objavljena 1. aprila 1865. u listu »Nordstern«. 97 433
- ¹³⁹ »L'Association«, br. 6. od aprila 1865. 97
- ¹⁴⁰ Na sednici Centralnog veća od 28. marta 1865. generalni sekretar William R. Cremer podneo je izveštaj o sastanku, koji je delegacija Centralnog veća (Cremer, Johann Georg Eccarius, John Weston, Hermann Jung, Peter Fox i drugi) održala sa 38 delegata Nacionalnog sindikata obučara, kao i o usvajanju sledeće rezolucije od strane ovog sindikata: »Od sveg srca se slažemo s principima Međunarodnog udruženja radnika, onakvim kako nam ih je ubedljivo izložila delegacija te organizacije. Obavezali smo se da joj pristupimo, da bismo pomogli da ovi principi pobeđe i da bismo širili njene slobodarske i uzvišene ideje među našim pristalicama.« 97
- ¹⁴¹ Sigismund Borkheim obavestio je Engelsa pismenim putem 10. januara 1865. da austrijski novinar Adolph Kolatschek namerava da iznova pokrene časopis »Stimmen der Zeit« i da je predložio da se Marx i Engels pridobiju za saradnju u ovom časopisu. U pismu od 1. aprila 1865. Engels je obavestio Borkheima o Kolatschekovom političkom stanovištu, koje je sadržavalo dosta nejasnoća. Kolatschekov plan se nije ostvario. 98
- ¹⁴² »Der Social-Demokrat«, od 5. aprila 1865. u »rubrici o Savezu«. 98
- ¹⁴³ Friedrich Reusche branio je u listu »Nordstern«, od 8. aprila 1865. u svom članku »*Falsche Freunde und offene Feinde*« Georga Herwegha, Friedricha Wilhelma Rüstowa i Johanna Philippa Beckera. Bernhard Becker nazvao ih je »lažnim prijateljima« zato što su listu »Der Social-Demokrat« otkazali saradnju (vidi napomenu 127). Još 11. marta 1865. Reusche je u listu »Nordstern« zahtevao od svih podružnica Opšteg nemačkog radničkog saveza »da razmotre prijateljsko držanje lista »Der Social-Demokrat« prema Bismarcku« i da saopšte listu svoje slaganje sa izjavama o napuštanju saradnje. U svom članku od 8. aprila 1865. Reusche se takode osvrnuo na to da su se sadašnji rukovodioci ONRS zakleli I. assalle-u na samrti da će njegovo delo dovesti do kraja. Bernharda Beckera, J. B. von Schweitzera i njihove pristalice nazvao je »prodatim plaćenicima i oruđem reakcije«.
- Willichova jabuka* — Za vreme Badensko-falačkog ustanka 1849. August Willich i njegov dobrovoljački korpus položili su zakletvu pod jednom jabukom da će radije umreti, nego napustiti nemačko tlo, tj. otići u izgnanstvo. Nakon propasti ustanka oni su — bez obzira na svoju zakletvu — prešli na neutralnu teritoriju Švajcarske (vidi Karl Marx: *Vitez plemenite svesti* u 12 tomu ovog izdanja, str. 408). 100
- ¹⁴⁴ Reč je o pismu Victora Schilyja Marxu, od 24. aprila 1865. čiji je završni deo nosio naslov »Podlistak, Moses i Mosesovica«. 102 107 109
- ¹⁴⁵ Na predlog Friedricha Leßnera Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu na svojoj sednici od 22. marta 1865. prekinulo je odnose s lasalovcima. Petog aprila 1865. održana je generalna skupština Prosvetnog udruženja s ograncima »Teutonia« (vidi napomenu 146) i »Sloga«, na kojoj je trebalo osuditi držanje redakcije lista »Der Social-Demokrat« i predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza Bernharda Beckera. Louis Weber je pokušao da nametne odluku, u kojoj se političko držanje delegata kao pojedinaca proglašava njihovom privatnom stvari i

- koju članovi Udruženja na mogu osuditi. Ovaj stav naišao je na oštro odbijanje. Tok skupštine krivo je interpretirao list «Der Social-Demokrat», od 21. aprila 1865. 103
- ¹⁴⁶ «Teutonia» — nemačko udruženje za obrazovanje nemačkih radnika koji su stanovali u južnom delu Londona; priključilo se Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu kao ogranak i u januaru 1865. zajedno sa ovim Međunarodnom udruženju radnika. 103
- ¹⁴⁷ Misli se na «Adresu Nemaca američkoj naciji» povodom umorstva Abrahama Lincolna 14. aprila 1865. «The Times» je objavio ovu poruku saučeska 28. aprila 1865. 103
- ¹⁴⁸ U listu «Nordstern», od 29. aprila 1865. pojavio se dopis iz Solingena. U njemu se izveštavalo o sastanku «ljudi u opoziciji» solingenske podružnice Opšteg nemačkog radničkog saveza, koji je održan 23. aprila 1865. Na skupu je jednodušno osnovana sopstvena podružnica i za njenog opunomoćenika izabran Karl Friedrich Dültgen, koji je istupio za Marxa protiv Bernharda Beckera. Da bi se i formalno ogradila od podružnica koje su još ostale pod Beckerovim rukovodstvom, solingenska podružnica je izdala nove članske karte Saveza i proglasila «Nordstern» svojim zvaničnim glasilom Saveza. Sledećih meseci u drugim mestima opoziciji su se pridružile i druge podružnice. Početkom septembra 1865. solingenska podružnica se konstituisala kao prva sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Nemačkoj. 105
- ¹⁴⁹ Ovde se očigledno mislilo na razvoj opozicije unutar Opšteg nemačkog radničkog saveza, koja je u to vreme — počev od Solingena — osnovala nove opozicione podružnice u pokrajini Rajne. U Kelnu je naslednik Ferdinanda Lassalle-a Bernhard Becker bio prisiljen da na skupštini tamošnje podružnice postavi pitanje poverenja. Prema listu «Nordstern», od 6. maja 1865, na koji se poziva Marx, mnogi članovi su napustili skupštinu, a od 24 preostala samo ih je 15 glasalo za Beckera. 107
- ¹⁵⁰ Namera Centralnog veća da angažuje najveći deo akcija lista «The Bee-Hive Newspaper» nije se mogla ostvariti. Nije bilo dovoljno novca. Osim toga, Centralno veće je moralo da do odlučujućeg roka, maja 1865, usredsredi svoje snage na borbu za izbornu reformu u Engleskoj. Dan pre održavanja generalne skupštine akcionara članovi Centralnog veća George Odger, William R. Cremer i George Howell otputovali su u Mančester. Nameravali su tamo da učestvuju na konferenciji 15. i 16. maja 1865. (vidi napomenu 155), koju su sazvale razne organizacije za izbornu reformu. To je olakšalo George-u Potteru da većinu glasova akcionara pridobije za sebe. 108 123
- ¹⁵¹ *Adress to President Johnson* — Na svojoj sednici 2. maja 1865. Centralno veće je odlučilo da uputi poruku američkom narodu. Povod je bilo umorstvo Predsednika SAD Abrahama Lincolna od strane John Wilkes Booth-a, agenta posednika plantaža na Jugu i njjuorskih bankara. Poruka je upućena predsedniku Andrew Johnsonu, nasledniku Lincolna. 9. maja Marx je podneo Centralnom veću «Poruku Međunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu», koju je sam sastavio (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 81/82). Ona je dostavljena Johnsonu preko američkog ambasadora u Londonu Charlesa Francis Adamsa. Poruka je objavljena 20. maja 1865. u listu «The Bee-Hive Newspaper». 108
- ¹⁵² Pošto su Marx i Engels raskinuli sa listom «Der Social-Demokrat» i pošto su i Wilhelm Liebknecht, Georg Herwegh, Friedrich Wilhelm Rüstow i Johann Philipp Becker prekinuli saradnju sa tim listom, Moses Heß je ostao i dalje saradnik lista i poverenik J. B. von Schweitzera. 109 112
- ¹⁵³ U listu «Der Social-Demokrat», od 10. maja 1865. u podlistku objavljena je anotacija o knjizi Karla Heinricha Wuttkea «Monografija gradova pokrajine Posen», preuzeta iz augsburškog lista «Allgemeine Zeitung», od 29. aprila 1865 (podlistak). Wuttke

- je pokušao da u svojoj knjizi dokaže kako Nemci, tobož, od davnina polažu pravo na oblasti Poljske. 109
- ¹⁴⁴ U podlistku lista »Der Social-Demokrat«, od 7. maja 1865. objavljen je dopis Mosesa Heßa iz Pariza, u kome je on ponovo oklevetao francuske članove Međunarodnog udruženja radnika (Vidi i napomenu 58. i 78.) 110
- ¹⁵⁵ Buržoaska radikalno-liberalna *National Reform Union* sazvala je u Mančesteru za 15. i 16. maj 1865. konferenciju organizacija za izbornu reformu. Reform Union imala je najjače pozicije u severnoj Engleskoj i bila je glavni suparnik Lige za reformu (vidi napomenu 114). Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika dobilo je poziv za konferenciju. Već 21. marta 1865. Veće je odredilo delegaciju koja će na konferenciji izneti zahtev da se pravo glasa da celokupnom punoletnom muškom stanovništvu (manhood suffrage). Na konferenciji je učestvovalo oko 200 delegata. Iz Lige za reformu prisustvovali su Edmond Beales i George Howell. Žive debate rasplamsale su se oko političkih principa reforme izbornog sistema. Predstavnici buržoasko-radikalnih udruženja kao i liberalno orijentisani delegati zahtevali su delimičnu reformu izbornog sistema. Nasuprot tome William R. Cremer zatražio je kao predstavnik delegacije Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika pravo glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo. Cremera su podržali Ernest Jones i George Howell. Njegov zahtev odbijen je sa 95 protiv 50 glasova. Kolebljivo držanje Edmonda Bealesa i drugih buržoasko-radikalnih liberala dovelo je do usvajanja rezolucije, koja je predviđala pravo glasa samo za kućevlasnike i zakupce kuća (household suffrage). Izveštaj o Mančesterskoj konferenciji objavio je »The Bee-Hive Newspaper«, od 20. maja 1865. 111
- ¹⁵⁶ *Baines's bill* — Početkom maja 1865. Donji dom je odbacio predlog zakona, koji je podneo Edward Baines, a podržala Reform Union; u njemu se predviđalo snižavanje izbornog cenzusa sa 10 na 6 funti sterlinga u gradskim izbornim okruzima. U ovom odbacivanju ogledalo se raspoloženje engleske buržoazije, koja je bila uplašena pokretom radničke klase za opšte pravo glasa. 2. maja 1865. kratko vreme pre Mančesterske konferencije (vidi napomenu 155), izvršni komitet Lige za reformu obratio se engleskoj radničkoj klasi manifestom i pozvao je u borbu za pravo glasa celokupnog punoletnog muškog stanovništva (manhood suffrage). 111
- ¹⁵⁷ Prilikom izbora za ženevsko kantonalno veće u avgustu 1864. Jean Jacques (James) Fazy pretrpeo je poraz, nakon čega su bile otkrivene njegove finansijske mahinacije na položaju direktora Banque Générale Suisse. Posle izbora Fazyjeve pristalice izvele su oružani prepad na deo birača koji su glasali protiv njega. Bile su angažovane vladine trupe u Ženevi. Fazy je morao da pobjegne u Francusku. 111 135 178
- ¹⁵⁸ Ukazivanje na prepisku, koju je Victor-P. Le Lubez u svojstvu dopisnog sekretara za Francusku vodio sa dopisnikom Međunarodnog udruženja radnika u Neufchâteau (Nefšatou) Emile-om Lefebvre-om za vreme sukoba u Pariskoj sekciji (vidi napomenu 58). Le Lubez je pokušao da Lefebvre-a nahuška protiv Centralnog veća i pariskog rukovodstva. 112
- ¹⁵⁹ Od maja do avgusta 1865. trajala je vatrena diskusija u Centralnom veću o ekonomskim pitanjima koja je pokrenuo John Weston. O njima je Marx zauzeo stav na vanrednoj sednici večua 20. maja 1865. Zapisnik sa ove sednice — koliko nam je poznato — nije sačuvan. Osim toga sastavio je predavanje, koje je na engleskom jeziku držao pred Centralnim većem 20. (prvi deo) i 27. juna (drugi deo).
Sačuvan je Marxov rukopis za to predavanje. To predavanje prvi put je objavila Marxova kći Eleanor 1898. u Londonu pod naslovom »Value, price, and profit« (»Nadnica, cena i profit«). (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 83 - 124). 114 116
- ¹⁶⁰ U listu »Nordstern«, od 24. juna 1865. objavljene su izjave više podružnica Opšteg nemačkog radničkog saveza protiv Bernharda Beckera. 115 126

- ¹⁶¹ Nemački *Nacionalni savez* (Nationalverein) bilo je udruženje liberalne buržoazije, koje se zalagalo za ujedinjenje Nemačke u snažnu, centralističku državu bez Austrije pod vodstvom monarhističke Pruske (za takozvanu Malu Nemačku). Osnovan je na kongresu u Frankfurtu na Majni u septembru 1859. Glavno jezgro Nacionalnog saveza činila je propruska Gotska partija, koju su osnovali predstavnici kontrarevolucionarne krupne buržoazije i desnih liberala u Goti, koji su juna 1849. isključeni iz frankfurtske Narodne skupštine. Posle prusko-austrijskog rata 1866. i formiranja Severnonemačkog Saveza, Nacionalni savez proglasio se u novembru 1867. raspuštenim. 117 148 195 208 275 421
- ¹⁶² *Nacrt zakona o dozvolama* — Nacrt zakona, koji je poreskim obveznicima davao pravo da neposrednim glasanjem u svojim opštinama odlučuju o dodeljivanju dozvola za točenje alkoholnih pića. Ovaj nacrt je od 1864. do 1877. više puta bio podnošen engleskom parlamentu. 119
- ¹⁶³ U *ulici Great Windmill* u londonskom Sohou imalo je pedesetih godina svoje sedište Nemačko prosvetno udruženje radnika u Londonu (vidi napomenu 110). 120
- ¹⁶⁴ Za 22/23. juli 1865. bila je planirana u Kelnu svečanost pristalica reforme liberalne većine pruskog predstavničkog doma (progresistička partija). 17. jula Bismarck je zabranio održavanje tog skupa. Od 250 poslanika njih 160 je uprkos tome potvrdilo svoj dolazak u Keln. U Berlinu, Duisburgu, Drezdenu, Lajpcigu, Magdeburgu i drugim mestima mnogi radnici su istupali na skupovima i mitinzima protiv represivnih mera vlade. Liberali su potpuno otkazali, nisu iskoristili spremnost radnika za borbu. Organizator ove svečanosti Classen-Kappelman zbog straha od hapšenja otišao je preko belgijske granice; umesto 160 poslanika, koliko je potvrdilo svoj dolazak, u Kelnu se pojavilo samo 80. Policija je zatvorila dvoranu koja je bila predviđena za svečanost. Kad su poslanici hteli da održe svoju svečanost u gradskom zoološkom vrtu, sprečile su ih vojska i policija. 121 133 136 169
- ¹⁶⁵ *Februarski banketi u Parizu* — banketska kampanja za izbornu reformu koja je sprovedena u Francuskoj od jula 1847. do januara 1848. Ova kampanja bila je predigra buržoasko-demokratske februarske revolucije 1848. 121
- ¹⁶⁶ U zaglavlju ovog pisma nalazi se pečat Centralnog veća s natpisom: International Working Mens Association Central Council London. 122 180 450
- ¹⁶⁷ Pod «Grimovim metodom» Marx očigledno misli na način izdavanja Nemačkog rečnika. Jacob i Wilhelm Grimm izdavali su svoj Nemački rečnik u delovima. Pojedina slova obrađivana su nezavisno jedno od drugog. 1852. izišao je prvi deo slova A. 123
- ¹⁶⁸ Englesko izdanje prvog toma *Kapitala* obezbedio je Engels tek nakon Marxove smrti 1886. Prevodili su Samuel Moore i Edward Aveling; u tome im je značajnu pomoć pružila Eleanor Marx-Aveling. 123 294
- ¹⁶⁹ Krajem jula 1865. izdavač novina «The Miner and Workmen's Advocate» i član Centralnog veća John B. Leno predložio je da se taj list stavi u službu Centralnom veću. Razmišljalo se o osnivanju akcionarskog društva za finansiranje lista kao zvaničnog glasila Međunarodnog udruženja radnika. Članovi veća diskutovali su o tom predlogu 8. i 15. avgusta i u potpunosti ga podržali. Pojednost diskutije od 15. avgusta, u kojoj Marx nije mogao da učestvuje, poznate su iz pisma Johanna Georga Eccariusa Marxu (od 16. avgusta 1865). 22. avgusta posle sednice Veća održana je osnivačka skupština akcionarskog društva, koje je dobilo ime Industrial Newspaper Company. Osnivačka skupština, kojoj je Marx prisustvovao, potvrdila je proglas radnicima i «Prospectus» društva. 25. septembra 1865. Londonska konferencija je proglasila list, koji je od 8. septembra izlazio kao «The Workmen's Advocate», zvaničnim glasilom MUR. (Vidi i napomenu 226) 123 151

- ¹⁷⁰ *Workingmen's exhibitions* (Radničke izložbe) — Ukazivanje na pripreme za englesko-francusku industrijsku izložbu u Londonu povodom 50-godišnjice sklapanja mira između Engleske i Francuske. Buržoaski priredivači pokušali su da izložbu, koja je bila otvorena 8. avgusta, prikažu tako kao da se tu radi o nečemu što je stvar engleskih i francuskih radnika.
- Tridesetog maja 1865. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika osudilo je ovu takozvanu radničku izložbu, koja je imala za cilj da odvrati radnike od političke borbe i da oslabi uticaj MUR. Rezolucija Centralnog veća o ovom slučaju objavljena je 3. juna 1865. u listu «The Bee-Hive Newspaper». 124
- ¹⁷¹ *Alienbill* — Zakon o proterivanju nepoželjnih stranaca iz Belgije. Bio je na snazi još od 1835. i važnost mu je produžavana svake tri godine. Uprkos širokom protestnom pokretu taj zakon je krajem juna 1865. produžen po deseti put. 124
- ¹⁷² Prvi kongres Međunarodnog udruženja radnika nije, kao što se najpre nameravalo, održan 1865. u Briselu, nego od 3. do 8. septembra 1866. u Ženevi. Radi pripremanja kongresa održana je, na Marxovu inicijativu, u Londonu prethodna konferencija od 25. do 29. septembra 1865. Razlozi odlaganja kongresa izneti su u «Izveštaju potkomiteta o održavanju kongresa i konferencije» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 420/421). 124 128
- ¹⁷³ Privremenim dogovorom između Marxa i izdavača Otta Meißnera bilo je predviđeno izdavanje celog *Kapitala* u dva toma, koji bi izašli istovremeno, a čiji obim ne bi prešao 60 tabaka. Meißner je kasnije pristao na izmenu ovog uslova. (Vidi u ovom tomu str. 269) 125 165 264 403 452
- ¹⁷⁴ Wilhelm Eichhoff bio je došao na jedan dan iz Mančestera u London 2. avgusta 1865. Ovde pomenute redove napisao je 3. avgusta u Londonu. 125
- ¹⁷⁵ Carl Schilling, koji je bio pod uticajem Sophie von Hatzfeldt, izdao je 1865. brošuru «*Die Ausstoßung des Präsidenten Bernhard Becker aus dem Allgemeinen Deutschen Arbeiter-Verein und der „Social-Demokrat“*». Ona je sadržavala delom jako izvitoperen izveštaj o skupštinama, koje su 27. i 30. marta održane u berlinskoj podružnici ONRS. (Na skupštini 27. marta Wilhelm Liebknecht se suprotstavio klevetama, koje je širio Bernhard Becker protiv Međunarodnog udruženja radnika, kao i protiv Marxa i Engelsa.) U izjavi, objavljenoj 24. juna 1865. u listu «*Volks-Zeitung*», Wilhelm i Liebknecht, Theodor Metzner, August Vogt i druge Marxove pristalice opovrgli su klevete Bernharda Beckera. 126 129 130 132
- ¹⁷⁶ *Bangyin rukopis* — rukopis, koji je János Bangya sakrio i prodao pruskoj policiji; to je bio rukopis pamfleta *Velikani emigracije*, od Marxa i Engelsa (vidi napomenu 123). 126
- ¹⁷⁷ Petnaestog jula 1865. Wilhelm Liebknecht je, između ostalog, pisao Marxu: «Osim Saveza štamparskih radnika sa 300 članova, ovdlašnji Savez najstarijih zanatskih pomoćnika, koji predstavlja 30000 ljudi, učinio je gest meni u prilog, to jest, pozvao me kao počasnog gosta na svoj godišnji izlet. Sve što je ovde upotrebljivo među radnicima (i inače) stoji meni i nama na raspolaganju — to mogu da kažem bez preterivanja.» 126
- ¹⁷⁸ «*Nordstern*», od 8. i 15. jula 1865. objavio je izveštaj o «*Das Turnerfest in Paris*». 127
- ¹⁷⁹ *Badinguet* — Nadimak Napoleona III, koji je 1846. u odelu seljaka, koji se tako zvao, pobeo iz tamnice u Hamu. 127 210
- ¹⁸⁰ Za vreme svog boravka u Briselu bili su Marx, Engels i drugi članovi Saveza komunista izloženi represalijama od strane belgijske vlade. 3. marta 1848. Marx je dobio kraljevsko naređenje da napusti Belgiju u roku od 24 časa. Ali još u toku priprema za put policija je upala u njegov stan i uhapsila ga. Dan kasnije uhapšena je

- Marxova supruga Jenny. I Engels, koji je nakon proglašenja opasnog stanja u septembru 1848. bio pobjegao iz Kelna u Brisel, kratko vreme po dolasku bio je uhapšen 4. oktobra 1848. u Briselu i proteran na francusku granicu. 128 341
- ¹⁸¹ 18. jula 1865. sklopljen je između Bismarckove vlade i direkcije Kelnsko-Mindenskog železničkog društva ugovor, na osnovu koga je Bismarck akcionarima društva prodao do tada državni paket akcija za 13 miliona talira. Dok je buržoazija u pruskom predstavničkom telu glumila ulogu opozicije i još uvek odbijala da odobri novac, predložen za reorganizaciju pruske vojske, njeni glavni predstavnici, kao što je sarski industrijalac Stumm, kralj topova Krupp, otvoreno su finansirali Bismarckov rat protiv Austrije. Pored finansijske pomoći od strane kelnsko-mindenskih železničkih akcionara, odobrili su ovi predstavnici krupne buržoazije Bismarcku i dugoročne kredite za kupovinu velikih količina oružja. 129 132 156 214
- ¹⁸² Četvrtog avgusta 1865. P. F. Siebold je saopštio Marxu da u Kopenhagenu postoji »savez radnika pod rukovodstvom člana Rajhstaga C. V. Rimestada«. Savetuje Marxu da sa ovim stupi u vezu, te kaže: »... međutim, rečeni Rimestad je poštovalac bonapartizma, prema Nemcima neprijateljski nastrojen u najvećoj meri... i inače prilično zbrkanih pogleda...« — Istovremeno se videlo da Siebold žali što je došlo do razdora između Marxa i Karla Blinda. 130 132 133
- ¹⁸³ *Rotten Row* — ulica u Londonu u kojoj je imao običaj da šeta otmeni svet. 131
- ¹⁸⁴ Od kraja avgusta do sredine septembra 1865. Engels je putovao po Nemačkoj, Švajcarskoj i Italiji. 132 140 444
- ¹⁸⁵ *Ajder-Danci* — tako su sebe nazivali danski nacional-liberali, koji su uz devizu »Danska do Ajdera« zahtevali potpuno spajanje pretežno Nemcima naseljenog vojvodstva Šlezvig (do Ajdera) s Danskom. 133
- ¹⁸⁶ Pierre-Simon de Laplace objasnio je u svom 1795/96. godine objavljenom delu »Exposition du système du monde« — slično kao Kant 40 godina pre njega — nastanak Sunčevog sistema (i drugih zvezdanih sistema) hlađenjem, zgušnjavanjem i stoga ubrzanjem okretanja rotirajuće, užarene gasovite mase, tako da su se pod uticajem centrifugalnih sila otkidali gasni prstenovi, od kojih su daljim zgušnjavanjem nastale planete. Laplace je svoju teoriju i matematički fundirao. 134
- ¹⁸⁷ *Apside* — naziv povratnih tačaka na eliptičnim kosmičkim putanjama od kojih su odstojanja do tela oko kojeg se kruži najveća odnosno najmanja. Na putanjama oko Zemlje (na pr. veštačkog satelita) apside se zovu apogeum (Zemljina daljina) i perigeum (Zemljina blizina), na putanjama oko Sunca afel (Sunčeva daljina) i perihel (Sunčeva blizina). 135
- ¹⁸⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, »Vorlesungen über die Naturphilosophie als der Encyclopedie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse«, izdao D. Carl I. Ludwig Michelt. Drugi deo. U: G. W. F. Hegel, Dela. Potpuno izdanje Društva prijatelja ovekovječnog. Tom 7. Prvi odeljak. Drugo izdanje, Berlin, 1847. str. 102 - 104. 135
- ¹⁸⁹ Članak Edwarda Spencera Beeslyja »Catiline as a party leader« bio je kao i članak Frederica Harrisona »The limits of political economy« objavljen u I. tomu časopisa »The Fortnightly Review« (15. maj - 1. avgust 1865). 136
- ¹⁹⁰ »Report from the select committee on bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1857« i »Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed. 1 July 1858«. 136

- ¹⁹¹ U trećem tomu *Kapitala* Marx analizira izveštaje parlamenta o bankarskom sistemu od 1857. i 1858. i kritikuje u njima sadržane teorije o novcu i kapitalu. (Vidi u 23. tomu ovog izdanja, V odeljak.) 136
- ¹⁹² Marx ovde očigledno ne misli na Veneru, nego na Mars. Pošto zakon Daniela Kirkwoda tretira odnos između mase (jednaka veličini gravitacionog polja) i broja okreta oko sopstvene ose planete na putanji oko Sunca, Marx je uzeo najtežu i najlakšu planetu kao primere, da bi demonstrirao ovaj zakon. Pri tom je izbor najlakše planete kao protivprimer Jupiteru utoliko komplikovan, što Merkur zbog svoje vezane rotacije ovde ne dolazi u obzir, a Venerina rotacija ni do danas nije tačno poznata. Osim toga, Venera je oko osam puta teža od Marsa. Marx je, dakle, ovde mogao imati na umu samo Mars, koji kao najlakša planeta (osim Merkura) ima i najsporiji dosad poznatu rotaciju. 138
- ¹⁹³ Od 20. oktobra do 3. novembra 1865. Marx je boravio kod Engelsa u Mančesteru. 141 154 450 453
- ¹⁹⁴ *Priloženo pismo* — reč je o pismu berlinskih radnika Theodora Metznera, Siegfrieda Meyera i Augusta Vogta. Sva trojica bili su članovi berlinske podružnice Opšteg nemačkog radničkog saveza, koje je Wilhelm Liebknecht upoznao s naukom Marxa i Engelsa. Posle proterivanja Liebknechta iz Berlina u leto 1865. oni su i dalje održavali vezu s njim i svojim pismom od 13. novembra 1865. počeli su prepisku i s Marxom. U svom pismu obavestavali su Marxa o radničkom pokretu u Nemačkoj i o rascepu u ONRS. Molili su Marxa da dođe u Berlin, te su s tim u vezi pisali: «Mislimo sad da je potrebna centralizacija radničke partije u Nemačkoj i nadamo se da ćete Vi, poštovani gospodine, svojim ličnim pojavljivanjem kod nas uputiti i podržati bolje snage. Jer u Berlinu . . . od odlaska Liebknechtovog, koji je izvrsno umeo da probudi revolucionarne misli, nema dovoljno intelektualnih snaga. S kakvim snažnim poštovanjem, čak i rdavi elementi partije, koji se na kraju krajeva ipak ne mogu lišiti nauke, izgovaraju Vaše ime, ne treba ni dokazivati.» 144 145 146 450 454
- ¹⁹⁵ U oktobru 1865. na Jamajci, britanskoj krunskoj koloniji u zapadnoj Indiji, izbio je masovni ustanak crnačkog stanovništva. Formalno je, doduše, ropstvo na tom ostrvu bilo ukinuto 1833, ali su engleski kolonisti i dalje strahovito eksploatisali crnačko stanovništvo. Guverner Jamajke Edward John Eyre ugušio je ustanak u krvi. Oko 2000 crnaca je obešeno, streljano ili umoreno bičevanjem, mnoga sela su pretvorena u pepeo i razorena su. Eyre-ove svireposti izazvale su snažan protest u britanskoj javnosti, tako da je engleska vlada bila prinuđena da povuče Eyre-a sa njegovog položaja. 145 148
- ¹⁹⁶ Wilhelm Liebknecht pisao je Marxu oko 16. novembra 1865. i molio da bude izvešten kada će izići *Kapital*. Izrazio je spremnost da Engelsove recenzije prvog toma tog dela plasira u više nemačkih novina. 146
- ¹⁹⁷ Amnestija koja je u Pruskoj objavljena 12. januara 1861. povodom stupanja na presto Wilhelma I, dopuštala je političkim emigrantima nesmetan povratak na prusku državnu teritoriju. Za vreme svog boravka u Berlinu u proleće 1861. Marx je preduzeo korake da ponovo dobije svoje prusko državljanstvo. Njegovu molbu pruske vlasti su odbile. (Vidi u 18. tomu ovog izdanja, str. 459 do 471.) 146 423 450
- ¹⁹⁸ Paul Stumpf iz Majnce obavestio je Marxa opširnim pismom 9. oktobra 1865. o demokratskom pokretu u južnoj Nemačkoj. 146
- ¹⁹⁹ *Londonška konferencija* Medunarodnog udruženja radnika održana je od 25. do 29. septembra 1865. U njoj su učestvovali, osim predstavnika Centralnog veća, i delegati rukovodećih komiteta iz Francuske, Švajcarske i Belgije. Nemačku su zastupali Marx kao dopisni sekretar Centralnog veća i Johann Philipp Becker, koji je osim švajcarskog mandata imao i mandat solingenske opozicione podružnice Opšteg nemačkog radničkog saveza (mandat br. 24).

Konferencija je prihvatila izveštaj Centralnog veća i potvrdila njegov finansijski izveštaj i dnevni red prvog kongresa, koji je sazvan za 1866. u Ženevi. Marx je uspeo da uprkos otporu prudonista u dnevni red kongresa bude uključen zahtev za ponovnim uspostavljanjem nezavisnosti Poljske. Londonska konferencija, čijim je pripremama i održavanjem rukovodio Marx, bila je od velikog značaja za organizaciono i političko učvršćenje MUR.

Izveštaj francuskih delegata o Londonskoj konferenciji objavljen je u listovima «L'Opinion nationale», od 8. oktobra 1865, «L'Avenir national», od 12. oktobra 1865. i «Le Siècle», od 14. oktobra 1865. 147 442 450 453

- ²⁰⁰ Izveštaj o sednici Centralnog veća od 14. novembra 1865, koji je sastavio Peter Fox, objavljen je u listu «The Workman's Advocate», od 18. novembra 1865. Na ovoj sednici Eugène Dupont, dopisni sekretar za Francusku, pročitao je predgovor poznatog francuskog istoričara i člana Međunarodnog udruženja radnika Henri Martina za izveštaj francuskih delegata o Londonskoj konferenciji, koji je štampan 14. oktobra 1865. u listu «Le Siècle». Henri Martin je u svom predgovoru veličao MUR, njegovu prvu konferenciju, kao i program kongresa, zakazanog za 1866. On je ukazao na značajna socijalna pitanja tog programa i istakao naročito 9. tačku programa: «*Neophodnost odstranjivanja moskovskog uticaja u Evropi* ostvarivanjem prava nacija na samoopredeljenje i restauracijom Poljske na demokratskoj i socijalističkoj osnovi.» (Vidi u 30. tomu ovog izdanja.) Protiv ove tačke istupili su u toku i posle Konferencije prudonisti Henri Tolain i E. Fribourg, koji su hteli da proletarijat drže daleko od svake političke delatnosti. 147 451

- ²⁰¹ Uvodni članak lista «The Times», od 20. novembra 1865. 147

- ²⁰² Pedesetih i šezdesetih godina došlo je u Irskoj do agrarnog preokreta. Ogroman broj sitnih zemljoradničkih gazdinstava bio je potisnut od strane krupnih stočarskih gazdinstava. Pošto je irska industrija bila mala i zaostala, stotine hiljada irskih seljaka-zakupaca moralo se iseliti, najviše u Severnu Ameriku. U pozadini ovakvog razvoja obrazovana je 1857. među Ircima u SAD, a kasnije i u Irskoj, tajna organizacija fenijanaca, Irsko republikansko bratstvo ili Bratstvo fenijanaca. Njcn cilj je bio uspostavljanje nezavisne Republike Irske. Objektivno fenijanci su zastupali interese irskog seljaštva, po svom socijalnom sastavu oni su pripadali pretežno seljacima, gradskoj sitnoj buržoaziji i demokratski raspoloženoj inteligenciji. Marx i Engels su ne jednom ukazivali na slabosti pokreta fenijanaca i kritikovali su ga zbog njegove zavereničke taktike i sektaških i buržoasko-nacionalističkih grešaka; oni su, međutim, cenili revolucionarni karakter ovog pokreta i težili su da ga usmere na put masovne borbe i zajedničkih akcija sa engleskom radničkom klasom. U septembru 1865, po nalogu engleske vlade uhapšeni su mnogi rukovodioci fenijanaca (Clarke Luby, O'Leary, Jeremiah O'Donovan Rossa i drugi) i zabranjeni njihovi listovi. Zakon habeas corpus, prema kome je svaki nalog za hapšenje morao da bude motivisan a uhapšeni da bude u kratkom roku izveden pred sud ili oslobođen, bio je ukinut, a zatočnici su strahovito zlostavljani. Centralno, odnosno Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika javno je istupalo u odbranu uhapšenih i protestovalo protiv terora engleske vlade. U mnogim člancima i govorima Marx i Engels, kao i Marxova kći Jenny, razotkrivali su brutalnu kolonijalnu politiku engleske vlade u Irskoj. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 329 - 333, 366 - 376, 455 - 456, 471 - 475 i 479 - 497.) 147 523

- ²⁰³ Ovdje pomenute podatke Marx je naveo u trećoj glavi prvog izdanja prvog toma *Kapitala*. U drugom izdanju ovi podaci su precizirani (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 196 - 198). 147

- ²⁰⁴ Dvadeset četvrtog novembra 1865. J. B. von Schweitzer bio je zbog prestupa u vezi sa štampom osuđen na kaznu zatvora od jedne godine i smesta je zatvoren. 9. maja 1866. pušten je iz zatvora pre isteka kazne iz «zdravstvenih razloga». 148

- ²⁰⁵ Dvanaestog decembra 1865. Liga za reformu priredila je u *St. Martin's Hall-u* masovni miting. Pripremnom komitetu pripadali su članovi Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika George Odger, John B. Leno, John Longmaid, William Dell, William Stainsby, George Howell i Robert Hartwell. Pretežni deo članova bili su radnici, članovi tredjuniona. Predsedavajući Centralnog veća Odger podvrgao je u svom govoru oštroj kritici razne buržoaske projekte za izbornu reformu i zahtevao davanje opšteg prava glasa, tj. prava glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo. Učesnici mitinga jednodušno su odobrili rezoluciju koju je predložila Liga za reformu, kao i peticiju parlamentu. Ovaj miting je bio značajan događaj u pokretu engleskih radnika za pravo glasa. «The Times» je o njemu izvestio 13. i 14. decembra 1865. 151 454 456
- ²⁰⁶ «*Der Vorbote*» — mesečni časopis, koji je izlazio u Ženevi od januara 1866. do decembra 1871, najpre s podnaslovom «Organ Međunarodnog udruženja radnika», a od januara 1867. «Centralni organ Sekcijske grupe nemačkog jezika Međunarodnog udruženja radnika». Odgovorni urednik i autor najvećeg broja članaka tog lista bio je Johann Philipp Becker, koji je organizovao i rasturanje. Časopis je redovno publikovao dokumente MUR, objavljivao zapisnike sa kongresa Udruženja, obavestavao o delatnosti sekcija i razvoju radničkog pokreta u mnogim evropskim zemljama i SAD. Sledio je, uopšte uzev, liniju Marxa i Generalnog veća. Ovaj list, koji je 1867. izlazio u 1300 primeraka, širen je pre svega u Švajcarskoj i Nemačkoj, ali ilegalno i u Austriji i Mađarskoj. Osim toga čitali su ga nemački radnici u Parizu, Londonu, Njujorku, Čikagu i drugim gradovima Evrope i Amerike. Širenje časopisa «*Der Vorbote*» bilo je važno područje aktivnosti sekcija, koje su se priključile Ženevskom centralnom komitetu, kojim je rukovodio Johann Philipp Becker; i mesnim sekcijama u Nemačkoj «*Der Vorbote*» je služio kao važno sredstvo za agitaciju. 151
- ²⁰⁷ Reč je o pismu bez datuma, koje je Wilhelm Liebknecht napisao na engleskom jeziku najverovatnije 23 - 24. decembra 1865. On je u njemu saopštio da će od 2. januara 1866. boraviti u Lajpcigu, Bayrische StraÙe 10. 152
- ²⁰⁸ 20. decembra 1865. pisao je Ludwig Kugelmann Marxu. Saopštio mu je zašto tako dugo nije pisao i zašto tek sada odgovara na Marxovo pismo od 23. februara 1865 (vidi u ovom tomu, str. 420 - 423). Istovremeno je obavestio o svojim naporima da u Nemačkoj agituje za Međunarodno udruženje radnika i molio je Marxa za članske karte MUR za sebe i Theodora Heinricha Menkea u Hamburgu. 152
- ²⁰⁹ U decembru 1865. i januaru 1866. došlo je u Francuskoj do studentskih nemira, zato što su učesnici Međunarodnog studentskog kongresa u Liježu oktobra 1865, koji su izrazili protest revolucionarne omladine protiv režima Drugog carstva, bili isključeni sa visokih škola u Parizu. Francuskoj studentskoj delegaciji pripadali su, pored ostalih, Paul Lafargue, Charles Longuet i Charles-Victor Jaclard. 152 156 231 455 479
- ²¹⁰ Reč je o oružanoj intervenciji Francuske u Meksiku, koja je započeta decembra 1861. uz prvobitno učešće Engleske i Španije, s ciljem svrgavanja progresivne vlade Benita Juárezea i pretvaranja Meksičke republike u koloniju evropskih velikih sila. Intervencionisti su nameravali da teritoriju Meksika iskoriste kao pristupni teren za intervenciju u američkom građanskom ratu u korist robovlasničkih država Juga. Meksički narod pokazao je veliku istrajnost i hrabrost u borbi protiv francuskih kolonizatora i iznudio je marta 1867. povlačenje intervencionista. 152 156 251 334
- ²¹¹ *Lower Empire* — u istorijskoj literaturi naziv za Vizantijsku imperiju; postao je potopni pojam za državu u propadanju i pred slomom. Marx i Engels su ga često upotrebljavali za Drugo carstvo. 152
- ²¹² Ovaj fragment, koji je nazvao dodatkom, Marx je verovatno priložio nekom drugom pismu upućenom Engelsu. 154

- ²¹³ Engels misli na anonimnu brošuru «Istorija Socijaldemokratske partije u Nemačkoj od smrti Ferdinanda Lassalle-a», izdatoj 1865. u Berlinu. Njen autor bio je progressista Eugen Richter. 156
- ²¹⁴ Augsburške «Allgemeine Zeitung», od 1. januara 1866, objavile su najavu izlaska iz štampe rada Franza Hermanna Schulze-Delitzscha «Ukidanje poslovnog rizika od strane gospodina Lassalle-a. Novo poglavlje nemačkog radničkog katehizma». Taj rad bio je odgovor na Lassalle-ovu knjigu «Gospodin Bastiat-Schulze von Delitzsch, ekonomski Julian, ili: Kapital i rad». 156
- ²¹⁵ Trećeg januara 1866. održao je John Bright na jednom mitingu u Ročdejlu govor o izornoj reformi. 4. januara «The Times» je obavestio o tome. 156
- ²¹⁶ *Francuska sekcija* Međunarodnog udruženja radnika u Londonu osnovana je u jesen 1865. Njoj su, pored proleterskih članova, kao što su Eugène Dupont, Georg Jung, Paul Lafargue i drugi — pripadali sitnoburžoaski emigranti kao Victor-P. Le Lubez i kasnije Félix Pyat. U leto 1868, kad se Generalno veće moralo ograditi od avanturističkog i provokatorskog istupanja Pyat-a, predstavnici članova-proletera napustili su sekciju. U maju 1870. Generalno veće se zvanično odreklo Francuske sekcije. 158
- ²¹⁷ Šesnaestog i 18. decembra 1865. pojavili su se u listu «L'Echo de Verviers» klevetnički anonimni članci. U njima je klevetano Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika i davala izvitoperena slika Londonske konferencije. Njihov autor je bio sitnoburžoaski republikanac Pierre Vésinier, koji je živeo u Belgiji kao emigrant i tu bio glasnogovornik sitnoburžoaskih elemenata Londonske francuske sekcije MUR (vidi napomenu 216). 26. decembra 1865. kao i 2. i 9. januara 1866. u Centralnom veću se diskutovalo o Vésinier-ovim napadima. 9. januara Centralno veće je, na Marxov predlog, odlučilo da Vésinier-a isključi iz Veća, ukoliko svoje optužbe ne bude mogao da dokaže činjenicama. U ime Centralnog veća Hermann Jung je napisao odgovor «Uredniku lista „L'Echo de Verviers“, koji je redigovao Marx. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 422 - 429.) 1866. Vésinier je isključen po odluci Briselskog kongresa MUR.
- Nacrt budućeg statuta*, koji je pomenuo Marx, a koji je potekao od nekih sitnoburžoaskih snaga Francuske sekcije u Londonu i čiji je autor Victor-P. Le Lubez, objavljen je 27. decembra 1865. u listu «L'Echo de Verviers». On je odbicao vodeću ulogu Centralnom veću i ograničavao njegove kompetencije na čisto tehničke funkcije informisanja i statistike. 158 159 183
- ²¹⁸ Hector Denis, «La question polonaise et la démocratie». U «La Tribune du Peuple», Brisel, mart do juna 1864. 158 162
- ²¹⁹ Po Marxovom savetu Engels je od kraja januara do 16. aprila 1866. pisao svoju seriju članaka *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 125 - 132.) Ta serija članaka ostala je nedovršena, čemu je verovatno uzrok to što je «The Commonwealth», koji ju je objavljivao, od maja 1866. sve više potpadao pod uticaj radikalne buržoazije. (Vidi u ovom tomu, str. 208 i 211 - 212.) 158
- ²²⁰ Drugog januara 1866. obratio se austrijski novinar Arnold Hilberg Marxu i zamolio ga za saradnju u planiranoj «Internacionalnoj Reviji». Kako proizlazi iz drugog Hilbergovog pisma Marxu, od 18. januara 1866, Marx mu je 15. januara odgovorio potvrdno. Ovo Marxovo pismo, koliko znamo, nije do sada pronađeno. 159 169
- ²²¹ Upućivanje na 9. tačku dnevnog reda Londonske konferencije (25 - 29. septembar 1865) «Moskovska opasnost za Evropu i restauracija nezavisne i jedinstvene Poljske» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 421). 159
- ²²² Skup povodom treće godišnjice poljskog ustanka 1863. održan je 22. januara 1866. u londonskom St. Martin's Hall-u pod predsedništvom poznatog poljskog demokrate Ludwika Oborskog. Kako je pisao «Głos Wolny», organ demokratskog krila

poljskih emigranata, skup je sazvan na inicijativu Međunarodnog udruženja radnika i poljske emigracije u Londonu. Jednoglasno je usvojena rezolucija, koju je predložio Peter Fox a podržao Marx, i u kojoj se izražava solidarnost radničke klase i demokratskih krugova Engleske i drugih zemalja sa nacionalnom oslobodilačkom borbom Poljske.

Izveštaj o tom skupu objavljen je u listu »The Workman's Advocate«, od 27. januara i u listu »Glos Wolny«, od 31. januara, te u listu »The Bee-Hive Newspaper«, od 3. februara 1866. 161

- ²²³ Očigledno se mislilo na knjigu »L'Anti-Proudhon« od Denis-a (de Châteaugirona), koja je izašla 1860. u Renu. To je bila polemika s Proudhonom delom »De la justice dans la révolution et dans l'église«, koja je 1858. objavljena u Parizu u tri toma. 161
- ²²⁴ U pitanju je glavni predstavnik sensimonističke škole Barthélemy-Prosper Enfantin, koja su zvali i »Père Enfantin«, što je ovde upotrebljeno kao igra rečima, pošto »père enfantin« na francuskom znači i »detinjasti infantiлни otac«. 161
- ²²⁵ »Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department«, »Children's employment commission. Report (I - IV) of the commissioners« i »Public Health. Reports of the medical officer of the Privy Council«. 163
- ²²⁶ »The Workman's Advocate« — Londonski radnički nedeljni list; od septembra 1865. zvanični organ Centralnog, odnosno Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (vidi i napomenu 169). Pored drugih članova Centralnog veća i Marx je pripadao direktorijumu lista. U februaru 1866. list je reorganizovan i promenio je ime u »The Commonwealth«. Marx je uspeo da Johann George Eccarius bude postavljen za urednika. Međutim, oportunističkim vodima tređjuniona pošlo je za rukom da potisnu uticaj Marxovih pristalica i da u aprilu 1866. postavje za glavnog urednika George-a Odgera. Od septembra list je potpao pod uticaj radikalne buržoazije. U julu 1867. ona je obustavila izlaženje lista. 164 450 545
- ²²⁷ John Watts, »Trade societies and strikes: their good and evil influences on the members of Trades Unions, and on society at large. Machinery: its influences on work and wages, and co-operative societies, productive and distributive, past, present, and future.« Manchester (1865). (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 484. i 487. beleška 45 i 51.) 164
- ²²⁸ Iz pisma, koje je Wilhelm Liebknecht pisao Marxu 18. januara 1866. vidi se da je J. B. von Hofstetten molio da Liebknecht, a ako je moguće i Marx i Engels, ponovo prihvate saradnju u listu »Der Social-Demokrat«. Liebknecht je pisao da Hofstetenu nije pružio nikakvu nadu, ali je tražio da se razmotri ne bi li ipak trebalo list iskoristiti za propagiranje ciljeva Međunarodnog udruženja radnika. 164
- ²²⁹ U zaglavlju ovog pisma nalazi se pečat s tekstom: Albert Club Manchester. 165
- ²³⁰ Dvadeset devetog januara 1866. pruski Vrhovni sud doneo je odluku o otvaranju istrage protiv poslanika Karla Twestena i Frenzela zbog ranijih govora u skupštini, pošto su prva i druga instanca odbile predlog državnog tužioca za podizanje optužnice. Do odbijanja je došlo zato što po ustavu poslanici ne mogu biti sudski gonjeni zbog govora u skupštini. Nastao je dugotrajan proces pred berlinskim gradskim sudom, koji je okončan faktičkim oslobađanjem optuženih. (Vidi i napomenu 305.) 165
- ²³¹ Teoriju zemljišne rente izlaže Marx u šestoj glavi svog rukopisa za treću knjigu *Kapitala*. Objavljena je kao šesti odeljak »Pretvaranja ekstraprofita u zemljišnu rentu« u trećem tomu *Kapitala* koji je izdao Engels. (Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 520 - 675). 167

- ²³² *Sistem smena (shifting system, Relaisystem)* — sistem rada koji su primenjivali engleski fabrikanti da bi izbegli zakonska ograničenja radnog vremena za decu i mladež. Pri tom su ista deca i mladež posle nekoliko sati rada istog dana odvođeni u drugo odeljenje ili drugu fabriku. Tako su obmanjivani fabrički inspektori. Ukupan radni dan na taj način nije bio kraći, već često čak duži nego pre usvajanja zakona o ograničenju radnog dana. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 251 - 263.) 167
- ²³³ Šestog januara 1866. preštampano je «The Workman's Advocate» u ime Centralnog veća u listu «Cork Daily Herald» objavljen apel «The State prisoners. An appeal to the women of Ireland». U njemu su supruge uhapšenih fenijanaca Jeremiah-a O'Donovana Rosse i Clarke-a Lubyja pozivale žene Irske na skup u korist osuđenih fenijanaca (vidi napomenu 202).
- Na sednici Centralnog veća od 16. januara 1866. Marx je saopštio da je gospoda O'Donovan Rossa pisala Peteru Foxu i zahvalila se za objavljivanje apela. Istovremeno ona je izrazila svoje priznanje Peteru Foxu za tri članka o irskom pitanju. Članci «The British coup d'état in Ireland», «The influence of Irish national feeling upon the relations between Great Britain and the United States» i «The Irish difficulty, continued» izašli su 14, 21. i 28. oktobra 1865. u listu «The Workman's Advocate». 168
- ²³⁴ U januaru-februaru 1866. na sednicama pruskog doma poslanika jasno je izbila na videlo opozicija većine progresističke partije protiv politike Bismarckove vlade. Dom je osudio odluku Vrhovnog suda (vidi napomenu 230). Zatražio je da se odluka vlade o sjedinjenju vojvodstva Luksemburg sa pruskom krunom proglasi bespravnom dok ne usledi saglasnost Landtaga; osudio je zabranu Bismarckove vlade da se održi svečanost pristalica reforme u Kelnu (vidi napomenu 164). Komisije Doma izjasnile su se protiv povišenja vojnog budžeta za 1866. i predložile da se ispita pravovaljanost ugovora sklopljenog s Kelnsko-mindenskim železničkim društvom (vidi napomenu 181).
- Dvadeset drugog februara Bismarck je dao da se Domu poslanika saopšti kraljevska naredba po kojoj se oba doma Landtaga zatvaraju 23. februara 1866. i sednice istih odlazu do kraja zasedanja. 9. maja Dom poslanika je raspušten. 169
- ²³⁵ Engels je boravio od 14. do 18. februara kod Marxa u Londonu. 170
- ²³⁶ *Klein-Zaches, genannt Zimmober* — bajka od E. T. A. Hoffmanna. 170 171 173
- ²³⁷ Članak Petera Foxa «The Irish question» izašao je 10. i 17. februara 1866. u listu «The Commonwealth». 170
- ²³⁸ Očigledno se odnosi na Justusa von Liebiga, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*. U dva dela. Braunšvajg, 1862. 172
- ²³⁹ Radi istraživanja događaja koji su se odigrali u vezi s ugušenjem masovnog ustanka crnačkog stanovništva na Jamajci (vidi napomenu 195) obrazovana je parlamentarna komisija. Ona je osudila srove postupke engleskih trupa prema ustanicima. «The Times», koji je u početku bio na strani kolonijalnih gospodara, morao je konačno da uzme u obzir javno mnjenje, te je 3. i 5. marta 1866. objavio uvodni članak i izveštaje svog dopisnika u kojima su žigosane bestijalnosti koje su «počinili ljudi u engleskim uniformama». 176
- ²⁴⁰ Vest o ostavci Johna Russella bila je preuranjena. Russellova vlada povukla se tek u junu 1866. pošto je propao Gladstone-ov predlog zakona o reformi (vidi napomenu 247). 176
- ²⁴¹ O ugovoru između Bismarckove vlade i direkcije Kelnsko-mindenskog železničkog društva (vidi napomenu 181) raspravljala je 21. februara 1866. komisija pruskog Doma poslanika. Ona je ugovor označila «neustavnim i ništavnim». Pošto je Dom poslanika bio zatvoren pre vremena (vidi napomenu 234), to nije mogao da zauzme

- stav o ovom pitanju. Uskoro potom pojavila se izjava o poništenju ugovora, koja je navodno potekla od direkcije akcionarskog društva. Međutim, 28. februara 1866. ova je demantovala tu glasinu. 176
- ²⁴² Osmog marta 1866. Ferdinand Freiligrath pisao je Engelsu: »Marx je, eto, opet bolestan. Bojim se da noćnim radom suviše zlostavlja svoju prirodu. Godinu dana na selu bila bi, mislim, pravi lek za njega; razume se, uz intenzivne šetnje i blagovremeni počinak. Neće mi se dopasti da se ovi bolni potkožnjaci uvek iznova pojavljuju.« 178
- ²⁴³ U broju 18 Bouverie Street, Fleet Street, održavane su od januara 1866. do 25. juna 1867. sednice Centralnog, odnosno Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. 179
- ²⁴⁴ U januaru 1858. italijanski patriota Felice Orsini izvršio je atentat na Napoleona III zato što se ovaj nije pridržavao svoje zakletve, koju je dao 1831, prilikom ustanka karbonara u Romani, da će se boriti za oslobođenje Italije. Atentat nije uspeo. Orsini je uhapšen i izveden pred sud. Nakon hapšenja Orsinija karbonari su opomenuli Napoleona da će atentati biti ponavljani sve dok ne uspeju, ako on dopusti da se Orsini pogubi. Kad je Orsini ipak u martu 1858. bio pogubljen, vrhovna Venta karbonara osudila je Napoleona na smrt i to mu stavila do znanja. 180 465
- ²⁴⁵ Od 15. marta do oko 10. aprila 1866. Marx je proveo na oporavku u Margejtu. 181 197 462 474
- ²⁴⁶ Devetog januara 1866. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika ovlastilo je Hermanna Junga da napiše odgovor na klevetnički članak Pierre-a Vésiniera-a (vidi napomenu 217), objavljen u listu »L'Écho de Verviers«. Jungov odgovor pojavio se 20. februara 1866. u istom listu. Protiv Jungovog članka ustali su pristalice Giuseppe-a Mazzinija i sitnoburžoaski republikanci Francuske sekcije MUR u Londonu na sednici Centralnog veća od 6. marta 1866. Pošto Marx nije bio prisutan, oni su uspeali da obezbede podršku reformističkih vođa tred-juniona George-a Odgera, George-a Howella, Williama R. Cremera i drugih. Donet je zaključak u kome je u ime Centralnog veća Vésinier-u i njegovim prijateljima dato izvinjenje. Na sednici se pojavio i Luigi Wolff, Mazzinijev pristalica, koji je u proleće 1865. bio isključen iz Centralnog veća, te je zajedno sa Victorom P.-Le Lubezom napao Jungov članak i time i ranije zaključke Veća. Wolff se drznuo dotle da Mazzinija označi autorom statuta MUR.
- Desetog marta 1866. kod Marxa je održan sastanak dopisnih sekretara za zemlje Kontinenta. Oni su ovlastili Marxa da u Centralnom veću istupi protiv zaključaka od 6. marta. Na sednici Veća od 13. marta Marx je pobio tvrdnju Luigija Wolffa i uspeo da se zaključak od 6. marta proglasi nevažećim. Na sednici Veća 17. aprila 1866. Marx je ponovo morao da odbija Wolffove napade na Jungov članak. 183 215
- ²⁴⁷ Početkom 1866. počeli su buržoaski elementi u predsedništvu Lige za reformu (vidi napomenu 114) da odnose prevagu. To je u velikoj meri bila posledica držanja niza britanskih članova Centralnog veća, čije su oportunističke tendencije početkom 1866. u vreme kad je Marx tokom više meseci mogao da uzme neznatnog učešća u radu Centralnog veća, izbile u prvi plan, što nije prošlo bez odraza na Ligu. Meseci od januara do juna 1866. bili su period kada je većina vodećih funkcionera Lige za reformu postepeno prelazila na kompromise s liberalnom buržoazijom.

Dvanaestog marta 1866. ministar finansija Gladstone, koji je 1865. preuzeo vodstvo u Liberalnoj stranki, podneo je liberalnoj vladi Russell-a u Donjem domu nacrt zakona (Bill) o izbornoj reformi. Nacrt je predviđao samo vrlo neznatno snižavanje izbornog cenzusa. Samo mali deo radnika dobio bi pravo glasa. Nacrt je zaostajao ne samo za household suffrage (pravo glasa za kućevlasnike i zakupce kuća),

nego i za svim predlozima koje su liberalne vlade podnele od 1848. Došlo je do žestokih rasprava u predsedništvu Lige za reformu. Za kompromisnu rezoluciju, koju je predložio George Odger, u kojoj je stajalo da predsedništvo insistira na manhood suffrage (pravo glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo) i protestuje protiv nezadovoljavajućih odredbi nacrtu zakona, ali smatra svojom dužnošću da podrži vladu, kako bi nacrt postao zakon, glasali su svi prisutni osim 5 osoba; među onima koji su glasali za rezoluciju bili su i George Howell i William R. Cremer.

Predsedništvu nije pošlo za rukom da za to oduševi radničke mase. Uticaj Lige je opao. 187 190 484

- ²⁴⁸ U proleće 1866. povećala se zategnutost između Pruske i Austrije. Bismarck je sistematski pripremao rat protiv Austrije za konačnu prevlast Pruske u Nemačkoj. Kao izgovor uzео je antipruski pokret u Holštajnu, koji je austrijska vlast tolerisala. Početkom 1866. Bismarck je u jednoj izjavi zahtevao suzbijanje antipruske agitacije u Holštajnu, jer će Pruska u suprotnom morati da zadrži pravo na «slobodu delovanja». Austrijska vlada odbacila je ovu pretnju u noti od 7. februara 1866. 16. marta obratila se potajno nizu nemačkih država s predlogom da se pitanje Šlezviga i Holštajna iznese pred Bundestag i da, u slučaju da Pruska dopusti da dođe do otvorenog raskida, jedan deo trupa stave u stanje pripravnosti. Bismarck je nakon toga optužio Austriju za pripremanje rata i 24. marta uputio je nemačkim državama notu u kojoj je izjavio da je Pruska zbog postupaka Austrije prinuđena da preduzme odbrambene mere. On je upitao odgovarajuće države u kojoj meri Pruska može računati na njihovu podršku ukoliko bude izložena prepadu od strane Austrije ili zbog austrijskih pretnji bude prisiljena da otpočne rat.

U pripremanju rata protiv Austrije Bismarck je preduzeo sve da bi pridobio saveznike i razbio protivnički front u Nemačkoj. Tom cilju poslužilo je i njegovo demagoško prihvatanje zahteva za stvaranjem nemačkog parlamenta na osnovi opšteg, jednakog i neposrednog glasanja. 9. aprila 1866. dan nakon potpisivanja saveza sa Italijom (vidi napomenu 50), udesio je Bismarck da se u Bundestagu podnese takav predlog. 187 190 191 193.

- ²⁴⁹ U *Olomoucu* je održan 29. novembra 1850. sastanak predsednika pruske vlade Otta Theodora von Manteuffela s predsednikom austrijske vlade knezom Felixom zu Schwarzenbergom. Rezultat je bio da se Pruska pod uticajem ruskog cara i Austrije morala odreći ostvarivanja svojih hegemonističkih težnji u Nemačkoj, morala je povući mobilizaciju svoje armije i pristati na ponovno uspostavljanje Nemačkog saveza. Ugovor u *Olomoucu* predstavljao je diplomatski poraz Pruske. 187

- ²⁵⁰ Pod pritiskom reakcionarnih bojara i s njima povezanog dela buržoazije morao je u februaru 1866. da se odrekne prestola *Jon Cuza*, vladar rumunske nacionalne države, nastale 1862. ujedinjavanjem kneževina Moldavije i Vlaške. Cuza je, protiv volje reakcionarnih krugova, pod pritiskom narodnih masa sproveо agrarnu reformu i druge buržoaske reforme. Pad Cuze usledio je s blagoslovom Rusije i Francuske i uz podršku Pruske. U aprilu 1866. na presto je postavljen princ Karl von Hohenzollern-Sigmaringen, rođak kralja Pruske. Politika novog vladara bila je usmerena na potčinjavanje Rumunije političkim i privrednim interesima Nemačke. 190 191

- ²⁵¹ Na konferenciji Medunarodnog udruženja radnika u Londonu u septembru 1865 (vidi napomenu 199) odlučeno je da se prvi kongres MUR sazove za maj 1866. u Ženevi. Kasnije je Centralno veće MUR sproveо anketu o pomeranju termina. Sve sekcije, izuzev Pariske, saglasile su se s tim. Ženevski kongres MUR održan je od 3. do 8. septembra 1866 (vidi napomenu 302). 191 477 484 545

- ²⁵² Pariska sekcija Medunarodnog udruženja radnika izdala je početkom 1866. brošuru «Congrès ouvrier». Ona je, pored ostalog, sadržavala vrlo izvitoperen francuski prevod Privremenog statuta Udruženja; poziv, koji je Pariska sekcija objavila 7. jula 1865, u kome je članovima MUR izložila svoj program za kongres, tada

planiran da se održi u Brislu; izveštaj francuskih delegata o Londonskoj konferenciji 1865 (vidi napomenu 199), kao i program Ženevskog kongresa 1866, koji je potvrdila Londonska konferencija. 192

²⁵³ «Kölnische Zeitung», od 8. aprila 1866, objavile su pod naslovom «Položaj» izveštaj svog praškog specijalnog vojnog dopisnika, od 25. aprila 1866, u kome se izveštavalo o stanju austrijskih ratnih priprema. U izveštaju je, pored ostalog, stajalo da pripreme teku «sporo, vrlo sporo» i da se pukovi na saksonskoj i pruskoj granici nalaze u «najdubljem mirnodopskom stanju». 193

²⁵⁴ «The Times», od 11. aprila 1866. Telegraphic despatches. (Reuter's telegrams.) Austria and Prussia. Berlin, 10. april. 195

²⁵⁵ Bečkim mirom 1864. završen je rat Pruske i Austrije protiv Danske (vidi napomenu 322). Po njegovim odredbama ostali su na snazi Londonski protokoli iz 1852, kojima se utvrđivao redosled prestolonasledstva za Dansku i Šlezvig-Holštajn. Kao naslednik vojvode von Holstein-Gottorpa Karla Petera Ulriha, koji je u Rusiji vladao kao Petar III (1762), car Rusije označen je u Protokolima kao jedan od zakonitih pretendena na danski presto. Pretendenti su se odrekli svojih prava u korist vojvode Christiana von Sonderburg-Glücksburga, koji je proglašen naslednikom kralja Friedricha VII. Na osnovu toga mogao je car ubuduće da istakne svoje polaganje prava na danski presto, u slučaju da se ugasi dinastija Glücksburga. 196.

²⁵⁶ Štrajku krojačkih pomoćnika, koji je izbio krajem marta 1866. u londonskom Vestendu radi povećanja nadnica, poslodavci su hteli da se suprotstave angažovanjem štrajkbrehera sa Kontinenta. To je sprečeno uz podršku Centralnog veća. Štrajkači su dobili povišenje nadnica; putem posebnih štrajkova povišicu su dobili i svi londonski krojači. Londonski sindikat krojača posle toga priključio se u aprilu 1866. Međunarodnom udruženju radnika.

Londonske izradivače žičanih mreža, koji su stupili u štrajk aprila 1866, takođe je uspešno podržalo Centralno veće u njihovoj borbi protiv vrbovanja stranih radnika. Oba štrajka su podigla autoritet MUR kod engleske radničke klase. 197 477

²⁵⁷ *Raselovski settlement* — Ovde je reč o predlogu zakona o izbornoj reformi, koji je Gladstone podneo Russellovoj vladi (vidi napomenu 247). Predlog je naišao na otpor konzervativaca i desnog krila liberala pod vodstvom Roberta Lowe-a. Marx je ove liberale nazvao palmerstonovskim vigovcima zato što je Palmerston, koji je preminuo 1865, bio poslednji značajni vođa starih vigovaca, iz kojih se razvila liberalna partija. Palmerstonovom smrću završen je razvoj ove partije u smislu liberalizma (proces, koji se otegoao decenijama). Russell je, istina, došao umesto Palmerstona za predsednika vlade, ali je vodstvo partije prešlo na Gladstone-a, koji je održavao tesne veze s radikalnim buržujima pod vodstvom Johna Brighta. Držanje konzervativaca i vigovaca bilo je posledica pukog straha od radničke klase, koja je po njih — kako su pretpostavljali — čak i uz neznatno povećanje broja glasača, predviđeno predlogom zakona, mogla postati opasna. Strahovalo se da bi radnici prilikom izbora mogli nastupati baš onako solidarno kao prilikom štrajkačkih akcija prethodne godine. 198

²⁵⁸ Dvadeset šestog marta 1866. izbio je u Edinburgu štrajk krojačkih radnika. Usled londonskih događaja (vidi napomenu 256) poslodavci su bili najpre prisiljeni da odobre povećanje nadnica. Istovremeno su, pak, stali da vrbuju danske i nemačke krojače za štrajkbrehere. Nemački krojački pomoćnici u Londonu su nakon toga obrazovali potkomitet svog krojačkog udruženja, kome su pripadali Friedrich Leßner kao predsednik i Albert Haufe kao sekretar. Potkomitet je odlučio, zajedno sa Međunarodnim udruženjem radnika, da osujeti planove poslodavaca i njihovih agenata u Nemačkoj 1. maja 1866. Centralno veće razmatralo je ovo pitanje. 3. maja Friedrich Leßner i Albert Haufe iscrpno su obavestili Marxa o događajima u Edinburgu,

pošto je on hteo da za nemačku štampu sastavi jedno »Upozorenje«. 4. maja Marx se u ime Centralnog veća ovim »Upozorenjem« obratio (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 133/134) krojačima u Nemačkoj, da ovi ne dolaze kao štrajkbreheri u Englesku. Marx je ovo »Upozorenje« poslao Wilhelmu Liebknechtu radi objavljivanja u novinama. Istovremeno su Leßner i Haufe izdali letak kojim su pozivali nemačke radnike u Londonu da prikupljaju novčane priloge za radnike u štrajku. Radi dalje podrške štrajkačima Centralno veće je uputilo Haufea i N. P. Hansena u Edinburg (vidi u ovom tomu, str. 203), koji su podstakli inostrane radnike na raskidanje ugovora i povratak u domovinu. Podrška Centralnog veća štrajku doprinela je njegovom uspešnom završetku i daljem porastu uticaja MUR u Engleskoj. 199 203 477

- ²⁵⁹ *Adulamiti* — prvobitno iz Biblije uzet naziv za nekoga ko je nezadovoljan postojećim poretkom stvari. U Engleskoj 1866. nadimak koji je John Bright nadenuo desnom krilu liberala, koje se s konzervativcima usprotivilo Gladstone-ovom predlogu zakona o izornoj reformi (vidi napomenu 257) i time dovelo do pada ministarstva Russell-Gladstone. 200
- ²⁶⁰ Sedmog maja 1866. student Ferdinand Cohen, pastorak Karla Blinda, izvršio je atentat na Bismarcka, koji nije uspeo. Cohen je uhapšen i u zatvoru je oduzeo sebi život. 201 202 204
- ²⁶¹ *Žalosna iskustva iz 1859* — poraz Austrije u italijanskom ratu 1859. protiv Francuske i Pijemonta. 202
- ²⁶² Šestog maja 1866. Napoleon III je u govoru na poljoprivrednoj proslavi u Oseru izjavio da se on, kao i većina francuskog naroda, gnuša ugovora iz 1815, koji neki hoće da učine jedinom osnovom spoljne politike. (Vidi »The Times«, od 8. maja 1866.) Iako je pre toga saopštio da će govoriti samo o pitanjima poljoprivrede, Napoleon III je time odgovorio na kritiku koju je Louis-Adolphe Thiers izrekao u Corps législatif o spoljnoj politici Francuske, te je indirektno zahtevao granice iz 1814, Sarsku oblast i utvrđenje Landau. Kritika odluka Bečkog kongresa od 1815. od strane Napoleona III shvaćena je u Pruskoj kao ohrabrenje za nastavljanje Bismarckove politike da reorganizuje Nemački savez, stvoren na osnovu tih istih odluka, ako uredba i putem rata protiv Austrije. 203
- ²⁶³ *Osnovna prava nemačkog naroda* usvojila je krajem 1848. frankfurtska Narodna skupština. Ona su sadržavala, slično francuskoj Deklaraciji o pravima čoveka i građanina, formulaciju osnovnih građanskih sloboda i ušla su kao odeljak u državni ustav od 1849. Osnovna prava nemačkog naroda uzeta su delimično u ustave nemačkih država, ali su u vreme reakcije ponovo ukinuta odlukama Bundestaga 23. avgusta 1851. 204
- ²⁶⁴ Na sednici Centralnog veća 8. maja 1866. Peter Fox je saopštio da će na sledećoj sednici Veća istupiti protiv pasusa iz trećeg članka (Doktrina nacionalnosti primenjena na Poljsku) Engelsove serije članaka *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 130). Kako se vidi iz Marxovog pisma, Fox je to učinio na sednici od 15. maja 1866. Međutim, u zapisniku sa ove sednice nisu zabeleženi ni Foxov govor ni Marxov odgovor. 206
- ²⁶⁵ Ukazivanje na odgovarajuću belešku u listu »The Commonwealth«, od 5. maja 1866. 208
- ²⁶⁶ Dvadesetog maja 1866. »Le Courrier français« objavio je u vezi s pretećom opasnošću od izbijanja rata između Pruske i Austrije »Apel pariskih studenata studentima univerziteta u Nemačkoj i Italiji«. Taj apel je sadržavao mnogo prudonističkog idejnog materijala. 5. juna 1866. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika većalo je o odgovoru na ovaj apel. Ovaj odgovor »Radnici svih naroda studentima Pariza, studentima i omladini svih zemalja« sastavila je Francuska sekcija MUR u Londonu. On je, očigledno u engleskom originalu, odnosno u engleskoj verziji.

koja se nalazila pred Generalnim većem, objavljen u američkim nedeljnim novinama »The Workmen's Advocate«, od 11. avgusta 1866. Francuski prevod pojavio se 10. juna u listu »Le Courier français«. Sadržavao je manje oštrih i udarnih formulacija.

Devetnaestog juna 1866. Marx je u Generalnom veću ponovo kritikovao stav prudonista o nacionalnom pitanju (vidi i stranice 215 - 216 u ovom tomu). 209

- ²⁰⁷ Četvrtog aprila 1866. izvršio je ruski revolucionar Karakozov bezuspešni atentat na Aleksandra II. 209
- ²⁰⁸ Benjamin Disraeli kritikovao je na sednici Donjeg doma 4. juna 1866. delatnost engleskog ministra spoljnih poslova George-a Clarendona. On mu je zamorio zbog suviše popustljivog držanja za vreme Krimskog rata i na Pariskom mirovnom kongresu 1865. 210
- ²⁰⁹ Wilhelm Liebknecht je razvio u Saksonskoj živu agitaciju u predvečerje prusko-austrijskog rata 1866. Prikličenje saksonskih radnika Međunarodnom udruženju radnika bilo je nesumnjivo njegova zasluga. On je, pored ostalog, u junu 1866. na putovanju kroz Saksonsku upoznao šire krugove saksonskih radnika s ciljevima MUR. Na narodnim zborovima, na kojima je bio ogroman broj prisutnih, govorio je o socijalnim zahtevima i političkim zadacima radničke klase. U Kemnicu je od svojih slušalaca, pored ostalog, zahtevao: »... Ne gubite ni trenutka...«, vidite li »kako se Vaša braća i Vaši sapatnici u razvijenijim zemljama bore, sledite pažljivo težnje Međunarodnog udruženja radnika... Organizujte se...«. 212
- ²⁷⁰ Između 19. juna i 5. jula 1866. Engels je napisao svoju seriju članaka »Beleške o ratu u Nemačkoj«. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 135 - 153.) 215 224
- ²⁷¹ Rasprave o prusko-austrijskom ratu 1866. održane su u Centralnom veću 19. i 26. juna, kao i 27. jula 1866. Na sednici 26. juna predložene su tri rezolucije: prva Konstantina Bobczyńskog i Jamesa Cartera, druga Williama R. Cremera i Ralpa Duttona i treća Petera Foxa. Na sednici Veća 17. jula Marx je pre glasanja kritikovao ove rezolucije. Nakon toga su dve rezolucije povučene. U rezoluciji, koju su predložili Cremer i Dutton, osvajački ratovi su, istina, principijelno osuđeni, no nisu formulisani glavni zadaci proletarijata da se mora organizovati za borbu za svoje političko i socijalno oslobođenje. Foxova rezolucija je imala isti nedostatak, a osim toga ništa nije govorila o stavu proletarijata prema ratu. S izvesnim poboljšanjima Centralno veće je zatim jednoglasno prihvatilo rezoluciju koju su predložili Bobczyński i Carter, a koja je glasila: »Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika smatra da je konflikt koji je nastao na Kontinentu — sukob između vlada, te preporučuje radnicima da ostanu neutralni i da zbiju redove da bi iz jedinstva crpili snage koje su potrebne za njihovo socijalno i političko oslobođenje.« 215
- ²⁷² *Phalanstère modèle* — Naziv za utopijsko-socijalističke kolonije, koje je planirao Charles Fourier. 216
- ²⁷³ Odlučujuća bitka u prusko-austrijskom ratu vođena je 3. jula 1866. u blizini sela Sadove kod Keniggreca. Završila se porazom austrijske armije. 217
- ²⁷⁴ Trećeg jula 1866. obavljani su izbori poslanika za pruski Landtag. 217
- ²⁷⁵ U toku Bismarckovih diplomatskih priprema prusko-austrijskog rata obavljani su krajem 1865. razgovori između Bismarcka i Napoleona III i u proleće 1866. između pruskog ambasadora u Parizu grofa Roberta von der Goltza i Napoleona III, u kojima je Bismarck nastojao da obezbedi neutralnost Francuske u ratu koji je pripremala Pruska i da na Napoleona ostavi utisak da će rat u velikoj meri iscrpiti Prusku. Pri tom je u neobaveznoj formi stavio u izgled mogućnost teritorijalnih ustupaka Francuskoj na račun Belgije i Luksemburga, kao i nekih pruskih poseda na Rajni. 217 222

- ²⁷⁵ *Demonstracije londonskih radnika* — Posle izjave o povlačenju liberalne Russellove vlade i saopštenja da će na vlast doći konzervativna vlada Derbyja, došlo je 27. juna i 2. jula 1866. na Trafalgar Square-u u Londonu do snažnih protesnih mitinga, na kojima je ponovo istaknut zahtev za manhood suffrage (pravo glasa za celokupno punoletno muško stanovništvo) (vidi napomenu 114). U martu 1866. Liga za reformu pod uticajem buržoaskih radikala odustala je od ovog zahteva (vidi napomenu 247). Organizatori ovih masovnih demonstracija bili su članovi Centralnog veća. Predsedništvo Lige bilo je prisiljeno da se vrati na svoju staru platformu (manhood suffrage). 218
- ²⁷⁷ *Ferdinand Freiligrath*, «A Westfalian summer song» («Vestfalska letnja pesma». U časopisu: «The Athenaeum», 7. jula 1866. 219
- ²⁷⁸ Šestog jula 1866. vlada Napoleona III podnela je Senatu nacrt odluke po kojoj bi samo Senat imao pravo da veća o promenama ustava. Kršenje ove odredbe od strane štampe bilo bi kažnjeno visokom novčanom kaznom. Član 41. ustava od 1852, koji je trajanje zasedanja Corps législatif utvrđivao na 3 meseca, bio bi ukinut. Odluka je usvojena 14. jula 1866.
- Četrnaestog juna 1866. Jules Favre, jedan od vođa buržoasko-republikanske opozicije u Corps législatif, kritikovao je u toku debate o budžetu za 1867. godinu francusku intervenciju u Meksiku (vidi napomenu 210), koja je progutala ogromne sume. Poslanik Alexandre-Olivier Glais-Bizoin, takode pripadnik opozicije, na istoj sednici branio je parlamentarni sistem. Kad je nabrajao narode koji moraju da trpe pod vladavinom despotizma, pomenuo je i Francuze. Zbog toga ga je predsednik Corps législatif Florian Walewski odmah pozvao na red. 219
- ²⁷⁹ Nakon razbijanja austrijske armije kod Keniggreca (vidi napomenu 273) car Franz Joseph I uputio je 4. jula 1866. depešu Napoleonu III kojom mu je ustupio Veneciju. Pri tom je postavio uslov da Napoleon III mora ovu oblast da preda Italiji. Istovremeno je Franz Joseph I izrazio spremnost da prihvati posredovanje Napoleona III između zaraćenih sila radi ostvarivanja mira. Saglasno mirovnom ugovoru, sklopljenom 3. oktobra 1866. u Beču, Venecija je vraćena Italiji, 219
- ²⁸⁰ Rečju «afrikanci» misli se na lukovicu, koju je Marxova kći Jenny dobila od svog ujaka Johana Carela Jute iz Kapštata. Nekoliko strukova poklonila je Engelsu i tačno mu opisala kako se moraju negovati. 219 222
- ²⁸¹ «Old Bess» ili «Brown Bess» bio je u 18. i početkom 19. veka u engleskoj armiji naziv za pušku nabijaču sa neizolučenom cevi i snabdevenu kremenim zatvaračem. 220
- ²⁸² Aluzija na prevrtljivost i demagogiju pomoću kojih je Pruska pokušavala da sprovede svoju aneksionu politiku. Augsburške «Allgemeine Zeitung», od 7. juna 1866. izvestile su u belešci iz Berlina da je na jednoj izbornoj skupštini konzervativaca pod predsedništvom grofa za Stolberga, koji je Franzu II od Napulja (Franzu Bomba) uručio počasni štit, referent gospodin von Blankenburg govorio u prilog savezu s «revolucijom» u Italiji. 221
- ²⁸³ U prusko-austrijskom ratu 1866. na strani Austrije učestvovala su Saksonska, Bavarska, Virtemberg, Kurhesen, Hesen-Darmštat i manje članice Nemačkog saveza. 221
- ²⁸⁴ *Bonapartin plančić* — misli se na protiv-program Napoleona III, kojim je 11. jula 1866. odgovorio na pruski predlog uslova mira za okončanje prusko-austrijskog sukoba. Da bi osujetio započeto stvaranje jedinstva Nemačke, Napoleon II je preporučio stvaranje južnonemačkog saveza, sličnog nekadašnjem Rajnskom savezu. U tome je video mogućnost ostvarivanja svoje vladarske pretenzije na oblasti na levoj obali Rajne.

Rajnski savez — unija država južne i zapadne Nemačke, koja je oživotvorena u julu 1806. pod protektoratom Napoleona I. Njegova pobjeda nad Austrijom 1805. godine omogućila je Napoleonu I da stvori takav vojnopolitički blok u Nemačkoj. Tom Savezu pripadale su najpre 16, a zatim sve nemačke države osim Pruske i Austrije. Članice Rajnskog saveza bile su vazali napoleonovske Francuske. Savez se raspao 1813. godine nakon poraza Napoleonove armije u Nemačkoj. 223

²⁸⁵ Aluzija na ratove koje je Francuska vodila u 17. i 18. veku protiv Svete rimske imperije nemačke nacije. 223

²⁸⁶ *Bluebooks* (Plave knjige) — opšti naziv publikacija materijala parlamenta i diplomatskih dokumenata Ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, nazvane tako po svojim plavim koricama, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i glavni su zvanični izvor za istoriju privrede i diplomatije.

Ovde je reč o pet izveštaja «Children's employment commission (1862)», koji su objavljeni od 1863. do 1866. Zatim o «Eighth report of the medical officer of the Privy Council», koji je izašao oko 1866. On je u dodatku sadržavao izveštaj Dr Henryja Juliana Huntera o stambenim prilikama radnika, koji je Marx u izvodima dao u 23. glavi prvog toma *Kapitala* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 541 - 630). 224 284 303

²⁸⁷ *malonemački buržoaski plan* — plan za ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske uz isključenje Austrije. 225

²⁸⁸ U svojim pismima od 30. juna 1866. Marxu i 16. jula 1866. Engelsu iz Majnca Paul Stumpf je primetio da je Wilhelm Liebknecht «austrijski» (vidi i napomenu 458). U ovim pismima, kao i u jednom trećem, upućenom Marxu 10. jula, Stumpf je molio za «pravila ponašanja» za političku agitaciju u vezi s prusko-austrijskim ratom. 226 227

²⁸⁹ Za vreme prusko-austrijskog rata Frankfurt n. M. bila je zauzela pruska armija 16. jula 1866. Senat je raspušten, garnizoni i poluvojničke organizacije (dački bataljoni, streljačka zaštita, gimnastička udruženja) razoružani i gradu nametnuta kontribucija od 6 miliona guldena. 19. jula Prusi su povišili kontribuciju na 25 miliona guldena, s rokom plaćanja od 4 dana. Osim toga, zahtevali su od gradonačelnika Karla Fellnera listu najuticajnijih i najimućnijih građana s podacima o njihovoj imovini kao jemstvo da će grad platiti kontribuciju. U noći između 23. i 24. jula Fellner je iz protesta izvršio samoubistvo. 227 247

²⁹⁰ *Eisenhajmska ulica* — ulica u Frankfurtu n. M. u kojoj je od 1816. do 1866. imao svoje sedište nemački Bundestag. 227

²⁹¹ *Praskim slovenskim fanaticima* nazvao je Marx predstavnike liberalne struje češke buržoazije pod vodstvom Frantička Palackog i Pavela Šafarika, koji su se na Slovenskom kongresu u Pragu 2. juna 1848. zauzimali za to da nacionalno pitanje reše putem održavanja i učvršćivanja Habzburške monarhije, njenim pretvaranjem u federaciju ravnopravnih nacionalnosti (teorija austroslovenstva). Oni su se okrenuli protiv revolucionarno-demokratskog pokreta i udružili se s plemstvom i Habzburgovima. Kasnije, nakon poraza Austrije u ratu protiv Pruske i Italije 1866. godine, ponovo se više diskutovalo o idejama za stvaranje federacije. 227

²⁹² Ovde se misli na *Mirovni ugovor u Pragu*, sklopljen 23. avgusta 1866. između Austrije i Pruske, kojim su za težnju ka nacionalnom jedinstvu Nemačke stvoreni isto tako provizorni uslovi kao što je to 7 godina ranije bilo učinjeno *mirom u Vilafranki*. Praskim mirom Austrija je morala da prizna pripajanje Pruskoj sledećih oblasti: Šlezvig-Holštajna, Hanovera, Kurhesena, Nasaua i slobodnog grada Frankfurta n. M. Osim toga morala je da plati kontribuciju i Veneciju da ustupi Italiji. Nemački savez, stvoren 1815. godine na Bečkom kongresu, bio je raspušten i obrazovan je Severnonemački savez pod vodstvom Pruske uz isključenje Austrije.

U *Vilafranki* je 11. jula 1859. bilo sklopljeno primirje između Austrije i Francuske, kojim se završio rat Francuske i Pijemonta protiv Austrije. Lombardija je dodeljena Francuskoj, koja ju je ustupila Pijemontu. Venecija je ostala pod Austrijskom vlašću. Iako su neke tačke preliminarne ugovora ostale mrtvo slovo na papiru, njegovi uslovi poslužili su kao osnova konačnom ugovoru o miru, koji je bio sklopljen 10. novembra 1859. u *Cirihu*. 227

- ²⁹³ Za vreme pokreta za pravo glasa bili su londonski radnici u julu 1866. prinudeni da se bore za to pravo, da održavaju masovne mitinge u parkovima glavnog grada. Za 23. juli Liga za reformu bila je sazvala masovni miting u Hajd-parku, koji je održan uprkos vladinoj zabrani. Došlo je do teških sukoba s policijom, koja je udarila na bespomoćne demonstrante i uhapsila 50 radnika. 24. i 25. jula ponovo su se u okolini Hajd-parka okupile desetine hiljada radnika, među kojima su mnogi bili naoružani. Uveče 24. jula policija i trupe ponovo su nasrnule na demonstrante. U metropoli je de facto proglašeno opsadno stanje. Raspoloženje je bilo vrlo napeto, te je pretio oružani sukob. U toj situaciji vladi su priskočili u pomoć radikali, kojima su u predsedništvu Lige za reformu pružili podršku rukovodioci sindikata. Delegacija Lige za reformu na čelu s Edmondom Bealesom uputila se 25. jula ministru unutrašnjih poslova Spenceru Walpolu. Dogovoreno je da se policija i vojska povuku iz parka, a da se delegati postaraju za to da demonstranti mirno odu kućama. Zbunjenost ministra unutrašnjih poslova bila je tako velika da nije stavio nikakav prigovor na molbu Lige da za 30. juli sazove novi miting u Hajd-parku. Zahtevao je samo da se podnese pismena molba. Međutim, u toku priprema za ovaj miting Walpole je izjavio da nije dao neposrednu dozvolu za zborove u Hajd-parku. Ovoga puta na stranu ministra unutrašnjih poslova stao je Austin Holyoake, član predsedništva Lige za reformu. Holyoake je u listu «The Times» objavio izveštaj o pregovorima s Walpole-om i potkrepio Walpole-ovu tvrdnju da nije dao nikakvu neposrednu dozvolu za miting u Hajd-parku.

O *istanku na Jamajci* vidi napomenu 195. 228

- ²⁹⁴ «*Vivian Grey*» — Misli se na Benjamina Disraelija, autora istoimenog romana. 228
- ²⁹⁵ *intelligentni bajoneti* (baïonettes intelligentes) — izraz koji se pripisuje monarhističkom generalu Changarnier-u. Godine 1849. predsednik Ustavotvorne narodne skupštine, buržoaski republikanac Armand Marrast, obratio se Changarnier-u, vrhovnom zapovedniku celokupne pariske oružane sile, sa zahtevom da se sazovu trupe radi zaštite Narodne skupštine od pretećeg bonapartističkog državnog udara. Changarnier je to odbio i izjavio da ne voli «baïonettes intelligentes», to jest, da ne želi vojnike koji misle i koji dopuštaju da njihovim postupcima rukovode politički motivi. 229
- ²⁹⁶ Pierre Trémaux, *Origine et transformations de l'homme et des autres êtres*. Pariz 1865. prvi deo, str. 402, 420, 421. 232
- ²⁹⁷ Početkom avgusta 1866. francuski ambasador u Berlinu Vincent Benedetti predao je Bismarcku notu u kojoj je Francuska postavila određene zahteve kao cenu za svoju neutralnost u prusko-austrijskom ratu. On je, pored ostalog, zahtevao rajnsku Bavarsku i rajnski Hesen s utvrđenjima Landauom i Mainzom, grad Sarluj, kao i ukidanje prava Pruske na držanje garnizona u tvrdavi Luksemburg. Bismarck, koji pre rata nije imao ništa protiv pretenzija Napoleona III na oblasti na levoj obali Rajne, ukoliko Francuska ostavi slobodan put stvaranju prusko-italijanskog saveza, odbio je 7. avgusta Napoleonove zahteve. Posle pobeđe nad Austrijom Bismarck je promenio svoj stav i računao je na rat s Francuskom. Kako se Francuska u odnosu na Prusku nalazila u slabijem vojnom i političkom položaju, Napoleon III je bio prinudjen da odustane od zahteva postavljenih u ovoj noti. 233 266

- ²⁹⁸ Na ovu Bismarckovu primedbu podsetio je pariski list «Le Monde» 8. avgusta 1866. I Engels je kasnije spominje u svom delu «Uloga sile u istoriji». (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 353 — fusnota.) 234
- ²⁹⁹ Početkom avgusta 1866. Wilhelm Liebknecht, imajući finansijskih sredstava, preuzeo je «Mitteldeutsche Volks-Zeitung», koje su se nalazile pred bankrotstvom. 10. avgusta pisao je Marxu u vezi s tim: «Nizom... srećnih slučajnosti došao sam u posed jednog lista... Šaljem Ti brojeve... i molim Te da nam pomogneš da dodemo do *nekoliko pretplatnika i s vremena na vreme* na vreme za neki članak. Razume se po sebi da *politički* deo mora biti sasvim 'neutralan', najmanji znak opozicije doveo bi do našeg zatvaranja; no što se tiče *socijalnih* pitanja, imamo potpuno slobodan manevarski prostor... Za nekoliko dana biće štampan (stari) Manifest Internacionale» — misli se na *Inauguralnu adresu* — «možda uz ispuštanje rečenice o Pruskoj, koja bi mogla da bude opasna.»
- Pošto je bio pod strogom cenzurom. Liebknecht se u listu, naročito u novoj rubrici «Rad i radnici», koju je uveo, zauzimao za poboljšanje životnog položaja radnika i propagirao ideje Međunarodnog udruženja radnika. 9. 11. i 15. avgusta 1866. on je objavio *Inauguralnu adresu* i 18. avgusta Proglas Centralnog komiteta Sekcijske grupe nemačkog jezika radnicima Nemačke i Švajcarske za slanje delegata na Ženevski kongres. 29. avgusta pruska gradska komandantura zabranila je list na 4 nedelje. Liebknechtovi pokušaji da početkom oktobra 1866. list ponovo izdaje pretrpeli su neuspeh. 235
- ³⁰⁰ Jules-Antoine Moilin (le docteur Tony), *Leçons de médecine physiologique*, Paris 1866. 235
- ³⁰¹ Na sednici Centralnog veća 25. septembra 1866. Marx je saopštio da je od Samuela Moore-a iz Mančestera prispela godišnja članarina u iznosu od 5 funti sterlinga. Ovde se misli na priznanicu, koju je o tome izdao William Dell, blagajnik Centralnog veća. 237
- ³⁰² Već u martu 1865. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika u «Rezoluciji o konfliktu u Pariskoj sekciji» ustalo je protiv prudonističkog zahteva francuskih delegata da u MUR «treba da bude primljen samo *radnik* kao funkcioner». (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 67.)
- Na *Ženevskom kongresu* u septembru 1866. u diskusiji o Statutu i Organizacionim pravilima predložio je francuski delegat Henri Tolain da se 11. tački Organizacionih pravila: «Svaki član Međunarodnog udruženja radnika ima pravo da bira i da bude biran» doda: «Samo manuelni radnici mogu biti primljeni za članove MUR». Ovaj zahtev naišao je na odlučno odbijanje najvećeg broja delegata. William R. Cremer i James Carter podvukli su u svojim prilozima da upravo MUR za svoj nastanak ima da zahvali mnogim građanima koji se ne bave fizičkim radom. Oni su naročito istakli Marxove zasluge, koji je — kako je rekao Cremer — stvar radničke klase učinio svojim životnim ciljem. Tolainov predlog je odbačen.
- Ženevski kongres (Prvi kongres Međunarodnog udruženja radnika)* održan je od 3. do 8. septembra 1866. U njegovom radu učestvovalo je 60 delegata iz Engleske, Francuske, Nemačke i Švajcarske. Najvažnije odluke Kongresa zasnivale su se na «Instrukcijama delegatima privremenog Centralnog veća o pojedinim pitanjima», koje je sastavio Marx (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 154 - 161), i koje su bile pročitane kao zvanični izveštaj Centralnog veća. U njima je Marx dao jasnu orijentaciju za ekonomsku klasnu borbu i pokazao neophodnost njenog povezivanja s političkom borbom. Prudonisti su «Instrukcijama» suprotstavili sopstveni program u posebnom memorandumu za sve tačke dnevnog reda. Kongres je ipak usvojio kao rezolucije šest od 9 tačaka Marxovih «Instrukcija»: o međunarodnom sjedinjavanju napora u borbi između rada i kapitala uz pomoć Udruženja; ograničenju radnog dana; radu omladine i dece; združnom radu; zanatskim zdru-

gama, njihovoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kao i o armijama. Ženevski kongres potvrdio je Statut koji je sastavio Marx, usvojio je organizacioni poslovnik i izabrao Generalno veće — dotle Centralno veće — u njegovom dotadašnjem sastavu. On je predstavljao finale perioda konstituisanja MUR kao međunarodne masovne organizacije proletarijata. 237 480 488 501

- ¹⁰³ Diskusija o *glasanju o poverenju*, koju je zahtevao Victor-P. Le Lubez, nije vodena, kao što je bilo predviđeno, na sednici *sledećeg četvrtka* (2. oktobra 1866), nego tek u četvrtak 16. oktobra 1866. Odlučeno je da se ta stvar preda na ispitivanje potkomitetu. Ovaj je na osnovu kongresnih zapisnika potvrdio 23. oktobra tačnost zvaničnog saopštenja o jednoglasnoj odluci o isključenju Victora-P. Le Lubeza iz Centralnog veća. 237
- ¹⁰⁴ Da bi svoju teoriju učinio uverljivijom Pierre Trémaux se u svojoj knjizi «Origine et transformations de l'homme et des autres êtres» oslonio na tvrdnju crnog misionara Santa Marie iz Senegala da crnci vode poreklo od belaca. 239
- ¹⁰⁵ Trećeg septembra 1866. pruski dom poslanika usvojio je kao zakon Bismarckov *predlog o indemitetu*. U predlogu je vlada molila za naknadno odobrenje izdataka učinjenih u toku perioda nepostojanja budžeta (od 1862) za vreme ustavnog konflikta (vidi napomenu 64). Poslanici u opoziciji Karl Twesten i Frenzel, koji su kritikovali politiku vlade, glasali su za predlog. Uprkos tome, početkom novembra 1866. oni su na osnovu odluke Vrhovnog suda od 29. januara 1866. (vidi napomenu 230) ponovo izvedeni pred sud zbog svojih ranijih govora u skupštini. 247
- ¹⁰⁶ U listu «Kladderadatsch», od 18. novembra 1866. sitnoburžoaski demokrata Heinrich Bettziech (pseudonim Beta) objavio je persiflažu protiv Marxa i njegovih pristalica pod naslovom «Žena u belom. Drama u 5 činova u slobodnoj obradi dela Wilkie-a Collinsa».
- Družina palikuća* (Schwefelbände) — Ovim diskriminatorским pojmom nazvao je Karl Vogt u svom pogrđnom spisu «Moj proces protiv lista „Allgemeine Zeitung“ Marxa i njegove prijatelje. (Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 305 - 312, i 37. tomu Drugi deo, pismo br. 13.
- Wilhelm Liebknecht, koji je posle amnestije u Pruskoj 2. oktobra govorio pred berlinskim štamparima, uhapšen je posle tog skupa na putu kući i osuđen na tri meseca zatvora. 249
- ¹⁰⁷ Emigrant C. Hossfeld, koji je živeo u Liverpulu, obratio se 6. decembra 1866. Englesu s molbom da mu pozajmi novac. 250
- ¹⁰⁸ U časopisu «Revue des deux Mondes» objavljen je 1. novembra 1866. članak «L'Économie politique des ouvriers». Autor je bio buržoaski publicist Louis Reybaud. Dalje je reč o sledećem članku: «Une forme nouvelle du socialisme. Le Congrès ouvrier de Genève», od J. E. Alaux-a, u časopisu «Revue Contemporaine», od 15. oktobra 1866. kao i o uvodnom članku u broju 37. časopisa «The Fortnightly Review», od decembra 1866. 251 253
- ¹⁰⁹ Marx misli na zaplenu pisama članova Međunarodnog udruženja radnika od strane francuske policije, kao i na konfiskaciju Statuta MUR i materijala Ženevskog kongresa na francuskoj granici (vidi i napomenu 314). Pod pritiskom bonapartističkih krugova i engleska vlada je preduzela korake da spreči objavljivanje dokumenta Ženevskog kongresa u listu «Le Courrier international» u Londonu. (Vidi takode u 27. tomu ovog izdanja, str. 261 - 265 i str. 438 - 440.) U vezi s tim Generalno veće je naložilo 1. januara 1867. Peteru Foxu da sastavi dokument u kome se razotkriva postupanje vladajućih krugova Drugog carstva protiv MUR. Dokument je objavljen pod naslovom «The French government and the International Association of workmen» u listu «The Commonwealth», od 12. januara, i u listu «The Working Man», od 1. februara 1867. 251 496

- ³¹⁰ *Head centre* — tajna organizacija fenijanaca (vidi napomenu 202) u Irskoj bila je — analogno strukturi bratstva fenijanaca u SAD — u raznim okruzima podeljena na Centres ili Head centres. *Head centre Stephens* bio je, prema tome, glavni centar, koji je bio potčinjen vodi fenijanaca u Irskoj Jamesu Stephensu. Njegovu pristupanje Međunarodnom udruženju radnika saopšteno je na sednici Generalnog veća 4. decembra 1866. Stephens je bio krajem 1865. uhapšen u Irskoj, iz zatvora je pobe-
gao i emigrirao u Ameriku. 251
- ³¹¹ *Papina beseda* — govor kojim se papa Pije IX obratio oficirskom koru francuske armije dan pre njihovog povlačenja iz Rima. 6. decembra 1866. Pored mnogih blagoslava Napoleonu III, on je zamolio da se ovome kaže neka dela «kao vrhovni poglavar hrišćanske nacije, takode kao Hristos». Time je papa hteo da stavi do znanja da od Napoleona III očekuje efikasne mere protiv uključivanja crkvene države u kraljevinu Italiju. 251
- ³¹² U 23. i 24. glavi prvog toma *Kapitala* Marx je koristio knjigu «A history of agriculture and prices in England», od Jamesa E. Thorolda Rogersa. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 595, 600 i 638.) 252
- ³¹³ *Zamenjivanje* — sistem zamenika u francuskoj armiji koji je kao povlastica posedničke klase dugo bio uobičajen u Francuskoj. Po tom sistemu mogli su vojni obveznici da kupe zamenika, koji će služiti umesto njih. Za vreme francuske revolucije ova privilegija je bila ukinuta, ali ju je Napoleon I opet ozakonio. Uvođenjem novog zakona u vezi s ovim (aprila 1855) sistem zamene pretrpeo je izvesne izmene: otkupnu cenu određivala je vojna uprava, koja je pozivala zamenika, najvećma čoveka koji je služio. Rodaci su mogli neposredno da zamenjuju jedan drugog. Novac od otkupa ulivao se u naročiti armijski fond. Godine 1868. sistem zamene bio je ponovo zakonom potvrđen, ali je 1872. konačno ukinut. 253
- ³¹⁴ Tridesetog septembra 1866. policijski agenti na francuskoj granici zaplenili su više pisama i dokumenata, namenjenih Generalnom veću, kod britanskog državljanina Julesa Gottraux-a, koji se nalazio na proputovanju iz Ženeve za London. Pošto je pismo Generalnog veća francuskom ministru unutrašnjih poslova radi vraćanja dokumenata ostalo bez odgovora, Veće se obratilo britanskom ministru spoljnih poslova Edwardu Stanleyu za podršku u ovoj stvari. Stanley je uspeo preko engleskog ambasadora u Parizu Henryja Cowleya da se dokumenti izruče. Na svojoj sednici od 1. januara 1867. Generalno veće usvojilo je rezoluciju u kojoj se Stanleyu izražava zahvalnost za podršku i naložilo Peteru Foxu da je preda ministru spoljnih poslova. 255
- ³¹⁵ Aluzija na član 4. Praškog ugovora o miru (vidi napomenu 292). Ugovorom se utvrdilo da se nemačkim državama, koje se nalaze južno od linije Majnc, dozvoljava ujedinjavanje u savez, čija se nacionalna povezanost sa Severnonemačkim savezom prepušta bližem sporazumu oba saveza i koji «će imati međunarodnu nezavisnu egzistenciju». U avgustu 1866. Bismarck je sklopio s ovim državama tajne saveze o odbrani i napadu, kojima je za slučaj rata predviđeno stavljanje južnonemačkih trupa pod prusku vrhovnu komandu. 259
- ³¹⁶ Petnaestog februara 1867. Ludwig Kugelmann poslao je Marxu belešku, objavljenu u listu «Zeitung für Norddeutschland» 15. februara, u kojoj je stajalo da Marx hoće da putuje po Kontinentu radi vršenja propagande za sledeći poljski ustanak. 18. februara Marx je poslao «Ispravku» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 166) Kugelmannu (vidi u ovom tomu, str. 496) i zamolio ga da je preda pomenutom listu ili drugim lokalnim listovima. Marx je objavljivanje svoje «Ispravke» smatrao važnim zato što je stvarno imao nameru da putuje u Nemačku da bi svom izdavaču Otu Meißneru predao rukopis prvog toma *Kapitala*, da se s njim dogovori o izdavanju svoga dela i da sredi lične stvari (vidi u ovom tomu, str. 496). 260 261 266

Dvadeset drugog februara 1867. Kugelman je dostavio Marxu demanti redakcije za koji ga je Marx molio, objavljen 21. februara 1867. u listu »Zeitung für Norddeutschland«. Kugelman je o tome pisao: »Prilažem pasus iz jučerašnjeg broja lista »Zeitung für Norddeutschland«, koji se tiče Vas. Pretpostavljam da isti potiče iz jednog litografskog dopisa, jer kad sam ponešto nagovestio o ne baš uobičajenoj besmislici onog poljsko-socijalnog putovanja po Nemačkoj, jedan od urednika je primetio: ta beleška je prošla kroz svu nemačku štampu, a... potiče od našeg berlinskog dopisnika dvostrukog paragrafa!»

Desetog aprila 1867. Marx je otputovao iz Londona u Hamburg i posetio Kugelmana u Hanoveru; ostao je do sredine maja. Na povratku iz Hanovera u London zadržao se 16/17. maja još jednom u Hamburgu da bi vodio dalje pregovore s Ottom Meißnerom. 260 261 266

- ³¹⁷ Prilikom izbora u februaru 1867. za ustavotvorni severnonemački rajhstag, koji je doneo ustav Severnonemačkog saveza, kao predstavnici saksonske Narodne stranke bili su izabrani August Bebel u izbornom okrugu Glauhau-Meran i advokat Reinhold Schrapf u izbornom okrugu Cvikau-Krimitšau. Bebel je pobedio svoje protivnike još u prvom izbornom krugu i dospao kao prvi radnički predstavnik u nemački parlament. Liebknecht, koji se takode bio kandidovao, bio je krajem 1866. u Berlinu osuđen na tri meseca zatvora, koje je morao da odeleži do poslednjeg dana. Time je ometen u izbornoj agitaciji i nije izabran. 262
- ³¹⁸ Ustavotvorni severnonemački rajhstag veća je od 24. februara do 17. aprila 1867. o nacrtu ustava za Severnonemački savez, koji je sastavila pruska vlada. Taj nacrt ustava odražavao je nove političke odnose snaga. 16. aprila 1867. rajhstag je usvojio ustav Severnonemačkog saveza, koji je stupio na snagu 1. jula 1867. U Severnonemačkom savezu, kome su se priključili 21 mala država i slobodni gradovi, Pruska je imala prevagu nad drugim državama, a njena vlada, naročito Bismarck, nadmoćan položaj u odnosu na parlament. 262
- ³¹⁹ Borba za prevlast u Nemačkoj okončana je pobedom Pruske nad Austrijom u prusko-austrijskom ratu. Time je Bismarck učinio odlučujući korak ka ujedinjenju Nemačke odozgo. On je pruskoj monarhiji pripojio Šlezvig-Holštajn, Hanover, Kurhesen, Nasau i slobodni grad Frankfurt na Majni (vidi napomenu 283. i 292). Uklonio je oronuli bundestag, koji je služio još samo partikularističkim snagama, i osnovao Severnonemački savez. (Vidi i napomenu 318.) 262
- ³²⁰ Drugog marta 1867. list »Hermann« je preneo izjavu Wilhelma Stiebera, koja je bila objavljena u berlinskom listu »Volkszeitung«. Ovom izjavom Stieber je hteo da opovrgne u listu »Hermann« objavljeno i od lista »Volkszeitung« (br. 46) preneto saopštenje, u kome se obaveštavalo o njegovim pokušajima da podmiti redakciju lista »Hermann« 1860. godine. (U januaru 1860. Stieberov posrednik baron von Koller ponudio je redakciji lista »Hermann« 10 000 talira, ako prestane sa objavljivanjem članaka Karla Wilhelma Eichhoffa, u kojima je razotkrivana delatnost Stieberovih agenata u vreme kelnskog komunističkog procesa.) Zajedno sa Stieberovom izjavom redakcija lista »Hermann« objavila je pismo svog nekadašnjeg štampara R. Hirschfelda, koji je potvrdio Stieberove pokušaje podmićivanja. U listu »Volkszeitung«, od 8. marta 1867, Stieber je još jednom dao izjavu u kojoj ponovo poriče pokušaj podmićivanja. 263
- ³²¹ *Gospodin v. Seebach u krinskom ratu* — 1855. bili su u toku tajni mirovni pregovori između Francuske i Rusije. Kao posrednik u tome uzet je baron von Seebach, saksonski poslanik u Parizu, pošto je on imao odlične veze s ruskim dvorom. 263
- ³²² *Danski rat* — rat Pruske i Austrije protiv Danske 1864. godine. Reakcionarne vlade Pruske i Austrije izdavale su se za zastupnike nacionalnih interesa i želja Nemaca u Šlezvig-Holštajnu. U stvarnosti svaka za sebe imala je za cilj da anektira vojvodstva

- Šlezvig i Holštajn, da uguši demokratski pokret za nemačko jedinstvo i da sama ostvari hegemoniju u Nemačkoj. (Vidi napomenu 3.) Rat se završio porazom Danske. Junkerska vlada Bismarcka iskoristila je ishod ovog rata za jačanje pruskog uticaja u Nemačkoj, snažno je potisnula opoziciju liberalne buržoazije i istovremeno dobila savršeni konfliktni materijal za svoj sledeći korak na putu prusizacije Nemačke u činjenici da je mirom u Beču ugovorena zajednička prusko-austrijska uprava nad Šlezvig-Holštajnom. Nakon prusko-austrijskog rata 1866. Pruska je anektirala Šlezvig-Holštajn. 263 425
- ³²³ Prvog aprila 1867. Sigismund Borkheim je putem pisma saopštio Marxu da mu je pisao jedan prijatelj s kontinenta kako je veoma zabrinut za Marxa. On je, navodno, saznao kako Marx stoji loše s novcem i da mu je potrebna pomoć partije. 264 266
- ³²⁴ U februaru 1867. u Parizu su štrajkovali livci bronze u firmi Barbedienne tražeći čvrstu tarifu nadnica. Jednim cirkularom Savez solidarnosti livaca bronze pozvao je 25. januara svoje članove da se spremaju za opšti štrajk solidarnosti sa onima koji su već u štrajku. Na sastanku 14. februara poslodavci su usvojili rezoluciju u kojoj su pretili masovnim otpuštanjem u slučaju da Savez ne bude raspušten do 25. februara. Nakon toga je 24. februara održan zbor blizu 3000 livaca bronze, koji su poslodavcima objavili rat. Generalno veće Medunarodnog udruženja radnika bez odlaganja je obavesteno o ovim zbivanjima preko opunomoćnika Saveza solidarnosti, koji je naročito za to upućen u London. Hermann Jung, Eugène Dupont i drugi članovi Generalnog veća odmah su počeli — ne čekajući sledeću sednicu — da prikupljaju novac za pariske radnike. Generalno veće uputilo je apel, a obratilo se i tredjunionima, koji su se priključili MUR. Oni su obećali svaku pomoć pariskim radnicima i stavili na raspolaganje kredit. Široki međunarodni pokret solidarnosti, koji je pokrenulo Generalno veće, ojačao je borbeni moral štrajkača i autoritet MUR. Borba livaca bronze predstavljala je ispit snage celokupnog organizovanog radništva. 24. marta poslodavci su morali prihvatiti zahteve radnika. 264 279
- ³²⁵ Na protest poljskih poslanika u ustavotvornom severnonemačkom rajstagu protiv samovoljnog uključivanja Poznanjske kneževine i drugih poljskih oblasti u Severnonemački savez, Bismarck je 18. marta 1867. odgovorio govorom protiv Poljske, u kome je demagoški nastojao da dokaže polaganje prava Pruske i carističke Rusije na poljske oblasti. 265
- ³²⁶ Jedanaestog marta 1867. u ustavotvornom severnonemačkom rajstagu Bismarck je održao govor, koji je završio zahtevom: «Gospodo moja! Delajmo brzo! Posadimo Nemačku takoreći u sedlo! Da jaše već će umeti.» Konzervativni poslanik Hermann Wagner završio je svoj govor u rajstagu 23. marta 1867. rečima: «... Gospodo moja, da završim slikom gospodina saveznog predsednika, uzjašimo konačno punokrvnu bedeviju Germaniju» (velika veselost) «i prestanimo da jašemo naše drvene konjice.» *Montez Mademoiselle* (Popnite se na gospodicu) — Rečju mademoiselle nazivana je u Francuskoj revoluciji i giljotina. 267
- ³²⁷ *Gvelfi* — Nemačka hanoverska stranka prava, koja je osnovana 1866, pošto je Pruska prisajedinila sebi Hanover. 271 377
- ³²⁸ *Vrhovnim šefom* nazivao je Wilhelm Stieber, jedan od inicijatora Kelnskog komunističkog procesa 1852, agenta provokatora Julienu Chervala. (Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 344 - 354.) 271
- ³²⁹ U proleće 1867. u raznim zemljama skupljani su prilozi za Ferdinanda Freiligratha. Zbog ukidanja londonske filijale Banque Générale Suisse pesnik je izgubio svoje mesto rukovodioca filijale i bio je u nevolji. Pre svega u Nemačkoj, ali i u Engleskoj i Americi obrazovani su Freiligrathovi komiteti, koji su stali da prikupljaju priloge. U londonskom listu «Hermann» redovno su objavljivani izveštaji o rezultatima prikupljanja. 272 281 286 320 361

- ¹³⁰ Misli se na reklamu koju je napravio Ferdinand Lassalle za svoje delo *Filozofija Heraklita Tamnog Ijjeskog*. O ovom delu Marx se izjasnio u više pisama upućenih Engelsu. (Vidi u 36. tomu ovog izdanja, str. 219, 248 i 371.) 273
- ¹³¹ *Carl Vogt*, «Studije o sadašnjem stanju u Evropi», Ženeva i Bern, 1859. Marxovu kritiku ovog rada vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 392 - 433. 274
- ¹³² «Princip nacionalnosti» potegli su vladajući krugovi Drugog carstva da bi time opravdali svoje osvajačke planove i spoljnopolitičke avanture. Napoleon III, koji se izdavao za «zaštitnika svih nacionalnosti», špekulisao je nacionalnim interesima ugnjetenih naroda da bi učvrstio hegemoniju Francuske i proširio njene granice. «Princip nacionalnosti», koji nije imao ničeg zajedničkog s pravom naroda na samoopredeljenje, trebalo je u stvarnosti da rasplamsa nacionalna trvenja i da nacionalne pokrete, naročito malih naroda, pretvori u oruđe kontrarevolucionarne politike suparničkih velikih sila. Caristička diplomatija koristila je ovaj princip za širenje carističkog uticaja na slovenske narode na Balkanu.
Marx je raskrinkao bonapartistički «princip nacionalnosti» u svom pamfletu «Gospodin Vogt» (vidi u 14. tomu ovog izdanja, str. 392 - 434), a Engels u svom radu *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 125 - 132). 274
- ¹³³ Ludwig Simon iz Trijera, «Nemačka i obe njene velike sile», u «Demokratskim studijama», Hamburg, 1860. 275
- ¹³⁴ Wilhelm Rüstow, «Rat 1866. u Nemačkoj i Italiji», Cirihi, 1866. 275
- ¹³⁵ Godine 1867. u Engleskoj je došlo do masovnog pokreta proletarijata za reformu prava glasa. Pod pritiskom masa engleska vlada, koja je strahovala od dalje radikalizacije radnika, bila je prisiljena da sprovede drugu reformu prava glasa u Engleskoj. U masovnom pokretu Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika aktivno je učestvovalo (vidi napomenu 114). Po novom nacrtu zakona o reformi, svi kućevlasnici i zakupci koji su plaćali određenu sumu poreza dobili su pravo glasa. Broj birača povećan je tačno dvostruko. Ipak, oko dve trećine svih punoletnih muškaraca (svi koji su plaćali manje od 10 funti sterlinga godišnje stanarine, odnosno nisu imali svoj sopstveni stan) ostalo je bez prava glasa. To su bili bezbrojni nekvalifikovani radnici, pre svega rudari, koji su stanovali u grofovijama, kao i najveći broj sitnih zakupaca. Žene nisu dobile pravo glasa. Zakon nije važio za Škotsku i Irsku. 275 284 523
- ¹³⁶ *Nacionalno-liberalna partija*, koja je zastupala interese nemačke, pre svega pruske buržoazije, obrazovana je krajem 1866. posle cepanja buržoaske Progresističke partije. Nacionalnoliberali odrekli su se zahteva za političkom vlašću buržoazije za ljubav zadovoljenja materijalnih interesa ove klase i svojim glavnim ciljem smatrali su ujedinjenje Nemačke pod vodstvom Pruske. Njihova politika odražavala je kapitulaciju nemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. 277 386
- ¹³⁷ *Gotska stranka* osnovana je u junu 1849. Njoj su pripadali desni liberali, predstavnici kontrarevolucionarne krupne buržoazije, koji su napustili frankfurtsku Nacionalnu skupštinu, pošto je Friedrich Wilhelm IV bio odbio da iz ruku Nacionalne skupštine primi carsku krunu, i pošto je većina u Skupštini odlučila da postavi carskog regenta. Gotska stranka, koja je strahovala od pobeđe revolucije, ostavila je kao svoj zadatak ujedinjenje Nemačke bez Austrije pod vodstvom Pruske. 277
- ¹³⁸ J. Grimm, jedan od izdavača knjige «Pisci istorije nemačke starine», tom I, «Iskon». 278
- ¹³⁹ «Istinski» socijalisti Julius Meyer i Rudolph Rempel obećali su 1846. finansijsku podršku za izdavanje *Nemačke ideologije*. Međutim, pošto je najveći deo rukopisa stigao njima u Vestfaliju, oni su 13. jula 1846. u pismu Marxu odbili finansiranje

pod izgovorom da nema novaca. Pravi uzrok bio je, međutim, taj što su oni sami pripadali struji koju su Marx i Engels pobijali u *Nemačkoj ideologiji*.

Hermann Kriege, snabdeven preporukom Juliusa Meyera, napustio je 1845. Vestfaliju i uputio se Engelsu u Barmen, a odatle u Brisel Marxu. 278

- ³⁴⁰ Devetog marta 1867. Johannes Miquel založio se u ustavotvornom severnonemačkom rajstagu za osnivanje Severnonemačkog saveza kao jedinstvene centralizovane države pod prevlašću Pruske. On je izjavio: »Za taj trenutak mi . . . smo rešeni da podnesemo svaku žrtvu, čak i slobodu, svaku zaista potrebnu i stvarno neophodnu žrtvu za osnivanje Bundestaga.« 278
- ³⁴¹ Približno od 21. maja do oko 2. juna 1867. Marx je boravio kod Engelsa u Mančesteru. 280 506
- ³⁴² *Fenians* — Izveštaj policijskog sudije Alexandera Knoxa i vojnog lekara George-a Pollocka, štampan po naređenju parlamenta, o postupanju prema političkim zatvorenicima (naročito fenijancima) u engleskim zatvorima. Objavljen je kao »Report of commissioners on the treatment of the treason-felony convicts in the English Convict Prisons«, 1867, u Londonu. 281 284 290 294
- ³⁴³ Trećeg juna 1867. »The Times« je doneo vest svoga pariskog dopisnika da je u Latinskom kvartu došlo do protestnih demonstracija protiv cara Aleksandra II. koji je boravio u poseti u Parizu. Glasno su se čuli povici »Živela Poljska!« Car je bio prinuđen da se odrekne svoje planirane posete Palati pravde. 18. juna Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika usvojilo je rezoluciju. Demonstrantima, koje su činili pretežno radnici i studenti, podržavani od opoziciono raspoloženi advokata, rezolucija je izražavala zahvalnost i priznanje za njihovu solidarnost s poljskim narodom, koga je potlačio carizam. Rezolucija je objavljena 22. juna 1867. u listovima »The Commonwealth« i »Hermann«. 281
- ³⁴⁴ S »električarom« se mislilo na Paula Lafargue-a, koji je kao student medicine polagao velike nade u primenu elektriciteta u lečenju bolesnika. (Vidi u ovom tomu, str. 231/232.) 283
- ³⁴⁵ Povodom takozvanih šefildskih nasilja (nekim radnicima šefिल्dske metalske industrije postao je običaj da upotrebljavaju silu protiv neorganizovanih radnika i štrajkbrehera) osnovana je u februaru 1867. kraljevska komisija koja je trebalo ne samo da se pozabavi ovim nasiljima nego i da ispita celokupnu delatnost tredjuniona. Rad ove komisije trebalo je da pripremi teren za oštrije antisindikalno zakonodavstvo. Pod uticajem masovnih akcija, koje su odmah preduzete, i zbog činjenice da je izbornom reformom od 1867. deo radnika dobio pravo glasa, komisija ipak nije došla do rezultata, kojima su se nadali inicijatori njenog formiranja. 284 287 322
- ³⁴⁶ Rezultat novih, 1866. završenih ispitivanja radnih uslova bili su zakon o proširivanju fabričkih zakona i zakona o regulisanju radnog vremena. Ovim zakonima ograničeno je radno vreme za žene i decu na 10 1/2 časova (vidi i 21. tom ovog izdanja, str. 432 - 437). 284
- ³⁴⁷ *Dodatak* prvoj glavi prvog toma *Kapitala* (»Oblik vrednosti«) unet je u glavni tekst drugog kao i svih sledećih izdanja (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 685 - 705). Zato je Marx precrtao odgovarajuću napomenu u 2. izdanju. 285 292 301
- ³⁴⁸ Marx se poziva na treću glavu prvog izdanja prvog toma *Kapitala*; u drugom i u sledećim izdanjima ovoj glavi odgovaraju glave od V - IX trećeg odeljka (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 163 - 280).
- U ovde pomenutoj belešci uz tekst prvog izdanja stoji da su Auguste Laurent i Charles-Frédéric Gerhardt utrljali put molekularnoj teoriji, a da ju je profesor Charles Adolphe Wurtz prvi naučno razvio. U drugom izdanju Marx više ne pominje Wurtza; Laurent-a i Gerhardt-a označava kao one koji su prvi naučno razvili

- molekularnu teoriju. U tom smislu je Engels precizirao ovu belešku u trećem izdanju (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 278). 285
- ¹⁴⁹ Prvo izdanje Engelsovog dela *Položaj radničke klase u Engleskoj* objavljeno je u proleće 1845. u Lajpcigu. Deo neprodatih primeraka ovog izdanja pojavio se kasnije u prodaji s novom oznakom godine 1848. 285
- ¹⁵⁰ Engels misli na drugu («Pretvaranje novca u kapital») i na treću glavu («Proizvodnja apsolutnog viška vrednosti») prvog izdanja prvog toma *Kapitala*. Ovim glavama odgovaraju u drugom i u sledećim izdanjima drugi i treći odeljak (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 137 - 250). 287
- ¹⁵¹ Marx ovde misli na peto poglavlje, tačka 4. prvog izdanja prvog toma *Kapitala*. U sledećim izdanjima njemu odgovara šesti odeljak. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 470 - 496). 290
- ¹⁵² Johann Georg Eccarius sastavio je u saradnji s Marxom seriju članaka «A working man's refutation of some points of political economy endorsed and advocated by John Stuart Mill». Objavljena je od novembra 1866. do marta 1867. u brojevima 192. do 211. lista «The Commonwealth». 1869. izdata je u Berlinu kao brošura pod naslovom «Pobijanje nacional-ekonomskih učenja Stuarta Milla od strane jednog radnika». 294
- ¹⁵³ «Severnemacko» bizmarkovsko proročište — time se misli na «Norddeutsche Allgemeine Zeitung», koje su 18. i 26. juna 1867. pisale protiv izjava engleskog ministra spoljnih poslova Stanley-a od 14. juna 1867. u Donjem domu i predsednika vlade Derbyja od 20. juna 1867. u Gornjem domu. U tim izjavama obojica su se pozitivno izjasnili o ugovoru *Luxemburg Treaty*, koji je sklopljen 11. maja 1867. na konferenciji evropskih velikih sila u Londonu. Potpisivanjem ovog ugovora okončana je takozvana luksemburška kriza, koja je prouzrokovana pokušajima Napoleona III da anektira Luksemburg. 295
- ¹⁵⁴ Od 5. jula do početka avgusta 1867. Engels je putovao u Švedsku, Dansku i Nemačku i posetio je i Ludwiga Kugelmanna u Hanoveru. 296 508 518 523
- ¹⁵⁵ Marx se naročito u četvrtoj, devetoj, četrnaestoj i petnaestoj glavi prvog toma *Kapitala* temeljno bavi *Ricardovom teorijom profita*. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja.) 300
- ¹⁵⁶ Drugo izdanje prvog toma *Kapitala* pojavilo se 1872. u izdanju Otta Meißnera u Hamburgu. Prilikom pripremanja ovog izdanja Marx je učinio neke izmene i, uzimajući u obzir primedbe koje je dao Engels, napravio je «pregledniju podelu knjige». Vidi i Marxov pogovor 2. izdanju. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 19 - 25.) 302 332
- ¹⁵⁷ Engels misli na glavu «Proces akumulacije kapitala» u prvom izdanju prvog toma *Kapitala*. U drugom i u sledećim izdanjima ova glava odgovara sedmom odeljku. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 497 - 682.) 302 305
- ¹⁵⁸ Deo predgovora (prvom tomu *Kapitala*), koji je Otto Meißner dao da se objavi u nemačkoj štampi, pojavio se u listu «Die Zukunft», od 4. septembra 1867. u listu «Der Beobachter» od 7. septembra 1867. u časopisu «Der Vorbote» u brojevima 9 - 11, od septembra, oktobra i novembra, kao i u listu «Demokratisches Wochenblatt» od 4. i 11. januara 1868. Engleski prevod Meißnerovog izvoda, koji je uradio Johann Georg Eccarius, objavljen je u listu «The Bee-Hive Newspaper», od 7. septembra 1867; francuski prevod Paula Lafargue-a i Laure Marx pojavio se u listu «Le Courrier Français», od 1. oktobra 1867. i u listu «La Liberté», od 13. oktobra 1867. 27. oktobra 1867. objavljen je u italijanskom listu «Libertà e Giustizia». 303 318 319 324 341 379 519
- ¹⁵⁹ *Kongres u Lozani* — Drugi kongres Međunarodnog udruženja radnika održan je od 2. do 8. septembra 1867. Prisustvovalo je 64. delegata iz Engleske, Francuske,

Nemačke, Švajcarske, Belgije i Italije. Marx, koji je od proleća 1867. radio na korekturi prvog toma *Kapitala*, nije mogao da učestvuje na kongresu. On je ipak dao uputstva i predložio je, pored ostalog, da se dnevni red svede na dve tačke, koje su usmerile diskusiju na praktična organizaciona pitanja MUR. Iz Nemačke su bile zastupljene sekcije Keln i Zolingen (Karl Wilhelm Klein), Majnc (Paul Stumpf) i Magdeburg (August Ladendorf, član MUR, koji je živeo u Švajcarskoj). Osim toga, prisustvovali su Ludwig Kugelmann iz Hanovera, Ludwig Büchner iz Darmštata i Friedrich Albert Lange iz Duisburga. Izveštaji Generalnog veća i izveštaji iz pojedinih zemalja, koji su pročitani na Kongresu (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 438 - 453), svedočili su o organizacionom učvršćenju MUR. Iako je na zahtev brojno jačih francuskih i švajcarskih delegata bio probijen dnevni red, koji je utvrdilo Generalno veće, te su u diskusiji došle do izražaja prudonističke tendencije, prudonisti nisu uspeali da uzmu u ruke rukovođenje MUR. Generalno veće je ponovo izabrano u starom sastavu i London je zadržan kao njegovo sedište. Na Kongresu doneta odluka o neophodnosti političke borbe predstavljala je poraz prudonista. Za vreme rasprave o pitanju zadruga došlo je do diskusije o društvenoj svojini nad zemljištem, koja je pokazala da je među članovima MUR već postojala značajna grupa pristalica socijalističkih pogleda. Njoj su pripadali i nemački delegati, od kojih je Paul Stumpf u diskusiji branio socijalistička shvatanja. 310 312 319 321 323

- ³⁶⁰ Reč je o štamparskom tabaku 6. glave prvog izdanja prvog toma *Kapitala*. U drugom izdanju (1872) Marx je znatno dopunio deo o Irskoj i opremio ga nizom napomena (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 617 - 629).

Rezime o eksproprijaciji eksproprijatora nalazi se od drugog izdanja na kraju 24. glave. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 671 - 673.) 311 329

- ³⁶¹ Tridesetog avgusta 1867. »Der Social-Demokrat« je u »Rubrici Saveza« saopštio da su u Erfurtu uhapšeni J. M. Hirsch, izdavač jedne knjige pesama, i oba vlasnika štamparije u kojoj je štampana ova knjiga pesama. Optužnica je teretila Hirscha za veleizdaju.

Burgija blagorodnog Schweitzera — reč je o nacional-ekonomskoj raspravi J. B. von Schwitzera »*Der Kapitalgewinn und der Arbeitslohn*«, koja je izišla 1867. u Berlinu. Veći broj primeraka ove rasprave zapljenjen je avgusta 1867. u stanu Carla Wilhelma Elberfelda. 311

- ³⁶² Na poledini ovog pisma nalaze se Marxove rukopisne beleške. 312

- ³⁶³ Očigledno se misli na publikacije Émile-a de Girardina u pariskom listu »*La Liberté*«, kojim je on (od juna 1866) rukovodio, u kojima je stanje u Francuskoj upoređivao s predrevolucionarnim godinama 1829. i 1847.

Dvadeset sedmog avgusta 1867. održao je Napoleon III povodom proslave 200. godišnjice ujedinjenja Flandrije s Francuskom u Lilu govor, u kome je u tamnim bojama prikazao unutrašnjopolitički i spoljnopolitički položaj i budućnost Francuske. 312

- ³⁶⁴ Posle gradanskog rata u SAD ojačao je pokret za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana. U celoj zemlji obrazovane su takozvane Eight Hour-Leagues (Lige osam časova) za borbu za osmočasovni radni dan. Samo u državi Kaliforniji bilo je više od 50 takvih liga.

U ovaj pokret uključila se Nacionalna radnička unija, koja je bila osnovana na radničkom kongresu u Baltimoru (vidi napomenu 545) avgusta 1866. Ona je na kongresu, pored ostalog, izjavila da je zahtev za osmočasovnim radnim danom neophodna pretpostavka za oslobođenje rada od kapitalističkog ropstva.

Marx je pridavao veliki značaj pokretu za osmočasovni radni dan. On je ovo pitanje stavio na dnevni red Ženevskog kongresa (1866) i u »Instrukcijama za delegate Privremenog Centralnog veća« ukazao na to da će odluka Kongresa o tom pitanju ovaj zahtev »učiniti sveopštim zahtevom radničke klase celoga sveta« (vidi

u 27. tomu ovog izdanja, str. 156). Ovu tačku, koju je formulisao Marx, Ženevski kongres je usvojio jednoglasno kao rezoluciju.

Ogorčena borba američkih radnika krunisana je uspehom u junu 1868: osmočasovni radni dan zakonom je uveden za sve radnike zaposlene u državnim službama. 312 521

- ³⁶⁵ Sigismund Borkheim je pisao Marxu 27. avgusta 1867. Marx je izišao u susret Borkheimovoj molbi i stavio nekoliko primedbi na sadržinu i formu govora, koji je ovaj bio pripremio za kongres Lige za mir i slobodu. Ubrzo posle kongresa Borkheim je štampao svoj govor na francuskom i nemačkom jeziku (vidi napomenu 392). Iscrpno Marxovo mišljenje o Borkheimovom govoru vidi u ovom tomu, str. 516/516. 314
- ³⁶⁶ *Peace Congress* (Kongres za mir) — Za 5. septembar 1867. jedan organizacioni komitet sazvaio je kongres u Ženevi, na kome je osnovana *Liga za mir i slobodu*. Liga je bila buržoasko-pacifistička organizacija, koja se zalagala za očuvanje mira u Evropi, ukidanje stajaće vojske i za druge demokratske zahteve. Nju je stvorilo niz sitno-buržoaskih i buržoaskih republikanaca i liberala uz odlučujuće sudelovanje Victora Hugoa i Giuseppe-a Garibaldija. Organizacioni komitet Lige, koji je nastojao da iskoristi uticaj Međunarodnog udruženja radnika za svoje ciljeve, obratio se pozivom sekcijama MUR, ali i lično njihovim rukovodiocima, među ostalima i Marxu. Istovremeno je doneta odluka da se otvaranje Kongresa za mir pomeri sa 5. na 9. septembar da bi se delegatima Lozanskog kongresa MUR (vidi napomenu 359) omogućilo da učestvuju u zasjedanju Lige za mir. Generalno veće odlučilo je već 13. avgusta po Marxovom savetu da ne šalje zvanične predstavnike MUR na Kongres Lige. Učestvovanje bi pod tadašnjim uslovima nanelo štetu samostalnom proleterskom karakteru MUR i učinilo ga odgovornim za pacifističke iluzije koje je širila Liga. S obzirom na značaj borbe za mir članovima MUR je ipak ostavljeno na volju da kao privatne osobe prisustvuju Kongresu Lige. (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 437/438.) 314 319 330 512
- ³⁶⁷ *Dodatak beleškama* sadrži devet dopunskih napomena, koje je Marx uneo delimično u 2. izdanje (1872), a u 3. izdanje u potpunosti. 314
- ³⁶⁸ U listu «The Bee-Hive Newspaper», od 17. avgusta 1867. objavljen je izveštaj Johanna Georga Eccarius-a o sednici Generalnog veća od 13. avgusta. Na ovoj sednici Marx je, pored ostalog, govorio o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema Kongresu Lige za mir i slobodu (vidi napomenu 366) i podneo nacrt rezolucije o ovom pitanju, koji je usvojen jednoglasno. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 167 i 437/438.) U listu «Le Courrier français», od 2. decembra 1867, članak Luciena Dubois-a «Les conditions de la paix» bavio se istim izveštajem. 314
- ³⁶⁹ Dvadeset i četvrtog avgusta 1867. list «Liberté e Giustizia» objavio je članak «La Question romana», u kome su kritikovana Mazzinijeva politička shvatanja. 315
- ³⁷⁰ Reč je o izborima za severnonemački rajshtag, koji su održani krajem avgusta i početkom septembra 1867. 316 321
- ³⁷¹ Friedrich Leßner je Marxu podrobno obavestio o otvaranju Lozanskog kongresa Međunarodnog udruženja radnika i uputio ga na izveštavanje u listu «Gazette de Lausanne». 317
- ³⁷² Šestog, 7, 9, 10. i 11. septembra 1867. godine «The Times» je doneo seriju članaka «International Working Man's Congress», koju je napisao Johann Georg Eccarius o Lozanskom kongresu Međunarodnog udruženja radnika. U njoj je kritikovao zbrkama gledišta i brbljivost francuskih delegata (prudonista) na Kongresu. 317 321 323 331
- ³⁷³ «Le Courrier français», list prudoniste Auguste-a Vermorela, počeo je 5. septembra 1867. da objavljuje članak Henri Tolaina o Lozanskom kongresu Međunarodnog

- udruženja radnika, u kome je hvaljeno držanje francuskih delegata (prudonista) na Kongresu. 318
- ³⁷⁴ *Radničko udruženje u Berlinu* bilo je osnovano 18. januara 1863. pod uticajem Progresističke partije (vidi napomenu 63), naročito Franza Herrmanna Schulze-De-litzscha. Udruženje je pripadalo Savezu nemačkih radničkih udruženja, koji je 1863. obrazovala liberalna buržoazija; na čelu Saveza bio je od 1867. August Bebel. Progresivne snage Udruženja postepeno su se oslobadale uticaja liberalne buržoazije. One su se sve više zalagale za samostalnu proletersku politiku i priklanjale se Međunarodnom udruženju radnika. 319
- ³⁷⁵ Friedrich Leßner ponovo je 7. septembra iscrpno informisao Marxa o toku Lozanskog kongresa Međunarodnog udruženja radnika (vidi i napomenu 371). 320
- ³⁷⁶ Dvadeset petog avgusta 1867. Generalna skupština Ženevske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, čiji je vodeći član bio Johann Philipp Becker, usvojila je rezoluciju za kongres Lige za mir i slobodu (vidi napomenu 366) i predložila je Lozanskom kongresu MUR (vidi napomenu 359) za odlučivanje. Suprotno Marxovim uputstvima ova rezolucija je sadržavala odluku da se pošalje zvanična delegacija od 4 člana MUR u Ženevu. Jedna komisija Lozanskog kongresa promenila je pod uticajem prudonista ovu rezoluciju i otišla tako daleko da proglasi «potpuno i odlučno pristupanje Ligi za mir, koja se konstituisala u Ženevi 7. septembra». 321
- ³⁷⁷ Aluzija na članak «La prochaine campagne de la Prusse» Auguste-a Vermorela, koji se pojavio 9. septembra 1867. u listu «Le Courrier français». 321
- ³⁷⁸ Ukazivanje na treći kongres Međunarodnog udruženja radnika, koji je bio predviđen od 6. do 13. septembra 1868. u Briselu. 324
- ³⁷⁹ Devetog septembra 1867. Johann Georg Eccarius saopštio je Marxu putem pisma da je s Johannom Philippom Beckerom, Ludwigm Kugelmanom, Sigismundom Borkheimom i drugima pozvan 8. septembra u Ženevu na pripreme nemačkih učesnika kongresa Lige za mir i slobodu (vidi napomenu 366). Tamo su se dogovarali o politici kongresa i nemačkim kandidatima za rukovodeći komitet Kongresa mira. Eccarius je pisao da je prilikom debate o nemačkim potpredsednicima kongresa Kugelmann izjavio da «bi bilo neophodno da na kongres budu poslati ljudi koji bi zastupali proletarijat»; on je predložio «Borkheima, kao jednog takvog čoveka». «Simon i Venedey se suprotstavljaju klasnom zastupanju.» Za nemačke potpredsednike izabrani su Johann Georg Eccarius, Johann Philipp Becker i Sigismund Borkheim, koji su bili Marxove pristalice, te Ludwig Büchner i Amand Goege. 325
- ³⁸⁰ Engels kudi neka zapažanja, koja je «Le Courrier français» 10. i 11. septembra 1867. preštampeo iz lista «Die Zukunft». 327
- ³⁸¹ Marx je omaškom datirao ovo pismo godinom 1859. Ispod tog datuma Engels je napisao: !! 1867. *Voilà bien le père Marx! (Pravi tata Marx!).* 329
- ³⁸² Marx je posle 13. septembra 1867. boravio s Paulom Lafargue-om nekoliko dana kod Engelsa u Mančesteru. 329
- ³⁸³ Ova štamparska greška («C» umesto «B») ostala je u drugom i u gotovo svim sledećim izdanjima prvog toma *Kapitala*. Tabela B sadrži jednu netačnost: za godine 1861 - 1865. u rubrici «Povrće» prikazano je smanjenje za 107 984 jutra. Medutim, mora da stoji 108 013 jutara. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 619.) 329
- ³⁸⁴ Reč je o prvom Liebknechtovom istupanju, posle njegovog izbora 31. avgusta 1867. u Severnonemački rajhstag, u debati o zakonu o pasošima 30. septembra 1867. U jednom predlogu za dopunu nacrtu zakona Liebknecht je zahtevao da proterivanja i ograničenja kretanja nezavisno od državljanstva lica budu stavljena van domašaja policijske samovolje. Kad je Liebknecht u svom obrazlaganju stao da šiba

- prusku policijsku državu i njenu politiku krvi i gvožđa, predsednik Dr Simson ga je prekinuo. Liebknechtov predlog je odbačen. Njegov govor objavljen je, pored ostalog, u brošuri «Šta sam rekao u berlinskom „Rajhstagu“, koja je izašla 1867. u Lajpcigu. 329 338 518 520
- ³⁸⁵ Ludwig Kugelmann, koji je bio na Kongresu Lige za mir u Ženevi i učestvovao na pripremnom savetovanju (vidi napomenu 379), posle svog povratka u Hanover 29. septembra 1867. pisao je, pored ostalog, Marxu o Karlu Vogtu: «*Jedno zadovoljenje imam od svog boravka u Ženevi, a to je što sam Vas tamo u lavljioj čeljusti osvetio na „gospodinu Vogtu“.* Prilikom izbora 5 nemačkih potpredsednika za Kongres mira bio je predložen i Vogt. Ja sam uzvratio kako sam očekivao da to ime ovde više neće biti pominjano pre nego što se njegov nosilac bude opravdao od Vaše optužbe da je plaćen Napoleonovo oruđe. Uprkos žestokoj odbrani s raznih strana, među ostalima Ludwiga Simona, postigli smo sjajnu pobjedu, četvorica čistih marksista i Ludwig Büchner, za sada još uvek samo instinktivno Vaš pristalica. Narednog jutra nastupaju nevaljalci, koji su bili za Vogta, pokušavaju da obore jučerašnje odluke. Uzaludan posao, ponovo pobjeda naših.» 329
- ³⁸⁶ Reč je o pismu koje je Paul Stumpf iz Majnca pisao 29. septembra 1867. Marxu. U njemu, pored ostalog, stoji: «*Reci mi, dragi prijatelju, što pre: šta mora da izjavi sitni buržuj, zanatlija itd. i kojim logičnim redom, da bi dokazao da je proleter a građanin; da se klasa proletarijata povećava uprkos današnjoj industriji itd, itd, ukratko . . . da „su oni, koji ga ne prosvetuju, varalice . . . Dokaze ću dati ja, samo ako bi Ti htelo da označiš naučni poredak padanja u bedu i ispravne zaključke, kako bi izjave, koje će postepeno ovde dati . . . svi zanatski majstori, predstavljale pandan tvojim naučnim raspravama itd, a naročito da ne bismo tumarali stramputicama, nego da udarimo glavnim putem! To treba da bude osnova za agitaciju, koja ima podlogu i kojoj se radnički stalež . . . može priključiti.» 330*
- ³⁸⁷ «*The Diplomatic Review*», od 2. oktobra 1867. «*Events of the Month*». 331
- ³⁸⁸ Na sednici Generalnog veća od 24. septembra 1867. na Marxov predlog ukinut je položaj predsednika u Generalnom veću i zamenjen predsedavajućim, koji se birao na svakoj sednici. 331
- ³⁸⁹ Mislilo se na povratak Johanna Georga Eccariusia sa Drugog kongresa Međunarodnog udruženja radnika u Lozani (vidi napomenu 359). 331
- ³⁹⁰ Dvadeset devetog avgusta 1867. u predvečerje Lozanskog kongresa Peter Fox je pisao Johannu Philippu Beckeru u Ženevu. Pismo je nosilo oznaku «*lično i poverljivo*» i sadržavalo je predlog da se sedište Međunarodnog udruženja radnika premesti u Ženevu. Kao obrazloženje je naveo da rukovođenje međunarodnim radničkim pokretom ometa engleske članove Generalnog veća u efikasnom vođenju britanske sekcije MUR. 331
- ³⁹¹ «*The Times*», od 16. septembra 1867, izvestio je u uvodnom članku o govorima koje su na Kongresu Lige za mir i slobodu u Ženevi (vidi napomenu 366) održali Giuseppe Garibaldi, Edgar Quinet, Eugène Dupont, Mihail Bakunjin i drugi. List je, pri tom, pomenuo istupanje Sigismunda Borkheima, koji je, kako je pisao «*The Times*», predložio «*ukidanje klasa*». 331
- ³⁹² Govor Sigismunda Borkheima na Kongresu Lige za mir i slobodu u Ženevi (vidi napomenu 366) izašao je 1867. u Briselu kao brošura pod naslovom «*Ma perle devant le Congrès de Genève*» i 1868. u Cirihi u nemačkom prevodu kao «*Moj biser na Ženevskom kongresu*». 331 334 339 367
- ³⁹³ Kao hartija za pisanje Engelsu je služio poslovni formular firme Ermen i Engels u Mančesteru. 333
- ³⁹⁴ «*Allgemeine Zeitung*» Augsburg, od 30. septembra 1867. 333

- ³⁹⁵ *Old Bailey* — Ulica u Londonu u kojoj se nalazi Old Bailey Sessions House, centrala Kriminalističkog suda. 334
- ³⁹⁶ Upućivanje na članak «Le troisième larron» (Treći lopov), koji je izišao 8. oktobra 1867. u listu «Le Courrier français». Naslov je očigledno izabran na osnovu I.a Fontaine-ove basne «Lopovi i magarac». 334
- ³⁹⁷ Osmog oktobra 1867. Ludwig Kugelmann je pisao Marxu i upitao ga da li želi «kratku raspravu» o prvom tomu *Kapitala* «u jednom političkom listu». Osim toga saopštio je Marxu da se Ernst Warnebold ponudio da pomogne pri plasiranju takvih rasprava u buržoaskim listovima (vidi i napomenu 431), te je zamolio za «orijentacione teze, prema kojima bi sastavio članak podesan za buržoaske duhove». 336
- ³⁹⁸ Nacrt *Zakona o slobodi seljenja* Severnonemačkog saveza podnet je 3. oktobra 1867, a severnonemački rajhstag usvojio ga je kao zakon 22. oktobra. U generalnoj raspravi 21. oktobra Wilhelm Liebknecht je podneo predlog da se zakonom ukine svako ograničenje slobode seljenja. 338
- ³⁹⁹ *Rokovi ugovora o ekstradiciji* — među državama sklopljeni ugovori o ekstradiciji lica, koja su optužena za određena krivična dela. Ekstradicija je morala da se izvrši u roku utvrđenom ugovorom. 339
- ⁴⁰⁰ Ovdje pomenuto pismo Hermanna Jucha datirano je 8. oktobra 1867. i napisano je na naslovnoj strani lista «Hermann». 340
- ⁴⁰¹ *Payne-ov Narodni kalendar* — «Ilustrovani porodični kalendar», koji je izdavao A. H. Payne jednom godišnje od 1857. do 1874. u Lajpcigu; u kalendaru je izišao članak «Nemci u Londonu», autora Bete (Betzich). 340
- ⁴⁰² Dvadesetog septembra 1867. izvesni Ad. Nahmer, koji je već 15 godina živeo u Americi, ponudio se Marxu da prevede prvi tom «Kapitala» na engleski. Marx je pokušavao da se kod nekoliko prijatelja obavesti o Nahmeru. Pošto ga, međutim, niko nije poznao, Marx nije prihvatio njegovu ponudu. 340 519
- ⁴⁰³ Wilhelm Liebknecht je saopštio Marxu 8. oktobra 1867. da će zajedno s poslanikom Reinckeom podneti u severnonemačkom rajhstagu predlog za obrazovanje «Komisije za ispitivanja uslova života radnika» u Pruskoj. Da bi obrazložio ovaj predlog hteo je da se upozna s ovlašćenjima takvih komisija u Engleskoj. U pismu je stajalo: «Zamolio bih Te da nam odmah napišeš koja ovlašćenja imaju engleske parlamentarne komisije i kako su sastavljene. Bilo bi najbolje da Ti kod Parliamentary Stationer kupiš za nas odgovarajući zakon (ako se takav uopšte može dobiti); takode bismo voleli da imamo nacrt zakona o postavljanju Komisije za tred-junione sa svim preambulama . . . » Marx je udovoljio Liebknechtovoj molbi.
- Kod 2 acts reč je bila o sledećim dokumentima: «An Act of facilitating in certain cases the proceedings of the Commissioners appointed to make inquiry respecting Trades Unions and other associations of employers or workmen», koji je 5. aprila 1867. usvojio engleski parlament, kao i o «Act to extend the Trades Union Commission Act, 1867», usvojenom 12. avgusta 1867. 341 343
- ⁴⁰⁴ Franz Hermann Schulze-Delitzsch podneo je 14. oktobra 1867. u severnonemačkom rajhstagu nacrt zakona o ukidanju zabrane udruživanja. U toku rasprave o ovom nacrtu J. B. von Schweitzer je održao demagoški govor, u kome je podržao nacrt zakona, ali je istovremeno negirao značaj štrajkova i sindikata. 343
- ⁴⁰⁵ Lajpciški «Börsenblatt für den deutschen Buchhandel», od 3. oktobra 1867, najavio je beleškom izdavačkog časopisa u Cirihu izlaženje iz štampe brošure Sigismunda Borkheima «Moj biser na Ženevskom kongresu». (Vidi napomenu 392.) 344
- ⁴⁰⁶ Očigledno je reč o isećcima iz londonskog lista «Hermann», koji je redovno izveštavao o prikupljanju priloga za Ferdinanda Freiligratha (vidi napomenu 329). 19.

oktobra 1867. list je doneo «Poslednji apel» londonskog Freiligrathovog odbora. Na jednom isečku, koji je naden među Marxovim dokumentima, nalazi se njegovo rukom napisan sledeći stih: «Ako to za stenice ne valja, onda ne znam koja je stvar bolja!» 345

- ⁴⁰⁷ *L'art militaire et le progrès*, od Louis-a Nougès-a i *Lettres inédites de P.-J. Proudhon sur les générations spontanées*. Oba članka pojavila su se u listu «Le Courrier français» od oktobra 1867. 345

- ⁴⁰⁸ Engelsova recenzija prvog toma *Kapitala* za «The Fortnightly Review» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 235 - 252) napisana je tek maja-juna 1867, ali nije objavljena. 346 348 355 357

- ⁴⁰⁹ Članak «Stray chapters from a forthcoming work on labour», od Williama Th. Thorntona, bio je objavljen u listu «The Fortnightly Review», od 1. oktobra 1867. 346

- ⁴¹⁰ Četrnaestog oktobra 1867. Johann Georg Eccarius pisao je Marxu i prikazao mu svoje teške prilike: bez posla je, njegovo ime je na crnoj listi i nema nikakvog izgleda da dobije posao u Londonu.

I Johann Philipp Becker govorio je 7. oktobra 1867. u pismu gospodi Jenny Marx o svom nezavidnom položaju. Pisao je, pored ostalog, da zbog toga nije u stanju da i dalje obavlja dužnost predsednika Centralnog komiteta sekcijiskih grupa nemačkog jezika u Zenevi i da namerava da napusti časopis «Der Vorbote». Pošto su, međutim, njegovi prijatelji i drugovi navaljivali na njega, Becker je i dalje ostao na svom položaju. 346 347 520

- ⁴¹¹ Carl Siebel saopštio je Engelsu 19. oktobra 1867. da može da dá u novine 3 - 4 članka o prvom tomu *Kapitala*. 22. oktobra Engels je napisao recenziju *Kapitala* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 175 - 176), koja je zahvaljujući Siebelovom posredovanju objavljena 2. novembra 1867. u listu «Elberfelder Zeitung». 347 353 357

- ⁴¹² Sedamnaestog oktobra 1867. Wilhelm Liebknecht i August Bebel zahtevali su u severnonemačkom rajhstagu, za vreme debate o zakonu o vojsci, uvođenje naoružavanja naroda umesto stajace vojske. Na kraju svog govora Liebknecht je rekao: Svetska istorija «ne miruje. . . Ona će pregaziti preko ovog Severnog saveza, koji nije ništa drugo do smokvin list apsolutizma. . .» Nastup obojice radničkih predstavnika u parlamentu naišao je na široki odjek; oni su dobili 30 izjava odobravanja, koje su prispele većinom iz pruskih gradova. Na sednici Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika od 22. oktobra 1867. Marx je pročitao izvode iz Liebknechtovog govora; dao ih je Paulu Lafargue-u da ih prevede na francuski i pošalje listu «Le Courrier français». Delovi Liebknechtovog govora objavljeni su i u listu «The Bee-Hive Newspaper», od 26. oktobra.

Paragraf za zaštitu dece u fabrikama — 19. oktobra 1867. Wilhelm Liebknecht, August Bebel, Reincke i Reinhold Schrapu u toku debate o Zakonu o udruživanju u severnonemačkom rajhstagu predložili su dopunu paragrafa 2. nacrtu zakona: Predložili su da se ovim paragrafom, koji poslodavcima dopušta da zaposle radnike svih struka u neograničenom broju, ne ukidaju postojeći zakoni o ograničavanju i kontroli rada dece. Njihov predlog je prihvaćen. 347

- ⁴¹³ Godine 1866. Venecija je priključena Kraljevini Italiji. Da bi dovršila nacionalno ujedinjavanje zemlje, Italiji je bilo potrebno još pripajanje crkvene države. Vladajući krugovi Italije nisu se, međutim, mogli odlučiti na ovaj korak, jer su strahovali od sukoba s Francuskom, koja je podržavala papu. Giuseppe Garibaldi, inicijator borbe za priključenje Rima, pripremao je sa svojim dobrovoljačkim odredima marš na Rim. U početku vlada Vittorija Emanuela nije poklanjala pažnju ovim priprema, ali je potom uhapsila Garibaldija. U međuvremenu su u Rimu patrioti pripremali ustanak protiv pape. Sedamnaestog oktobra 1867. Pije IX u jednoj enciklički obavestio je biskupe o pretećoj opasnosti. Napoleon III je već 18. oktobra potvrdio papi svoju podršku i naoružao je jedan ekspedicioni korpus za upućivanje u Italiju.

- Kad se 14. oktobra Garibaldi, koji je pobjegao iz zatvora, približio sa svojim trupama Rimu, francuski korpus ukrcavao se na brodove za Italiju, gdje je stigao 30. oktobra. Uz pomoć francuskih intervencionista papinim trupama je pošlo za rukom da 3. novembra 1867. potuku Garibaldija kod Mentane. Rimsko pitanje je ostalo nerešeno sve do rasformiranja papske države 1870. godine. 347 351 523
- ⁴¹⁴ *Laws of primogeniture and entail* (Zakoni o pravu prvorodstva i fideikomisima) — feudalni zakoni o redu naslijeđivanja, koji su u Engleskoj još bili na snazi i u 19. veku, po kojima su titula i zemljišni posed bili prenošeni na najstarijeg sina bez prava otuđenja. 349
- ⁴¹⁵ Šesnaestog oktobra 1867. Carl Speyer, sekretar Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu (vidi napomenu 110), pisao je Marxu i u ime Udruženja zahvalio za slanje prvog toma *Kapitala*. 350
- ⁴¹⁶ Šezdesetih godina razvio je pokret slobodnih mislilaca u Engleskoj živu aktivnost. Njegov najznamenitiji predstavnik bio je buržoasko-radikalni socijalni reformator Charles Bradlaugh. On je bio jedan od potpredsednika Lige za reformu i pokušavao je da utiče na radnički pokret u buržoaskom radikalno-liberalnom smislu, što mu je, međutim, u većoj mjeri pošlo za rukom tek posle 1871. U novembru 1867. osnovano je National Secular Society, centrala pokreta slobodnih mislilaca, čiji je predsjednik postao Bradlaugh. 350
- ⁴¹⁷ Marx upotrebljava ovde reč kojom se često koristio Karl Vogt, a kojoj se on podmeva i u svom pamfletu *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 342). 350
- ⁴¹⁸ Knjiga «Kratka udžbenik hemije», koju je uz saradnju autora H. E. Roscoe-a obradio Carl Schorlemmer, izašla je 1867. u Braunšvajgu. 351 366 368 373 380
- ⁴¹⁹ Francusko-italijanska Septembarska konvencija iz 1864. garantovala je nezavisnost papskoj državi Rimu, ali je daleko najveći deo njene teritorije ostavljala Italiji. Prema konvenciji Francuska je trebalo da povuče svoje trupe iz Rima do jeseni 1866. Italija se sa svoje strane obavezala da ne napada Rim i da odbija svaki napad na papsku državu. Kad su u jesen 1867. u Rim prodrli dobrovoljački odredi Giuseppa Garibaldija (vidi napomenu 413), došlo je do tajnih italijansko-francuskih pregovora s ciljem revidiranja Septembarske konvencije. Pruska, koja je bila u savezu sa Italijom, nije bila obavještena o ovim pregovorima. U oktobru 1867. poslao je Bismarck pruskom poslaniku u Firenci grofu von Usedomu depešu u kojoj je izložio svoje stanovište prema ovim pregovorima. On je dao uputstva Usedomu da u rimskom pitanju zauzme «čisto posmatrački stav i da čeka razvoj događaja». Bismarckovu depešu objavio je list «Augsburger Abendzeitung» 4. novembra 1867. «Neue Preussische Zeitung» preštampane su tekst depeše 6. novembra 1867. i označile ga lažnim. 351 357
- ⁴²⁰ Osamnaestog avgusta 1867. održan je u Salcburgu sastanak Napoleona III sa austrijskim carem Franzom Josephom I. Napoleon III je nameravao da sa Austrijom sklopi ugovor protiv Pruske i Rusije. Međutim, kako Austrija nije htela da dospe ni u kakav novi sukob s Pruskom, i kako je na obema stranama preovladavalo nepovjerenje, do sklapanja ugovora nije došlo. 351
- ⁴²¹ *Brošura biskupa orleanskog Dupanloup* — Reč je o pismu kojim se Dupanloup 15. septembra 1867. obratio predsedniku vlade Rattazziju povodom treće godišnjice francusko-italijanske Septembarske konvencije o nepovredivosti papske države (vidi napomenu 419). On je zahtevao od italijanske vlade da razbije Garibaldijev pokret za uključivanje papske države u ujedinjenu Italiju. Uskoro potom pismo se pojavilo u listu «La Gazette de France» i kao brošura pod naslovom «Lettre à M. Rattazzi, président du conseil des ministres du roi d'Italie sur les entreprises de Garibaldi» (Pismo M. Rattazzija predsedniku ministarskog saveta kralja Italije o poduhvatima Garibaldija). 351

- ⁴²² Oružani ustanak koji su fenijanci (vidi napomenu 202) već dugo pripremali pretrpeo je poraz februara–marta 1867. Mnogi vođi pokreta su bili pohapšeni i izvedeni pred sud. 18. septembra izvršen je u Mančesteru oružani napad na zatvorska kola, u kojima su se nalazili dvojica uhapšenih vođa fenijanaca Thomas Kelly i Michael Deasy. Oslobođanje Kellyja i Deasyja je uspelo, ali je prilikom sukoba ubijen jedan policajac. Pet fenijanaca je uhvaćeno na licu mesta i optuženo za ubistvo. Od 1. do 23. novembra održan je u Mančesteru proces protiv njih. Optužba je pribegla lažnim svedočenjima. Uprkos svim nastojanjima Ernesta Jonesa, koji je bio jedan od branilaca (o njegovom nastupu obavestio je «The Times» 9. novembra 1867) fenijanci su osuđeni na smrt. Jedan od njih (Thomas Maguire) kasnije je pomilovan, a drugome (Condon) smrtna kazna pretvorena je u doživotnu robiju. Ostali (Michael Larkin, William Allen i Michael O'Brien) pogubljeni su 23. novembra 1867.
- Za vreme istrage i za vreme procesa Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika razvilo je na Marxovu inicijativu široku kampanju među engleskim radnicima za podršku nacionalnooslobodilačkom pokretu u Irskoj. 351 357 363 365 367
- ⁴²³ 23. oktobra 1867. na sednici predsedništva Lige za reformu (vidi napomenu 114) raspravljano je o pismu predsednika Edmonda Bealesa, u kome je ovaj oštro napao pokret fenijanaca. Rukovodioci tredjuniona George Odger i Benjamin Lucraft, koji su bili članovi predsedništva, ustali su protiv objavljivanja ovog pisma i izrazili su punu podršku irskom oslobodilačkom pokretu. Ta rasprava, o kojoj je 26. oktobra 1867. obavestio «The Bee-Hive Newspaper», izazvala je strahovanja kod buržoaskih radikala u predsedništvu Lige. Oni su na Odgera i Lucrafta izvršili pritisak, što je imalo za posledicu da se Odger i Lucraft na sednicama Lige 30. oktobra i 1. novembra povuku i izjave da su bili pogrešno shvaćeni. 352
- ⁴²⁴ Jedna od dve recenzije, koje je Engels 12. oktobra 1867. poslao Ludwigu Kugelmannu radi objavljivanja u Nemačkoj (vidi u ovom tomu str. 337, 338 i 518), objavljena je u listu «Die Zukunft», od 30. oktobra 1867. Drugu je Kugelmann predao uredniku lista «Rheinische Zeitung» Heinrichu Bürgeru, koji je uprkos podsećanjima nije objavio. 353 361
- ⁴²⁵ Prvog novembra 1867. u jednoj noti protestovao je francuski ministar spoljnih poslova de Moustier protiv ulaska italijanskih trupa u papšku državu. 4. novembra «La Presse», iz Pariza, donela je vest da je Napoleon III postavio ultimatum italijanskoj vladi da napusti Rim. Ta vest je sutradan demantovana. 354
- ⁴²⁶ Na pariskom groblju Monmartre došlo je 1. novembra 1867. kraj grobova italijanskih i francuskih patriota do mitinga i polaganja venaca. Policija je intervenisala i vršila hapšenja. 354
- ⁴²⁷ Drugog decembra 1851. Louis Bonaparte izvršio je državni udar kojim je na vlast dospelo režim Drugog carstva. Drugo carstvo zvanično je proklamovano 2. decembra 1852. 354
- ⁴²⁸ Napomene o toku procesa fenijancima u Mančesteru (vidi napomenu 422). 354
- ⁴²⁹ Izvod iz knjige *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches*, od Prokesch-Ostena, objavljen je 3. oktobra 1867. u publikaciji «The Diplomatic Review». 356
- ⁴³⁰ Godine 1866. došlo je na Kritu do ustanka grčkog stanovništva protiv turske tudinske vladavine s ciljem priključenja Krita Grčkoj. Ustanak, koji je Grčka pomogla materijalno i dobrovoljcima, svirepo su ugušile turske trupe. Grčko stanovništvo na Kritu više puta se obraćalo velikim silama s molbom da ih zaštite od krvave turske vladavine. Carska Rusija, koja je prilikom ovog ustanka sledila svoje panslavističke ciljeve, demagoški je predložila velikim silama zajedničku izjavu, kojom bi se izrazilo «nezadovoljstvo» sila zbog turskih pokolja na Kritu. Ovu izjavu potpisale su oktobra 1867. Francuska, Pruska i Italija, koje su, iako protivnici priklju-

čenja Krita Grčkoj, u toj izjavi videle sredstvo za sprečavanje širenja nacionalnooslobodilačkog pokreta. 356 512

- ⁴³¹ Ernst Warnebold je ponudio Ludwigu Kugelmannu pomoć u plasiranju recenzija o prvom tomu *Kapitala* (vidi napomenu 397). Pošto mu je Kugelmann predao prve dve Engelsove recenzije, Warnebold ipak nije ništa preduzeo da ih da u štampu. U vezi s tim Kugelmann je 6. novembra 1867. saopštio Marxu sledeće: «Moje traženje od Warnebolda da belešku o Vašoj knjizi da bilo gde u štampu, nije uzeto u obzir što se tiče Engelsovih pošiljki. Čim su ove poslednje (2 komada) stigle, ja sam prepisao jednu, moja supruga drugu, te sam ih odneo Warneboldu. Otmena uobraženost, spremnost za pomoć uz sleganje ramenima, mogućnost da se jedan članak zahvaljujući gluposti urednika, možda putem lične veze proturi u jednom ovdašnjem palanačkom listu, uprkos svemu tome ne može ništa, baš ništa da se učini, to je način postupanja ovog sujetnog zvekana.» 360
- ⁴³² Ovim Engelsovim člankom Institut za marksizam-lenjinizam ne raspolaže. Nije se moglo utvrditi da li ga je objavio list «Frankfurter Zeitung und Handelsblatt».
- Carl Siebel predao je Engelsovu recenziju prvog toma *Kapitala* listu «Düsseldorfer Zeitung». Ona je objavljena u listu 16. novembra 1867. bez potpisa. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 177 - 178.) 361
- ⁴³³ «*Burmer Zeitung*», od 19. decembra 1867. objavio je recenziju prvog toma *Kapitala*, koja je bila potpisana jednim S. Nije nam poznato da li ova recenzija potiče od Carla Siebela ili je reč o trećem članku Engelsovom, koji je on poslao Siebelu. 361
- ⁴³⁴ Dvadeset četvrtog oktobra 1867. pisao je Marxu Joseph Dietzgen, tada majstor u Vladimirovskoj fabrici koža u Petrogradu. Njegovo pismo je počinjalo ovako: «Visokopoštovani gospodine! Dozvolite mi, molim Vas, da ovako nepoznat izrazim svoje poštovanje za neprocenjive zasluge koje ste stekli svojim istraživanjima ne samo radi nauke, već naročito za radničku klasu. Još u ranoj mladosti, kad sam prebogatu sadržinu Vaših radova bio u stanju više da naslućujem nego da razumem, bio sam njima opčinjen i nisam mogao da ih ne čitam i opet da čitam, sve dok ne bih došao do jasnoće kojom bih sam bio zadovoljan. Oduševljenje, koje u meni budi proučavanje Vašeg nedavno u Hamburgu objavljenog dela» (prvi tom *Kapitala*) «nagoni me na možda nametljivu neskromnost da Vam potvrdim svoje priznanje, poštovanje i zahvalnost. Prvu svesku *Prilog kritici političke ekonomije*, koja je izišla u Berlinu, studirao sam svojevremeno vrlo marljivo i priznajem da mi nikada nijedna knjiga, ma kakvog obima bila, nije donela toliko novih, pozitivnih saznanja i pouka kao ova mala sveska.» Dietzgen je zatim izložio osnove svog materijalističkog pogleda na svet i, pored ostalog, rekao: «... nauci nije toliko stalo do činjenica koliko do objašnjenja činjenica...» Ovim pismom počeli su prijateljski odnosi između Marxa i Dietzgena. 362 364 532
- ⁴³⁵ Carl Wilhelm Klein iz Solingena obavestio je Marxa pismom 8. novembra 1867. o stanju solingenske zadruge za čelik i proizvode od gvožđa, koju su u proleće 1867. osnovali članovi Međunarodnog udruženja radnika. On je, pored ostalog, naglasio da je zadruga «najbolja poluga» za privlačenje članova Opšteg nemačkog radničkog saveza solingenskoj sekciji MUR. 362
- ⁴³⁶ Dvadeset trećeg novembra 1867. pisao je Ludwig Kugelmann Marxu: «List «Deutsche Volkszeitung» sa člančićem o Vašoj knjizi, koji sam Vam poslao sa krstopletom, biće da ste primili. Onaj članak bio je tako sramno udešen perom gospodina Ehrenfrieda Eichholza, da sam stvarno ogorčen što je jedno K. stavljeno ispod toga. Dok sam ja, na primer, govorio o «prirodnonaučnom metodi» Vaše analize, Vi po Ehrenfriedu prirodnonaučno i istorijski izlažete kapitalističku proizvodnju... Uprkos svemu tome ja sam ovu belešku zajedno sa posebno odštampanim Engelsovim člankom» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 168 - 170) «s navođenjem izvora uputio ovih dana: Faucheru, Schulze-Delitzschu i Dr Düringu u Berlin... zatim

Roscheru u Lajpcig, profesoru Hildebrandtu u Jenu, — Rauu, Hajdelberg. Potvrde o prijemu dobio sam danas od Roschera, Fauchera i Dühringa i prilažem Vam ih . . . » 362

⁴³⁷ U oktobru 1859. pokušao je John Brown, borac za oslobođenje crnaca u SAD, da u južnim državama podigne ustanak robova. S jednom malom grupom istomišljenika zauzeo je državni arsenal u mestu Harpers Ferry u državi Virdžiniji. Gotovo svi učesnici u ovoj akciji (19 ljudi, među kojima 5 crnaca), koji su pružili očajnički otpor vladinim trupama, bili su ubijeni, a John Brown i pet njegovih drugova kasnije pogubljeni. 363

⁴³⁸ U avgustu 1840. Louis Bonaparta je pokušao da izvede državni udar. Dolazeći iz Engleske, iskrcao se sa svojim pomagačima u Bulonju, gde mu je jedan francuski puk izrazio odanost. Kad je jedan oficir upozorio vojnike na njihovu dužnost, Bonaparta je pucao na njega. 363

⁴³⁹ *Prvi oglas* Ota Meißnera o izlaženju prvog toma *Kapitala* objavljen je u listu »Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten geschäftszweige«, od 14. septembra 1867.

Meißnerova anonsa o Engelsovoj brošuri *Prusko vojno pitanje i nemačka Radnička partija* (vidi u 27. tomu našeg izdanja, str. 31 - 63) objavljena je u istom časopisu 3. marta 1865. 364

⁴⁴⁰ Wilhelm Liebknecht, »Šta sam rekao u berlinskom »rajshtagu«. 366 368 387 528 533

⁴⁴¹ Brošura Wilhelma Liebknechta (vidi napomenu 440) sadržavala je u vidu odštampalog priloga izveštaj iz lista »Die Zukunft« od 16. oktobra 1867, o njegovim govorima, koje je 14. i 15. oktobra držao berlinskim radnicima. Prema tim izveštajima, Liebknecht je zastupao stanovište da je u sadašnjim okolnostima nepodesno, čak štetno stavljati u prvi plan socijalno pitanje. Svi preuranjeni pokušaji da se reši socijalno pitanje samo bi učvrstili apsolutizam u Nemačkoj i odložili pobjedu socijalističkih principa.

Ludwig Kugelmann je kritikovao u svom pismu Marxu od 23. novembra 1867. ovaj Liebknechtov stav i naglasio da Liebknecht kao Marxov predstavnik ne sme obradu socijalnog pitanja da prepusti takvim ljudima kao što su Hermann Wagener i J. B. von Schweitzer. 366 368 528 533

⁴⁴² »Demokratisches Wochenblatt« izlazio je u Lajpcigu od januara 1868. u redakciji Wilhelma Liebknechta. List je bio organ saksonske Narodne stranke. Iako su se u njemu u početku održavali do izvesne mere sitnoburžoaski uticaji, on je igrao pozitivnu ulogu u razviku nemačkog radničkog pokreta.

List se zalagao za demokratsko ujedinjenje Nemačke, borio se protiv Bismarckove politike i razračunavao s taktikom lasalovskih vođa. Uz podršku Marxovu i Engelsovu Liebknecht je u listu propagirao ideje Međunarodnog udruženja radnika i objavljivao njegove najznačajnije dokumente. »Demokratisches Wochenblatt« bitno je doprineo priključenju Saveza nemačkih radničkih udruženja MUR i od decembra 1868. postao je istovremeno i organ Saveza. U pripremanju Socijaldemokratske radničke partije list je imao značajnog udela. Na kongresu u Ajzenahu odlučeno je da list promeni ime u »Der Volksstaat« i da bude proglašen centralnim organom partije. 366 368 372 377

⁴⁴³ Victor Schily je saopštio Marxu 27. novembra 1867. da se Moses Heß blagonaklono izrazio o *Kapitalu* i da namerava da napiše jedan članak za »Le Courrier français«. Heß je, dalje, predložio da zajedno s nekim Francuzom prevede prvi tom *Kapitala* na francuski i da ga izda. Schily je upitao da li bi Jean Jacques-Elisée Reclus, »koji je u prijateljsstvu s Heßom . . . i u svakom pogledu bi bio pogodan za ovaj posao, možda čak . . . bez Heßove saradnje«, da li bi on bio pravi čovek za to. Objavljivanju francuskog prevoda *Kapitala* Marx je pridavao veliki značaj.

- Smatrao je vrlo važnim »osloboditi Francuze od pogrešnih shvatanja u koja ih je ukopao Proudhon svojom idealizovanom malograđanštinom« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 71). Marx nije isprva imao ništa protiv Reclus-a kao prevodioca. Pregovori su se otegli tri godine i nisu doveli do rezultata. Kad se kasnije ispostavilo da Reclus pripada rukovodstvu bakunjinističke Alijanse socijalističke demokratije, on više nije dolazio u obzir za prevodioca. *Kapital* je na francuski preveo Joseph Roy, Marx je pregledao prevod, a izdat je u Parizu u delovima u periodu 1872 - 1875. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 26 i 27.) 367 371 528 530
- ⁴⁴⁴ Reč je verovatno o članku »Poverljiva zapažanja o najbližoj budućnosti rusko-turskih poslova«, sadržanom u Spisima Friedricha von Gentza. 5. deo, Manhajm, 1840. 367
- ⁴⁴⁵ Marxova kći Jenny dobila je za rodendan na poklon poljski krst, kakav su nosili učesnici nacionalnooslobodilačke borbe poljskog naroda 1864. Posle pogubljenja fenijanaca 23. novembra 1867. ona je u znak žalosti nosila ovaj krst na zelenoj traci. (Zeleno je nacionalna boja Irske.) 367 502
- ⁴⁴⁶ Ludwig Kugelmann Engelsu, 25. novembra 1867. 368 369 370
- ⁴⁴⁷ Dvadeset šestog novembra 1867. pisao je Wilhelm Liebknecht Engelsu. Na Engelson odgovor, koji nam do sada nije poznat, Liebknecht se pozvao u pismu od 11. decembra 1867. (Vidi i napomenu 458.) 368
- ⁴⁴⁸ Ludwig Kugelmann je pisao 25. novembra 1867. Engelsu da je trgovac knjigama Karl Brandes u Hanoveru izložio pored *Kapitala* i Marxove fotografije. Zatim saopštava: »Pre 8 dana . . . jedan Englez, koji je dobro govorio nemački i, kako je rekao, upoznao Marxa u Hamburgu, kupio ih je obe (profil i en face) . . . Ko je mogao biti taj gospodin?« 368 533
- ⁴⁴⁹ Marxovi redovi nalaze se u zaglavlju pisma Ludwiga Kugelmanna Engelsu, od 25. novembra 1867. 370
- ⁴⁵⁰ Kao papir za pisanje služio je poslovni formular firme Ermen i Engels, Mančester. 7. Southgate. 371
- ⁴⁵¹ *Memorijal u korist fenijanaca* — Memorandum Generalnog veća engleskoj vladi radi ukidanja smrtno kazne, izrečene većem broju fenijanaca (vidi napomenu 422); tekst je sastavio Marx na engleskom, a potom ga je potvrdilo (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 179) Generalno veće na vanrednoj sednici 20. novembra 1867. Sačuvana je kopija, koju je rukom prepisala Marxova supruga Jenny. Ona se poklapa s tekстом u knjizi zapisnika Generalnog veća. Zbog otpora rukovodilaca tredjuniona memorandum nije objavljen na engleskom jeziku. Na francuskom jeziku pojavio se u listu »Le Courrier français«, od 24. novembra 1867. 373
- ⁴⁵² Dvadeset prvog novembra 1867. »The Times« je pod naslovom »London meetings« izvestio o diskusiji u Generalnom veću povodom irskog pitanja. 373
- ⁴⁵³ Na sednici Generalnog veća od 5. novembra 1867. Peter Fox je izjavio da name-rava da napusti svoju funkciju dopisnog sekretara za Ameriku, kako bi imao slobodne ruke za plaćenu saradnju u listu »The Bee-Hive Newspaper«. Hermann Jung, koji je vodio sednicu, odlučno je ustao protiv toga. Na sledećoj sednici 12. novembra pročitano je pismo Petera Foxa, u kome je on zvanično saopštio svoje povlačenje i optužio Junga da hoće da protera engleske članove iz Generalnog veća. Prisutni članovi Veća podržali su Junga i zaključili da predmet proslede na razjašnjavanje Stalnom komitetu. 373
- ⁴⁵⁴ Rezolucija, koju je u Generalnom veću predložio Peter Fox 26. novembra 1867, glasila je: »Ovaj skup želi da sedamstogodišnji rat između engleske i irske nacije bude zamenjen sklapanjem mira i valjanim sporazumevanjem između engleskog i irskog naroda. Da bi se postigao ovaj cilj, ovaj skup savetuje prijateljima irske

nacionalnosti da svoju težnju izlože engleskom narodu, a ovom posljednjem da bez predrasuda sasluša argumente u obrazloženju prava Irske na autonomiju.» 374

⁴⁵⁵ *Encumbered Estates Act* — Zakon o zaduženim imanjima (1853). Olakšavao je zaduženim irskim zemljoposjednicima prodaju njihovih dobara; narednih godina dopunjen je novim zakonima. Ova mera ubrzala je prelazak vlasništva nad zemljom u ruke buržoaskih veleposjednika i razvoj kapitalističkog tipa poljoprivrede u Irskoj. 374

⁴⁵⁶ *Repeal of the Union* — misli se na ukidanje Anglo-irske unije. Poraz Engleske u američkom ratu za nezavisnost (1775 - 1783) doveo je u Irskoj do nacionalnog pokreta, koji je prisilio englesku vladu 1783. da Irskoj da zakonodavnu samostalnost. Kad se 1789. ustanak za nacionalno oslobođenje Irske završio porazom, Irskoj je nametnuta Anglo-irska unija i irski parlament je na silu spojen s engleskim, dakle faktički ukinut. Unija je stupila na snagu 1. januara 1801. i ponovo lišila Irsku relativne samostalnosti, izvojevane 1783. 374

⁴⁵⁷ Reč je o pismu Ludwiga Kugelmanna Marxu od 23. novembra 1867, o 2 pisma Kugelmanna Engelsu od 25. i 30. novembra 1867. i o pismu Wilhelma Liebknechta Engelsu od 26. novembra 1867. (vidi napomenu 447). Dosada nismo uspjeli da pronademo pomenuto pismo Carla Siebela Engelsu. U svom pismu od 25. novembra 1867. Kugelmann je priložio tri potvrde o prijemu primeraka svog članka u listu »Deutsche Volkszeitung» (vidi napomenu 436).

U svom pismu od 30. novembra 1867. Ludwig Kugelmann je saopštio Engelsu da se radi štampanja recenzija o *Kapitalu* obratio potpukovniku Seubertu u Ludvigburgu kod Stuttgarta, čiju je cerku lečio. Seubert mu je i odgovorio. U vezi s tim Kugelmann je pisao Engelsu: »Da biste mogli bolje da ocenite odgovor, šaljem Vam i prepis mog pisma Seubertu. Verujem da smem biti siguran da će Seubert dati sve od sebe da mi ugodi. Verovatno ćete se prema iznetom predlogu odlučiti i za listove »Schwäbischer Merkur» i »Der Beobachter», no ako želite i »Gewerbeblatt für Württemberg» »zato što je povezan s listom »Staat-Anzeiger» »onda samo pošaljite . . .» 377

⁴⁵⁸ Opširno pismo Wilhelmu Liebknechtu, koje ovde pominje Engels, nije, koliko nam je poznato, do sada pronađeno. U svom pismu Engelsu od 11. decembra 1867. Liebknecht, međutim, zauzima stav prema pitanjima koja je ovaj izneo. U pismu stoji: »U svemu *bitnom* slažem se, naravno, s Tobom; ali u *praktičnom* shvatanju, ne u pogledu principijelnog stava, može postojati razlika u mišljenju . . . Drukčije stvar stoji sa Austrijom. Ovde se naša gledišta razilaze. Priznajem da sam adresu bečkom opštinskom veću uputio najviše zbog toga da *razljutim* prijatelje Pruske (što je i uspjelo), no ja sam zaista uveren da je Austrija *dospela* do svoje *1789, što znači, da je revolucija (najpre pod monarhističkom ljušturom) tamo postala ekonomska i politička nužnost*, i da će, ako ne dođe udar spolja, mislim od Francuske (*Badin-guet-ov rat ili revolucija*), u Austriji biti udara, što ipak ne sprečava da Berlin odredi *rešenje* . . . O južnonemačkim federalistima mislimo isto. No ne mogu se držati sasvim daleko od njih. I vi u Engleskoj morate ići s ljudima koji Vam ne odgovaraju . . . Ako sad i mislim da u rajstahu moram biti oprezan sa »socijalnim pitanjem», onda zbog toga nikako nisam protiv opšte *teoretske* kao ni *praktične* agitacije . . .» (Citirano prema: Georg Eckert, »Wilhelm Liebknecht. Prepiska s Karlom Marxom i Friedrichom Engelsom.» The Hague, 1963, str. 82, 83, 84. i 85.)

Liebknechtova i Bebelova adresa bečkom opštinskom veću štampana je u listu »Neue Preussische Zeitung», Berlin, od 1. decembra 1867. Odgovor bečkom opštinskog veća štampan je 4. januara 1868. u listu »Demokratisches Wochenblatt». 377

⁴⁵⁹ Četvrtog novembra 1867. izvršila je fenijanka Adelaide Macdonald atentat na policijsku stražu pred kućom glavnog svedoka, koji je dao iskaz protiv Williama Allena, optuženog na Mančesterskom procesu (vidi napomenu 422). Ona je uhapšena i osuđena na 5 godina zatvora. 377

- ⁴⁶⁰ Ludwig Kugelmann poslao je 3. decembra 1867. Marxu svoju prepisku s Heinrichom Bürgersom. (Vidi i napomenu 424.) 378
- ⁴⁶¹ Konceptija koju je Marx ovde izložio za recenziju prvog toma *Kapitala* za »Der Beobachter« naišla je na potpuno slaganje Engelsovo. Kad je Engels pisao recenziju, koristio je i ova uputstva, koja je dao Marx. Recenzija je objavljena posredovanjem Ludwiga Kugelmana, bez potpisa, u štutgartskom listu »Der Beobachter«, od 27. decembra 1867. (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 185 - 186).
Pomenuto navođenje stranica odnosi se na prvo izdanje prvog toma *Kapitala*, Hamburg, 1867. Prilikom pripremanja drugog izdanja (1872) Marx je precrtao ove napomene. 379
- ⁴⁶² Wilhelm Liebknecht je obavestio Marxa 26. novembra 1867. o listovima koji mu stoje na raspolaganju i pri tom nabrojao sledeće: »Die Zukunft«, »Volkszeitung«, Hanover; »Oberrheinischer Courrier«, Frajburg u Badenu; »Neue Baseler Zeitung«; »Correspondent« (glasnik štampara), Lajpcig; »Süddeutsche Presse«, kao i »Deutsche Arbeiterhalle«, Manhajm. 379
- ⁴⁶³ »Der Social-Demokrat«, od 29. novembra 1867, iscrpno je obavestio o govorima lasalovaca J. B. von Hofstetena i Augusta Geiba na Generalnoj skupštini Opšteg nemačkog radničkog saveza 24. novembra 1867. Hofstetten je u svom govoru gotovo doslovcie pozajmio mnoga mesta iz Marxovog *Kapitala*, ne pominiući ni naslov dela ni autora. Pritom je većinom izvitoperio smisao delova koje je plagirao. Za uzvrat Marx je 6. decembra 1867. napisao članak *Plagijarizam* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 180 - 184), koji je 12. decembra 1867. objavio »Die Zukunft« u svom dodatku bez potpisa. 380
- ⁴⁶⁴ Gustav-Paul Cluseret, »Mentana«. Nalazi se u listu »Le Courrier français«, od 7. decembra 1867 (vidi i napomenu 413). 381
- ⁴⁶⁵ Ludwig Kugelmann je pisao Marxu 1. decembra 1867. i, pored ostalog, upitao »ne bi li Borkheim . . . preko svog prijatelja Buchera mogao da otvori vrata lista »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« radi objavljivanja Engelsovih recenzija o prvom tomu *Kapitala*. 382 532
- ⁴⁶⁶ Trinaestog decembra 1867. izvela je grupa fenijanaca napad eksplozivom na londonski zatvor Klarkenvel (Clerkenwell) da bi oslobodila zatočene vode fenijanaca. Napad nije uspeo. Eksplozijom su razorene mnoge susedne kuće, ubijeno je nekoliko osoba i preko stotinu ranjeno. Ovaj slučaj je iskoristila buržoaska štampa za širenje laži i kleveta o irskom nacionalnom oslobodilačkom pokretu i za buđenje šovinističkih i antiirskih raspoloženja među engleskim stanovništvom. 383 387
- ⁴⁶⁷ Carl Siebel je pisao 10. decembra 1867. Engelsu, pored ostalog: »Meißner će dobro učiniti da uz prijateljsko pismo pošalje primerak« (prvog toma *Kapitala*) »doktoru Langeu — sinu bonškog profesora, ranijem učitelju u Duisburgu, sada pod kaznom, uticajnom, koji je negde u južnoj Nemačkoj pisac i knjižar.« 384
- ⁴⁶⁸ Wilhelm Liebknecht Engelsu, 11. decembar 1867. (Vidi i napomenu 458.) 385 386
- ⁴⁶⁹ Preinačeni stihovi iz Goetheove pesme »Totalitet«. 386
- ⁴⁷⁰ Šesnaestog decembra 1867. Marx je održao predavanje o irskom pitanju u Nemačkom prosvetnom udruženju radnika u Londonu (vidi napomenu 110). Koncept za ovo predavanje, kao i belešku Johanna Georga Eccariusia o njemu vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 366 - 376, 455 - 456. 386
- ⁴⁷¹ *Carinski parlament* — 1867. osnovan je vrhovni organ Carinskog saveza, koji je reorganizovan posle rata 1866. i ugovora od 8. jula 1867, sklopljenog između Pruske i južnonemačkih država. Carinski parlament je bio sastavljen od članova severnonemačkog rajstaga i poslanika Bavarske, Badena, Virmberga i Hesena.

- Trebalo je da se bavi isključivo pitanjima trgovinske i carinske politike. Nasuprot tome Bismarck je išao za ciljem da kompetencije ovog organa proširi na politička pitanja. Pri tom je naišao na tvrdoglavi otpor predstavnika južne Nemačke. 387
- ⁴⁷² Upručivanje na anonimni članak u listu «Русский инвалид», od 5. decembra 1867, štampan u rubrici «Отдел неофициальный». 388
- ⁴⁷³ Šestog decembra 1867. Bismarckova vlada je podnela domu poslanika nacrt zakona kao i ugovore o naknadi detronizovanim vladarima Hanovera i Nasaua, čiji posedi su nakon prusko-austrijskog rata 1866. bili pripojeni Pruskoj. Da bi obezbedila podršku doma poslanika, vlada je odlučila da otpusti ministra pravde grofa zur Lippea, koji je, budući dragovoljno Bismarckovo oruđe, bio omražen od većine u domu poslanika. Na njegovo mesto naimenovan je Gerhard Leonhardt, bivši ministar pravde Hanovera, koji je među prvima priznao priključenje Hanovera Pruskoj. Dom poslanika odobrio je ugovore o naknadi. 388
- ⁴⁷⁴ Wilhelm Liebknecht je predlagao putem pisma Marxu početkom septembra i početkom oktobra 1864. da pristane da bude izabran za predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza. Pri tom je Liebknecht saopštio da su ga i Bernhard Becker i J. B. von Schweitzer molili da učini Marxu ovaj predlog. 391
- ⁴⁷⁵ Kontrarevolucionarne bande pod vodstvom ekskralja Napulja Franza II preduzimale su 1862. oružane prepade na Kraljevinu Italiju, ujedinjenu marta 1861. zahvaljujući borbi naroda. 394 397
- ⁴⁷⁶ Do ovog mesta u tekstu raspoložemo fotokopijom rukopisa. Nastavak teksta uzet je iz: «Deutsche Revue» 46. godište, 2. tom, april do juna 1921, Štutgart i Lajpcig, str. 140. 395
- ⁴⁷⁷ Gradanski rat, koji su razbuktali karlisti u Španiji, trajao je od 1833. do 1840. Karlisti su bili reakcionarna, klerikalno-apsolutistička grupacija, koja se borila u korist pretendenta na presto Don Carlosa, brata Fernanda VII. Oslanjali su se na vojsku, katoličko sveštenstvo i na zaostale seljake nekih oblasti. Rat se razvio u borbu feudalno-katoličkih i buržoasko-liberalnih elemenata i doveo je do treće buržoaske revolucije 1834 - 1843. u Španiji. 397
- ⁴⁷⁸ *Zonderburg* (Sonderburg) — grad i utvrđenje na ostrvu Alsen. Za vreme pruske opsade u Danskom ratu (vidi napomenu 322) ovaj grad je Dipelskim rovovima, koji su se nalazili u blizini, sprečavao prelaz na ostrvo. Borbe za Dipelske roveve pokazale su sve veći značaj artiljerije u opsadama. 398
- ⁴⁷⁹ «The Times», broj od 4. novembra 1864. 405
- ⁴⁸⁰ Marx citira iz pisma koje je Josef Weydemeyer pisao oktobra 1864. Engelsu. 405
- ⁴⁸¹ 25. oktobra 1864. Benjamin Disraeli održao je govor u Oksfordu, koji je objavio «The Times» 26. novembra 1864.
High church — struja u anglikanskoj crkvi; konzervativno-aristokratska i sa snažnim katolicizmom u ritualu i crkvenom životu. 405
- ⁴⁸² Sophie von Hatzfeldt je nameravala da ponovo izda Marxov «Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte». Marx je bio odlučno protiv toga zato što nije hteo svoje ime da vidi povezano sa intrigama, Lassalleovim kultom i propruskim istupima Sophije von Hatzfeldt. Wilhelm Liebknecht, koji je smatrao velikim nedostatkom što Marxovi radovi još nisu u Nemačkoj u dovoljnoj meri bili poznati, zamolio je Marxa krajem oktobra ili početkom novembra 1864. da mu ovaj pošalje nekoliko primeraka «Osamnaestog brimera». Hteo je da dá da se «Brimer» preštampa u Švajcarskoj. Dvadeset sedmog maja 1865. u jednom pismu Marxu Liebknecht se još jednom vratio na to i saopštio Marxu da izdavač kome se obratio, strahuje. Stoga bi hteo da štampa «Brimer» o sopstvenom trošku. Do toga, pak, nije došlo. Drugo

izdanje «Osamnaestog brimera» moglo se izdati tek 1869 — delom i na navaljivanje njegovih prijatelja u Nemačkoj, kako veli Marx u predgovoru drugom izdanju (vidi u II. tomu ovog izdanja, str. 465). 406 433 438

- ⁴⁸³ Vest o tome da će Marx i Engels saradivati u listu «Social-Demokrat» nalazila se u prvom probnom broju lista «Social-Demokrat», od 15. decembra 1864. (Vidi i napomenu 26.) 408
- ⁴⁸⁴ Iz pisma Wilhelma Liebknechta od 20. decembra 1864, na koje Marx očigledno ovde misli, vidi se da ga je Marx molio da uloži napore za priključenje Opšteg nemačkog radničkog saveza Međunarodnom udruženju radnika. 408
- ⁴⁸⁵ Dvadeset sedmog decembra 1864. u Diseldorfu je počela prva Generalna skupština Opšteg nemačkog radničkog saveza. Marx je očekivao da Carl Klings na ovoj skupštini podnese predlog za priključenje OIŃRS Međunarodnom udruženju radnika. Klings, međutim, do tog vremena još nije bio dobio Marxov nalog, koji je trebalo da mu prenese Siebel. 408
- ⁴⁸⁶ Od 7. do 14. januara 1865. Marx je boravio kod Engelsa u Mančesteru. 409
- ⁴⁸⁷ Dvadeset devetog decembra 1864. Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika donelo je odluku da pozove buržoaske radikale Edwarda Beeslyja, Edmonda Bealesa i Frederica Harrisona na prijem, planiran za 16. januar 1865. povodom osnivanja MUR. Odluka je zabeležena u protokolu, ali izveštaj sa sednice nije objavljen. William R. Cremer poslao je štampi izveštaj o sednici od 3. januara 1865, u njemu pomenuo ovu odluku i još jednom je uneo u knjigu zapisnika. Ime Johna Grossmitha svojevoljno je dodao. Grossmith je bio član Generalnog veća i nije mu bio potreban poseban poziv. Izveštaj je objavljen 7. januara 1865. u listu «Bee-Hive Newspaper» i u listu «The Miner and Workman's Advocate». Iz odgovora Hermanna Junga u pismu od 11. januara proizlazilo da je Marxov protest pročitao na sednici Generalnog veća 10. januara. Cremer je uvideo svoju grešku i Grossmithovo ime je izbrisano iz zapisnika od 3. januara. 409
- ⁴⁸⁸ Reč je o ratnim operacijama u severnoj Virdžiniji u leto 1863. 410
- ⁴⁸⁹ Ovo, kao i neka druga Engelsova predviđanja u bitnom su potvrđena. Tako je, na primer, Čarlston pao 17. februara 1865. 410
- ⁴⁹⁰ Trećeg i 4. januara 1865. «Mainzer Journal» objavio je pod nadnaslovom «Još jedan prilog radničkom pitanju» «Inauguralnu adresu Međunarodnog udruženja radnika» sa sledećim uvodom: «Donosimo prevod *Manifesta radničkoj klasi Evrope*, koji je izdat na engleskom jeziku, a sastavio ga je poznati socijalista Karl Marx. Ovaj manifest uputio je *radničkoj klasi Evrope* privremeni Centralni komitet, izabran 28. septembra na mitingu sazvanom u Londonu u cilju osnivanja «Međunarodnog udruženja radnika», i glasi ovako.» 411
- ⁴⁹¹ Očigledno je reč o seriji članaka, koja je u novembru-decembru 1864. pod naslovom «James Fazy. Sein Leben und Treiben» izlazila u listu «Neue Zürcher Zeitung». (Vidi o tome napomenu 157.) 412
- ⁴⁹² Prva tri broja lista «Der Social-Demokrat» bila su probna. Od broja 4 (od 4. januara 1865) list se mogao kupovati. Kađ je ovaj prvi broj za prodaju bio konfiskovan. Marx je čestitao uredniku J. B. von Schweitzeru za ovaj događaj i dao mu savet da otvoreno raskine s Bismarckovim ministarstvom (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 72). 412
- ⁴⁹³ *Bloomer-kostim* — naziv za žensku odeću koju je 1850. u Severnoj Americi uvela gospođa Bloomer. Bloomer-odeća sastojala se od pantalona, čizama, kratkog kaputa: naišla je na velike simpatije i u Engleskoj.

- Davenport-trik* — nazvan tako po dvojici američkih artista, braći Davenport, o kojima se mnogo govorilo šezdesetih godina. 412
- ⁴⁹⁴ *Beckerova «poslanica»* — poziv B. Beckera delegatima prve Generalne skupštine Opšteg nemačkog radničkog saveza, održane 27. decembra 1864. u Diseldorfu, koji je pod naslovom «Botschaft des Präsidenten» objavljen 30. decembra 1864. u listu «Der Social-Demokrat». 413
- ⁴⁹⁵ Koliko nam je poznato, ovo pismo nije sačuvano. Ovaj deo citira Marx 18. februara 1865. u svom pismu Engelsu. (Vidi u ovom tomu, str. 68 - 70). 414
- ⁴⁹⁶ Koliko je poznato, ovo pismo nije sačuvano. Ovaj deo potiče iz Marxove beležnice iz 1865. godine i on ga je takode citirao u svom pismu Engelsu od 25. februara 1865. (Vidi u ovom tomu, str. 75/76.) 419
- ⁴⁹⁷ «*prusko čelo*» — Prilikom svog «paradiranja» ulicama Berlina 21. marta 1848. kralj Friedrich Wilhelm IV je izjavio da Pruska treba da preraste u Nemačku i da bi on bio spreman da stupi «na čelo celog naroda», kako bi spasao nemačko jedinstvo i slobodu. U godinama borbe za ujedinjenje Nemačke pod «pruskim čelom» podrazumevane su težnje Pruske da ujedini Nemačku pod svojom hegemonijom. 421
- ⁴⁹⁸ Aluzija na to što 1859, odnosno 1860, nemačka štampa nije donela ni slova o objavljivanju radova Friedricha Engelsa «Po i Rajna» i «Savoja, Nica i Rajna» (vidi u 16. tomu ovog izdanja, str. 55 - 94. i 337 - 371). 424
- ⁴⁹⁹ Josef Weydemeyer dao je u svom pismu od 20. januara 1865. Engelsu osvrt na Američki građanski rat i pritom pomenio i *ekspediciju Red-River* iz 1864. Ovu ekspediciju predvodio je američki general Banks. Ona je trebalo da omogući vladi Sjedinjenih Država da u Teksasu stvori čvrst oslonac. Banks je krenuo od Nju Orleansa i hteo je da se u Shreveportu susretne s generalom Steele-om, koji je dolazio iz Arkanzasa. U gustim šumama Teksasa trupe južnih država izvršile su prepad na Banksa i on je morao da se povuče duž Red Rivera. 425
- ⁵⁰⁰ *Missunde* — Mesto u Šlezvig-Holštajnu (kod Ekerferda), u kome su za vreme Danskog rata (vidi napomenu 322) 2. februara 1864. Danci odbili napad pruskog princa Friedricha Karla. 425
- ⁵⁰¹ Sedmog marta 1865. Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika usvojilo je rezoluciju o sukobu u Pariskoj sekciji (vidi napomenu 58). Marx je bio protiv toga da se Centralno veće ponovo bavi ovim pitanjem na svojoj sledećoj sednici 14. marta 1865. 429
- ⁵⁰² Dvanaestog marta 1865. pisao je Hermann Jung Marxu da je Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika dalo njemu, Jungu, zadatak da radi informisanja članova MUR u Francuskoj sastavi rezime o sukobu u Pariskoj sekciji. Zamolio je Marxa za pomoć u ovom poslu. Nakon Marxovog pristanka oni su se sastali 18. marta, kada je Marx predao Jungu svoje opaske napisane na tri stranice. Konačni tekst Marxovih opaski, u kome je uzeta u obzir njihova diskusija, objavljen je kao «Memorandum to Hermann Jung apropos of the conflict in the Paris section» u «The General Council of the First International 1864 - 1866. Minutes», Moscow (1963). p. 265 - 270. 429
- ⁵⁰³ Ovi «*redovi*», odnosno pismo Friedricha Alberta Langea, nisu sačuvani. Očigledno je u vezi s tim redovima Engels molio Carla Siebela u Barmenu za obaveštenja o Langeu. U pismu Engelsu početkom marta 1865. Siebel je dao Langeovu karakteristiku i svom pismu priložio pismo urednika lista «Düsseldorfer Zeitung» Dresemanna Siebelu, u kome je stajalo: «Dr Lange u Duisburgu tražio je od mene adresu gospodina Marxa u Londonu. Pošto sam pomenutu adresu zagubio prilikom selidbe, molim Te da mi je pošalješ. Dr Lange hoće da izdaje radnički list pod imenom 'Sphinx' i, kako mi se čini, da zamoli Marxa za priloge.» 430

- ⁵⁰⁴ Charles Darwin, *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*, London 1859. 430
- ⁵⁰⁵ O Malthusovom plagijatu u njegovom radu »An essay on the principle of population« govori Marx u prvom tomu »Kapitala« (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 544 - 546, beleška 75). 431
- ⁵⁰⁶ Reč je o knjizi Friedricha A. Langea »Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft«, u kojoj autor, pored ostalog, polemíše sa shvatanjima Hermanna Schulze-Delitzscha, jednog od vođa progresističke partije (vidi napomenu 63). Schulze-Delitzscheva »agitacija za štedionice«, za stvaranje zadruga i kreditnih udruženja iz vlastitih sredstava radnika predstavljala je pokušaj skretanja radnika s puta revolucionarne klasne borbe. Schulze-Delitzsch je propovedao harmoniju interesa između kapitalista i radnika i tvrdio da obrazovanje zadruga može da poboljša položaj radnika u okviru kapitalizma i da spase zanatlije od propasti. 432
- ⁵⁰⁷ Za belešku, koju je Marx ovim pismom poslao Hermannu Jungu radi uručivanja ciriškom listu »Der weiße Adler«, koristio se Marx obimnim izveštajem o poljskom mitingu, koji je bio objavljen u listu »Bee-Hive Newspaper«, od 4. marta 1865. Marxova beleška objavljena je neznatno izmenjena 22. aprila 1865. s Jungovim potpisom u listu »Der weiße Adler«. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 79/80.) 434
- ⁵⁰⁸ Ovom pismu, koje je, koliko se zna, sačuvano samo kao koncept u Marxovoj beležnici iz 1865, dodao je Marx »sledeće punomoćje« na engleskom jeziku, kao izvod iz zapisnika sa sednice Centralnog veća od 11. aprila 1865:

+15. april 1865.

Na sednici Centralnog veća od 11. aprila o. g. građanin Marx je jednoglasno postavljen za dopisnog sekretara *pro tem*¹ za Belgiju umesto građanina Le Lubeza, koji se povukao.

U ime Centralnog veća

G. Odger, predsednik

W. Cremer, počasni generalni sekretar.»

U Marxovoj beležnici, osim toga, stoji: Poslao (ovo pismo) u ponedeljak, 17. aprila 1865. 534

- ⁵⁰⁹ Na svojoj sednici 7. marta 1865. Centralno veće Medunarodnog udruženja radnika u nacrtu rezolucije o sukobu u Pariskoj sekciji (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 66), koji je sastavio Marx, izrazilo je mišljenje da je poželjno da se u rukovodstvo Pariske sekcije uzme radnika-publicista Pierre Vinčard. Tridesetog aprila 1865. Vinčard je, međutim, pisao Eugène-u Dupont-u, dopisnom sekretaru MUR za Francusku, da iz zdravstvenih razloga nije u stanju da prihvati ovaj predlog. 436
- ⁵¹⁰ Wilhelm Liebknecht upitao je Marxa krajem maja ili početkom juna 1865. da li poznaje nekog dr. Kugelmanna u Hanoveru i dodao: »On je lud za Tobom, nedavno sam morao da mu pošljem Tvoj članak o Proudhonu. Možda Pieperov prijatelj? . . . Pieper mu je usadio komunizam. Nadajmo se da će boju bolje držati nego njegov učitelj.« Wilhelm Pieper, koji je od 1859. živio u Bremenu kao učitelj, iznenada je krajem februara 1864. posetio Marxa u Londonu. (Vidi u 37. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 211.) 438
- ⁵¹¹ Trinaestog maja 1865. saopštio je Wilhelm Liebknecht Marxu, pored ostalog, sledeće: »Upravo sam upoznao jednog Tvog starog poznanika. On će Ti lično napisati nekoliko redaka.« Ovaj stari poznanik bio je Paul Stumpf iz Majnca, koji je u prolazu boravio u Berlinu. On je Liebknechtovom pismu dodao sledeće redove: »Dragi Marx! Pre otprilike 10 dana poslao sam Vam jedno pismo po Bruhnu iz

¹ pro tempore — privremeno

Hamburga. Jeste li ga dobili? Bilo je otvoreno pošto Bruhna poznajem kao pouzdana čoveka! U tom pismu molio sam za novosti o Vama i prijateljima, te za Vaše mišljenje o sukobu između listova 'Nordstern' i 'Social-Demokrat', kao i o Nemačkom opštem radničkom savezu i njegovom predsedniku. Zatim sam pitao za Vaše najnovije radove, radove Engelsa . . . Pišem ove redove ovde u kancelariji svog brata, koji me je po mojoj želji predstavio gospodinu Liebknechtu . . . » 438

- ⁵¹² Marxove ironične reči o «*enormous support*» Wilhelm Liebknecht je odmah razumeo. Na njih je odgovorio 30. avgusta 1865. u pismu Engelsu: « . . . Valjda se Marx ne ljuti na mene zbog Međunarodnog udruženja? To ne bi bilo pravo. Kako sam mogao za vreme bitaka koje sam vodio u Berlinu i pri čudnovatom obrtu koji je uzeo 'radnički pokret' da vodim uspešnu propagandu, mislim propagandu za Udruženje, koja vodi osnivanju udruženja-ogranaka? Pokušaja nije nedostajalo . . . » 438
- ⁵¹³ Verovatno se mislilo na proces do koga je došlo posle smrti Ferdinanda Lassalle-a između naslednika, među njima i Sophieje von Hatzfeldt, i Lassalle-ove majke, koja je osporavala testament. Trideset prvog maja 1865. došlo je, bez grofičinog znanja, do sporazuma između izvršilaca testamenta i porodice Lassalle. 438
- ⁵¹⁴ Marx je još 15. aprila 1865. molio Léona Fontaine-a za obaveštenje o stanju Međunarodnog udruženja radnika u Belgiji. (Vidi u ovom tomu str. 435.) Pošto Fontaine nije odgovorio, Centralno veće je neko vreme bilo bez informacija o situaciji u Belgiji. Tek iz pisma koje je francuski član MUR Charles Limousin 6. jula 1865. pisao Eugène-u Dupont-u, dopisnom sekretaru za Francusku, upoznao se Centralno veće sa stvarima koje su se odigrale: U leto 1865. grupa briselskih radnika koja je bila nezadovoljna Fontaine-ovom neaktivnošću (vidi napomenu 74) počela je da formira sekcije MUR. Sedamnaestog jula održan je skup, na kome je uz aktivno sudelovanje Césara De Paepe-a izabran privremeni komitet briselske sekcije. Dvadeset četvrtog jula izabrani komitet se sastao. Fontaine, koji se pozivao na to da je od strane Centralnog veća izabran kao privremeni dopisnik za Belgiju, zahtevao je da bude priznat kao jedini predstavnik i čovek za vezu Centralnog veća u Belgiji. Članovi komiteta, međutim, ostali su uporni u tome da sami izaberu svog predstavnika. 440
- ⁵¹⁵ Oko 15. septembra 1865. Wilhelm Liebknecht je pisao Marxu da u septembru ne može doći u London, jer ima hitne poslove, a osim toga mora svoju porodicu da dovede u Lajpcig. Marx je od njega, međutim, za *Londonsku konferenciju* dobio *izveštaj* o pokretu u Nemačkoj (vidi napomenu 521). On je tvrdio Marxu da stvari u Nemačkoj idu bolje nego što izgleda. 443
- ⁵¹⁶ Pod naslovom «Upozorenje» «Nordstern» je 19. avgusta 1865. objavio članak Mosesa Heßa u kome je on upozoravao na opasnost da Johann Philipp Becker reorganizuje Opšti nemački radnički savez.
U listu «Der Social-Demokrat», od 30. avgusta 1865, objavljen je Heßov dopis iz Pariza «Kongres Međunarodnog udruženja radnika' odložen», u kome su bili oklevetani rukovodioci MUR. 443
- ⁵¹⁷ Tridesetog avgusta 1865. Wilhelm Liebknecht je iz Lajpciga pisao Engelsu i molio za novčanu pomoć, jer je zbog svog proterivanja iz Berlina i Pruske imao velike troškove: «Otprilike 23 - 24. jula morao sam da odem; uputio sam se u Hanover, gde sam 4 nedelje živeo skriven, najstrože inkognito . . . Od četvrtka uveče» (24. avgusta 1865) «sam ovde . . . Kad su novine objavile da sam proteran, nagnruli su poverioci kao proždrljivi gavranovi . . . Kad bih imao samo 5 funti sterlinga, mogao bih već da se održim ovde iznad vode.» 444
- ⁵¹⁸ Šesnaestog jula 1865. Marxova tetka Esther Kosel umrla je u Frankfurtu na Majni, ne ostavivši testament. (Vidi ovaj tom, s. 151 - 152.) Zbog toga su zakoniti naslednici, među njima i Marx, pozvani da prime nasledstvo. Poziv je uručio advokat Dr Salomon Fuld, koji je sredio posao oko nasledstva. 446

- ⁵¹⁹ U ovom pismu reč je o tačkama dnevnog reda koje je Marx na Londonskoj konferenciji (vidi napomenu 199) predložio za planirani prvi kongres u Ženevi (3 - 8. septembra 1866). Konferencija ih je prihvatila. Tekst, koji je Marx kasnije konačno formulisao kao «Instrukcije za delegate Privremenog centralnog veća», vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 154 - 161. 448
- ⁵²⁰ Tridesetog septembra 1865. objavio je «The Workman's Advocate» poduži izveštaj o Londonskoj konferenciji (vidi napomenu 199) pod naslovom «Great International Conference of Working Men». U ovom izveštaju na pojedinim mestima prikazivanje je iscrpnije nego u očuvanom zapisničkom rukopisu Williama R. Cremera, Victora P. Le Lubez-a i George-a Howella. 448
- ⁵²¹ Izveštaj, koji je najavio u svom pismu od 15. septembra 1865. o radničkom pokretu u Nemačkoj (vidi napomenu 515) za Londonsku konferenciju Međunarodnog udruženja radnika, Wilhelm Liebknecht je poslao Marxu 23. septembra 1865. iz Lajpciga. 450
- ⁵²² Sredinom novembra 1865. Wilhelm Liebknecht pisao je Marxu da Quenstedt u Berlinu želi da bude od pomoći pri objavljivanju recenzija o «Kapitalu» u naučnim časopisima; istovremeno je Liebknecht upitao da li se Quenstedt već javio Marxu. 451
- ⁵²³ Marx misli na svoje pismo Ludwigu Kugelmannu od 23. februara 1865. (vidi u ovom tomu, str. 421 - 423), na koje je Kugelmann mogao da odgovori tek 20. decembra 1865. 451
- ⁵²⁴ Dvadeset petog novembra 1865. César De Paepe pročitao je Marxovo pismo na sednici Briselske sekcije Međunarodnog udruženja radnika. (Rukopis ovog pisma, izgleda, nije sačuvan.) U zapisniku sa sednice, međutim, zabeležen je samo deo tog pisma, u kome su nabrojane pojedine tačke programa za planirani kongres u Ženevi. Zapisnički tekst ovog dela pisma, koji se ovdje daje, odstupa unekoliko od teksta pisma koje je Marx 20. novembra 1865 (vidi u ovom tomu, str. 448/449) pisao Hermannu Jungu. 452
- ⁵²⁵ Iznad početka ovog pisma nalazi se pečat Centralnog veća s natpisom: International Working Mens Association Central Council London. Pismo je odgovor na dopis Johanna Philippa Beckera od 18. decembra 1865. Marxovi redovi naveli su Beckera na sledeće saopštenje u časopisu «Der Vorbote» od februara 1866: «Nemačko odeljenje Centralnog komiteta preuzelo je u sporazumu s Generalnim većem u Londonu privremeno i poslove Udruženja za Nemačku. 453
- ⁵²⁶ Kod ovog *apela* reč je o «Okružnici nemačkog odeljenja Centralnog komiteta Međunarodnog udruženja radnika za Švajcarsku — radnicima», u kojoj se od ovih tražilo da pristupe MUR; poziv je sastavio i izdao u novembru 1865. u Ženevi Johann Philipp Becker. U okružnici je takode najavljeno izlaženje jednog nemačkog i jednog francuskog glasila Udruženja («Der Vorbote» i «Journal de l'Association Internationale des Travailleurs»). Okružnica je štampana u 1000 primeraka, deljena je u Švajcarskoj i poslata u Nemačku. Prešampale su je mnoge demokratske i radničke novine. U Nemačkoj se, pored ostalog, pojavila u listovima «Nordstern», «Allgemeine deutsche Arbeiterzeitung», «Der Bote vom Niederrhein». U engleskom prevodu izvodi okružnice pojavili su se u listu «The Workmen's Advocate», od 16. decembra 1865.
- Izveštaj o delatnosti (MUR) u Švajcarskoj* objavljen je u prvom broju časopisa «Der Vorbote» (januar 1866) pod naslovom «Razvojni put našeg Udruženja». 453
- ⁵²⁷ Masovni miting Lige za reformu održan je 12. decembra 1865. Učesnici su bili većinom članovi tredjuniona. Usvojena je rezolucija kojom se zahtevalo opšte pravo glasa. «The Times» je o tome pisao 13. i 14. decembra 1865. 454 456

- ⁵²⁸ Marx se ovde saglašava s predlogom Johanna Philippa Beckera (vidi u ovom tomu, str. 452/453), da se na Nemačko odeljenje ženevskog Centralnog komiteta za Švajcarsku prenese rukovođenje sekcijom i članstvom u Nemačkoj, dok se u njoj ne obrazuje nacionalni centar Udruženja. Dotadašnje Nemačko odeljenje ženevskog Centralnog komiteta nazivalo se otada Privremeni centralni komitet Međunarodnog udruženja radnika za Nemačku i Švajcarsku. Na Ženevskom kongresu J. Ph. Becker je naveo zatim nemačko-švajcarske i nemačke delegate da donesu odluku da se obrazuje Sekcijska grupa nemačkog jezika MUR, koja se u proleće 1867. formalno konstituisala usvajanjem statuta. 454
- ⁵²⁹ Dvadeset sedmog oktobra 1865. u luci Port-au-Prince u francuskoj koloniji Martinić digla su pobunu tri puka Zuava. Oni su odbili da učestvuju u vojnim operacijama u Meksiku. 455
- ⁵³⁰ Godine 1865. francuska vlada je uzaludno pokušavala da navede englesku vladu da se ugovor iz 1843. o međusobnom izručivanju kriminalnih prestupnika (vidi napomenu 399) proširi na lica koja su optužena za političke delikte. 455
- ⁵³¹ Ludwig Kugelmann u svom pismu od 20. decembra 1865. molio je da mu se pošalju članske karte Međunarodnog udruženja radnika za njega i Theodora H. Menkea i u tu svrhu priložio 2 talira. 456
- ⁵³² U pismu od 18. decembra 1865, koje citira Marx, J. Ph. Becker je pisao i o tome da za kratko vreme treba očekivati priključenje 64 sekcije Nemačkog prosvetnog udruženja radnika Švajcarske. Osim toga, saopštio je Marxu da je 17. decembra u Lozani održana Generalna skupština većeg broja sekcija Međunarodnog udruženja radnika, na koju su bila upućena dva delegata. 453
- ⁵³³ Berlinski radnici Theodor Metzner, August Vogt i Sigfrid Meyer nakon pisma od 13. decembra 1865 (vidi napomenu 194) ponovo su pisali Marxu u januaru 1866. Marx je njihovo pismo predao 15. januara 1866. Engelsu (vidi u ovom tomu, str. 159). Ovo drugo pismo, koliko je poznato, nije pronađeno. Verovatno su berlinski radnici obavestili Marxa o osnivanju berlinske sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 453
- ⁵³⁴ Na kraju ovog pisma nalazi se sledeća beleška rukom Friedricha Leßnera: od Karla Marxa. F. Leßner London January 1901. 461
- ⁵³⁵ Iz engleske narodne pesme «The Miller of the Dee» (Vodeničar sa reke Di). 464
- ⁵³⁶ Marx citira Heinricha Heinea: «Knjiga pesama», «Povratak kući». 464 468
- ⁵³⁷ Šestog februara 1866. došlo je na sednici prilikom otvaranja engleskog parlamenta do žestokih debata o nacrtu zakona kojim su se predviđala novčana obeštećenja vlasnicima stoke u slučaju kuge. Te debate završene su 23. februara usvajanjem zakona. 464
- ⁵³⁸ *Waaratje* — Izmenjen oblik holandske reči *waarachtig* (zaista); često upotrebljavani uzvik studenta Pietera, prototipa smušenog udvarača, u Hildebrandovom romanu *Camera obscura*. U pismu se, očigledno misli na pastora u Zoltbomelu Roodhuizena, kasnije muža Marxove bliske rođake Nanette-Antoinette Philips.
«*Lepotica i zver*» («*La Belle et la Bête*») — bajka francuske spisateljice Jeanne-Marie Le Prince Beaumont (1711 - 1780). 465
- ⁵³⁹ Antoinette Philips je bila član holandske sekcije Međunarodnog udruženja radnika i obaveštavala je Marxa često podrobno o holandskim prilikama. Stoga ju je šaljivo nazivao svojim *holandskim sekretarom*. 466
- ⁵⁴⁰ Igra rečima, koja se zasniva na jednakoj zvučnosti imena Grach i Gracchen, rimskih narodnih tribuna. Gospoda Marx je deponovala kod bankara Gracha u Trijeru

1300 talira; Grach je 1855. prikrpio od svojih klijenata svoj bankrot. Kad je gospoda Grach obećala da će povratiti deo novca, pošto je u martu 1855. trebalo da nasledi veliki imetak, Jenny Marx je odustala od procesa protiv bankara Gracha (vidi u 35. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 201). U ostaloj Marxovoj prepisci do sada nismo naišli na znakove koji bi ukazivali na to da je gospoda Grach kasnije izmirla dug svog supruga. Možda Marx ovde nagoveštava da će gospoda Grach sad ipak ispuniti svoje obećanje dato 11 godina ranije. 467

⁵⁴¹ «Kenterberijske priče» (*Canterbury Tales*;) — aluzija na — od Geoffreya Chancera. 468

⁵⁴² Ovo pismo je odgovor na pismo Ludwiga Kugelmanna od 30. marta 1866. Kugelmann je pisao: «... priloženih 10 talira kao prilog od prijatelja Theodora Heinricha Menke — Hamburg, kao godišnji prilog za Card of membership, koju je primio od mene... On je juče ovuda proputovao za Pariz... Da li biste mi mogli poslati jednu ili više adresa tamošnjih članova International Association, s kojima bi on mogao stupiti u kontakt?» 475

⁵⁴³ Marx je od avgusta 1851. do marta 1862. bio stalni saradnik lista «New-York Daily Tribune». 480

⁵⁴⁴ Od kraja avgusta do sredine septembra 1866. gospoda Jenny Marx boravila je na oporavku na moru. 483

⁵⁴⁵ Na radničkom kongresu u Baltimoru (20 - 25. avgusta 1866), na koji je svoje delegacije poslalo 59 tredjuniona i mnoge druge organizacije koje su vodile borbu za osmočasovno radno vreme, raspravljalo se pored ostalog, o sledećim pitanjima: zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog vremena i udruživanje svih radnika u sindikate. Kongres je doneo odluku o osnivanju National Labor Union. 489

⁵⁴⁶ Iz pisma Ludwiga Kugelmanna Marxu od 11. oktobra 1866. vidi se da mora biti da mu je Marx pisao početkom oktobra. Ovo pismo, međutim, koliko je poznato, nije do sada pronađeno. Kugelmann je, dalje, saopštavao da od 6. aprila 1866. nije bio dobio nikakvu poštu od Marxa. Otuda pretpostavlja «da su se pisma izgubila» ili da su «utajena». Ovo izgubljeno pismo Marx je pisao 23. avgusta 1866 (vidi u ovom tomu, str. 480/481). Kasnije je opet pronađeno. «Bilo je poslato za mnomo dok sam bio na putu» — saopštio je 15. februara Kugelmann Marxu — «mimoišlo me i stiglo ovde tek posle tri meseca.» 490

⁵⁴⁷ Ludwig Kugelmann saopštio je Marxu 23. oktobra 1866. da su svi njegovi napori da olakša Marxov težak finansijski položaj bili «potpuno besplodni». Istovremeno je zamolio za Engelsovu adresu da bi — kako je pisao — zajedno s njim našao izlaz za Marxa. Na taj nagoveštaj misli Marx kad ističe da Engels, kao njegov najprisniji prijatelj, naravno, poznaje situaciju i da bez njegove pomoći uopšte ne bi mogao da nastavi s radom. U istom pismu Kugelmann je predložio Marxu da se obrati dr A. Jacobiju u Njujorku, pošto je ovaj kao lekar sa dobro uhodanom praksom ranije «i sam imao teške životne bitke», te će pokazati razumevanje za Marxov položaj. Uputao je da li će Marx pisati za list «Commonwealth», pa ako hoće, šta namerava da piše. U vezi s Johannesom Miquelom je primetio da ovaj sanjari o udobnim ministarskim foteljama u Berlinu. 492

⁵⁴⁸ Marxov otac je nekad posedovao mali vinograd na reci Mozal. 493

⁵⁴⁹ Dvadeset trećeg januara 1860. Engleska i Francuska su sklopile trgovinski sporazum. Francuska se odrekla zabrana uvoza, koje su nadoknadene maksimalnom carinom od 30 procenata od cene robe. Osim toga, stekla je pravo da najveći deo francuske robe izvozi u Englesku bez carine. 493

⁵⁵⁰ U jesen 1866. Demokratska stranka, kojoj je pripadao i predsednik SAD Johnson, pretrpela je poraz na izborima za Američki kongres. Johnson, koji je vodio kompromisnu politiku prema posednicima plantaža južnih država, istupio je protiv

zakona o davanju prava glasa obojenom stanovništvu. Nakon izbora republikanci su raspolagali više nego dvotrećinskom većinom u Kongresu. 493 512

- ⁵⁵¹ Izveštaj o Ženevskom kongresu Međunarodnog udruženja radnika (vidi napomenu 302) pojavio se na engleskom jeziku u listu «The International Courier», od 20. februara. 13. 20. i 27. marta, kao i od 3. 10. i 17. aprila 1867. Na francuskom jeziku objavljen je u listu «Le Courrier international», London, 8. 16. 23. i 30. marta, kao i 6. 13. 20. i 27. aprila 1867. 496
- ⁵⁵² Na traženje pruske vlade Guizot-ovo ministarstvo je u januaru 1845. prvi put proteralo Marxa iz Francuske. Razlog je, navodno, bila njegova saradnja u nemačkom listu «Vorwärts!» u Parizu, koji je kritikovao reakcionarne prilike u Pruskoj. Početkom februara morao je Marx da se preseli u Brisel.
- Devetnaestog jula 1849. Marx, koji je posle poraza revolucije u Nemačkoj boravio u Parizu, dobio je saopštenje od francuskih vlasti da je proteran iz Pariza u departman Morbihan, močvarnu, nezdravu oblast u Bretanji. Dvadeset trećeg avgusta pisao je Engelsu (vidi u 34. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 43.) da «ne pristaje na ovaj prurušeni pokušaj ubistva», te je 24. avgusta 1849. otputovao iz Pariza u London. 501
- ⁵⁵³ Marxovi pregovori o prevodenju «Kapitala» na francuski nisu tada imali nikakvog uspeha. Prevod na francuski napravio je tek kasnije J. Roy, a pregledao ga je Marx. Objavljen je u povremeno štampanim delovima od 1872. do 1875. u Parizu. (Vidi i napomenu 443.) 501
- ⁵⁵⁴ Marx je imao mnoga šaljiva imena za svoju decu. Tako je svoju kćer Jenny često nazivao u šali «Kajzerom» (Carom). 502
- ⁵⁵⁵ Misli se na stil urednika lista «The Free Press» Charlesa Colleta. 502
- ⁵⁵⁶ Dvadeset petog aprila 1867. Wilhelm Liebknecht je pisao Marxu, pored ostalog, sledeće: «Pošto sam se dugo . . . nadao, moram sada ipak da kažem da bi još samo čudo moglo spasti moju ženu. Oba plućna krila su obolela, jedno se gotovo raspalo, oticanje nogu je već počelo, a opšti gubitak snage naglo nadire — ukratno moram uskoro očekivati katastrofu. Sirota žena! Londonska beda potkopala je njeno zdravlje, moje proterivanje iz Berlina zadalo joj je prvi udarac do u srž života. moje hapšenje prošle jeseni je dokrajčilo. Ona je, naime, mislila da sam se upustio u neku zaveru i da me čeka doživotna robija. Tako ona propada od udaraca koji su bili namenjeni meni! Strašno je za mene da je gledam kako lagano umire. Ponekad mi se čini kao da moram izgubiti razum ili da sam ga već izgubio. I uz to materijalne posledice bolesti — smanjena zarada uz povećane izdatke . . . Vaša pisma (Tvoje takođe, moja žena Te je uvek mnogo cenila) bila su mojoj ženi pravo okrepđenje. Napiši to Tvojjoj ženi i devojčkama, teško da ću ja moći tako skoro da pišem.» Dvadeset devetog maja 1867. sledili su redovi: «Danas u podne u 12 časova umrla je moja žena. Borba sa smrću trajala je više od četiri dana. Molim Te, javi tu Tvojijma, pošto ja nemam vremena, a osim toga napola sam mrtav od noćnih bdenja i mukotrpnog rada uz samrtničku postelju. Dan osвете će doći.» 503
- ⁵⁵⁷ Marx je svoju ćerku Jenny pokatkad nazivao i «Joe» po jednoj ličnosti iz romana Louise May Alcott «Little Women» (tamo: Jo). 503
- ⁵⁵⁸ *Cremorne-Gardens* — park u Londonu, koji je zatvoren 1877. 505
- ⁵⁵⁹ Ludwig Kugelmann poslao je Marxu fotografiju svoje kćeri Franziske («damice») i Hegelov portret. 508
- ⁵⁶⁰ Reč je o sledećim dokumentima: 1. «*East India (Bengal and Orissa famine)*. Papers and correspondence relative to the famine in Bengal and Orissa, including the report of the Famine Commission and the minutes of the Lieutenant Governor of Bengal and the Governor General of India. (Presented to Parliament by Her

Majesty's command.) Ordered, by the House of Commons, to be printed, 31 May 1867»;

2. «*East India (Madras and Orissa famine)*. Return to an address of the honourable the House of Commons, dated 4 July 1867. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1867»;

3. «*An Act for regulating the hours of labour for children, young persons, and women employed on workshops*, 21st August 1867»;

4. «*Artizans and Labourers' Dwellings Bill*». 1866 - 1868. 511

- ⁵⁶¹ Upućivanje na prepad Fenijanaca radi oslobođenja dvojice svojih uhapšenih vođa (vidi napomenu 422). 514 518
- ⁵⁶² Wilhelm Liebknecht je na izborima 31. avgusta 1867. izabran u izbornom okrugu Štolberg-Šneberg za Severnonemački rajhstag. Svoj prvi govor u Rajhstagu održao je 30. septembra 1867. (Vidi napomenu 384.) 514
- ⁵⁶³ Dvadeset devetog septembra i 8. oktobra 1867. Ludwig Kugelmann je pisao Marxu. U prvom pismu izrazio je svoju radost zbog primitka prvog toma «Kapitala». U pismu od 8. oktobra je pisao: «Došao sam sad do trećeg poglavlja. Ne mogu Vam reći koliko ta knjiga snažno privlači moju pažnju. . . . Osim toga, upitao je Marxa da li želi prikaze «Kapitala» u političkim časopisima i zamolio za «orientacione teze, prema kojima bi sastavio članak podesan za *buržoaskie* duhove». 515
- ⁵⁶⁴ Kad je Marx počeo svoj pamflet «Gospodin Vogt», obratio se u februaru 1860. njemu tada nepoznatom Sigismundu Borkheimu i zamolio ga da mu saopšti šta zna o emigrantskom udruženju pod imenom «Schwefelbände» (družina palikuća), koje je postojalo u Ženevi 1849 - 1850. Dvanaestog februara 1860. Borkheim je odgovorio opširnim pismom. (Vidi u 17. tomu ovog izdanja. str. 305 - 309. kao i 37. tomu. Drugi deo, pismo br. 13) 515
- ⁵⁶⁵ Karl Vogt je u belešci o Kongresu Lige za mir i slobodu (vidi napomenu 366), koja je objavljena 13. septembra 1867. u listu «Neue Zürcher Zeitung», pokušao da prikaže Marxa kao autora govora Sigismunda Borkheima na Kongresu. 515
- ⁵⁶⁶ Osmog oktobra 1867. Ludwig Kugelmann je upitao Marxa šta je *Peonage*. O peonaži Marx detaljnije govori u prvom tomu *Kapitala* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 155, fusnota 40). 516
- ⁵⁶⁷ Paul Stumpf je pisao Marxu 29. septembra 1867. i učinio, pored ostalog, sledeće opaske: «Tvoji prijatelji su ponešto naučili, jedino prijatelj Borkheim zaslužuje mali ukor što je imao suviše slab glas prilikom svog govora u Ženevi! Vogtov glas i Marxov govor ostavili bi utisak!» 517
- ⁵⁶⁸ Ova dodata rečenica napisana je na ivici pisma. 518
- ⁵⁶⁹ Trinaestog oktobra 1867. Ludwig Kugelmann je pisao Marxu i upitao ga ima li što protiv toga da Kugelmann napiše Sigismundu Borkheimu sledeće: «Biće da ste mu Vi (Marx) već saopštili s kakvim nestrpljenjem očekujem otisak njegovog ženevskog govora. Međutim, istovremeno ću ga zamoliti da isti pošalje samo pod izričitim uslovom da ništa iz njega ili o njemu ne dospe u javne listove. Razlog je sledeći: u listu «Neue Zürcher Zeitung» njegov govor je već označen kao Marxova tvorevina. Ma kako laskavo da je to za njega, on se ipak mora u interesu partije i Marxa toga odreći. Izide li pored upravo objavljenog «Kapitala» jedno relativno beznačajno delo u javnost, koje bi se pripisalo istom autoru, onda bi to mogao da bude povod da zluradi neprijatelji uzgred pominju delo, stvoreno višegodišnjim strahovitim odricanjima, da bi svu zlobu usmerili protiv jednog pamfleta itd.» 519
- ⁵⁷⁰ Ove redove Marx je napisao na primerku prvog toma «Kapitala», koji je poslao Siebelu. 525

- ⁵⁷¹ Od imena Faucher napravio je Marx u prvom tomu *Kapitala* reči »trabunjati« (»vorfauchen«) i »najlažljiviji torbarenje« (lügenfauchendsten) (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 215 i 413.) 530
- ⁵⁷² U pismu od 30. novembra 1867. Ludwig Kugelmann je zamolio Engelsa za recenzije o prvom tomu »Kapitala«, koje će uz pomoć potpukovnika Seuberta dati u štampu. On je, pored ostalog, pisao: »Označite mi, molim, koji članak je za koji list određen. Vaše originale zadržaću kod sebe, a slaću kopije, tako da niko ne može da nasluti izvor.« (Vidi napomenu 457.) 533
- ⁵⁷³ *Afera Siebenmark* — Krajem 1867. u Berlinu je firma Schulze i Siebenmark vodila proces protiv jedne kućne radnice zbog navodne utaje vune. U toku procesa se ispostavilo da su kućni radnici bili dobili od firme nakvašenu vunu, koja je pri radu gubila u težini. Oni su morali da nadoknade manjak. Slično su u radnicima i radnicama podvaljivale i druge firme. Ove mahinacije preduzi- mača izazvale su silno negodovanje. 535
- ⁵⁷⁴ Verovatno pismo Wilhelma Liebknechta Marxu od 24. novembra 1864. 539
- ⁵⁷⁵ Govori Wilhelma Liebknechta pred berlinskom podružnicom Opšteg nemačkog radničkog saveza 27. i 30. novembra 1865. (Vidi i napomenu 137. i 175.) 540
- ⁵⁷⁶ *Straubinger* — Naziv za najzaostaliye slojeve nemačkih zanatskih pomoćnika. Ovde ironična aluzija na neke članove Opšteg nemačkog radničkog saveza (Vidi napomenu 7.) 540
- ⁵⁷⁷ Preinačeno citirano po Karl Marxovom »Pismu uredniku lista »Beobachter« u Štutgartu« (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 19, poslednji pasus). 540
- ⁵⁷⁸ Friedrich Leßner Marxu 29. januara 1866. 542
- ⁵⁷⁹ Gospoda Marx se seća svečane priredbe u St. Martins Hall-u, 28. septembra 1865, povodom godišnjice osnivanja Međunarodnog udruženja radnika. 542
- ⁵⁸⁰ Ispod pisma stoji napomena: *Odgovoreno* 7. marta 1866. 543
- ⁵⁸¹ Datum na početku ovog pisma stavio je Ludwig Kugelmann. 545
- ⁵⁸² Verovatno pismo Ludwiga Kugelmannna Marxu od 30. marta 1866. 546
- ⁵⁸³ U zaglavlju ovog pisma datum je dodao Ludwig Kugelmann, samo je greškom napisao 1868. umesto 1867. Iznad toga se nalazi beleška da je na pismo odgovoreno 3. januara 1868. 549
- ⁵⁸⁴ Marx je boravio od 17. aprila do 15. maja 1867. kod Ludwiga Kugelmannna u Hanoveru u gostima (vidi u ovom tomu, str. 497). Salon porodice Kugelmann bio je ukrašen bistama antičkih bogova, među kojima se nalazila i Jupiterova bista. Kugelmann je smatrao da ona ima sličnosti s Marxom. Devetnaestog decembra 1867. Kugelmann je pisao Marxu da će mu pokloniti Jupiterovu bistu. Marx je dobio bistu i zahvalio na tome 11. januara 1868. (Vidi u 39. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 2.) 549
- ⁵⁸⁵ Sigismund Borkheim je 23. decembra 1867. pisao Marxu, pored ostalog, sledeće: »U prilogu pismo za Vašu dragu gospodu. Zajedno s tim i Jupiter tonans — mislim — od Kugelmannna. Nešto je okrnjen, ali kao što priliči Jupiteru, pukotine nemaju značaja...« 549
- ⁵⁸⁶ *Ispovesti* — Šezdesetih godina 19. veka bile su ove »Confessions« omiljena društvena igra u Engleskoj. Ovi Marxovi odgovori potiču iz albuma Marxove kćeri Jenny. Oni se nešto razlikuju od odgovora koji su dati u albumu Laure Marx (vidi *Mohr und General*, Berlin, 1864). Treća varijanta takvih »ispovesti« (Zalt-Bommel, 1. april 1865) objavljena je 1856 u »International Review of Social History«, Amsterdam, vol. 1, deo 1, s. 107/108. 551

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Američkih Država*. (Dela, tom 27, str. 14/15). U Berliner Reform, od 5. januara 1865. 31 411 437
U: Hermann, od 7. januara 1865. 31 411
- *Gospodin Vogt*. London 1860. (Dela, tom 17, str. 301 - 557.) 30 34 85 126 338 396 402 444 535 540
- *Hirschove ispovesti*. (Dela, tom 12, str. 33 - 35). U: Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung, od 5. maja 1853. 85
- *Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika*, osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu održanom u Sent-Martin's Hallu, Long Acre, u Londonu. (Dela, tom 27, str. 3 - 9.)
- Address. U: Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre. London. [London] 1864. 13 15 19 23 28 31 36 37 39 47 78 108 401 403 404 408 420 423 435 544
- U: The Miner and Workman's Advocate, od 10. decembra 1864. Working Men's International Association. 36
- Auch ein Beitrag zur Arbeiterfrage. U: Mainzer Journal, od 3. i 4. januara 1865. 411
- *Instrukcije delegatima privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja*. (Dela, tom 27, str. 154 - 161.)
- Instructions for the delegates of the Provisional General Council. U: The International Courier, od 20. februara 1867. 484 486 488
- *Ispravka. Uredniku lista »Weiße Adler«*. (Dela, tom 27, str. 79/80). 434
- *Ispravka*. (Dela, tom 27, str. 164). 496
- *Izjava o uzrocima raskida sa listom »Der Social-Demokrat«*. (Dela, tom 27, str. 71 - 73.) 91 94 96
- [Izvod iz predgovora za Kapital]. U: Der Beobachter, od 7. septembra 1867. 379
- [Izvod iz predgovora za Kapital]. U: Le Courrier français, od 1. oktobra 1867. Le socialisme en Europe. 303 324 340 343 519
- [Izvod iz predgovora za Kapital]. U: Die Zukunft, od 4. septembra 1867. 319
- [Izvod iz predgovora za Kapital]. U: La Liberté, od 13. oktobra 1867. Du Capital. Critique d'économie politique. 341 519
- [Izvod iz predgovora za Kapital]. U: The Bee-Hive Newspaper, od 7. septembra 1867. Literature. A new work on political economy. 303 318 319
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozeß des Kapitals, Hamburg 1867. 19 45 51 92 102 106 108 113 - 116 119 122 123 126 128 140 146 163 - 166 172 173 199 211 218

- 220 224 238 245 - 247 249 251 252 257 258 260 262 264 266 269 270 273 276
281 282 284 287 289 - 294 298 - 303 305 311 312 314 318 - 320 322 323 329
333 336 - 338 340 343 345 348 - 350 354 355 360 362 365 368 371 378 - 380
382 384 386 392 403 450 453 460 480 488 490 491 493 498 499 501 502 507
508 513 - 517 524 528 530 533 535 539 542 544 545 546 - 547 550
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. (Dela, tom 22.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Circulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels, Hamburg 1885. 165 256 264 269 276 290 300 303 304 312 332 480 488 491 493 498 499 513 516 546
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. (Dela, tom 23.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 136 165 167 269 276 291 480 488 491 493 498 499 501 513 546
- *Koncept jednog neodržanog govora o irskom pitanju*. (Dela, tom 27, str. 361 - 365. 373)
- *Nacrt predavanja o irskom pitanju, održanog u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu*, 16. decembra 1867. (Dela, tom 27, str. 366 - 376.) 386
- *Nadnica, cena i profit*. (Dela, tom 27, str. 83 - 124.) 113 114 116
- *OP.-7. Proudhonu* (pismo J. B. v. Schweitzer). (Dela, tom 27, str. 20 - 26. U: Der Social-Demokrat, od 1. 3. i 5. februara 1865. 40 41 49 54 420
- *Osamnaesti brimer Louis-a-Bonaparta* (Dela, tom 11, str. 87 - 168.)
- Der 18te Brumaire des Louis Napoleon. U: Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. New York 1852. Erstes Heft. 274 406 433 438
- *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. (Dela, tom 11, str. 333 - 388.) 126
- *Pismo uredniku lista «Der Beobachter» u Stuttgartu*. (Dela, tom 27, str. 17 - 19.)
- An den Redakteur des «Beobachters» zu Stuttgart. U: Nordstern, od 10. decembra 1864. 32 34 35 399 400 406 420 540
- *Plagijarizam*. (Dela, tom 27, str. 180 - 184.) U: Die Zukunft, od 12. decembra 1867. 380 382 385 386
- *Poruka Medunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu*. (Dela, tom 27, str. 81-82.) (Vidi i nap. 15.) 108 113 437
- *«Predsednik čovečanstva»*. (Dela, tom 27, str. 75 - 78.) U: Berliner Reform, od 13. aprila 1865. 97 106
- *Prilog kritici političke ekonomije*. (Dela, tom 20.)
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. erstes Heft. Berlin 1859. 282 285 491 508
- *Privremeni statut Medunarodnog udruženja radnika*. (Dela, tom 27, str. 10 - 12.) 13 19 123
- *Recenzija brošure «Prusko vojno pitanje i nemačka Radnička partija» od Friedricha Engelsa*. (Dela, tom 27, str. 69/70.)
- Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei. Von Friedrich Engels. (Hamburg, Otto Meißner.) U: Hermann, od 18. marta 1865. 81 93 94
- *Rezolucije Centralnog veća o konfliktu u pariskoj sekciji*. (Dela, tom 27, str. 67/68.) 77 86 92 429
- *Teorija o višku vrednosti*. (Četvrti tom «Kapitala».) (Dela, tomovi 24, 25. i 26.) 122 123 269 276 491 499 501
- *Upozorenje*. (Dela, tom 27, str. 133/134.) U: Oberrheinischer Courier, od 15. maja 1866, (Vidi i nap. 258). London. 5. maja. (Upozorenje.) 203 477
- *Zapis jednog govora Karla Marksa o stavu Medunarodnog udruženja radnika prema kongresu Lige za mir i slobodu*. (Dela, tom 27, str. 437 - 438.) 314
- *Zatvorenici-fenijanci u Mančesteru i Medunarodno udruženje radnika*. (Dela, tom 27, str. 179.)
- A. M. G. Hardy, secrétaire d'État de Sa Majesté. U: Le Courrier français, od 24. novembra 1867. 373

- Engels, Friedrich, (anonimno) [*Beleška o brošuri »Prusko vojno pitanje i nemačka Radnička partija«*]. (Dela, tom 27, str. 65.) U: Berliner Reform, od 3. marta 1865. 79 86 418 424
- U: Düsseldorf Zeitung, od 3. marta 1865. London, 28. februara. 79 86 424
 - U: Rheinische Zeitung, od 3. marta 1865. Hamburg. 1. mart. [Die preuß. Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei]. 79 424
 - *Beleške o ratu u Nemačkoj*. (Dela, tom 27, str. 135 - 153.)
 - Notes on the war in Germany. U: The Manchester Guardian, od 20. 25. i 28. juna, 3. i 6. jula 1866. 224
 - *Gospodin Tidmann. Starodanska narodna pesma*. (Dela, tom 27, str. 27/28.) U: Der Social-Demokrat, od 5. februara 1865. 42 54 67
 - *Po i Rajna*. Berlin 1859. (Dela, tom 16, str. 55 - 92). 275
 - *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (Dela, tom 4, str. 107 - 327.) 163 164 218 285 508
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Zweite Ausgabe. Leipzig 1848. 285
 - *Prusko vojno pitanje i nemačka Radnička partija*. Hamburg, 1865. (Dela, tom 27, str. 31 - 63.) 44 45 50 51 56 58 59 68 72 75 81 86 - 88 93 95 105 107 208 262 273 275 364 418 424 428
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za list »Beobachter«*. (Dela, tom 27, str. 185/186.) 378 - 380 382 385 535
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »Düsseldorfer Zeitung«*. (Dela, tom 27, str. 177/178.)
 - Karl Marx. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Hamburg, Meißner 1867. U: Düsseldorf Zeitung, od 17. novembra 1867. 361 364
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »Elberfelder Zeitung«*. (Dela, tom 27, str. 175/176.)
 - Karl Marx über das Capital. (Hamburg, Verlag von Otto Meißner. I. Band 1867.) U: Elbertelder Zeitung, od 2. novembra 1867. 347 353 355 364
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »The Fortnightly Review«*. (Dela, tom 27, str. 235 - 252.) 345 346 348 355 357
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »Staats Anzeiger für Württemberg«*. (Dela, tom 27, str. 187/188.)
 - Karl Marx, Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Hamburg. Meißner 1867. U: Staats-Anzeiger für Württemberg, od 27. decembra 1867. 385 535
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »Neue Badische Landeszeitung«*. (Dela, tom 27, str. 189/190.) U: Neue Badische Landeszeitung, od 21. januara 1868. Literatur. 385
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za »Rheinische Zeitung«*. (Dela, tom 27, str. 171 - 174.) 338 353 361 382 518 519
 - *Recenzija prvog toma Kapitala za list »Zukunft«*. (Dela, tom 27, str. 168 - 170.)
 - Karl Marx, das Kapital. Erster Band. Hamburg. Meißner, 1867. 784 Seiten. 8°. U: Die Zukunft, od 30. oktobra 1867. 337 338 353 362 364 518 519 522 532
 - *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* (Dela, tom 27, str. 125 - 132.)
 - What have the working classes to do with Poland? U: The Commonwealth, od 24, 31. marta i 5. maja 1866. 151 164 168 175 176 179 181 188 190 200 206 208
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Izjava*. (Dela, tom 27, str. 64.) U: »Der Social-Demokrat«, od 3. marta 1865. 70 - 72 74 - 76 80 81 83 88 92 96 103 126 379 423 424 428
- *Manifest komunističke partije*. (Dela, tom 7, str. 377 - 405.) 392 453 454 542 544
 - *Nemačka ideologija*. (Dela, tom 6.) 278

- Redakciji lista «Der Social-Demokrat». Izjava. (Dela, tom 27, str. 29. 49 50
55 56 64 68 70
— Velikani emigracije. (Dela, tom 11, str. 191 - 276). (Vidi i nap. 123.) 85 126
- Engels, Friedrich i Karl Marx. *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv Bruna Bauera i drugova*. Frankfurt na Majni, 1845. (Dela, tom 5. str. 3 - 185.
271 275

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- An Act for facilitating in certain Cases the Proceedings of the Commissioners appointed to make Inquiry respecting Trades Unions and other Associations of Employers or Workmen*, 5. aprila 1867. 341 530
- An act for regulating the hours of labour for children, young persons, and women employed in workshops*, 21. avgust 1867. U: The statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland. London 1867. 511
- An Act to extend the «Trades Union Commission Act, 1867»*. 12. avgusta 1867. 341 530
- Agricultural statistics, Ireland. Tables showing the estimated average produce of the crops for the year 1866; and the emigration from the Irish ports, from 1st January to 31st December, 1866; also the number of mills for scutching flax in each county and province. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty*. Dublin 1867. 352
- Alaux, J. E., *Une forme nouvelle du socialisme. Le Congrès ouvrier de Genève*. U: Revue Contemporaine. T. 53, od 15. oktobra 1866. 251 253
- Andral, G[abriel], *Clinique médicale, ou choix d'observations recueillies à l'hôpital de la Charité clinique de M. Lerminier*. 4 éd. T. 2. Maladies de l'abdomen. Paris 1839. 24
- Arago, François, *Astronomie populaire*. T. 1 - 4. Paris—Leipzig 1854 - 1857. 25
- Artizans and Labourers' *Dwellings Bill*. 1866 - 1868. 511
- Baer, Wilh[elm], *Elektricität und Magnetismus. Die Gesetze und das Wirken dieser mächtigen Naturkräfte und ihre Bedeutung für das praktische Leben*. Leipzig [1863]. 25
- Balzac, Honoré de, *Le chef-d'oeuvre inconnu*. 261
- *Le faiseur* 261
- *Melmoth réconcilié*. 261
- Becker, Bernhard, *Botschaft des Präsidenten*. U: Der Social-Demokrat, od 30. decembra 1864. 413 422
- Rede des Vereins-Präsidenten Bernhard Becker, gehalten in der Versammlung der Hamburger Mitglieder des Allgemeinen deutschen Arbeiter-Vereins am 22. März 1865. U: Der Social-Demokrat, od 26. marta 1865. 97 433 444

- Beesly, E[dward] S[pencer], *Catiline as a party leader*. U: The Fortnightly Review. Vol. I. 15. maja do 1. avgusta 1865. 135
- Berghaus, Heinrich, *Physikalischer Schul-Atlas*. Gotha 1850. 26
- [Betzich, Heinrich], *Die Frau in Weiß*. Drama in 5 Acten, mit freier Benutzung von Wilkie Collins. U: Kladderadatsch, od 18. novembra 1866. 249
- Bismarck, Otto von, [*Rede im Norddeutschen Reichstag am 11. März 1867.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages des Norddeutschen Bundes im Jahre 1867. 1. Bd. Berlin 1867. 267
 — [*Rede im Norddeutschen Reichstag am 18. März 1867.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages des Norddeutschen Bundes im Jahre 1867. 1. Bd. Berlin 1867. (vidi i nap. 325). 265 279
- [Blind, Karl], *Bradford*, 25. Oct. U: Der Beobachter od 17. novembra 1864. Karl Blind. 29 33 402
 — *German Democracy*. U: The Morning Star, od 24. februara 1865. 78
 — *Politische Übersicht*. Frankfurt, 4. März. U Neue Frankfurter Zeitung, od 5. marta 1865. U: Der Social-Demokrat, od 8. marta 1865. 87 88 91 92
 — [*Redaktionelle Einführung.*] U: Der deutsche Eidgenosse, od 15. marta 1865. 86
 — *Republikanischer Protest*. U: Hermann, od 8. oktobra 1864. 28 29
 — [*Republikanischer Protest.*] U: Neue Frankfurter Zeitung, od 29. septembra 1864. Großbritannien. § London, im Sept. 401
 — *Ein republikanischer Protest*, London, 17. septembra 1864. U: Die Westliche Post, od oktobra/početak novembra 1864. 28 29 401 402 406
- [Borkheim, Sigismund Ludwig], *Ma perle devant le Congrès de Genève*, Bruxelles 1867. 314 332 334 344 367 515 - 517 519
 — *Meine Perle vor dem Genfer Congress*. Zürich 1868. 332 339 344 367 515 - 517 519
- [Bruhn, Karl], *Aufgeschaut*. U: Nordstern, od 4. marta 1865. (vidi i nap. 134). 93
 — *Die Wölfe im Schaafskleid*. U: Nordstern, od 4. marta 1865. (vidi i nap. 134). 93
- Das Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien*. 2 Bde. 3. gänzl. umgearb. Aufl. Leipzig 1858. 138 139
- Büchner, Louis, *Force et matière. Études philosophiques et empiriques de sciences naturelles*. Paris, Brüssel und Leipzig 1863. 501
 — *Kraft und Stoff*. Empirisch-naturphilosophische Studien, Frankfurt a. M. 1855. 501
- Burns, Robert, *For a'that and a' that*. 65 66
- Chancer, Geoffrey, *Canterbury Tales*. 468
- Children's employment commission* (1862). Reports. 163 224 284
 — *First report of the commissioners. With appendix*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, London 1863. 284
 — *Fifth report* . . . London 1866. 224
- Clement, K[nut] J[ungbohn], *Schleswig, das urheimische Land des nicht dänischen Volks der Angeln und Frisen und Englands Mutterland, wie es war und ward*. Hamburg 1862. 7

- Cluscret, [Gustave-Paul], *Mentana*. U: Le Courrier français, od 7. decembra 1867. 381
- [Collet, Charles Dobson,] *Russia's Designs on the Pope*. U: The Free Press, od 7. decembra 1864. 36
- Collins, Wilkie, *The woman in white*. 2. vol. Leipzig 1860. 249
- Comte, Auguste, *Cours de philosophie positive*. T. 1 - 6. Paris 1830 - 1842. 220
- Cotta, Bernhard, *Geologische Briefe aus den Alpen*. Leipzig 1850. 25
- Cuvier, G[eorge], *Discours sur les révolutions de la surface du globe, et sur les changements qu'elles ont produits dans le règne animal*. Paris, Amsterdam 1826. 240 243
- Darwin, Charles, *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*. London 1859. 232 240 242 379 430
- Demokratische Studien*. Unter Mitwirkung v. L. Bamberger, Karl Grün, Moritz Hartmann, Friedrich Kapp, F. Lassalle, Michelet, H. B. Oppenheim, Ludwig Simon aus Trier, Adolf Stahr, Carl Vogt u. A., hrsg. v. Ludwig Walesrode. Hamburg 1860. 275
- Denis [de Chateaugiron], *L'Anti-Proudhon*. Rennes 1860. 161
- Denis Hector, *La question polonaise et la démocratie*. U: La Tribune du Peuple, od 5. i 26. marta, 17. aprila, 29. maja i 30. juna 1864. 158 162
- Derby, Edward Geoffrey Smith Stanlev, [Erklärung über den Luxemburg-Vertrag]. U: Hansard's Parliamentary Debates. Third series. Vol. 188. London 1867. 295
- Disraeli, Benjamin, *Vivian Grey*. 2. vol. Leipzig 1859. 228
- Dubois, Lucien, *Les Conditions de la paix*. U: Le Courrier français, od 2. septembra 1867. 314
- Duller, Eduard, *Geschichte des deutschen Volkes*. Völlig umgearb. v. William Pierson. 2 Bde. Berlin 1861. 25
- Duncker, Max, *Geschichte des Alterthums*. 4 Bde. 2. Aufl. Berlin 1855 - 1860. 25
- [Dupanloup, Félix.] *Lettre à M. Ratazzi président du conseil des ministres du roi d'Italie sur les entreprises de Garibaldi par M^r l'Evêque d'Orléans*. Paris 1867. 351
- East India (Bengal and Orissa famine)*. Papers and correspondence relative to the famine in Bengal and Orissa, including the report of the Famine Commission and the minutes of the Lieutenant Governor of Bengal and the Governor General of India. (Presented to Parliament by Her Majesty's command.) Ordered, by the House of Commons, to be printed, 31. May 1867. 511
- East India (Madras and Orissa famine)*. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 4 July 1867. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1867. 511

- [Eccarius, Johann Georg,] *International Working Men's Congress* (From a correspondent). U: The Times, od 6, 7, 9, 10, 11. septembra 1867. (vidi i nap. 372). 317 321 323 331
- Ec[carius, Johann Georg,] *London, 16. Febr. [Die "Times" und die Bauarbeiter. Arbeiter-Bildungsverein]* U: Der Social-Demokrat, od 19. februara 1865. 74 75
- Eccarius, J[ohann] George. *A working man's refutation of some points of political economy endorsed and advocated by John Stuart Mill.* U: The Commonwealth, od 10, 17, i 24. novembra, 1. i 25. decembra 1866, 5. i 26. januara, 2, 16. i 23. februara, 2, 9, 16. i 23. marta 1867. 294
- Egli, J[ohann] J[akob], *Neue Handelsgeographie. Erdkunde der Waarenerzeugung und des Waarenumsatzes.* St. Gallen, Leipzig 1862. 25 138
 — *Praktische Erdkunde mit Illustrationen.* St. Gallen 1860. 139
 — *Praktische Schweizerkunde für Schule und Haus.* 2., verm. u. verb. Aufl. St. Gallen 1861. 139
- [Eichhoff, Wilhelm,] *Stieber.* U: Hermann, od 10., 17., 24. septembra, 8., 22. i 29. oktobra 1859. 263
- Factory Reports* siehe Reports of the inspectors of factories . . .
- Figuiet, Louis [-Guillaume], *L'année scientifique et industrielle ou exposé annuel des travaux scientifiques, des inventions et des principales applications de la science à l'industrie et aux arts . . . Première année.* Paris 1857. 25
- Fox, Peter, *The British coup d'état in Ireland.* U: The Workman's Advocate, od 14. oktobra 1865. 168
 — *The influence of Irish national feeling upon the relations between Great Britain and the United States.* U: The Workman's Advocate, od 21. oktobra 1865. 168
 — *The Irish difficulty. Continued. A postscript.* U: The Workman's Advocate, od 28. oktobra 1865. 168
 — *The Irish question.* U: The Commonwealth, od 10. i 17. februara 1866. 170
- Frankenheim, M[oritz] L[udwig], *Völkerkunde. Charakteristik und Physiologie der Völker.* Breslau 1852. 25
- Freiligrath, Ferdinand, *Westfälisches Sommertied.*
 — *Westfalian summer song.* U: The Athenaeum, od 7. jula 1866. 219
- Freytag, Gustav, *Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes.* Leipzig 1862. 25
 — *Soll und Haben.* 25
- Garrido, Fernando, *Das heutige Spanien, seine geistige und äußerliche Entwicklung im 19. Jahrhundert.* Deutsch von Arnold Ruge. Leipzig 1863. 25
- Gentz, Friedrich von, *Schriften. Ein Denkmal.* Hrsg. von Gustav Schlesier. 5. Th. Mannheim 1840. 367
- Gerhardt, Ch[arles-Frédéric] und G. Chancel, *Précis d'analyse chimique qualitative.* 12e éd. Paris 1862. 285 288
- Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit.* Hrsg. von G. H. Pertz, J. Grimm, K. Lachmann, L. Ranke, K. Ritter, Die Urzeit. 1. Bd. Berlin 1849. 278

- Giebel, C[hristoph] G[ottfried-Andreas], *Die Säugethiere in zoologischer, anatomischer und palaeontologischer Beziehung*. Leipzig 1855. 25
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Totalität*. 386
- Griesheim, Gustav von, *Vorlesungen über die Taktik*. Berlin 1855. 230
- Grove, W[illiam] R[obert], *The correlation of physical forces*. 3rd ed. London 1855. 432
- Grube, A[ugust] W[ilhelm], *Biographien aus der Naturkunde, in ästhetischer Form und religiösem Sinne*. 2. Aufl. Stuttgart 1851. 25
- Guhl, Ernst, und Wilh[elm] Koner, *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken*. Berlin 1862. 25
- Harrison, Frederic, *The limits of political economy*. U: The Fortnightly Review. Vol. 1. 15. maja do 1. avgusta 1865. 136
- Harting, P[eter], *Die Macht des Kleinen sichtbar in der Bildung der Rinde unseres Erdballs oder Uebersicht der Gestaltung, der geographischen und geologischen Verbreitung der Polypen, Foraminiferen und kieselschaligen Bacillarien. Aus dem Holländischen übersetzt von Dr. A. Schwartzkopf, mit einem Vorworte von M. J. Schleiden*, Dr. Leipzig 1851. 25
- Hebel. Johann Peter, *Der Schwarzwälder im Breisgau*. 138 139
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Erster Theil. Die Logik*. U: Werke. Vollst. Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 6. Berlin 1840. 282
- *Vorlesungen über die Naturphilosophie als der Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Zweiter Theil. Hrsg. von Karl Ludwig Michelet*. U: Ebendort, Bd. 7. Abth. 1. Berlin 1842, 135 432
- *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Hrsg. v. Eduard Gans. U: Ebendort, Bd. 9. Berlin 1837. 505
- *Wissenschaft der Logik*. Hrsg. von Leopold von Henning. Erster Theil. Die objektive Logik. Abth. 2. Die Lehre vom Wesen. U: Ebendort, Bd. 4. Berlin 1834. 432
- Heine, Heinrich, *Buch der Lieder. Die Heimkehr*. 464
- Herwegh, G[eorg], *Zur Beachtung*. U: Nordstern, od 1. aprila 1865. 97
- Herwegh, Georg, *Wilhelm Rüstow und Friedr[ich] Reusche, Protest*. U: Nordstern, od 11. marta 1865. (vidi i nap. 136). 96
- H[eß, Moses], *Paris, 10. Jan. Arb.-Associationen. Internat. Arb. Assoc. "Avenir national"*. U: Der Social-Demokrat, od 13. januara 1865. 39 42 55 413
- *Paris, 25. Jan. Associationswesen. Clerus. Der oppositionelle Wahlsieg*. U: Der Social-Demokrat, od 29. januara 1865. 44
- *Paris, 28. Januar. Internationale Arbeiter-Association-Geldkrise*. U: Der Social-Demokrat, od 1. februara 1865. 49 55
- H[eß, Moses], *Paris, 4. Febr. Neue Gesetzesvorschläge betr. Cooperativ-Associationen. Die internationale Arbeiter-Association. Unterrichtsfrage*. U: Der Social-Demokrat, od 8. februara 1865. 58

- *Paris, 7. Febr. Amerika — Der Orient — Italien — Die Internationale Arbeiter-Association.* U: Der Social-Demokrat, od 12. februara 1865. 64 68 414
- *Paris, 4. Mai. Amerika. Internationale Association. Arbeiterindustrieausstellung. Städtisches Octroi. Italien und Rom. Militairfrage.* U: Der Social-Demokrat, od 7. maja 1865. 109 110
- *Paris, 27. Aug. Der Congreß der «internationalen Arbeiter-Association» vertagt. Arbeitseinstellungen und Getreidepreise.* U: Der Social-Demokrat, od 30. avgusta 1865. 443
- Heß, M[oses], *Eine Warnung.* U: Nordstern, od 19. avgusta 1865. (vidi i nap. 516). 443
- Der Hochverraths-Prozeß wider Ferdinand Lassalle vor dem Staats-Gerichts-Hofe zu Berlin am 12. März 1864. Nach dem stenographischen Bericht.* Berlin 1864. 28 396
- Hoffmann, E[rnst] T[heodor] A[madeus], *Klein-Zaches, genannt Zinnober.* 170 171 173
- Hofmann, Aug[ust] Wilh[elm], *Einleitung in die moderne Chemie. Nach einer Reihe von Vorträgen gehalten in dem Royal College of Chemistry zu London.* Braunschweig 1866. 283 285
- Holyake, G[eorge] J[acob], *The interview with Mr. Walpole.* U: The Times, od 27. jula 1866. 228
- Hunter, Henry Julian, *Report by Dr. Henry Julian Hunter on the Housing of the Poorer Parts of the Population in Towns, particularly as regards the Existence of Dangerous Degrees of Overcrowding and the Use of Dwellings Unfit for Human Habitation.* U: Public Health. Eighth report of the medical officer of the Privy Council with appendix, 1865. Presented pursuant to act of Parliament. London 1866. 228
- Jacobs, Friedrich [Christian Wilhelm], *Hellas. Vorträge über Heimath, Geschichte, Literatur und Kunst der Hellenen.* Aus dem handschriftlichen Nachlaß des Verfassers hrsg. von E. F. Wüstemann. Berlin 1852. 25
- Kekulé, [Friedrich] Aug[ust], *Lehrbuch der Organischen Chemie oder der Chemie der Kohlenstoffverbindungen.* 3 Bde. Erlangen 1861 - 1867. 288
- Kiesselbach, Wilhelm, *Der Gang des Welthandels und die Entwicklung des europäischen Völkerlebens im Mittelalter.* Stuttgart 1860. 25
- Knox, Alexander, und George D. Pollock, *Report of commissioners on the treatment of the treason-felony convicts in the English Convict Prisons.* London 1867. 281 284 290 294
- K[ugelman], Ludwig], [*Notiz über «Das Kapital».*] U: Deutsche Volkszeitung, od 10. novembra 1867. 362 530
- Lange, Fr[iedrich] A[ibert], *Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft.* Duisburg 1865. 88 430
- Lange, Ludwig, *Römische Alterthümer.* 2 Bde. Berlin 1856 - 1862. 25
- Lapinski, Theophil, *Die Bergvölker des Kaukasus und ihr Freiheitskampf gegen die Russen.* 2. Bd. Hamburg 1863. 117

- Laplace, Pierre-Simon, *Exposition du système du monde*. T. 1 - 2. Paris, l'an IV de la République Française (1795/1796). 134 135
- Lassalle, Ferdinand, *Franz von Sickingen. Eine historische Tragödie*. Berlin 1859. 40
- *Herr Bastiat - Schulze von Delitzsch der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit*. Berlin 1864. 491
- *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos*. Bd. 1 - 2. Berlin 1858. 273
- Lau, Thaddaeus, *Lucius Cornelius Sulla. Eine Biografie*. Hamburg 1855. 25
- Laurent, Auguste, *Méthode de chimie*. Paris 1854. 285
- [Le Lubez, Victor — P.,] *Association internationale des travailleurs. Exposition de principes*. U: L'Echo de Verviers, od 27. decembra 1865. 158 454
- Le Prince de Beaumont, Jeanne-Marie, *La Belle et la Bête*. 465
- Liebig, Justus von, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*. In 2 Th. 7. Aufl. Braunschweig 1862. 167 172
- Liebknecht, W[ilhelm], *Was ich in Berliner „Reichstag“ sagte. Nach den stenographischen Berichten veröffentlicht*. Leipzig [1867.] 366 368 387 518 528 529 533
- Liebknecht, W[ilhelm], und August Bebel, *Adresse an den Wiener Gemeinderat*. U: Neue Preussische Zeitung, od 1. decembra 1867. 377 386
- Macaulay, Thomas Babington, *The History of England from the accession of James the Second*. 10th ed. 5 vol. London 1854 - 1855. 25
- [Malthus, Thomas Robert,] *An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers*. London 1798. (vidi i nap. 505). 431
- Martin, Henry, *L'Association internationale des travailleurs*. U: Le Siècle, od 14. oktobra 1865. (vidi i nap. 200). 451
- Mazade, [Louis-] Ch[arles-Jean-Robert] de, *La Russie sous l'empereur Alexandre II — La société et le gouvernement russes depuis l'insurrection polonaise*. U: Revue des deux Mondes, T. 62, od 15. marta 1866. 190
- Metzner, Th[edor], A[ugust] Vogt und W[ilhelm] Liebknecht, *Erklärung*. U: Volks-Zeitung, od 24. juna 1865. 130
- Mignet, F[rançois-] A[uguste-Marie], *Histoire de la Révolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814*. 2 vols. Bruxelles 1828. 25
- Moilin, Jules-Antoine [le docteur Tony], *Leçons de médecine physiologique*. Paris 1866. 238 239 243 244 257 489
- Moleschott, Jac[ob], *Lehre der Nahrungsmittel*. 3. Aufl. Erlangen 1858. 25
- Mommsen, Theodor, *Römische Geschichte*. 3 Bde. Berlin 1854 - 1855.
- Moustier [Léonel-Desle-Marie-François-René], [Note vom 1. November 1867.] U: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, od 5. novembra 1867. 354

- Mozin-Peschier, *Dictionnaire complet des langues française et allemande*. 4. éd. 4 vols. Stuttgart 1863. 26
- Müller, Joh[ann], *Grundriß der Physik und Meteorologie. Für Lyceen, Gymnasien, Gewerbe — und Realschulen, sowie zum Selbstunterrichte*. 5. verm. und verb. Aufl. Braunschweig 1856. 25
- Murchison, Roderick Impey, Edouard de Verneuil und Count Alexander von Keyserling, *The geology of Russia in Europe and the Ural mountains*. In 2. vols. Vol. I. Geology. London, Paris 1845. 117
- Nösselt, Friedrich August, *Abriß der allgemeinen Weltgeschichte bis auf die neusten Zeiten*. Breslau 1814. 25
- Nougues, Louis, *L'art militaire et le progrès*. U: Le Courrier français, od 18. i 20. oktobra 1867. 345
- Overbeck, J[ohannes Adolf], *Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken*. Leipzig 1856. 25
- Pauli, Reinhold, *Bilder aus Alt-England*. Gotha, London & Edinburgh 1860. 25
- [Polo, Marco], *Marco Paolo's Reise in den Orient, während der Jahre 1272 bis 1295 . . . verdeutscht mit einem Kommentar begleitet von Felix Peregrin*. Ronneburg und Leipzig 1802. 25
- Preller, L[udwig], *Griechische Mythologie*. 2 Bde. 2. Aufl. Berlin 1860/61. 25
- Prokesch-Osten, Anton v., *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches*. 5 Bde. Wien 1867. 356
- Proudhon, P[ierre]-J[oseph], *Lettres inédites de P.-J. Proudhon sur les générations spontanées*. U: Le Courrier français, od 16, 18. i 19. oktobra 1867. 345
- Prozeß gegen den Schriftsteller Herrn Ferdinand Lassalle, verhandelt zu Düsseldorf vor der korrekzionellen Appellkammer am 27. Juni 1864*. (Separat iz lista Düsseldorffer Zeitung Nr. 176, 177. i 178.) Düsseldorf 1864. (vidi i nap. 6). 9
- Public Health, Reports*. 163
- *eighth report of the medical officer of the Privy Council with appendix*. 1865. Presented pursuant to act of Parliament. London 1866. 224 228
- Rasch, Gustav, *Ein Immortellenkranz auf das Grab eines Märtyrers (Max Dortu)*. U: Der deutsche Eidgenosse, od 15. marta 1865. 86
- *Zwölf Streiter der Revolution* vidi *Struve, Gustav, und Gustav Rasch*.
- Regnault, Élias, *Histoire politique et sociale des principautés Danubiennes*. Paris 1855. 117
- *La question européenne improprement appelée polonaise*. Pariz 1863. 117
- Regnier, Mathurin, *Stances*. 344 345
- *Épigrammes*. 345
- Report from the select committee on bank acts.; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index*. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30. July 1857. 136

- Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index.* Ordered, by the House of Commons to be printed, 1 July 1858. 136
- Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department.* 19 163
- for the half year ending 31st October 1865 . . . London 1866. 164 170 171
- Reusche, Friedrich, *Falsche Freunde und offene Feinde.* U: Nordstern, od 8. aprila 1865. (vidi i nap. 143). 100
- Reybaud, Louis, *L'économie politique des ouvriers.* U: Revue des deux Mondes. T. 66 od 1. novembra 1866. 251 253
- Ricardo, David, *On the principles of political economy, and taxation.* 3rd ed. London 1821. 300
- [Richter, Eugen], *Die Geschichte der Social-demokratischen Partei in Deutschland seit dem Tode Ferdinand Lassalle's.* [2. Aufl.] Berlin 1865. 156
- Ritter, Carl, Europa. *Vorlesungen an der Universität zu Berlin.* Hrsg. von H. A. Daniel. Berlin 1863. 25
- Röckel, August, *Sachsens Erhebung und das Zuchthaus zu Waldheim.* Frankfurt a. M. 1865. 199
- Rogear, [Louis-] A[uguste], *Les propos de Labienus.* 7^eéd. Bruxelles 1865. 465
- Rogers, James E. Thorold, *A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament [1259] to the commencement of the continental war [1793]. Compiled entirely from original and contemporaneous records.* Vol. 1 - 2. Oxford 1866. 252 257
- Roscoe, H[enry] E[ffield], *Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft. Deutsche Ausgabe, unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Carl Schorlemmer.* Braunschweig 1867. 351 366 368 373 380
- Rost, Valent[in] Christ[ian] Friedr[ich], *Griechisch-Deutsches Schul-Wörterbuch.* 2 Abth. 2. vielfach verb. u. durchaus vermehrte Ausg. Erfurt und Gotha 1823. 25
- Rüstow, [Friedrich] W[ilhelm], *Der Krieg von 1866 in Deutschland und Italien, politisch-militärisch beschrieben.* Zürich 1866. 275
- *Zur Aufklärung.* U: Nordstern, od 1. aprila 1865. 97 433
- Rüstow, [Friedrich] W[ilhelm] und Georg Herwegh, *An die Redaktion des „Social-Demokrat“.* U: Der Social-Demokrat, od 8. marta 1865. 87 88
- Schilling, Carl, *Die Ausstoßung des Präsidenten Bernhard Becker aus dem Allgemeinen Deutschen Arbeiter-Verein und der „Social-Demokrat“.* Berlin 1865. 126 129 130 132 450
- Schleiden, M[atthias] J[akob], *Studien. Populäre Vorträge.* Leipzig 1855. 25
- Schlosser, F[riedrich] C[hristoph], *Weltgeschichte für das deutsche Volk. Unter Mitwirkung des Verfassers Bearbeitet von G. L. Kriegk.* Bd. 1 - 19. Frankfurt a.M. 1844 - 1857. 25

- Schoemann, G[eorg] F[riedrich], *Griechische Alterthümer*. 2 Bde. Berlin 1855 - 1859. 25
- Schulze-Delitzsch, Franz Hermann, *Die Abschaffung des geschäftlichen Risico durch Herrn Ferdinand Lassalle. Ein neues Kapital zum Deutschen Arbeiterkatechismus*. Berlin 1866. 156
- [Schweitzer, Johann Baptist von], *Die deutsche Social-Demokratie*. U: Der Social-Demokrat, od 8. februara 1865. 58
- (anonimno) *Politischer Theil*. Berlin, 1. März. U: Der Social-Demokrat, od 3. marta 1865. (vidi i nap. 120). 81 83 428
- Schweitzer, J[ohann] B[aptist] von, *Der Kapitalgewinn und der Arbeitslohn. National-ökonomische Abhandlung*. Berlin 1867. 311
- (anonimno) *Das Kirchentum und die moderne Civilisation*. U: Der Social-Demokrat, od 6. januara 1865. 52
- (anonimno) [*Kommentar zur Austrittserklärung von Rüstow und Herwegh.*] U: Der Social-Demokrat, od 8. marta 1865. (vidi i nap. 127). 87 88
- *Lucinde oder Capital und Arbeit. Ein social-politisches Zeitgemälde aus der Gegenwart in drei Bänden*. Frankfurt a.M. 1863 - 1864. 23
- (anonimno) *Das Ministerium Bismarck*. U: Der Social-Demokrat, od 27. januara, 5, 17, 19. februara i 1. marta 1865. 52 57 68 69 80 423
- (anonimno) *Das Ministerium Bismarck und die Regierungen der Mittel- und Kleinstaaten*. U: Der Social-Demokrat, od 8. januara 1865. 52
- *Widerlegung von Carl Vogt's Studien zur gegenwärtigen Lage Europa's*. Frankfurt a. M. 1859. 23
- Simon, Ludwig, aus Trier, *Deutschland und seine beiden Großmächte*. U: Demokratische Studien. Hamburg 1860. 275
- Smith, William, *A Latin-English Dictionary, based upon the works of Forcellini and Freund*. London 1857. 25
- Spruner, K[arl] von, *Historisch-geographischer Schul-Atlas*. 2. Aufl. Gotha 1860. 26
- Stanley, Edward Henry, *Earl of Derby, [Erklärung über den Luxemburg-Vertrag]*. U: Hansard's Parliamentary Debates. Third series. Vol. 187 London 1867. 295
- The state prisoners. An appeal to the women of Ireland*. U: The Workman's Advocate, od 6. januara 1866. 168
- Stieler's Hand-Atlas über alle Theile der Erde und über das Weltgebäude*. Vollst. Ausgabe. Gotha 1859. 25
- Struve, Gustav, *Die „Teig-Gesichter“ in Deutschland*. U: Der deutsche Eidgenosse, od 15. marta 1865. 86
- Struve Gustav, und Gustav Rasch, *Zwölf Streiter der Revolution*. Berlin 1867. 296 510
- Swift, Jonathan, *Travels into several remote nations of the world, by Lemuel Gulliver, first a surgeon, an then a captain of several ships*. 505

- Ternaux, [Louis-] Mortimer, *Histoire de la Terreur 1792 - 1794 d'après des documents authentiques et inédits*. T. 1 - 7. Paris 1862 - 1869. 25
- Thornton, W[illiam] T[homas], *Stray chapters from a forthcoming work on labour*. U: The Fortnightly Review. Vol. II. 1. oktobar 1867. 346
- To the workmen of France from the working men of England*. U: The Bee-Hive Newspaper, od 5. decembra 1863. 10
- [Tolain, Henri-Louis], *Congrès de Lausanne*. U: Le Courrier français, od 5. do 11. septembra 1867. (vidi i nap. 373). 318 319
- Trémaux, P[ierre], *Origine et transformations de l'homme et des autres êtres*. 1re partie. Paris 1865. (vidi i nap. 304). 231 - 233 235 239 - 243 489
- Tschudi, Friedrich von. *Das Thierleben der Alpenwelt. Naturansichten und Thierzeichnungen aus dem schweizerischen Gebirge*. Leipzig 1853. 25
- Tyndall, John, *Heat considered as a mode of motion*. 2nd ed. London 1865. 156
- [Urquhart, David.] *Construction of the «Kingdom of Italy»*. U: The Free Press, od 3. maja 1865. 107
- Urquhart, David, *Fall of Austria, and its consequences to the world*. U: The Diplomatic Review, od 6. marta 1867. 263
- Vermorel, Auguste, *La prochaine campagne de la Prusse*. U: Le Courrier français, od 9. septembra 1867. 321
- [Vésinier, Pierre.] *L'Association internationale*. U: L'Echo de Verviers, od 16. i 18. decembra 1865. (vidi i nap. 217). 158 - 161 183 454
- Vésinier, Pierre, *La vie du nouveau César. Étude historique*. 1re partie. Genève 1865. 161
- Vogt, Carl, *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas*. Genf und Bern 1859. 274
— [Über den Kongreß der Friedens- und Freiheitsliga]. U: Neue Zürcher-Zeitung, od 13. septembra 1867. 515
- Völter, Daniel, *Grundriß der Geographie*. Zweite verm. und umgearb. Aufl. der „Elementargeographie“ Eßlingen 1859. 25
- Wagner, [Hermann], [Rede im Norddeutschen Reichstag am 23. März 1867.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages des Norddeutschen Bundes im Jahre 1867. 1 Bd. Berlin 1867. 267
- Watts, John, *Trade societies and strikes: their good and evil influences on the members of Trades Unions, and on society at large. Machinery; its influences on work and wages, and co-operative societies, productive and distributive, past, present, and future*. Manchester [1865]. 164 175
- Worsaac, J[ens] J[akob] A[smussen], *An account of the Danes and Norwegians in England, Scotland, and Ireland*. London 1852. 7
- Wurtz, Adolphe, *Leçons de philosophie chimique*. Paris 1864. 285 288

II. Dokumenti Međunarodnog udruženja radnika

- L'Association Internationale des Travailleurs. U: Le Siècle, od 14. oktobra 1865. 147
- Association Internationale des Travailleurs. Compte rendu du congrès de Genève. U: Le Courrier international, od 9. i 16. marta 1867. 496
- Aufruf an alle Arbeiter, Arbeitervereine und Arbeiterassocationen in der Schweiz zum Beitritt der »Internationalen Arbeiter-Association«. U: Nordstern, od 11. marta 1865. 86
- Congrès de Genève Société Internationale des Travailleurs. U: Le Courrier international, od 23. i 30. marta, 6, 13, 20. i 27. aprila 1867. 496
- Congress of Geneva. International Association of Working Men. U: The International Courier, od 27. marta, 3, 10. i 17. aprila 1867. 496
- Congrès ouvrier, Association Internationale des Travailleurs. Paris [1866] (vidi i nap. 252). 192
- Congrès ouvrier. Association Internationale des Travailleurs. Règlement provisoire. Paris 1864. 60
- Entwicklungsgang unserer Association. U: Der Vorbote. Erster Jg., Nr. 1, januar 1866. 453
- [Fox, Peter,] The International Working Men' Association. U: The Workingman's Advocate, od 18. novembra 1865. 147
- Great International Conference of Working Men. U: The Workman's Advocate od 30. septembra 1865. (vidi i nap. 520). 448
- Great meeting for Poland. U: The Bee-Hive Newspaper, od 4. marta 1865. 434
- International Association of Working Men. Congress of Geneva. U: The International Courier, od 20. februara i 13. marta 1867. 496
- International Working Mens' Association. U: The Bee-Hive Newspaper, od 17. avgusta 1867. 314
- International Working Men's Association. U: The Miner and Workman's Advocate, od 7. januara 1865. 409
- Izveštaj francuske delegacije o Londonskoj konferenciji 1865. U: L'Opinion nationale, od 8. oktobra 1865. i L'Avenir national, od 12. oktobra 1865. 147
- Jung, H[ermann], [Pismo listu »Echo de Verviers.«] (Marx-Engels *Dela*, tom 27, str. 422 - 429.) U: L'Echo de Verviers, od 20. februara 1866. (vidi i nap. 217). 183
- Liebknecht, Wilhelm, [Bericht über die Arbeiterbewegung in Deutschland.] U: The General Council of the First International 1864 - 1866. Minutes. Moscow [1963]. 443 450
- Mr. Lincoln and the International Working Men's Association. To the Editor of the Times. U: The Times, od 6. februara 1865. 46 54 60 437

- President Lincoln and the International Working Men's Association. U: The Express, od 6. februara 1865. 60
- Rundschreiben der deutschen Abtheilung des Zentralkomites der Internationalen Arbeiter-Association für die Schweiz an die Arbeiter. U: Nordstern, od 13. januara 1866. 453
- The International Working Men's Association. U: The Workman's Advocate, od 16. decembra 1865. 453
- Working Men's International Association. U: The Bee-Hive Newspaper, od 7. januara 1865. 409

III. Periodika

- Allgemeine Zeitung*, od 29. aprila 1865 (Beilage). Städtebuch des Landes Posen (vidi i nap. 153). 109
- od 1. januara 1866. Berlin, 29. decembar (vidi i nap. 214). 156
- od 30. septembra 1867. [Annonce über das Erscheinen des ersten Bandes des »Kapitals«]. 333
- L'Association*, od aprila 1865. 97
- Augsburger Abendzeitung*, od 4. novembra 1867. Telegraphische Berichte der »Abendzeitung«. Paris, 3. novembra. Morgens. 357
- Der Beobachter*, od 21. oktobra 1864. Bescheidenheit — ein Ehrenkleid (vidi i nap. 33). 24 402
- od 17. novembra 1864. Karl Blind. 34
- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige*, od 3. marta 1865. [Anzeige über das Erscheinen von Engels' Arbeit »Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei«.] 364
- od 14. septembra 1867. [Anzeige über das Erscheinen des ersten Bandes des »Kapitals« von Marx]. 367
- od 3. oktobra 1867. [Annonce über Borkheims »Perle«.] 344 519
- The Commonwealth*, od 28. aprila 1866. 477
- od 5. maja 1866. 208
- Le Courrier français*, od 20. maja 1866. Aux étudiants des universités d'Allemagne et d'Italie, les étudiants de Paris (vidi i nap. 266). 209
- od 10. septembra 1867. 326 327
- od 11. septembra 1867. 326 327
- od 8. oktobra 1867. Le troisième larron. 334
- The Daily News*, od 2. marta 1865. The late Polish insurrection. 434
- The Daily Telegraph*, od 17. novembra 1865. 145
- Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, od 12. septembra 1847. 70
- Der deutsche Eidgenosse*, od 15. marta 1865. 86 87
- The Diplomatic Review*, od 6. marta 1867. 263
- od 4. septembra 1867. 317

- od 2. oktobra 1867. Conference held on August the 27th, 1822, at Constantinople. From the Work of Baron Prokesch. 356
- od 2. oktobra 1867. Events of the Month. 331

The Express, od 6. februara 1865. President Lincoln and the International Working Men's Association. 46 54 60

The Free Press, od 3. maja 1865. Construction of the «Kingdom of Italy». 107

Hermann, od 2. marta 1867. Herr «Stieber» und der «Hermann». 263

- od 7. septembra 1867. 320
- od 19. oktobra 1867. Für Ferdinand Freiligrath. Schluß — Aufruf. 345

Journal de l'Association Internationale des Travailleurs, od 17. decembra 1865. 454

Kölnische Zeitung, od 4. marta 1865. [Annonce über das Erscheinen von Engels' Arbeit

- «Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei.»] 83
- od 8. aprila 1866. Die Lage, Köln, 7. aprila (vidi i nap. 253). 193
- od 6. novembra 1867. 357

Libertà e Giustizia, od 24. avgusta 1867. La Questione romana. 315

The Manchester Guardian, od 8. novembra 1864. 17 19

The Morning Star, od 24. februara 1865. 78

- od 28. aprila 1865. 103
- od 10. septembra 1867. [Leitartikel.] 319

Moskowskije Wedomosti (Московскія Вѣдомости), od 28. septembra 1867. 344

Neue Zürcher-Zeitung, od 16. novembra do 25. decembra 1864. James Fazy. Sein Leben und Treiben. (Von einem Westschweitzer.) 412

- od 13. septembra 1867. (vidi i nap. 565). 412

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, od 30. septembra 1864. Politischer Tagesbericht (vidi i nap. 21). 15

- od 19. februara 1865. (vidi i nap. 111). 74
- od 18. i 26. juna 1867. 295

Nordstern, od 29. aprila 1865. Allgemeiner deutscher Arbeiterverein. Solingen (vidi i nap. 148). 105

- od 6. maja 1865. Allgemeiner deutscher Arbeiterverein (vidi i nap. 149). 107
- od 24. juna 1865. Offene Erklärungen. 115 438
- od 8. i 15. jula 1865. Das Turnerfest in Paris. 127

Rheinische Zeitung, od 4. marta 1865. Der Standpunkt der Arbeiterpartei (vidi i nap. 135). 96

- od 9. marta 1865. Für die «Arbeiterpartei». 88

Russki invalid (Русский инвалид), od 5. decembra 1867. S.-Petersburg. 4-wo dekabnja. 387

Der Social-Demokrat, od 15. decembra 1864. Probe-Nummer. 92 408

- od 4. januara 1865. (vidi i nap. 492). 412
- od 29. januara 1865. Einsendungen von Arbeitern (Aus Asch in Böhmen). 44
- od 29. januara 1865. Iserlohn, 25. januara (Allg. Deutsch. Arb.-Verein.) 43

- od 10. februara 1865. 63
 - od 12. februara 1865. 63
 - od 22. februara 1865. Politischer Teil. Berlin, 21. februara. 74
 - od 1. marta 1865. 80
 - od 5. aprila 1865. 100
 - od 5. aprila 1865. Vereins-Theil. 98
 - od 21. aprila 1865. Vermischtes. (Gegen den Allg. deutsch. Arb.-Verein) 103
 - od 10. maja 1865. Feuilleton (vidi i nap. 153.) 109
- Social Demokrat*, od 29. novembra 1867. General-Versammlung des Allg. deutsch. Arbeiter-Vereins (vidi i nap. 463). 380 381
- The Times*, od 4. novembra 1864. Southern Italy. Naples, 30. oktobra. 405
- od 26. novembra 1864. Mr. Disraeli at Oxford. 405
 - od 20. januara 1865. London, Saturday, 21. januara. 45
 - od 6. februara 1865. Mr. Lincoln and the International Working Men's Association. 46 54 60
 - od 13. februara 1865. Telegraphic despatches. Prussia. Berlin, 11. februara. 64 69 414
 - od 16. februara 1865. The Prussian Legislature. Berlin, 15. februara. 68
 - od 28. aprila 1865. Address of Germans to the American Nation. 103
 - od 20. novembra 1865. London, Monday, 20. novembra 1865. 147
 - od 13. decembra 1865. Parliamentary reform. 454 456
 - od 14. decembra 1865. [Uvodnik] 454 456
 - od 4. januara 1866. Mr. Bright at Rochdale. 156
 - od 3. marta 1866. [Uvodnik]. 176
 - od 3. marta 1866. The outbreak in Jamaica. 176
 - od 5. marta 1866. [Uvodnik.] 176
 - od 10. aprila 1866. Prussia. 193
 - od 11. aprila 1866. Telegraphic despatches (Reuter's telegrams.) Austria and Prussia. Berlin, 10. aprila. 195
 - od 8. maja 1866. France (vidi i nap. 262). 203
 - od 3. juna 1867. France. 281
 - od 16. septembra 1867. The Peace Congress (From our Special Correspondent.) 331
 - od 21. novembra 1867. London meetings. 373
- Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart*. 2. Jg. 2. Hälfte. 1866. Preußen in Waffen. I - II. 275
- Volks-Zeitung*, od 26. februara 1867. 263
- Der weiße Adler*, od 11. marta 1865. Ein Meeting zu Gunsten Polens in London. 434
- Zeitung für Norddeutschland*, od 15. februara 1867. Telegraphische Depeschen (vidi i nap. 316). 260
- Die Zukunft*, od 1. oktobra 1867. 329 338

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

Allgemeine Militär-Zeitung [Opšte vojne novine] — organ Društva nemačkih oficira i vojnih službenika, izlazio je od 1826. do 1902. u Darmštalu; šezdesetih godina u njemu je objavljeno nekoliko Engelsovih članaka. 215

- Allgemeine Zeitung* [Opšte novine] — konzervativni dnevni list, osnovao ga je 1798. J. Fr. Cotta, od 1810. do 1882. izlazio je u Augsburgu; uoči martovske revolucije 1848. uglavnom je bio list liberalne nemačke krupne buržoazije; pedesetih i šezdesetih godina podržavao je plan ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Austrije. 33 109 333 357
- L'Association* [Udruženje] — časopis, najpre je izlazio mesečno, a zatim od 1864. do 1866. nedeljno u Parizu i Briselu; organ Radničkih kooperativnih društava, koja su bila pod uticajem buržoaskih republikanaca. 39 40 54 55 60 86 97
- The Athenaeum, Journal of Literature, Science, and the Fine Arts* [Ateneum, list za književnost, nauku i umetnost] — nedeljni književni list, izlazio je od 1837. do 1921. u Londonu. 219
- Augsburger* — vidi *Allgemeine Zeitung*
- Augsburger Abendzeitung* [Augsburške večernje novine] — nacional-liberalni dnevni list, pod ovim nazivom je izlazio od 1826. do 1912. 357
- L'Avenir national* [Budućnost nacije] — demokratski dnevni list, izlazio je od 1865. do 1873. u Parizu; od juna do avgusta 1865. objavljivao je informacije o delatnosti pariskog rukovodstva Prve internacionale. 60
- Barmer Zeitung* [Barmenske novine] — liberalni dnevni list, izlazi od 1832. 75 361
- The Bee-Hive Newspaper* [Košnica] — nedeljni list tredjuniona koji je od 1861. do 1876. izlazio u Londonu. Bio je pod uticajem buržoaskih radikala i reformista; 1864. postao je organ Medunarodnog udruženja radnika. Marx je u više navrata protestovao protiv toga što se dokumenti Internacionale objavljuju u nepotpunom obliku ili pak iskrivljeno. 1869. list se pretvorio u buržoaski organ. Na Marxov predlog Generalno veće je u aprilu 1870. prekinulo veze s listom »Bee-Hive«. 13 32 77 107 113 120 123 303 314 318 319 409 434
- Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal- Zeitung* [Beletristički list i Njujorške kriminalističke novine] — nedeljni list, osnovali su ga 1852. u Njujorku nemački sitnoburžoaski emigranti; pod ovim nazivom je izlazio od 18. marta 1853. do 10. marta 1854. 85
- Der Beobachter* [Posmatrač] — dnevni list, pod ovim nazivom je izlazio od 1833. u Štutgartu; šezdesetih godina organ sitnoburžoaske demokratije s podnaslovom »Ein Volksblatt aus Schwaben«. 24 29 34 377 378 379 399 400 - 402 535
- Berliner Reform* [Berlinska reforma] — dnevni list sitnoburžoaske demokratije, izlazio je od 1861. do 1868; 1865. objavljivao je Marxove i Engelsove izjave i članke. 76 95 130 411 437
- Bonner Zeitung* [Bonske novine] — dnevni list, pod ovim imenom izlazi od 1850; organ nacionalnih liberala. 88
- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandeten Geschäftszweige* [Berzanski list za nemačke knjižare i poslovne grane njoj srodne] — organ Udruženja nemačkih knjižara, izlazi od 1834. u Lajpcigu. 344 519
- Der Botschafter* [Izaslanik] — dnevni list, izlazio je od 1862. do 1865. u Beču; zvanični organ austrijske vlade. 126

- Bromberger Zeitung* [Bromberške novine] — dnevni list nacionalnih liberala, izlazio od 1843. 195/196
- The Chronicle* [Hronika] — katolički nedeljni list, izlazio je od 1867. do 1868. u Londonu. 355
- The Commonwealth* [Komonvelt] — vidi nap. 226. 163 168 170 175 176 179 182 183 186 188 190 197 200 203 206 208 211 218 252 465 474 477 489 492 496 545
- Le Courrier français* [Francuski glasnik] — politički nedeljni list, od 18. juna 1867. dnevni list levih republikanaca, izlazio je od 1861. do 1868. u Parizu; organ Prve internacionale u Francuskoj; između ostalog, objavio je Marxov predgovor prvom tomu «Kapitala» u prevodu Paula i Laure Lafargue. Urednik lista od maja 1866. bio je prudonist A. Vermorel. 209 303 314 315 317 - 319 324 325 326 334 340 343 345 371 381 512 519 528 530
- Le Courrier international* — vidi *The International Courier*
- Dagbladet* [Dnevni list] — konzervativni dnevni list, izlazio je od 1851. do 1933. u Kopenhagenu. 6 17 133
- The Daily News* [Dnevne novosti] — liberalni dnevni list, pod ovim imenom je izlazio od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 46 60 434
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf] — dnevni list, izlazio je od 1855. do 1937. u Londonu; najpre liberalne orijentacije a od osamdesetih godina konzervativan; posle spajanja s listom «The Morning Post» 1937. dobio je naziv «Daily Telegraph and Morning Post». 145
- Darmstädter Militär-Zeitung* — vidi *Allgemeine Militär-Zeitung*
- Demokratisches Wochenblatt* [Demokratski nedeljni list] — vidi napomenu 442. 366 368 372 377 387 528
- Deutsche-Brüsseler Zeitung* [Nemačko-briselske novine] — list koji su osnovali nemački emigranti u Briselu; izlazio je od januara 1847. do februara 1848. dva puta nedeljno; od septembra 1847. Marx i Engels su bili stalni saradnici lista; pod njihovim uticajem list je postao organ prve revolucionarne partije proletarijata, Saveza komunista. 70
- Der deutsche Eidgenosse* [Nemački saveznik] — dvomesečni časopis sitnoburžoaskih demokrata, izlazio je od 1865. do 1867. u Londonu i Hamburgu. (Vidi i nap. 108). 70 86 - 88 202
- Deutsche Volkszeitung* [Nemačke narodne novine] — dnevni list, izlazi od 1866. u Hanoveru; organ Nemačko-hanoverske stranke prava. 362
- Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben* [Nemački muzej. Časopis za književnost, umetnost i javni život] — demokratski nedeljni list, izlazio je od 1851. do 1867. u Lajpcigu; od 1852. do 1865. izdavao ga je Robert Prutz. 372
- Deutsches Wochenblatt* [Nemački nedeljni list] — izlazio je od 1865. do 1867. u Manhajmu; od septembra 1865. bio je organ Nemačke narodne partije. 146
- The Diplomatic Review* [Diplomatska revija] — časopis za pitanja spoljne politike, pod ovim naslovom je, kao nastavak lista «The Free Press», izlazio od juna 1866.

- do 1877, do jula 1870. jedanput mesečno, zatim četiri puta godišnje; urednik je bio David Urquhart. 263 297 312 314 317 322 331 356
- Düsseldorfer Zeitung* [Diseldorfske novine] — dnevni list, pod ovim imenom je izlazio od 1826. do 1926; od četrdesetih do šezdesetih godina 19. veka bio je na liberalnim pozicijama. 59 76 86 91 94 95 97 360/361 424
- L'Echo de Verviers* [Odjek iz Vervijea] — belgijski buržoasko-demokratski dnevni list, izlazio je od 1864. do 1866; glasilo sitnoburžoaskih elemenata francuske sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Londonu. 158 159 454
- Elberfelder Zeitung* [Elberfeldske novine] — dnevni list, izlazio je od 1834. do 1904; šezdesetih godina 19. veka organ liberalne buržoazije. 81 353
- Les Etats-Unis d'Europe* [Sjedinjene države Evrope] — organ Lige za mir i slobodu, od 1867. do 1870. i od 1872. do 1919. izdavan je, najpre u Bernu, od 1870. u Ženevi a od 1896. ponovo u Bernu; izlazio je u različitim vremenskim razmacima na nemačkom i francuskom jeziku, ili istovremeno na nemačkom, francuskom i italijanskom. 369 533
- Evening Star* — vidi «*The Morning Star*».
- The Express* [Ekspres] — liberalni večernji list, izlazio je od 1846. do 1869. u Londonu. 60
- The Fortnightly Review* [Dvonedeljna revija] — mesečni časopis za pitanja istorije, filozofije i književnosti, pod ovim imenom je izlazio od maja 1865. do juna 1934. a od 1934. do 1954. kao «*The Fortnightly*» u Londonu, osnovala ga je jedna grupa buržoaskih radikala. 135 251 253 345/346 348 355 357
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* [Frankfurtske novine i trgovinski list] — sitnoburžoaski-demokratski dnevni list, izlazio je od 1856. (od 1866. pod ovim imenom) do 1943. u Frankfurtu na Majni. 360
- The Free Press* [Slobodna štampa] — časopis, izlazio je od 1856. do maja 1866. u Londonu, kasnije kao «*The Diplomatic Review*»; bio je u opoziciji prema Palmerstonovoj vladi; izdavao ga je David Urquhart; u njemu su objavljeni neki Marxovi radovi. 34 107 128 157 247
- Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt* [Senica. Ilustrovani list za porodicu] — sitnoburžoaski nedeljni časopis, izlazio je od 1853. do 1903. u Lajpcigu a od 1903. do 1943. u Berlinu. 247 340
- Gazette de France* [Francuske novine] — izlazile su od 1631. do 1914. u Parizu (od 1762. pod ovim imenom, a od 1792. kao dnevni list); zastupao je rojalistička shvatanja. 319
- Gazette de Lausanne et Journal Suisse* [Lozanske novine i Švajcarski list] — liberalno-demokratski list, osnovan 1798. u Lozani, od 1816. izlazi pod ovim nazivom. 317
- Gewerbeblatt aus Württemberg* [Obrtnički list iz Virtemberga] — nedeljni časopis, izlazio je od 1849. do 1921. kao prilog lista «*Staats-Anzeiger für Württemberg*»; organ nemačkih trgovačkih i industrijskih krugova. 385
- Guardian* — vidi *The Manchester Guardian*.

- Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London* [Herman. Nemački nedeljni list iz Londona] — izlazi od 1859. u Londonu; organ sitnoburžoaske-demokratske emigracije. 10 29 32 44 65 81 93 95 263 281 320 340 411
- How do you do?* [Kako ste?] — humoristički nedeljni list, izlazio je 1796. na nemačkom jeziku u redakciji Bettziecha u Londonu; izdavač je bio Louis Drucker. 340
- Illustrierter Familien-Kalender* [Ilustrovani porodični almanah] — od 1857. do 1874. izdavao ga je A. Payne jedanput godišnje u Lajpcigu. 340
- L'Indépendance belge* [Belgijska nezavisnost] — dnevni list, osnovan je 1831. u Briselu, pod ovim nazivom izlazi od 1843; organ liberala. 455
- The International Courier* [Internacionalni kurir] — nedeljni list, izlazio je od novembra 1864. do jula 1867. na engleskom i francuskom u Londonu, francusko izdanje je nosilo naziv «Le Courier international». Godine 1867. list je bio organ Prve internacionale. 496
- Internationale Revue* [Međunarodna revija] — austrijski mesečni časopis buržoasko-demokratske orijentacije, izlazio je od 1866. do 1867. u Beču. 169 355 357 372 373
- The Irishman* [Irac] — buržoasko-nacionalistički nedeljni list, izlazio je od 1858. do 1885. najpre u Belfastu, zatim u Dablinu. List se zalagao za fenijance. 356 373 386
- Journal de l'Association Internationale des Travailleurs* [List Međunarodnog udruženja radnika] — izlazio je jedanput mesečno kao organ Međunarodnog udruženja radnika u romanskom delu Švajcarske od decembra 1865. do septembra 1866. u Ženevi. 151 454 456 458
- Journal des Débats politiques et littéraires* [List za političke i literarne debate] — dnevni list, osnovan 1789. u Parizu; za vreme Julske monarhije vladin list, organ orleanističke buržoazije, tokom revolucije 1848. zastupao je stanovište kontrarevolucionarne buržoazije; posle državnog udara od 2. decembra 1851. organ umerene orleanističke opozicije. 77
- Journal de St.-Petersbourg* [Petrogradski list] — pod ovim nazivom je izlazio od 1825. do 1914. dva puta nedeljno na francuskom jeziku, u Petrogradu; zvanični organ ruskog ministarstva spoljnih poslova. 221
- Kladderadatsch* [Kladeradač] — ilustrovani političko-satirični nedeljni list, izlazio je od 1848. do 1944. u Berlinu; prvobitno je bio levoliberalno orijentisan, kasnije se stavio u službu reakcije. 249
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] — dnevni list, izlazio je od 1802. do 1945; organ rajnske krupne buržoazije i nacionalno-liberalne partije; sedamdesetih godina 19. veka Bismarckovo glasilo. 83 129 193 195 230 267 326 333 338 357 368
- Königlich Preussischer Staats-Anzeiger* [Kraljevske pruske državne oglasne novine] — dnevni list, pod ovim imenom je izlazio od 1851. do 1871. u Berlinu, zvanični organi pruske vlade. 451 532
- Kreuz-Zeitung* — vidi *Neue Preussische Zeitung*.

- Libertà e Giustizia* [Sloboda i pravda] — demokratski nedeljni list, izlazio je od 1867. do 1868. u Napulju, organ društva «Libertà e Giustizia», bliskog Međunarodnom udruženju radnika. 315
- La Liberté* [Sloboda] — demokratski list, izlazio je od 1865. do 1873. u Briselu, od 1867. jedan od organa Prve internacionale u Belgiji. 340/341 345 519
- La Liberté* [Sloboda] — konzervativan večernji list, izlazio je od 1865. do 1944. u Parizu; organ krupne buržoazije; od 1866. do 1872. Émile de Girardin je bio vlasnik lista; podržavao je politiku Drugog carstva i zalagao se za rat protiv Pruske. 319
- La Liberté de penser* [Sloboda mišljenja] — časopis za pitanja filozofije i književnosti; izlazio je od 1848. do 1851. u Parizu. 39
- Londoner Anzeiger* [Londonske oglasne novine] — nedeljni list, izlazio je od 1864. do 1867; organ nemačkih emigranata u Londonu. 32 44 81 93 95
- Mainzer Journal* [Majncski list] — katolički dnevni list, izlazi od 1847. 411
- Manchester Daily Examiner and Times* [Mančesterski ispitivač i vremena] — liberalni list nastao 1848. spajanjem listova «Manchester Times» i «Manchester Examiner»; četrdesetih i pedesetih godina potpomagao je pristalice slobodne trgovine; pod raznim imenima izlazio je do 1894. 326
- The Manchester Guardian* [Mančesterski stražar] — dnevni list, izlazi od 1821; organ pristalice slobodne trgovine; kasnije organ liberalne partije. 17 19 31 148 208 224 226
- The Miner and Workman's Advocate* [Rudarski i radnički branilac] — radnički nedeljni list, izlazio je od 1863. do 1865. u Londonu; organ Nacionalne unije rudara Ujedinjenog kraljevstva. Godine 1865. J. B. Leno, član Centralnog veća Prve internacionale, izdejstvovao je pravo na izdavanje lista i postao njegov urednik. Od tog vremena list je stajao na raspolaganju Internacionali kao njen zvanični organ. 36 123 127 409
- Missouri Democrat* [Misurski demokrat] — dnevni list, pod ovim nazivom je izlazio 1853. do 1875. u Sent Luisu (SAD); organ Republikanske partije. 33
- Mitteldeutsche Volks-Zeitung* [Srednjonemačke narodne novine] — liberalni list, izlazio je od 1862. do 1866. u Lajpcigu; 1866. Wilhelm Liebknecht je bio urednik lista (vidi i nap. 299). 235
- Le Moniteur universel* [Opšti glasnik] — dnevni list, izlazio je od 1789. do 1901. u Parizu; od 1799. do 1814. i 1816. do 1868. zvanični organ vlade. 219
- The Morning Star* [Jutarnja zvezda] — dnevni list, izlazio je od 1856. do 1869. u Londonu; organ pristalice slobodne trgovine. List je imao stalno večernje izdanje «The Evening Star». 24 46 78 103 319
- Московский Вѣдомости [Moskovske novosti] — jedan od najstarijih ruskih listova. izlazio je od 1756. do 1914; pedesetih i šezdesetih godina 19. veka zastupao je reakcionarna shvatanja. 60 344
- The Nation* [Nacija] — irski nedeljni list, pod ovim imenom je izlazio od 1842. do 1891. i od 1896. do 1897. u Dublinu; istupao je za fenijance. 373

- The National Reformer* [Nacionalni reformator] — nedeljni list, izlazio je od 1860. do 1893. u Londonu; organ buržoaskih radikala. 19
- Neue Frankfurter Zeitung* [Nove frankfurtske novine] — demokratski dnevni list, pod ovim nazivom je izlazio od 1859. do 1866. u Frankfurtu na Majni. a od 1866. pod imenom «Frankfurter Zeitung und Handelsblatt». 29 81 87 88 91 92 226
- Neue Preussische Zeitung*. [Nove pruske novine] — dnevni list, izlazio je od 1848. do 1938. u Berlinu, ekstremno reakcionarni organ pruskog junckerstva i visokog plemstva; u Bismarckovo vreme vodeći organ konzervativaca; poznat i pod imenom «Kreuz-Zeitung», jer je u zaglavlju lista imao i Gvozdeni krst. 205 208 221 422 428
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije] — dnevni list koji je pod rukovodstvom Karla Marxa izlazio od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. Pored Marxa kao glavnog urednika, članovi redakcije su bili Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Werth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Heinrich Bürgers i od oktobra 1848. Ferdinand Freiligrath. Kao borbeni organ proleterskog krila demokratije list je postao vaspitač i vođa narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. Informativne uvodnike o najznačajnijim pitanjima nemačke i evropske revolucije pisali su, po pravilu, Marx i Engels. Marxovo proterivanje od strane pruske vlade i represalije protiv drugih urednika prinudile su redakciju da prekine izdavanje lista. «Neue Rheinische Zeitung» su bile «najbolji i neprevaziđeni organ revolucionarnog proletarijata» (L.cnjin). 82 85 274 424
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija] — časopis koji su Marx i Engels osnovali decembra 1849. i izdavali do novembra 1850. On je bio teorijski i politički organ Saveza komunističkih, nastavak kelnskih «Neue Rheinische Zeitung» koje su Marx i Engels izdavali za vreme revolucije 1848/49. Od marta do novembra 1850. izašlo je ukupno šest svezaka časopisa, od toga poslednji kao dvobroj 5/6. Časopis je uređivan u Londonu a štampan u Hamburgu. Na naslovnoj strani je, pored toga, bio naznačen i Njujork kao mesto izdavanja, jer su Marx i Engels računali s rasturanjem časopisa među nemačkim emigrantima u Americi. 323
- Neue Züricher-Zeitung* [Nove ciriške novine] — buržoaski list, izlazi od 1821; pedesetih i šezdesetih godina 19. veka bio je probonapartistički orijentisan. 515
- New-Yorker Criminal-Zeitung* — vidi *Belletristisches Journal and New Yorker Criminal-Zeitung*.
- The Nonconformist* [Nekonformist] — buržoasko-radikalni nedeljni list, pod ovim nazivom je izlazio od 1841. do 1879. u Londonu. 164 188
- Norddeutsche Allgemeine Zeitung* [Severnonemačke opšte novine] — dnevni list, izlazio je od 1861. do 1918. u Berlinu; sedamdesetih i osamdesetih godina zvanični organ Bismarckove vlade. 74 278 295
- Nordstern* [Severna zvezda] — nedeljni list, izlazio je od 1860. do 1866. u Hamburgu; od 1863. zastupao je lasalovske ideje. 23 76 93 96 97 100 102 105 107 109 115 124 127 151 406 420 438 443
- Notes to the People* [Dopisnik narodu] — nedeljni list, izlazio je od 1851. do 1852. u Londonu u redakciji Ernesta Jonesa. Marx i Engels su potpomagali ovaj čartistički časopis, učestvovali u njegovom uređivanju i izdavanju i objavljivali mnoge članke od juna 1851. do aprila 1852. 10

- Ostsee-Zeitung und Börsennachrichten der Ostsee* [Baltičke novine i berzanske vesti Baltika] — dnevni list, izlazi od 1835. u Šćecinu, od 1848. pod ovim imenom. 196
- The Owl* [Sova] — nedeljni list, izlazio je od 1864. do 1869. u Londonu. 266
- Petersburger Zeitung* — vidi *St. Petersburger Zeitung*.
- Preußischer Staats-Anzeiger* — vidi *Königlich Preußischer Staats-Anzeiger*.
- Revue Contemporaine* [Savremena revija] — petnaestodnevni časopis, izlazio je od 1851. do 1870. u Parizu; za vreme Druge republike organ Stranke rada; posle držav-nog udara od 2. decembra 1851. organ bonapartista. 251 253
- Revue des deux Mondes* [Revija dvaju svetova] — petnaestodnevni časopis za istoriju, politiku, književnost i umetnost, izlazio je od 1829. do 1944. u Parizu. 190 251 253
- Rheinische Zeitung* [Rajnske novine] — dnevni list, izlazio je od 1863. do 1866. u Diseldorfu a od 1867. do 1874. u Kelnu. 34 49 54 59 76 79 81 88 96 97 101 152 353 424 437 524
- Rheinischer Beobachter* [Rajnski posmatrač] — dnevni list, izlazio je od 1844. do početka 1848. u Kelnu; štitio je konzervativne interese. 70
- La Rive gauche* [Leva obala] — demokratski nedeljni list, izlazio je od oktobra 1864. do avgusta 1866, najpre u Briselu, zatim u Londonu; izdavala ga je grupa francuskih emigranata, levih republikanaca, u redakciji Charles-a Longuet-a. Jedan od saradnika je bio i Paul Lafargue. List je objavljivao dokumenta Međunarodnog udruženja radnika. 158 159 454 465
- Русский инвалид [Ruski invalid] — list za vojna pitanja, izlazio je od 1813. do 1917. u Petrogradu, od 1816. svakodnevno; 1862/1863. zvanični organ vojnog mi-nistarstva. 387
- Schwäbischer Merkur* [Švapski Merkur] — liberalni dnevni list, izlazio je od 1785. do 1885. u Štutgartu. 535
- Le Siècle* [Vek] — dnevni list, izlazio je od 1836. do 1939. u Parizu; šezdesetih godina 19. veka organ umerenih republikanaca. 319 451
- Der Social-Demokrat* [Socijaldemokrat] — list koji je izlazio tri puta nedeljno od 15. decembra 1864. do 1871. u Berlinu kao organ Opšteg nemačkog radničkog udruženja u redakciji Schweitzera i Hofstettena. (vidi i nap. 26.) 21 23 39 - 42 44 45 49 50 52 54 - 56 58 59 63 - 65 68 - 70 74 80 81 83 88 92 95 96 98 100 103 105 107 109 110 112 121 124 126 146 148 151 164 379 381 408 412 - 414 420 422 427 428 430 438 443
- Staats-Anzeiger für Württemberg* [Državne oglasne novine za Virtemberg] — konzer-vativni dnevni list, izlazi od 1850. nedeljnim dodatkom «Gewerbeblatt aus Wür-temberg» u Štutgartu; organ virtemberške vlade. 535
- Star* — vidi *The Morning Star*.
- Stimmen der Zeit* [Glas vremena] — sitnoburžoaski mesečni časopis A. Kolatscheka; izlazio je od 1858. do 1862. u Goti, kasnije istovremeno u Vajmaru, Lajpcigu, Stajdelbergu i Beču. 98

- St.-Louis Daily Press* [Dnevna štampa Sent-Louisa] — američki radnički list, izlazi od 1864. 47
- St.-Petersburger Zeitung* [Petrogradske novine] — dnevni list, izlazio je od 1727. do 1914. na nemačkom jeziku. 59
- The Telegraph* — vidi *The Daily Telegraph*.
- Le Temps* [Vreme] — konzervativni dnevni list, izlazio je od 1816. do 1943. u Parizu; organ krupne buržoazije; bio je u opoziciji prema Drugom carstvu. 199
- The Times* [Vremena] — dnevni list, osnovan 1. januara 1785. u Londonu pod nazivom «Daily Universal Register», pod imenom «The Times» izlazi od 1. januara 1788; najveći engleski list konzervativne orijentacije. 32 46 54 60 64 67 69 103 147 193 195 215 228 281 310 317 321 323 331 373 405 414 454 456
- La Tribune du Peuple* [Narodna tribina] — demokratski i radnički list koji je izdavan od maja 1861. do aprila 1869. u Briselu. List su osnovali radnici i predstavnici sitnoburžoaskе inteligencije, pristalice utopijskog socijalizma i radničkog «Le Peuple». Od avgusta 1865, zvanično od januara 1866. organ Međunarodnog udruženja radnika u Belgiji. Saradnici lista su bili De Paepe, Lafargue i drugi. 158 159 162 456 457
- La Tribune ouvrière* [Radnička tribina] — radnički nedeljni list, izlazio je juna meseca 1865. u Parizu, posle četvrtog broja list je zabranjen, u julu 1865. izašao je jedan broj u Briselu; redakciji su pripadali članovi pariske sekcije Međunarodnog udruženja radnika Tolain, Fribourg, Volin i drugi. Izdavač je bio Charles Limousin. 440
- Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart. Monatsschrift zum Conversations-Lexikon* [Naše vreme. Savremena nemačka revija. Mesečni časopis za leksikon konverzacije] — od 1857. do 1891. izdavao ga je Brockhaus u Lajpcigu; od 1857. do 1864. imao je podnaslov «Jahrbuch zum Conversations-Lexikon»; liberalni časopis za književnost i politiku. 275
- Das Volk* [Narod] — nedeljni list, izlazio je na nemačkom jeziku od 7. maja do 20. avgusta 1859. u Londonu; osnovan je kao organ Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika i drugih nemačkih radničkih udruženja u Londonu; od br. 2 u njemu je saradivao Marx, a u julu je preuzeo rukovođenje listom. 32
- Volks-Zeitung* [Narodne novine] — dnevni list, izlazio je od 1853. do 1889. u Berlinu. 130
- Der Vorbote* [Vesnik] — politički i društveno-ekonomski mesečni časopis, izlazio je od januara 1866. do decembra 1871. u Ženevi. (vidi i nap. 206.) 151 158 454 456 459 498 542
- Der weiße Adler* [Beli orao] — izlazio je od februara 1864. do juna 1865. dva puta nedeljno u Cirihi; zastupao je liberalna shvatanja. 434
- Weser-Zeitung* [Vezerške novine] — izlazile su od 1844. do 1930. u Berlinu; zastupale su liberalna shvatanja. 361
- Die Westliche Post* [Zapadna pošta] — nemački dnevni list, izlazio je od 1857. do 1938. u Sent-Luisu (SAD); šezdesetih godina 19. veka organ sitnoburžoaskih-demokratskih emigranata u Americi. 406

Wochenblatt — vidi *Deutsches Wochenblatt*.

The Working Man [Radnik] — reformistički nedeljni list, izlazio je od 1866. do 1867. u Londonu. 489

The Workman's Advocate [Radnički branilac] — londonski radnički nedeljni list, nastavak lista «The Miner and Workman's Advocate»; od septembra 1865. zvanični organ Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. Pored ostalih članova Generalnog veća i Marx je pripadao rukovodstvu lista. U februaru 1866. reorganizovan i dobio naziv «The Commonwealth». 147 148 151 157 - 159 163 443 448 453 454 456 458 459 474 542

Zeitung für Norddeutschland [List za severnu Nemačku] — izlazio je od 1848. do 1872. u Hanoveru; zastupao je izvesno liberalno stanovište. 496

Die Zukunft [Budućnost] — buržoasko-demokratski list, osnovao ga je Johann Jacoby; izlazio je od 1866. do 1871. u Berlinu; organ Narodne partije; objavio je predgovor Engelsovoj recenziji prvog toma *Kapitala*. 278 316 319 320 326 329 338 353 364 380 382 383 522 532 535

Registar imena

- Abercorn, James Hamilton Duke of* (Džems Hamiltin vojvoda od Abekona; 1811 - 1885) — vicekralj Irske (1866 - 1868. i 1874 - 1876). 352 354 356
- Acland, Sir Thomas* (Tomas ser Aklend) — engleski buržoaski radikal, šezdesetih godina član Izvršnog komiteta Lige za reformu. 356
- Adams, Charles Francis* (Čarlz Frensis Adams; 1807 - 1886) — američki diplomata, pristalica Republikanske partije, poslanik SAD u Londonu (1861 - 1868). 31
- Adolf* (Adolf; 1817 - 1905) — Herzog von Nassau (vojvoda od Nasaua; 1839 - 1866), Veliki vojvoda od Luksemburga (1890 - 1902). 388
- Aleksandar Prvi* (1777 - 1825) — car Rusije (1801 - 1825). 209
- Aleksandar Drugi* (1818 - 1881) — car Rusije (1855 - 1881). 162 209 219 279 281 397
- Aleksandar Veliki*; (356 - 323. g. p. n. e.) — vojskovođa i državnik Antike; od 336. kralj Makedonije. 219
- Allen* (Alin) — engleski lekar, lečio je Marxa i njegovu porodicu. 21 33 130 134 171 173 209 211
- Allen, William Phillip* (Vilijem Filip Alin; rođen oko 1849) — irski fenijanac; pogubljen 1867. zbog učesća u oslobađanju dvojice zatočenih fenijanskih vođa Kellyja i Deasyja. 363 371 377 387
- Andral, Gabriel* (Gabrijel Andral; 1797 - 1876) — francuski lekar, profesor patologije i terapije, autor nekoliko medicinskih radova. 24
- Anna* (En; 1665 - 1714) — engleska kraljica (1702 - 1714); pod njenom vladavinom sjedinjene su Engleska i Škotska u Ujedinjeno Kraljevstvo Veliku Britaniju (1707). 375
- Anneke, Friedrich* (Fridrih Aneke; oko 1818. do oko 1872) — pruski artiljerijski oficir; zbog revolucionarne delatnosti izbačen 1846. iz armije; član kelnske Uprave Saveza komunista; 1848. jedan od osnivača i sekretara kelnskog Radničkog saveza; urednik »Neue Kölnische Zeitung«, član pokrajinskog odbora rajnsko-vestfalskih radničkih saveza (april—maj 1849); komandir artiljerije revolucionarne armije za vreme badensko-falačkog ustanka 1849; za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) pukovnik u armiji severnih država. 398
- Anrooy, A. van* (van Anroi) — lekar u Calt-Bomelu. 405
- Anrooy, Henriette (Jettchen) van* (Henrijeta, Jethen, van Anroi) — rodaka Karla Marxa, kći Liona Phillipa, supruga A. van Anrooya. 405
- Arminius* (Armin) (Armin; od 17. god. p. n. e. do 21. god n. e.) — knez Heruska, koji je rukovodio borbom germanskih plemena protiv Rimljana i pobedio ih 9. godine naše ere u Tojtoburškoj šumi. 278

August Gaj Julije Cezar Oktavijan (63. god. p. n. e. — 14. god. n. e.) — rimski imperator (27. god. p.n.e. — 14. god. n. e.). 253

Bacon, Francis, Viscount of Saint Albans and Baron of Verulam (Baco von Verulam) (Frensis Bekon, vikont od Sent Albana i baron od Verulama; 1561 - 1626) — engleski državnik i političar, filozof, prirodnjak i istoričar. »Istinski praotac engleskog materijalizma i svih savremenih eksperimentalnih nauka jeste Baco«. (Marx) 288

Badinguet (Badinge) — vidi *Napoleon III.*

Baines, Sir Edward (ser Edvard Beinz; 1800 - 1890) — engleski ekonomista, liberal, član parlamenta (1859 - 1874). 111

Bakunjin, Mihail Aleksandrovič (1814 - 1876) — publicista, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; ideološki uticao na narodnjački pokret u Rusiji; član Međunarodnog udruženja radnika u kome je nastupao kao žestoki protivnik marksizma; na Haškom kongresu 1872. isključen iz Udruženja zbog svoje frakcionaške delatnosti. 13 97 103 315 331 548

Balzac, Honoré de (Onore de Balzak; 1799 - 1850) — značajni francuski pisac kritičkog realizma. 261 551

Bangya, János (Johann) (Janoš Banda (Johan); 1817 - 1868) — mađarski novinar i oficir, učestvovao 1848/49. u revoluciji u Mađarskoj; nakon poraza emisar Kossuth-a u inostranstvu, istovremeno policijski agent; kasnije je pod imenom Mehmed Bej stupio u tursku vojnu službu. 85 126 444

Bauer, Edgar (Edgar Bauer; 1820 - 1886) — publicista, mladohegelovac, posle revolucije 1848/49. emigrant u Engleskoj, 1859. urednik londonskih novina »Neue Zeit«; nakon amnestije 1861. pruski činovnik. 35 227 438

Beales, Edmond (Edmond Bilz; 1803 - 1881) — engleski pravnik, buržoaski radikal; predsednik British National League for Independence of Poland, jedan od vođa Emancipation Society, društva za oslobodenje robova, koje je podržavalo severne države za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865); predsednik Reform League (1865. do 1869). 77 78 111 228 409 416 417

Beauregard, Pierre-Gustave Toutant de (Pjer Gustav Tutan de Borgar; 1818 - 1893) — američki general, učestvovao u ratu protiv Meksika (1846 - 1848), za vreme američkog građanskog rata rukovodio trupama južnih država (1861 - 1865). 17 427

Bebel, August (August Bebel; 1840 - 1913) — strugar, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; od 1863. jedan od rukovodilaca, od 1867. predsednik Saveza nemačkih radničkih udruženja, član Međunarodnog udruženja radnika od 1866, saosnivač Socijaldemokratske radničke partije 1869; član Severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i Nemačkog rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vreme nemačko-francuskog rata aktivno je istupao protiv pruske aneksione politike i za odbranu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarno-demokratskim putem; postao je »najsposobniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije, koja je bila neprijatelj reformizma i oportunizma« (Lenjin). 377

Becker, Bernhard (Bernhart Beker; 1826 - 1882) — pisac i urednik; predstavnik frankfurtskog Udruženja za obrazovanje radnika na osnivačkom kongresu Opšteg nemačkog radničkog saveza, beznačajan kao predsednik ONRS (1864 - 1865), pristupio je 1870. Socijaldemokratskoj radničkoj partiji, delegat Haškog kongresa Međunarodnog udruženja radnika 1872; posle 1874. okrenuo je leđa radničkom

pokretu, 1879. objavio je svoj pogrdni napis protiv Pariske komunije. 10 28 33 42 49 56 65 81 96 97 105 - 107 112 115 121 124 126 129 148 391 406 413 422 433 438 444 451 540

Becker, Hermann Heinrich (der «rote Becker») (Herman Hajnrh Beker — «crveni Beker»; 1820 - 1885) — referent zemaljskog suda, publicista, demokrata; 1849/50. urednik lista «Westdeutsche Zeitung» (Zapadnonemačke novine), od 1850. član Saveza komunističara, jedan od glavnih optuženih na kelnskom procesu komunističara; kao pripadnik Partije napretka član pruskog Doma poslanika od 1862; 1872. prešao u Gornji dom; 1867 - 1874. član Severnonemačkog i Nemačkog Rajhstaga; 1870. gradonačelnik Dortmundu, 1875 - 1885. predsjednik opštine Kelna. 34 35 38 49 54 67

Becker, Johann Philipp (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar iz Falačke; govornik na hambaškoj svečanosti 1832, vrhovni zapovednik badenske narodne odbrane 1849; od 1860. blizak prijatelj i saborac Marxa i Engelsa, 1864. saosnivač Ženevske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, 1865. predsjednik nemačkog odeljenja ženevske Centralne uprave Međunarodnog udruženja radnika, za Švajcarsku od 1866. predsjednik grupe sekcija nemačkog govornog područja Međunarodnog udruženja radnika, 1866 - 1871. urednik mesečnog časopisa «Der Vorbote», delegat svih konferencija i kongresa Međunarodnog udruženja radnika; do kraja života aktivan učesnik švajcarskog i međunarodnog radničkog pokreta. 28 116 151 321 323 331 346 347 443 445 451 453 - 456 459 484 498 519 520 540 542 543 548

Beesly, Edward Spencer (Edvard Spenser Bizli; 1831 - 1915) engleski istoričar i političar, buržoaski radikal, pozitivist; profesor Londonskog univerziteta, predsjednik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28 septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; 1870/71. zalagao se u engleskoj štampi za Međunarodno ud-

ruženje radnika i Parisku komunu; bio je Marxov prijatelj. 37 116 135 211 219 303 318 329 346 409

Beethoven, Ludwig van (Ludvig van Beethoven; 1770 - 1827). 543

Béluze, Jean-Pierre (Žan-Pjer Beliz; 1821 - 1908) — stolar umetnik, sitnoburžoaski socijalista, Cabet-ov učenik; direktor banke Crédit au Travail (1862 - 1868). jedan od osnivača časopisa «L'Association»; član Međunarodnog udruženja radnika, kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 86

Bender (Bender) — londonski trgovac knjigama, izdavač sitnoburžoaskog nemačkog emigrantskog glasnika «Londoner Anzeiger» (1864 - 1867). 32 39 56 81 93 95 96 340 411 453

Benedek, Ludwig August, Ritter von (Ludvig August vitez fon Benedek; (1804 - 1881) — austrijski general, vrhovni komandant austrijske armije u prusko-austrijskom ratu 1866. 188 207 217 475

Bennigsen, Rudolf von (Rudolf fon Bennigsen; 1824 - 1902) — nacional-liberalni političar, pristalica ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske; saosnivač i 1859 - 1867. predsjednik Nemačkog nacionalnog saveza, potom predsjednik Nacional-liberalne partije (1867 - 1883, 1887 - 1898); član Nemačkog rajhstaga (1871 - 1883. i 1887 - 1898). 204 254 271

Berndes (Berndes) — sitnoburžoaski demokrata, šezdesetih godina emigrant u Londonu. 103

Bernstorff, Albrecht, Graf von (Albrecht grof od Bernstorfa; 1809 - 1873) — pruski diplomata, poslanik u Londonu (1854 - 1861), ministar spoljnih poslova (1861. i 1862), ambasador u Londonu (1862 - 1873). 266

Beta (Beta) — vidi Bettziech, Heinrich (Hajnrh Betcih)

Bettziech, Heinrich (pseudonim *Beta*) (Hajnrh Betcih) — novinar, sitnoburžoaski demokrata, emigrant u Lon-

donu; Kinkelov pristalica. 249 340 343

Beust, Friedrich von (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — pruski oficir, 1848. zbog svojih političkih ubedenja napustio armiju, 1848. član komiteta kelnskog Radničkog saveza, urednik lista «Neue Kölnische Zeitung»; jedan od vojnih rukovodilaca badensko-falačkog ustanka 1849; emigrirao u Švajcarsku; u Cirihi učitelj i školski reformator u duhu Pestalozzija i Fröbela; član ciriške nemačke sekcije Međunarodnog udruženja radnika, učesnik Kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi 1867. 330

Beust, Friedrich Ferdinand, Graf von (Fridrih Ferdinand grof fon Bojst; 1809 - 1886) — reakcionarni državnik, protiv ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske i pristalica nezavisnosti nemačkih malih država; ministar saksonske vlade (1849 - 1866); ministar spoljnih poslova (1866. do 1871) i državni kancelar (1867 - 1871) Austrougarske, kasnije ambasador. 152 263 331

Bille, Carl Steen Andersen (Karl Stin Andersen Bile; 1828 - 1898) — danski novinar i političar, član nacionalnoliberalne partije, izdavač i urednik lista «Dagbladet», član Folketinga (Narodne skupštine). 6

Biscamp, Elard (Elard Biskamp) — sitnoburžoaski demokrat, novinar; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; emigrirao u London, 1859. osnovao nedeljni list «Das Volk», kojim je potom rukovodio Marx. 96

Bismarck, Otto, Fürst von (Oto knez fon Bizmark; 1815 - 1898) — državnik i diplomata, zastupnik interesa pruskih junkera, predsednik pruske vlade (1862 - 1872 i 1873 - 1890) i državni kancelar (1871. do 1890); izvršio ujedinjenje Nemačke «kontrarevolucionarnim putem, na junkerski način» (Lenjin), uz pomoć dinastičkih ratova (1866. protiv Austrije i malih nemačkih država koje su bile s njom u savezu, kao i 1870/71. protiv Francuske); merama unutrašnje po-

litike obezbedio spregu junkera s krupnom buržoazijom i potpomogao jačanje prusko-nemačkog militarizma; kao neprijatelj radničkog pokreta sproveo je 1878. zakon protiv socijalista, koji je borbom radničke klase ukinut 1890; to je i bio glavni uzrok Bizmarkovog pada. 6 35 42 44 49 - 52 57 58 64 68 69 80 88 115 121 129 132 148 152 156 160 165 169 187 188 190 191 193 195 198 199 201 204 - 206 208 209 213 217 221 - 224 225 229 230 233 234 251 253 254 258 259 265 - 267 271 274 275 277 - 279 295 311 315 321 332 347 351 354 357 368 379 382 387 388 396 397 415 421 422 424 428 450 476 490 507 528 540

Blackburn, Colin, Baron (Kolinz Blekbern, baron; 1824 - 1903) — britanski pravnik. 354 357

Blanc, Jean-Joseph-Louis (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski novinar i istoričar; sitnoburžoaski socijalista; 1848. član privremene vlade i predsednik Luksemburške komisije; zastupao stanovište o pomirenju klasa i paktiranju s buržoazijom; u avgustu 1848. emigrirao u Englesku i bio je tamo jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije; ustao je protiv Pariske komune. 37 199 315 325

Blank, Emil (Emil Blank) — Engelson nećak, sin Karla Emila Blanka. 250

Blank, Karl Emil (Karl Emil Blank; 1817 - 1893) — trgovac; u četrdesetim i pedesetim godinama bio blizak socijalističkim shvatanjima; oženjen Engelsonom sestrom Marijom. 51 52

Blank, Marie (Marija Blank) — Engelsonova nećaka, kći Karla Emila Blanka. 482

Blind, Friederike (Friderika Blind) — žena Karla Blinda. 202

Blind, Karl (Karl Blind; 1826 - 1907) — publicista, sitnoburžoaski demokrata; učesnik badensko-falačkih ustanaka 1848/49; pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Londonu; od 1869. nacionalnoliberal. 24

- 28 - 30 32 - 34 46 52 65 70 75 78 82
86 - 88 91 92 95 103 104 132 178
202 204 206 214 226 340 396 399 - 403
406 420 507 540
- Blum, Babette* (Babet Blum; oko 1791 - 1865) — sestra Marxovog oca. 142 446
- Bobczyński, Konstanty* (Konstanti Bobčinski; rođen 1817) — učesnik poljskog ustanka 1863/64, kasnije emigrant u Londonu, član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1865 - 1868), dopisni sekretar za Poljsku (od maja 1866), učesnik Londonske konferencije 1865. 161 183
- Boelling, Friedrich* (Fridrih Beling; 1816 - 1884) — trgovac, oženjen Englesovom sestrom Hedwigom. 472
- Böhme, Jacob* (Jakob Beme; 1575 - 1624) — obučar, filozof panteista; mističar u čijem su učenju istovremeno bile sadržane duboke dijalektičke i materijalističke ideje. 364 532
- Bolleter, Heinrich* (Hajnrh Boleter) — emigrant u Londonu, vlasnik malog restorana u Sohou, u kome su često održavani sastanci radnika; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 i 1865), delegat Londonske konferencije 1865. 92 206
- Bonaparte* (Bonaparta) — vidi *Napoleon III.*
- Bonaparte, Eugène-Louis-Jean-Joseph* (Ežen-Luj-Zan-Zozef Bonaparta; 1856. do 1879) — sin Napoleona III, prilikom rođenja dobio titulu «carski princ». 312
- Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Princ Napoleon* (Žerom-Napoleon-Zozef-Šarl-Pol, princ Napoleon; 1822 - 1891) — rodak Napoleona III; za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Narodne skupštine; poznat po nadimku Plon-Plon i Crveni princ. 55 76
- Borchardt, Louis* (Luj Borhart) — lekar, Englesov poznanik u Mančesteru. 6 15 82 83 89
- Borkheim, Sigismund Ludwig* (Sigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) — novinar i revolucionarni demokrat; učesnik revolucije 1848/49 (uzeo učesća u jurišu na arsenal u Berlinu i u badensko-falačkim ustancima), emigrant u Švajcarskoj, u Francuskoj i od 1851. trgovac u Londonu; od 1860. bio u prijateljskim odnosima s Marxom i Engelsom. 80 98 213 264 290 294 300 311 314 329 - 332 333 334 337 - 339 340 342 - 344 348 364 365 367 368 372 376 515 - 517 519 532 549
- Bowring, Sir John* (ser Džon Bauring; 1792 - 1872) — engleski političar, filolog i pisac, učenik sociologa Jeremý Benthama, pristalica slobodne trgovine; pedesetih godina visoki činovnik, koji je sprovodio englesku politiku kolonizacije na Dalekom istoku. 542
- Bradlaugh, Charles* (Čarlz Bredlo; 1833 - 1891) — engleski novinar, buržoasko-radikalni socijalni reformator, urednik nedeljnih novina «The National Reformer»; posle Pariske komune klevetao Marxa i Međunarodno udruženje radnika. 180 350 356
- Brass, August* (August Bras; 1818 - 1876) — novinar, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, nakon poraza emigrirao u Švajcarsku; od šezdesetih godina pristalica Bismarcka, izdavač «Norddeutsche Allgemeine Zeitung». 278 295
- Breitschwert, Otto Ludwig* (pseudonim *L. Otto*) (Oto Ludvig Brajtsvert; 1836 - 1890) — novinar, član Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864), dopisni sekretar za Španiju (1866). 32
- Bridges, John Henry* (Džon Henri Bridžiz; 1832 - 1906) — engleski lekar, pozitivista, pristalica Auguste Comte-a; saradnik lista «Commonwealth». 211

Bright, John (Džon Brajt; 1811 - 1889) — engleski fabrikant, prominentni vođa radikalnoliberalne buržoazije, pobornik slobodne trgovine, saosnivač Lige za borbu protiv zakona o žitu; od početka šezdesetih godina vođa Liberalne partije (levo krilo); više puta ministar u liberalnim kabinetima. 10 13 45 48 93 156 187 279 401 404

Bronner, Eduard (Eduard Broner) — lekar sitnoburžoaski demokrata; 1849. član badenske ustavotvorne skupštine; kasnije emigrirao u Englesku. 29 33 34 402

Brown, John (Džon Braun; 1800 - 1859) — američki farmer, jedan od najuglednijih vođa revolucionarnog krila abolicionističkog pokreta; učesnik u oružanoj borbi protiv robovlasnika u Kanzasu (1854 - 1856); pokušao je da podigne 1859. ustanak crnačkih robova u Virdžiniji, zarobljen je i pogubljen. 363

Brunn, Karl von (Karl fon Brun; rođen 1803) — pruski podoficir, novinar; član Saveza prognanih, potom Saveza pravednih, učesnik revolucije 1848/49, član Saveza komunista (1850. isključen), pristalica frakcije Willich-Schapper; 1860 - 1866. izdavač hamburškog lista «Nordstern», od 1863. član Opšteg nemačkog radničkog saveza (1865. isključen). 23 83 85 93 96 406 438

Bucher, Lothar (Lotar Buher; 1817 - 1892) — sudski činovnik, publicista; 1848. poslanik pruske Narodne skupštine (levi centar); posle poraza revolucije 1848/49. emigrant u Londonu; dopisnik berlinskog lista «National-Zeitung»; bliski saradnik Bismarcka u Ministarstvu spoljnih poslova. 28 35 36 264 266 382 438 451 532 540

Büchner, Ludwig (Ludvig Bihner; 1824 - 1899) — fiziolog, prirodnjak i filozof; učesnik revolucije 1848/49, pripadao krajnjem levom krilu sitnoburžoaske demokratije; član Medunarodnog udruženja radnika, delegat Lozanskog kongresa Udruženja 1867, protivnik samostalnog radničkog pok-

reta; predstavnik mehaničkog materijalizma. 330 501 524

Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand, Graf von (Karl Ferdinand grof fon Buol-Sauenštajn; 1797 - 1865) — austrijski državnik i diplomata, poslanik u Petrogradu (1848 - 1850) i Londonu (1851/1852); predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1852 - 1859). 36

Bürgers, Heinrich (Hajnrih Birgers; 1820 - 1878) radikalni publicista; 1844/45. sklopio u Parizu i Brislu poznanstvo s Marxom, 1846/47. radio u Kelnu za Komunistički dopisni komitet, 1848. član Saveza komunista, 1848/49. član redakcije «Neue Rheinische Zeitung», 1850. član kelnske Centralne uprave Saveza komunista, na kelnskom procesu komunistima 1852. osuđen na šest godina tamnice; kasnije pristalica Partije napretka, potom nacional-liberal, urednik «Rheinische Zeitung» u Diseldorfu. 79 152 326 361 378 382 384 457

Burkhard, A. (A. Burkhard) — nemački emigrant u Mančesteru, šezdesetih godina sekretar direktorijuma Shille-rovog zavoda. 554

Burns, Lydia (*Lizzy, Lizzie*) (Lidija Bernz; 1827 - 1878) — irska radnica, učestvovala u irskom nacionalnom oslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa, sestra njegove prve žene Mary Burns. 24 35 40 65 73 101 111 114 127 129 131 136 142 148 150 153 168 179 272 279 281 286 289 291 294 304 341 346 367 380

Burns, Robert (*Robert Bernz*; 1759 - 1796) — škotski liričar, demokrata, poklonik francuske revolucije, njegova poezija služila je jačanju škotske nacionalne svesti. 65

Butler, Benjamin Franklin (Benjamin Frenklin Batler; 1818 - 1893) — američki političar i general; jedan od vođa Republikanske partije (levo krilo), komandovao je za vreme američkog građanskog rata (1861. do 1865.) armijom severnih država prilikom zauzi-

manja Nju Orleansa, vojni guverner Nju Orleansa (1862). 147

Carnarvon, Henry Howard Molyneux Herbert, Earl of (Henri Hauard Molinjuks grof od Kenavena; 1831 - 1890) — britanski državnik, konzervativac, ministar kolonija (1866/1867. i 1874/1878). 350

Carnot Lazare-Hippolyte (Lazar-Ipolit Karno; 1801 - 1888) — francuski publicista i političar, buržoaski republikanac; 1848. član privremene vlade; za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Narodne skupštine, posle 1851. jedan od vođa republikanske opozicije protiv bonapartističkog režima. 404

Carpenter, William Benjamin (Viljam Benjamin Karpenster; 1813 - 1885) — engleski prirodnjak fiziolog. 542

Cavaignac, Louis-Eugène (Luj-Ežen Kavenjak; 1802 - 1857) — francuski general i političar, umereni buržoaski republikanac; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira, ozloglašen zbog svog varvarskog vodenja rata; 1848. generalni guverner Alžira, od maja do juna 1848. ministar rata, 1848. svirepo ugušio junski ustanak pariskog proletarijata, predsednik vlade (od juna do decembra 1848). 325

Cezar, Gaj Julije (oko 100 - 44. god. p. n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 136

Chassepot, Antoine-Alphonse (Antoan-Alfonz Šasepo; 1833 - 1905) — francuski pronalazač na polju tehnike oružja. 322

Clarendon, George William Frederick Villiers, Earl of (Džordž Viljam Frederik Vilez, grof od Klarendona; 1800 - 1870) — britanski državnik, vigovac, kasnije liberal; vicekralj Irske (1847 - 1852), ugušio irski ustanak 1848; ministar spoljnih poslova (1853 - 1858, 1865/66. i 1868 - 1870). 210

Classen-Kappelmann, Johann (Johan Klasen-Kapelman; oko 1817. do 1879)

— fabrikant i gradski većnik u Kelnu, šezdesetih godina pristalica progressističke partije. 133 136 169

Clement, Knut Jong Bohn (Knut Jong Bon Klement; 1803 - 1873) — istoričar i lingvista, profesor na Kilskom univerzitetu. 6 7

Cluseret, Gustave-Paul (Gistav-Pol Klisre; 1823 - 1900) — francuski političar i ratnik, učesnik krimskog rata (1853 - 1856) i oslobođenja Italije (1860), uzeo je učešća u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) na strani severnih država, postao general; član Međunarodnog udruženja radnika, priključio se bakunjinistima, učestvovao 1870. u revolucionarnim ustancima u Lionu i Marseju, učesnik Pariske komune, aprila 1871. delegat za pitanja rata, posle poraza Komune emigrant u Belgiji; posle amnestije vratio se u Francusku, 1888. postao član Poslaničke skupštine, priključio se socijalistima; delegat Međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa u Parizu (jula 1889). 381

Cobden, Richard (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — fabrikant u Mančesteru, liberal, pobornik slobodne trgovine, saosnivač Lige za borbu protiv zakona o žitu; član parlamenta. 13 47

Cohen, Ferdinand (Ferdinand Koen; oko 1842 - 1866) — pastorak Karla Blinda. 201 202

Colcraft (Kolkraft) — engleski dželat, 23. oktobra 1867. izvršio smrtnu presudu u Mančesteru nad irskim fenijancima Allenom, Larkinom i O'Brienom. 363

Collet, Charles Dobson (Čarlz Dobson Kolit) — engleski radikalni novinar i političar; urednik i izdavač lista »Free Press«, od 1866. lista »Diplomatic Review«. 36 330 502

Comte, Isidore-Auguste-François-Marie (Izidor-Ogist-Fransoa-Mari Kont; 1798 - 1857) — francuski matematičar, filozof i sociolog, osnivač pozitivizma. 220

- Connolly, Thomas* (Tomas Koneli) — vođa sindikata kamenorezaca, šezdesetih godina član izvršnog komiteta Lige za reformu. 107
- Contzen, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Koncen) — ekonomista, pristalica Roschera, šezdesetih godina privatni docent na Lajpciškom univerzitetu. 530
- Cowper, William Francis, Lord* (Viljam Frensis, lord Kauper; 1811 - 1888) — britanski državnik, član parlamenta, vršio je razne funkcije u liberalnim ministarstvima. 279
- Cremer, William Randall* (Viljam Rendl Krimer; 1838 - 1908) — drvodelja, jedan od vođa engleskih tredjuniona i pristalica pacifističkog pokreta; saosnivač i vođa Ujedinjenog saveza drvodelja i stolara, član London Trades Council, British National League for Independence of Poland, Land and Labour League; jedan od organizatora osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u, član Centralnog veća ovog udruženja i njegov generalni sekretar (1864 - 1866), delegat Londonske konferencije 1865. i Ženevskog kongresa 1866. član izvršnog komiteta Reform League; u toku borbe za izbornu reformu vodio je kompromisnu politiku, kasnije je pripadao Liberalnoj partiji; član parlamenta (1885 - 1895. i 1900 - 1908). 11 12 37 47 102 111 123 182 183 186 228 237 320 356 429 436 484
- Crespelle* (Krespel) — član francuske sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Londonu, u kojoj je branio liniju Generalnog veća, član Generalnog veća (1866/1867). 159 454
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik, predvodnik buržoazije i poburžoazeno plemstva za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; lord-protector Engleske, Škotske i Irske (1653 - 1658). 374
- Cuvier, Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, baron de* (Žorž-Leo-
pol-Kretjen-Frederik-Dagober baron de Kivije; 1769 - 1832) — francuski prirodnjak, zoolog i paleontolog. 240 243
- Cuza (Cusa), Alexander* (Aleksandar Kuza; 1820 - 1873) — rumunski bojar; od 1859. do 1866. pod imenom Alexandru Ion I vladar dunavskih kneževina Moldavije i Vlaške, koje su 1862. obrazovale jedinstvenu rumunsku državu; 1866. svrgnut reakcionarnom zavermom morao je da napusti zemlju. 190
- Dante, Alighieri* (Aligieri Dante; 1265 - 1321) — veliki pesnik Italije. 551
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darvin; 1809 - 1882) — engleski prirodnjak, osnivač nauke o nastanku i razviku biljnih i životinjskih vrsta. 88 232 240 242 379 430 489 542
- Davis, Jefferson* (Džeferson Dejvis; 1808 - 1889) — američki državnik, posednik plantaža; 1845. kao demokrata član Kongresa, ministar rata SAD (1853 - 1857), vođa partije, plantažera, vođa otpora južnih država u američkom građanskom ratu (1861 - 1865), predsednik konfederacije južnih država. 427
- Davison, A.* (A. Devisin) — krajem šezdesetih godina sekretar Schillerovog zavoda u Mančesteru. 557
- Deasy, Michael* (Majkl Dis) — jedan od vođa irskih fenijanaca, 1867. uhapšen u Mančesteru; oslobodile su ga njegove pristalice. 363
- Dell, William* (Viljam Del) — tapetar, član British National League for the Independence of Poland; učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća ovog udruženja (1864 - 1869) i njegov blagajnik (1865. i 1866/1867), delegat Londonske konferencije 1865; jedan od vođa Reform League. 79 237 416
- Demuth, Helene* (Helene Demut; 1823 - 1890) — kućna pomoćnica i verna

- prijateljica porodice Marx. 235 412 505
- Denis, Chateaugiron de* (Šatožiron d Deni) — francuski publicista. 161
- Denoual, Jules* (Žil Damal) — francuski sitnoburžoaski demokrata; učesnik osnivačke skupštine Medunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u, član Centralnog veća ovog udruženja (1864/1865). 97
- De Paepe, César* (Sezar De Pap; 1842 - 1890) — slovoslagatelj, kasnije lekar; član opšte federativne unije Belgije, saosnivač belgijske sekcije Medunarodnog udruženja radnika, delegat konferencija ovog udruženja u Londonu 1865. i 1871, kongresa u Lozani 1867, u Briselu 1868. i u Bazelu 1869; posle Haškog kongresa 1872. podržavao je neko vreme bakunjiniste; 1885. saosnivač belgijske Radničke partije. 445 452
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley* (od 1851) *Earl of* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli, grof od Derbija; 1799 - 1869) — britanski državnik, vigovac do 1835, potom vođa torijevaca, kasnije jedan od vođa Konzervativne partije; predsednik vlade (1852, 1858/1859. i 1866/1868). 279 295 363 502
- Descartes (Cartesius), René* (Rene Dekart — Cartezius; 1596 - 1650) — francuski dualistički filozof, matematičar i fizičar. Marx naglašava da je Descartes «svoju fiziku potpuno odvojio od metafizike. Unutar njegove fizike materija je jedina supstanca, jedina osnova postojanja i spoznaje». 331
- Dickson* (Diksn) — engleski oficir, vodeća ličnost Reform League. 356
- Diderot, Denis* (Deni Didro; 1713 - 1784) — francuski filozof prosvetiteljstva, pisac i prirodnjak, osnivač i izdavač «Enciklopedije nauka, umetnosti i zanata» (1751. do 1780); vatreni ateista i materijalista u teoriji spoznaje i posmatranju prirode, kritikovao je religiju i feudalni apsolutizam, ideološki je utro put francuskoj revoluciji, međutim ostao je idealist u svojim shvatanjima društva; jedan od omiljenih Marxovih pisaca; Engels je ocenio njegov roman «Rameauov sinovac» kao «remek delo dijalektike». 551
- Dietzgen, Joseph* (Jozef Dicgen; 1828 - 1888) — štavilac, radnički filozof, istaknuti propagator marksizma; učesnik revolucije 1848/49, 1852., član Saveza komunista, samostalno je došao do principa dijalektičkog materijalizma, od sredine šezdesetih godina dopisivao se s Marxom; osnivač zgburške sekcije Medunarodnog udruženja radnika, član Socijaldemokratske radničke partije, delegat Haškog kongresa Medunarodnog udruženja radnika 1872; nakon objavljivanja zakona o socijalistima emigrirao u SAD, glavni urednik revolucionarne radničke štampe na nemačkom jeziku u Njujorku i kasnije u Čikagu. 362 364 532
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin* (Bendžamin Dizraeli — D'Izraeli), od 1876. *Earl of Beaconsfield* (grof od Bekenzfilda; 1804 - 1881) — britanski državnik i pisac, jedan od vođa torijevaca, potom konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858. i 1859. i 1866 - 1868), predsednik vlade (1868. i 1874 - 1880). 210 228 349 396 523
- Dönniges, Franz Alexander Friedrich Wilhelm von* (Franc Aleksander Fridrih Vilhelm fon Deniges; 1814 - 1872) — istoričar i diplomat; pisao je o istoriji Nemačke u srednjem veku; bavarski poslanik u Švajcarskoj (1862 - 1864). 9
- Dönniges, Helene von* (Helene fon Deniges; 1845 - 1911) — kći prethodnog, žena Janka von Racowitze. 9 15 115 156
- Dresemann* (Drezeman) — šezdesetih godina urednik lista «Düsseldorfer Zeitung». 94
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822 - 1891) — publicista i pisac, povre-

meno pod uticajem »istinskog« socijalizma, od početka 1848. član Saveza komunista; jedan od urednika »Neue Rheinische Zeitung«; posle poraza revolucije emigrant u Francuskoj, jula 1850. po ovlašćenju Marxa i Engelsa emisar u Švajcarskoj radi reorganizacije Saveza; pri rascepu Saveza ostao je pristalica Marxa i Engelsa; krajem aprila 1852. otišao je u Englesku, gde je pomogao Marxu i Engelsu u razotkrivanju policijskih spletki za vreme kelnskog procesa komunistima; posle rasformiranja Saveza u novembru 1852. povukao se iz političke aktivnosti. 98 101 107 111 125 146 209 213 297 298 330 335 339

Duchinski, Franciszek, (František Duhiński; 1817 - 1893) — poljski istoričar i etnograf, posle ustanka 1830/31. emigrant u Parizu, autor radova iz istorije i etnologije Poljske i istočnih Slovena. 117 232

Duncker (Dunker) — pruski kriminalistički službenik, policijski savetnik u Berlinu, 1848. otpušten iz policijske službe. 227

Duncker, Franz Gustav (Franc Gustav Dunker; 1822 - 1888) — publicista i izdavač, član progresističke partije, saosnivač Hirsch-Dunckerovih radničkih sindikata. 282 285 491 508

Dupanloup, Félix-Antoine-Philibert (Felix-Antoan-Filiber Dipanlu; 1802. do 1878) — francuski teolog i političar, jedan od vođa Katoličke partije, od 1849. nadbiskup Orleana, od 1871. poslanik Narodne skupštine. 331 351

Dupleix, François (Fransoa Diple) — knjigovezac, francuski emigrant u Švajcarskoj, jedan od osnivača i predsednik francuske sekcije Medunarodnog udruženja radnika u Ženevi, delegat Londonske konferencije 1865, kongresa u Ženevi 1866. i u Lozani 1867. 443 454 455 484

Dupont, Eugène (Ežen Dipon; oko 1831 - 1881) — proizvođač instrumenata, učesnik pariskog Junskog ustanka 1848. u Londonu, član Generalnog veća Medunarodnog udru-

ženja radnika (1864. do 1872), dopisni sekretar za Francusku (1865 - 1871), delegat konferencija u Londonu 1865. i 1871. kongresa u Ženevi 1866. u Lozani 1867, u Brislu 1868. i u Hagu 1872; borio se za sprovođenje politike Marxa i Engelsa; 1870. je otišao u Mančester i tamo osnovao sekciju Medunarodnog udruženja radnika; po ovlašćenju Generalnog veća čovek za vezu s Pariskom komunom; član Britanskog federalnog veća Medunarodnog udruženja radnika (1872/1873), 1874. preselio se u SAD. 97 183 237 310 324 435 436 447 493

Eccarius, Johann Georg (Johan Georg Ekarius; 1818 - 1889) — krojač iz Tiringena, saborac Marxa i Engelsa, propagator naučnog komunizma; član Saveza pravednih, od 1847. Saveza komunista i Centralnog odbora Saveza, jedan od rukovodilaca Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; držao je govor na osnivačkoj skupštini Medunarodnog udruženja radnika u St. Martin's Hallu 28. septembra 1864; član Generalnog veća ovog udruženja (1864 - 1872), generalni sekretar Veća (1867 - 1871), dopisni sekretar za Ameriku (1870 - 1872); delegat svih kongresa i konferencija Medunarodnog udruženja radnika do 1872; zastupao je do 1872. liniju Marxa, kasnije se priključio rukovodiocima engleskih tredjuniona. 11 12 32 48 59 65 74 - 76 81 96 102 106 116 164 182 183 186 187 188 252 294 310 312 314 317 - 319 321 323 325 330 331 334 346 347 353 392 419 454 474 484

Eckardt, Ludwig (Ludvig Ekart; 1827 - 1871) — austrijski publicista i političar, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848/49. u Austriji i Nemačkoj, emigrirao u Švajcarsku. kasnije živeo u Nemačkoj; 1865. jedan od rukovodilaca Nemačke narodne partije i urednik lista »Deutsches Wochenblatt«, protivnik ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, 1867. vratio se u Austriju. 146 148

Egerton, Herbert (Hebet Edžtn) — brat Henryja Howarda Molyneux-a Herberta Earla of Carnarvona. 350

- Egli, Johann Jakob* (Johan Jakob Egli; 1825 - 1896) — švajcarski geograf i učitelj, od 1883, profesor na Ciriškom univerzitetu, autor mnogobrojnih udžbenika. 25 138 139
- Eichhoff, Wilhelm* (Vilhelm Ajhof; 1833 - 1895) — trgovac, socijalistički pisac i urednik; zbog objavljivanja podataka o korupciji u pruskoj policiji osuđen 1859. na zatvor; dopisivao se od 1859. s Marxom, koga je, kao i Engelsa, upoznao za vreme svog boravka u Engleskoj (1861 - 1866); od 1868. delovao je u berlinskom radničkom pokretu, član i dopisnik Međunarodnog udruženja radnika, sastavio je 1868. uz merodavnu Marxovu saradnju, istoriju ovog udruženja, od 1869. član Socijaldemokratske partije i saradnik socijalističke štampe u Nemačkoj. 105 125 128 213 263
- Einhorn* (Ajnhorn) — vidi *Horn, Eduard (Ignác)*
- Elcho, Francis Wemyss Charteris Douglas, Lord* (Frensis Vimz Čarteris Dagleas lord Elkou; 1818 - 1914) — engleski političar, konzervativac, član parlamenta, šezdesetih godina istupao je protiv izborne reforme. 228
- Elisabeth I* (Elizabeta I; 1533 - 1603) — kraljica Engleske (1558 - 1603). 374
- Enfantin, Barthélemy-Prospér* (zvani *Père Enfantin*) (Bartelemi-Prospér Anfantin; 1796 - 1864) — francuski utopijski socijalista; jedan od najvećih pristalica Saint-Simona, nakon smrti ovoga (1825) jedan od glavnih predstavnika sensimonističke škole. 161
- Engel, Ernst* (Ernst Engel; 1821 - 1896) — statističar, direktor kraljevskog pruskog statističkog zavoda u Berlinu (1860 - 1882). 107 110 271
- Engels, Elisabeth Franziska Mauritia* (Elizabeta Franciska Mauricija Engels; 1797. do 1873) — majka Friedricha Engelsa. 140 471 473 527
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1828 - 1884) — brat Friedricha Engelsa, ortak firme Ermen i Engels u Engelskirhenu. 482
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) — brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, od 1860. ortak firme Ermen i Engels u Engelskirhenu. 394 395 470 - 473 526 527
- Engels Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) — brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, od 1860. ortak firme Ermen i Engels u Engelskirhenu. 410
- Ermen, Anton* (Anton Ermen) — suvlasnik firme Ermen i Engels u Mančesteru. 471 473 527
- Ermen, Franz* (Franc Ermen) — suvlasnik firme Ermen i Engels u Mančesteru. 120
- Ermen, Gottfried* (Gotfrid Ermen) — suvlasnik firme Ermen i Engels u Mančesteru. 92 140 213 274 275 282 337 348 471 - 473 521 527
- Ermen, Peter (Pitt)* (Peter Ermen — Pit) — suvlasnik firme Ermen i Engels u Mančesteru. 473
- Eshil* (525 - 456. god p. n. e.) — istaknuti grčki dramatičar, autor klasičnih tragedija. 551
- Eulenburg, Friedrich Albrecht, Graf von* (Fridrih Albreht grof fon Ojlenburg 1815 - 1881) — pruski državnik; ministar unutrašnjih poslova (1862 - 1878). 229
- Eves, Charles* (Čarlz Evs) — autor engleskih školskih udžbenika sredinom 19. veka. 468
- Eyre, Edward John* (Edvard Džon Jur; 1815 - 1901) — britanski činovnik u kolonijama, guverner Jamajke (1864 - 1866), 1865. ugušio crnački ustanak. 152
- Faucher, Julius* (Julijus Fauher; 1820 - 1878) — publicista, mladohegelovac, vulgarni ekonomista i zastupnik slobodne trgovine; početkom pedesetih godina zastupao buržoasko-individualistička i anarhistička gledišta; emigrant u Engleskoj (1850 - 1861), saradnik lista «Morning Star»; vratio

- se 1861. u Nemačku; kao pripadnik progresističke partije i (do 1866) Nacionalnoliberalne partije član pruskog Doma poslanika. 362 422 518 522 530
- Favre, Claude-Gabriel-Jules* (Klod-Gabrijel-Žil Favr; 1809 - 1880) — francuski advokat i političar, umereni buržoaski republikanac; poslanik ustavotvorne i zakonodavne Narodne skupštine (1848 - 1851); šezdesetih godina poslanik Corps législatif, ministar spoljnih poslova takozvane vlade nacionalne odbrane i Thiers-ove vlade (1870/71), dželat Pariske komunne i jedan od inicijatora borbe protiv Medunarodnog udruženja radnika. 219 325
- Fazy, Jean Jacques* (James) (Žan Žak Fazi; 1794 - 1878) — švajcarski državnik i publicista, radikal, predsednik vlade kantona Ženeve (1846 - 1853. i 1855 - 1861), osnivač Banque Générale Suisse, vodio je probonapartističku politiku. 111 135 178 412
- Fellner, Karl Konstanz Viktor* (Karl Konstanc Viktor Felner; 1807 - 1866) — političar, trgovac; gradonačelnik Slobodnog Grada Frankfurta n. M. (1866). 227
- Feuerbach, Ludwig* (Ludvig Fojerbah; 1804 - 1872) — najznačajniji predstavnik predmarksističkog materijalizma i ateizma; borbeni humanist; njegove ideje doprinele su ideološkoj pripremi revolucije 1848/49; međutim, borbu je vodio samo sa prosvetiteljsko-teorijske pozicije i pasivno se odnosio prema praktično-revolucionarnoj borbi; izvršio je temeljnu kritiku hrišćanske religije; raskinuo je s hegelovskim idealizmom, ali je odbacio i njegovu dijalektiku; u svojim socijalno-političkim pogledima ostao je idealist; imao je znatnog uticaja na formiranje filozofskih pogleda Marxa i Engelsa; zbog svojih gledišta celog života ga je napadala reakcija; poslednjih godina svog života približio se revolucionarnom nemačkom radničkom pokretu i izjasnio se za Socijaldemokratsku radničku partiju. 271
- Fichte, Johann Gottlieb* (Johan Gotlib Fihte; 1762 - 1814) — jedan od glavnih predstavnika klasične nemačke filozofije, subjektivni idealista; sin zantlije, oduševljeni pristalica francuske revolucije; 1811/1812. rektor Univerziteta u Berlinu; svojim »Govorima nemačkoj naciji« doprineo formiranju tada u osnovi progresističke buržoaske nacionalne svesti u Nemačkoj. 344
- Fontaine, Léon* (Leon Fonten) belgijski novinar; aktivno učestvovao u demokratskom pokretu, urednik francuskog izdanja časopisa »Kolokol« Aleksandra Hercena (1862 - 1865); privremeni dopisni sekretar Medunarodnog udruženja radnika za Belgiju (1865); delegat Briselskog kongresa 1868. 435 440 441
- Fontana, Giuseppe* (Đuzepe Fontana) — učesnik revolucije 1848. u Italiji, potom emigrant; jedan od rukovodilaca Associazione di Mutuo Progresso, organizacije italijanskih radnika u Londonu, koja je bila pod uticajem Mazzinija; član Centralnog veća Medunarodnog udruženja radnika (1864/1865), dopisni sekretar za Italiju (1865) 11 12 78 82 97 435
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) najznačajniji francuski utopijski socijalista pored Saint-Simona. 216
- Fowler, Thomas* (Tomas Fauler; 1736 - 1801) — engleski farmaceut i lekar. 165
- Fox, Peter* (Föxchen) (zapravo Peter Fox André) (Peter Foks — Foksić pravo ime Peter Foks Andre; umro 1869) — novinar, pozitivista; jedan od rukovodilaca British National League for the Independence of Poland; učesnik osnivačke skupštine Medunarodnog udruženja radnika od 28. septembra u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća ovog udruženja (1864 - 1869); od 1865. zvanični predstavnik za štampu Generalnog veća, od septembra do novembra 1866. generalni sekretar Veća, dopisni sekretar za Ameriku (1866/1867); 1866. jedan od urednika lista »Commonwealth«; član izvršnog komiteta Reform League. 19 20 31 36 37 102

123 147 161 164 168 170 186 200
206 218 219 331 334 356 373 374
429 436 484

Franz II Maria Leopold (Franc II Marija Leopold; 1836 - 1894) — kralj Sicilije i Napulja (1859/1860); sin Ferdinanda II, koji je zbog bombardovanja Mesine u septembru 1848. bio nazvan «kralj Bomba». 221

Franz Joseph I (Franc Jozef I; 1830 - 1916) — imperator Austrije (1848 - 1916). 36 188

Freiligrath, Ferdinand (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876) — najznačajniji buržoasko-demokratski pesnik revolucije 1848/49; dugogodišnji prijatelj Karla Marxa; 1848/49. jedan od urednika «Neue Rheinische Zeitung», član Saveza komunista; 1851 - 1868. emigrant u Londonu, u toku tih godina povukao se iz revolucionarne borbe. 46 70 103 104 118 135 152 178 202 204 219 272 281 286 296 320 337 340 345 361 362 411 451 461 510

Freiligrath, Ida (Ida Frajligrat; 1817 - 1899) — žena Ferdinanda Frajligrata. 118 281 286 361

Freiligrath, Käthe (Kätchen) (Kete — Ketica — Frajligrat; 1845 - 1904) — kćerka Ferdinanda Freiligratha. 118 219 320 326

Fremont, John Charles (Džon Čarlz Frimont; 1813 - 1890) — severnoamerički putujući istraživač, političar i general, prvi predsednički kandidat Republikanske partije (1856), protivnik ropstva; za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) zapovedao je trupama severnih država u Misuriju (do novembra 1861) i Virdžiniji (1862). 33

Frenzel (Frencl) — progresista; šezdesetih godina član pruskog Doma poslanika. 247

Fribourg, E. E. (E. E. Fribur) — graver, kasnije trgovac; pravi prudonista; učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. sep-

tembra 1864. u St. Martin's Hall-u, jedan od rukovodilaca Pariske sekcije ovog udruženja, delegat Londonske konferencije 1865. i Ženevskog kongresa 1866; 1871. objavio je sastav uperen protiv Međunarodnog udruženja radnika i Pariske komune. 60 77 92 158 237 436 475

Friedrich Karl (Fridrih Karl; 1828 - 1885) — princ Pruske, general, kasnije generalfeldmaršal, u danskom ratu 1864. vrhovni komandant pruske, kasnije prusko-austrijske armije; u prusko-austrijskom ratu 1866. komandovao je prvom pruskom armijom. 7 188 207 275 397 425 475

Friedrich Wilhelm (Fridrih Vilhelm; 1831 - 1888) — pruski princ prestolonaslednik, 1888. kralj Pruske i nemački imperator pod imenom Friedrich III; u prusko-austrijskom ratu 1866. zapovedao drugom pruskom armijom. 207 254

Friedrich Wilhelm IV (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — kralj Pruske (1840 - 1861), od 1857. umobolan. 221 279

Fritzsche, Friedrich Wilhelm (Fridrih Vilhelm Friče; 1825 - 1905) — radnik u industriji duvana; učesnik revolucije 1848/49, saosnivač Opšteg nemačkog radničkog saveza 1863. i Opšteg nemačkog saveza radnika u proizvodnji cigara 1865, predsednik sindikata radnika u proizvodnji cigara do 1878, delegat kongresa u Ajzenahu 1869. i Gotskog kongresa ujedinjenja 1875, poslanik Severnonemačkog rajhstaga (1868 - 1871) i Nemačkog rajhstaga (1877/1878); emigrirao 1881. u SAD. 115

Garibaldi, Giuseppe (Dusepe Garibaldi; 1807 - 1882) — italijanski nacionalni heroj, jedan od vođa demokratskog pokreta i prvoborac za ponovo ujedinjenje Italije; obdareni vojskovođa, nakon svoje emigriranja 1834. borio se u Južnoj Americi, vratio se 1848. u Italiju i organizovao 1849. odbranu Rimske republike, predvodio je 1860. «pohod hiljade»; 1862. i 1867. pokušavao da oslobodi Rim od francuskih

- okupatora; 1870/71. borio se na strani Francuske Republike; pomogao je obrazovanje sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Italiji. 11 113 209 221 275 315 330 351 381 401 403 404
- Garnier-Pagès, Louis-Antoine* (Luj-Antoan Garnije-Paže; 1803 - 1878) — francuski političar, umereni buržoaski republikanac; 1848. član privremene vlade i gradonačelnik Pariza; za vreme Drugog carstva poslanik Corps législatif (1864. do 1871); član takozvane vlade nacionalne odbrane (1870/1871). 404
- Gathorne-Hardy, Gathorne* (Geiton Geiton-Hardi; 1814 - 1906) — britanski državnik, konzervativac, ministar unutrašnjih poslova (1867/1868). 363 373
- Geffcken, Friedrich Heinrich* (Fridrih Hajnrh Gefken; 1830 - 1896) — diplomata i pravnik, ministar rezident Hanze u Londonu (1866 - 1869). 266
- Geib, August* (August Gajb; 1842 - 1879) — trgovac knjigama iz Hamburga, vođa socijaldemokrata; bliski saborac Bebelov i Liebknechtov; od 1864/1865. član Opšteg nemačkog radničkog saveza, zalagao se za ciljeve Međunarodnog udruženja radnika, u junu 1869. opredelio se za liniju Bebel-Liebknecht, saosnivač Socijaldemokratske radničke partije 1869, član kontrolne komisije u Hamburgu (1870/1871), blagajnik partije (1872 - 1878); član Rajhstaga (1874 - 1876). 380
- Genz, Friedrich von* (Fridrih fon Genc; 1764 - 1832) — reakcionarni austrijski državnik i publicista, savetodavac i poverenik Metternichov; zapisničar na Bečkom kongresu (1814/15) i kongresu Svete alijanse. 367
- Georg II* (Džordž II; 1683 - 1760) — kralj Velike Britanije i Irske (1727 - 1760). 375
- Georg V* (Georg V; 1819 - 1878) — kralj Hanovera (1851 - 1866). 226 388
- Gerhardt, Charles-Frédéric* (Šarl-Frederik Žerar; 1816 - 1856) — francuski hemičar; zajedno sa Auguste-om Laurent-om precizirao pojmove molekula i atoma. 285 288
- Girardin, Émile de* (Emil d Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicista i političar, s prekidima od 1836 - 1866. urednik pariskih novina «La Presse», potom lista «Liberté» (1866 - 1870); do 1848. u opoziciji prema vladi Guizot-a; za vreme revolucije buržoaski republikanac, poslanik zakonodavne Narodne skupštine (1850/1851), kasnije bonapartista. 312 319
- Gladstone, William Ewart* (Viljam Ewart Gladstoun; 1809 - 1898) — britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac, u drugoj polovini 19. veka vođa Liberalne partije; ministar finansija (1852 - 1855. i 1859 - 1866) i predsednik vlade (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 198 279
- Glais-Bezoin, Alexandre-Olivier* (Aleksandr-Olivije Gle-Bezoan; 1800 - 1877) — francuski političar, advokat; umereni buržoaski republikanac, poslanik ustavotvorne skupštine (1848/1849); šezdesetih godina član Corps législatif, član takozvane vlade nacionalne odbrane (1870 - 1871). 219
- Gneist, Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von* (Hajnrh Rudolf Herman Fridrih fon Gnajst; 1816 - 1895) — pravnik i političar, profesor na Berlinskom univerzitetu, član pruskog Doma poslanika, Severnonemačkog i Nemačkog rajhstaga (1858 - 1895); početkom šezdesetih godina predstavnik liberalne opozicije, od 1866. Nacionalnoliberalne partije. 107
- Goegg, Amand* (Amand Geg; 1820 - 1897) — novinar, sitnoburžoaski demokrata; 1849. član badenske privremene vlade; emigrirao nakon poraza revolucije; jedan od vođa Lige za mir i slobodu u Ženevi, član Centralnog komiteta Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika Švajcarske u Ženevi (1869); u sedamdesetim godinama priključio se nemačkoj socijaldemokratiji. 330

- Goethe Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832) — velikan nemačke književnosti. 551
- Goltz, Robert Heinrich Ludwig, Graf von der* (Robert Hajnrh Ludvig graf od Golca; 1817 - 1869) — pruski diplomata, ambasador u Parizu (1863 - 1869). 222
- Govčakov Aleksandar Mihailovič, knez* (1798 - 1883) — ruski državnik i diplomata, ambasador u Beču (1854 - 1856), ministar spoljnih poslova (1856 - 1882). 388
- Götz, Ferdinand* (Ferdinand Gec; 1826 - 1915) — lekar i političar; 1849. učesnik u majsom ustanku u Drezdenu; šezdesetih godina progresista, kasnije nacional liberal; član Severnonemačkog i Nemačkog rajhstaga. 530
- Gounod, Charles-Francois* (Šarl-Fransoa Guno; 1818 - 1893) — francuski kompozitor romantičar. 543
- Grach* (Grah) — žena bankara Graha u Trijeru. 467
- Grah Kornelija* — majka Gaja i Tiberija Graha. 467
- Grah — Gaj Sempronije Grah* (153. do 121. god. p. n. e.) — narodni tribun (123 - 122. p. n. e.) u Starom Rimu borio se za sprovođenje agrarnih zakona u interesu seljaštva; brat Tiberija Graha. 467
- Grah — Tiberije Sempronije Grah* (163 - 133. p. n. e.) — narodni tribun (133. p. n. e.) u Starom Rimu, borio se za sprovođenje agrarnih zakona u interesu seljaštva. 467
- Grant, Ulysses Simpson* (Julisiz Simpsn Grant; 1822 - 1885) — severnoamerički general i državnik, pripadnik Republikanske partije; vojskovođa severnih država u američkom građanskom ratu (1861 - 1865), od marta 1864. vrhovni zapovednik armije, ministar rata (1867/1868), predsednik SAD (1869 - 1877). 17 57 106 397 398 425 - 427
- Greif* (Grajf) — pruski policijski oficir, početkom pedesetih godina pripadao rukovodstvu pruske tajne policije u Londonu. 214
- Grey, Sir George* (Ser Džordž Grej; 1799 - 1882) — britanski državnik, vigovac, ministar unutrašnjih poslova (1846. do 1852, 1855 - 1858. i 1861 - 1966), ministar kolonija (1854/1855). 108
- Grimm, Jacob* (Jakob Grim; 1875 - 1863) — istaknuti filolog i istoričar-kulture; sa svojim bratom Wilhelmom (1786. do 1859) osnovao germanistiku kao nauku o književnosti i jeziku; 1837. udaljen iz službe zbog pripadnosti Getingenskoj sedmorici; glavna dela su mu: *Nemačka gramatika* (1819 - 1837), *Nemačke pravne starine* (1828), *Istorija nemačkog jezika* (1848); pored ostalog izdao sa svojim bratom Wilhelmom *Nemačke dečje i domaće bajke* i od 1852. prva četiri toma *Nemačkog rečnika*; 1848/49. član frankfurtske Narodne skupštine. 42 120 123 145 278
- Groote, Alfred* (Alfred Grote) — političar i pravnik; progresista, član pruskog Doma poslanika (1862 - 1866) i Severnonemačkog rajhstaga (1867). 126
- Grossmith, John* (Džon Grosmit) — član British National League for the Independence of Poland i Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika od novembra 1864. do 1865. 409
- Grove, Sir William Robert* (Viljam Robert ser Grouv; 1811 - 1896) — engleski fizičar i pravnik. 432
- Grübel* (Gribel) — član Saveza komunističara u Hamburgu. 86
- Grün, Karl* (pseudonim Ernst von der Haide) (Karl Grin — pseudonim Ernst fon der Hajde 1817 - 1887) — sitnoburžoaski publicista, sredinom četrdesetih godina pripadao glavnim predstavnicima «istinskog» socijalizma; u revoluciji 1848/49. sitnoburžoaski demokrata; poslanik pruske Narodne

- skupštine 1848 (levo krilo); emigrant u Brislu (1850 - 1861), profesor u Frankfurtu n. M. (1862 - 1865), od 1870. u Beču; učesnik kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi 1867. 21 28 330 369 387
- Gumpert, Eduard* (Eduard Gumpert; umro 1893) — nemački lekar u Mančesteru, prijatelj Marxa i Engelsa. 9 24 28 46 52 75 84 109 127 128 142 165 167 170 171 173 176 177 179 194 209 211 213 218 223 231 243 246 257 281 283 286 312 339 385 411 546
- Habsburg* (Habzburg) — dinastija imperatora Svetog Rimskog Carstva Nemačke nacije (1273. do 1806, s prekidima), careva Austrije (od 1804) i careva Austrougarske (1867. do 1918). 191 227 475
- Hall, Carl Christian* (Karl Kristijan Hal; 1812 - 1888) — danski državnik i političar, pravnik; vođa nacional-liberalne partije, član folketinga, predsednik vlade (1857. do 1863), vodio reakcionarnu politiku. 133
- Händel, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Hendl; 1685 - 1759) — najveći nemački kompozitor stare klasike pored J. S. Bacha. 543
- Hansen, N. P.* (N. P. Hansen) — član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (decembar 1864. do 1867), učesnik Londonske konferencije ovog udruženja 1865, dopisni sekretar za Dansku (1866), za Dansku i Holandiju (1867). 203
- Hardee, William Joseph* (Viljam Džozef Hardi; 1815 - 1873) — američki general, učestvovao na strani južnih država u američkom građanskom ratu (1861 - 1865). 426
- Hardy* (Hardi) — vidi *Gathorne-Hardy, Gathorne*
- Harkort, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Harkort; 1793 - 1880) — industrijalac i političar; član pruske Narodne skupštine 1848, kasnije pruskog Doma poslanika i Nemačkog rajstaga; progresista. 121
- Harring, Harro Paul* (Hero Pol Hering; 1798 - 1870) — pisac, sitnoburžoaski radikal. 132
- Harrison, Frederic* (Frederik Herisn; 1831 - 1923) — engleski pravnik i istoričar, buržoaski radikal, pozitivista, uzeo aktivnog učešća u demokratskom pokretu šezdesetih godina, član Međunarodnog udruženja radnika. 116 136 211 219 294 303 409
- Hatzfeldt, Sophie, Gräfin von* (Sofija grofica od Hacfelta; 1805 - 1881) — prijateljica i pristalica Lassalle-a, osnovala 1867. lasalovsku grupu — Lassalle-ov Opšti nemački radnički savez. 9 15 21 23 28 29 35 45 49 52 54 56 88 97 126 130 132 249 263 393 399 - 402 406 - 408 420 422 428 433 438 443 444 451 513
- Haufe, Albert F.* (Albert F. Haufe) — krojač, živio u Londonu, član Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1866.) 203
- Hebel, Johann Peter* (Johan Peter Hebel; 1760 - 1826) — pesnik u narodnom stilu i u dijalektu; osnivač alemanskog dijalekatskog pevanja, nadovezivao se na narodni jezik i zbirke šala 16. veka; dao je opise punce humora iz života nižih slojeva naroda, naročito seljaka. 138 139
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najznačajniji predstavnik klasične nemačke filozofije, s trajnim uticajem u celoj Evropi; stvorio je filozofski sistem objektivnog idealizma, «u kome je prvi put — i to je njegova velika zasluga — sav prirodni, istorijski i duhovni svet prikazan kao proces, to jest shvaćen kao neprestano kretanje, promena, preobražaj i razvitak, i učinjen pokušaj da se pokaže unutrašnja povezanost ovog kretanja i razvitka» (Engels). 135 172 191 220 282 283 285 287 288 344 355 432 503 505 508 551
- Heine, Heinrich* (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856) — značajni pesnik i strasni

patriota, neprijatelj apsolutizma i feudalnoklerikalne reakcije, prvoborac demokratske nemačke literature; prisni prijatelj porodice Marx. 34 253 273 287

Heintzmann, Alexis (Aleksis Hajncman; rođen oko 1812) — pravnik iz Elberfelda, liberalni političar, član odbora za bezbednost za vreme elberfeldskog ustanka u maju 1849, potom emigrant u Londonu; 1861. predsednik londonske grupe Nacionalnog saveza. 103 340

Heinzen, Karl (Karl Hajncen; 1809 - 1880) — radikalni publicista, sitnoburžoaski pučista, od 1847. istupao kao ogorčeni neprijatelj Marxa i Engelsa; 1849. kratko vreme uzeo je učesća u badensko-falačkom ustanku; potom je emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku i ujesen 1850. preselio se u SAD. 23 453

Held, Friedrich Wilhelm Alexander (Fridrih Vilhelm Aleksander Held; 1813. do 1872) — publicista, radikal, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; urednik berlinskog lista «Staatsbürgerzeitung». 156

Hennessy, John Pope (Džon Poup Henesi; 1834 - 1891) — irski političar, član parlamenta, konzervativac, početkom šezdesetih godina predložio u parlamentu niz sitnih reformi u korist Irske. 374

Heraklit (Herakleitos) iz Efeza (Heraklit — Herakleitos — Efeski; oko 540. do oko 480. godine p. n. e.) — značajni grčki materijalistički filozof, jedan od osnivača dijalektike. 92

Herwegh, Emma (Ema Herveg; 1817 - 1904) — žena Georga Herwegh-a. 9 15 21

Herwegh, Georg (1817 - 1875) — vodeći predstavnik revolucionarne slobodarske poezije predmartovskog perioda; od 1842. u prijateljstvu s Marxom; nakon februarske revolucije 1848. vodeći član Nemačkog demokratskog društva u Parizu; u dugogodišnjem egzilu u Švajcarskoj; šezdesetih godina

saborac nemačkog radničkog pokreta, član Međunarodnog udruženja radnika. 9 27 28 87 88 97 100

Hercen, Aleksandar Ivanovič (1812 - 1870) — znameniti ruski revolucionarni demokrata, materijalistički filozof, publicista i pisac; 1847. emigrirao u Francusku, 1852. otišao u London; u inostranstvu osnovao Slobodnu rusku štampariju i izdavao almanah «Poljarnaja Swesda», kao i časopis «Kolokol». 158 548

Heß, Moses (Mozes Hes, 1812 - 1875) — publicista i filozof, saosnivač i saradnik «Rheinische Zeitung», jedan od tvoraca «istinskog» socijalizma; član Saveza pravednih, potonji Saveza komunista, od 1846. otvoreno je zastupao politički stav suprotan Marxovom i Engelsovom stavu; prilikom cepanja Saveza komunista 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper; član Opšteg nemačkog radničkog saveza (1863 - 1866); učesnik kongresa Međunarodnog udruženja radnika u Brislu 1868. i u Bazelu 1869. 27 28 33 39 42 44 49 50 52 54 - 56 58 60 64 65 68 69 81 109 112 367 371 373 375 391 413 414 443 528 540

Heß, Sibylle (rod. Pesch) (Sibila Hes, rodena Peš; 1820 - 1903) — žena Mosesa Heßa. 102 109

Heydt, August, Freiherr von der (August baron Hajt; 1801 - 1874) — bankar u Elberfeldu, pruski državnik; ministar trgovine, zanata i javnih radova (decembar 1848. do 1862) i ministar finansija (1862, juni 1866. do decembra 1869). 214

Hilberg, Arnold (Arnold Hilberg) — austrijski novinar, izdavač i urednik bečke «Internationale Revue» (1866 - 1868). 159 169 355 372 373

Hildebrand, Bruno (Bruno Hildebrant; 1812 - 1878) — nacionalekonomista i statističar, jedan od glavnih predstavnika starije istorijske škole u političkoj ekonomiji. 377

Hill (Hil) — službenik firme Ermen i Engels u Mančesteru. 185

- Hirsch** (Hirš) — rodak Mosesa Heřa, saradnik u listu «*Courrier français*». 375
- Hofmann, August Wilhelm von** (August Vilhelm fon Hofman; 1818 - 1892) — hemičar, profesor u Londonu, Bonu i Berlinu (1846 - 1865); proizveo je prve anilinske boje i time osnovao industriju anilinskih boja. 283 285
- Hofstetten, Johann Baptist von** (Johan Baptist fon Hofsteten; umro 1887) — bavarski poručnik, potom novinar; član Opšteg nemačkog radničkog saveza (1864 - 1868), saizdavač i saosnivač lista «*Social-Demokrat*» (1864 - 1867), delegat kongresa u Aizenahu (1869), kasnije se odvojio od radničkog pokreta. 379
- Hohenzollern** (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih knezova (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 191 193 422 475
- Holloway, Thomas** (Tomas Holevei; 1800 - 1883) — engleski poslovni čovek, koji je trgovao lekovima i obogatio se zahvaljujući ogromnoj reklami. 187
- Holtorp, Emile** (Emil Holtorp) — poljski emigrant u Londonu; član Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1866), dopisni sekretar za Poljsku (1864 - 1865); delegat Londonske konferencije 1865; 1866. postao je član Međunarodnog republikanskog komiteta, koji je osnovao Mazzini. 161 206
- Holyoake, George Jacob** (Džordž Džejkob Houliouk; 1817 - 1906) — engleski publicista i socijalni reformator; tridesetih i četrdesetih godina pristalica Owena i čartista, kasnije ideolog i istoričar zadružnog pokreta. 19 228
- Hood, John Bell** (Džon Bel Hud; 1831 - 1879) — američki general, učesnik američkog građanskog rata (1861 - 1865) na strani južnih država. 17 398 410
- Horacije** (*Kvintus Horacijus Flakus*; 65 - 8. god. p. n. e.) — najveći rimski liričar. 253
- Horn, Eduard** (*Ignác*) (stvarno ime *Einhorn*) (Eduard Horn (stvarno ime Ajnhorn; 1825 - 1875) — mađarski ekonomista i publicista, demokrata, učesnik revolucije 1848/49. u Mađarskoj, posle poraza revolucije, emigrant u Nemačkoj, Belgiji i od 1855. u Parizu; šezdesetih godina saradnik u listu «*L'Association*» i drugih francuskih časopisa; 1869. vratio se u u Mađarsku. 39 50 54 60.
- Howell, George** (Džordž Hauel; 1833 - 1910) — zidar, jedan od vođa engleskih tredjuniona, nekadašnji čarist, sekretar London Trades Council (1861/1862); učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1869); delegat Londonske konferencije ovog udruženja 1865, sekretar Reform League i parlamentarne komisije britanskog Trade Union Congress (1871 - 1875); falsifikovao istoriju i delatnost Marxa u Međunarodnom udruženju radnika. 111 164 183
- Huber, Victor-Aimé** (Viktor-Eme Huber; 1800 - 1869) — publicista i istoričar književnosti, konzervativac. 24
- Hübner, Otto** (Oto Hibner; 1818 - 1877) — ekonomista i statističar, osnovao 1849. u Berlinu Statistički centralni arhiv i postao njegov direktor; osnivač i predsednik Pruskog društva za osiguranje hipoteka (1862 - 1877). 315 317
- Hughes, Thomas** (Tomas Hjuž; 1822 - 1896) — engleski političar i pisac, radikalno liberalni socijalni reformator, vodeći predstavnik zadružnog pokreta, šezdesetih i sedamdesetih godina pomogao je radnički pokret; član redakcijskog kontrolnog komiteta lista «*Workman's Advocate*»; član parlamenta (1865 - 1874). 151
- Hugo, Victor-Marie** (Viktor-Mari Igo; 1802 - 1885) — istaknuti francuski pisac i vođa demokratskog krila romantike (1827 - 1843) u borbi protiv reakcionarnog klasicizma; član Aca-

démie française (1841); posle februar-ske revolucije 1848, deputat demokratske levice u ustavotvornoj i zakonodavnoj narodnoj skupštini; kao neprijatelj Napoleona III prognan iz Francuske posle državnog udara od 2. decembra 1851; 20 godina živeo u izgnanstvu u Briselu i na ostrvima Džersi i Genzi. 315

Hunter, Henry Julian (Henri Džulijan Hanter) — engleski lekar, autor izveštaja o uslovima života radnika, nedostojnim čoveka. 228

Huxley, Thomas Henry (Tomas Henri Haksli; 1825 - 1895) — znameniti engleski prirodnjak, biolog; prijatelj i pristalica Darwina, popularisao je njegovu nauku. 212 542

Imandt, Peter (Peter Imant; rođen oko 1828) — učitelj iz Krefelda, pristalica Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/49, emigrirao je u Švajcarsku, potom u Englesku; član Saveza komunista. 514

Isabella II (Izabela II; 1830 - 1904) — kraljica Španije (1833 - 1868). 331 332

Itzig (Icih) — vidi Lassale, Ferdinand.

Jacobi, Abraham (Abraham Jakobi; 1830 - 1919) — lekar, član Saveza komunista, bavio se revolucionarnom delatnošću u Getingenu, Bonu i Berlinu; optužen u kelnskom procesu komunistima 1852; porota ga oslobodila, ali je zbog «uvrede visočanstva» morao da ostane i dalje u zatvoru; 1853. emigrirao je u Englesku, zatim u SAD, gde je kao publicista propagirao ideje naučnog socijalizma; sredinom pedesetih godina povukao se iz radničkog pokreta; uzeo učešća u američkom građanskom ratu na strani severnih država (1861. do 1865); kasnije predsednik Akademije medicinskih nauka u Njujorku (1885 - 1889), profesor i direktor niza medicinskih obrazovnih ustanova, autor medicinskih i medicinsko-istorijskih rasprava. 280 492 521

Jacoby, Johann (Johan Jakobi; 1805 - 1877) — lekar iz Kenigzberga, pub-

licista i političar, dosledni sitnoburžoaski demokrata; za vreme revolucije 1848/49. poslanik pruske i nemačke Narodne skupštine, 1863. član pruskog Doma poslanika, odlučni protivnik prusko-nemačkog militarizma i Bismarckove aneksione politike, osnovao list «Zukunft»; u septembru 1870. uhapšen zbog istupanja protiv aneksije Elzasa i Lorena, sedamdesetih godina priključio se Socijaldemokratskoj radničkoj partiji. 278

James Edward (Edvard Džejmz; 1807 - 1867) — engleski pravnik, liberal, član parlamenta (1865 - 1867). 120

Johann (Johan; 1872 - 1959) — nadvojvoda od Austrije, carski regent Nemačke (juni 1848. do decembra 1849). 61

Johnson, Andrew (Endrju Džonson; 1808 - 1875) — američki državnik, pristalica demokratske partije, guverner države Tenesi (1853 - 1857. i 1862 - 1865), senator (1858 - 1862); za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) pristalica Severnih država, potpredsednik (1864. do aprila 1865), predsednik SAD (1865 - 1869); vodio je kompromisnu politiku sa vlasnicima plantaža Južnih država. 103 106 108 113 117 119 198 493 512

Johnston, Joseph Eggleston (Džozef Egliston Džonston; 1807 - 1891) — američki general, učestvovao u ratu protiv Meksika (1846 - 1848); za vreme američkog građanskog rata komandovao trupama Južnih država u Virdžiniji (1861/1862), kasnije u Tenesiju i Misisipiju. 106

Jones, Ernest Charles (Ernst Čarlz Džounz; 1819 - 1869) — engleski proleterski pesnik i publicista, advokat, do pedesetih godina tesno povezan s Marxom i Engelson; voda levog krila čartista, jedan od urednika lista «Northern Star», izdavač čartističkih listova «Notes to the People» i «The People's Paper»; 1858. učinio radikalnoj buržoaziji političke i ideološke ustupke, što je dovelo do povremenih nesuglasica s Marxom i Engelson. 10

28 31 43 47 66 67 76 79 89 93 102
108 110 111 119 147 275 357 383
385 411 436 516

Juch, E. (E. Juh) — novinar, demokrata, emigrant u Londonu, od 1859, urednik lista »Hermann«. 10 22 93 95 281 340 411

Jung, Georg (Georg Jung; 1814 - 1886) — publicista, demokrata, mladohegelovac, 1842. saosnivač »Rheinische Zeitung« u Kelnu, 1848. poslanik pruske Narodne skupštine (levo krilo), kasnije nacional-liberal. 7

Jung, Hermann (Herman Jung; 1830 - 1901) — časovničar; učesnik revolucije 1848/49, emigrirao u London, član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika i dopisni sekretar za Švajcarsku (1864 - 1872), blagajnik Generalnog veća (1871/1872), potpredsednik Londonske konferencije 1871; član Britanskog federalnog veća, do Haškog kongresa zastupao Marxovu politiku; u jesen 1872. priključio se reformističkom krilu Britanskog federalnog veća i vodama tredjuniona, posle 1877. odvojio se od radničkog pokreta. 37 102 183 373 409 429 434 436 445 447 - 449 454 484

Juta, Johan Carel (Johan Karel Juta; 1824 - 1886) — holandski trgovac, trgovac knjigama i izdavač u Kepštatu; oženjen Marxovom sestrom Louise-om. 82 85 142 184

Kant, Immanuel (Immanuel Kant; 1724 - 1804) — osnivač klasične nemačke filozofije. 344

Karl V (Karlo V; 1500 - 1558) — Car Svetog Rimskog Carstva Nemačke Nacije (1519 - 1556) i kralj Španije pod imenom Karl I (Karlo I; 1516 - 1556); lik u Lassalle-ovoj drami »Franc fon Zikingen«. 40

Katilina, Lucije Sergije (oko 180 - 62. god. p. n. e.) — rimski političar, patricije; organizator po njemu nazvane zavere protiv aristokratske republike. 135

Kaub, Karl (Karl Kaub) — radnik, emigrant u Londonu, nakon 1865. u Parizu; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (novembar 1864/1865, 1870/1871), delegat Londonske konferencije 1865. 187 445 449 475

Kekulé von Stradonitz, Friedrich August (Fridrih August Kekule fon Štradonic; 1829 - 1896) — hemičar, predavač i istraživač u oblasti organske i teoretske hemije. 288

Kelly, Thomas (Tomas Keli; rođen oko 1831) — jedan od vođa irskih fenijanaca, 1867. uhapšen u Mančesteru, oslobodili su ga njegove pristalice. 363

Kepler Johannes (Johanes Kepler; 1571 - 1630) — astronom i matematičar, na osnovi Kopernikovog učenja otkrio zakone kretanja planeta (Keplerovi zakoni). 135 551

Kinkel, Gottfried (Gotfrid Kinkel; 1815 - 1882) — pesnik i istoričar umetnosti, demokrata, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; pruski sud ga osudio na doživotni zatvor; pobjegao iz zatvora i emigrirao 1850. u Englesku; jedan od vođa sitnoburžoaskih emigranata u Londonu, izdavač lista »Hermann« (1859), borio se protiv Marxa i Engelsa; šezdesetih godina pristalica ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske. 22 103 127 206 211 213 224 234 249 340 405

Kirkwood, Daniel (Denijel Kirkvud; 1814 - 1895) — američki astronom i matematičar. 134 137 138

Kiss, Miklos (Nikolaus) (Mikloš Kiš; rođen 1820) — mađarski oficir, demokrata, emigrant u Parizu; bio u vezi s bonapartističkim krugovima. 152

Klapka, György (Georg) (Djerdj Klapka; 1820 - 1892) — mađarski general, komandovao za vreme revolucije 1848/49. jednom mađarskom armijom; od juna do septembra 1849. komandant utvrđenja Komorn, emigri-

- rao 1849; u pedesetim godinama stajao u vezi s bonapartističkim krugovima, 1866. stupio u prusku vojnu službu, organizovao u Šleziji jednu mađarsku legiju za učešće u prusko-austrijskom ratu; 1867. vratio se u Mađarsku. 111
- Klein, Johann Jacob* (Johan Jakob Klajn; oko 1817. do oko 1896) — lekar u Kelnu, član Saveza komunista, optužen u kelnskom procesu komunistima 1852., porota ga oslobodila; početkom šezdesetih godina učestvovao u nemačkom radničkom pokretu. 79 353 424
- Klings, Carl* (Karl Klings; oko 1825 — posle 1874) — metalski radnik, član Saveza komunista; u maju 1863. prilikom osnivanja Opšteg nemačkog radničkog saveza član predsedništva i jedan od vođa opozicije protiv Lassalle-a; emigrirao 1865. u SAD i tamo aktivno učestvovao u radu sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Čikagu. 10 15 28 33 49 54 56 105 250 391 392 408
- Klinke* (Klinke) — radnik, emigrant u Londonu, član Međunarodnog udruženja radnika, jedan od vođa Udruženja za obrazovanje »Teutonia«, ogranka Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 103
- Klinker, A.* (A. Klinker) — član Međunarodnog udruženja radnika, jedan od vođa Udruženja za obrazovanje »Teutonia«, ogranka Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 103
- Knox, Aleksander Andrew* (Aleksand Endrju Noks; 1818 - 1891) — engleski novinar i policijski sudija, član specijalne komisije, koja je 1867. podnela parlamentu izveštaj o postupanju prema političkim zatvorenicima u engleskim zatvorima. 228 294
- Kolatschek, Adolph* (Adolf Kolaček; 1821 - 1889) — austrijski novinar i političar, demokrata; član frankfurtske Narodne skupštine, izdavač »Deutsche Monatschrift« (1850/1851) i »Stimmen der Zeit« (1858 - 1862), 1862. osnovao je bečke novine »Der Botschafter«. 98 148
- Kosel, Esther* (Ester Kozel; oko 1786 - 1865) — sestra oca Karla Marxa. 142
- Kossuth, Lajos (Ludwig)* (Lajoš/Ludvig/ Košut; 1802 - 1894) — vođa mađarskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta, u revoluciji 1848/49. stajao na čelu buržoasko-demokratskih snaga, predsednik mađarske revolucionarne vlade; emigrirao posle poraza revolucije, u pedesetim godinama tražio je podršku u bonapartističkim krugovima. 427
- Kriege, Hermann* (Herman Krige; 1820 - 1850) — novinar, član Komunističkog dopisnog komiteta u Brislu i Saveza pravednih; 1845. otišao u Njujork i propagirao ideje »istinskog« socijalizma u časopisu »Der Volks-Tribun«, koji je izdavao, vratio se 1848. i bio izabran za člana Centralnog odbora demokrata Nemačke; posle revolucije ponovo je otišao u SAD. 278
- Kugelman, Franziska* (Franciska Kugelma; 1858. do oko 1930) — kćerka Ludwiga Kugelmanna. 271 507 508 520 531 532 550
- Kugelman, Gertrud* (Gertruda Kugelma; rođena 1839) — supruga Ludwiga Kugelmanna. 271 277 502 507 508 520 532 550
- Kugelman, Ludwig* (Ludvig Kugelma; 1828 - 1902) — lekar, bliski saradnik i prijatelj Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/49, od 1862 - 1874. u stalnoj prepisci s Marxom, aktivni član Međunarodnog udruženja radnika u Hanoveru, delegat kongresa u Lozani 1867. i u Hagu 1872; bitno doprineo popularizovanju »Kapitala« u Nemačkoj. 75 79 81 84 152 159 260 261 270 - 272 275 - 277 289 312 323 329 336 - 338 349 353 355 359 360 362 366 368 - 370 376 - 378 379 382 385 387 403 420 - 423 438 451 454 456 457 459 475 476 477 480 481 488 489 490 - 492 496 - 498 502 505 - 509 515 - 520 522 - 524 530 - 535 545 546 549 550

Lafargue, François (Fransoa Lafarg; umro 1870. ili 1871) — otac Paula Lafargue-a. 236 296 297 385 493 494 508

Lafargue, Paul (Pol Lafarg; 1842 - 1911) lekar, francuski socijalista, propagator marksizma, učenik i saborac Marxa i Engelsa; član Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika, dopisni sekretar za Španiju (1866 - 1869), saosnivač sekcija ovog udruženja u Francuskoj (1869/1870), u Španiji i Portugaliji (1871/1872), delegat Haškog kongresa 1872, saosnivač francuske Radničke partije 1879; od 1868. oženjen Marxovom kćerkom Laurom. 183 209 212 216 231 235 236 238 245 267 281 283 296 303 310 320 324 326 330 331 332 334 339 340 344 348 354 364 372 382 385 469 478 479 486 493 - 495 505 514 547 550

Lama, Domenico (Domeniko Lama) — predsednik Associazione di Mutuo Progresso, organizacije italijanskih radnika u Londonu pod uticajem Mazzinija, učesnik osnivačke skupštine Medunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u, član Centralnog veća ovog udruženja (1864/1865). 97

Lange, Friedrich Albert (Fridrih Albert Lange; 1828 - 1875) — filozof i socijal-ekonomista; sekretar trgovinske komore u Duizburgu do 1864; znameniti demokrata; član stalnog odbora Saveza Nemačkih radničkih udruženja (1864 - 1866), član Medunarodnog udruženja radnika, delegat Lozanskog kongresa 1867; otišao 1866. u Švajcarsku, saradnik raznih švajcarskih novina, od 1870. profesor u Cirihu, od 1872. u Marburgu. 83 86 88 384 430 - 432

Langiewicz, Marian (Marian Langije-
vič; 1827 - 1887) — general u poljskom ustanku 1863/1864, od 10. do 20. marta 1863. diktator u ime «belih»; pobjegao 20. marta u Austriju, gde je uhapšen i ostao u zatvoru do 1865; emigrirao u London, bio je blizak sitnoburžoaskim krugovima oko Mazzinija; kasnije emigrant u Francuskoj i Turskoj. 206

Lapiński, Teofil (Teofil Lapinski; 1826 - 1886) — pukovnik, učestvovao u nacionalnom oslobodilačkom pokretu u Poljskoj; učesnik revolucije 1848/49. u Madarskoj i u krimskom ratu na strani Turaka, borio se protiv carističke Rusije u Čerkeskoj (1857/1858); emigrant u Londonu, Marxu je pružio informacije o Poljskoj; 1863. stajao je na čelu jedne neuspele ekspedicije za pomoć poljskim ustanicima. 117

Laplace, Pierre-Simon, marquis de (Pjer-Simon markiz d Laplas; 1749. do 1827) — znameniti francuski matematičar i predstavnik mehaničkog materijalizma; primenjivao je matematiku naročito na astronomske probleme i razvio kosmogonijsku teoriju. 134 135 138

Larkin, Michael (Majkl Larkin) — irski fenijanac; pogubljen u jesen 1867. zbog učešća u oslobadanju uhapšenih fenijanskih vođa Kellyja i Deasyja. 363 371

Lassalle, Ferdinand (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — pisac i sitnoburžoaski radnički agitator; učestvovao u revoluciji 1848/49, otada u poznanstvu s Marxom i Engelsonom (prepiska do 1862). Lassalle-ova istorijska zasluga sastojala se u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio težnji progresivnih radnika za organizacionim odvajanjem od liberalne buržoazije. Međutim, on radničkoj klasi nije predočio revolucionarnu perspektivu, nego je stvorio iluziju da uz pomoć junkersko-pruske države mirnim putem može da uđe u socijalizam. Ova ideologija «kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma» dovela je Lassalle-a do paktiranja s Bismarckom i junkersko-velikoburžoaskim pruskim militarizmom i time do pristajanja na ostvarivanje jedinstva Nemačke «odozgo» pod hegemonom pruske države. 9 10 15 21 23 28 - 30 35 40 42 44 45 49 50 52 54 56 61 63 - 65 69 75 81 87 88 91 92 96 98 100 112 115 126 132 156 161 195 206 320 326 340 378 - 380 393 396 399 - 403 406 408 415 420 - 423 424 428 438 443 491 506 540

- Laurent, Auguste* (Ogist Loran; 1807 - 1853) — francuski hemičar, zajedno s Charles-F. Gerhart-om precizirao pojmove molekula i atoma. 285
- Law, Harriet* (Herijet Lo; 1832 - 1897) — vodeća predstavnica ateističkog pokreta u Engleskoj; član Generalnog veća (1867 - 1872), 1872. član sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Mančesteru. 509
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807. - 1874) — francuski advokat i političar, jedan od vođa sitnoburžoaskih demokrata, urednik lista «Réforme»; 1848. ministar unutrašnjih poslova privremene vlade; deputat ustavotvorne i zakonodavne narodne skupštine; u njoj je bio na čelu stranke montanjara (Montagne); proteran posle demonstracija od 13. juna 1849; emigrirao u Englesku; jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Londonu, protivnik Napoleona III, vratio se 1870. u Francusku. 206
- Lee, Robert Edward* (Robert Edvard Li; 1807 - 1870) — severnoamerički general, šef štaba u ratu protiv Meksika (1846 - 1848), 1859. učestvovao u gušenju ustanka Johana Browna; za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) komandovao trupama južnih država u Virdžiniji (1862 - 1865), vrhovni komandant južnih država (od februara do aprila 1865). 17 57
- Lefort, Henry* (Anri Lefor; 1835 - 1917) — francuski advokat i novinar, buržoaski republikanac; član redakcije časopisa «L'Association»; učestvovao u pripremanju osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; u martu 1865. prekinuo svoje odnose sa Međunarodnim udruženjem radnika. 60 77 86 97 429
- Le Lubez, Victor-P* (Viktor-P. Le Libe; rođen oko 1834) — francuski emigrant u Londonu; bio u vezi s buržoasko-republikanskim elementima u Francuskoj i Engleskoj; učestvovao u osnivačkoj skupštini Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Centralnog veća ovog udruženja (1864. do 1866), dopisni sekretar za Francusku (1864/1865), delegat Londonske konferencije 1865; ženevski kongres 1866. isključio ga iz Centralnog veća zbog njegovih intriga i kleveta. 10 - 13 31 39 48 76 86 92 93 97 108 111 158 159 161 183 184 237 416 417 429 435 - 440 454
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gothold Efraim Lesing; 1729 - 1781) — istaknuti pesnik, književni teoretičar i istoričar umetnosti, najznačajniji predstavnik nemačkog prosvetiteljstva, osnivač realistične estetike; borbeni humanista, protivnik apsolutizma. 551
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) — krojač prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Saveza pravednih i Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, na kelnskom procesu komunistima 1852. osuđen na tri godine zatvora, od 1856. emigrant u Londonu, član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1872), delegat konferencija u Londonu 1865. i 1867. kao i svih kongresa od 1867. do 1872, aktivno se borio za sprovođenje politike Marxa i Engelsa; član Britanskog federalnog veća, saosnivač Britanske Independent Labour Party. 67 85 310 317 320 326 366 461 542
- Levy, Joseph Moses* (Džouzes Mozis Levi; 1812 - 1888) — jedan od osnivača i izdavača lista «Daily Telegraph». 60
- Lewes, George Henry* (Džordž Henri Luis; 1817 - 1878) — engleski fiziolog, pisac i filozof; pozitivista, pristalica Auguste Comte-a, urednik lista «Fortnightly Review» (1865/1866). 346
- Lewis, Leon* (Leion Luis) — američki novinar, 1865. u Londonu izabran u Centralno veće Međunarodnog udruženja radnika i za dopisnog sekretara za Ameriku. 115
- Liebig, Johann, Freiherr von* (Johan baron fon Libih; 1802 - 1870) — austrijski industrijalac. 99

- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libih; 1803 - 1873) — hemičar, došao do novih otkrića u mnogim oblastima hemije, naročito organske, jedan od začetnika agrikulturne hemije. 167 172
- Liebknecht, Alice* (Alisa Libkneht; rod. 1857) — najstarija kćerka Wilhelma Liebknechta. 451
- Liebknecht, Ernestine* (Ernestina Libkneht; umrla 1867) — prva žena Wilhelma Liebknechta. 34 96 126 451 503
- Liebknecht, Wilhelm* (1826 - 1900) — publicista, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/49, emigrirao u Švajcarsku, potom u Englesku, gdje je postao član Saveza komunista; vratio se 1862. u Nemačku, od 1863. do početka 1865. kao povremenik Marxa i Engelsa član Opšteg nemačkog radničkog saveza; član Međunarodnog udruženja radnika, propagator i agitator naučnog komunizma, 1869. saosnivač Socijaldemokratske radničke partije; odgovorni urednik lista »Demokratisches Wochenblatt« (1869, promenio ime u »Volksstaat«); član Severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i Nemačkog rajhstaga (1874 - 1900); za vreme nemačko-francuskog rata aktivno istupao protiv pruskih aneksionih planova i u odbranu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjavanje Nemačke revolucionarnodemokratskim putem. 9 19 21 23 24 28 34 35 39 - 42 49 50 52 53 54 56 - 58 63 - 65 68 72 74 - 76 79 86 88 91 96 - 98 105 115 119 125 126 128 130 132 145 146 152 164 206 226 235 249 326 329 333 338 341 343 347 353 355 365 366 368 372 376 377 379 385 - 387 408 414 419 420 422 427 428 433 437 438 442 - 444 450 451 454 458 459 474 477 496 503 514 518 - 520 522 523 528 - 530 533 539 540
- Limousin, Charles-M* (Šarl-M. Limuzen) — štampar, kasnije novinar; sekretar predsedništva časopisa »L'Association«; član redakcije lista »Tribune ouvrière«; delegat Londonske konferencije Međunarodnog udruženja radnika 1865, 1870. član pariskog Federalnog veća; učestvovao u zadržanom pokretu; izdavač niza časopisa. 77 440
- Lincoln, Abraham* (Abraham Linkoln; 1809 - 1865) — američki državnik, jedan od osnivača Republikanske partije, predsednik SAD (1861 - 1865); za vreme američkog građanskog rata pod pritiskom narodnih masa pristupio sprovođenju niza značajnih buržoasko-demokratskih preobražaja i revolucionarnom vođenju rata; u aprilu 1865. ubio ga agent robovlasnika. 31 33 44 46 54 60 103 106 394 402 405 411 426 437
- Lippe, Leopold, Graf zur* (Leopold grof cur Lipe; 1815 - 1889) — pruski državnik, pravnik, 1860. državni tužilac u Berlinu, ministar pravde (1862. do 1867). 322 388 514
- Lizzy* (Lizi) — vidi *Burns, Lydia* (*Lizzy, Lizzie*)
- Locke, John* (Džon Lok; 1632 - 1704) — engleski filozof i ekonomista. 288
- Longstreet, James* (Džems Longstrit; 1821 - 1904) — američki general, učestvovao u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) na strani Južnih država. 410
- Longuet, Charles* (Šarl Longe; 1839 - 1903) — novinar, francuski prudonista; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1866/1867. i 1871/1872), dopisni sekretar za Belgiju (1866), delegat kongresa u Lozani 1867, u Brislu 1868, Londonske konferencije 1871. i Haškog Kongresa 1872; član Pariske komune, posle njenog ugušenja emigrant u Engleskoj; od 1872. oženjen Marxovom kćerkom Jenny; kasnije se priključio posibilibistima, oportunističkoj struji u francuskoj radničkoj partiji. 158 159 183 209 454 465
- Lormier, (Lormijer)* — poznanik porodice Marx. 334 486
- Lormier, Marie* (Mari Lormijer) — poznanica porodice Marx. 171 486

- Louis Bonaparte* (Luj Bonaparta) — vidi *Napoleon III Louis Bonaparte*.
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (Luj-Filip vojvoda od Orleana; 1773 - 1850) — kralj Francuza (1830 - 1848). 203 493 501
- Louis XV* (1710 - 1774) — kralj Francuske (1715 - 1774). 37
- Lucraft, Benjamin* (Bendžamin Lukraft; 1809 - 1897) — stolar, jedan od vođa tređjuniona; učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u, član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1871), delegat kongresa u Briselu 1868. i u Baselu 1869; član izvršnog komiteta Reform League; 1871. ustao je protiv Pariske komune i adrese Generalnog veća *Gradanski rat u Francuskoj*, napustio je Generalno veće, koje je bilo osudilo njegovo otpadništvo. 218
- Ludwig III* (Ludvig III; 1806 - 1877) — jedan od regenata i veliki vojvoda Hesens-Darmštata (1848 - 1877). 226 230
- Lupus* (Lupus) — vidi *Wolff, Wilhelm*
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) — osnivač protestantizma u Nemačkoj; celokupno njegovo književno delo, naročito prevod Biblije, imalo je značajnog uticaja na razvitak jedinstvenog nemačkog pisanog jezika; u seljačkom ratu 1524/25. Luther je odlučno ustao protiv revolucionarnog stupanja seljaka i »priključio se buržoaskoj plemićkoj i kneževskoj strani« (Engels). 493
- Lyle, Sir Charles* (ser Čarlz Lajel; 1797 - 1875) — engleski naučnik, geolog. 46 542
- MacCulloch, John Ramsay* (Džon Remsi Mekalek; 1789 - 1864) — škotski ekonomista, vulgarizovao učenje Rikarda, apologet kapitalizma. 20 136 304
- MacDonald* (MakDonald) — engleski oficir; u septembru 1860. uhapšen u Bonu i izveden pred sud zbog suprotstavljanja lokalnim vlastima. 22
- MacDonald, Adelaide* (Adeleid Mak Donald; rođena oko 1848) — irska fenijanka; 1867. osuđena na pet godina zatvora. 377
- Magendie, François* (Fransoa Mažendi; 1783 - 1855) — francuski lekar, profesor fiziologije i opšte terapije i od 1821. član Akademije nauka u Parizu; među prvima primenio eksperimentalnu metodu u fiziologiji. 231
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltes; 1766 - 1834) — engleski sveštenik, ekonomista, ideolog poburžožane zemljoposedničke aristokratije, apologet kapitalizma, postavio reakcionarnu teoriju o prenaseljenosti, koja je trebalo da opravda bedu trudbenika u kapitalizmu. 88 346 430
- Marie, Alexandre-Thomas* (Aleksandr-Toma Mari; 1795 - 1870) — francuski advokat i političar, umereni buržoaski republikanac, 1848. ministar za javne radove u privremenoj vladi, kasnije ministar pravde u vladi Cavaignaca. 17
- Marie* (Mari; rođena 1818) — kraljica Hanovera (1851 - 1866). 259
- Markheim, Bertha* (rođena Levi) (Berta Markhajm, rođena Levi) — pristalica Saveza komunista, od 1854 - 1865. u prisnim odnosima s porodicom Marx. 403
- Marr, Wilhelm* (Vilhelm Mar; 1819 - 1904) — trgovački pomoćnik i novinar iz Hamburga; u četrdesetim godinama jedan od vođa Mlade Nemačke u Švajcarskoj; u šezdesetim godinama ruski policijski špijun. 421 506
- Martin, Bon-Louis-Henri* (Bon-Luj-Anri Marten; 1810 - 1883) — francuski istoričar i političar, član Međunarodnog udruženja radnika (1865), delegat Narodne skupštine od 1871, republikanac. 451
- Martin, John* (Džon Marten; 1812 - 1875) — irski političar, od četrdesetih godina učestvovao u nacionalnom oslobodilačkom pokretu Irske, 1864. saosnivač

- buržoasko-umerene Irish National League, član parlamenta (1871 - 1875). 354
- Martin, William* (Viljam Marten; rođen oko 1832) — irski fenijanac, činovnik u Mančesteru; 1867. osuđen zbog učestvovanja u oslobađanju fenijanskih vođa Kellyja i Deasyja. 354
- Marx, Edgar (Musch)* (Edgar Marks, Muš; 1847 - 1855) — sin Karla Marxa. 202
- Marx, Eleanor (Tussy)* (Elinor Marks, Tusi; 1855 - 1898) — najmlađa kćerka Karla Marxa; u osamdesetim i devedesetim godinama predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta; od 1884. supruga Edwarda Ave-linga. 131 134 170 175 296 302 304 310 322 339 348 354 361 372 412 439 468 485 503 - 505 507 509 531 543
- Marx, Henriette* (Henrijeta Marks; 1787 - 1863) — majka Karla Marxa. 403
- Marx, Jenny* (rođena von Westphalen) (Dženi Marks, rođena fon Vestfa-len; 1814 - 1881) — žena i saborac Karla Marxa. 95 99 134 142 195 245 273 274 280 283 286 298 300 302 322 326 339 348 354 372 385 401 412 453 467 468 479 483 487 505 539 - 550
- Marx, Jenny* (Dženi Marks; 1844 - 1883) — najstarija kćerka Karla Marxa, novin-ar, predstavnica međunarodnog radničkog pokreta, igrala značajnu ulogu u borbi irskog naroda za njegovu nezavisnost; udala se 1872. za Charlesa Longuet-a. 102 105 131 134 137 144 - 146 203 219 222 272 281 296 302 304 310 322 339 348 354 367 372 377 412 462 463 467 468 483 485 - 487 502 503 505 542
- Marx, Laura* (Laura Marks; 1845 - 1911) — druga kćerka Karla Marksa, udala se 1868. za Paula Lafargue-a; bila je aktivni učesnik francuskog radničkog pokreta. 21 102 105 131 134 137 142 203 231 236 245 260 264 296 302 - 304 310 322 324 332 339 348 354 383 372 383 385 412 467 - 469 478 479 483 485 - 487 494 503 - 505 507 514 542
- Massol, Marie-Alexandre* (Mari-Aleksandr Masol; 1805 - 1875) — francuski novinar, utopijski socijalista; 1848 - 1850. saradnik novina «La Réforme» i «Voix du Peuple»; prijatelj Proudhonov. 39
- Matzeratt, G.* (G. Macerat) — radnik, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; pedesetih i početkom šezdesetih godina emigrant i član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; vratio se kasnije u Nemačku, šezdesetih godina član Opšteg nemačkog radničkog saveza. 71
- Maughan (Mon)* — engleski političar, ovenovac, učesnik u pokretu slobodnih mislilaca. 350
- Mayer, Karl* (Karl Majer; 1819 - 1889) — demokrata, 1848/1849. član frankfurtske Narodne skupštine; emigrirao posle poraza revolucije u Švajcarsku; šezdesetih godina urednik lista «Beobachter» u Štutgartu. 33 34 378 379 382 385 400 402 535
- Mayer, Karl Friedrich Hartmann* (Karl Fridrih Hartman Majer; 1786. do 1870) — pravnik i pesnik, predstavnik švapske pesničke škole. 34
- Mayne, Sir Richard* (ser Ričard Mein; 1796 - 1868) — šef londonske policije (od 1850). 228
- Mazade, Louis-Charles-Jean-Robert de* (Luj-Šarl-Žan-Rober de Mazad; 1821. do 1893) — francuski publicista i pisac, saradnik lista «Revue des deux Mondes». 190
- Mazzini, Giuseppe* (Duzepe Macini; 1805 - 1872) — italijanski buržoasko-demokratski revolucionar, jedan od vođa nacionalnog oslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske republike; 1850. saosnivač centralnog odbora Evropskih demokrata u Londonu; prilikom osnivanja Međunarodnog udruženja radnika 1864. pokušao je da ovo udru-

- ženje podvrgne svom uticaju; 1871. ustao je protiv Pariske komune i Generalnog veća; kočio je razvoj samostalnog radničkog pokreta u Italiji. 11 15 19 78 82 97 115 183 206 315 319 435 465 466
- McClellan, George Brinton* (Džordž Brinton Mak Klelan; 1826-1885) — severnoamerički general i predsednik železnice Ohaja i Misisipija, pripadnik Demokratske partije, zalagao se za kompromis sa robovlasnicima Juga; 1864. izgubio je kao Lincolnov protivkandidat na predsedničkim izborima; za vreme američkog građanskog rata vrhovni komandant armije Severnih država (od novembra 1861. do marta 1862.), i zapovednik armije Patomac (mart 1862. do novembra 1862). 394
- Meagher, Thomas Francis* (Tomas Frensis Ma; 1823-1867) — učesnik u irskom nacionalnom oslobodilačkom pokretu, 1847. saosnivač Irske konferencije; 1848. uhapšen zbog učešća u pripremama ustanka i osuđen na doživotni prisilni rad; pobeo 1852. u SAD; komandovao za vreme američkog građanskog rata (1861-1865) brigadom irskih dobrovoljaca, koja se borila na strani Severnih država. 374
- Meißner, Otto Karl* (Oto Karl Majnsner; 1819-1902) — hamburški izdavač, izdao *Kapital* i druge radove Marxa i Engelsa. 46 51 52 59 71 72 75 79 80 83 86 95 123 125 168 246 249 251 256 258 262 264 266 269 270 272 - 274 276 289 291 292 303 314 320 322 323 329 333 336 343 349 353 355 360 364 365 376 382 418 424 453 458 460 490 498 499 501 - 504 506 513 516 518 525 528 530 547
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix* (Feliks Mendelson-Bartoldi; 1809-1847) — kompozitor i dirigent; jedan od vodećih majstora delimično još klasiistički usmerene romantike; predstavnik humanističkih tradicija nemačke buržoazije svoga vremena. 543
- Menke, Theodor Heinrich* (Teodor Hajnrih Menke) — statističar, Kugelmannov prijatelj; član Međunarodnog udruženja radnika, interesovao se za Marxove radove. 475 508
- Mensdorff-Pouilly, Alexander, Graf von* (Aleksandar grof fon Mensdorff-Puili; 1813-1871) — austrijski general i državnik; ministar spoljnih poslova (1864-1866). 36
- Merkel* (Merkl) — nameštenik statističkog biroa u Hanoveru. 270
- Metzner, Theodor* (Teodor Mecner; 1830-1902) — obuçar, saosnivač Opšteg nemačkog radničkog saveza. Član predsedništva i opunomoćenik u Berlinu, pripadao proleterskoj opoziciji, odvojio se od Opšteg nemačkog radničkog saveza i postao 1868. saosnivač Demokratskog radničkog udruženja u Berlinu; saosnivač berlinske sekcije Međunarodnog udruženja radnika 1866, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, delegat ajzenačkog kongresa. 130 450 454 459 474
- Meyer, Hermann* (Herman Majer; 1821-1875) — trgovac, socijalista, predstavnik nemačkog i američkog radničkog pokreta; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, emigrirao 1852. u SAD, stajao pedesetih i početkom šezdesetih godina na čelu borbe za oslobodenje Crnaca u državi Alabama, saosnivač sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Sent Luisu; prijatelj Weydemeyera. 280 345 521
- Meyer, Julius* (Julijus Majer; umro 1867) — vestfalski preduzimač i publicista, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalista. 278
- Meyer, Ludwig* (1827-1900) — lekar, psihijatar. 270
- Meyer, Sigfrid* (Zigfrid Majer; oko 1840-1872) — rudarski inženjer; socijalista, Marxov pristalica; član berlinske podružnice Opšteg nemačkog radničkog saveza, pripadao proleterskoj opoziciji, dopisivao se s Marxom; saosnivač berlinske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, 1866. o svom trošku izdao *Komunistički ma-*

- nifest*, 1866. iselio se u SAD, član Nemačkog komunističkog kluba u Njujorku, jedan od organizatora sekcija Međunarodnog udruženja radnika u SAD. 159 362 450 459 460 474 499 500 513 544
- Miall, Edward* (Edvard Maiel; 1809 - 1881) — engleski političar i publicista, vodeći ideolog buržoasko-radikalnog nonkonformizma, simpatisao četrdesetih godina čartiste, član parlamenta (1852 - 1857, 1869. do 1874), izdavač buržoasko-radikalnog lista «Nonkonformist» (1841 - 1879); član kontrolne komisije redakcije lista «Commonwealth». 164 188 197 208 211
- Michaelis, Otto* (Oto Mihaelis; 1826 - 1890) — vulgarni ekonomista i publicista; član pruskog Doma poslanika i od 1867. kao pripadnik Nacionalnoliberalne partije član Severnonemačkog rajhstaga; saizdavač «Trome-sečnog časopisa za narodnu privredu, politiku i istoriju kulture». 518 522
- Mill, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806 - 1873) — engleski ekonomista i pozitivistički filozof; vulgarizovao Ricardovo učenje i propovedao harmoniju interesa buržoazije za profitom i životnih interesa radničke klase; htelo je da protivurečnosti kapitalizma prevaziđe reformom odnosa raspodele. 116 198 294 303
- Miquel, Johannes* (Johanes Mikvel; 1828 - 1901) — advokat, učesnik revolucije 1848/49; do 1852. član Saveza komunista; kasnije prešao na stranu buržoazije; 1859. saosnivač Nacionalnog saveza, predsednik opštine Osnabrik (1856 - 1870, 1876 - 1880), od 1867. jedan od vođa Nacionalnoliberalne partije, član pruskog Doma poslanika, Severnonemačkog i Nemačkog rajhstaga; 1897. postao plemić. 75 79 152 278 369 403 421 422 456 492 533
- Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riquetti, comte de* (Onore-Viktor Riketi, grof od Miraboa; 1749 - 1791) — političar francuske revolucije, branilac interesa krupne buržoazije i poburžoženog plemstva. 121 321 421
- Mohl, Moritz* (Moric Mol; 1802 - 1888) — nacionalekonomista, član frankfurtske Narodne skupštine (umereno krilo) jedan od vođa Velikonemačke partije. 530
- Molins, Jules-Antoine* (poznat pod imenom Tony) (Žil-Antoan Moalen, Toni; 1832 - 1871) — francuski lekar i publicista, sitnoburžoaski socijalista, učesnik Pariske komune, streljale su ga versajske trupe. 235 238 239 243 244 257 489 494
- Moore, Samuel* (Semjuel Mor; oko 1830 - 1912) — engleski sudija, prijatelj Marxa i Engelsa, član Međunarodnog udruženja radnika; preveo *Manifest Komunističke partije* i prvi tom *Kapitala* zajedno sa Edwardom Avelingom na engleski. 109 120 132 137 237 281 287 294 305 313 344 347 350 368 533
- Morley, Samuel* (Semjuel Morli; 1809 - 1886) — engleski industrijalac i političar; prominentni predstavnik radikalnoliberalne buržoazije, koji je pokušavao da izvrši uticaj na radnički pokret; član parlamenta (1865, 1868 - 1885); šezdesetih godina član izvršnog komiteta Reform League. 48
- Möser, Justus* (Justus Mezer; 1720 - 1794) — publicista, istoričar i državnik doba prosvetiteljstva. 152 456
- Moustier, Léonel-Desle-Marie-François-René, marquis de* (Leonel-Desle-Mari-Fransoa-Rene Mustie, markiz (1817 - 1869) — francuski diplomata, poslanik u Berlinu (1853 - 1859), u Beču (1859 - 1861) i Konstantinopolju (1861 - 1866); ministar spoljnih poslova (1866 - 1868). 354
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756 - 1791) — veliki kompozitor. 543
- Muravjov, grof Mihail Nikolajevič*; (1796 - 1866) — ruski državnik; zastupnik interesa zemljoposjednika; za vreme poljskog ustanka 1863. postavljen u Poljskoj za Generalguvernera s vanrednim ovlašćenjima; zbog surovog gušenja ustanka dobio nadimak «Dželat». 60

- Murchison, Sir Roderick Impey* (ser Roderik Impi Mečisn; 1792 - 1871) — engleski geolog; četrdesetih godina učestvovao u geološkom istraživanju evropskog dela Rusije i Urala. 117
- Napoleon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — car Francuza (1804 - 1814. i 1815). 37 51 317 404 427
- Napoleon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoleona I, predsednik Druge republike (1848 - 1851), car Francuza (1852 - 1870). 13 37 49/50 55 93 127 133 152 156 160 161 187 188 191 193 198 203 205 208 210 214 217 219 - 224 228 229 230 233 251 253 255 258 259 265 266 275 278 310 312 321 334 351 353 356 357 362 363 396 397 404 427 438 455 465 475 476 493 496 501 523
- Nabukodonosor* (625 - 562 p. n. e.) — kralj Vavilona (604. do 562. p. n. e.). 36
- Newton, Sir Isaac* (ser Ajzek Njutn; 1642 - 1727) — značajni engleski fizičar, astronom i matematičar: osnivač klasične fizike. 135
- Niemann, Albert* (Albert Niman; 1831 - 1917) — nemački operski pevač. 506
- Nothjung, Peter* (Peter Notjung; 1821 - 1866) — krojač, član kelnske podružnice Saveza komunista i komiteta kelnskog radničkog udruženja; jedan od optuženih na kelnskom procesu komunistima 1852, osuđen na šest godina zatočeništva; opunomoćenik Opšteg nemačkog radničkog udruženja u Bratislavi (1863 - 1866). 182
- Oborski, Ludwik* (Ludvik Oborski; 1787 - 1873) — poljski pukovnik, revolucionar, učesnik poljskog ustanka 1830/31, emigrirao je u London, član Fraternal Democrats, 1849. komandant divizije badensko-falačke revolucionarne armije, član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1865 - 1867), predsednik londonske centralne skupine ujedinjenja poljskih emigranata. 60
- O'Brien, Michael* (Majkl O'Brajen) — irski fenijanac, 1867. pogubljen zbog učešća u oslobađanju fenijanskih vođa Kellyja i Deasyja. 371
- Odger, George* (Džordž Odžer; 1820 - 1877) — obučar, engleski sindikalni vođa; saosnivač i od 1862. do 1872. sekretar London Trades Council, član British National League for the Independence of Poland, Land and Labour League; jedan od organizatora osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća ovog udruženja (1864 - 1871) i njegov predsednik (1864 - 1867); delegat Londonske konferencije 1865. i Ženevskog kongresa 1866; član izvršnog komiteta Reform League; za vreme borbe za izbornu reformu vodio kompromisnu politiku; 1871. ustao je protiv Pariske Komune i protiv adrese Generalnog veća *Gradanski rat u Francuskoj*; istupio iz Generalnog veća, koje je osudilo njegovo otpadništvo. 11 102 108 111 123 183 186 237 331 436 484 491
- O'Donovan Rossa* (O'Donovan Rosa) — žena Jeremiah-a O'Donovana Rossa; organizovala 1865/1866. prikupljanje novčanih priloga za pomoć porodicama irskih političkih zatvorenika. 168 294
- O'Donovan Rossa, Jeremiah* (Džeremi O'Donovan Rosa; 1831 - 1915) — saosnivač i jedan od vođa fenijanaca u Irskoj, izdavač lista «Irish People» (1863 - 1865); 1865. uhapšen i osuđen na doživotnu robiju, pomilovan 1870; potom emigrirao u SAD, gde je rukovodio organizacijom fenijanaca; u osamdesetim godinama povukao se iz političkog života. 294
- Orsini, Cesare* (Čezare Orsini) — italijanski politički emigrant; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1866/1867), propagirao ideje ovog udruženja u SAD; brat Felicea Orsinija. 180 183 188 192 465 466 469
- Orsini, Felice* (Feliče Orsini; 1819 - 1858) — italijanski demokrat, republikanac.

- učesnik borbe za nacionalno oslobodjenje i ujedinjenje Italije; 1858. izvršio je atentat na Napoleona III i pogubljen je. 180 465
- Overstone, Samuel Jones Loyd, Lord* (od 1860) *Baron* (Semjuel Džounz Loid lord Overstoun /od 1860 baron/; 1796 - 1883) — engleski bankar i ekonomista, predstavnik «courcency principle». 136
- Owen, Robert* (Robert Owen; 1771 - 1858) — engleski utopijski socijalista; kao kapitalista odvojio se od svoje klase i zalagao se za radničku klasu. 489
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Templ, vikont Palmerston; 1784 - 1865) — britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desnih vođa vigovala; ministar spoljnih poslova (1830 - 1834), 1835 - 1841, 1846 - 1855), predsednik vlade (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 152 198 295 401 403
- Pasteur, Louis* (Luj Paster; 1822 - 1895) — francuski prirodnjak, bakteriolog i hemičar, jedan od osnivača mikrobiologije. 212
- Peter der Eremit* (*Peter von Amiens*) (Petar Pustinjak — Peter fon Amiens; oko 1050 - 1115) — francuski kaluder i propovednik, vođa seljačkog odreda u prvom krstaškom ratu (1096 - 1099). 344
- Petzler, Johann* (Johan Pecler) — učitelj muzike, demokrata, pedesetih i šezdesetih godina emigrant u Londonu. 31 67 71
- Philipp II* (Filip II; 1527 - 1598) — kralj Španije (1556 - 1598). 10 35 421
- Philips, Antoinette* (*Nanette*) (Antoanet Filip /Nanet/; oko 1837. do 1885) — rodaka Karla Marxa, kći Liona Philipsa; članica holandske sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 464 - 466
- Philips, Friedrich* (*Fritz*) (Fridrih /Fric/ Filip) — bankar u Calt-Bomelu, nećak Karla Marxa. 405
- Philips, Lion* (Lion Filips; umro 1866) — holandski trgovac, ujak Karla Marxa. 405 465
- Pieper, Wilhelm* (Vilhelm Piper; rođen oko 1826) — filolog i novinar; učesnik revolucije 1848/48, emigrant u Londonu; član Saveza komunista, pedesetih godina bio blizak Marxu i Engelsu; kasnije član Nemačkog nacionalnog saveza u Bremenu. 438
- Pije IX* (1792 - 1878) — rimski papa (1846 - 1878). 251 351 353
- Platen-Hallermund, Adolf Ludwig Karl, Graf von* (Adolf Ludvig Karl grof fon Platen-Halermund; 1814 - 1889) — ministar spoljnih poslova Hanovera (1855 - 1866), protivnik ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske. 234
- Plon-Plon* (Plon-Plon) — vidi *Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Prinz Napoleon*.
- Pollock, George D.* (Džordž Polok) — engleski vojni lekar, član specijalne komisije, koja je 1867. podnela parlamentu izveštaj o postupanju prema političkim zatvorenicima u engleskim zatvorima. 294
- Potter, George* (Džordž Poter; 1832 - 1893) — tesar, jedan od vođa engleskih tredjuniona; član London Trades Council, jedan od rukovodilaca Ujedinjenih sindikata građevinskih radnika, osnivač i izdavač lista «Bee-Hive», vodio politiku kompromisa sa liberalnom buržoazijom. 13 32 107 108 109 120 123 186 192 319
- Prokesch-Osten, Anton, Graf von* (Anton grof fon Prokeš-Osten; 1795 - 1876) — austrijski diplomata, general i pisac; poslanik u Atini (1834 - 1849), internuncij (poslanik) (1855 - 1867) i potom ambasador (1867 - 1871) u Konstantinopolju. 356
- Proudhon Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski pisac, sitnoburžoaski socijalista; jedan od teorijskih začetnika anarhizma; odbacio je klasnu borbu; težio je ostvari-

- vanju društva sitnih robnih proizvođača reformističkim putem; Marx i Engels su oštro kritikovali njegova sitnoburžoaska shvatanja. 40 49 54 158 161 209 281 319 345 420 469 488 489 501 528
- Prutz, Robert Eduard* (Robert Eduard Pruc; 1816 - 1872) — pisac i historičar književnosti, kao buržoaski demokrata uzeo je učešća u revoluciji 1848/49; saradnik »Rheinische Zeitung« i »Hellesche Jahrbücher«. Izdavač časopisa »Deutsches Museum« (1851 - 1867). 372
- Phyat, Félix* (Felix Pja; 1810 - 1889) — francuski publicista, dramatičar i političar, demokrata; učesnik revolucije 1848, emigrirao je 1849. u Švajcarsku, potom u Belgiju i Englesku; protivnik samostalnog radničkog pokreta, godinama je vodio klevetničku kampanju protiv Marxa i Međunarodnog radničkog udruženja i zato je koristio francusku sekciju u Londonu; poslanik Narodne skupštine; član Pariske komune. 362
- Quenstedt* (Kvenštet) — poznanik Wilhelmu Liebknechta. 451
- Quinet, Edgar* (Edgar Kine; 1803 - 1875) — francuski političar i historičar; učesnik revolucije 1848, poslanik ustavotvorne i zakonodavne narodne skupštine (1848 - 1851); 1852 - 1870. emigrant, antibonapartista, učesnik kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi 1867; protivnik Pariske komune; poslanik Nacionalne skupštine (1871 - 1875). 331
- Racowitza (Racowitā), Janko von* (Janko od Pakovica; umro 1865) — rumunski plemić, smrtno ranio Lassalle-a u dvoboju 1864. 15 42 115 156 513
- Rasch, Gustav* (Gustav Raš; umro 1878) — publicista i pravnik, demokrata; učesnik revolucije 1848/49. u Berlinu, potom emigrant u Švajcarskoj i Francuskoj; kasnije član Socijaldemokratske radničke partije. 86 296 510
- Rattazzi, Urbano* (Urbano Rataci; 1808 - 1873) — italijanski državnik, pred-
- stavnik liberalno-monarhističke buržoazije, ministar unutrašnjih poslova Kraljevine Sardinije (1855 - 1858. i 1859/1860), predsednik vlade Italije (1862. i 1867). 351
- Rau, Karl Heinrich* (Karl Hajnrh Rau; 1792 - 1870) — buržoaski ekonomista, u pojedinim pitanjima delio je mišljenje Smitha i Ricarda. 377 518 530
- Réaumur, René-Antoine Ferchault de* (Rene-Antoan Feršol d Reomir; 1683 - 1757) — francuski fizičar i zoolog. 121
- Reclus, Jean-Jacques-Elisée* (Žan-Žak-Elize Rekli; 1830 - 1905) — francuski geograf i sociolog, jedan od teoretičara anarhizma; emigrirao posle državnog udara od 1851; 1857. se vratio u Francusku, član Međunarodnog udruženja radnika, urednik lista »Coopération« (1866 - 1868), učesnik Pariske komune; posle ugušivanja Komune proteran iz Francuske. 371 528
- Regnault, Elias-Georges-Oliva* (Elija-Žorž-Oliva Renjo; 1801 - 1868) — francuski historičar i publicista, državni činovnik. 117
- Régnier, Mathurin* (Matirin Renjie; 1573 - 1613) — tvorac klasične satire u Francuskoj. 344 345
- Reinach, Arnold* (Arnold Rajnah; oko 1820 - 1870) — demokrata; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; emigrirao potom u Švajcarsku. 111 118 135 152 412
- Reincke, Peter Adolf* (Peter Adolf Rajnke; 1818 - 1887) — lekar, demokrata; član Međunarodnog udruženja radnika, 1867. izabran kao kandidat Opšteg nemačkog radničkog saveza u Severnonemački rajhstag, odrekao se 1868. svog mandata i u jednom proglasu svojim biračima obrazložio ovaj korak nemogućnošću da u Rajhstagu iznese socijalno pitanje. 326
- Rausche, Friedrich* (Fridrih Rojše) — novinar, demokrata; član Opšteg ne-

- mačkog radničkog saveza, 1864/1865. saradnik lista «Nordstern» i lista «Social-Demokrat». 100 540
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomista; njegovo delo predstavlja vrhunac klasične buržoaske političke ekonomije. 300 348 431
- Richelieu, Armand-Jean du Plessis, duc de* (Arman-Žan di Plesi, vojvoda od Rišeljea; 1585 - 1642) — francuski kardinal i državnik, vodeći predstavnik apsolutizma. 44
- Richter, Eugen* (Eugen Rihter; 1838 - 1906) — levo usmereni liberalni političar, član Severnonemačkog i Nemačkog rajhstaga; saosnivač i vođa Nemačke partije slobodnih mislilaca; protivnik Bismarcka, zastupao politiku slobodne trgovine, protivnik socijal-demokratije. 326
- Rimestad, Christian Vilhelm* (Kristijan Vilhelm Rajmsted; 1816 - 1879) — danski novinar i političar, buržoaski liberal, poslanik danskog rajhstaga, osnivač i vođa Radničkog saveza (1860 - 1879), urednik lista «Dags-Telegraf» (1864 - 1875). 133
- Rittershaus, Emil* (Emil Rittershaus; 1834 - 1897) — pesnik, demokrata, šezdesetih godina član progresističke partije (levo krilo). 323 330 337 360
- Roberts, William Prowting* (Viljam Prauting Roberts; 1806 - 1871) — engleski pravnik, pristalica čartista, jedan od najznačajnijih advokata britanskih sindikata i irskih fenijanaca. 374
- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore de* (Maksimilijan-Mari-Isidor d Robespjere; 1758 - 1794) — revolucionarni državnik, vođa jakobinaca u francuskoj revoluciji; šef revolucionarne vlade (1793/1794). 45
- Robin, Charles* (Šarl Roben; 1821 - 1885) — francuski anatom, profesor histologije u Parizu. 212
- Röckel, August* (August Rekel; umro 1876) — muzičar, publicista, demokrata, učesnik drezdenskog ustanka 1849, osuđen na doživotni prinudni rad, pomilovan 1862; od 1863. urednik lista «Frankfurter Reform», protivnik ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske; 1866. stupio u službu austrijske vlade. 199
- Robertus (-Jegeztow), Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jegecov; 1805. do 1875) — pruski velikoposednik, ekonomista, ideolog poburžaoženog junkerstva; 1848/1849. vođa levog centra u pruskoj Narodnoj skupštini; teoretičar prusko-junckerkog «državnog socijalizma». 28 36
- Rode (Rode)* — nemački emigrant u Liverpulu. 105 209 250 451
- Roesgen, Charles* (Čarlz Rouzgen) — nameštenik u firmi Ermen i Engels u Mančesteru. 120 140 205 521
- Rogeard, Louis-Auguste* (Luj-Ogist Rožar; 1820 - 1896) — francuski radikalno - demokratski publicista, 1864. saosnivač i urednik lista «Rive gauche»; 1865. proganjan zbog jednog antinapartističkog pamfleta; emigrirao u Belgiju, kasnije u Nemačku; član Pariske komune. 159 465
- Rogers, James Edwin Thorold* (Džemz Edvin Torold Rodzers; 1823 - 1890) — engleski ekonomista i istoričar privrede. 252 257
- Roodhuizen, A. (A. Rudhuizen)* — sveštenik u Calt-Bomelu, kasnije oženjen Marxovom rođakom Antoinette-om Philips. 465
- Roon, Albrecht Theodor Emil, Graf von* (Albreht Teodor Emil grof fon Ron; 1803 - 1879) — državnik, od 1873. generalfeldmaršal, ministar rata (1859 - 1873) i ministar mornarice (1861 - 1871), reorganizovao prusku armiju. 58 107 110
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (Vilhelm Georg Fridrih Rošer; 1817. do 1894) — vulgarni ekonomista i istoričar, osnivač starije istorijske škole političke ekonomije u Nemačkoj; bio je protivnik utopijskog socijalizma i klasične buržoaske političke ekonomije.

- je; teorijsku analizu nadomeštao je prostim empirizmom, poricao je postojanje ekonomskih zakona. 302 362 365 518 522 530
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — radikalni publicista, mladohegelovac, demokrata; 1848. član frankfurtske Narodne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaskе emigracije u Engleskoj; nakon 1866. nacionalliberal. 46 103 224
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasl; 1792 - 1878) — britanski državnik, vođa vigovaca; predsednik vlade (1846 - 1852. i 1865/1866), ministar spoljnih poslova (1852/1853. i 1859 - 1856). 176 198 279
- Rüstow, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Ristov; 1821 - 1878) — oficir i vojni pisac, demokrata; učesnik u revoluciji 1848/49, emigrirao u Švajcarsku; Garibaldijev šef generalštaba. 9 75 87 88 92 97 100 275 433
- Schaffhausen, Hermann* (Herman Šafhauzen; 1816 - 1893) — antropolog i fiziolog, profesor u Bonu (1855 - 1893). 22
- Schabelitz, Jakob* (Jakob Šabelic; 1827 - 1899) — švajcarski izdavač i trgovac knjigama, buržoaski radikal, krajem četrdesetih do početka pedesetih godina bio u vezi s Marxom i Engelsom. 329 344 519
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1812 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih, saosnivač Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralnog organa Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49; 1850. prilikom rascepa Saveza komunista s Willichom vođa sitnoburžoaskе frakcije usmerene protiv Marxa; od 1856. ponovo se približava Marxu i njegov je saborac sve do svoje smrti; od 1856. 223 228 član Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika, delegat Londonske konferencije 1865.
- Schilling, Carl* (Karl Šiling) — slovoslađač, član Opšteg nemačkog radničkog saveza, neko vreme prisni prijatelj grofice Hatzfeldt; delegat kongresa u Ajzenahu 1869. 126 129 130
- Schily, Victor* (Viktor Šili; 1810 - 1875) — advokat, demokrata; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; emigrirao kasnije u Francusku, član Medunarodnog udruženja radnika, podržavao Generalno veće prilikom učvršćivanja Medunarodnog udruženja radnika u Parizu; delegat Londonske konferencije 1865. 39 40 44 54 60 76 81 86 89 93 102 107 108 109 116 314 367 371 429 475 528 529
- Schimmelpfennig, Alexander* (Aleksandar Šimelpfenih; 1824 - 1865) — bivši pruski oficir, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, potom emigrant; priključio se frakciji Willich-Schapper; učestvovao na strani Severnih država u američkom građanskom ratu (1861 - 1865). 428
- Schmalhausen, Caroline* (Karolina Šmalhauzen) — nećaka Karla Marxa. 82 91
- Schmalhausen, Sophie* (Sofija Šmalhauzen; 1816. do posle 1883) — sestra Karla Marxa. 82
- Schöler, Lina* (Lina Šeler) — učiteljica, prijateljica porodice Marx. 131 286
- Schönbein, Christian Friedrich* (Kristijan Fridrih Šenbajn; 1799 - 1868) — švajcarski hemičar, profesor Bazelskog univerziteta, osnovao geohemiju. 167 172
- Schorlemmer, Carl* (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) — istaknuti hemičar, profesor u Mančesteru, dijalektički materijalista; od početka šezdesetih godina prisni prijatelj i saborac Marxa i Engelsa, Marx i Engels su ga upozнали s međunarodnim radničkim pokretom, član Medunarodnog udruženja radnika, aktivno učestvovao u revolucionarnom radu, svoja putovanja na kongrese istraživača prirode u Nemačkoj koristio da u teškim uslovima stvorenim zakonom protiv socijalista prenosi nemačkom radničkom pokretu informacije, pratio Engelsa na njego-

- vom putu u SAD (1888) i u Norvešku (1890); profesor na prvoj katedri za organsku hemiju u Engleskoj na univerzitetu Viktorija (od 1874), član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 84 281 283 300 312 351 366 368 373 380 523
- Schramm, Rudolph* (Rudolf Šram; 1813 - 1882) — publicista, demokrata, 1848. poslanik u pruskoj Narodnoj skupštini (levo krilo); emigrirao nakon revolucije 1848/49. u Englesku, istupao protiv Marxa; kasnije Bismarckov pristalica. 36 421
- Schulze-Delitzsch, Franz Hermann* (Franc Herman Šulce-Delić; 1808. do 1883) — ekonomista i političar; 1848. poslanik pruske Narodne skupštine (levi centar); osnivač nemačkog zadugarstva, pokušavao je osnivanjem zadruga da odvraći radnike od revolucionarne borbe; jedan od vođa progresističke partije, od 1861. član pruskoj Doma poslanika, od 1867. Severnonemačkog i Nemačkog rajstaga. 10 156 319 320 331 377 378 422 432 457
- Schurz, Carl* (Karl Šurc; 1829 - 1906) — publicista, demokrata, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, emigrirao 1852. u SAD, u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) komandant divizije Severnih država, kasnije državnik SAD. 398
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) — advokat, kasnije novinar i pisac; suvlasnik i urednik lista »Social-Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. samostalni vlasnik; od 1863. član, a od 1867 - 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza; podržavao Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, kočio je priključenje nemačkih radnika Međunarodnog udruženja radnika i stvaranje jedinstva nemačkog radničkog pokreta na osnovi naučnog komunizma; 1872. isključen iz Opšteg nemačkog radničkog saveza. 19 21 23 27 - 29 39 40 49 52 54 57 58 64 68 70 72 74 - 76 '81 87 88 91 92 - 96 105 121 148 262 311 321 326 343 379 380 413 - 415 422 427
- Scott, Sir Walter* (Ser Valter Skot; 1771 - 1832) — škotski pisac i pesnik. 175
- Seebach, Albin Leo, baron fon* (Albin Leo baron fon Zebah; 1811 - 1884) — saksonski diplomata, pedesetih godina poslanik u Parizu. 263
- Semmelweis, Ignaz Philipp* (Ignac Filip Zemelvaj; 1818 - 1865) — mađarski ginekolog, profesor u Beču i Budimpešti. 270
- Senior, Nassau William* (Neso Viljam Sinjer; 1790 - 1864) — engleski vulgarni ekonomista, jedan od »zvaničnih ekonomskih govornika buržoazije« (Marx); apologet kapitalizma, protivnik skraćivanja radnog dana. 291
- Seubert, Adolf Friedrich* (Adolf Fridrih Zojbert; 1819. do 1890) — činovnik virtemberškog ministarstva rata, pisac, 1866. učesnik prusko-austrijskog i 1870/71. nemačko-francuskog rata; poznanik Ludwiga Kugelmanna, kome je pomagao pri objavljivanju Engelsovih recenzija prvog toma *Kapitala*. 534
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Earl of* (Entoni Ešli Kuper grof od Šaftesberija; 1801 - 1885) — političar, četrdesetih godina vođa torijevaca u engleskom parlamentu, od 1847. višegov. 279
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — veliki engleski pisac 281 551
- Shaw, Robert* (Robert Šo; umro 1869) — slikar, propagator ideje Međunarodnog udruženja radnika u engleskim sindikatima; učesnik osnivačke skupštine ovog udruženja 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u i član Generalnog veća (1864 - 1869), njegov blagajnik (1867 - 1868), dopisni sekretar za Ameriku (1867. do 1869); delegat Londonske konferencije 1865. i Briselskog kongresa 1868. 351
- Sherman, William Tecumseh* (Viljam Tekjums Šerman; 1820 - 1891) — severnoamerički general, učestvovao u

ratu protiv Meksika (1846 - 1848); u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) komandant brigade i armije na strani Severnih država; 1869 - 1884. vrhovni komandant armije SAD. 35 36 80 398 410 425 - 427

Sickingen, Franz von (Franc fon Zickingen; 1481 - 1523) — carski vitez; potpomagao humanizam i reformaciju, borio se 1522. na čelu ustalih švapskih i rajnskih carskih vitezova protiv nadbiskupa u Trijeru; glavni junak jedne Lassalle-ove drame. 40

Siebel, Carl (Karl Zibel; 1836 - 1868) — rajnski pesnik; prijatelj Marxov, dalji Engelson rodak; mnogo doprineo širenju radova Marxa i Engelsa, naročito prvog toma *Kapitala* u Nemačkoj. 49 52 58 59 76 79 - 81 83 86 - 88 125 273 322 323 329 337 338 343 347 353 357 360 361 364 377 378 382 384 385 392 408 424 525

Siebold, Eduard Kaspar Jakob von (Eduard Kaspar Jakob fon Zibold; 1801 - 1861) — ginekolog, profesor u Getingenu, autor medicinskih radova. 46 52 130 132 133 270 360

Sigel, Franz (Franc Zigel; 1824 - 1902) — nekadašnji badenski oficir, demokrata; učesnik revolucionarnog pokreta 1848/49. u Badenu, vrhovni komandant, potom zamenik vrhovnog komandanta badenske revolucionarne armije 1849, emigrant u Švajcarskoj i Engleskoj; 1852. otišao u SAD i učestvovao na strani Severnih država u američkom građanskom ratu (1861 - 1865). 398

Simon, Jules (Jules-François-Simon Suiss) (Žil-Fransoa-Simon-Sis Simon; 1814 - 1896) — francuski političar, umereni republikanac; urednik lista «Liberté de penser» (1848 - 1851), deputat ustavotvorne narodne skupštine (1848/1849), ministar prosvete takozvane Tiers-ove vlade (1870 - 1873), poslanik Narodne skupštine 1871, jedan od inicijatora borbe protiv Pariske komune; predsednik vlade (1876/77). 39 268

Simon, Ludwig (Ludvig Simon; 1810 - 1872) — advokat iz Trijera, demok-

rata. 1848. i 1849. član frankfurtske Narodne skupštine (ekstremna levica); 1849. emigrirao u Švajcarsku. učesnik kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi 1867. 275 330

Simson, Martin Eduard Sigismund von (Martin Eduard Sigismund fon Simson; 1810 - 1899) — pravnik i političar; 1848. drugi predsednik frankfurtske Narodne skupštine (desni centar), 1849. poslanik Druge skupštine (levo krilo); predsednik pruskog Doma poslanika (1860/61), Severnonemačkog i Nemačkog rajhstaga (1867 - 1874). 518

Smith, Adam (Adam Smit; 1723 - 1790) — najznačajniji engleski ekonomista pre Ricarda; uopštio je iskustva kapitalističkog perioda manufakture i započetog fabričkog sistema i dao klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji njen razvijeni oblik. 136

Snider, Jacob (Džekob Snider; umro 1866) — američki pronalazač puške koja se puni otraga. 220 230

Sonnemann, Leopold (Leopold Zoneman; 1831 - 1909) — izdavač novina i političar, demokrata; 1856. pokrenuo «Frankfurter Handels-Zeitung»; 1859. jedan od osnivača Nacionalnog saveza; pokušavao, bez uspeha, da radnički pokret drži pod uticajem buržoazije; istupao protiv ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske; član Nemačkog rajhstaga (1871 - 1876, 1878 - 1884). 54

Spartak (pao 71. god. p. n. e.) — rimski gladijator, vođa najvećeg ustanka robova u starom Rimu (73 - 71. p. n. e.). 551

Stanley, Lord Edward Henry (od 1869) *Earl of Derby* (lord Edvard Henri Stenli (od 1869) grof od Derbija; 1826 - 1893) — državnik, torijevac, šezdesetih-sedamdesetih godina konzervativac, potom liberal; član parlamenta, predsednik kontrolnog organa za indijske poslove (1858. do 1859), ministar spoljnih poslova (1866 - 1868. i 1874 - 1878) i ministar kolonija (1858. i 1882 - 1885). 255 295

- Steinthal* (Štajntal) — trgovinska firma u Mančesteru, u kojoj je radio Georg Weerth. 89
- Stephens, James* (Džemz Stivnz; 1825 - 1901) — irski sitnoburžoaski revolucionar, vođa irskih fenijanaca; emigrirao 1866. u SAD. 251 374
- Stepney, Cowell William Frederick* (Kauel Viljam Frederik Stepni; 1820 - 1872) — član Reform League, član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1866. do 1872) i blagajnik Veća (1868 - 1870), delegat na kongresu u Brislu 1868, u Bazelu 1869. i Londonskoj konferenciji 1871. član Britanskog federalnog veća 1872. 350
- Stieber, Wilhelm* (Vilhelm Štiber; 1852 - 1882) — policijski savetnik (od 1851), šef pruske političke policije (1852 - 1860), organizovao falsifikovanja, koja su poslužila kao optužujući materijal protiv optuženih u kelnskom procesu protiv komunista 1852; glavni svedok optužbe; 1866. u prusko-austrijskom i 1870/71. u nemačko-francuskom ratu šef vojne policije, kao i nemačke špijunaže i kontrašpijunaže u Francuskoj. 85 214 227 260 263 271 496
- Stirner, Max* (pseudonim Johanna Caspara Schmidta — Johan Kaspar Šmit) (Maks Štirner; 1806 - 1856) — filozof i pisac, mladohegelovac, jedan od ideologa buržoaskog individualizma i anarhizma. 278
- Strohn, Wilhelm* (Vilhelm Štron) — član Saveza komunista, prijatelj Marxa i Engelsa; emigrant u Bradfordu. 46 51 59 75 127 129 142 269 334 339 514
- Struve, Gustav* (Gustav Struve; 1805 - 1870) — advokat i publicista, sitnoburžoaski demokrata; učesnik badensko-falačkih ustanaka 1848/1849; posle poraza revolucije jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; borio se u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) na strani Severnih država. 86 296
- Stumps, Paul* (Paul Štumpf; oko 1827 - 1913) — mehaničar, kasnije trgovac, prisni prijatelj Marxa i Engelsa; 1847. član Nemačkog radničkog saveza u Brislu i Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, osnivač i rukovodilac sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Majncu, 1867. delegat Lozanskog kongresa ovog udruženja, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije. 146 218 226 227 330 338 382 383 438 450 454 517
- Swan, Daniel* (Denijel Swan) — tkač traka, član Međunarodnog udruženja radnika, delegat Koventrija na Lozanskom kongresu ovog udruženja 1867. 310
- Sznayde, Franz* (Franc Šnajde; 1790 - 1850) — učesnik poljskog ustanka 1830/31; general badensko-falačke revolucionarne armije 1849. 427
- Taylor, Peter Alfred* (Piter Alfred Tejlor 1819 - 1891) — engleski političar, buržoaski radikal, član parlamenta. 78 416
- Tenge* (Tenge; rođena oko 1833) — supruga jednog vestfalskog zemljoposjednika, prijateljica Gertrude Kugelmanna; upoznala Marxa 1867. u Hannoveru i bila s njim u prijateljskoj prepisci. 502 504 509
- Thackeray, William Makepeace* (Viljam Mejkpis Tekeri; 1811. do 1863) — engleski pisac, pored Dickensa najznačajniji predstavnik kritičko-realističkog romana u Engleskoj. 468
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski državnik i istoričar, orleanista; predsednik vlade (1836, 1840); 1848. do 1851. poslanik zakonodavne Narodne skupštine; prvi predsednik Treće Republike (1871 - 1873), dželat Pariske komune. 203 219
- Thimm, Franz* (Franc Tim) — knjižar Friedricha Engelsa u Mančesteru. 365 430
- Thorbecke, Johan Rudolph* (Johan Rudolf Torbek; 1798 - 1872) — holandski političar i državnik, vođa liberalne partije; predsednik vlade (1849 - 1853, 1862 - 1866. i 1871 - 1872). 465

Thornton, William Thomas (Viljam Tomas Thornton; 1813 - 1880) — engleski ekonomista, pristica Johna Stuarta Mila. 346

Thouvenel, Edouard-Antoine (Eduard-Antoan Tuvenel; 1818 - 1866) — francuski diplomata, bonapartista; ministar spoljnih poslova (1860. do 1862). 153

Tolain, Henri-Louis (Anri-Luj Tolen; 1828 - 1897) — graver, desni prudinist; suosnivač Međunarodnog udruženja radnika i jedan od rukovodilaca pariske sekcije, delegat Londonske konferencije 1865. i kongresa Međunarodnog udruženja radnika do 1869; poslanik Narodne skupštine 1871; za vreme Pariske komune prišao versajcima; 1871. isključen iz Međunarodnog udruženja radnika. 10 39 60 77 92 158 237 391 404 475

Townshend, Marquis (Markiz Taunshend) — engleski državnik, blagajnik British National League for the Independence of Poland. 40 417

Triebner, Nikolaus (Nikolaus Tribner; 1817 - 1884) — izdavač u Londonu. 103

Tupper, Martin Farquhar (Martin Fakver Taper; 1810 - 1889) — beznačajni engleski pesnik. 551

Tussy, vidi *Marx, Eleanor*

Twisten, Karl (Karl Tvesten; 1820 - 1870) — političar, pravnik, od 1861. član pruskog Doma poslanika i od 1867. Severnonemačkog rajhstaga; vodeći član progresističke partije, 1866. jedan od osnivača Nacionalliberalne partije. 247

Tyndall, John (Džon Tindl; 1820 - 1893) — irski fizičar. 41 65 84 156 542

Ulmer, Johann (Johan Ulmer) — krojač; član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, emigrant u Švajcarskoj, potom u Londonu; posle rascepa Saveza pristalica Marxa i Engelsa. 461

Urquhart, David (Dejvid Eket; 1805 - 1877) — britanski diplomata, publicista i političar, turkofil; tridesetih godina izvršavao diplomatske zadatke u Turskoj; borio se protiv spoljne politike Palmerstonove, član parlamenta (1847 - 1852), torijevac; pokretač i urednik publikacije »Free Press«, od 1866. »Diplomatic Review«. 13 36 105 133 263 331 356

Usedom, Karl Georg Ludwig Guido, Graf von (Karl Georg Ludvig Gvido graf fon Uzedom; 1805 - 1884) — pruski diplomata, 1846. poslanik u Rimu, 1848. i 1858/1859. poslanik Bundestaga u Frankfurtu n. M., 1863 - 1869. poslanik u Italiji; opozvan zbog neslaganja s Bismarckom. 351 357

Venedey, Jakob (Jakob Venedaj; 1805 - 1871) — publicista, demokrata, kasnije liberal, emigrirao u Francusku, tridesetih godina jedan od osnivača i jedan od rukovodilaca Saveza pravednih u Parizu; učesnik revolucije 1848/49, poslanik privremenog parlamenta i frankfurtske Narodne skupštine; šezdesetih godina u Opštem nemačkom radničkom savezu zastupao interese liberalne buržoazije. 529

Vermorel, Auguste-Jean-Mari (Ogist-Žan-Mari Vermorel; 1841 - 1871) — francuski publicista, prudinista, urednik lista »Courrier français« (1866/1867); član Pariske komune; u maju 1871. za vreme uličnih borbi u Parizu teško ranjen i umro u zatvoru. 315 318 321 324 512

Véron, Louis-Désiré (Luj-Dezire Veron; 1798 - 1867) — francuski novinar i političar, od 1848. orleanista, potom bonapartista; vlasnik i izdavač lista »Constitutionnel«. 338

Vésinier, Pierre (Pjer Vezinije; 1826 - 1902) — publicista, emigrant, jedan od organizatora francuske sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Londonu; delegat Londonske konferencije 1865; zbog klevetanja Centralnog veća 1866. isključen iz Veća i 1868. na Briselskom kongresu iz Međunarodnog udruženja radnika; član Pariske komune; emigrirao u Engles-

- ku; izdavač lista «La Fédération» i član Federalističkog univerzalnog veća, koje je istupalo protiv Marxa i Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. 158 159 161 183 192 449 453 454.
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) — kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 349 363
- Vinçard, Pierre-Denis* (Pjer-Deni Vinsar; 1820 - 1882) — francuski radnik i publicista; učesnik revolucije 1848, član Luksemburške komisije; bio je aktivan u zadružnom pokretu; autor radova o položaju radničke klase; član Međunarodnog udruženja radnika. 436
- Virchow, Rudolf* (Rudolf Virhov; 1821 - 1902) — patolog, jedan od osnivača savremene antropologije i etnologije, humanista; osnivač čelijske patologije; jedan od osnivača i jedan od voda progresističke partije; Bismarckov protivnik, protiv koga je istupao u pruskom Domu poslanika. 270
- Vittorio Emanuele II* (Viktor Emanuel II; 1820 - 1878) — vojvoda od Savoje, kralj Sardinije (1849 - 1861) i kralj Italije (1861 - 1878). 205 219 221 347 351
- Vogt, August* (August Fogt; oko 1830 - oko 1883) — obuçar, Marxov pristalica; član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49; član berlinske opštine Opšteg nemačkog radničkog saveza, pripadao je proleterskoj opoziciji, član berlinske sekcije Međunarodnog udruženja radnika 1866, 1867. otišao je u SAD, član Nemačkog komunističkog kluba u Njujorku, jedan od organizatora sekcija Međunarodnog udruženja radnika u SAD. 130 450 454 459 460 474 544
- Vogt, Gustav* (Gustav Fogt; 1829 - 1901) — švajcarski ekonomista, pacifista, jedan od organizatora Lige za mir i slobodu, urednik lista «Les Etats-Unis d'Europe» (1867 - 1870), brat Karla Vogta. 533
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) — naučnik prirodniak, vulgarni materijalista, demokrata; 1848/49. član frankfurtske narodne skupštine (levo krilo); juna 1849. jedan od petorice carskih regenata; emigrirao je 1849. u Švajcarsku; pedesetih i šezdesetih godina plaćeni tajni agent Napoleona III; jedan od najaktivnijih učesnika hajke protiv proleterskih revolucionara; Marx ga je raskrinkao u svom polemičkom spisu *Gospodin Fogt*. 23 29 33 39 135 275 330 332 338 350 378 396 402 412 444 515 516 540
- Wagerer, Hermann* (Herman Vagerer; 1815 - 1889) — publicista, ideolog buržoaziranog junkerstva, predstavnik reakcionarnog pruskog državnog socijalizma; saosnivač Konzervativne partije, činovnik u Bismarckovom državnom ministarstvu (1866 - 1873), 1848. osnivač «Neue Preußische Zeitung» («Kreuz-Zeitung»). kasnije saradnik «Norddeutsche Allgemeine Zeitung». 15 267 422 428
- Walpole, Spencer Horatio* (Horace) (Spenser Horejšio/Hores/Volpoul; 1806 - 1898) — britanski državnik, torijevac; ministar unutrašnjih poslova (1852, 1858/59. i 1866/67). 228 284 294
- Walton, Alfred A.* (Alfred Wolton; rođen 1816) — arhitekta, vodeći član Lige za reformu; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1867 - 1870); delegat Lozanskog kongresa 1867. 310
- Warnebold, Ernst* (Ernst Varnebold) — advokat u Hanoveru, napredniak, kasnije nacionalliberal. 271 360 515
- Washington, Georg* (Džordž Vašington; 1732 - 1799) — severnoamerički državnik, sposobni vojskovođa, vrhovni komandant severnoameričke armije u Ratu za nezavisnost protiv Engleske (1775 - 1783); prvi predsednik Sjedinjenih Država (1789. do 1797). 512
- Watts, John* (Džon Vots; 1818 - 1887) — engleski publicista, utopijski socijalista, pristalica Roberta Owena, kasnije buržoaski liberal i apologet kapitalizma. 164 168 175

- Weber, Josef Valentin* (Valentin Jozef Veber; 1814 - 1895) — časovničar, učesnik revolucionarnog pokreta u Baden-u 1848/49; član Saveza komunista u Švajcarskoj; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 513
- Weber, Louis* (Luis Veber) — sin Josefa Valentina Webera, časovničar, lasalovac; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; intrigirao je protiv Marxa i njegovih pristalica, 1865. isključen iz udruženja. 103 443 513
- Weber, Wilhelm* (Vilhelm Veber) — sin Josefa Valentina Webera, časovničar, lasalovac; posle 1864. emigrant u Njujorku, 1866. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza u Njujorku. 513
- Welmer, J. G.* (J. G. Vener) — emigrant u Mančesteru, šezdesetih godina blagajnik Schillerovog zavoda, poznanik Friedricha Engelsa. 230 254 271 554 557
- Weiß, Guido* (Gvido Vajs; 1822 - 1899) — novinar, demokrata; učesnik revolucije 1848/49, šezdesetih godina član naprednjačke partije (levo krilo), glavni urednik lista «Berliner Reform» (1863 - 1866) i lista «Zukunft» (1867 - 1871). 329 333 379 380 386
- Wellington, Arthur Wellesley, Duke of* (Artur Velzli vojvoda od Velingtona; 1769 - 1852) — britanski vojskovođa i državnik, torijevac; komandovao je 1808 - 1814. i 1815. engleskim trupama u ratovima protiv Napoleona I; šef artiljerije (1818 - 1827), vrhovni komandant armije (1827/28, 1842 - 1852), predsednik vlade (1828 - 1830), ministar spoljnih poslova (1834/35). 426
- Wermuth* (Vermut) — direktor policije u Hanoveru, svedok optužbe u kelnskom procesu protiv komunista 1852; sa W. Stieberom sastavio «Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts». 294
- Weston, John* (Džon Vestn) — drvoseča, kasnije preduzimač; pristalica Roberta Owena; učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća (1864 - 1872), delegat Londonske konferencije 1865, član izvršnog komiteta Reform League, jedan od voda Land and Labour League, član Britanskog federalnog veća. 11 12 113 116 119 164 356 373
- Westphalen, Edgar von* (Edgar fon Vestfalen; 1819. do oko 1890) — brat Jenny Marx; 1846. član briselskog Komunističkog dopisnog komiteta, u pedesetim do šezdesetih godina emigrant u SAD. 113 114 117 124 127 129 130 133 134 138 143 438 502 539
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799 - 1876) — reakcionarni pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850 - 1858); polubrat Jenny Marx. 32 130
- Weydemeyer, Joseph* (Jozef Vajdemajer; 1818 - 1866) — artiljerijski poručnik, od 1845. novinar, predstavnik nemačkog i američkog radničkog pokreta; prisni prijatelj Marxa i Engelsa; sredinom četrdesetih godina potpao pod uticaj «istinskog» socijalizma, pod direktnim uticajem Marxa i Engelsa 1846. prešao na pozicije naučnog komunizma; član Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/49; emigrirao 1851. u SAD, u američkom nemanjskom ratu (1861 - 1865) pukovnik Severnih država; postavio kamen temeljac širenju marksizma u SAD. 29 30 34 39 47 70 74 75 105 280 396 - 398 401 402 405 425 - 428 539
- Weydemeyer, Louise* (Vajdemajer Luize) — supruga prethodnog. 280 401 428 521
- Wheeler, Georg William* (Džordž Viljam Viler) — učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Generalnog veća ovog udruženja (1864 - 1867), blagajnik Veća (1864. i 1865, 1865 - 1867); delegat Londonske konferencije 1865;

- član izvršnog komiteta Reform League. 271 273
- Wickede, Julius von* (Julius fon Vikede; 1819 - 1896) — oficir i vojni pisac, za vreme prusko-austrijskog rata 1866. i nemačko-francuskog 1870/71. dopisnik «Kölnische Zeitung» u pruskom glavnom štabu. 193
- Wigand, Hugo* (Hugo Vigand; 1822 - 1873) — izdavač i trgovac knjigama, sin Ota Viganda, od 1864. vodio je poslove firme. 270 303
- Wigand, Otto* (Oto Vigand; 1795 - 1870) — izdavač i trgovac knjigama u Lajpcigu, izdavao je dela progresivnih pisaca. 270 273 276 281 285 292 329
- Wilhelm, Prinz von Oranien* (Princ Vilhelm Oranski; 1840 - 1879) — holandski kronprinc. 222
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) — princ Pruske, princ regent (1858. do 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 10 35 41 69 165 176 187 190 204 206 207 219 227 233 251 254 267 275 278 415 421
- Willich, August* (August Vilih; 1810 - 1878) — pruski poručnik, zbog svojih političkih ubedenja napustio vojnu službu; član Saveza komunista, 1849, komandant dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. prilikom cepanja Saveza komunista zajedno sa Karlom Schapperom voda frakcije usmerene protiv Marxa; emigrirao 1853. u SAD, u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) — general Severnih država. 100 398
- Wirth, Max* (Maks Virt; 1822 - 1900) — vulgarni ekonomista i publicista, liberal; član Nacionalnog saveza; saosnivač Saveza nemačkih radničkih udruženja. 522
- Wolff, Luigi* (Luidi Volf) — italijanski major, Mazzinijev pristalica; član Associazione di Mutuo Progresso, organizacije italijanskih radnika u Londonu; učesnik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u; član Centralnog veća ovog udruženja (1864/1865), učesnik Londonske konferencije 1865; 1871. razotkriven kao agent bonapartističke policije. 11 12 37 81 97 115 183 429 440 465
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (Vilhelm Volf — Lupus; 1809 - 1864) — proleterski revolucionar, učitelj, sin šleskog sitnog seljaka zavisnog od feudalca; od 1831. politički aktivan kao radikalni član studentskog udruženja; zbog toga od 1834. do 1838. zatvoren u pruskim tamnicama. Od proleća 1846. boravi u Brislu; ovde postaje jedan od prvih saboraca Marxa i Engelsa i njihov najprisniji prijatelj; 1846. aktivan u briselskom Komunističkom dopisnom komitetu; član Saveza pravednih, jedan od osnivača Saveza komunista, čijem je centralnom organu pripadao od marta 1848; 1848-1849. jedan od urednika «Neue Rheinische Zeitung», član frankfurtske Narodne skupštine (ekstremna levica); emigrirao jula 1849. u Švajcarsku, sredinom 1851. u Englesku; do kraja svog života u najtešnjem kontaktu s Marxom i Engelsom i njihov najintimniji istomišljenik. 6 13 15 25 56 82 83 89 138 171 281 300 340 347 396 401 428 507 523
- Wood* (Vud) — advokat u Mančesteru. 89
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen* (Jens Jakob Asmusen Vorso; 1821 - 1885) — danski arheolog, autor radova o starom i srednjem veku Skandinavije; umereni liberal. 7
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von* (Fridrih Hajnrih Ernst grof fon Vrangel; 1784 - 1877) — pruski general, feldmaršal, prilikom državnog udara Friedricha Wilhelma IV komandovao kontrarevolucionarnim trupama, igrao vodeću ulogu u rasterivanju pruske Narodne skupštine u novembru 1848; 1864. vrhovni komandant prusko-austrijskih trupa u ratu protiv Danske. 425
- Wurtz, Charles-Adolph* (Šarl-Adolf Vurz; 1817 - 1884) — francuski hemičar, profesor organske hemije u

- Parizu, pristalica atomsko-molekularne teorije. 285 288
- W'utke, Johann Karl Heinrich* (Johan Karl Hajnrh Vutke; 1818 - 1876) — istoričar i filolog, demokrata; 1848. član privremenog parlamenta. 1849. poslanik frankfurtske Narodne skupštine, saosnivač velikonemačke partije. 262
- York (Jork)* — trgovac knjigama Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 365
- Zamoyski, Wladyslaw, Graf* (Grof Vladislav Zamojski) — poljski magnat i general, učesnik u ustanku 1830 31. nakon ugušenja ustanka jedan od vođa poljske konzervativne monarhističke emigracije u Parizu. 78

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Ahil* — u starogrčkom predanju najhrabriji od svih grčkih junaka u trojanskom ratu; jedna od glavnih ličnosti Homerove «Ilijade»; umro je od uboda strele u petu, jedino ranjivo mesto na njegovom telu. 40 91 340
- Bardolf* — ličnost iz Shakespeare-ove komedije «Vesele žene vindzorske» i «Henri IV». 126
- Dioskur* (Dioskuri) — «sinovi Zevs», u starogrčkom predanju nerazdvojna braća Kastor i Poluks. 271
- Don Kihot* — ličnost iz istoimenog Servantesovog satiričnog romana. 483
- Edip* — grčka mitološka ličnost; po legendi oslobodio je Tebu rešivši sfinjgu zagonetku; junak poznatih grčkih tragedija. 443
- Guliver* — glavna ličnost iz Swiftovih «Guliverovih putovanja». 505
- Jo* (Džo) — ličnost iz romana L. M. Alcotta «Little Women». 503
- John Bull* (Džon Bul) — podrugljivo ime obično za predstavnike engleske buržoazije; često se upotrebljava počev od 1972, kad je izišla politička satira «History of John Bull» od Johna Arbuthnotta (1675 - 1735). 228 268
- Jupiter* — najviši rimski bog. 219 224 549
- Kabala* — božanstvo indijske mitologije; ljudima se javljao u obličju krave. 468
- Kalipsa* — nimfa iz grčkog predanja; prihvatila je Odiseja posle brodoloma i sedam godina ga zadržala kod sebe. 486
- Mercadet* (Merkade) — ličnost iz Balzacove komedije «Le faiseur»; čovek opterećen dugovima i opsednut poveriocima. 261
- Odisej* — junak iz Homerove «Ilijade» i «Odiseje»; kralj Itake, grčki vojskovođa u trojanskom ratu. 486
- Poza, Markiz* — ličnost iz Schillerove drame «Don Karlos». 9 35 421
- Skapen* — glavna ličnost iz Moliere-ove komedije «Les fourberies de Scapin». 219 224
- Vagner* — ličnost iz Goethe-ovog «Fausta». 267
- V'isvamitra* — ličnost iz staroindijske mitologije; u epu «Ramajana» kralj koji je ukrao kravu Kabalu da bi mu ona ispunjavala sve želje. 464 468

S a d r Ź a j

<i>Predgovor</i>	IX
------------------------	----

PRVI DEO

Prepiska izmedu Marxa i Engelsa

novembar 1864 — decembar 1867

1864

1. Marx Engelsu · 2. novembar	5
2. Engels Marxu · 2. novembar	6
3. Marx Engelsu · 4. novembar	9
4. Engels Marxu · 7. novembar	15
5. Engels Marxu · 9. novembar	17
6. Marx Engelsu · 14. novembar	19
7. Engels Marxu · 16. novembar	21
8. Marx Engelsu · 18. novembar	23
9. Engels Marxu · 22. novembar	27
10. Marx Engelsu · 24. novembar	28
11. Marx Engelsu · 25. novembar	29
12. Marx Engelsu · 2. decembar	31
13. Marx Engelsu · 8. decembar	34
14. Marx Engelsu · 10. decembar	35
15. Marx Engelsu · 22. decembar	38

1865

16. Marx Engelsu · 25. januar	39
17. Engels Marxu · 27. januar	42
18. Marx Engelsu · 30. januar	44
19. Marx Engelsu · 1. februar	46
20. Marx Engelsu · 3. februar	49
21. Engels Marxu · 5. februar	51
22. Marx Engelsu · 6. februar	53
23. Marx Engelsu · 6. februar	54

	Strana
24. Engels Marxu · 7. februar	56
25. Engels Marxu · 9. februar	58
26. Marx Engelsu · 10. februar	59
27. Marx Engelsu · 11. februar	61
28. Engels Marxu · 13. februar	63
29. Marx Engelsu · 13. februar	64
30. Marx Engelsu · 16. februar	67
31. Marx Engelsu · 18. februar	68
32. Engels Marxu · 20. februar	71
33. Engels Marxu · 22. februar	72
34. Marx Engelsu · pre 22. februara	73
35. Engels Marxu · 24. februar	74
36. Marx Engelsu · 25. februar	75
37. Engels Marxu · 27. februar	79
38. Engels Marxu · 3. mart	80
39. Marx Engelsu · 4. mart	81
40. Engels Marxu · 6. mart	83
41. Marx Engelsu · 7. mart	85
42. Marx Engelsu · 10. mart	87
43. Engels Marxu · 11. mart	88
44. Marx Engelsu · 13. mart	91
45. Engels Marxu · 14. mart	94
46. Marx Engelsu · 18. mart	95
47. Marx Engelsu · 11. april	97
48. Engels Marxu · 12. april	98
49. Engels Marxu · 15. april	100
50. Marx Engelsu · 22. april	101
51. Marx Engelsu · 1. maj	102
52. Engels Marxu · 3. maj	105
53. Marx Engelsu · 9. maj	107
54. Engels Marxu · 12. maj	109
55. Marx Engelsu · 13. maj	111
56. Marx Engelsu · 20. maj	113
57. Marx Engelsu · 24. jun	115
58. Engels Marxu · 15. jul	119
59. Engels Marxu · 25. jul	121
60. Marx Engelsu · 31. jul	122
61. Marx Engelsu · 5. avgust	125
62. Engels Marxu · 7. avgust	128
63. Marx Engelsu · 9. avgust	130
64. Engels Marxu · 16. avgust	132
65. Marx Engelsu · 19. avgust	134
66. Engels Marxu · 21. avgust	137
67. Marx Engelsu · 22. avgust	138
68. Engels Marxu · 4. oktobar	140
69. Marx Engelsu · 19. oktobar	141

	Strana
70. Marx Engelsu · 8. novembar	142
71. Engels Marxu · 13. novembar	143
72. Marx Engelsu · 15. novembar	144
73. Engels Marxu · 17. novembar	145
74. Marx Engelsu · 20. novembar	146
75. Engels Marxu · 1. decembar	148
76. Marx Engelsu · 2. decembar	150
77. Marx Engelsu · 26. decembar	151
78. Marx Engelsu · kraj 1865 — početak 1866	154

1866

79. Engels Marxu · 4. januar	156
80. Marx Engelsu · 5. januar	158
81. Marx Engelsu · 15. januar	159
82. Engels Marxu · 26. januar	162
83. Marx Engelsu · 10. februar	163
84. Engels Marxu · 10. februar	165
85. Marx Engelsu · 13. februar	167
86. Marx Engelsu · 14. februar	169
87. Engels Marxu · 19. februar	170
88. Marx Engelsu · 20. februar	171
89. Engels Marxu · 22. februar	173
90. Marx Engelsu · 2. mart	175
91. Engels Marxu · 5. mart	176
92. Marx Engelsu · 6. mart	177
93. Engels Marxu · oko 10. marta	178
94. Marx Engelsu · 10. mart	179
95. Marx Engelsu · 15. mart	180
96. Marx Engelsu · 16. mart	181
97. Marx Engelsu · 24. mart	182
98. Engels Marxu · 27. mart	185
99. Marx Engelsu · 2. april	186
100. Engels Marxu · 2. april	188
101. Engels Marxu · 6. april	190
102. Marx Engelsu · 6. april	191
103. Engels Marxu · 10. april	193
104. Engels Marxu · 13. april	195
105. Marx Engelsu · 23. april	197
106. Engels Marxu · 1. maj	199
107. Engels Marxu · 9. maj	201
108. Marx Engelsu · 10. maj	202
109. Engels Marxu · 16. maj	204
110. Marx Engelsu · 17. maj	206
111. Engels Marxu · 25. maj	207
112. Marx Engelsu · 7. jun	209

	Strana
113. Marx Engelsu · 9. jun	211
114. Engels Marxu · 11. jun	213
115. Marx Engelsu · 20. jun	215
116. Engels Marxu · 4. jul	217
117. Marx Engelsu · 7. jul	218
118. Engels Marxu · 9. jul	221
119. Engels Marxu · 12. jul	223
120. Marx Engelsu · 21. jul	224
121. Engels Marxu · 25. jul	225
122. Marx Engelsu · 27. jul	227
123. Engels Marxu · 6. avgust	229
124. Marx Engelsu · 7. avgust	231
125. Engels Marxu · 10. avgust	233
126. Marx Engelsu · 13. avgust	235
127. Marx Engelsu · 23. avgust	236
128. Marx Engelsu · 26. septembar	237
129. Marx Engelsu · 1. oktobar	238
130. Engels Marxu · 2. oktobar	239
131. Marx Engelsu · 3. oktobar	240
132. Engels Marxu · 5. oktobar	242
133. Marx Engelsu · 8. novembar	245
134. Marx Engelsu · 10. novembar	246
135. Engels Marxu · 11. novembar	247
136. Marx Engelsu · 8. decembar	249
137. Engels Marxu · 14. decembar	250
138. Marx Engelsu · 17. decembar	251
139. Engels Marxu · 21. decembar	253
140. Marx Engelsu · 31. decembar	255
1867	
141. Marx Engelsu · 19. januar	256
142. Engels Marxu · 29. januar	258
143. Marx Engelsu · 21. februar	260
144. Marx Engelsu · 25. februar	261
145. Engels Marxu · 13. mart	262
146. Marx Engelsu · 2. april	264
147. Engels Marxu · 4. april	266
148. Marx Engelsu · 13. april	268
149. Marx Engelsu · 24. april	270
150. Engels Marxu · 27. april	273
151. Marx Engelsu · 7. maj	276
152. Marx Engelsu · oko 22. maja	280
153. Marx Engelsu · 3. jun	281
154. Engels Marxu · 16. jun	282
155. Marx Engelsu · 22. jun	284

	Strana
156. Engels Marxu · 24. jun	287
157. Engels Marxu · 26. jun	289
158. Marx Engelsu · 27. jun	290
159. Marx Engelsu · 27. jun	292
160. Marx Engelsu · 20. jul	296
161. Marx Engelsu · 10. avgust	297
162. Engels Marxu · 11. avgust	298
163. Marx Engelsu · 14. avgust	299
164. Engels Marxu · 15. avgust	300
165. Marx Engelsu · 16. avgust	301
166. Engels Marxu · 23. avgust	302
167. Marx Engelsu · 24. avgust	303
168. Engels Marxu · 26. avgust	305
169. Engels Marxu · 27. avgust	306
170. Marx Engelsu · 31. avgust	310
171. Engels Marxu · 1. septembar	311
172. Engels Marxu · 2. septembar	312
173. Marx Engelsu · 4. septembar	314
174. Marx Engelsu · 7. septembar	317
175. Engels Marxu · 9. septembar	318
176. Marx Engelsu · 11. septembar	319
177. Engels Marxu · 11. septembar	321
178. Marx Engelsu · 12. septembar	323
179. Marx Engelsu · 12. septembar	325
180. Engels Marxu · 12. septembar	326
181. Marx Engelsu · 13. septembar	328
182. Marx Engelsu · 4. oktobar	329
183. Engels Marxu · 8. oktobar	333
184. Marx Engelsu · 9. oktobar	334
185. Marx Engelsu · 10. oktobar	336
186. Engels Marxu · 11. oktobar	337
187. Engels Marxu · 13. oktobar	338
188. Marx Engelsu · 14. oktobar	340
189. Engels Marxu · 15. oktobar	342
190. Engels Marxu · 18. oktobar	343
191. Marx Engelsu · 19. oktobar	344
192. Engels Marxu · 22. oktobar	347
193. Engels Marxu · 1. novembar	349
194. Marx Engelsu · 2. novembar	350
195. Engels Marxu · 5. novembar	353
196. Marx Engelsu · 7. novembar	355
197. Engels Marxu · 8. novembar	357
198. Marx Engelsu · 9. novembar	359
199. Engels Marxu · 10. novembar	360
200. Marx Engelsu · 14. novembar	362
201. Engels Marxu · 24. novembar	363

	Strana
202. Engels Marxu · 26. novembar	364
203. Marx Engelsu · 27. novembar	365
204. Marx Engelsu · 28. novembar	367
205. Engels Marxu · 28. novembar	368
206. Marx Engelsu · 29. novembar	369
207. Marx Engelsu · 29. novembar	370
208. Engels Marxu · 29. novembar	371
209. Marx Engelsu · 30. novembar	373
210. Engels Marxu · 4. decembar	376
211. Engels Marxu · 6. decembar	377
212. Marx Engelsu · 7. decembar	378
213. Marx Engelsu · 7. decembar	381
214. Engels Marxu · 12. decembar	382
215. Marx Engelsu · 14. decembar	383
216. Engels Marxu · 16. decembar	385
217. Marx Engelsu · 17. decembar	386
218. Engels Marxu · 19. decembar	387

DRUGI DEO

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima
oktobar 1864 — decembar 1867

1864

1. Marx Carlu Klingsu · 4. oktobar	391
2. Marx Sophiji von Hatzfeldt · 16. oktobar	393
3. Engels Hermannu Engelsu · 2. novembar	394
4. Engels Josephu Weydemeyeru · 24. novembar	396
5. Marx Sophiji von Hatzfeldt · 26. novembar	399
6. Marx Sophiji von Hatzfeldt · 28. novembar	400
7. Marx Josephu Weydemeyeru · 29. novembar	401
8. Marx Ludwigu Kugelmannu · 29. novembar	403
9. Marx Lionu Philipsu · 29. novembar	404
10. Marx Sophiji von Hatzfeldt · 22. decembar	406
11. Marx Carlu Siebelu · 22. decembar	408

1865

12. Marx Hermannu Jungu · oko 8. januara	409
13. Engels Rudolfu Engelsu · 10. januar	410
14. Marx svojoj kćerki Jenny · 11. januar	411
15. Marx Johannu Baptistu von Schweitzeru · 16. januar	413
16. Marx Johannu Baptistu von Schweitzeru · 13. februar	414
17. Marx Victoru Le Lubez-u · 15. februar	416
18. Engels Ottu Meißneru · 22. februar	418

	Strana
19. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 23. februar	419
20. Marx Ludwigu Kugelmannu · 23. februar	420
21. Engels Carlu Siebelu · 27. februar	424
22. Engels Josephu Weydemeyeru · 10. mart.....	425
23. Marx Hermannu Jungu · 13. mart	429
24. Engels Friedrichu Albertu Langeu · 29. mart.....	430
25. Marx Sophiji von Hatzfeldt · 10. april.....	433
26. Marx Hermannu Jungu · 13. april	434
27. Marx Léonu Fontaine-u · 15. april	435
28. Marx Hermannu Jungu · 25. april	436
29. Marx Wilhelmu Liebknechtu · pre 27. maja	437
30. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 24. jun.....	438
31. Marx kćerki Eleanor · 3. jul	439
32. Marx Léonu Fontaine-u · 25. jul	440
33. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 11. septembar.....	442
34. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 20. septembar.....	443
35. Engels Wilhelmu Liebknechtu · 21. septembar	444
36. Marx Hermannu Jungu · 30. septembar	445
37. Marx Salomonu Fuldu · 9. novembar	446
38. Marx Hermannu Jungu · 15. novembar	447
39. Marx Hermannu Jungu · 20. novembar	448
40. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 21. novembar	450
41. Marx Césaru De Paepe-u · oko 25. novembar	452

1866

42. Marx Johannu Philippu Beckeru · oko 13. januara ..	453
43. Marx Ludwigu Kugelmannu · 15. januar	456
44. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 15. januar	458
45. Marx Sigfridu Meyeru · 24. januar	460
46. Marx Friedrichu Leßneru · 14. februar	461
47. Marx svojoj kćerki Jenny · 16. mart.....	462
48. Marx Antoinetti Philips · 18. mart	464
49. Marx svojoj kćerki Lauri · 20. mart.....	467
50. Engels Hermannu Engelsu · 22. mart	470
51. Engels Hermannu Engelsu · 6. april.....	472
52. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 6. april.....	47
53. Marx Ludwigu Kugelmannu · 6. april.....	475
54. Marx Wilhelmu Liebknechtu · 4. maj	477
55. Marx Paulu Lafargue-u · 13. avgust.....	478
56. Marx Ludwigu Kugelmannu · 23. avgust	480
57. Engels Emilu Engelsu · 23. avgust	482
58. Marx svojoj kćerki Lauri · 28. avgust	483
59. Marx Johannu Philippu Beckeru · 31. avgust.....	484
60. Marx svojoj kćerki Lauri · septembar	485
61. Marx svojoj kćerki Jenny · 5. septembar	486

	Strana
62. Marx Ludwigu Kugelmannu · 9. oktobar	488
63. Marx Ludwigu Kugelmannu · 13. oktobar	490
64. Marx Ludwigu Kugelmannu · 25. oktobar	492
64. Marx Ludwigu Kugelmannu · 25. oktobar	492
65. Marx François Lafargue-u · 12. novembar	493
66. Marx Paulu Lafargue-u · 7. decembar	495

1867

67. Marx Ludwigu Kugelmannu · 18. februar	496
68. Marx Ludwigu Kugelmannu · 16. april	497
69. Marx Johannu Philippu Beckeru · 17. april	498
70. Marx Sigfridu Meyeru · 30. april	499
71. Marx Ludwigu Büchneru · 1. maj	501
72. Marx svojoj kćerki Jenny · 5. maj	502
73. Marx svojoj kćeri Lauri · 13. maj	504
74. Marx Ludwigu Kugelmannu · 10. jun	506
75. Marx Ludwigu Kugelmannu · 13. jul	508
76. Marx Ferdinandu Freiligrathu · 20. jul	510
77. Marx jednom londonskom knjižaru · 14. avgust	511
78. Marx Auguste-u Vermorelu · 27. avgust	512
79. Marx Sigfridu Meyeru · 27. avgust	513
80. Engels Lauri Marx · 23. septembar	514
81. Marx Ludwigu Kugelmannu · 11. oktobar	515
82. Engels Ludwigu Kugelmannu · 12. oktobar	518
83. Marx Ludwigu Kugelmannu · 15. oktobar	519
84. Engels Hermannu Meyeru · 18. oktobar	521
85. Engels Ludwigu Kugelmannu · 8. i 20. novembar ..	522
86. Marx Carlu Siebelu · 10. novembar	525
87. Marx Hermannu Engelsu · 28. novembar	526
88. Marx Victoru Schilyju · 30. novembar	528
89. Marx Ludwigu Kugelmannu · 30. novembar	530
90. Marx Ludwigu Kugelmannu · 7. decembar	532
91. Engels Ludwigu Kugelmannu · 12. decembar	533
92. Engels Ludwigu Kugelmannu · 13. decembar	535

PRILOZI

1. Jenny Marx Friedrichu Engelsu · oko 29. novembra 1864	539
2. Jenny Marx Friedrichu Engelsu · 30. mart 1865	540
3. Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru · oko 29. januara 1866.	542
4. Jenny Marx Sigfridu Meyeru · početkom februara 1866	544
5. Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu · 26. februar 1866	545
6. Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu · 1. april 1866 ..	546
7. Jenny Marx Friedrichu Engelsu · 24. decembar 1866 ..	547

	Strana
8. Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru · 5. oktobar 1867	548
9. Jenny Marx Ludwigu Kugelmannu · 24. decembar 1867	549
10. Karl Marx, Ispovesti	551
11. Raspis Schillerovog zavoda · 19. mart 1866	552
12. Raspis Schillerovog zavoda · 28. jun 1867	555

NAPOMENE I PRILOZI

Napomene	561
Literatura	633
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa	633
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	636
I. Dela i spisi	636
II. Dokumenti Međunarodnog udruženja radnika	647
III. Periodika	648
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	650
Registar imena	660
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	700

ILUSTRACIJE

Treća strana Marxovog pisma Engelsu od 4. novembra 1864	8-9
Karl Marx (1866)	168-69
Friedrich Engels (sredinom šezdesetih godina)	192-193
Prva strana Engelsovog pisma Marxu od 4. aprila 1867.	265-266
Friedrich Engels, Karl Marx i Marxove kćeri Laura, Eleanor i Jenny ...	486-487

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 38

Oktobar 1864 — decembar 1867

•
Pripremili za štampu saradnici
Instituta za međunarodni radnički pokret
Slobodanka Kovačević i Gligorje Ernjaković

•
Prevodioci:

Ljubica Bauer-Protić je prevela pisma na str. 409, 411 - 412, 416 - 417, 429,
434 - 435, 439 - 441, 443, 447 - 452, 462 - 469, 474, 477 - 479, 483, 485 - 487,
493 - 495, 502 - 505, 511 - 512.

Mara Fran: 5 - 482

Zorica Jankulov: 391 - 408, 410, 413 - 415, 418 - 419, 424 - 428, 430 - 433,
436 - 438, 442, 444 - 446, 453 - 455, 458 - 461, 470 - 473, 482, 484, 497 - 501,
510, 513 - 514, 518, 521 - 529, 533 - 535, 539 - 557.

Miljan Mojašević: 420 - 423, 456 - 457, 475 - 476, 480 - 481, 488 - 492, 496,
506 - 509, 515 - 517, 519 - 520, 530 - 532.

Nacrtr za korice *Eduard Stepančić*

Grafička oprema *Borivoje Miladinović*

Tehnički urednik *Milena Mijailović*

Korektori *Branka Jević, Jugoslava Ševković i Milica Sekički*

•
Izdavač

Izdavačka radna organizacija Prosveta
OOUR «Izdavačka delatnost»
Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa

Birografika

Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5 000 primeraka

